Ahmet Yüksel

II. Mahmud Devrinde

Osmanlı İstihbaratı



Kitap YAYINEVİ

II. Mahmud Devrinde

Osmanlı İstihbaratı

AHMET YÜKSEL



Kitap YAYINEVİ

KİTAP YAYINEVİ – 278
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 85

II. MAHMUD DEVRİNDE OSMANLI İSTİHBARATI / AHMET YÜKSEL

© 2013, KİTAP YAYINEVİ LTD.
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

DİZİN
FİLİZ ÖĞRETMEN

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

KAPAK RESMİ
HİLMİ ARIÇ

GRAFİK UYGULAMA VE BASKI
MAS
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞITHANE
SERTİFİKA NO. 12055
T: 0212 294 10 00 F: 212 294 90 80
E: Info@Masmat.com.tr

1. BASIM
MART 2013, İSTANBUL

ISBN 978-605-105-113-0

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞIT HANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KAĞITHANE İSTANBUL
SERTİFİKA NO. 12348
T: 212 294 65 55 F: 212 294 65 56
E: kitap@kitapyayinevi.com
W: www.kitapyayinevi.com

İçindekiler

Kısaltmalar

AÜ.DTCF.	:	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Bkz.	:	Bakınız
BOA.	:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
d.	:	Doğumu
DİA.	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan/Hazırlayanlar
MEB.İA	:	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
n.	:	Dipnot
neşr.	:	Neşreden
No.	:	Numara
OSAV.	:	Osmanlı Araştırmaları Vakfı
OTAM	:	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
ö.	:	Ölümü
S.	:	Sayı
s.	:	Sayfa
Sad.	:	Sadeleştiren
TSMA.	:	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TTK.	:	Türk Tarih Kurumu
v.	:	Varak
vd.	:	Ve devamı
Yay.	:	Yayınlayan, Yayınevi, Yayıncılık
YKY.	:	Yapı Kredi Yayınları

*Arşiv kayıtlarının kısaltmaları kaynakça kısmında verilmiştir.

Önsöz

Her çalışmanın kendince bir öyküsü vardır. Sivas kadı sicillerinde karşılaşılan bir casusun peşinde geçen bir yarım on yıl da bu çalışmanın öyküsüdür. Casusun takibi, bilindik akademik kaygı ve endişelerle önceleri gizliden gizliye sürdürüldü, süreç ilerledikçe de açık bir vaziyet aldı. Böylelikle araştırmacı için casus ve öteki meslektaşlarıyla tanışma fırsatı doğdu. Ancak takip ve tanışma o kadar kolay olmadı. Karşılaşılan soru ve sorunlar süreci çeşitli zamanlarda kesintiye uğrattı. "İstihbaratın belgesi mi olur? Belge var olsa bile prototip bir çalışma yok. İncelenen dönem itibariyle Osmanlı istihbaratının alışılageldik bir yapıya veya teşkilata sahip olmayışı sağlam ve sağlıklı verilere ulaşmayı engelleyebilir, hatta engelleyecektir. Konu; akademik çerçevede incelenecek niteliklere sahip olmaktan uzak, haliyle biraz yumuşak gibi duruyor." Kısacası benzer soru ve sorunlar çoktu. Bu durumda cazip olan casusları takip etmekten vazgeçmek, yeni bir konuya yönelmekti. Ama öyle olmadı.

Osmanlı arşivlerinin kapısı aralandıkça ve devrin müelliflerinin satır aralarına bakıldıkça, türdeşleri gibi bu çalışma da Osmanlı mirasından payına düşeni aldı. Bu sayede kesintiye sebebiyet veren ilk ve en önemli soru veya soruna (istihbaratın belgesi mi olur?) şimdi taşradan değil, Osmanlıların son payitahtından "bir hayli" cevabını vermek mümkün oldu. Miras didiklendikçe diğer soru ve sorunlara da benzer istikamette, ancak çalışmanın giriş kısmında cevaplar üretildi. Sahanın yeni olması elbette eksiklik ve hataları beraberinde getirmiş olabilir. Peşinen kabullenmek gerekiyor ki bunlar mirasçının acemilik ve eksikliklerinden kaynaklandı. Ömrünün çoğunu ilme adayan Faik Reşit Unat son derece kıymetli eserinin (Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri) dört başı mamur bir anıt olmadığını vurguluyorken bu çalışmanın mükemmellik ve Osmanlı istihbaratı hakkında son sözü söyleme gibi iddialarda bulunması söz konusu bile olamaz.

Tüm soru ve sorunları göze alarak böyle bir çalışmaya girişmek elbette tarihçi olmaya aday biri için tek başına üstesinden gelinmesi zor bir işti. Sorunların aşılmasında çok kimselerin yardımı görüldü. Onların başında değerli hocam Prof. Dr. Ömer Demirel geliyor. Belge tahlili, kay-

nak temini ve fikir edinimi gibi hususlarda kendisinden sınırsız yardım alma fırsatı sunduğu ve karşılaştığım ilk casustan bahsettiğim son istihbarat çalışmasına kadar taşıdığı heyecan ve merakla aynı duyguların bende de diri kalmasını sağladığı için kendisine sonsuz müteşekkirim. Her sıkıntıda kapısını çalma serbestliğini bana sağladığı ve sorunlara çözüm üretmekte gösterdiği iyi niyet ve titizlik için Arş. Gör. Zafer Karademir'e de ayrıca teşekkür borçluyum. Yazım ve imla hatalarını saptama ve giderme amacıyla çalışmamı büyük bir hassasiyet içinde gözden geçirme nezaketinde bulunan Çağdaş Türk Lehçeleri Bölümü araştırma görevlilerinden Onur Balci da teşekkür listemin ilk sıralarındadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Millet Kütüphanesi çalışanlarına ise bir özel teşekkür sunmak mecburiyetindeyim. Arşiv çalışanlarının nezaket ve yardımseverliği ile kütüphane yönetiminin Osmanlı mirası ile taşradaki mirasçıları arasında oluşturduğu kolay köprü, çalışmanın tamamlanmasında önemli bir paya sahiptir. Ayrıca yardım ve desteklerini benden esirgemeyen aileme ve diğer hocalarıma da teşekkür ediyorum.

AHMET YÜKSEL
Sivas, Zara, Haziran 2012

Giriş

Ercüment Kuran, 1968 tarihinde basılan eserine "Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı devletlerle münasebet şekilleri ve haber alma yolları hakkında, şimdiye kadar, ciddi bir araştırma yapılmadığı, Babıâli'nin dışarıda ve içeride kurduğu casusluk teşkilatının incelenmeye değer"[1] olduğu yönünde bir not düşmüştü. Ancak aradan geçen onca seneye rağmen II. Abdülhamid devrinden evvelki Osmanlı istihbaratı esaslı bir çalışmaya konu olmamıştır.[2] Makale veya madde mahiyetinde hazırlanan çalışmalar[3] ve Osmanlı casuslarının önceki yüzyıllara ait çalışmalarına ilişkin ve çoğu İngilizce olarak yayınlanan raporların sayısı iki elin parmağını geç-

1 Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1968, s. 10, n.4.

2 Halihazırda sadece, Emrah Safa Gürkan tarafından Osmanlılarca 16. yüzyılda Akdeniz'de yürütülen istihbarat faaliyetlerine ilişkin kapsamlı bir doktora tezi hazırlanmıştır. Bkz. E.S. Gürkan, *Espionage In The 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens And The Ottoman Habsburg Rivalry*, Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Georgetown University, Washington 2012.

3 Nicolas H.Biegman, "Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive At Dubrovnik)," *Belleten*, C.XXVII, S. 106, 1963, s. 237-249; Abdülkadir Özcan, "Casus," *DİA.*, C.VII, İstanbul 1993, s. 166-169; Taner Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," *Tarih ve Toplum*, S. 6, Haziran 1984, s. 414-419; Mehmet Ali Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," *İlmi Araştırmalar*, S. 8, İstanbul 1999, s. 65-83 (aynı çalışma Türkler Ansiklopedisi'nin 12.cildinde de yayınlanmıştır ve II. Abdülhamid'den evvelki Osmanlı istihbarat tarihine ilişkin önemli belge ve bilgiler bulunmaktadır); Hamit Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 653-667; Erdal İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar)," *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, S. 2, Ankara 2002, s. 233-253; Stevan Dedijer, "Ragusa Intelligence and Security (1301-1806): A Model for the Twenty-First Century?," *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 15:1, 2002, s. 101-114; Haldun Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXII, S. 34, Ankara 2003, s. 11-33; Erdal Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, Kum Saati Yay., İstanbul 2004 (Birinci bölümde istihbaratın tarihçesine ilişkin bilgiler bulunmaktadır); Gábor Ágoston, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry," *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge 2007, s. 75-103; Emrah Safa Gürkan, "The Efficacy of Ottoman counterintelligence in the 16th Century," Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung., Cilt. 65/1, 2012, s. 1-38; Panteleimon Roberts, "Intelligence and Security in the Ottoman Empire in the Time of Murad IV," http://independent.academia.edu.

meyecek kadar azdır.[4] Genellikle "Osmanlı İstihbaratı" veya "Osmanlılarda Casusluk" isimleriyle neşredilen çalışmalar ya az örneklemelerle genel çerçeve oluşturma ya da erken dönem Osmanlı kaynaklarında yer alan bazı bilgilerin kısa bir aktarımından sonra II. Abdülhamid'in hafiyelik teşkilatına veya Teşkilat-ı Mahsusa'ya geçiş yaparak, üç dört asırlık bir süreci bazı genel değerlendirmelere hapsetme sabırsızlığı içinde olmuşlardır.

Araştırmacılarda Osmanlı istihbaratına ilgisiz kalma gibi bir eğilimin oluşmasında bazı muhtemel sebeplerin etkili olduğu düşünülmektedir. İstihbarat çalışmalarına ait yazışmalara resmi evraklar arasında rastlamanın zor olacağı önyargısı söz konusu sebeplerin başında geliyor olmalıdır. Osmanlı tarihinin Batılı uzmanlarına ait iddialar "kaynak kıtlığı" şeklinde beliren önyargıyı besleyecek türdendir. Bernard Lewis, Osmanlı istihbaratı için "diplomatlara, tüccar ve hacılara ek olarak, Batıyla ilgili bir diğer bilgi kaynağı kategorisi" şeklinde tanımladığı casusların faaliyetleri hakkında işin tabiatı gereği fazla bir bilginin mevcut olmadığını söylüyor.[5] Suraiya Faroqhi, "İstanbul arşivlerinde Hıristiyan kâfirler ile Rafızî, mülhid ya da zındık Şiîlerin iç meselelerine ilişkin casus raporlarının sayısı azdır ve bunlardan bugüne ulaşabilmiş olanları fazla aydınlatıcı sayılmaz"[6] diyor. Belli başlı konulara ilişkin ve mantıklı gerekçelere dayalı kaynak azlığına göndermede bulunan böylesi iddialardan başka araştırmacıların ilgisizliğine sebebiyet vermesi muhtemel hükümler de vardır. Bunlar Osmanlı istihbarat çalışmalarının yetersizliği veya hiç var olmadığı etrafında toplanır. Bu tarz hükümler, araştırmacıların konuya ilgi duymalarını engelleyici unsurlar-

4 Şerafettin Turan, "Barak Reis'in, Şehzade Cem Meselesiyle İlgili Olarak Savoie'ya Gönderilmesi," *Belleten*, C.XXVI, S. 103, 1962, s. 539-555; V.L.Menage, "The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486," *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland,"* No: 3/4, Londra 1965, s. 112-132; Andrew C. Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain," *The American Historical Review*, Cilt. 74, No:1, Ekim 1968, s. 1-25; S. Skilliter, "The Sultan's Messenger, Gabriel Defrens: An Ottoman Master-Spy" of the Sixteenth Century," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Ed. A.Tietze, Cilt. 68, Viyana 1976, s. 47-59; John E. Woods, "Turco-Iranica I: An Otoman Intelligence Report on Late Fifteenth/Ninth Century Iranian Foreign Relations," *Journal of Near Eastern Studies*, Cilt. 38, No:1, Ocak 1979, s. 1-9; Christine Isom-Verhaaren, "An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V, *Turcica*, Cilt. 28, 1996, s. 299-318; Géza Dávid-Pál Fodor, "Ottoman Spy Reports from Hungary," *Turcica et Islamica: Studi in Memoria di Aldo Gallotta*, Ed. Ugo Marazzi, Napoli 2003, s. 121-131.

5 Bernard Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev. İhsan Duru, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2000, s. 145.

6 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktay, Kitapyayınevi, İstanbul 2007, s. 12.

dan olduğu düşünülen Osmanlı istihbaratının teşkilatsız görüntüsünden ve yönetici sınıfın istihbarat çalışmalarına karşı ilgisiz kaldığı iddiasından beslenmektedir. Taner Timur, Batılıların 16. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da devamlı diplomatik temsilcilikler kurarak, istihbaratı kurumsallaştırmalarına rağmen Osmanlıların ilkel ve bağnaz bir inatla Batıda olup bitenleri küçümsediklerini ve 19. yüzyıla kadar devamlı elçilikler kurmaktan özellikle kaçındıklarını ifade ediyor. İfadesini, Fransız düşünür Voltaire'nin, "XII. Charles" isimli eserinde "Osmanlıların kendini beğenmişlik duygusuyla Batıya temsilci göndermemesinden dolayı dış politikasının tam bir cehalet içinde olduğu" şeklindeki iddiasıyla ve Batı hakkındaki bilgisizliğin acısını gerileme devrinde çektikleri saptamasıyla destekliyor.[7] Enver Ziya Karal ise "Yakınçağın başlarında Osmanlı diplomatik usullerinin yetersizliği" başlığı altında Babıâli'nin Avrupa olaylarını sadece Eflak ve Boğdan beyleri ile divanıhümayun tercümanları gibi her zaman yabancı devletler çıkarına çalışmaya hazır iki kaynaktan öğrendiğini iddia ediyor.[8]

Bu görüntü altında Osmanlı istihbaratı araştırmacılar için ne başı sonu belli ne de kaynakları olan bir çalışma sahası halini alıyor. Dikkat çekilen iddia ve hükümlerin muhakkak tesiriyle ortaya çıkan akademik ilgisizlik, popülaritesi yüksek bir çalışma sahası olan Osmanlı istihbaratını haliyle, gazeteci kökenli veya sadece tarihe ilgi duyan kimselerin rahatça hareket edebildiği bir saha haline getirmiştir. Osmanlı Türkçesine hâkim olmayan kimselerin vesikaların dilinden uzak, dolayısıyla mesnetsiz ve fantastik denemelerine dayalı söylemleriyle karşılaşmanın kaçınılmazlığı, böylesi bir gelişmenin tabii neticelerindendir. Bu söylemleri ve sahiplerini tek tek sıralamak gereksiz, ayrıca çalışmanın salt onlara cevap üretme amacına hizmet etme fikrinden doğduğu gibi bir hava yaratacak olduğundan sadece vaziyetin vahametine işaret edebilme adına birkaçını burada zikretmek gerekiyor. Bu gruptan olan biri kendisinden oldukça emin, "hızlı ve büyük toprak kazanımı ile ülkesinin sınırlarını genişleten Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat teşkilatları ve ajanları hakkında elimize

7 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 414-415 ve "1789'den Günümüze Paris'te Osmanlı Elçilikleri," *Tarih ve Toplum*, S. 93, Eylül 1991, s. 31-32.
8 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, TTK Yay., Ankara 1983, s. 9.

ulaşmış olan bilgiler çok bölük pörçük ve sadece birkaç masalımsı epik hikâyeden ibarettir"[9] deme cesaretinde bulunmuştur. Osmanlı istihbaratına yönelik daha tehlikeli söylemler ise Osmanlıların içinde yer almadığı tarihe merak duyan kimselerden geliyor. Onlardan biri ve Milli Mücadele döneminde Atatürk'ün İstanbul İstihbarat Şefi olan Aziz Hudai Akdemir, 1949 senesinde basılan eserinde "Padişahlar zamanında, bizde casusluk ne manası, ne varlığı, ne de ihtiyacı düşünül(mey)en bir şeydi. Bizde yalnız "Hafiyelik" vardı ve bu da yalnız Padişahlar aleyhine işleyen "zekâ ve gençliğin" korkunç, hain ve yıkıcı bir düşmanı idi"[10] demişti. Bu söylemlerin akademik ilgisizliğin doğurduğu boşluğun veya politik atmosferin mahsulü olduğu muhakkaktır.

Osmanlı istihbaratı için kaynak azlığı, idareci zümrenin ilgisizliği, bilgi kanallarının yetersizliği ve teşkilatsızlık gibi meselenin gözden düşmesine sebebiyet veren iddia ve yargıların aşılması ise sanıldığı kadar zor değildir. Osmanlı kaynakları üzerine girişilecek kısa bir tarama eyleminden sonra yukarıda çizildiği kadar karamsar bir tablo ile karşılaşılmayacaktır. Osmanlı kaynaklarında casuslar ile ilgili bilgilerin bulunması elbette istihbarat mantığı açısından uygun değildir. Ancak Osmanlı tarihinin, kroniklerin yanında resmi evraklarla birlikte takip edilebildiği yıllardan itibaren neredeyse hemen her sultan devri için ayrı bir çalışmayı sağlayacak kadar belge ve bilgi bolluğu ile karşılaşmak mümkündür. Bu karşılaşma aynı zamanda uzunca bir alana ve zamana yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nu idare edenlerin etraflarındaki dünyada neler olup bittiğinin farkında olmadan yaşama gibi bir "ilgisizlik" içinde olmadıklarının en açık göstergesidir. Belgelerin içeriği ise Osmanlı elitinin kesintisiz bilgi akışını mümkün kılma ve sürdürme eğilimlerinin bir uzantısı olarak sadece Eflak Boğdan beyleri ile tercümanlara bel bağlanmadığını ortaya koyuyor. Daimi elçilikler kurulmadan evvel, Batılı devletlere kıyasla dışarıdaki gelişmelerin öğrenilmesinde yetersiz kaldığı kabul edilen Osmanlı istihbaratının bilgi kanalları yine de belirli bir çeşitlilik arz etmektedir. Sınırlardaki yerel temsilcilerden gelen raporlar, İstanbul'daki yabancı elçiliklerden alınan bilgiler, komşu ülkelerin "derûnuna" gönderilen casus-

9 Bora İyiat, *Bir Vatanı Karşılıksız Sevmek-Türk İstihbarat Tarihi*, Platin Yay., Ankara 2006, s. 25.
10 Aziz Hudai Akdemir, *Dünyada ve Bizde Casusluk*, Muallim Fuad Gücüyener Yay., 1949, s. 61.

ların mektupları, sefaretle gidip gelen devlet adamlarının takrirleri, sonraki dönemlerde Batıdaki gazetelerden yapılan çevirilerle ortaya çıkan "gazete evrâkı hulâsaları"[11] ile esir, tüccar ve yolculardan sağlanan malumat Osmanlı istihbaratının başlıca haber kaynakları olmuştur.

II. Abdülhamid'in hafiyelik teşkilatını oluşturmasına kadar Osmanlılarda istihbarat çalışmaları merkezden idare edilen ve belirli standartları olan bir nitelikte olmamıştır. Araştırmacılarla arasına set çeken Osmanlı istihbaratının teşkilattan uzak bu görüntüsü ise meselenin tetkikini engelleyici bir unsur olarak durmaz. Çünkü gerçek manada bir istihbarat teşkilatının çalışma şekli hakkında bilgi sahibi olmanın imkânsız olduğu, dışındakiler için tam bir karanlık ve karmaşık görüntü arz etmesi gerektiği istihbaratın özünde vardır. Zaten teşkilatın kuruluş ve işleyişinin dışarıdan bir kimse tarafından keşfedilme olanağı varsa, hasmın istihbarat teşkilatına sızma olanağı da var demektir.[12] Dolayısıyla gizliliğini koruyamayan bir istihbarat teşkilatının hizmet vermesi mümkün değildir.[13] Ayrıca bugün de geçerli olduğu üzere istihbarat örgütleriyle siyasal iktidarın birbirlerini nasıl etkilediklerini bütün yönleriyle anlamak olanaksızdır. Bu hususiyetler dikkate alınınca Osmanlılara ait gerçek manada bir istihbarat teşkilatı mevcut olsaydı dahi onu tam anlamıyla çözümlemenin mümkün olamayacağı, şayet çözümleme gerçekleşirse gerçek manada bir gizli teşkilat olmadığı ortaya çıkacaktı.

Teşkilatsızlık, Osmanlı yöneticilerinin istihbarat çalışmalarını gelişigüzel sürdürdüğü şeklinde, araştırmacıları yanlış yönlendirecek eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Taner Timur'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nun, batılı mutlak monarşiler gibi, homojen bir ulusa ve gelişen bir pazara dayanan merkeziyetçi bir devlet değil de, eski tip ve kendine özgü bir merkeziyetçiliği olan iktidar yapısında olması nedeniyle, 19. yüzyılın ortalarına kadar gizli bir haber alma örgütüne sahip olunamamış, dolayısıyla klasik biçim muhbirlerle yetinilmek durumunda kalınmıştır.[14] Ancak imparatorluk

11 Fikret Sarıcaoğlu, "1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası," *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 549-550.

12 Kaya Karan, *Türk İstihbarat Tarihi (Yıldız İstihbarat Teşkilatı ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e)*, Truva Yay., İstanbul 2008, s. 16.

13 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 146.

14 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 414.

merkezindeki yöneticiler ile yerel temsilciler arasında oldukça koordineli ve sistematik bilgi toplama çalışmalarının yürütüldüğüne, hatta yerelde istihbaratın örgütlenmesine dair cılız da olsa bazı kıpırdanışlara, bu çalışma içinde şahit olunacaktır. Ayrıca Osmanlılarda bilgi toplama çalışmaları bir teşkilata sahip olduktan sonra istihbarat elemanlarının çalışma usullerinde çok büyük değişiklikler yaşanmadığı, dünyanın gerçek manadaki ilk istihbarat örgütlenmelerinin de o kadar uzak bir maziye ve çok farklı uygulamalara sahip olmadığı gibi hakikatler göz önünde bulundurulunca teşkilatsızlık engelini aşmak daha kolay olacaktır. Dolayısıyla Osmanlı istihbaratının çalışılmasının önündeki en büyük engellerden biri olan teşkilatsızlık veya sistemsizlik hükümlerinin, Osmanlı klasik çağının müessese ve uygulamalarına karşı oluşan geleneksel yaklaşımın tesirinde kalınarak sarf edildiği, bu haliyle gelenekleri aşarak çok malzemeyle neticeye ulaşmak yerine tam tersi bir istikamette ilerlemenin tercih edildiği düşünülmektedir. Mühimme Defterlerindeki hükümlere ve yabancı arşivlerdeki malzemelere dayanarak 16. yüzyıl ortalarında Osmanlıların yürüttüğü istihbarat faaliyetlerine ilişkin önemli bir çalışma gerçekleştiren Gábor Ágoston'un da aynı düşünceleri daha çarpıcı bir biçimde ifade etmiş olması önemlidir. Ona göre, imparatorluğun istihbarat toplama ve bu doğrultuda politika üretme olgusu erken modern Osmanlı tarihinin en az anlaşılan konuları arasındadır. Bu nedenle Osmanlıların Batı hakkındaki bilgisizliğine ilişkin acımasız genellemeler vardır: Sözde, Avrupa politikasını anlamakta yetersiz kalmalarından dolayı, Osmanlıların dış politiğe ilişkin kararları eksik ve hatalı olmuştur. Ancak bu tarz söylemler sadece bir fikra hükmündedir ve aynı zamanda 1300'lerin başından I. Dünya Savaşına kadarki bütün imparatorluk tarihi boyunca Osmanlı kurumlarının ve politika üretme tekniklerinin hiç değişmeden kaldığı şeklinde beliren durağan bakış açısının birer mahsulüdürler. Osmanlı istihbaratı üzerine araştırmaların azlığına, öte taraftan ana kaynakların varlığına rağmen konuya gereken ilgi gösterilmemiştir, oysa bilginin toplanması ve işlenmesi hususunda Venedik ve İspanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında çok ince farklar vardır.[15]

Bu kadar izahattan sonra çalışmanın hangi amaca hizmet etme fikrinde olduğu kendiliğinden belirmektedir. Kısacası çalışma; sahada

15 Ágoston, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grandstrategy...," s. 78-79.

ziyadesiyle hissedilen boşluğun oluşturduğu itici gücün yanında, hakkında çok az bilgi sahibi olunan, fakat alabildiğine yorum yapılabilen Osmanlı istihbaratına ilişkin tarihi kayıtların saptanması ve makul bir çerçevede değerlendirilerek ilmi bir çalışmanın vücuda getirilmesi amacındadır. Bu sayede bugüne kadar konuyla ilgili havada kalan görüşlerin daha sağlam bir zemine oturtulması hedeflenmiştir. Esasında çalışma, yukarıda işaret olunan önyargı ve hükümlerin de etkisinde kalınarak II. Abdülhamid devrinden evvelki Osmanlı istihbaratını bir bütün olarak ele alma arzusundaydı. Ancak Osmanlı resmi ve özel envanteri tarandıkça meselenin o kadar uzun bir zaman diliminde tetkik edilmesini gerektirecek kadar az bir belge ve bilginin bulunmadığı müşahede olundu. Kaynak zenginliği, Osmanlı istihbaratının daha az bir zaman diliminde daha derinlemesine araştırılması, bu sayede daha gerçekçi değerlendirmelere ulaşılması fırsatını doğurdu. Saltanat süresinin görece uzunluğuna paralel olarak kaynak yoğunluğu II. Mahmud devrinin tercih edilmesinde etkili oldu. Saltanatı; merkezi otoritenin modernize edilmiş surette yeniden tesis edilme çabalarının yanında bağımsızlık isyanları ve harpler gibi askeri gelişmelerin bir uzantısı olan siyasi bunalımlarla geçmiş olması da II. Mahmud devrinin tercih edilmesinde etkili olan gelişmelerdir. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir yok oluşun eşiğinden aldığı noktasında yerli ve yabancı araştırmacılarca hemfikir olunan II. Mahmud ve yöneticilerinin, girişilen kurtarma ve kuvvetlendirme çalışmalarında istihbarat faaliyetlerinden ne ölçüde istifade ettiklerine temas olunacaktır. Bu kapsamda Osmanlı imparatorluk idarecilerinin devlet yönetimindeki veya askeri-siyasi sahadaki başarılarını veya başarısızlıklarını açıklarken hep gözden kaçırılan bir noktaya dikkat çekilecektir.

Çalışma, meseleyi tamamen bitirme veya Osmanlı istihbaratı üzerine son sözü söyleme gibi bir iddiadan uzaktır. Dolayısıyla çalışmanın amacı sahadaki boşluğu doldurmaktan ziyade ona dikkat çekebilme, bu sayede Osmanlı istihbaratı ekseninde bir ilmî tartışma ortamı oluşturabilme amacına da hizmet etmek gayesindedir. Çünkü Osmanlı istihbaratına ilişkin esasların ve gelişim evrelerinin daha sağlıklı betimlenmesi ancak genel değerlendirmelere ulaşabilmeye, bu da meseleye yönelik bir akademik ilginin uyanmasına bağlıdır. Bu husus göz önünde bulundurulduğundan

çalışma içinde kesin hükümlerde bulunmaktan özellikle kaçınıldı. Ayrıca istihbarat çalışmalarından birçoğunun kayda geçirilmemiş olması, kayıt altına alınanlardan bazılarının ise araştırmacıların hizmetine sunulmaması veya hizmette olanlardan bazılarını bu araştırmacının gözden kaçırması gibi ihtimallerin göz önünde bulundurulması, böyle bir kaçınmanın gerekli olduğu hissini uyandırmıştır.

Çalışmayı oluşturan kaynaklardan da biraz bahsetmek icap ediyor. Kaynak grubunun başında Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunan resmi evraklar geliyor. Bunların başında, casusların getirdikleri bilgiler doğrultusunda sınır boylarındaki idarecilerce veya Avrupa başkentlerinde bulunan daimi elçilerce hazırlanıp imparatorluk merkezine takdim olunan ve üzerine II. Mahmud'un kısa açıklamalar düştüğü beşinci fona ait hattı hümayunlar serisi geliyor. İkinci, üçüncü ve dördüncü fonlara ait Ali Emirî, İbnülemin ve M.Cevdet tasniflerine ait belge serileri de istifade olunan arşiv dokümanları arasında önemli bir yekûn tutuyor. Ayrıca bir kısmı veya tamamı II. Mahmud devrine ait olan Mühimme Defterleri (Ordu ve Rikâb Mühimmeleri de dahil olmak üzere 28 adet) ile Mühimme-i Mektûme Defterlerinin (5 adet) çalışmaya temel teşkil edecek arşiv kaynakları arasında ilk sırayı alacağı düşünülmüştü. Ancak taramalar neticesinde defterlerde Osmanlı istihbaratının bütününe ışık tutacak hükümlerle karşılaşılmadı. Önceki devirlere ait türdeşleri ile karşılaştırıldığında II. Mahmud devrinde tutulan Mühimme Defterlerinde, bazı askeri-siyasi konulara dair bilgi toplama çalışmalarından ziyade iç istihbarat faaliyetlerine ilişkin hükümler ağırlıktadır. Diğer kaynaklarla takip edilmesi mümkün olan istihbarat çalışmalarının Mühimme Defterlerinde bulunmayışı, Osmanlı istihbaratının imparatorluk merkezinden organize edilmediğine işaret ediyor olsa da bu gelişme, imparatorluk yöneticilerinin istihbaratın doğasına uygun olarak gizliliği muhafaza adına başvurdukları bir tedbir olarak da düşünülmelidir. Bu düşünce, II. Mahmud saltanatının son sekiz yılı için önemli bir kaynak grubunu oluşturan *Takvim-i Vekâyi* koleksiyonunun taranması sırasında daha da bir ağırlık kazanmıştır. Yöneten veya yönetilenlerin Osmanlı hukukunun çizdiği sınırlar içinde yaşam veya eylemlerini sürdürmelerini sağlamak gayesiyle birer tehdit unsuru olarak yayınlanmasında bir sakınca

görülmeyen bazı iç istihbarat çalışmalarının dışında gazetenin ilgili bütün baskılarında askeri-diplomatik istihbarat çalışmalarıyla ilgili olarak "casus" kelimesine rastlanılmamıştır. Zaten ülke içinde elden ele dolaşan, müstakbel rakip ve düşmanların birer suretini temin ettikleri de muhakkak olan[16] gazete sayfalarında böylesi bilgilere yer verilmesi Osmanlı yöneticilerinin gerçekten istihbaratın özünü kavrayamadıklarını ortaya koyan bir gelişme olurdu. (Kaynak grubunun tanıtımıyla pek alakalı olmasa da *Takvim-i Vekâyi*'nin "Haricî" gelişmelere ayrılan bölümünde, ilk sayıdan itibaren [1831], önemli bir kısmı Osmanlılarla doğrudan alakalı olmayan Avrupa gazetelerinde yer alan önemli askeri-siyasi ve sosyal gelişmelere yer verilmiş olması, imparatorluk yöneticilerinin hem etraflarındaki dünyada yaşanan gelişmelerin farkında olduklarına hem de kendilerini ilgilendiren meselelerle ilgili haberlere ulaşmakta pek zorluk çekmediklerine işarettir. Bu gazeteler Avrupa başkentlerinde daimi elçiliklerin ikinci kez açılmalarından [1834] önce İstanbul'daki yabancı elçilikler ve Avrupa'daki bazı Osmanlı temsilci ve yandaşları kanalıyla temin edilmiş olmalıdır.)

Tasnif ve tadilat çalışmalarına konu olmaktan bir türlü kurtulamayan Topkapı Sarayı Müzesi Arşivindeki malzemeden de haliyle yeterince istifade olunamamıştır. Sadece çoğunluğu II. Mahmud devri öncesine ait bazı defter ve vesikalara ulaşılmıştır. Ancak, saraydan Osmanlı casuslarıyla ilgili olarak temin ettiği 90 kadar vesikadan bazılarını aynen kopya eden bazılarını da çeşitli gazetelerde yayınlayan İbrahim Hakkı Konyalı'nın kütüphanesindeki koleksiyondan da yararlanılmıştır. Ayrıca bu araştırma için istifade olunan Haldun Eroğlu'nun klasik dönem Osmanlı istihbaratına ilişkin çalışmasında da saray evrakına yer verilmiştir.

Gerek II. Mahmud devri gerekse öncesine ilişkin istihbarat çalışmalarının aktarımında Osmanlı resmi ve özel tarihleri de önemli bir kaynak grubunu oluşturuyor. Osmanlı istihbaratına ait tarihçenin şekillendirilmesinde matbu ve yayına hazırlanmış kroniklerin büyük bir kısmı incelenmiştir. Bu inceleme, II. Mahmud devrine ait olup gün yüzüne çıkmış olan yaz-

16 Ayrıca *Takvim-i Vekâyi*'nin Fransızca nüshası Avrupa'daki Osmanlı elçileri vasıtasıyla münasip görülen yerlere gönderilmekte ve yabancı gazete eleştirmenleri vasıtasıyla da gazetede yer alan bazı havadisler Avrupa matbuatına aksettirilmekteydi. Enver Ziya Karal, "Mahmud II," *MEB.İA.*, C.VII, Eskişehir 1997, s. 169.

ma eserlerin tamamına yakınını kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bunun için Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi ve Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesinde bulunan yazmalara ulaşılmıştır. Belirli ve özel konulara ilişkin olarak kaleme alınan yazmalardan istifade şekli de haliyle aynı istikamette gelişmiştir. Çalışmanın hacmini aşacağından söz konusu eserleri tek tek tanıtmanın imkânsızlığı ortadadır. Bu nedenle Osmanlı tarihlerini tanıtıcı mahiyette hazırlanan rehber çalışmalardan[17] bahsedilen eserler hakkında bilgi alınabilir. Ayrıca çalışma içinde lüzum duyuldukça söz konusu eserlerin kaleme alındığı tarih, yazılma amaçları ve yazarları hakkında kısa bilgiler sunulmuştur.

Diplomatik istihbaratın açıklanması için gerekli olan Osmanlı sefirlerinin faaliyetlerine ilişkin hazırlanan çalışmalar, sefaretnameleri konu edinen kitap, makale ve tezler de başvurulan kaynaklar arasındadır. II. Mahmud devri olaylarını konu edinen yerli ve yabancı dilde hazırlanmış araştırma-inceleme eserlerinden de ilgili bölümlerde istifade olunmuştur. Kaynaklar ana hatlarıyla bu şekildedir.

Çalışmanın şekillendirilmesinde takip edilen usulle ilgili bazı özel durumları da izah etmek gerekiyor. Buraya kadarki anlatıdan da kestirileceği üzere incelenen dönem için fazla modern olan strateji, organizasyon, koordinasyon, sistematik ve istihbarat servisi gibi bilgi toplama çalışmalarının açıklanmasında gerekli olan bazı istihbari terimler kullanıldı. Özellikle, içinde çeşitli kaynaklar tarafından gerçekleştirilen gizli çalışmalar neticesinde ulaşılan bilgilerin bulunduğu takrir, tahrirat, maruzat, arzuhal ve mektup gibi vesikalar en genel anlamıyla birer istihbarat raporu addedildi. Osmanlı vesikalarında çoğu zaman doğrudan haber aktarımı için de kullanılan "istihbarat" kavramıyla ilgili her belge bir rapor olarak değerlendirilmedi, sadece istihbaratın özüne uygun olarak, yani bir gizlilik netice-

17 Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, I, II, III, Haz. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul 1972; Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, İkdam Matbaası, İstanbul 1314 (Bu eser ayrıca Mehmed Arslan tarafından yayına hazırlanmıştır: Mehmed Cemâleddin, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri-Âyîne-i Zurefâ*), Kitabevi, İstanbul 2003.); Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev.Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bak.Yay., Ankara 1982; M.Orhan Bayrak, *Osmanlı Tarihi Yazarları*, İstanbul 2002; Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

sinde üretilen bilgiler dikkate alındı. Bir de II. Mahmud devrinin genel bir panoramasını sunmaktan özellikle kaçınıldı. Bilgi toplama faaliyetlerinde zamanlamanın arz ettiği önem göz önünde bulundurulduğundan ilgili kısımlarda devrin askeri-siyasi gelişmeleri genel hatlarıyla aktarıldıktan sonra istihbarat çalışmalarının gelişmeler içinde hemen konumlandırılması gayesiyle böyle bir yol tercih edildi.

Çalışma toplam beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm istihbaratın tanımına, önemine ve tarihçesine ayrılmıştır. İstihbaratın tarihsel derinliği, gelişiminin ana hatları özet mahiyetinde aktarılmışken, II. Mahmud devrinden önceki Osmanlı istihbaratı hakkında bilinenler çok az ve gerçeklik dışı bilgilerle bezeli olduğundan çalışmanın hacmi açısından bir orantısızlık oluşturmasına rağmen ayrıntılı ve kronolojik surette ele alınmıştır. Ayrıca hem II. Mahmud devri Osmanlı istihbaratının daha iyi anlaşılması hem de Osmanlı genişlemesini sadece kalabalık orduların başarılarıyla açıklamanın yetersizliğine vurgu yapabilme gayesi böyle geniş bir tarihçenin hazırlanmasını; teşkilattan uzak istihbarat çalışmalarının şahısların şahsiyetleriyle yakından alakalı olduğu hakikati ise kronolojik bir tertip içinde aktarımı gerekli kılmıştır.

İkinci bölüm iki kısımdan müteşekkildir. Birinci kısımda II. Mahmud devrinde istihbarat toplama çalışmalarında yararlanılan bilgi kanalları sıralanmış, ikinci kısımda ise bazı stratejik uygulamalara yer verilmiştir. Birinci bölümde sadece ana hatlarına temas olunan bilgi kanal ve stratejileri ayrıntılı şekilde tetkik edilmiş, ayrıca ihtilaf arz eden bazı hususlar da tartışılmıştır.

Üçüncü bölüm askeri istihbarat konusuna ayrılmıştır. Bu kapsamda devrin iki muharip devleti, iki asi milleti ve iki de asi valisine karşı süren mücadeleler sırasında yürütülen istihbarat çalışmaları üç ayrı kısımda ele alınmıştır. Ayrıca harpsiz geçen yıllarda düşmanlara karşı yürütülen bilgi toplama faaliyetlerinden de bahsedilmiştir. Çalışmanın bütünlüğünü bozmamak için karşı istihbarat faaliyetlerine de bu bölümün son kısmında yer verilmiştir. Bu kapsamda karşı istihbarat faaliyetlerinin tarihçesine, farklı uygulamalarına veya kendine has özellikleri ile Osmanlı idaresinin onları engelleme çabasına dikkat çekilmiştir.

Üç kısımdan oluşan dördüncü bölümde Osmanlıların diplomasi sahasında sürdürdükleri istihbarat çalışmalarına değinilmiştir. Birinci kısımda, konunun akışı ve anlaşılması açısından gerekli olan Osmanlıların diplomasi tarihine kısaca bir göz atılmıştır. Diplomatik sahada bilgi toplama kanallarının II. Mahmud devrinde arz ettiği önem ve gösterdiği değişkenlik ikinci kısımda incelenmiştir. Son kısım ise Osmanlılar için oldukça yeni olan ve II. Mahmud devrinde sağlam temellere kavuşan diplomatik sahada bilgi toplama çalışmalarına ayrılmıştır.

Son bölümde iç istihbarat çalışmaları yine üç kısımda ele alınmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda iç istihbaratın gelişimi birinci kısımda, II. Mahmud'un iç istihbarat çalışmalarıyla münasebeti ikinci kısımda, iç istihbaratın yoğunlaştığı konular ise üçüncü kısımda incelenmiştir. İmparatorluk idarecileri, tebaa, ordu mensupları, esnaf, kalpazanlar, ayanlar ve tarikatlar üçüncü kısma konu olan topluluklardır. Ayrıca cinayet, eşkıyalık ve hırsızlık gibi yasadışı eylemlere karışanların tespit edilmeleri ve yakalanmaları aşamasında yürütülen istihbarat çalışmaları da muhtelif suçlar başlığı altında incelenmiştir.

Birinci Bölüm

İSTİHBARATIN TANIM VE TARİHÇESİ

İstihbarat; Arapça "istihbar etme," haber ve bilgi alma kelimesinin çoğuludur. İngilizcede ise, istihbaratın karşılığı olan "intelligence" kelimesi akıl, zekâ, anlayış, haber ve bilgi anlamlarını da içermektedir.[1] Bugünkü modern çağda, *"akıl, zekâ, anlayış, malumat, haber, bilgi, muteber olan havadis, duyulan şeyler, toplanan bilgiler, alınan haberler, bilgi toplama, haber alma" olarak adlandırılan istihbarat kelimesinin teknik olarak anlamı "haberlerin (ham bilginin) işlenmesi (tasnif, kıymetlendirme, yorum) sonucu üretilen bir ürün veya bilgi,"* ayrıca planlama, araştırma, deliller toplama, çeşitli akli ve tecrübi ilmi metotlar ile onları değerlendirip bir sonuca varma ve kullanmadır.[2]

Bugüne kadar istihbaratın birbirinden farklı birçok tanımı yapılmıştır. M.Atay, *"istihbarat, yabancı bir hükümetin veya siyasi partinin yıkılması, yabancı devlet adamları veya hedeflerinin ziyana uğratılması, kişi veya ajanların kaçırılması veya öldürülmesinden ayrı olarak bir ülkenin rakiplerinden daha fazla avantaj sağlamasını veya en azından yaşamaya devam etmesini sağlayan bilginin toplanmasıdır"* demektedir.[3] M. Şenel ve T. Şenel ise, istihbaratı *"hasım veya hasım olması muhtemel devletlerin niyetleri, planları ve bu planları gerçekleştirme kapasiteleri hakkında her şekilde haber toplama veya bilgi sahibi olma"* şeklinde izah ederler.[4] B. Çınar da istihbaratı, "bir devletin ya da herhangi bir kuruluşun, güvenliği ile ilgili alanda devlet ya da özel kişiler tarafından başka bir devlete, hükümete, siyasal bir gruba, askeriyeye ve herhangi bir harekete ait olduğuna inanılan bilginin toplanması, analizi, üretimi ve kullanımı" olarak tanımlar.[5]

İstihbarat bilimi konusunda yaptığı çalışmalarla tanınan A. Bozeman, istihbaratın, politik olarak birleşmiş toplumların çevrelerindeki

1 Ümit Özdağ, "Stratejik İstihbarat," *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (İstihbarat Özel), C.8, S. 2, Ankara 2002, s. 109-110.

2 Erdal İlter, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, Ankara 2002, s. 1.

3 Mehmet Atay, "Stratejik Ulusal Güvenlik İstihbaratı," *Strateji Dergisi*, No: 1, 1996, s. 80.

4 Muazzez Şenel-Turhan Şenel, *İstihbarat ve Genel Güvenlik Konularımız*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1997, s. 32.

5 Bekir Çınar, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, Sam Yay., Ankara 1997, s. 105.

toplumlarla ilgili güvenilir malumat, bilgi ve istihbarat ihtiyacına dayanan, devlet yönetiminin bir parçası olan eylem şeklinde tanımlanabileceğini ifade eder.[6] A. Shulsky'in *"istihbarat, her tür politik, ekonomik, sosyal ve askeri olayı anlamayı ve gelişmeleri öngörmeyi amaçlayan evrensel bir sosyal bilimdir"* ifadesi istihbaratın yapılmış en iyi tanımlarından biridir.[7] D. Kahn ise istihbaratı kısa bir tanımlama ile *"bilginin en geniş manadaki hali"* olarak izah eder.[8] McDowell ise istihbarat için *"bilinenin, bilinene eklenilen yeni bilginin ve sonunda bunların karışımının yorumunun tümüdür"*[9] şeklinde bir tanımlamada bulunmuştur.

Görüldüğü üzere istihbaratın tek bir tanımını yapmak mümkün değildir. Ancak istihbaratın teknik boyutta yapılan aşağıdaki tanımı üzerinde anlaşmak kolay görünmektedir. Bu tanım *"istihbarat çarkı"* denilen çarkın açılımına dayanmaktadır. Yani istihbarat; malumatın toplanması, karşılaştırılması, değerlendirilmesi, analizi, birleştirilmesi ve yorumlanması sürecinin sonunda ortaya çıkan bir üründür. Dolayısıyla istihbarat veriden çok verinin yorumudur. Yani her haber istihbarat değildir, istihbarat olabilmesi için işlenmesi gerekir.[10]

İstihbaratı casusluk ve espiyonaj gibi kavramlarla karıştırmak çok sık yapılan bir hatadır. İstihbarat; bir süreci, kurumu, ürünü ve bilgiyi tanımlarken, casusluk ve espiyonaj; açık istihbarat ile elde edilemeyen bilgileri gizli yollarla toplama veya bulma faaliyetlerini kapsamaktadır.[11] Espiyonaj, Fransızca bir kavram olup, gizleme, gizlice gözetleme ve dinleme anlamlarında kullanılmaktadır. Türkçede casus ile espiyonaj kavramları aynı anlamda kullanılmaktadır.[12] Arapça *"cess"* kökünden türeyen ve *"gözetleyen, araştıran"* manasına gelen casus kelimesi ise *"düşmanın sırlarını araştırıp bilgi sızdıran, düşman içinde çeşitli yıkıcı faaliyetlerde bulunan kişi"*

6 Adda B. Bozeman, *Strategic Intelligence and Statecraft, Selected Esseys, Brassey's* (45) 1992, s. 1'den naklen Ümit Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, Kripto Kitaplar, Ankara 2010, s. 28-29.

7 Michael Herman, *Intelligence Power in Peace and War*, Cambridge University Press, 2003, s. 116.

8 David Kahn, "İstihbaratın Tarihsel Teorisi," *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, S. 2, Ankara 2002, s. 5.

9 Don McDowell, *Strategic Intelligence, A Handbook for Practitioners, Managers And Users*, The Scarecrow Press, Inc.(Lanlıam, Maryland-Toronto-Plymouth, UK) 2009, s. 11-12.

10 Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 28-29.

11 Şenel, *İstihbarat ve Genel Güvenlik Konularımız*, s. 45; Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 39.

12 Çınar, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, s. 127.

anlamına gelmektedir. Bu faaliyet sırasında göz önemli bir fonksiyon icra ettiğinden Arapçada casusa *"göz"* anlamına gelen *"ayn"* adı da verilmiştir.[13] Devletlerarası hukuk bakımından 1907 tarihli Lahey antlaşmalarında casus kavramı *"muharip bir devletin harekât sahasına gizlice veya sahte vasıtalarla giren ve düşman tarafına bildirmek maksadıyla bilgi toplayan ve araştıran kişi"* şeklinde tanımlanmıştır. Buna karşılık doktrinde milletlerarası casusluk, *"bir devletin menfaatine, başka bir devletin askeri, siyasi veya iktisadi durumuna ilişkin bütün gizli belge veya bilgilerin araştırılması ya da sağlanması"* olarak tarif edilmiştir.[14]

İstihbaratın Önemi

İstihbarat konusuna ilk olarak somut bir şekilde yaklaşan, önem ve gerekliliğini savunanların başında Çinli filozof Sun-Tzu (MÖ 550-470) gelmektedir. İstihbarat konusundaki ilk kitap olarak kabul edilen *"Stratejinin Temelleri, Savaş Sanatı"* adlı eseri yazan Sun-Tzu geleceği kestirmek için istihbarat yapmanın önemini vurgulamış, bunun da ne ruhlar ve hayaletlerle ne de geçmiş olaylara bakarak veya ihtimalleri göz önünde bulundurarak elde edilemeyeceğine dikkat çekmiştir. Ona göre istihbari bilgi düşmanın durumunu bilenlerden edinilmelidir. Zeki bir devlet adamının ve akıllı bir komutanın rakiplerini yenip, olağanüstü başarılar kazanmasında temel vasıta ön bilgiye sahip olmaktır. Bu, tüm askeri harekâtlar için geçerlidir ve ordular buna göre hareket ederler. Rakibin durumunu bilmeden veya öğrenmeden ordunun hareket etmesinin bir yararı yoktur. Düşmanın ne durumda olduğu da casusluk yapılmadan bilinemez.[15]

Türklerin büyük kumandanlarından Kazım Karabekir de istihbaratın önemi üzerine anlamlı ve isabetli değerlendirmelerde bulunmuştur. Onun için istihbarat; *"barışta ve harpte doğru haber almak, yanlış haber yaymak"* demektir. On kolordusu olan bir devlet on birincisini komşu hükümetlerin

13 Cengiz Kallek, "Casus," *DİA*, C.VII, İstanbul 1993, s. 163; Yaşar Yiğit, "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası," *Diyanet İlmi Dergi*, C. 35, s. 3, Ankara 1999, s. 39.

14 Karan, *Türk İstihbarat Tarihi (Yıldız İstihbarat Teşkilatı ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e)*, s. 13.

15 Sun Tzu, *Savaş Sanatı*, Çev. Hasan İlhan, Ankara 2008, s. 171, 176; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, Ed.Ercan Arıklı, Artel Yay., İstanbul 1974, s. 2; Ergun Hiçyılmaz, *Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul 1996, s. 2.

toprakları içinde meydana getirmelidir. Bunu gerçekleştirebilmek için de sadece keşif vasıtalarıyla haber almak yetmez. Bu bir sakatın değnekle yürümesine benzer. Ne kadar kuvvetli olursa olsun kulaktan, hele gözden yoksun olan bir vücudun felce uğraması kaçınılmazdır. Böyle bir durumla karşılaşmamak için de çekirdekten yetiştirilmiş casuslar kullanılmalıdır.[16] Avrupa'yı baştanbaşa istila edecek kadar bir güce sahip olduğunu gösteren I. Napolyon da istihbaratın önemini şu şekilde vurgulamıştır: "İnanın bana, savaşın sonuçları incelendiğinde topçunun, süvarinin, piyadenin kahramanlıkları, casusların şu göze görünmeyen lanetli ordusu yanında hiç kalır"[17]

Bir İngiliz istihbaratçısı olan M. Herman'a göre, istihbarat rasyonaliteyi temsil eder ve istihbarat kullanmayı reddeden devlet adamı, Aristoteles'den beri Batılı insanın ufkunu genişletmek için kullandığı akıl ve bilimsel yöntem gibi iki önemli araca sırtını döndüğünü bilmek zorundadır.[18] D. Kahn ise, gelişigüzel bir şekilde istihbaratın şu ya da bu savaşı kazandığına dair iddiaları mübalağalı bularak, onun savaşta esas unsur değil, yardımcı kuvvet olduğunu kabul eder. Gerekçesi de savaşların, insanlar ve silahlarla, beyinler ve iradelerce kazanılmasıdır. Bu yüzden istihbaratı bu unsurlara sadece hizmet eden; kuvvetlerin idare edilmesi, iknalin sağlanması ve birliklerin sevk edilmesinin yanında ikinci derecede önemli olan bir vasıta olarak değerlendirir.[19] Ancak bu yaklaşım istihbaratın; diplomasinin, askeri gücün, propagandanın, psikolojik savaşın, örtülü savaşın veya ekonomik baskının alacağı yönü belirlediği hakikatini değiştirmez. Bu niteliğinden dolayıdır ki istihbarat ilk savunma hattı olarak değerlendirilmektedir. İstihbarat her zaman kesin doğru analiz ve öngörüler üretemese de gelecek ile ilgili genel çerçeveler çizerek ve alternatif senaryolar üreterek, geleceğin mutlak belirsizliğini ortadan kaldırıp, ölçülmüş belirsizlikler üretip, geleceği daha kolay anlaşılır hale getirecektir.[20] Bütün bunlardan hareketle istihbaratın sağladıklarına bakılırsa, dört temel özellik saptamak mümkündür:

16 Kazım Karabekir, *Gizli Harp: İstihbarat*, Yay. Haz. Emrullah Telin, İstanbul 1998, s. 23-38.
17 Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 48.
18 Herman, *Intelligence Power in Peaca and War*, s. 138.
19 Kahn, "İstihbaratın Tarihsel Teorisi," s. 12-13.
20 Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 19-21.

– Stratejik bir baskın/sürpriz ile karşı karşıya kalmanın engellenmesi,
– Uzun vadeli bir perspektif ve öngörü sağlanması,
– Politika oluşturma sürecine yardımcı olunması,
– Bir devletin bilgilerini, ihtiyaçlarını ve yöntemlerini gizlemesidir.[21]

İstihbaratın Gelişimi

En eski devirlerden itibaren iktidar, egemenlik, sömürme ve güç savaşlarında haber alma, yalan haber yayıp karşı gücü yanlış yönlendirme yöntemini hep uygulamıştır. O günden itibaren istihbarat da sürekli bir gelişim içinde olmuştur. Önceleri daha çok askeri sahada yoğunlaşan istihbarat faaliyetleri, ticaret burjuvazisinin oluşması ve meta dolaşımının ulusal sınırları aşmasından sonra siyasal ve ekonomik sahayı da kapsayacak şekilde hem nitelik hem de boyut değiştirerek bir meslek halini almıştır.[22] Ancak 1850'lerden I. Dünya Savaşına kadar istihbarat faaliyetleri ağırlıklı olarak insanî istihbarata-espiyonaja dayanmıştır. Kullanılan yöntemler ise binlerce yıldan beri bilinen yöntemlerdir; rüşvet alma ve verme, şantaj, baştan çıkarmadır. Bu çağlarda görünmeyen mürekkep kullanma gibi yöntemler ciddi bir gelişme sayılmıştır.[23]

Fransız İhtilali ve endüstri devriminin doğurduğu yeni koşullar istihbaratın modernleşmesi açısından önemli gelişmeler olarak kabul edilir. Çünkü modern dünyanın şekillenmesi sırasında modern istihbarat da oluşmaya başladı. Orduların genişlemesiyle birlikte, düşmanın ne kadar kömür ya da demir üretebileceği bir ortaçağ kralını pek ilgilendirmezken, modern bir devlet başkanı için bu tür bilgiler hayati bir öneme sahipti. Özellikle endüstriyel ve politik yenilikler istihbaratın farklı hedeflere ulaşabilmesini mümkün kılan kaynakları yaygın hale getirdi. D. Kahn bu kaynakları ikiye ayırmaktadır: Birincisi, kelimelerden değil *"şey"*lerden toplanılan bilgiyi içerir. Bu; ilerleyen birlikleri, istihkâmı, cephe ikmalini, kamp ateşini görmek; tankların motor gürültüsünü duymak; pişen yemeği koklamak; zemindeki sarsıntıları duymaktır. Bu, fiziksel istihbarat olarak adlandırılır. Yüzyıllar

21 Mark M. Lowenthal, *Intelligence: From Secrets to Policy*, Washington D.C. 2000, s. 2-5.
22 Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, s. 11.
23 Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 50.

boyunca bu tür bilgilerin kaynağı sıradan asker, keşif kolları ya da süvariler olmuştur. Ancak balon, zeplin veya uçak, en derin noktalara sızabilen atlıların elde edebileceğinden daha fazla fiziksel istihbaratı daha hızlı bir şekilde ele geçirmiştir. Fotoğraf makinesi insan gözünün görebileceğinden fazlasını görmüş ve bu görüntüyü diğer insanlar için çoğaltmıştır. Radar, insanların ancak üzerine doğrultulmuş bir projektör yardımıyla görebileceği bir bombayı çok daha önceden tespit etmiştir. Bütün bu kaynaklar, daha önceki orduların elde edebildiğinden çok daha fazla fiziksel istihbarat sağlamıştır. Kısacası savaş tarihinin ilk 4.000 yılı boyunca, yani I. Dünya Savaşına kadar bilginin neredeyse tamamı fiziksel istihbarattan sağlanmışken,[24] tarihi gelişmelerle birlikte, istihbarat örgütlerinin kullandıkları personel, araç ve gereçlerde de bir gelişme olmuştur.[25] Savaşın başlamasından hemen önceki istihbari yenilik; 1913'te gemiden gemiye telsiz haberleşmesinin sağlanması ve telgraf hatlarının dinlenmesinin gerçekleştirilmesi olmuştur.[26] Ağustos 1914'te silahlar patlamaya başladığında, mesajların bir kopyasını da düşman eline teslim eden telsiz radyo; en düşüncesiz gevezeliğin bile kolayca duyulmasına olanak veren siper telsizleri, olağanüstü miktarda sözel istihbarat üretti. Bu iki yeni kaynak, önemli komutanların önemli zaferler kazanmalarına yardım etti. Savaştan önce İngiltere, Almanya, İtalya ve ABD şifre çözücü bir büroya sahip değilken savaş sona erdiğinde hepsi de bu eksiği giderdiler. Almanya, tarihinde ilk defa barış zamanında da sürekli bilgi değerlendirecek olan askeri bir büro kurdu. Nihayet istihbarat, savaşta kayda değer bir enstrüman olmayı başardı.[27]

İstihbaratın yetkinleşmesi, profesyonelleşmesi ve kurumsal anlamda olgunlaşması ise tam manasıyla II. Dünya Savaşının hemen öncesinde hızlanmıştır. Öyle ki istihbarat, tarihinin en hızlı gelişim sürecine bu savaş sırasında girmiştir.[28] Radarın bulunması savaş sırasında istihbarat alanında sağlanmış önemli bir gelişmedir.[29] Bunlara en son teknolojik gelişmeler

24 Kalın, "İstihbaratın Tarihsel Teorisi," s. 7-9.
25 Çınar, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, s. 104.
26 Hasan Köni, "I.Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri," *Avrasya Dosyası Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, S. 2, Ankara 2002, s. 159.
27 Kalın, "İstihbaratın Tarihsel Teorisi," s. 9-10.
28 Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 51.
29 Köni, "I.Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri," s. 159.

içinde, haber alma işleminde uydu teknolojisinden yararlanmayı da eklemek gerekir.[30]

Ayrıca önceleri sadece askeri istihbaratla uğraşan devletler I.Dünya Savaşı sırasında ekonomik, kültürel ve siyasi bilgilerin de çok önemli olduğunu anladılar. Bunların dışında (İtalya'nın Habeşistan'ı istilası örneğinde görüleceği üzere) kendi emelleri doğrultusunda yabancı devletler aleyhine haber yaymayı, yabancı memleketlerde karışıklık çıkartarak ideallerine ulaşmayı faaliyetleri içine aldılar.[31] Kısacası dünya askerlik teknolojisinde meydana gelen ilerlemeler, ekonomik gelişmeler ve uluslararası ilişkilerin giriftleşmesi ülkeleri istihbaratçılık konusunda yeni arayışlara itmiştir. Bu arayış çerçevesinde istihbarat teşkilatlarına ve istihbaratçılara büyük kaynaklar ayrılmaya başlanmıştır. Devletlerin istihbarata önem vermeleri, istihbarat tekniklerinde de yeniliklerin ortaya çıkmasına ve istihbarat teşkilatları arasında kıyasıya bir yarışın başlamasına sebep olmuştur.[32]

Son olarak istihbaratın özellikle de stratejik istihbaratın gerçekleşmesinde ve kurumsallaşmasındaki gecikmenin nedenlerini sıralamak gerekirse önce tarafların sahip oldukları askeri teknolojinin büyük ölçüde bir askeri sürprize imkân vermediği için stratejik istihbaratın doğmasını zorlayacak şartların oluşmadığını ifade etmek gerekiyor. Ayrıca savaş teknikleri de stratejik istihbarata gerek bırakmayacak kadar gelişmiş olmaktan uzaktı. Bir diğer nedense savaşın yayıldığı alanın dar ve savaşa harcanan kaynakların kısıtlı olmasının bunları öğrenmek için stratejik nitelikli bir istihbaratın yapılmasını gereksiz kılmasıdır.[33]

İSTİHBARATIN TARİHÇESİ

Gizli istihbaratın tarihi, herhalde insanoğlunun *"devlet mefhûmuyla tanıştığı tarih"* kadar eskidir. Gerek İslam coğrafyasında ve gerek diğer coğrafyalarda kurulan bütün devletler istihbarata önem vermişlerdir.[34]

30 Çınar, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, s. 104.
31 Çınar, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, s. 112-113.
32 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 414-419; Özcan, "Casus," s. 168.
33 Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 47.
34 Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," s. 65.

M.Herman'a göre istihbaratçılık dünyanın en eski mesleklerinden biridir.[35] İlk haber alma veya istihbarat örgütünün kim tarafından ve ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte, istihbarat üzerine birçok çalışma gerçekleştiren E.Volkman, casusluğun ilk kez, 5000 yıl önce eski Mısır'da Kral III. Tutmosis'in kuşatma altındaki Yafa kentine ilişkin bilgi edinmek amacıyla un çuvallarının içine sakladığı adamlarını kente yollamasıyla başladığını, böylece kendisinin belki de farkında olmadan tarihin ilk yasal haber alma teşkilatını kurduğunu iddia etmektedir.[36]

Roma İmparatorluğu'nun gücü de kusursuzca örgütlenmiş bir gizli polis teşkilatlanmasına dayanıyordu. Venedik, yabancı ülkelere yerleştirilmiş elçilerin, kurnazca casuslukları ve akıllıca dağıttıkları paralarla zaferler kazanıyordu. 16. yüzyılda, Ekber Şah (1542-1605), hegemonyasını binlerce casus aracılığıyla ayakta tutuyordu. Bu casuslar imparatorluk sınırları içindeki en küçük olaylara varıncaya kadar olup biten her şeyi gizli raporlarla Ekber Şah'a duyuruyor, yetkilerini kötüye kullanma eğilimi gösteren yöneticilerin ve dalkavukların aşırılıklarını önlüyorlardı.[37]

Hıristiyan Dünyasında İstihbarat

İstihbaratın tarihi çok eski olmakla beraber, örgütlenmesi nispeten yenidir. İngiltere Kraliçesi I.Elizabeth'in (1533-1603) bakanı Francis Walsingham (1532-1590) tarafından 1568'de kurulan İngiliz gizli servisi *"Intelligence Service"* Avrupa'da örgütlenen ilk profesyonel haber alma servisi olarak kabul edilmektedir.[38] Ancak bazı kaynaklarda, Fransız aristokrasi iktidarını ortadan kaldıran XI. Louis'nin (1461-1483), İskoç okçularından oluşturduğu küçük barış ordusunu bir ajan şebekesi haline getirerek, Avrupa'nın önemli kentlerine dağıtan ilk Avrupa kralı olduğundan bahse-

35 Herman, *Intelligence Power in Peaca and War*, s. 116.
36 Ernest Volkman, *Kara Sanatın Ustaları Casuslar*, Sabah Kitapları, İstanbul 1994, s. X-I.
37 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 1-2.
38 Walsingham, çevresinde mektup açmayı, mühür yapmayı, yazı ve imzaları taklit etmeyi bilen bir uzmanlar topluluğu oluşturmuştur. Bunlardan biri olan Thomas Phelippes gizli şifreleri çözmekle görevlendirilmiştir. Walsingham bu yolla kraliçesine hizmet etmiş, gerek krallığın ileri gelenlerinin çevresinden gerekse yabancı saray ve üniversitelerden casuslarını eksik etmemiştir. Bkz. *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 18; Percy Kemp, "An Eighteenth-Century Turkish Intelligence Report," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt.16, November 1984, s. 497.

dilmektedir. Kendisinden etkilenen Prusya Kralı II. Friedrich (1712-1786), Avrupa'ya dağılan resmi görevlileri arasına soktuğu casuslarla komşuları hakkında bilgi toplamış[39] ve kendisine bağlı bir istihbarat teşkilatı kurmuştur.[40] II. Friedrich, rakibi olan Fransız Mareşali Soubise için *"ardından daima yüz ahçı gider, bense daima yüz casusun ardından giderim"* demişti. Prens Bismarck'ın (1815-1898) özel danışmanı ve baş casusu Wilhelm Stieber (1818-1882) bu sayıyı 1500'e yükseltmişti.[41] Stieber, ayrıca endüstri toplumlarında oluşturulan zaptiyelerden ilki olarak kabul edilen modern bilgi toplama örgütünü (Prusya askeri zabıtası: Feldgendarmerie) kurmuştur. Örgüt, 1851-1866 yılları arasında yıllık toplantılar düzenlemiş, bu toplantılarda devrimciler, demokratik-liberal partiler, dini gruplar ve basın hakkında edinilen bilgiler masaya yatırılmıştır.[42]

Görüldüğü üzere istihbarat, Batıda, mutlak monarşiler çağında, genel polis teşkilatının bir şubesi olarak ilk örgütlerine kavuşmuştur. Aynı şekilde Rusya'da, Korkunç İvan (1530-1584) zamanında 1560'larda, Boyarları ezmek ve Moskova Prensliği'ni kökleştirmek amacıyla Opriçnina örgütünün kurulduğu bilinmektedir. Bu, hem polis örgütü hem de idari bir örgüttü. Opriçnina'nın görevi büyük toprak sahiplerini dize getirmek, pazarları ve yolları ele geçirerek çarın halk üzerindeki baskısını daha da yaygınlaştırmaktı. Yıllar geçtikte Opriçnina, çar ile rejiminin devamını sağlamak için çalışan bir iç istihbarat servisine, ülke de bir polis devletine dönüştü. Nihayet Büyük Petro zamanında (1672-1725), çarlığın bütün faaliyetlerinde varlığını hissettirmeye başladı. 18. yüzyılın başında bu örgütün statüsü, daha çok, yurttaş ve toplum ahlakı ile ilgili görevlerle sınırlıydı. Rusya'ya geziye giden her yabancının eşliğine birini vermek geleneği Opriçnina ile başlamıştır. Bir hafiyenin adım adım izlediği yabancılar sürekli gözaltında bulunduruluyordu. Daha sonra Rus polisi ülke dışındaki yurttaşlarını da

39 Karan, *Türk İstihbarat Tarihi* s. 12-13.
40 Çınar, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, s. 112.
41 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 22.
42 Mathieu Deflem, International Policing In Nineteenth-Century Europe: The Police Union of German States, 1851-1866, *International Criminal Justice Review*, Cilt 6, Georgia State University 1996, s. 36-37, 39, vd.

gözaltında tutmak için, yabancı ülkelere ajanlar yollama alışkanlığı edindi.[43] Benzer bir gelişme Fransa'da da yaşanmıştı. 18. yüzyılda siyasal polis, özel hayatlarına ilişkin ayrıntılar da dahil, ileri gelen Fransız aydınlarını fişlemişti. Meşhur *"Ansiklopedi"*nin mimarı Diderot'nun (1713-1784) "tehlikeli bir insan" olarak nitelendiği bu fişler, aydınlık çağının karanlık yönünü yansıtmaktadır. Napolyon veya Koalisyon Savaşları (1792-1815) sırasında da haber alma örgütleri, siyasal iktidarları derinden etkileyen büyük bir önem kazanmıştır.[44] Ayrıca Napolyon Bonaparte (1769-1821), hareketli karargâhında *"İstatistik Bürosu"* adını taşıyan bir bölüm oluşturarak kurumsal bir yapıya dayanan stratejik istihbaratı başlatmıştır.[45] Napolyon bir yandan stratejik istihbarat yaparken, diğer yandan operasyonel ve taktik istihbaratı etkin bir şekilde kullanmıştır.[46] Nitekim gerek askeri harekâtını hazırlamak için gerekse çevirdiği diplomatik entrikalarında doğrudan doğruya ajanlarından elde ettiği bilgileri kurnazca kullandığı aşikârdır. Napolyon'un haber alma ajanlarından ve o çağın en dikkate değer insanlarından biri olarak Karl Schulmeister'i (1770-1853) zikretmek gerekiyor. Kendisi Napolyon'un yönlendirmesiyle, Avusturya ordularını yöneten Karl Mack von Leiberich'e (1752-1828) bilgi ve becerisini ispatladıktan sonra Avusturya genelkurmayına subay olarak atanmayı başaracak, çok geçmeden de Avusturya'nın haber alma servisi şefliğine getirilecektir. Böylece Avusturya askeri sırlarını mütemadiyen Napolyon'a ulaştırmayı başaracaktır. Nihayet, Fransa karşısında Avusturya'nın büyük kayıplarıyla sonuçlanan Ulm ve Austerlitz (1805) savaşlarının kaderini belirleyen başlıca aktörlerden biri olmuştur.[47] Napolyon savaşlarından sonraki 40 yılda istihbaratın gelişmesi yavaş olmuştur. Gerçi basının gelişmesi ile istihbarat toplama kolaylaşmış; Prusya'nın ilk kez 1817'de atadığı askeri ataşe ile bu meslektekiler de istihbarat sisteminin bir parçası olmuşlardır. 1830'lardan itibaren Prusya ve Rus ataşeleri

43 Mehmet Atay, "Rusya Gizli İstihbarat Servisleri: KGB'nin Kısa Tarihi," *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, S. 2, Ankara 2002, s. 310; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 31.
44 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 414.
45 Jay Luvaas, "Napoleon's Use of Intelligence: The Jena Campaign of 1805," *Intelligence and National Security*, Cilt 3, No:3, 1988, s. 40-54.
46 Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 48.
47 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 21-22.

açık kaynaklara dayanarak oldukça önemli istihbaratlar üretmeye başlamışlardır.[48] Daha sonraki devirlerde istihbaratın kurumsallaşması yolunda önemli adımlar yine Fransızlarca atılmıştır. Nitekim 1855 gibi erken bir tarihte Fransız ordusu bünyesinde bir istihbarat yapılanması oluşturulmuştur. İngilizler ise ilk istihbarat örgütleri olan Department Of Military Intelligence (DMI) ve Department of Naval Intelligence (DNI)'i ancak 1877 yılında kurmuşlardır.[49] Rusya'da ise çağdaş anlamda istihbarat faaliyetleri Okhrana'nın kuruluşuna dayanmaktadır. Okhrana, 1881'de Çarlık Rusya'sı İçişleri Bakanlığının ünlü 3. Kısımının yerini almıştır.[50]

İslam Dünyasında İstihbarat

İncil ve Tevrat'ta[51] birçok casusluk öyküsü ile karşılaşmak mümkünken, Kuran'da açık olarak casusluktan bahsedilmemiştir. Buna rağmen Kuran'da istihbarat anlamında yorumlanabilecek ayetler mevcuttur.[52] Ayrıca İslam hukukunda istihbaratın uygulanış ve meşruluğuna dair hükümlere yer verilmiştir. Nitekim İslam hukukunda bir İslam devleti lehine casusluk yapmak caizdir. Hatta devletin bekası için zaruret halini alırsa bu tür faaliyetlerde bulunmak vâaciptir. Nisâ suresinin 71. ayetinde müminlere düşmana karşı tedbir almaları,[53] Enfâl suresinin 60. ayetinde düşmana karşı kuvvet hazırlamaları[54] emredilmektedir. Bu ayetlerden anlaşıldığına göre savaşta üstün gelebilmek için barışta tedbir almak ve hazırlıklı olmak gerekmekte-

48 Lisanslı casuslar diye de anılan askeri ataşelerin faaliyetleri için bkz. Thomas W. Wafe, "Obstacle Course for Attaches," *Studies in Intelligence*, Cilt 4, Yaz 1960, s. 71-77; Herman, *Intelligence Power in Peaca and War*, s. 14; Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 48.

49 Çınar, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, s. 110; Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 49. İngiliz istihbaratının kuruluşundan 1985 yılına kadar uzanan tarihi için ayrıca bkz. Christopher Andrew, *Secret Service The Making of The British Intelligence Community*, Heinemann-Londra 1985.

50 Atay, "Rusya Gizli İstihbarat Servisleri: KGB'nin Kısa Tarihi," s. 309.

51 İncil'de Musa'nın "gidin ve ülkede gerekli araştırmayı yapın" dediğinden sık sık söz edilir. Bkz. Volkman, *Kara Sanatın Ustaları Casuslar*, s. XI; Aynı şekilde Kutsal Kitap'ta Yehova'nın Musa'ya vaat edilen topraklara casus göndermesini emrettiği tespit edilmiştir. Bkz. Kemp, "An Eighteenth-Century Turkish Intelligence Report," s. 497.

52 Kutsal kitaplarda geçen istihbaratla ilgili bilgiler için bkz. Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 41-42.

53 "*Ey iman edenler! Tedbirinizi alıp ihtiyatlı davranın; bölük bölük veya hep birden savaşın.*" (Yiğit, "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası," s. 40).

54 "*Onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve cihad içinde bağlanıp beslenen atlar hazırlayın, onunla Allah'ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmediğiniz, Allah'ın bildiği (düşman) kimseleri korkutursunuz..*" (Yiğit, "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası," s. 40).

dir. Bu ise düşmanın siyasi, askeri ve iktisadi durumunu bilmek ve gerekli tedbirleri almakla mümkündür. Öte yandan bir Müslümanın düşman lehine casusluk yapmasının haram olduğu konusunda icma vardır. Enfâl suresinin 27. ayetinde müminlerin Allah'a, Resul'üne ve birbirlerine karşı hainlik etmeleri, Mâide suresinin 51.ayetinde Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeleri, Mümtehine suresinin 1. ayetinde ise Allah'ın ve inananların düşmanlarıyla yakınlık kurmaları yasaklanmıştır. Bu ayetler ve Hz. Muhammed'in (571-632) karşı casusluk faaliyetleriyle ilgili sünneti, düşman casuslarının ihbar edilmesinin vacip olduğuna delil teşkil etmektedir.[55]

İlk İslam devletinin başkanı olarak Hz. Muhammed'in barış ve savaş halinde üstünlük sağlamak amacıyla düşmanın siyasi, askeri ve iktisadi faaliyetlerine dair istihbarat çalışmalarına büyük önem verdiği tespit edilmiştir. Mesela, Bedir Savaşından (624) evvel Kureyş ordusuyla ilgili araştırmalara bizzat katıldığı gibi önemli savaşların hemen hepsinde düşman hakkında bilgi toplayacak gözcüler gönderdiği ve düşman ülkesinde yaşayarak merkeze bilgi aktaran casuslar görevlendirdiği bilinmektedir.[56]

Dört halife devrinde (632-661) de istihbarat çalışmalarına gereken önemin verildiği kaydedilmiştir. Hilafeti, iç ve dış savaşlarla geçen Hz.Ebubekir (571-634), Ridde Olayları süresince her tarafa casuslar göndermiş, Şam ve Filistin ordularının kumandanlarına da diğer cephelerdeki İslam ordularının durumunu rapor edecek ve düşman hakkında bilgi toplayacak casuslar görevlendirmelerini ve kendileriyle ilgili sırları gizlemelerini emretmiştir. Hz.Ömer de (591-644) istihbarat faaliyetlerine büyük önem vermiş, Ebû Ubeyde (ö. 639) ve Sa'd b. Ebu Vakkas (ö. 675) gibi ordu kumandanlarına Hz. Ebûbekir'inkine benzer tavsiyelerde bulunmuştur. Ebû Ubeyde'nin bölge zimmîlerinden Bizans ordusu içinde faaliyet gösterecek casuslar seçtiği, Hâlid b.Velîd'in de (592-642) çeşitli bölgelerde casusluk ve karşı casusluk faaliyetlerinde bulunan adamları olduğu

55 İslamda casusluk suçu ve cezası hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kallek, "Casus," s. 164; Yiğit, "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası," s. 42-47.

56 Hz.Muhammed'in istihbarat çalışmalarına verdiği önemi ve bu tür faaliyet alanlarının genişliğini gösteren örnekler için bkz. Kallek, "Casus," s. 163; Hüseyin Üstüner, *Hz.Peygamber Devri'nde İstihbarat*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.

bilinmektedir. İstihbarat faaliyetleri Hz. Osman (580-656) döneminde de devam etmiştir. Kıbrıs fatihi Muâviye b. Ebu Süfyân'ın (602-680) ada halkıyla yaptığı zimmet antlaşmasına gerektiğinde düşmanın durumunu rapor etmeleri şartını da koyduğu bilinmektedir. Daha sonraları ise ortaya çıkan tefrika dolayısıyla İslam dünyasındaki istihbarat faaliyetleri daha çok Hz. Ali (599-661) ile Muâviye arasında gelişmiştir. Bununla birlikte Hz. Ali genel istihbarat faaliyetlerini de ihmal etmemiştir. Mesela Mısır valiliğine tayin ettiği Eşter'e her tarafa güvenilir casuslar göndermesini emretmiştir.[57]

İslam dünyasında istihbarat faaliyetlerinin daha düzenli bir yapıya kavuşması ise Emeviler devrine (661-750) tesadüf etmektedir. Bir kısım İslam müessesesinin olduğu gibi, Berîd teşkilatının kurucusu da Emevi Halifesi Muâviye olmuştur.[58] Berîd kelimesi, daha İslamiyetin ilk asrından başlayarak, bütün ortaçağ İslam devletlerinde *"posta hayvanı, süvari postacısı, devlet postası, posta menzili"* anlamlarında kullanılmıştı.[59] Dîvânü'l-berîd'e mensup memurlar aynı zamanda istihbarat faaliyetlerini de yürütmüşlerdi. Bunlar bilgi toplayarak merkeze ulaştırırken yine aynı dönemde oluşturulan Dîvânü'r-resâil mensupları da elde edilen gizli belgeleri değerlendirmek ve istihbaratla ilgili yazışmaları yürütmekle vazifelendirilmişti. Ayrıca toplumun her kesiminden casusların görevlendirildiği bu dönemde sınırlarda giriş çıkışlar da kontrol altına alınmıştı.[60]

İslam dünyasındaki istihbari faaliyetlerin teşkilatlı bir şekilde yürütülmesine yönelik çabalar Abbasiler devrinde de (750-1258) devam etmiştir. Daha el-Mansur (714-775) zamanından başlayarak, posta ve istihbarat işlerine çok büyük önem verilmişti. Rivayete göre, el-Mansur, devletin düzenli idaresi için adliye, maliye ve zabıta işlerini başarıyla yürütecek üç doğru ve kuvvetli memura ihtiyaç duyulduğunu, ancak bunların her hareketini hükümdara doğru olarak bildirecek bir *"sahib al-barid'in"* hepsinden daha kıymetli olduğunu söylemişti.[61] Bu devirde ayrıca, Dîvânü'l-berîd'den başka, savaş

57 Kallek, "Casus," s. 164.
58 Nesimi Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009, s. 4.
59 M.Fuad Köprülü, "Berîd," *MEB.İA*, C.II, Eskişehir 1997, s. 541
60 Kallek, "Casus," s. 164; Berîd teşkilatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Köprülü, "Berîd," s. 541-549; Nesimi Yazıcı, "Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülahazalar," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.29, 1987, s. 378, vd.
61 Köprülü, "Berîd," s. 542.

sırasında faaliyet gösterecek özel bir haber alma teşkilatının (el-burudü'l-harbiyye) kurulduğu görülmektedir. Büveyhîler zamanında (932-1055) ise ilk defa Muizzüddevle (945-967) tarafından *"sâi ve gammâz"* adı verilen casuslar görevlendirilmiş, Fâtımîler döneminde (909-1171) bu tür faaliyetler Dîvânü'l-inşâ çerçevesinde yürütülmüştür. Memluklar devrinde (1250-1517) ise ilk defa I. Baybars (1223-1277) tarafından özellikle Moğollar ve Franklar'a karşı faaliyet gösterecek yeni bir istihbarat servisi kurulmuştur. Memluk kaynaklarında bu gizli servis elemanları *"kasıd"* adıyla zikredilmektedir. Kimlikleri pek çok Memluk devlet ricalinden dahi gizlenen, adları divanlara kaydedilmeyen bu servis elemanları doğrudan doğruya müstakil bir amire bağlı olup raporlarını ona sunuyor ve maaşlarını gizli bir ödenekten alıyorlardı.[62]

İslam tarihinde casusluğun belli bir devlet örgütü olarak düzenli ve sürekli çalışmaya başladığı dönem ise 16. yüzyılın ilk yirmi yılıdır. 15. yüzyılın sonlarına doğru başlayan ve 16. yüzyılın başlarında yoğun bir nitelik kazanan bu casusluk örgütünün kurucusu İran'daki Safevî hanedanıdır. Bu örgütün amacı, Sünni bir inanca bağlı olan Osmanlı yönetimini yıkmak, Şiiliği İslam dünyasında egemen kılmak, böylece bütün İslam ülkelerini ele geçirmekti.[63]

Türk Dünyasında İstihbarat

İslamiyet Öncesi Dönem

Türklerde haber alma mesleğinin oldukça uzun bir geçmişe sahip olduğu kaynaklarla sabittir. Tarih boyunca çok sayıda devlet kuran ve pek çok devletle siyasi münasebetlerde bulunan Türkler istihbarat işine büyük önem vermişlerdir. Asya Türklerinin, devletlerini yıkmaya ve uluslarını esir etmeye çalışan Çin istihbaratçılarına *"çaşıt/çaşut,"* ihbara ise *"çaşutlama"* dedikleri kaydedilmiştir.[64] Göktürk kitabelerinde çaşıt yerine haberci anlamındaki *"Körüg"* kelimesi kullanılmıştır. İlk Türk destanlarından *"Dedem*

62 Kallek, "Casus," s. 164.
63 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 11.
64 Çinlilerin bu casuslarının genellikle manastırlarda yetişen rahiplerden oluştuğundan, bahsedilmektedir. Bunlar Türklerin arasına girer, gezgin gibi davranır, bir yandan kendi dinlerini yaymaya çalışırken, öte yandan da Türkler hakkında bilgiler toplarlar, bunları bir "Seyahatname" biçiminde düzenleyip, hükümdara sunarlardı. *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 3; Özcan, "Casus," s. 166.

Korkut"ta da casus ve casusluk tabirleriyle sık sık karşılaşmak mümkündür. Bunlardan başka, münhi ve münhiyân, sahib-i haber veya sahib-i berid de Türklerin değişik dönem ve coğrafyalarda casus ve casusluk için kullandıkları diğer tabirlerdendir.[65]

Türk tarihinde ilk casusluk mücadeleleri Hunlarla (MÖ 220-M.S.216) Çinliler arasında başlamıştır. Çinliler, savaşta yenemedikleri ve sürekli saldırılarına maruz kaldıkları Hun İmparatorluğu'nu içerden çökertme çabalarında istihbarat faaliyetlerinden alabildiğine istifade etmişlerdir. Nitekim Çinlilerin casuslar kanalıyla yürüttükleri yıkıcı faaliyetler Orta Asya Türk devletlerinin kısa bir süre içinde bölünmeleri ve birbirlerine düşmeleri neticesini doğurmuştur. Bunun en tipik örneğini Göktürk Devleti (552-745) oluşturmaktadır. Göktürklerin önce ikiye ayrılıp ardından ortadan kalkmalarının, hükümdarlarının çadırlarına kadar sokulmayı başaran Çinli casusların faaliyetleri neticesinde yaşanan bir gelişme olduğu bilinmektedir.[66] Ancak Çinlilerin yıkıcı faaliyetlerine karşı Türk kağanları da boş durmamış, kendi topraklarından geçerek Çin'e giden yabancı tacirler ile kervanları birer istihbarat elemanı olarak kullanmayı başarmışlardır.[67] Ayrıca Türk boylarının İran, Hint ve diğer uluslarla ilişkilere girmeleriyle istihbarat faaliyetlerinde de hissedilir bir artış yaşanmıştır. Bir de Orta Asya Türk kavimlerinden olan Türgişler, Kırgızlar ve Dokuz Oğuzların birbirleri ile olan mücadelelerinde de istihbari çalışmalar yürüttükleri, bu doğrultuda körügler (haberciler)'den yararlandıkları Göktürk kitabelerinden hareketle ortaya konulmuştur.[68] Özellikle Kırgızların, kullandıkları casuslar kanalıyla en güçsüz zamanlarını öğrendikleri öteki Türk topluluklarına karşı sık sık baskın ve yağma hareketlerine kalkıştıkları kaydedilmiştir.[69]

İlk Türk-İslam Devletleri

9. yüzyıldan itibaren İslam coğrafyası sınırları içinde yaşayan Türklerin istihbarat faaliyetlerine daha fazla önem verdiklerinden bahsedilmektedir.

65 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 14.
66 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 4-6.
67 Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, s. 15.
68 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 15.
69 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 6.

Ancak İslamiyete geçişten sonra Türk istihbaratında bir farklılaşma yaşandığı da kabul edilir. Buna göre Karahanlılara (840-1212) kadar ağırlıklı olarak dışa yönelik olan istihbarat faaliyetleri artık iç gelişmeleri de takip etmek mecburiyetinde kalmıştır. Çünkü Türklerin İslamiyeti kabul ettikleri sırada İslam dünyasında ciddi mezhep çatışmaları yaşanmaktaydı ve Türkler de kendilerini bu çekişmenin içinde bulmuşlardı.[70] Bu durum Gazneliler zamanında (961-1187) fetih hareketlerinin belirli bir ivme kazandığı devre kadar devam etmiştir. Gerçekleşen fetihlerle birlikte ülke sınırları genişleyip yeni komşular edindikçe devlet idarecileri iç gelişmelerin yanında dışarıdaki gelişmeleri de daha yakından takip etme lüzumu hissetmişlerdir.[71] F.Köprülü'ye göre, genellikle Sâmâni Devleti'nin (819-1005) idare sistemini kabul etmiş olan Gazneliler'de berîd teşkilatı varlığını muhafaza etmiş, istihbarat işleri, yani casusluk büyük önem kazanmıştır. Özellikle Sultan Mahmud ve Sultan Mesud zamanlarında, her valinin yanında merkezden tayin edilen bir sahib-i berîd (yahut nâib-i berîd) bulunur, bunlar gelişmeleri hükümdara bildirirlerdi. Gelişmeleri, valilerin emir ve tehdidi altında yazdıkları için berîd memurları, ayrıca kaleme aldıkları gizli raporları derviş veya satıcı kıyafetinde bir *"sâi"* ile hükümdara gönderirlerdi. Ele geçirilmemeleri için de, raporlar bir mum içinde veya asa arasında saklanırdı.[72] Gazneliler zamanında yine berîd teşkilatıyla ilişkilendirilebilecek *"Müşrif ve Münhilerin"* de gerek ülke içinde gerekse dışarıda gizli haber taşıyıcılığı görevini üstlendikleri bilinmektedir.[73]

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun (1040-1157) kuruluş yıllarında, Gazneliler ve Büveyhîlerden kalan diğer birtakım idari müesseseler gibi, berîd teşkilatının da bozulduğu ve özellikle casusluk işlerine hiç önem verilmediği devrin tarihçi ve devlet adamlarınca kayıt altına alınmıştır. Onlardan biri ve 12. yüzyılın şairlerinden olan Nizâmî-i Arûzî, Selçuklu idarecilerinin, eski hükümdarların uyguladıkları saltanat kaidelerini bilmediklerinden divan-ı berîd gibi padişahlığa mahsus müessese ve gelenekler-

70 Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, s. 16-17.
71 Özcan, "Casus," s. 166.
72 Köprülü, "Berîd," s. 544-545.
73 Yazıcı, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, s. 191.

den birçoğunun ortadan kalkmasına seyirci kaldıklarını nakletmektedir.[74] Nizamülmülk de (1018-1092) *Siyasetname*'sinde, Sultan Alparslan'ın casusluk örgütlerine ve elemanlarına toptan karşı çıktığını ifade etmektedir. Buna göre, muharip ve düşmanlarının para veya çeşitli hediyelerle kendilerini elde etmeleri, ayrıca da kendisine dostları hakkında daima kötü sözler iletmeleri mümkün olduğundan habercilere asla güvenilmeyeceği yönündeki görüşü, Alparslan'ı böyle bir temayüle itmiştir.[75] F. Köprülü de, Alparslan'ın casusluktan ve casuslardan nefret ettiği ve bunun hükümdarlar için faydadan çok zarar getireceğine inandığı için teşkilatı kaldırdığı hususunda tarihi kaynakların hemfikir olduğunu saptamıştır. Devrin tarihçileri, İsmailîlerin, Selçuklu İmparatorluğu içinde uzun süre sürdürdükleri gizli faaliyetlerin ardından birden bire kuvvetli ve geniş bir teşkilat halinde ortaya çıkmalarını berîd teşkilatının yokluğuna atfederler.[76]

Bu eksikliğin doğurduğu sıkıntıların farkında olan Nizâmülmülk, sonunda Sultan Melikşah zamanında Selçuklular için bir haberleşme sistemi kurmayı başaracaktır.[77] Ayrıca *Siyasetnâme*'sinde, istihbaratın bir devlet veya idareci için ne denli önemli olduğunu uzun uzadıya vurgulamıştır. Buna göre, uzak veya yakın şehir ve halklarının durumunu sormak, az veya çok, olup biteni bilmek padişahların vazifelerinden biridir. *"Sahib-i haber ve münhî"* tayin etmek, habercilere sahip olmak padişahların uyanık bulunarak, ülkelerini adaletle yönetmelerinin bir vasıtasıdır. Bunun için de ülkenin her tarafına tüccar, seyyah, sufi ve ayak satıcıları (sakat-furûşân) kılığında casuslar gönderilmelidir. Bu sayede ikta sahipleri ve memurlardan isyana meyilli olanların önceden saptanarak haklarından gelinmesi mümkün olacaktır. Aynı şekilde, ülke topraklarına saldırmak niyetinde olan düşman hükümdarlarının çabalarını neticesiz bırakmanın yolu da istihbarata gereken önemi vermekten geçmektedir. Nizamülmülk ayrıca istihbarat faaliyetlerinde çalıştırılacakların evvela haklarında şüphe duyulmayan kimselerden olmasına dikkat etmek gerektiğini belirtir: Haberciler doğrudan doğruya hükümdara bağlı olmalı ve hükümdar tarafından tayin

74 Köprülü, "Berîd," s. 545.
75 Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, Haz. M. Altay Köymen, Ankara 1982, s. 89.
76 Köprülü, "Berîd," s. 545.
77 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 17; Özcan, "Casus," s. 166.

edilmelidir. Haberlerin doğru ulaştırılması için aylıkları hazineden ödenmelidir. Edindikleri bilgileri sadece hükümdarla paylaşmalıdırlar. Böyle olduğu müddetçe hükümdar gerekli tedbirleri zamanında alabilecektir. Bu sayede daima adil, uyanık ve basiret sahibi bir idareci konumunda olacaktır.[78]

İstihbarat konusunda böylesi etkili düşüncelere sahip olan Nizamülmülk ile Sultan Melikşah'ın (1055-1092) kullandıkları özel casuslarla içerde ve dışarıdaki gelişmeleri takip ettiklerinden bahsedilmektedir. Hatta Melikşah'ın her tarafa gönderdiği gizli haberciler sayesinde dünyada olup bitenler hakkında bilgi sahibi olduğu kaydedilmiştir. Kendisinden sonra gelen Selçuklu hükümdarları da aynı yolu takip etmişlerdir. Nitekim Sultan Sencer'in Edîb Sâbir adlı bir şairi casusluk göreviyle Hârizm'e gönderdiği ve onun yolladığı bir resim sayesinde kendisine karşı düzenlenen bir suikasttan kurtulduğu zikredilmektedir.[79]

Nizamülmülk'ün yeniden hayat verdiği istihbarat teşkilatı, Büyük Selçukluların uzantısı sayılan diğer Türk devletleri tarafından da muhafaza edilmiştir. Kirmanşah Selçuklularından (1092-1187) Muhammed b.Arslan Şah'ın (1105-1118) yalnız kendi memleketinde değil, İsfahan, Horasan ve bütün civar memleketlerde casusları (sahib-i haber) vardı ve o istihbarat teşkilatına büyük önem veriyordu. Harzemşahlar'da (1157-1231) bu teşkilatın ve casusluk vazifesinin büyük ehemmiyet kazandığı, özellikle Haçlılarla sürekli mücadele halinde bulunan Zengîler (1127-1259) ve Eyyûbîler (1171-1250) devrinde istihbarat vasıtalarının tanzimi için büyük gayret sarf edildiği bilinmektedir.

Anadolu Selçukluları'nda berîd teşkilatının mevcudiyeti tam olarak bilinmemekle birlikte istihbarat işlerinin büyük önem kazandığından bahsolunmaktadır.[80] Özellikle, 11. yüzyılın sonlarından 13. yüzyıla kadar Bizans İmparatorluğu (395-1453) ile kurdukları ilişkilerde aracılık rolünü yükledikleri elçilerden aynı zamanda birer casus olarak istifade etmişlerdir.[81] Ayrıca Selçuklular zamanında karşı istihbarat çalışmalarını engellemek için de yoğun bir çaba sarf edilmiştir. Selçuklu yöneticileri

78 Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, s. 80-81, 94.
79 Köprülü, "Berîd," s. 545-546. Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 17.
80 Köprülü, "Berîd," s. 546-547.
81 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 9.

önceleri Bizans casusları ve İran'daki Bâtınî zümrelerinin gizli fedaileriyle uğraşırken, 11. yüzyıldan itibaren bunlara Moğol casusları da katılmıştır.[82] Denilebilir ki 11. yüzyılda Bizanslılar, Selçuklular ve Moğollar arasında yaygın bir nitelik kazanan casusluk faaliyetleri, 12. yüzyıldan itibaren daha çok Anadolu üzerinde yoğunlaşmıştır. Giderek gelişmekte ve güçlenmekte olan Cengiz idaresindeki Moğollar, kendileri için bir tehdit olarak algıladıkları Selçukluların faaliyetlerinden haberdar olabilmek amacıyla casuslarını sürekli Anadolu'ya sızdırma gayreti içinde olmuşlardır.[83] Hatta Cengiz Han'ın, istihbaratı, tarihte en sistemli olarak kullanan ve yaygın bir istihbarat sisteminin sağladığı imkânları en iyi değerlendiren yönetici olduğu, modern istihbaratın bir parçası olan psikolojik savaşın etkisini keşfettiği ve yetiştirdiği özel psikolojik savaşçılarla düşmanın moral gücünü yok ettiği kabul edilmektedir.[84]

II. Mahmud Devrine Kadar Osmanlılarda İstihbarat

Osmanlı Kroniklerinde İstihbaratın Önem ve Gerekliliği

Osmanlı coğrafyasında birçoğu Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'sinin etkisinde kalınarak kaleme alınan ve bir çeşit yönetim bilimi ilkelerini oluşturan nasihatname ve siyasetname[85] türü eserlerde gerek içerde gerekse dışarıda istihbarat faaliyetlerinde bulunmanın idareciler için ne denli önemli, aksinin ise aynı derecede riskli bir eylem olduğuna matuf ifadelere rastlamak sıkdıkla karşılaşılabilecek bir durumdur. II. Osman'a (1618-1622)

82 Moğol casuslarının Anadolu'daki faaliyetleri hakkında bkz. Özcan, "Casus," s. 167; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 8-10.
83 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 8.
84 Jerome K. Clauser-Sandra M. Weir, *Intelligence Research Methodology-An Introduction to Techniques and Procedures for Conducting Research in Defence İntelligence*, Defence İntelligence School Washington, D.C.1975, s. 7'den naklen Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 45.
85 Özcan, "Casus," s. 167; Bunların çoğunun müellifi belli değildir. Genellikle, Nasîhatü's-selâtîn, Nasâyihü'l-mülûk gibi adlar taşıyan bu eserler, Ortadoğu devlet geleneğinin kuşaktan kuşağa aktarılmasını gerçekleştiren ve siyasetname diye tanımlanan genel bir yazı türünün örnekleridir. Bunlar arasında devlet ve hükümet işlerini hükümdar adına yürüten veziriazamlara sunulmak üzere yazılanlar da vardır. Düstûrü'l-vüzerâ, Nasîhatü'l-vüzerâ, Âsâf-nâme gibi adlar taşıyan bu kitaplarda, sadrazamların devlet idaresinde nasıl bir yol tutacakları, hükümet erkânında ne gibi erdemler arayacakları, onların halka karşı davranışlarının ne yolda olması gerektiği üzerinde durulur. Eski dönemlerden örnekler verilir. Bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Nasihatü's-selâtin," *Tarih ve Toplum*, S. 20, Ağustos 1985, s. 62.

sunulduğu belirtilen "Kitâb-i Müstetâb" (Güzel-Hoş Kitap) adlı anonim eserde bozulan kul ve tımar sistemleri ile Osmanlı toplum düzeninin esasını teşkil eden ilkelerin iyileştirilmesi için başvurulması gereken tedbirler arasında istihbarat çalışmalarına da yer verilmiştir.[86] 16. yüzyılın meşhur Osmanlı tarihçilerinden Gelibolulu Mustafa Ali (1541-1600), Osmanlı dünyasında büyük itibar sahibi ve her tarafa becerikli casuslar göndermekte meşhur olan Sasanî Hükümdarı Ardeşir (226-241) örneğinden yola çıkarak, 16. yüzyılın sonlarında devlet idaresinde casuslardan istifade etmenin önemini izah etmeye çalışmıştı.[87] Devlet işlerinin işleyişindeki aksaklıkların ortadan kaldırılmasını sağlama amaçlı nasihatlerde bulunmak için 1639-1640 yıllarında yazılarak Sadrazam Kemankeş Kara Mustafa Paşa'ya sunulduğu tahmin olunan anonim bir layihada da istihbaratın önemi iki padişah arasında geçen bir mücadele üzerinden ortaya konulmak istenmiştir. Buna göre, *"âkil olan Padişah rakibinin emrindeki askerlerin özellik veya durumlarını araştırmak için bir casus görevlendirmişti."*[88]

Hezarfen Hüseyin Efendi (1600-1676), 1675 yılında kaleme aldığı tahmin olunan eserinin *"Ahvâl-i Tecessüs ve Câsusân"* başlıklı kısmında, sınır bölgelerinin güvenilir casuslarla sürekli kontrol altında tutularak, herhangi bir saldırı olmadan evvel gerekli tedbirleri almanın mümkün olacağına dikkat çekmişti.[89] Defterdar Sarı Mehmed Paşa (ö. 1717) da eserlerinde, devlet ve ordu idarecilerine istihbarat çalışmalarının lüzumuna ilişkin önemli tavsiyelerde bulunmuştur. Ona göre, düşmanın durumunu bilmek büyük öneme sahiptir. Düşmanın ne vaziyette bulunduğuna ilişkin bir araştırma veya istihbarat faaliyetinde bulunmayan nice devletler berbat olmuşlardır. Bunun içindir ki her bir sınır bölgesinden düşman tarafına gönderilecek casuslarla vaziyetten haberdar olunmalıdır.[90] Ordu komutanlarının casus kullanma hususunda son derece ileri görüşlü ve

86 İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar)," s. 241.
87 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?" s. 414; Özcan, "Casus," s. 167.
88 *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslîmîn Ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*, II, (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler), Haz. Yaşar Yücel, AÜ.DTCF. Yay., Ankara 1980, s. 59.
89 Hezarfen Hüseyin Efendi, *Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay., Ankara 1998, s. 185.
90 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, Haz. H.Ragıp Uğural, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990, s. 101; Aynı müellif, *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay., Ankara 1995, s. 306.

ihtiyatlı olmaları gerektiğine inanan Defterdar Sarı Mehmed Paşa ayrıca casuslardan ne şekilde istifade edileceğini de izah etmiştir. Buna göre, iki casusu buluşturup birbirlerinin edindikleri haberleri öğrenmemelerine dikkat etmek gerekir. Casusların getirdikleri haberleri de bizzat ve yalnızca ordu komutanlarının öğrenmesi lazımdır. Getirdikleri haberin sevindirici veya üzüntü verici olmasına bakılmaksızın casuslara aynı ihsanda bulunulmalıdır. Çünkü iyi haber getirene çok iltifat olursa sürekli hediye ve bağış alabilmek sevdasına kapılıp doğru haberi gizleyecektir. Çekinmeden doğru ve gerçek istihbaratı söylemesi için, korkutucu haberlerle dönen casus ise kesinlikle incitilmemelidir. Yoksa o da hakaret ve eziyete uğramamak için doğru haberi gizleyecektir.[91]

Son olarak, Yeniçeri Ocağının kaldırılışının görgü tanıklarından biri olan ve 1828-1829 Osmanlı Rus Savaşında Serasker Salih Paşa'nın maiyetinde orduda diplomatik misyonu ağır basan bir sivil uzman olarak görevlendirilen Şirvânlı Fatih Efendi de[92] *Gülzâr-ı Fütûhât* adlı eserinde bir devletin; komşu, rakip veya düşmanlarının daima yenilenmekte olan zaaf ve kuvvetinin tahkikine son derece büyük bir gayret göstermesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Ona göre, büyük paralar sarf ederek etraflarındaki ahvalden haberdar olmaya çalışan devletlerin, düşmanlarından daima bir adım önde oldukları ufak bir mülahaza ile idrak edilebilecek bir husustur. Osmanlı yöneticilerinin de ülke içindeki durumdan ve dışarıdaki gelişmelerden haberdar olabilmek için istihbarat faaliyetlerinde bulunmaları şarttır. Rusya ve diğer devletler Osmanlıların vaziyetini tahkik ve tecessüs etmekten bir dakika olsun geri durmadıkları gibi, bu iş için sürekli tefekkür halindedirler. Veba gibi hastalıklardan korunmak bahanesiyle, hudut ve beldelerine Müslümanlardan bir kimsenin girmesine izin vermeyerek ülke içindeki gelişmelerin dışarıya sızdırılmasını da engellemektedirler.[93]

Osmanlı sultanları, şehzadeliklerinden itibaren bu tür eserleri okumakta ve büyük hükümdarların başarılı olmalarının altında yatan amillerden birinin, etraf ve vaziyete hâkim bir pozisyonda bulunmalarını sağla-

91 Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Devlet Adamlarına Öğütler*, s. 114-116.
92 Şirvânlı Fatih Efendi, *Gülzâr-ı Fütûhât (Bir Görgü Tanığının Kalemiyle Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı)*, Haz. Mehmed Ali Beyhan, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s. XXI.
93 *Gülzâr-ı Fütûhât*, s. 66-67.

yacak istihbari bilgiye sahip olmaktan geçtiğini bilmekteydiler. Dolayısıyla böyle bir vasıtayı keşfettikleri halde, az ya da çok, ondan istifade etmemek gibi bir yanlış içinde bulundukları düşünülemez.

Bilgi Kanalları ve Bazı Tartışmalı Meseleler

Kuruluş yıllarından itibaren Osmanlı istihbaratını besleyen bilgi kanallarının başında casuslar gelmektedir. Casuslardan sonra Osmanlıların düşman hakkında bilgi edinmek için sıklıkla istifade ettikleri bir diğer kanal da esirler olmuştur. Osmanlılarda, istihbarat edinmek amacıyla girişilen esir yakalama eylemine de "dil almak" denilmiştir. Tanınmış Macar tarihçisi Sandor Takats, Macaristan, Avusturya ve Almanya arşivlerinde bulunan orijinal vesikalara dayanarak kaleme aldığı eserinde, Osmanlılar zamanında Macaristan'da casusluk edenlerle "dil" tutanların pek kalabalık bir cemaat teşkil ettiklerini kaydetmiştir. Hatta Baranya Vilayeti örneğinden yola çıkarak bütün bir köy halkının Osmanlılar için casusluk hizmetinde bulunduğunu, vaktinde haber iletmezlerse şiddetle cezalandırıldıklarını, bu sayede Macar askerinin beklenmedik bir eyleme kalkışamaz duruma geldiklerini saptamıştır.[94]

Tüccar ve yolculardan başka savaşlardan evvel keşif kolları mahiyetinde gezdirilen karakol *(karavul)* ve kılavuzlarla, düşman birliklerinin yaklaştığını haber vermek için ordugâhta bulundurulan köpeklerin de[95] Osmanlılarda birer istihbarat elemanı olarak önemli işlevler gördükleri kaydedilmiştir. II. Murad'ın düşman üzerine yürürken ordugâhın herhangi bir gece baskınına maruz kalmaması için son derece dikkatli davrandığı, ordunun konaklaması sırasında geceleri dört bir yana karakollar çıkardığına dair kayıtlar vardır.[96] Ayrıca ilk devirlerdeki deniz savaşları sırasında Osmanlılar istihbarat edinmek için karakol kayıklarından da istifade etmişlerdir. Peçevi (1572-1650), Preveze Deniz Savaşından (1538) önce Osmanlıların karakol olarak gezmekte olan kayık ve kadırgalarının sürekli olarak düşman hare-

94 Sandor Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, Çev. Sadrettin Karatay, MEB Yay., İstanbul 1992, s. 166, 170-171.

95 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, 1928, s. 145.

96 *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân* (İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavâtnâme, Yay. Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz, TTK Yay., Ankara 1978, s. 58.

ketlerini gözetlediklerini kaydetmiştir.[97] Sonraki devirlerde ise hafifliklerine paralel olarak daha hızlı hareket edebilen filika ve firkate tipi gemilerin Osmanlı deniz istihbaratında kullanıldıkları görülmektedir. Bunlar bilhassa geceleri düşman hareketlerini aralıksız takip ederek, gelişmelerden Osmanlı donanma idaresini haberdar ederlerdi.[98] Osmanlı deniz istihbaratı, özellikle korsanlık faaliyetlerine karşı sıklıkla harekete geçirilmiştir.[99] Ayrıca Türklerin meşgul oldukları değişik hizmet dallarının tümü içinde, bir Avrupa diline ve Avrupa'daki koşullara az çok vakıf olması en muhtemel olan denizcilerin[100] merkezi idare için önemli istihbari aktarımlarda bulunmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Bahsolunan bilgi veya haber kaynakları genellikle askeri sahada hizmet vermişlerdir. Ayrıca Rumeli'deki fetihler çağında Raguza (Dubrovnik) ve Erdel krallarından, 18. yüzyılın başlarından itibaren de Eflak ve Boğdan beyleri ile Kırım hanlarından askeri istihbaratın yanında ve daha fazla olarak Avrupa devletleri arasındaki gelişmelerden haberdar olmak, yani diplomatik istihbarat edinmek amacıyla istifade olunmuştur. Bunlardan özellikle Raguza'nın,[101] II. Mahmud'dan önceki Osmanlı istihbaratı için büyük bir önemi vardır.[102] Hatta S. Dedijer'e göre, Raguza, Doğu ve Batı arasında bir istihbarat köprüsü niteliği kazanarak, bağımsızlığını kaybettiği 19. yüzyıl başlarına kadar dünya istihbaratında çok önemli bir yere sahip olmuştur.[103] 16. yüzyılda Raguza'nın Osmanlılarla münasebetlerini inceleyen M.Z. Köse'nin tespitlerine göre, Avrupa'da

97 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1982, s. 156.

98 *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi, (Osmanlı Tarihi, 1648-1682)*, Haz. Fahri Ç.Derin, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 104; Silâhdar Fındıklılı Mehmet Ağa, *Nusretnâme*, I, Sadeleştiren ve Yay., İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul 1962-1964, s. 368; *'İsâ-Zâde Târîhi*, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996, s. 101.

99 Çeşmî-Zâde Mustafa Reşîd, *Çeşmî-Zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1993, s. 56.

100 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 146.

101 Raguza Cumhuriyeti, 14. yüzyılın başlarında bugünkü Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyısındaki Dubrovnik şehrinde kurulmuştur. I. Murad devrinde,1365 yılında, Osmanlı himayesini kabul etmiştir. 1808 yılında, Napolyon döneminde Fransız ordularınca zapt edilinceye kadar da Osmanlı himayesinde hayatını sürdüren bir şehir devleti olmuştur.

102 Biegman, "Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive At Dubrovnik)," s. 237-249.

103 Dedijer, "Ragusa Intelligence and Security (1301-1806): A Model for the Twenty-First Century?," s. 101-114; Roberts, "Intelligence and Security in the Ottoman Empire in the Time of Murad IV," s. 23.

olup bitenlerin Osmanlılara aktarılması iki taraf arasındaki ilişkilerin önemli bir boyutunu oluşturuyordu. İmparatorluk idaresi ile Dubrovnik, Avrupa'daki gelişmeler hakkında sürekli haberleşmekteydi. Özellikle savaş zamanlarında Raguza, Avrupa devletlerinin donanmaları hakkında İstanbul'a bilgi ulaştırıyor, merkezi hükümet de kendilerinden Venedik taraflarına casuslar göndererek, yeni bilgiler temin etmelerini istiyordu. Bu hizmetlerinin ödülünü de alıyorlardı. Osmanlı topraklarında serbestçe ticaret yapmalarının dışında, ticareti yasaklanmış mallardan dahi almalarına izin veriliyordu.[104] Ancak Raguza, imparatorluğa ne kadar bağlı olsa da Osmanlıların dışarıdaki dünyaya karşı besledikleri şüphelerden hariç tutulamazdı.[105] Çünkü Raguzalılar, sadece Osmanlılar adına casusluk yapmıyor, İstanbul'a gönderdikleri haberler kadar, Avrupalı devletlere de Osmanlılar hakkında bilgi veriyorlardı.[106]

Bağlı prenslik veya hanlıklardan başka divan tercümanları, geçici elçi ve maslahatgüzarlar ile nihayet 18. yüzyılın sonlarından itibaren faaliyete geçirilen daimi elçiler de Osmanlı istihbaratına diplomatik sahada hizmet vermişlerdir. Bir sonraki bölümde söz konusu kanallardan ne şekilde istifade edildiği veya edilemediği ayrıntılı surette ele alınacak ve tartışılacak olmakla birlikte, II. Mahmud döneminde mevcudiyetlerini muhafaza edemeyen bazı istihbarat kanalları ile ilgili birtakım ihtilaflı noktaları halihazırda irdelemek yerinde olacaktır. Bazı kaynaklarda Göktürkler'in Şamanları ve diğer din adamlarını bir istihbarat elemanı olarak kullanmaları geleneğinin diğer bütün Türk devletlerinde olduğu gibi Osmanlılarda da devam ettiği iddia edilir. İddiaların dayanağı ise dervişler ve tekkeler olmuştur. Buna göre, Osmanlıların büyüme devrinde kolonizatör Türk dervişleri, Anadolu ve Balkanlar'da Türk istihbarat ve psikolojik savaş ağının temelini oluşturdukları gibi, tekke ve zaviyeleri

104 Metin Ziya Köse, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri (1500-1600/Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler)*, Giza Yay., İstanbul 2009, s. 19-22; Ragusa'nın İspanya, İtalya ve Avusturya hakkında Osmanlı İmparatorluğu'na istihbarat sağlaması ile ilgili olarak bkz. Ágoston, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy...," s. 89.

105 Gürkan, "The Efficacy of Ottoman counterintelligence in the 16th Century," s. 4

106 Köse, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri (1500-1600/Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler)*, s. 19-22; Raguzalıların iki taraflı casusluk faaliyetleri için bkz. Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 180.

de istihbarat teşkilatının en güçlü ve organize olduğu sosyal kurumlar olmuşlardır.[107] Ancak merkezi idarenin temsilcileri ile dervişler arasında yerleşim ve yayılmaya yönelik bir bilgi alışverişinin gerçekleşmiş olabileceği kuvvetle muhtemel olsa da, bugün için II. Abdülhamid'in hatıraları dışında,[108] resmi veya özel Osmanlı kronik ve evraklarında dervişlerin istihbarat faaliyetleri içinde yer aldıklarına dair herhangi bir ibareye tesadüf olunamadığını ifade etmek gerekiyor.

Martolos ve voynukların da Osmanlı istihbaratı içindeki konumlarına ilişkin bazı ihtilaflı saptamalar söz konusudur. Martolos ve voynuklar, Osmanlıların, Rumeli coğrafyasında askeri işler dahil olmak üzere, birçok konuda faydalandığı Hıristiyanlardan oluşan askeri birliklerdendiler. Voynuklar, fetihten önce Balkanlar'da yaşayan topluluklar içinde bulunan küçük asilzadeler idi. Voynukların bir kısmı başlangıçta Osmanlı ordusunun savaşçı sınıfı arasında bulunuyor, hatta akıncılarla birlikte akınlara katılıyorlardı. Casusluk, derbent ve kale muhafızlığı gibi önemli görevleri de yerine getiriyorlardı.[109] Martoloslar ise, 15. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Balkanlar'da ordu hizmetleri ve iç güvenlik işlerinde geniş ölçüde istihdam edildiler. Belirli noktaların ve sınırların güvenliğini sağlamak, düşman bölgelerine akınlar yaparak savunma sistemlerini bozmak, keşif ve haber alma faaliyetlerinde bulunmak[110] ve gerektiğinde Osmanlı ordusuyla birlikte seferlere katılmak gibi hizmetlerde istihdam olundular. Martolos birlikleri, Venedik, Macaristan ve Avusturya'ya yapılan seferlerden başka Karaman, Uzun Hasan ve Eflak'a karşı açılan seferlere de iştirak etmişlerdi. Yaptıkları hizmetler karşılığında bazı gelirleri olan martoloslar, başta cizye olmak üzere birtakım vergilerden de muaftılar. Martoloslar, her ne kadar gayrimüslimlerden teşekkül olunmuşsa da sonraki devirlerde Müslümanlar da

107 Özdağ, *İstihbarat Teorisi*, s. 45-46; Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, s. 16.
108 Bkz. s. 411.
109 Yavuz Ercan'ın tespitlerine göre Voynuk teşkilatı 1376-1377 yıllarında, Rumeli'de fethedilen bölgelerdeki gayrimüslim halktan oluşturulmuştur ve görevleri karşılığında vergilerden bağışlandıkları 1545 tarihli *Kanun-ı Öşür ve Haraç ve Sair Rûsum ve Bâc-ı Reaya-ı Livâ-ı Pojega* Kanunnamesinde açıkça belirtilmiştir. Bkz. Yavuz Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989, s. 4, 11, 75 ve 96.
110 Martolosların istihbarat çalışmaları için bkz. Robert Anhegger, "Martoloslar Hakkında," *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII (1940-1942), cüz.1, İstanbul 1942, s. 285-286; Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," s. 655-656.

teşkilat içinde istihdam olunmuştur. Nitekim 1664-1665 yıllarında Uyvar Kalesi'nde Müslüman ve Hıristiyan martolosların birlikte görev yaptıkları tespit edilmiştir.[111] N. Svoronos da, martolosların 14. yüzyıldan itibaren Anadolu'da, daha sonra da Balkan Yarımadası'nda görüldüklerini, bu birliklere Türk komutanlar atandığını belirtmiştir.[112] Nitekim 18. yüzyıl başlarında Topal Osman Paşa'nın (ö. 1733) Martolosbaşı olduğu bilinmektedir.[113] B. Jelavich ise Yunan anakarasının büyük kısmının dağlık ve ulaşılamaz yapıda olması nedeniyle, bölgeyi kontrol altına almak ve haydutların hakkından gelebilmek isteyen Osmanlı hükümetinin böyle uzak bölgeleri martolosluklar veya kaptanlıklar[114] şeklinde örgütlediğini saptamıştır. Ona göre, etkinliklerine büyük hayranlık duyulmakta olan martoloslar düzensizliklerin çıktığı zamanlarda gerçekten koruyuculuk yapmaktaydı.[115]

Oluşum, vazife ve faaliyetleri kısaca bu çizgide gelişen voynuk ve martoloslar, klasik dönemde Osmanlı istihbaratının en önemli bilgi kanallarından biri olarak kabul edilirler. Hatta onların, özellikle de martolosların sadece istihbarat toplamak amacıyla oluşturulan bir teşkilatın elemanları oldukları iddia edilir. Buna göre, teşkilata daha ziyade Yahudiler ve özel olarak yetiştirilen Hıristiyanlar alınırdı. Avrupa'da, özellikle İtalya ve Avusturya'da görev yaparlardı. Hatta İtalya'da görevlendirilen martolosların, kendi dinlerine aleyhtar olan Hıristiyanlara karşı daha özverili çalışmaları için yalnızca Yahudilerden seçilmesine özen gösterilirdi. Bu tarz martoloslar özel eğitimden geçirilir, Avrupa dillerini öğrenir ve genel-

111 Ufuk Gülsoy, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri,* Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 22-24.

112 Nikos Svoronos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış,* Çev.Panayot Abacı, Belge Yay., İstanbul, 1988, s. 23-24.

113 *Nusretnâme,* II, s. 325; *BOA, İE.DH, 31/2760;* 8 Rebiyülahır 1116/10 Ağustos 1704; *İE.ADL, 12/780;* 10 Safer 1124/19 Mart 1712.

114 Osmanlıların "Kıla-i Hakaniye Kaptanlıkları" adını verdikleri kaptanlar Bosna'ya hâkim bir durumdaydılar. Bir kazada iki veya üç kaptan bulunabilirdi. Kaptanlıkların başında bulunanlara reis manasına gelen kaptan deniyordu. Bunlar Avusturya Markgraf'larına karşı kurulmuştur. İlk kaptanlık 1558'de Gradiçka'da, ikinci kaptanlık ise 1565'te Krupa'da kurulmuştur. Kaptanlıkların adedi 18. yüzyılda çoğalmış ve en son kaptanlık da 1802'de Hutovo'da tesis edilmiştir. II. Mahmud zamanında ise Bosna kaptanlıklarının sayısı 39'u bulmuştur. Bkz. Ahmet Cevat Eren, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek,* Nurgök Matbaası, İstanbul 1965, s. 24-25.

115 Barbara Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)* I, Çev.İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülçin Koç, Küre Yay., İstanbul 2009, s. 83-84.

likle tercümanlık yaparlardı.[116] Martoloslar dikkat çekmemek için bulundukları ülkenin geleneklerine uygun olarak yaşar ve mutlaka, Tuna nehri üzerinde kayıkçılık yapmak gibi dikkat çekmeyecek bir işle meşgul olurlardı.[117] R. Anhegger, martolosları 15. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelmiş askeri bir teşkilat olarak kabul etmenin lüzumuna dikkat çekerken,[118] onların sadece birer istihbarat elemanı olarak yukarıdaki gibi bir eğitim sürecinden ve görevlendirme serüveninden geçtiğine kanaat getiren bazı yerli araştırmacılarca teşkilatın kuruluş tarihi için 15. yüzyıl gibi oldukça genel bir tarih verilmiş, ayrıca kaldırılışlarına kadar[119] Osmanlı istihbaratı içindeki etkinliklerini sürdürdükleri iddia edilmiştir.[120] Ancak 19. yüzyılın başlarından itibaren voynuk ve martoloslara Osmanlı istihbaratı içinde rastlanmadığını, bunların sadece güvenlikle ilgili eski vazifelerini yürüttüklerini belirtmek gerekiyor.[121]

Yerli araştırmacıları, doğrulanmaları bir hayli vesikanın ortaya çıkmasını bekleyen böylesi kesin hüküm ve sonuçlara ulaştıran gelişme ise Aşıkpaşazâde tarihinde II. Murad'a (1404-1451) hizmet eden Doğan adlı casusun aynı zamanda bir martolos olarak kaydedilmesinden kaynaklanıyor olmalıdır.[122] Bu kayıttan esinlendikleri muhakkak olan bazı Osmanlı müellifleri de martolos teşkilatının bir mensubu olup olmadıklarına bakmaksızın istihbarat faaliyetlerinde çalıştırılan kimselerden çoğunlukla martolos olarak bahsetmişlerdir. Teşkilatın 15. yüzyılın ikinci yarısında kurulmuş ol-

116 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 12.
117 Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, s. 75, 96.
118 Anhegger, "Martoloslar Hakkında," s. 286.
119 Martolos teşkilatı, çok ileri giden taşkınlıkları sebebiyle III. Ahmed (1703-1730) tarafından lağvedilmiş, fakat sınırlı da olsa 19. yüzyıla kadar varlığını muhafaza etmiştir. Voynuk teşkilatı ise Sultan II. Süleyman (1687-1691) saltanatının son senesinde ilga edildikten sonra 1693'te yeniden ihdas olunarak faaliyetlerini 1878 senesine kadar sürdürmüştür. Bkz. Ercan, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, s. 92-95; İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)," s. 235.
120 *Dünya Casusluk Tarihi, I*, s. 12 vd; İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XIX.Yüzyıllar)," s. 234; Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," s. 655.
121 *TSMA.d., 7557*, 988/1580-1581; *BOA, İE.DH, 31/2760*; 8 Rebiyülahır 1116/10 Ağustos 1704; *32/2833;* 29 Receb 1124/1 Eylül 1712; *AE.SAMD.III, 102/10051;* 19 Rebiyülevvel 1132/30 Ocak 1720; *125/12247;* 19 Rebiyülevvel 1134/7 Ocak 1722; *C.DH, 271/13525;* 29 Şaban 1132/6 Temmuz 1720; *123/6118;* 29 Zilhicce 1255/4 Mart 1840; *Hatt-ı Hümâyûn, 1468/59;* 12 Recep 1212/31 Aralık 1797; *778/36470;* 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
122 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. H.Nihat Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985, s. 130.

masına rağmen Osmanlı kroniklerinde Orhan Bey zamanında (1324-1362) yürütülen istihbarat çalışmalarında martolosların kullanıldığına ilişkin kayıtlara rastlanması, müelliflerin casus yerine martolos kelimesini kullanmış olduklarının en açık yansımasıdır:

> ...Şehzade Süleyman (Orhan Bey'in oğlu, ö. 1357), Konurhisar tekfuru Kalakonya'nın kaleden çıkışını gözetlemek üzere birkaç martolosu önden gönderdi, kendisi de casusların ardından yürüdü...[123]

İşte bu tutum, Martolosluğun salt bir istihbarat örgütü şeklinde teşkil olunduğuna dair mevzubahis genellemeleri beraberinde getirmiştir. Oysa böyle bir genellemede bulunmanın, casuslukla görevlendirilen bir yeniçeriye tesadüf ettikten sonra yeniçeri ocağının bir istihbarat örgütü olarak kurulduğuna kanaat getirmekten pek bir farkı yoktur. Öte yandan martolosların eğitimleri ve Avrupa'daki faaliyetlerine ilişkin söz konusu iddiaları değil desteklemek, gündeme getirmek için dahi halihazırda resmi veya özel herhangi bir kayda ulaşılamadığını da ifade etmek gerekiyor. H. Eroğlu da voynuk ve martolos teşkilatlarının sadece bir istihbarat kuruluşu şeklinde değerlendirilmelerini tarihî bir yanılgı olarak değerlendirir. Onun da dikkat çektiği üzere, Rumeli'ye geçildiği sırada Türk nüfusunun yetersizliğinden dolayı kendisine gereken askeri gücün temini için Osmanlı merkezi idaresi gayrimüslimlerden martolos ve voynuk teşkilatlarını oluşturmuştur. Ayrıca, o coğrafyayı çok iyi tanımalarından ve gayrimüslim olmaların yanında birden fazla yabancı dil bilmeleri diğer gayrimüslim topluluklar arasında rahatça hareket edebilmelerini sağladığından sınır bölgelerindeki istihbarat toplama çalışmalarında kendilerinden istifade edilmiştir.[124] Dolayısıyla Osmanlı kroniklerinde voynuk ve martoloslar kanalıyla yürütülmüş oldukları belirtilen istihbarat çalışmalarını, bahsolunan yanlış anlama ve aktarımları da göz önünde bulundurarak değerlendirmek gerekiyor.

123 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 54; Hoca Sadettin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, I, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak.Yay., Ankara 1979, s. 91; Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I, Yay. Faik Reşit Unat-Mehmed A.Köymen, TTK Yay., Ankara 1987, s. 183.
124 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 18.

Osmanlıların, Anadolu'nun kuzeybatısında bulunan beylik topraklarını genişletme yönünde giriştikleri hareket aynı zamanda istihbarat çalışmalarının başladığı sürece tekabül eder. Kaynakların ortak görüşü ise Osmanlı istihbaratının temas kurduğu ilk siyasi teşekkülün Bizans İmparatorluğu olduğudur. İstanbul'un düşüşüyle imparatorluğun tarihten silindiği devre (1453) kadar geçen süre zarfında Osmanlı istihbaratı Bizans idare merkezine ve taşradaki temsilcileri olan tekfurlara karşı yoğun bir çalışma sürdürmüştür. Bilindiği üzere, Osmanlı tarihinin ilk önemli olayı, Osman Bey'in (1258-1326) bir siyasi ve askeri teşekkülün başı olarak zikredildiği, çağdaşı Pachimeres'in (d.1242) eserinde yer alan 1302 tarihli Bafeus (Koyunhisar) Savaşıdır. F. Emecen'e göre, savaş öncesinde zikredilmesi gereken en önemli nokta, Bizans birliklerinin harekâtı hakkında Osman Bey tarafından alınan istihbarattır. Osmanlı kroniklerinde de kaydedildiği üzere, Bizans kuvvetlerinin Yalova'da konuşlanması o sırada İznik muhasarasıyla meşgul olan Osman Bey'e ulaştırılmıştı. Bunun üzerine tam olarak yerleşmemiş olan Bizanslılar üzerine bir gece baskını düzenlenmişti. Bizans birliklerinin dağılmasını sağlayan bu gelişme hiç şüphesiz kuvvetli istihbarat ağına sahip olmanın ilginç bir örneğini yansıtıyordu.[125]

Aşıkpaşazâde de (d.1400), İnegöl tekfuru ile olan mücadelesinde Araton[126] isimli bir casusun Osman Bey'e hizmet ettiğini kaydetmiştir. Buna göre Osman Bey'in, Hamza Bey Köyü civarındaki Ermeni Beli'nin bittiği yerde Bizanslıların kurdukları pusudan haberdar olarak, düşmanın hilesini boşa çıkarması, Araton sayesinde edinilen istihbaratla mümkün olmuştu.[127] Hoca Sadeddin Efendi de (1536-1599), *"savaş hiledir"* sözüne uygun olarak Osman Bey'in istihbarat çalışmaları yürüttüğüne dikkat

125 Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 17; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, (F.Giese neşri), Haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992, s. 11-12; *Lütfi Paşa ve Tevârîh-i Âl-i Osman*, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bak.Yay., Ankara 2001, s. 156; İdris-i Bitlisî, *Heşt Bihişt*, I, Haz. Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 2008, s. 241.

126 Anhegger casusun ismini Eratun olarak kaydetmiştir. Bkz. "Martoloslar Hakkında," s. 285-286; Heşt Bihişt'te ise ehl-i zimmet taifesinden olduğu kaydedilen casusun ismi Arâtûk olarak geçmektedir veya mütercimler tarafından bu şekilde çevrilmiştir. Bkz. *Heşt Bihişt*, I, s. 128.

127 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 16-24.

çekmiştir.[128] Bu münasebetledir ki Osman Bey için, zekâsının her fırsatta ön plana çıktığı, hile ve aldatmacalarla adamlarını güçlü kalelere sokmayı başardığı ve kurnazlıkta Bizanslılardan daha üstün olduğu[129] gibi nitelendirmelerle karşılaşılmaktadır.

Orhan Bey de Bizans tekfurları ile girişilen mücadelelerde pederi gibi casuslardan istifade etmiştir.[130] İbn Kemal (1468-1536), Orhan Bey'in istihbarat konusunda çok hassas davrandığını, düşmanlarının arasında devamlı bir casusunun bulunduğunu, dolayısıyla düşmanın yaptığı her hareketi, hatta savaşa niyetlendiklerini dahi önceden haber aldığından düşmandan evvel harekete geçtiğini uzun uzadıya anlatmaktadır.[131] Hoca Sadeddin'in kayıtlarına göre, İznik'in fethi için harekete geçilmeden evvel Orhan Bey birkaç dilaverini Bizans kuvvetlerini gözetlemek için ileriye göndermiş, ayrıca habercileri sayesinde düşmanın hareketinden haberdar olmuştur.[132] II. Bayezid ve I. Selim'e müşavirlik yapmış olan İdris-i Bitlisî de (ö. 1520), muhasara nedeniyle oldukça zor durumda bulunan İzniklilere yardım için İstanbul tekfurunun, Osmanlı ordusuna bir gece baskını düzenleme planının Osmanlı casuslarınca öğrenilmesinden dolayı başarısızlığa uğradığını kaydetmiştir.[133]

Çimpe Kalesi'nin fethinde (1356), yani Rumeli'ye geçiş aşamasında da Osmanlıların istihbarat faaliyetlerinden faydalandıkları kaynaklarla sabittir. Şöyle ki, Orhan Bey'in taht yerinde Şehzade Süleyman'ın da katıldığı bir toplantı tertip edilmiş, uzun müzakereler sırasında daha evvel edinilen bilgi ve alınan duyumların tümü değerlendirilmiştir. Hoca Sadeddin, Şehzade Süleyman'ın Rumeli'ye geçiş kararının alınması üzerine, her zaman yaptığı gibi hemen gizli bilgi sahibi kimselerin yardımına başvurduğunu kaydetmiştir.[134] Müneccimbaşı Ahmed de (1631-1702), şehzadenin

128 *Tacü't-Tevârih*, s. 35, vd.
129 Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, I, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005, s. 162.
130 Solak-Zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-Zâde Tarihi*, I, Haz.Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 30.
131 İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, II. Defter, Yay. Şerafettin Turan, ATIK Yay. Ankara 1991, s. 144; Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 22.
132 *Tacü't-Tevârih*, I, s. 71.
133 *Heşt Bihişt*, I, s. 250.
134 *Tacü't-Tevârih*, I, s. 86-91.

geçiş noktalarını keşfetmek için avlanmak bahanesiyle Rumeli sahilinde bulunan Aydıncık'a geçtiğinden bahsetmektedir.[135] Bundan sonra, Çimpe Kalesi'nin fethini sağlayan ve ilgili Osmanlı kroniklerinin hemen hepsinde nakledilmiş olan önemli bir istihbarat çalışması gerçekleştirilmiştir: Şehzade, ümera ile gerçekleştirdiği istişarenin ardından Rumeli kıyıları hakkında kendilerine bilgi sağlayacak birini yakalayıp getirmeleri için Ece Bey ile Gazi (Kadı) Fazıl'ı *"casuslukla"* görevlendirmiştir. Onlar da yaptıkları sal ile Çimpe hisarına yakın bir yere çıkıp, bağlar içinde yakaladıkları bir *"kâfiri"* esir ederek şehzadeye getirmişlerdir. Şehzade türlü ihsan ve ikramlarla bu adamı kendisine kulluk ve kılavuzluk yapmaya razı etmiştir. Bu sayede Osmanlılar kimsenin haberi olmadan hisara girebilecekleri bir yol öğrenmişlerdir. Bu yol ise kalenin çöplüğüdür. Nitekim kaledekilerin sürekli sur dibine döktüğü çöpler zamanla sur seviyesine ulaşmıştır. İşte şehzade ve beraberindekiler bir gece vakti o çöplükten sur içine girmeyi başarmışlardır. Harman vakti olması münasebetiyle herkesin bağında ve tarlasında bulunması da şehzade kuvvetlerinin az sayıdaki düşmanı esir ederek kaleyi ele geçirmelerini kolaylaştırmıştır.[136] Şehzade Süleyman Gelibolu ve Konurhisar fetihlerini gerçekleştirirken de casusların getirdiği bilgilere göre hareket etmiştir.[137]

Balkanlar'daki yayılma hareketi sırasında Venedikli tacirler vasıtasıyla Avrupa kamuoyunu yoklamakta, krallar ve onların siyasetleri ile muhtemel Haçlı tehlikeleri hakkında haberler almakta olduğundan bahsedilen[138] I. Murad (1362-1389) istihbarat çalışmalarında bulunmanın yöneticiler için ne denli önemli olduğunu kavramış bir sultan portresi çizmektedir. Sultanın etrafındaki yönetici zümre de kendilerini aynı portreye dahil etmeye yetecek önem ve miktarda istihbarat çalışmaları yürütmüşlerdir. Mesela Dimetoka

135 Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi, 1299-1481)*, Yay. Ahmet Ağırakça, İnsan Yay., İstanbul 1995, s. 98.

136 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 52; *Solak-Zâde Tarihi*, I, s. 34; İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, II. Defter, s. 115-116; *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I, s. 175; *Tacü't-Tevârih*, I, s. 88-90; *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi, 1288-1502)*, Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007, s. 19; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*,(F.Giese neşri), s. 18; *Lütfi Paşa ve Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 158-159; *Heşt Bihişt*, I, s. 269.

137 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 54; *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I, s. 183; *Tacü't-Tevârih*, I, s. 91.

138 İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX.Yüzyıllar)," s. 233-234; Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 23.

Kalesi'nin ele geçirilme hadisesinin altında Hacı İlbeyi'nin (1306-1363) görevlendirdiği bir casusun imzası vardır. Nitekim Osmanlı kuvvetleri Edirne'nin fethiyle (1362) meşgulken bu casus da aldığı talimata uygun olarak sürekli Dimetoka Kalesi'ni gözetlemektedir. Nihayet Dimetoka tekfurunun kaleden çıktığı bir gaflet anını yakalar ve durumu Osmanlı yöneticilerine servis edince kale kolaylıkla fethedilir.[139] Sırpsındığı Savaşı'ndan (1364) önce de Hacı İlbeyi'ye önemli istihbari sorumluluklar yüklenmiştir. Kendisi, hem durumu araştırmak hem de ele geçirilecek "dil"lerden bilgi almak amacıyla sancağındaki askerlerle düşman tarafına gönderilmişti. Hacı İlbeyi, düşman karargâhına kadar sokulmuş ve Sırpların sayıca fazla olmalarına güvenerek büyük bir rehavet içinde bulunduklarını müşahede etmişti. Düzenlenen bir gece baskınıyla Sırpların mağlup edilmesi, onun söz konusu gözlem ve çalışmaları neticesinde gelişen bir hadiseydi.[140]

Bu önemli çalışmalara rağmen, I. Murad zamanında istihbarat faaliyetlerine yeterince özen gösterilmediğine veya yanlış kaynaklardan bilgi edinildiğine dair kayıtlar, ayrıca bazı ilmi münakaşalar söz konusudur. Neşri'nin kayıtlarına bakılırsa, I. Murad 1387 yılında, sözde Osmanlılara bağlı Arnavut İskenderiyesi tekfurundan Sırp ve Bosnalıların Osmanlılara karşı ortak bir cephe oluşturduklarına dair alınan yanlış bir istihbarata inanarak Lala Şahin'i[141] 20 bin kişilik bir kuvvetle düşman üzerine göndermiştir. Ancak, Lala Şahin Bosna vilayetine girdiğinde karşısında birdenbire 30 bin zırhlı düşman askeri bulmuş ve ağır bir hezimete uğramıştır. Tekfurun müttefiklerle işbirliği yaparak düşman kuvvetlerinin sayı ve konumları hakkında Osmanlılara kasten yanlış bilgi aktardığı ancak hezimetten sonra anlaşılmıştır.[142] Müneccimbaşı Ahmed'e göre, Osmanlıların uğradıkları bu ilk mağlubiyetin başlıca sebebi *"kâfirlerin"*

139 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 56; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000, s. 27; Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman, (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991, s. 86; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 23; *Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman*, (F.Giese neşri), s. 24.

140 *Tacü't-Tevârih*, I, s. 124-125; *Camiü'd-Düvel*, s. 108.

141 Kaynaklar, düşman üzerine gönderilen birliklere kumanda eden paşanın Timurtaş, Lala Şahin veya başka biri olduğu hakkında ihtilaf halindedirler.

142 *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I, s. 237.

sözüne güvenmek olmuştur.[143] F. Emecen'in gündeme taşıdığı iddialara göre de, I. Murad devrinde benzer bir istihbaratsızlık veya yanlış bilgi edinme hadisesi I. Kosova Savaşı (1389) sırasında yaşanmıştır. I. Murad bilgi eksikliğinden dolayı Bosna Kralı Tvrtko yerine savaşla herhangi bir ilgisi olmadığı gibi Osmanlıların bir vasalı konumunda bulunan Sırp Lazar üzerine yürümüştür. Sözde, Lazar ile Tvrtko'nun Osmanlılara karşı gizli bir işbirliği içinde oldukları yönünde oluşan zan sultanı böyle bir yanlışa sürüklemiştir. Ancak Osmanlıların uçlarda çok iyi haber alma kaynaklarına sahip olduğunu ifade eden F. Emecen, söz konusu saptamaların tarihî çerçeveye pek uymadığına kanaat getirmiştir. Zaten kısa bir süre sonra yaşanan gelişmeler Tvrtko ve Lazar arasında kurulan ittifaka dair sağlam bir istihbarat edinildiğini göstermiştir. Üstelik I. Murad karargâhını Gümüşhisar'da (Lipnan) kurduktan hemen sonra, düşmanın durumundan haberdar olmak için bizzat organize ettiği hummalı bir istihbarat çalışması başlatmıştır. Bu doğrultuda Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey düşmandan haber getirmesi için ileriye gönderilmiş,[144] tutulan esirlerden Lazar'ın savaşmak için Osmanlı kuvvetlerini beklediği öğrenilmiş, ayrıca keşif için yollanan Evrenos Bey (ö. 1417) de müttefik güçler hakkında yeni bilgiler edinmiştir.[145] Görüldüğü üzere I. Murad düşmanın durumundan haberdar olmak için hemen her yola başvurmuştur.

I. Bayezid zamanında (1389-1402) Haçlılarla süren mücadeleler sırasında da Osmanlı istihbaratı etkinliğini sürdürmüştür. Evrenos Bey, Niğbolu Savaşından önce de düşman ordusu hakkında bilgi toplamak için sultan tarafından ileri gönderilmiştir. F. Emecen'e göre I. Bayezid'in aldığı haberler sayesinde Haçlıların durumunu öğrenerek ordusunu bir saldırıya karşı savunma planı içinde tertip etmiş olması da muhtemeldir.[146]

Sınırların genişlemesine, dolayısıyla komşu ve düşmanların artışına paralel olarak Osmanlı topraklarında yürütülen karşı istihbarat faaliyetlerinin artışı, istihbarat özelinde, I. Bayezid devrinin dikkat çekici gelişmelerinden biri olmuştur. Mesela sultanın Karaman ve Arabistan

143 *Camiü'd-Düvel*, s. 120.
144 *Camiü'd-Düvel*, s. 122.
145 Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 110, 120;
146 *Tacü't-Tevârih*, I, s. 179; Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 132-133.

seferleri sırasında düşman casusları Osmanlı devlet ve ordusu hakkında topladıkları bilgilerle gerekli tedbirlerin alınmasına hizmet etmişlerdi.[147] Her geçen gün İstanbul'a hapsolan ve yakında sıranın kendilerine geleceğini anlayan Bizanslılar da, Balkanlar'daki Osmanlı fütuhatı esnasında Bayezid'in düşmanlarına bilgi sızdırmaktan geri durmamışlardı. 1395 senesinde Macaristan üzerine açılan sefer münasebetiyle Osmanlı kuvvetlerinin Edirne'ye geçtiği sırada, İstanbul tekfuru "sultanın üzerine geldiği" haberini iletmek için Macar kralına bir casus göndermişti. Ancak casus Osmanlılarca yakalanmış ve sorgu esnasında kendisinden evvel üç casus daha gönderildiğini itiraf etmişti. Osmanlı müelliflerine göre, Bizanslıların böylesi davranışlarından dolayı İstanbul'u fethetmek Bayezid'in başlıca emeli haline gelmişti.[148] Dramatik neticelerine bakılırsa, I. Bayezid zamanındaki karşı istihbarat faaliyetlerinin en dikkat çekici olanı Timur (1336-1405) tarafından yürütülmüştür. Bir iddiaya göre, Timur, Ankara Savaşından (1402) evvel Anadolu'ya gönderdiği casuslar kanalıyla, bağımsızlıkları ellerinden alınan beyleri özgürlük vaadiyle yanına çekmeyi başarmış ve Osmanlılara büyük bir darbe indirmişti.[149]

Ankara Savaşından sonra başlayan fetret devrinde (1402-1413), istihbarat çalışmaları I. Bayezid'in oğulları arasında süren iktidar mücadelelerine odaklanmıştır. Osmanlı kroniklerine bakılırsa, Çelebi Mehmed (I)'in (1413-1421) saltanat mücadelesini kazanmasını mümkün kılan vasıta sistematik istihbarat çalışmaları yürütmek olmuştur. Kardeşlerinin faaliyetleri hakkında bilgi edinerek vaziyete hâkim bir pozisyona yükselmek için kendi iktası olan Tokat ve Amasya'dan dört bir yana gözcü ve casuslar salmıştır. Kardeşlerinden İsa Çelebi'yi alt etmesi casuslarının sağladığı bilgiler sayesindedir.[150] Rumeli taraflarında bulunan diğer kardeşi Emir Süleyman'ın saldırmak için Bursa'ya geçtiği haberini kendisine ulaştıran yine casuslardır. Bu istihbarat üzerine Bolu'ya kadar gelmişken, etrafındaki beylerle Bursa'ya yürüyüp yürümemekten hangisinin doğru olacağının tartışıldığı bir sırada Amasya'da beklemenin daha uygun olacağına kanaat

147 Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 322.
148 *Tacü't-Tevârih*, I, s. 216-217; *Heşt Bihişt*, II, s. 74, 76.
149 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 9.
150 *Kitâb-ı Cihan-Nümâ*, *Neşrî Tarihi*, II, s. 461; *Heşt Bihişt*, II, s. 137.

getirerek geri dönme kararı alması da casusların çalışmaları neticesinde gelişen bir hadisedir.[151]

Casuslarının sağladığı bilgilerin yadsınamaz katkısıyla kardeşlerini bertaraf etmeyi başaran Çelebi Mehmed ayrıca esir düşen babası Bayezid'in durumunu, Timur'un Anadolu'daki faaliyetlerini ve beylerle olan münasebetini öğrenme amaçlı istihbarat çalışmaları da yürütmüştür. Hatta pederini Timur esaretinden kurtarmak için girişilen, ancak başarısızlıkla neticelen teşebbüsler yine casusluk çalışmalarıyla birlikte yürütülmüştür. Timur'un askerleriyle birlikte ve etraftan habersiz olarak Sivrihisar'da konaklamakta olduğu bilgisine casuslar kanalıyla ulaşılmıştır. Bu istihbarat üzerine Çelebi Mehmed'in görevlendirdiği yiğitler hemen harekete geçip pederini çadırından kaçırmışlar, ancak Timur durumdan haberdar olunca hepsini yakalatıp katlettikten sonra Bayezid'i tekrar tutsak etmiştir. Buna rağmen Çelebi Mehmed işin peşine bırakmamış, pederinin sağlık ve sıhhatini öğrenmek için Timur ordusuna yeniden casus göndermiştir. Bu sayede Anadolu'yu zapt eden Timur'un kışlamak için Aydın'a çekildiği ve I. Bayezid'in selamette olduğunu bilgisine ulaşmıştır. Timur'un Anadolu istilasını sonlandırmasına kadar da Çelebi Mehmed'in gelişmeleri casuslar kanalıyla ve yakinen takip ettiği hususunda Osmanlı kaynakları hemfikirdir.[152]

Merkezi otoritenin iyiden iyiye silinmesine paralel olarak yerel güç odaklarının sivrilişi, fetret devrinde yürütülen istihbarat çalışmalarının çoğunlukla Anadolu coğrafyası ile sınırlı kalması neticesini doğurmuştur. Tarih sahnesinden çekilecekleri zamana kadar Osmanlılar için daima denetim ve gözetim altında tutulmaları icap eden Karamanoğulları (1250-1487) başta olmak üzere Anadolu Beylikleri geçici çözülme devrinde Osmanlı istihbaratının başlıca çalışma sahası olmuştur. Nitekim Osmanlıların müşkül durumundan istifade ederek Bursa'ya bir saldırı hareketinde bulunma cesareti gösteren Karamanoğulları'nın başarısızlığa uğratılması, Hacı İvaz Bey'in

151 *Tacü't-Tevârih,* II, s. 32; *Heşt Bihişt,* II, s. 227-228. Osmanlı saltanatının bir diğer varisi Musa Çelebi'nin ağabeyi Emir Süleyman'a ve Çelebi Mehmed'e karşı bazen bizzat kendisinin de bir casus olarak yürüttüğü ilginç istihbarat çalışmaları için bkz. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi,* II, s. 461, 509-511; *Heşt Bihişt,* II, s. 239.

152 *Camiü'd-Düvel,* s. 168-169; *Tacü't-Tevârih,* I, s. 302; *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi,* I, s. 369, 373; *Heşt Bihişt,* II, s. 158.

Karaman ordusunun durumunu tetkikle görevlendirdiği casusun sağladığı bilgiler doğrultusunda gerekli tedbirlerin zamanında alınmasıyla mümkün olmuştu.[153] Buna karşın Karamanoğulları da Osmanlı zafiyetlerini tespit amaçlı istihbarat çalışmaları kapsamında, casuslarını Çelebi Mehmed'in etrafından eksik etmemişlerdi.[154] Osmanlı tarihlerine bakılırsa bu durumun sadece Karamanoğulları'na mahsus bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır. O kargaşalıkta Anadolu'nun çeşitli noktalarında mevcut olan veya sonradan türeyen güç odakları da konum ve kuvvetlerini belirginleştirmek için Osmanlı iç dünyasındaki travmaları öğrenme amaçlı istihbarat çalışmaları yürütmekten geri durmamaktadırlar. Lakin Çelebi Mehmed, karşı istihbarat faaliyetlerini engellemek için gerekli olan donanım ve hazırlıkta olduğunu da kısa bir süre sonra ispatlamıştır. Osmanlı tarihlerinde nakledilen şu hadiseye göre, Çelebi Mehmed kendisini türlü vaatlerle yanına davet eden Timur'un çağrısına kulak verip yola çıkmıştı. Murtad Ovası'nda konakladığı bir sırada Tatar reislerinden Savcıoğlu Ali Bey'in Ahi Mustafa ismindeki bir elçisi geldi. Savcıoğlu, Osmanlı askerinin durumundan haberdar olmak ve planını ona göre belirlemek için esasında bir casus olan Ahi Mustafa'yı elçilik kisvesi altında Çelebi Mehmed'e göndermişti. Ancak genç sultan durumu anladığından casusu takip ettirmiş, bu sayede yerlerini saptadığı Savcıoğlu kuvvetlerini ani bir baskınla dağıtmayı başarmıştı.[155] Aynı şekilde, Timur'un izniyle Amasya'da oturan ve Osmanlı ülkesini kargaşaya sürükleyen Kara Devletşah'ın etkisiz kılınması bir dizi istihbarat çalışmasından sonra gerçekleşmişti. Osmanlı kroniklerinin ortak görüşüne göre, tedbir ve ihtiyatı elden bırakmayan, düşman kuvvetlerinin nicel ve nitel özelliklerini anlamak için önce casus göndermek, gelecek bilgilere göre saldırmak veya savunmaya geçmek gerektiğine inanan bir sultan olan Çelebi Mehmed, casusları kanalıyla Devletşah'ı sürekli gözetim altında tutmuştur. Nihayet casuslar, düşmanı tepelemek için en uygun anın geldiğini haber verince hemen harekete geçilmiş ve Devletşah'ın hakkından gelinmiştir (1403).[156]

153 *Solak-Zâde Tarihi*, I, s. 169-170.
154 *Tacü't-Tevârih*, II, s. 87.
155 *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I, s. 415; *Tacü't-Tevârih*, I, s. 322.
156 *Heşt Bihişt*, II, s. 157; *Camiü'd-Düvel*, s. 169; *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I, s. 375-377; *Tacü't-Tevârih*, I, s. 303-306.

Anadolu'da Osmanlı hâkimiyetinin yeniden tesis olunması (1413) ve Balkan fütuhatının tekrar canlanmasıyla birlikte Hıristiyan dünyası Osmanlı istihbaratının gündeminde ilk sıraları meşgul etmeye devam etmiştir. A. Özcan'ın tespitlerine göre o devirde dışa dönük istihbarat çalışmaları Bizans İmparatorluğu başta olmak üzere Venedik, Papalık ve Macaristan hedefli gelişmiştir.[157]

Anonim bir *Gazavâtnâme*[158] ile Osmanlı kroniklerinden takip edilebildiği kadarıyla, kuruluş devrinin son sultanı olarak kabul edilen II. Murad da istihbarat çalışmalarına gereken hassasiyeti göstermiştir. Mesela Macaristan akınlarından (1432-1433) evvel ülkenin yollarını, giriş ve çıkışlarını keşfetmesi için Evrenosoğlu Ali Bey'i görevlendirmişti.[159] Rumeli'de Macaristan seferiyle meşgulken Bizanslılarla anlaşarak Osmanlıların Anadolu'daki topraklarına saldıran Karamanoğulları'nın hakkından gelme aşamasında yine istihbarat çalışmalarından yararlanmıştı. Ordusunun yarısını Rumeli'de bırakıp Karamanoğulları üzerine yürüyüşe geçtiğinde bir bölük askerini, düşmanın durum ve faaliyetleri hakkında bilgi toplamaları, ayrıca birkaç "dil almaları" için ileri göndermişti. Casusluk ve "dil" alma görevlerini başarıyla tamamlamış bir vaziyette huzuruna çıkan askerleri büyük ihsanlarla ödüllendirmişti. Böylece askerler ve sorguya çekilen "dil"ler kanalıyla sağlanan istihbarat sayesinde Karamanoğulları'nın hazırlıkları hakkında önemli bilgiler edinmiş ve *"ahvâle muttali'"*olmuştu.[160]

İlginçtir ki II. Murad zamanında, Sırbistan üzerine sefer açılmasının görünürdeki sebebi, Sırp Despotu Vılkoğlu'nun[161] Osmanlıların sefer hazırlık ve hareketleri hakkında sızdırdığı bilgilerle hedef ülkelerin gerekli tedbirleri almalarına, dolayısıyla Balkan fütuhatının akamete uğramasına sebebiyet vermesi olmuştur.[162] İzladi ve Varna savaşları (1444) sırasında da Sırp Despotu Yanko (Hünyadi Yanoş) kumandasındaki Haçlı kuvvet-

157 Özcan, "Casus," s. 167.

158 *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân* (İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavâtnâme), Yay. Haz. Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz, TTK Yay., Ankara 1978.

159 *Camiü'd-Düvel*, s. 206.

160 *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 4-5.

161 George (Yorgi) Brankoviç (1427-1456)'dir ve Osmanlı tarihlerinde babası Vuk (Vılk)'a nisbetle "Vılkoğlu" diye geçer.

162 *Camiü'd-Düvel*, s. 202.

leri hakkında bilgi sahibi olmak için II. Murad ile Şahin Paşa ve Turhan Bey gibi Rumeli'deki Osmanlı yöneticileri arasında geniş ve koordineli bilgi toplama çalışmalarının sürdürüldüğüne, bu doğrultuda casus ve "dil"lerden istifa edildiğine ilişkin birçok misal vardır.[163] Osmanlı sultanı, II. Kosova Savaşından (1448) önce Macar ordusundaki komutanların kimler olduğunu öğrenmek amacıyla da (Osmanlı istihbaratına ilişkin ilmî çalışma veya tartışmalar için önemli bir isim olduğuna daha evvel dikkat çekilen) Martolos Doğan'dan yararlanmıştır.[164] Bu misallerden sonra, H. Eroğlu'nun da işaret ettiği üzere, II. Murad'ın seferler sırasında casusların sağladığı bilgilerle hareket ettiği[165] hükmüne varmak kolaylaşıyor.

Osmanlı kroniklerinde, II. Murad devri merkez ve taşra yöneticilerinin de istihbaratın önemini kavradıklarına (veya kavrayamadıklarına) dair önemli misallerle karşılaşılmıştır. 1431 senesinde Arnavutluk'a akınlar yapmakla görevlendirilen Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa'nın, bilgi toplama çalışmalarına gereken hassasiyeti göstermeyen Vidin hâkimi Sinan Paşa'ya sarf ettiği şu sözler istihbarat özelinde önemlidir:

> ...bu uçlar senin beyliğinin alanıdır. Kâfirden dil almak senin görevindir. Düşmanın durumu hakkında bir bilgi yokken göz karartıp üstüne yürümek, işin sonunu tasarlamayan hırçın kişilerin yanlış bir tutumudur.[166]

O devirde Anadolu'da baş gösteren düzensizliklerin ortadan kaldırılmasında taşra yöneticilerinin de casuslardan istifade ettiklerine dair kayıtlar vardır. Mesela II. Murad'ın lalası, aynı zamanda Amasya beyi olan Yörgüç Paşa baskın ve yağma hareketleriyle bölgenin asayişini bozan Türkmen eşkıyasından Kızıl Kocaoğulları'nı, aralarına sızdırmayı başardığı casusunun verdiği bilgiler sayesinde etkisiz kılmayı başarmıştı.[167]

163 Bkz. *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 8-9, 10, 18, 44, 51, 52.
164 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 130; *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, II, s. 659.
165 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 24.
166 *Tacü't-Tevârih*, II, s. 184.
167 *Camiü'd-Düvel*, s. 199.

İmparatorluk Devri

II. Mehmed'in saltanatıyla (1444-1446;1451-1481) başlayan süreçte Osmanlı istihbaratının nitelik ve seyrinde önemli değişmeler yaşandı. İmparatorluk topraklarının artışına paralel olarak istihbarat çalışmaları daha geniş bir zemine yayıldı. Bu devre kadar sadece askeri meselelerle meşgul olan Osmanlı istihbaratı artık harp dışındaki gelişmeleri de öğrenme amacına hizmet etmeye başladı. Genişlemenin doğal yansıması ise bilgi kanallarındaki çeşitlenme oldu. Özellikle İstanbul'un fethedilişi ve başkent oluşu söz konusu çeşitlenmeye büyük katkı sağladı. Dünyanın her yerinden gelen ve hemen her türlü ekonomik faaliyeti elinde bulunduran gayrimüslim unsurlar Osmanlı istihbaratının önemli elemanları durumuna gelmiş oldular. Bu hususta önemli tespitleri bulunan Y. Ercan'a göre, zimmîler için casusluk neredeyse resmi bir görev haline gelmişti. Hıristiyan bir toplum içinde kolay ve gizlice yaşayabilmeleri, özellikle de yabancı dil bilmeleri, zimmîleri, dışa dönük bilgi toplama çalışmalarında Osmanlı istihbaratının başaktörleri yapmıştı.[168]

Osmanlı istihbaratındaki gelişme ve genişleme sadece devrin şartlarından doğan bir hususiyet değildi. Selefleri gibi II. Mehmed'in de istihbarat çalışmaları için gösterdiği titiz tutumla yakından ilgiliydi. F.Babinger, Fatih Sultan Mehmed'le ilgili biyografisinde, sultanın sarayına davet ettiği İtalyan sanatkârlardan dahi istihbarat sağladığına[169] dikkat çekmişti. B.Arı'nın diplomatik bir rapora dayalı saptamasına göre II. Mehmed, her birine senelik 4 bin duka ödediği iki casus sayesinde Venedik'teki tüm gelişmeleri takip etmekteydi.[170] Hezarfen Hüseyin Efendi'nin kayıtlarına göre de istihbarat konusunda çok dikkatli davranmakta olan sultan ve Sadrazamı Mahmud Paşa'nın özel casusları vardı. Hatta sultanın özel casusları kanalıyla herhangi bir bilgiyi sadrazamından evvel öğrenmesi büyük suç sayılırdı.[171] Mora ve Sırbistan taraflarında girişilen fetih hareketleri sırasında yürütülen casusluk faaliyetleri,[172] sultan ve sadrazamının

168 Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001, s. 203.
169 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 414; Özcan, "Casus," s. 167.
170 Bülent Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period," *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?*, Ed. A.Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave, 2004, s. 45.
171 *Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 179.
172 *Camiü'd-Düvel*, s. 257.

istihbarat çalışmalarına verdikleri öneme kanıt teşkil ederler. İlginçtir ki Mahmud Paşa'nın vezaretten düşüşünü ve sonunu hazırlayan süreç, sultanın özel casusları veya jurnalcileri kanalıyla yürüttüğü istihbarat çalışmaları neticesinde gelişmiştir.[173]

O devre ait tarihî kayıtlar II. Mehmed'in hemen bütün fetih hareketlerini istihbarat çalışmalarıyla birlikte yürüttüğüne tanıklık etmektedir. Devrin çoğu seferine katılan Tursun Bey ile 1462 Eflak seferinde hazır bulunan Enverî, Rumeli'deki fetih hareketleri sırasında Hıristiyan martolosların istihbarat çalışmalarında kullanıldığını kaydetmişlerdir.[174] R.Anhegger de II. Mehmed devrinde Macaristan'a yapılan akınlar sırasında, görünüşte Hıristiyan gerçekte Müslüman olan 40 martolostan istifade edildiğini saptamıştır.[175] Özellikle de İstanbul'un fethi aşamasında çok önemli istihbarat çalışmaları yürütüldüğüne dair iddialar vardır. Bizans'ın iç durumunun, yönetici sınıf ile halk arasındaki gerginliğin, hatta yüksek rütbeli bir papazın "Bizans'ta kardinal tacı göreceğimize Yeniçeri başlığı görelim daha iyi olur" şeklindeki sözünün Osmanlılar hesabına çalışan casuslar aracılığıyla II. Mehmed'in kulağına kadar ulaştırıldığı,[176] İstanbul'a yerleşmiş Türk tacirleri kanalıyla[177]da Osmanlıların müstakbel payitahtındaki gelişmelerin öğrenildiği söz konusu iddialardan bazılarıdır.

II. Mehmed devri fütuhatıyla II. Bayezid saltanatının ilk yıllarını kapsayan Kıvâmî'nin *Fetihnâme*'sinde de Osmanlı istihbaratının etkinliğine ilişkin mühim kayıtlar vardır. O devri bizzat idrak etmesi, seferlerin bazılarına katılıp bazılarını da yakinen takip etmiş olması Kıvâmî'nin kayıtlarını önemli kılmıştır. Buna göre II. Mehmed, Eflak (1462) ve Boğdan (1476/77) seferleri sırasında önce düşman kuvvetlerinin yerlerini ve vaziyetlerini saptamak, sonra hezimete uğratıp kaçmaya mecbur bıraktığı voyvodaları bulmak için her tarafa casuslar göndermişti.[178] Bu sefer sırasında Eflak Beyi

173 *Camiü'd-Düvel*,s. 273, 288.

174 *Fatih Devri Kaynaklarından Düstûrnâme-i Enverî*, (Osmanlı Tarihi Kısmı, 1299-1466), Haz. Necdet Öztürk, Kitabevi Yay. İstanbul 2003, s. 68-70; Tursun Bey, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1997, s. 137.

175 Özcan, "Casus," s. 167.

176 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 10.

177 İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)," s. 234.

178 Kıvâmî, *Fetihnâme*, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul 2007, s. 280-286, 446.

Kazıklı voyvodanın Osmanlı ordusuna gerçekleştirmeyi planladığı gece baskını casuslar vasıtasıyla önceden öğrenilmiş olduğundan II. Mehmed tarafından başarısızlığa uğratılmıştı.[179] Uzun Hasan ile süren mücadeleler sırasında (1460-1461) yine casuslardan istifade edilmişti.[180] Macar kralı İzvornik Kalesi'ni muhasara ettiğinde (1466), kuşatma altındakilere Mahmud Paşa'nın yardımlarına yetişmek üzere olduğu mesajını ileterek dirençlerinin artmasını sağlayan gelişme casusların kale içine sızmayı başarmaları olmuştu.[181] 1475 senesinde Kefe Kalesi'nin kolaylıkla ele geçirilmesi, fetih için en uygun anı haber veren casuslar sayesindeydi.[182] Turhanbeyoğlu Ömer Bey'in sultanın ihsanına nail olması, casuslar kanalıyla yürüttüğü istihbarat çalışmaları neticesinde sağladığı bilgilerle Mora tarafındaki fetih hareketlerine (1477-1478) katkı sağlamasındandı.[183]

Görüldüğü üzere II. Mehmed devri fetih hareketleri istihbarat çalışmalarıyla birlikte yürütülmüştür. Ancak imparatorluk devrinin ihtişamı istihbarat çalışmaları için coşku dolu değerlendirmeleri beraberinde getirmiştir. Mesela E. Şimşek, bu devirde doğu ve batıdan gelen binlerce istihbarat raporunun divanda toplanıp analiz edildiğini, II. Mahmud'un da dedesi II. Mehmed'in divan analizi yöntemini başarıyla uyguladığını iddia ediyor. Daha önemlisi, Osmanlılarda kurumsal istihbaratçılığı II. Mehmed devrine kadar indiriyor.[184] Osmanlı tarihinin her döneminde istihbarat raporlarının yönetim merkezinde değerlendirildiğine dair örneklerle karşılaşmak mümkünken, yöntem ve kurumsallaşmaya ilişkin iddiaların henüz tarihî kaynakların onayından geçmediğini belirtmek gerekiyor.

II. Bayezid'in (1481-1512) tahta çıkmasından sonraki süreç, Osmanlı istihbarat faaliyetlerinin yoğunluk kazandığı dönemlerden biri olarak kabul edilir. Ancak, söz konusu yoğunluk iktidar mücadeleleri ekseninde gelişmiştir ve varlığını da II. Mehmed'in ölümünden (1481) sonra Osmanlı tahtına oturan ağabeyine karşı sonuçsuz kalacak bir saltanat mücadelesine

179 *Camiü'd-Düvel*, s. 264.
180 *Fetihnâme*, s. 420.
181 *Camiü'd-Düvel*, s. 271-272.
182 Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 299.
183 *Oruç Beğ Tarihi* s. 130.
184 Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, s. 21.

girişen Cem Sultan'a borçludur. Şehzade Cem'in İtalya'da papanın eline düşmesiyle başlayan ve uzun yıllar Roma-Osmanlı-Venedik hattında süren istihbarat çalışmalarına ilişkin raporların Saray arşivinde mevcut olması, yerli ve yabancı araştırmacılarda Osmanlı istihbaratına yönelik görece bir ilgi uyandırmıştır. Bu ilgi sayesinde II. Bayezid'in Cem'e karşı yürüttüğü istihbarat çalışmaları hakkında bir hayli bilgi sahibi olmak mümkündür. Tespitlere göre, Batılı casusların yıllarca, Cem'in bir gün İstanbul'a dönerek Osmanlı tahtını kendisinden devralacağı söylentilerini yaymaları ve Hıristiyan dünyasının yöneticileri için Avrupa'da geçirdiği 12 yıl boyunca kendisini Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmayı amaçlayan bir dizi plan ve entrikanın odağı olması, II. Bayezid'i sürekli tedirgin etmiştir. Bu nedenle Avrupa'ya gittiği andan itibaren Cem'i, doğal olarak da rakibini gözaltında tutmayı gerekli gören II. Bayezid önce şehzadeyi bulmak, sonra da ya geri götürmek ya da ortadan kaldırmak için gerek diplomasi gerekse casusluk faaliyetleri yoluyla teşebbüslerde bulunmuştur. Bu doğrultuda Kapıcıbaşı Mustafa Bey'i Roma'ya göndermiştir. Barak isimli bir deniz kaptanını da önce İtalya'ya, sonra Fransa'ya göndermiştir.[185] Meseleyle ilgili vesikalardan hareketle kaleme aldığı yazısında İ.H. Konyalı da II. Bayezid'in yürüttüğü istihbarat çalışmalarına ilişkin önemli saptama ve iddialarda bulunmuştur. Buna göre sultan her milletten güvenilir elemanlarının bulunduğu kuvvetli casusluk teşkilatı sayesinde taç ve tahtını ne Cem'e ne de düşman devletlere kaptırmıştır. Haberleşme vasıtalarının gelişmemişliğine, yabancı dil problemine ve sınırlardaki şiddetli denetime rağmen daima şehzadenin izinde yürüyen Osmanlı casusları Bayezid'i her gelişmeden haberdar etmişlerdir.[186]

185 II. Bayezid'in çabaları ve casusların çalışmaları ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Avrupa devletlerinin karşı istihbarat faaliyetleri ile ilgili ayrıntılar için *TSMA.d.*, *10589*; Turan, "Barak Reis'in, Şehzade Cem Meselesiyle İlgili Olarak Savoie'ya Gönderilmesi," s. 539-555; Menage, "The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486," s. 112-132; Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 146; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 11; Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 26; İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX.Yüzyıllar)," s. 236.

186 İbrahim Hakkı Konyalı, ilk olarak 11.02.1940 tarihli *En Son Dakika Gazetesi*'nde yazdığı "*Eski Türklerde Casus Teşkilatı*" isimli makalesini genişleterek "*Osmanlılarda Casusluk Teşkilatı*" ve "*Rumeli Orta Koluna Çıkarılan Tebdil Kolları Hakkında Tetkikler*" isimleriyle farklı tarihlerde ve gazetelerde yayınlamıştır. Bugün, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesinde mevcut olan yazıların hangi gazete ve tarihlerde yayınlandığı belli olmadığından, ayrıca bir kataloglamaya tabi tutulmadıklarından, sonraki atıflar "Konyalı, Casusluk Teşkilatı" şeklinde gösterilecektir.

II. Bayezid devri istihbarat çalışmaları, elbette, sadece iktidarını korumak isteyen bir sultana hizmet etmekle sınırlı kalmamıştır. Sınır boylarında görevli paşaların düşman veya komşular hakkında istihbarat toplama faaliyetlerinin sürdüğünü, Hadîdî'nin kayıtlarından[187] ve arşiv vesikaları[188] üzerinden takip etmek mümkündür. Ayrıca İ. Şahin ve F. Emecen tarafından yayınlanan 1501 tarihli Ahkâm defterinde, özellikle doğu sınırındaki vilayetlerin yöneticilerinden İran'daki gelişmeleri yakinen takip etmelerini, gönderecekleri yararlı ve mutemet kimseler aracılığıyla duruma tamamen vakıf olabilecek bilgileri İstanbul'a ulaştırmalarını isteyen birçok hüküm mevcuttur.[189] Ancak ilginçtir ki, bu saltanat devresinin ilk yıllarında taht mücadeleleri etrafında yoğunlaşan Osmanlı istihbaratı, devrin sonlarına doğru yine aynı amaca hizmet etmiştir. Amasya Sancakbeyi Şehzade Ahmed'in veliaht tayin edilmesine karşı çıkarak Rumeli'ne geçen Trabzon Sancakbeyi Şehzade Selim'in iktidar hırsından doğan eylemlerini kontrol etme mecburiyeti, II. Bayezid'i casuslardan yararlanmak durumunda bırakmıştır. H. Eroğlu'nun arşiv vesikalarına dayalı çalışması sayesinde, Şehzade Selim'in Trabzon'dan ayrılmasından itibaren attığı her adımın saray tarafından ne şekilde takip edildiğini, kullanılan casusların isimlerine varana kadar öğrenmek mümkündür.[190]

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerek yurtiçi gerekse yurtdışı istihbarat faaliyetlerine en fazla önem veren sultanlardan biri olarak kabul edilen[191] I. Selim de (1512-1520), başlattığı saltanat mücadelesinden başarıyla çıkarken, maiyetinde bulundurduğu casuslardan yardım almıştı. I. Süleyman devri sadrazamlarından Lütfi Paşa'nın (ö. 1563) kayıtlarına göre I. Selim, Osmanlı tahtını devralma aşamasında, babası ve kardeşlerinin planlarını casuslar kanalıyla öğrenmiş, bu sayede gerekli tedbirleri alarak amacına ulaşmıştı.[192] Kendisine karşı isyanı sürdüren kardeşlerini bertaraf ederek tahttaki yerini sağlamlaştırma çabaları sırasında da istihbarat çalışmalarını rehber edinmişti. Nitekim Şehzade Ahmed'i devre dışı bırakırken Tur Ali

187 Hadîdî, *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 334-336.
188 Bkz. Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 27 vd.
189 Örnek hükümler için bkz. İ.Şahin- F.Emecen, *Osmanlılarda Divan Bürokrasi Ahkam: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 tarihli Ahkam Defteri*, İstanbul 1994, s. 32, 67, 92, 124, 125, 126.
190 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 27.
191 İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX.Yüzyıllar)," s. 236-237.
192 *Lütfi Paşa ve Tevârîh-i Âl-i Osman*,s. 196.

adlı casusunun sağladığı bilgilere göre hareket etmişti.[193] Diğer kardeşi Korkud'u ele geçirmek için ülke sınırlarını casuslarla ablukaya almıştı. Hoca Sadeddin'e göre Korkud'un ele geçirilmesi için geçit ve limanlar I. Selim'in güvenilir adamlarıyla tutulduğu gibi sınır boyları da casuslarla doldurulmuştu.[194] Barbaros Hayreddin Paşa'nın (ö. 1546) hatıralarında da, I. Selim'in Korkud'u aramadık yer bırakmadığından, sonunda ince donanmayı Akdeniz'i boydan boya tecessüs etmekle görevlendirdiğinden bahsedilmektedir.[195] Nihayet Bergama yakınlarında yakalanan Korkud'un İstanbul'a götürülürken yolda ölmesiyle rakiplerinden kurtulan I. Selim'in ilk icraatlarından biri ise Şehzade Ahmed'e casusluk yaptığı saptanan bir yeniçeriyi idam ettirmek olmuştu.[196]

Görüldüğü üzere Osmanlı istihbaratı uzunca bir zaman saltanat mücadelelerine odaklanmıştır. Askeri sahada tekrar etkin kılınması ise Sultan Selim'in Safevî ve Memluk seferleri sırasında olacaktır. Özellikle, kendisinden istihbaratın bir devlet için son derece önemli olduğunu bilen, bu nedenle başka ülkelerin Osmanlı hakkındaki niyetlerinin bilinmesine dikkat eden bir devlet adamı olarak bahsedilen Rumeli Defterdarı Pîrî Mehmed Paşa'nın (ö. 1532) telkinleriyle Çaldıran Seferi (1514) sırasında Şah İsmail ve ordusu hakkında bilgi toplamak için çevredeki hemen her türlü vasıtaya başvurulduğundan, hatta şaha karşı bir istihbarat teşkilatı kurulduğundan bahsedilmektedir. Y. Küçükdağ, Piri Mehmed Paşa ile ilgili biyografi çalışmasında Safevîler'e karşı yürütülen istihbarat çalışmalarına ilişkin önemli saptamalarda bulunmuştur. I. Selim'in Şah İsmail hakkında istihbarat sağlayanları bol para ve hediyelerle ödüllendirdiği, bunu duyan o yöre insanlarının bir casus kimliğiyle İran'a yolculuk yapmaya başladıkları, hatta Osmanlı casuslarının şahın çadırına kadar sokuldukları ve bu çalışmalar sayesinde düşmanın nerede gizlendiğinin ve ne yapmak niyetinde olduğunun kısa sürede kolayca öğrenildiği, söz konusu saptamalardır.[197]

193 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 28.
194 *Tacü't-Tevârih*, IV, s. 157.
195 *Barbaros Hayreddin Paşanın Hatıraları (Gazavât-ı Hayreddin Paşa)*, I, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 85-86.
196 *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, s. 143.
197 Yusuf Küçükdağ, *Vezîr-i A'zam Pîrî Mehmed Paşa*, Konya 1994, s. 178-179.

Ş. Altundağ da I. Selim'in çok iyi işleyen bir casus şebekesi kurduğunu tespit etmiştir.[198] S. Savaş ise Mühimme Defterlerinde, I. Selim zamanında Anadolu'da Kızılbaş Türklerin yaşadıkları bölgelerde görevlendirilen casusların isim, vazife ve yetkilerine ilişkin önemli bilgilere ulaşmıştır.[199]

Ayrıca Osmanlı kroniklerinde casuslardan istifade etmek ve "dil" almak gibi bizzat sultanın organize ettiği istihbarat çalışmalarının da gerçekleştirildiğine dair kayıtlar vardır.[200] Bunlardan, bugünün modern istihbari terimlerinden "Yanıltma Operasyonu"[201] olarak izah edilen bir çalışma ayrıca kayda değerdir. Osmanlı müelliflerinin naklettiği üzere, I. Selim bazı Türkmen ve Kürt beylerinin ağzından Safevîler'e bağlılıklarını bildiren düzmece mektuplar hazırlatıp, Ferahşat beyinin adamlarından olan ve kendisinden tecrübeli bir casus olarak bahsedilen Erzincanlı Şeyh Ahmed[202] ismindeki bir gençle Şah İsmail'e göndermişti. Şeyh Ahmed İran ordusuna Ercan'da yetişmiş ve huzura çıkarıldığında şaha mektupları takdim ettikten sonra adı geçen beylerin savaş günü kendisinin yanında yer alacaklarını bildirmişti. Bu gelişmeden büyük memnuniyet duyan Şah İsmail Şeyh Ahmed'i türlü ihsanlarla ödüllendirdikten sonra Çaldıran Ovası'nda savaş düzeni alacağına dair haberi kendisinden yana olduklarına inandığı beylere iletmesi için geri göndermişti. Böylece görevini başarıyla tamamlayan Şeyh Ahmed, savaş mahallinden başka şahın ordusunda bulunduğu süre zarfında edindiği tüm bilgileri I. Selim'e aktarmıştı.[203]

Kaynaklara yansıdığı kadarıyla Mısır seferleri sırasında da (1516-1517) önemli istihbarat çalışmaları gerçekleştirilmiştir. I. Selim'in rûznâmecisi olan Haydar Çelebi'nin (ö. 1525) kayıtları arasında, Osmanlı casuslarından başka Memluk sultanının yakalanan bir casusundan ve ele geçirilen dillerden istihbarat sağlandığına dair bilgiler vardır.[204] Hoca Sadeddin de I. Selim'in istihbarat çalışmaları sayesinde Memluk Sultanı

198 Şinasi Altundağ, "Selim I," *MEB.İA*, C.X, Eskişehir 1997, s. 432.
199 Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevîlik*, Vadi Yay., Ankara 2002, s. 152-154.
200 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 71-73.
201 İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX.Yüzyıllar)," s. 237.
202 Müneccimbaşı tarihinde Şeyh Ahmed'in görev ve faaliyetleri ile ilgili biraz daha farklı bir anlatı vardır. Bkz. Küçükdağ, *Vezîr-i Â'zam Pîrî Mehmed Paşa*, s. 178-179.
203 *Tacü't-Tevârih*, IV, s. 182, 195-196; *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 73-74.
204 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 98, 183, 192.

Tomânbay'ın (ö. 1517) planlarını nasıl bozduğuna dair bilgiler nakletmiştir. Buna göre, Tomânbay 30 bin atlıyla Kahire ardında savaşa tutuşmak için hazır bekliyor, Adiliye çevresinde hendekler hazırlatıp, hizmetine aldığı hedefi vurur yabancı topçular idaresinde büyük toplar kurduruyor ve metrisler kuran Çerkezler de Osmanlıların gelişini bekliyordu. Bu yönde kendisine ulaşan haberler, casusların getirdiği bilgilerle kesinlik kazanınca, I. Selim de hemen ordusunu düşman toplarının menzili dışına kaydırarak rakibinin hamlelerini boşa çıkarmayı başarmış oluyordu.[205] 1517 Rıdaniye Savaşından evvel Memlukların savaş planlarına esirler ve casuslar kanalıyla vakıf olunduğunu F. Emecen de tespit etmiştir. Ona göre, Osmanlı ordusu istihbarat çalışmaları sayesinde yabancısı oldukları Mısır topraklarında Memlukların hazırladıkları tuzaklara düşmemiştir.[206] Ayrıca, Safevî ve Memluk devletlerinin I. Selim'e karşı gizli bir münasebet içinde olduklarının Osmanlı casuslarınca ortaya çıkarıldığına dair saptamalar da vardır.[207] İbrani kroniklerine dayanarak gerçekleştirilen bir çalışmada ise Osmanlılar ile Kahire'deki Yahudi cemaat liderleri arasında fetihten evvel gizli bir bağlantının olduğu, bu münasebetle fetihten sonra bölgeleri yağmalanmadığından Yahudilerin zenginliklerini sürdürdükleri iddia edilmiştir.[208] Son olarak İ.H. Konyalı da Topkapı Sarayı arşivinde bulunan istihbarat raporlarına dayanarak, I. Selim'in İran ve Mısır seferleri sırasında, düşman topraklarını bir şebeke halinde saran casuslardan alınan bilgilere göre savaş planlarını hazırladığını, harp meydanlarındaki başarısının ve Mısır'ı fethetmesinin istihbarat çalışmaları sayesinde mümkün olduğunu ifade etmiştir.[209] Osmanlı tarafında istihbarat çalışmalarının ana istikameti bu yöndeyken, İslam tarihinin belli bir devlet örgütü olarak düzenli ve sürekli çalışan ilk istihbarat teşkilatını kurdukları iddia edilen Safevîler de

205 *Tacü't-Tevârih*, IV, s. 310-311.
206 Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010, s. 155.
207 Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," s. 65; "Yavuz, Mısır seferi için Konya Akşehir'e geldiğinde, bir casus, İran ve Memluklar hakkında çok önemli bilgiler getirmişti. Yavuz, Memluk Devleti'nin İran'la işbirliği halinde olduğunu casusu sayesinde tespit ettikten sonra hemen Suriye üzerine yürümüştü." Bkz. Küçükdağ, *Vezîr-i Â'zam Pîrî Mehmed Paşa*, s. 180.
208 Aryeh Shmuelevitz, *Ottoman History And Society, Jewish Sources*, (Analecta Isisiana/XXXVIII), The Isis Press, Istanbul 1999, s. 41-42.
209 Konyalı, "Casusluk Teşkilatı."

boş durmamıştı. Şah İsmail'in dede, baba, sultan, şeyh, pir gibi unvanlar kullanan casusları Anadolu Alevilerini Safevîlere çekmeye ve Şiiliği Sünni Müslümanlar arasında yaymaya çalışmışlardı.[210]

Kısa süren saltanat devresi hep harp meydanlarında geçmiş bir sultan görüntüsünde olan I. Selim'in iç istihbarata da önem verdiğine, tarihî kayıtlar tanıklık etmektedir. I. Süleyman devrinin önemli devlet adamı ve tarihçilerinden olan Celalzâde Mustafa (ö. 1567), memleketin iç düzeninin sağlanmasında ve ahalinin rahatının muhafazasında I. Selim'in bizzat istihbarat çalışmaları yürüttüğünden bahsetmiştir:

> ...Sultan, çoğu geceler çeşitli bahanelerle Kapıcılarını yoklar, ahalinin işlerini takip edip etmediklerini denetlerdi. Sadrazam Pîrî Paşa da sultanın gizli takibine maruz kalırdı. Çünkü Osmanlı ülkesinde tek kişiye haksızlık ve zulmedilmesine asla rızası olmayan Sultan için yasadışı eylemlerden haberdar olmamak ve ahalinin durumunu bilmemek en büyük günahtı.[211]

I. Süleyman zamanına (1520-1566) gelindiğinde, imparatorluğun en geniş sınırlarına ve gücünün zirvesine ulaşmış olmasının doğurduğu gerekliliğin de tesiriyle Osmanlı istihbaratında bilginin türü ve toplanması bakımından önemli bir çeşitlenme yaşanmıştır. İstihbarat elemanlarının isimleri, dini ve etnik kimlikleri bu çeşitlenmenin en açık göstergesidir. Macar tarihçi Takats'a göre, I. Süleyman devrinde Osmanlıların Macarca, Çekçe, Almanca ve İtalyancayı mükemmel konuşan Yahudi casusları vardı. Bosna, Budin ve Belgrad paşalarının emrinde bulunan (ve isimleri tek tek sıralanan) bu casuslar sadece Avusturya ve Macaristan'ın uç kalelerinde değil, Macar sarayında, Viyana içlerinde, hatta imparatorluk toplantı yerlerinde sürekli gezinirlerdi. Esasında onlar aldıkları paranın miktarına göre her iki tarafa da hizmet ederlerdi. Ancak casusları elde etme aşamasında, Osmanlılar Macarlardan hep bir adım önde olmuşlardı. Ayrıca

210 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 11.
211 Celâl-zâde Mustafa, *Selim-nâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bak.Yay., Ankara 1990, s. 44.

Osmanlılar Avusturya-Macaristan taraflarındaki istihbarat çalışmaları için Katolik bir papazla yüksek rütbedeki bazı kimselerden istifade etmesini de bilmişlerdi.[212]

Gerçekten de Batıdaki düşman topluluklar arasından casus bulma noktasında çok büyük sıkıntılar çekilmemiş olması bu devir Osmanlı istihbaratının en belirgin vasıflarından biridir. Yerli ve yabancı araştırmacıların bu hususla ilgili önemli tespitleri vardır. Mesela R.S. Salis, Castiglia başpapazı ve şövalyeleri tarikatı görevlilerinden olan ve Osmanlılarca temin edilen Andrea Amaral'ın İstanbul'a gönderdiği bilgilerle Rodos'un fethedilmesine (1522) önemli katkıları olduğunu tespit etmiştir.[213] E. İlter de, Portekiz doğumlu olup 1554 yılında İstanbul'a yerleşen Yasef Nasi isimli bir Yahudi'nin, Osmanlı istihbaratının önemli bir elemanı haline geldiğini saptamıştır. Buna göre Yasef, Avrupa'da uzunca bir süre ticaretle uğraşmış, bu sayede belirli bir zenginlik ve siyasi çevrenin yanında, kıtanın askeri ve mali durumu hakkında da önemli bir bilgi birikimine, ayrıca Avrupa saraylarındaki gelişmeleri kendisine rapor eden adamlara sahip olmuştur. Bunun içindir ki İstanbul'daki Venedik elçisi "Yasef'in, Hıristiyan dünyası için zararlı bir adam olduğunu" ülkesine rapor etmiştir.[214] Barbaros Hayreddin Paşa da hatıralarında, Rodos'ta esir bulunan ağabeyi Oruç Reis'in durumunu ve nasıl kurtarılabileceğini öğrenmesi için Midilli'den tanıdığı Kirigo adında bir tüccarı 18 bin akçe karşılığında casus olarak hizmetine aldığını kaydetmiştir.[215] İ.H. Konyalı ise I. Süleyman'a (veya II. Selim'e) takdim olunduğunu sandığı bir istihbarat raporunda İspanya, İtalya, Sicilya, Papalık ve Akdeniz'deki bütün düşman adalarını gezen bir Osmanlı casusunun İspanya kalelerinden birinde kethüdalık yapan bir Meddeceli[216]de beraberinde İstanbul'a getirdiğini tespit etmiştir.[217]

212 Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 167-189. 1561 senesinde yakalanan Molnar Janos isimli casusun iki taraflı istihbarat çalışmaları için ayrıca bkz. Aynı yer.
213 Renzo Sertoli Salis, *Muhteşem Süleyman (Solimano II Magnifico)*, Çev. Şerafettin Turan, Ankara 1963, s. 33, 51, 53.
214 İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX.Yüzyıllar)," s. 239.
215 *Barbaros Hayreddin Paşanın Hatıraları (Gazavât-ı Hayreddin Paşa)*, s. 57-58.
216 Meddecel İspanya tâbiiyetinde kalan Müslüman Endülüs Araplarına verilen bir vasıftır. Bunu Müdcel ve Müdcer gibi okuyanlar da vardır.
217 Konyalı, "Casusluk Teşkilatı."

Osmanlı casuslarının Avrupa'yı deveran etmelerine veya Avrupa hakkında bilgi sahibi olan kimselerin birer istihbarat elemanı olarak temin edilmelerine ilişkin yukarıdaki aktarımlar, aynı zamanda Osmanlı istihbaratının sadece askeri meseleler üzerinde yoğunlaşma eğiliminden kurtulma noktasında daha heveskâr bir tutum takınıldığının önemli bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. G. Ágoston, Osmanlı tarih araştırmaları için gerekli olan temel kaynaklara dayanarak gerçekleştirdiği çalışmasında böyle bir gelişmenin varlığını destekler bazı önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre, I. Süleyman'ın saltanatı, bir imparatorluk ideolojisini ve evrensel vizyonun formüle edilmesini içine alan Osmanlı büyük stratejisinin oluşumuna tanıklık etmiştir. Bu strateji doğrultusunda imparatorluk sınırları içinde veya dışında sürdürülen bilgi toplama çalışmaları, Osmanlıların Avrupa politiğine ve politik kültürüne uyum sağlamasına yardım etmiştir. Avusturya ve İspanya örneğinde olduğu gibi, temelde istihbarat kanalları vasıtasıyla elde edilen bilgilerin dikkatli bir analizinden sonra dış politikanın özenle hazırlanması Osmanlıların imparatorluk vizyonunu ilerletmiştir.[218] Devrin Mühimme Defterlerinde, İstanbul'dan sınır boylarındaki yerel temsilcilere düşmanların eylemlerini daha dikkatli bir şekilde takip etmelerini ve dört bir tarafa gönderecekleri casuslar kanalıyla ulaşacakları en gizli ve doğru bilgileri hemen imparatorluk merkezine iletmelerini isteyen hükümlere[219] tesadüf edilmesi, istihbarat çalışmalarının hem merkezden organize edildiğini hem de söz konusu stratejinin besleyici bir öğesi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Böylesi önemli bir gelişmeyle beraber, sultan ve yöneticilerinin harp istihbaratını yeterince önemsediklerini ve başarıyla uyguladıklarını; Osmanlı kronikleri, arşiv vesikaları veya bunlara dayalı çalışmaların tanıklığında söylemek mümkündür. Nitekim I. Süleyman'ın Avrupa seferlerinden evvel, martoloslardan düşman devletlerin durum, askeri güç, savaş teknikleri ve kabiliyetleri hakkında edindiği bilgiler doğrultusunda hazırlıklarını tamamladığından bahsedilmektedir.[220] Mohaç Meydan Muharebesi

218 Ágoston, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy...," s. 77.
219 Bkz. *BOA, A.DVN.MHM.d., 5, s. 20, hüküm:517;* 21 Rebiyülâhır 973/15 Kasım 1565.
220 Özcan, "Casus," s. 167-168; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 13.

(1526) model alınarak, Osmanlı cephesinden bu devir istihbarat çalışmalarının sefer hazırlıklarını veya bir savaşın akıbetini nasıl etkilediğini ortaya koymak mümkündür: Muharebe öncesinde ordunun karakol görevine getirilen (Malkoçoğlu) Bâli Bey (1495-1538), Macar sınırlarına birbiri ardına gerçekleştirdiği akınlar sırasında edindiği istihbaratı hemen ordugâha iletiyor,[221] yeni bilgiler elde etmek için "dil" alma yönteminden istifade ediyordu.[222] Tarafların savaş pozisyonu almalarından hemen önce, Tuna boylarından dönen Osmanlı casusları düşmanın sayıca çok olduğunu ve nehirden geçişi engelleyecek uzunlukta bir hendek hazırladıklarını haber veriyorlardı. Bu istihbarat üzerine, ordu ileri gelenleriyle yapılan görüşmenin ardından I. Süleyman, düşmanı beklemenin daha uygun olacağına kanaat getirerek ordunun ilerleyişini durduruyordu.[223] Düşmanın Osmanlı ordusu üzerine gelmekte olduğunu da çaşıtlar gelip haber veriyordu.[224] Son olarak bu muharebe için tutulan *Rûznâme* sayesinde Osmanlı istihbaratının sadece düşmanlarının memleketinde değil, orduları içinde de istifade edilebilecek kimseleri temin etmekte zorlanmadığını ortaya koyan bir casusluk çalışması vardır. Buna göre, harpten kısa bir süre evvel, 18 Ağustos'ta, Budin'den Osmanlı ordugâhına gelen bir Macar beyinden düşman birlikleri hakkında oldukça önemli bilgiler alınmıştı.[225] I.Viyana Kuşatması (1529), Irakeyn Seferi (1533-1535), ikinci (1548) ve üçüncü (1553-1555) İran seferleri gibi devrin diğer askeri hareketleri esnasında, özellikle de Şah Tahmasb'ın (1514-1576) plan ve faaliyetlerini öğrenme aşamasında yine casuslardan istifade etmek veya "dil" almak şeklinde gelişen benzer istihbarat çalışmalarının yürütüldüğü kaynaklarla sabittir.[226]

Önceki devirlerde olduğu gibi I. Süleyman saltanatının sonunda da, şehzadeler arasında ortaya çıkan saltanat mücadelesi istihbarat çalışmalarının Osmanlı tahtı etrafında toplanmasına sebep olmuştur. Ş. Turan'ın

221 *Peçevi Tarihi*, I, s. 69.
222 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2002, s. 112.
223 *Lütfi Paşa ve Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 260.
224 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.Kitap, s. 111.
225 Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 178.
226 *Lütfi Paşa ve Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 312; *Peçevi Tarihi*, I, s. 103; *BOA, A.DVN.MHM.d., 5, s. 42, hüküm:100;* 18 Muharrem 973/15 Ağustos 1565; s. *647, hüküm:1814;* 19 Zilkâde 973/7 Haziran 1566; s. *669, hüküm:1878;* 25 Zilkâde 973/13 Haziran 1566.

tespitlerine göre bir yandan sultan, şehzadeleri arasındaki mücadeleleri casuslar kanalıyla takip ediyor, öte taraftan Şehzade Bayezid ile Selim birbirlerinin uygunsuz davranışlarını ortaya çıkarmak için hizmetkârlarını casus olarak kullanıyorlardı. Üstelik saltanat mücadelesini kaybederek İran şahına sığınan Şehzade Bayezid bir müddet daha Osmanlı istihbaratının gündemini meşgul ediyordu. Şehzade ve beraberindekilerin durumunu öğrenmekle görevlendirilen Erciş Sancakbeyi Hacı Hüsrev'in İran'a gönderdiği casus sayesinde Şürur denilen menzilde konakladıkları ve adamlarının sayısının 3.700'e kadar düştüğü bilgisine ulaşılıyordu.[227]

Seleflerine nazaran oldukça silik bir görüntü arz etmesine karşın II. Selim devrinde (1566-1574) Osmanlı istihbaratının, özellikle imparatorluğun uç bölgelerinde canlılığını muhafaza ettiğine, cansızlık yaşanınca da İstanbul'dan ilgili idarecilere sert çıkışta bulunulduğuna dair arşiv kayıtları vardır. Mesela 1568 senesinde Temeşvar ve Budin beylerbeyileri II. Selim'in böyle bir sert çıkışına maruz kalmışlardı. Şöyle ki, Erdel kralından Sırp Lazar'ın Osmanlı topraklarına saldırdığı yönünde bir istihbarat alınmıştı. Bunun üzerine, bölgede öyle bir gelişmenin gerçekten var olup olmadığını casusları kanalıyla araştırarak neden İstanbul'a bildirmedikleri sorusu, "yoksa casusların yok mu" vurgusuyla beylerbeyilerine yöneltilmişti.[228] İstihbarat toplamakta gevşeklik gösterdiği sezilince Rodos beyine yöneltilen soru ise "bu zamana değin küffâr cânibinden sahîh haber alup i'lâm itme(me)ğe sebep nedür..?"[229] olmuştu. Bu misaller aynı zamanda, istihbarat çalışmalarında bulunarak merkezi idareyi doğru yönlendirmenin Osmanlı sınır yöneticilerine yüklenen esas ödevlerden biri halini almaya en fazla yaklaştığı zamana işaret etmektedir. Ayrıca Erdel kralından alınan istihbaratı teyit etme çabası veya Solnok beyinden görevlendireceği casuslar yoluyla edineceği bilgileri düşman tarafından tutulan esirlerden alınacak olanlarla birlikte arz etmesinin istenilmiş olması, Osmanlı istihbaratının tek kaynağa mahkûm edilmediğinin dikkat çekici örnekleridir.[230] Bir de merkez ve taşra arasında gerçekleşen istihbarat konulu yazışmalarda "ol

227 Şerafettin Turan, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yay., Ankara 1997, s. 54, 100, 123.
228 *BOA, A.DVN.MHM.d., 7, s. 231, hüküm: 639;* 1 Receb 975/1 Ocak 1568.
229 *BOA, A.DVN.MHM.d., 12, s. 29, hüküm: 50;* 17 Zilkade 977/23 Nisan 1570.
230 *BOA, A.DVN.MHM.d., 5, s. 391, hüküm: 1033;* 27 Receb 973/17 Şubat 1566.

bâbda her ne dimiş isen ma'lûm oldı"[231] şeklinde bir ibareye tesadüf olunması, II. Selim zamanında istihbaratın gizlilik ilkesine sadık kalma anlayışının geliştiğine dikkat çekebilmek açısından önemlidir. Bu teorik ve pratik gelişmelerin Osmanlı istihbaratına sağladığı katkıyı da, Avusturya'ya karşı yürütülen başarılı istihbarat çalışmaları[232] ekseninde ortaya koymak mümkündür. II. Selim devrinde, son olarak, Kıbrıs'ın fethinden (1571) evvel sağladıkları önemli bilgilere bakarak tüccar sınıfının Osmanlı istihbaratı içindeki etkinliğini anlamanın mümkün olduğunu da belirtmek gerekiyor.[233]

Sokullu Mehmed Paşa'nın ağırlığını hissettirdiği ve imparatorluk topraklarının en geniş sınırlarına ulaştığı III. Murad (1574-1595) devrinde ise Osmanlı askeri istihbaratı sadece düşman ordusunun niteliklerini araştırmakla yetinmemiş, ayrıca savaşçı sınıfın morali ile ahalinin niyeti hakkında bilgi sahibi olma amacına da hizmet etmiştir. S. Takats'ın kaydettiği üzere, Budin paşasının görevlendirdiği bir casus Macar uç kalelerinde öyle bir çalışma gerçekleştirmiş ve önemli bilgilere ulaşmıştır.[234] Selanikî Mustafa Efendi, Osmanlı askerlerinin zindeliğini ve aralarında herhangi bir husumet olup olmadığını öğrenmek için yine casuslar kanalıyla benzer bir istihbarat çalışmasının gerçekleştirildiğini (1577-1578) kaydetmiştir.[235]

III. Murad devrinde İran'ın Osmanlı topraklarındaki yıkıcı faaliyetlerine son vermek için girişilen 12 yıllık mücadelenin (1577-1589), doğudaki en geniş sınırlara ulaşıldığını teyit eden Ferhad Paşa Antlaşması (1590) ile neticelenmesinde istihbarat çalışmalarının yadsınamaz bir katkısı olduğu devrin müelliflerinin ortak görüşüdür. Anlaşıldığı kadarıyla, böyle bir gelişme varlığını merkezi idarenin istihbarat çalışmalarını özendirici emirlerine ve özellikle Şark seraskerliğine getirilen paşaların istihbarata önem veren şahsiyetler olmasına borçludur. Özdemiroğlu Osman Paşa'nın Şark seferlerini (1578-1585) anlatan manzum *Şecâ'atnâme*'de, yürütülen istihbarat çalışmalarından bazılarına yer verilmiştir.[236] Harîmî de Osman

231 *BOA, A.DVN.MHM.d.,12, s. 39, hüküm: 79;* 19 Zilkade 978/14 Nisan 1571.
232 *BOA, A.DVN.MHM.d., 12, s. 39, hüküm: 79;* 19 Zilkade 978/14 Nisan 1571.
233 *BOA, A.DVN.MHM.d., 12, s. 16, hüküm: 19;* 18 Zilkade 977/25 Nisan 1570.
234 Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*,191.
235 Selanikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî*, I, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 1999, s. 116.
236 Âsafî Dal Mehmed Çelebi, *Şecâ'atnâme*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Yay., İstanbul 2007, s. 266, 283, 323, 325.

Paşa'nın şahın eylemlerinden haberdar olmak için dillerden istifade ettiğini[237] kaydetmiştir. Peçevi, 1580 senesinde açılan Tebriz seferinin seraskeri Sadrazam Sinan Paşa'nın (1520-1596) casuslar kanalıyla şahın faaliyetlerinden haberdar olduğuna dikkat çekmiştir.[238] Hasan Bey-zade ise 1585 senesinde serasker olarak ordunun başında bulunan Bağdat Valisi Cığalazâde Sinan Paşa'ya (ö. 1606) merkezden gönderilen bir hükümle, kendisinden, Acem diyarına göndereceği casuslarla şahın ve şehzadesinin plan ve hazırlıklarını gizlice araştırmaktan ve öğrendiklerini de süratle İstanbul'a bildirmekten geri durmamasının istenildiğini ifade etmiştir.[239] Cığalazâde'nin İran'a casuslar gönderdiğini, ayrıca İran şehzadesinin ne niyette olduğunun gizlice öğrenilerek İstanbul'a bildirilmesinin gerekliliğini sınırdaki diğer Osmanlı idarecilerine emrettiğini de Naîmâ kaydetmiştir.[240]

1592 yılında Bosna ve Macaristan sınırında yaşanan hadiselerin sebep olduğu 13 yıllık Osmanlı-Avusturya Savaşları sırasında da istihbarat kanal ve stratejilerinin hemen hepsinden istifade edilmek suretiyle yürütülen bilgi toplama çalışmalarına ilişkin önemli detaylara, o devre ait eserlerde sıklıkla tesadüf etmek mümkündür.[241] Ancak yapılan ilk savaşlar sonunda Avusturyalıların Tuna'yı geçerek Rusçuk'a saldırmalarına engel olunamamış, ayrıca savaşın devam ettiği sırada Osmanlı saltanatı da el değiştirmiştir. Ölen III. Murad'ın yerine tahta ve de bizzat ordunun başına geçen III. Mehmed (1595-1603) zamanında Avusturya cephesinin kazandığı nazik durum istihbarat çalışmalarının önemini bir kat daha artırmıştır. Özellikle Haçova Savaşının (1596) arifesinde, düşman ordusunun keyfiyet ve kemiyetini öğrenmek için Osmanlı istihbaratı cephedeki en hareketli zamanlarını yaşamıştır. Bu doğrultuda sınır idarecileri veya kale muhafız-

237 Mustafa Karanfil, *Harîmî'nin Zafernâmeve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998, s. 46.

238 *Peçevi Tarihi*, II, s. 62.

239 Hasan Bey-Zâde Ahmed Paşa, *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, II, Haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK Yay., Ankara 2004, s. 333.

240 *Târih-i Na'imâ*, IV, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2007, s. 1923.

241 *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, I, Haz. Ziya Yılmazer, TTK Yay., Ankara 2003, s. 7-9, 17-18, 27-28; Câfer Iyânî, *Tevârîh-i Cedîd-i Vilayet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, Haz. Mehmet Kirişçioğlu, Kitabevi Yay., İstanbul 2001, s. 45; Zeynep Aycibin, *Kâtib Çelebi, Fezleke, (Tahlil ve Metin)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 234, 240, 290.

larınca "dil"ler ve casuslar yoluyla edinilen bilgiler bir karşılaştırmaya tabi tutulduktan ve böylece teyit edildikten sonra "sıhhatli" nitelemesiyle ordu merkezine iletilmiştir.[242] Tatar kuvvetlerinin kumandanı Gazi Giray Han da (1554-1607) Osmanlı istihbaratına önemli katkı sağlamıştır. Kendisi düşmandan "dil" alma görevini başarıyla yerine getirmiş, bir gece zırhlı ve silahlı 60 kadar "dil" ele geçirmiştir. "Dil"ler, ağız birliği etmesinler diye birbirlerinden habersiz olarak sultan huzurunda sorgulanmış, bu sayede Avusturya ve müttefiklerinin o güne kadar emsali görülmemiş bir ordu ile iki güne kadar Osmanlılara saldırmalarının kesin olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Peçevi'ye göre toplanan bütün bilgiler ışığında yapılan durum değerlendirmesi sonunda saldırıyı beklemektense düşmanın üzerine yürümenin daha uygun olacağı yargısına varılmıştır.[243] Bu gelişmeler göz önüne alınınca, 26 Ekim 1596 tarihindeki Haçova Savaşının Osmanlılar için zaferle neticelendirilmesinin istihbarat çalışmalarının önemli katkısıyla gelişen bir hadise olduğunu ifade etmek mübalağa olmaktan çıkıyor.

Haçova Savaşı'nın bir uzantısı olarak girişilen 1598 Varad Seferinde uğranılan hezimetin sebeplerinden birinin Serasker Satırcı Mehmed Paşa'nın istihbarat faaliyetlerine gereken önemi vermediği[244] gerçeği dikkate alınınca bahsolunan katkının boyutlarını anlamak veya anlamlandırmak daha da kolaylaşıyor. Seraskerlerin başarısında ya da başarısızlığında istihbarat faaliyetlerinin ne denli etkili olduğu, 1600 senesinde Satırcı'nın yerine sadrazamlığa getirilen ve ordugâha gönderilen (Damat) İbrahim Paşa'nın (ö. 1601) şahsiyetinde daha belirgin bir görüntü kazanmıştır. Çünkü onun kumandasında girişilen her harekâtın planı istihbarat çalışmaları doğrultusunda hazırlanmıştı. O havalideki sınır idarecilerinin casuslar kanalıyla Avusturya ordusunun durumunu takip etmekte daha istekli oluşları da İbrahim Paşa'nın teşvik ve tavsiyelerinden sonra ortaya çıkan bir gelişmeydi. Ayrıca onun seraskerliği zamanında karşı istihbarat faaliyetlerini engelleme noktasında da hatırı sayılır gelişmeler yaşanmıştı. Mesela Kanije Kuşatması devam ederken, Avusturya imparatorunun

242 *Târih-i Na'imâ*, I, s. 109-110; *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, I, s. 156; *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, III, s. 506-507; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 307.
243 *Peçevi Tarihi*, II, s. 184.
244 Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 246.

"yakında yardıma geleceklerini, bu nedenle kaleyi Osmanlılara terk etmemeleri gerektiğini" bildirir mektubunu muhasara altındakilere iletmekle görevlendirilen bir casus yakalanmıştı. Aynı şekilde Avusturya imparatoruna yardım çağrısında bulunmak için muhasaranın 37.gününde Kanije Kalesi'nden Yörük kıyafetiyle çıkarılan başka bir casus da Tatar askerleri tarafından ele geçirilmişti. İbrahim Paşa'nın huzuruna götürülen casusun üzerinden çıkan Hırvatça mektuptan, içerdekilerin yiyecek ve mühimmat açısından büyük bir müşkülat içinde oldukları anlaşılınca muhasara da şiddetlendirilmişti. Savunmadakiler, Osmanlıların durumlarından haberdar olduklarını ve dışardan yardım almalarının zorlaştığını anlayınca kaleyi teslim etmek mecburiyetinde kalmışlardı.[245]

Görüldüğü üzere, istihbarat çalışmalarının askeri başarıları nasıl beslediğine, öte taraftan istihbaratsızlığın veya yanlış istihbaratın ne kadar sakıncalı durumlara sebebiyet verdiğine Avusturya ile süren bu uzun mücadeleler sırasında sıklıkla şahit olmak mümkündür. İbrahim Paşa'nın halefi Yemişçi Hasan Paşa (ö. 1603) seraskerliğinde Erdel üzerine açılan sefer sırasında (1601-1602) hem istihbaratsızlığın olumsuz neticeleri hem de teşkilattan uzak zamanlarında Osmanlı istihbaratının şahısların şahsiyetleriyle olan yakın münasebeti ortaya çıkıyordu. Budin Beylerbeyi Kadızâde Ali Paşa'ya göre düşman toplarının sesi çok yakınlardan işitiliyorken Osmanlı ordusunun Erdel tarafına yürümesi yanlıştı. Yemişçi Hasan Paşa ise "sağlam kaynaklardan haber aldım, düşman ancak beş altı bin kâfirdir, onların bu yıl bir yere yapışmaya güçleri yoktur, hatırınızı hoş tutun!" diyordu. Ali Paşa, buna kendisinden oldukça emin, bir o kadar da keskin ifadelerle yanıt vermişti:

> ...kâfirlerden gece casusum[246] geldi. Eskiden beri adamım olduğundan ona güvenirim. Düşman taburunda kırk büyük top ile seksen bini aşkın kâfir bulunduğunu kesinlikle bildirdi. Eğer bu sözüm yalan çıkarsa ve siz gider gitmez düşman Budin'i kuşatmazsa; işte

245 *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, I, s. 263, 270-271, 293-295.

246 Hasan Bey-Zâde, Ali Paşa'nın istihdam ettiği casusun ulufecibaşı olduğunu ve gece yarısı casusluktan döndüğünü kaydetmiştir. Bkz. *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, III, s. 668.

Padişah ordusunun kadısı, bu sözü sicile geçirsin ve senet etsin, tersi meydana gelirse beni en ağır suçla idam edin.

Üstelik Kanije Beylerbeyi Tiryaki Hasan Paşa da düşman içine gönderdiği casus kanalıyla Ali Paşa'yı doğrular bir istihbarata ulaşmıştı. Ama Osmanlı müelliflerinin kendisinden inatçı biri olarak bahsettikleri Yemişçi Hasan Paşa düşmanın bir saldırıya kalkışacak gücü olmadığını yineleyerek Erdel yürüyüşünü sürdürmüştü. Osmanlı ordusunun uzaklaşmasından kısa bir süre sonra da Budin'in kuşatıldığı haberi ordugâha ulaşmış, Yemişçi Hasan Paşa'ya ise sadece pişmanlık duymak ve gözden düşmek kalmıştı.[247] Öte yandan Tiryaki Hasan Paşa'nın adaşına veya çağdaşlarına nazaran yıldızının daha parlak olmasında istihbaratı özümsemesinin ve başarıyla uygulamasının inkâr edilemez bir etkiye sahip olduğu devrin müelliflerinin müşterek fikridir. Nitekim kendisi, Avusturya ordusunun Kanije üzerine yürüdüğü 1601 senesinde, casusları kanalıyla edindiği istihbarat doğrultusunda uyguladığı mükemmel hedef şaşırtma stratejisi sayesinde önemli başarılara imza atmıştı.[248]

16. yüzyıl; Osmanlı istihbaratı için, böylesi yoğun bir askeri-siyasi mücadele devresiyle kapanıyorken, gerek söz konusu yoğunluktan gerekse kaynakların çokluğundan mülhem tespit ve değerlendirmeleri de beraberinde getiriyordu. E.S. Gürkan, önemli politik sorumluluklar getiren 16. yüzyılda Osmanlılar ve rakipleri için istihbarat toplamanın önem kazandığını, bu münasebetle merkezi hükümetler için geniş bir coğrafyada düzenli bilgi akışını temin edecek istihbarat ağına sahip olma lüzumunun doğduğunu tespit etmiştir.[249] Bu noktada G. Ágoston, Osmanlıların 16. yüzyılda ve rakipleriyle benzer olarak, sağlam bir bilgi toplama şebekesine sahip olduğuna dair kanıt ve tespitlere ulaştığını ifade ediyor. Buna göre,

247 *Peçevi Tarihi*, II, s. 230-231; *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, III, s. 668-670; *Târih-i Na'imâ*, I, s. 181, 211-212; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 412.
248 Tiryaki Hasan Paşa'nın istihbarî faaliyetlerin bir parçası olan hedef şaşırma stratejisi ile ilgili ayrıntı için bkz. *Târih-i Na'imâ*, I, s. 181-183; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 380-394; Mustafa Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s. 64-65.
249 Gürkan, "The Efficacy of Ottoman counterintelligence in the 16th Century," s. 3.

Osmanlı hükümetince, düşmanlarının politik kararlarının yanı sıra askeri ve ekonomik güç veya zayıflıkları hakkında da, özellikle sınırlardaki yerel idareciler tarafından komşu ülkelere gönderilen casuslar veya Avrupa'daki temsilci ve ajanlar kanalıyla bilgi toplanmaya çalışılmıştır.[250]

S. Skilliter'in saptamasına göre bir Osmanlı casusunun ilk defa İngiltere'yi ziyaret etmesi de 16. yüzyıla tesadüf etmektedir: Değişik isimlerle anılan bu casus için en yaygın olarak Gabriel de Frens ismi kullanılmaktadır. Fransa doğumlu olmasına rağmen babasının İskenderiye'de Fransız konsolosu olarak görev yapmış olması hasebiyle Gabriel'in Ortadoğu ile bağlantısı vardı. Gençliğinde Dalmaçyalı haydutlar tarafından kaçırılarak Türklere satılmıştı. İslamı seçip Mahmud Abdullah ismini aldıktan sonra da sultanın hizmetine giren Gabriel Osmanlı istihbaratının önemli elemanlarından biri olmuştu.[251] A.C. Hess'in 16. yüzyıl Osmanlı istihbaratına ilişkin tespiti de önemlidir. Ona göre, bu yüzyılda İspanya'daki Berberîlerin Osmanlılara casusluk hizmetinde bulunduklarına, Avrupa'da Protestan sorununa sebep olduklarına ve Osmanlıların Kuzey Afrika'daki ilerlemelerine yardım ettiklerine dair iddialar, Osmanlı İmparatorluğu ile İspanya'daki Yeni Hıristiyanlar ve Protestan asileri arasındaki ilişkilerin varlığına ilişkin ulaşılabilir kayıtların azlığından dolayı abartılıdır.[252] Öte taraftan B. Lewis de Osmanlıların 16. yüzyılda İspanya'daki Yahudi yandaşlarından yararlandığına dair kanıtlar bulunduğuna, ancak bu yararlanmanın kesin boyutlarının bilinemediğine, daha kesin ifadelerle dikkat çekiyor.[253] Bu kayıt ve tespitler sayesinde, kaynak grubu hangi millet veya dinden olursa olsun yükselme çağında Osmanlı imparatorluk idaresinin, düşman veya komşu ülkelerle Avrupa'daki askeri-siyasi gelişmelere ilişkin bilgi toplama çalışmalarında çok büyük zorluklarla karşılaşmadığını ifade etmek mümkündür.

250 16. yüzyılın ortalarında Avrupa'daki temsilci, casus ve ajanlar kanalıyla istihbarat toplama çalışmaları için bkz. Ágoston, "Information,' ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy...," s. 79-82, 90 vd; Gürkan, *Espionage in the 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens and the Ottoman Habsburg Rivalry*, s. 48 vd.

251 S. Skilliter, "The Sultan's Messenger, Gabriel Defrens: An Ottoman Master-Spy of the Sixteenth Century," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Ed. A.Tietze, Cilt 68, Viyana 1976, s. 47-59'dan naklen Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 146-147.

252 Hess, "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain," s. 5-6.

253 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 147.

İran ve Avusturya savaşları, 1570'lerden 17. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı istihbaratını en fazla meşgul eden meseleler olmuştu. Harpler uzayınca Anadolu'da Celali hareketleri artmış, oluşan kargaşa ortamından istifade eden Şah Abbas da (1587-1630) Tebriz'i işgal etmişti (1603). Bu gelişmeler Osmanlı istihbaratını da 17. yüzyılın başlarından itibaren çok yönlü faaliyet göstermeye itiyordu. O güne kadar ağırlıklı olarak harp sahalarında ve düşman memleketlerinde askeri-siyasi meselelerle veya saltanat mücadeleleriyle meşgul olan Osmanlı istihbaratı, I. Ahmed devrinden (1603-1617) itibaren ülke içindeki anarşinin bertaraf edilerek imparatorluk nizamının yeniden tesis edilmesi çalışmalarında da yönetici sınıfa hizmet etmek durumunda kalmıştı. Bu hizmetin yerine getirilmesine ilişkin en erken ve en güçlü izler şimdilik 1607-1608 yıllarına aittir. O yıllarda Sadrazam Kuyucu Murad Paşa (1535-1611) seraskerliğinde Canbolatoğlu ve Kalenderoğlu gibi Celaliler tepelenirken Osmanlı casusları da işbaşındaydı.[254] Üsküdar'a kadar gelerek Osmanlı kuvvetleriyle çarpışacak kuvveti kendilerinde bulan Gürcü Nebî ile Katırcıoğlu'nun etkisiz kılınması aşamasında da (1649), Sadrazam Murad Paşa'nın (ö. 1655) casuslardan faydalandığını Evliya Çelebi'nin notları arasında görmek mümkündür. Mesela asilerin vardıkları menzillerle kuvvetlerinin miktarına ilişkin bilgiler casuslar tarafından sadrazama aktarılmıştı.[255]

Yüzyılın başında Osmanlı veraset usulünün değiştirilip, şehzadelerin kafese alınmasıyla birlikte taht kavgaları çevresinde cereyan eden istihbarat faaliyetlerinin yerini, devlet ricali arasında sıklıkla baş gösterecek olan iktidar çekişmelerinin almış olması da iç istihbarat çalışmalarının kazandığı yeni bir boyut olarak değerlendirilebilir. 1607-1608'de Sadrazam Kuyucu Murad Paşa ile Defterdâr Ekmekçizâde Ahmed Paşa (ö. 1618) örneklemesinde olduğu gibi, rical arasındaki husumet muhaliflerin birbirlerine karşı girişmeleri muhtemel komplo planlarını öğrenmeleri için casuslar kullanmaları neticesini doğuruyordu. Fındıklılı Süleyman Efendi'nin kayıtlarına

254 *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, I, s. 498; *Târih-i Na'imâ*, II, s. 345; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 545.

255 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 3.Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 1999, s. 49, 51.

göre, Ekmekçizâde, sadrazamın planlarından haberdar olmak için kendisine paşa dairesi içoğlanları arasından casuslar peyda etmişti. Kemankeş Kara Mustafa Paşa da sadareti sırasında (1638-1644), siyasi rakipleri olan Cinci Hoca ve Silahtar Yusuf Paşa'nın faaliyetlerini saraydaki casusları kanalıyla takip etmekteydi. Anlaşılan, iktidar mücadelelerine casuslarla birlikte dahil olma eğilimi 18. yüzyılın hemen başında şeyhülislamları da kapsayacak bir genişliğe ulaşmıştır. Nitekim bütün imparatorluk meselelerine müdahale ettiği bilinen II. Mustafa'nın akıl hocası Şeyhülislam Feyzullah Efendi, müezzini Pirizâde'yi kendisine casusluk yapması için Sadrazam Daltaban Mustafa Paşa'ya (ö. 1703) imam tayin etmişti.[256]

II. Osman devrinde (1618-1622) Lehistan üzerine açılan seferle birlikte bu yüzyılda askeri istihbarata yeniden etkinlik kazandırılmıştır. Bu seferi konu alan *Zafernâme*'de, Osmanlı ordusunun Hotin'e kadar süren yürüyüşü boyunca sınır idarecileri, ordu komutanları ve akıncılar tarafından yakalanan esirlerden düşman hakkında bilgi edinildiği kaydedilmiştir.[257] Ancak Hotin Kuşatması sırasında baş gösteren ve sefer dönüşünde II. Osman'ın katlini kapsayacak kadar genişleyen yeniçerilerin uygunsuz davranışları arasında düşmana casusluk etmek gibi bir eylemin de mevcut olduğunu Evliya Çelebi kaydetmiştir. Buna göre, yeniçeriler, kale içindekilere kebap gönderip onlardan şarap almakla yetinmeyerek düşmana casusluk etmekten de geri durmamışlardır. Tatar kuvvetlerinin Osmanlı ordusuna katılımını geciktiren de yeniçeri casuslarıdır. Bunlardan bazıları yakalanarak II. Osman'ın huzurunda katledilmiştir.[258] Fındıklılı Süleyman Efendi'ye göre, Hotin gibi küçük bir kalenin Osmanlılarca fethedilememesinde devlet ricalinin istihbarat faaliyetlerine gereken önemi vermemelerinin de etkisi büyüktür: Osmanlılar Lehistan seferine çıkınca, Lehlilerin düşmanı olan Ruslar da fırsattan istifade etmek için hemen harekete geçmişti. Lehliler iki ordu arasında sıkışınca Osmanlılardan barış istemek

256 Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri*..,s. 81, 136, 270; Daltaban Mustafa Paşa ile Feyzullah Efendi arasındaki çekişme için bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 17-19.

257 *II. Osman Adına Yazılmış Zafer-Nâme* (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI), Haz.Yaşar Yücel, Ankara 1983, s. VII, IX.

258 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1.Kitap, Haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, (?), s. 94.

mecburiyetinde kalmışlardı. Rusların hareketinden haberdar olmadıkları için barış teklifini bir nimet olarak değerlendiren Osmanlı yöneticilerinden de isteklerine olumlu cevap almışlardı. Dolayısıyla Osmanlılar düşmanın düşmanını casuslar kullanarak takip etme lüzumu hissetmediğinden Lehlilerin sıkıntıda olduklarını anlayamadılar. Hatta Rusların elçileri kanalıyla ilettikleri "siz berüden biz öteden hücûm idüp Leh'i ortadan kalduralum" isteğine de kulak asmadılar.[259]

İçerde ve dışarıda istihbarat faaliyetleri yürütme zorunluluğu şeklinde beliren 17. yüzyıl Osmanlı istihbaratının genel karakteristiği tam anlamıyla IV. Murad devrinde (1623-1640) ortaya çıkıyordu. 11 yaşında tahta çıkması sebebiyle uzunca bir müddet devlet dizginlerini elinde tutan Kösem Sultan'ın (1590-1651) gevşek idaresi yüzünden Safevîler Anadolu Alevilerini Osmanlılara isyan ettirmek için casusluk faaliyetlerini artırmışlardı. 1632 yılına gelindiğinde imparatorluk idaresini tekeline almış olan IV. Murad'ın devlet otoritesini yeniden tesis etme çalışmaları kapsamında giriştiği ilk icraatlardan biri ülke içindeki karşı istihbarat faaliyetlerine son vermek olmuştu. I. Selim'in yaklaşık bir asır evvel yaptığı gibi IV. Murad da Anadolu'yu şahın casuslarından arındırmıştı. Aynı şekilde, Osmanlı aleyhine casusluk faaliyetlerine karıştığını gizli çalışmalar neticesinde açığa çıkarttığı Rum patriğini astırmaktan da çekinmemişti.[260]

İçerdeki kargaşa haline son verilmesi ve fetihlerin tekrar başlamasıyla birlikte Osmanlı istihbaratı en aşina olduğu sahadaki faaliyetlerine kaldığı yerden devam ediyordu. P. Roberts'ın da belirttiği üzere, merkezden idare edilme ve belirli standartlara sahip olma gibi vasıflardan uzak olsa da IV. Murad devrinde imparatorluğun iki temel dış istihbarat hedefi vardı: Safevîler ve Hıristiyan milletler.[261] Osmanlıların asi Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa ile uğraştığı bir sırada Şah Abbas'ın (1587-1628) türlü hilelerle Bağdat'ı istila etmesi 17 yıl sürecek olan Osmanlı-Safevi savaşlarının habercisi olmuştu. Osmanlı kroniklerinde Şah ve kuvvetlerine ilişkin esaslı istihbarat çalışmalarının yürütüldüğüne dair

259 Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri..*, s. 99.
260 Özcan, "Casus," s. 168; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 14.
261 Roberts, "Intelligence and Security in the Ottoman Empire in the Time of Murad IV," s. 1, 21.

bilgiler vardır. Mesela, 1625'te sadarete getirilen ve Bağdat'ı kurtarmakla görevlendirilen Diyarbakır Valisi Hafız Ahmed Paşa'nın (1564-1632)[262] İran'dan dönen casusu şahın Tebriz'deki taburları hakkında bilgi getiriyordu. Yakalanan "dil"lerle de sağlanan istihbarat teyit ediliyordu.[263] Başka bir casus ise Bekir Subaşı ile Şah arasındaki gizli yakınlaşmayı ortaya çıkarıyordu. Gerçekten de şah Bağdat'ı ülkesine katarken onun yardımını almıştı. Bağdat içine kadar sokulan casuslar ise 300 kadar taçlı Kızılbaşın Bağdat'a girdiklerini ve cuma günü şah adına sikke darp olunacağını haber veriyorlardı. "Kızılbaşların" İmam Ali ziyareti için Bağdat'tan ayrıldığı, dolayısıyla şehrin ele geçirilmesi için en uygun anın geldiği yönündeki haberleri de Bağdat'tan dönen bir casus, ordusuyla Musul'da bekleyen Hafız Ahmed Paşa'ya ulaştırıyordu. Bütün bu haberlerden sonra da Bağdat muhasara ediliyordu.[264]

Bundan sonra gerek Sadrazam Hüsrev Paşa (ö. 1630) gerekse IV. Murad kumandasında girişilen Revan ve Bağdat seferleri sırasında da ağırlıklı olarak casusların rol aldığı istihbarat çalışmaları yürütülmüştü. Fındıklılı Süleyman Efendi'ye göre Hüsrev Paşa'nın istihbarata verdiği önem Abaza'nın etkisiz kılınmasında ve İranlılara galebe çalınmasında önemli bir etken olmuştu.[265] Şehrizor Muhafızı Arnavudoğlu Mustafa Paşa[266] örneğinde görüleceği üzere, mücavir birimlerin idarecileri de yürüttükleri istihbarat çalışmalarıyla Osmanlı ordu merkezini doğru bilgilendirme ve yönlendirme noktasında önemli yararlıklar göstermişlerdi.[267]

Osmanlı kroniklerinde nakledilen bilgilere bakılırsa IV. Murad casusların peşinden yürüme gibi bir alışkanlık kazanmıştır. Sıdkî Paşa, Revan Seferi için kaleme aldığı *Gazavâtnâme*'de, 1635 senesinde İznikmid sahrasında sefer hazırlıklarıyla meşgul olan sultanın bir yandan da Van ve havalisine gönderdiği casusun getireceği bilgileri beklediğini kaydetmiş-

262 *Tarih-i Gılmânî*, s. 8.
263 *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, I, s. 573-574.
264 *Târih-i Na'imâ*, II, s. 575; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 712, 717, 742.
265 Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri..*, s. 105-106.
266 Şehrizor kısa bir süre evvel Hüsrev Paşa tarafından zapt olunarak Arnavudoğlu Mustafa Paşa'ya verilmişti. Bkz. *Musul-Kerkük ile İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., No: 11, Ankara 1993, s. 49.
267 *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi*, II, s. 953-954, 957.

tir.[268] Bu sefer için tutulan *Rûznâme*'de de, ordunun Üsküdar'dan ayrılmasından Revan'ı kuşatmasına kadar geçen süre içinde kaydedilen her ilerleme hareketinin casuslardan veya İranlılardan ele geçirilen "dil"lerden sağlanan bilgiler doğrultusunda gelişen bir hadise olduğuna dair bir hayli kayıt vardır. Osmanlı ordusu Sivas dolaylarında iken sadrazamın yakalayarak gönderdiği ve IV. Murad huzurunda sorguya çekilen beş "dil"den dördünün başı kesilirken birinin İran'a dahil olunca kılavuzluk etmesi için ordugâhta alıkonulması Osmanlı askeri istihbaratı adına önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.[269] Revan'ın fethinden sonra orduyu hangi yöne sürmesi gerektiği konusunda IV. Murad'ı yönlendiren en önemli unsur da istihbarat çalışmaları olmuştu. Nitekim şah kuvvetlerinin Tebriz dolaylarında olduğu istihbar edilince Osmanlı ordusunu aynı istikamette ilerletmişti. IV. Murad'ın bilgi kanalları sadece Osmanlı casusları veya ele geçirilen "dil"ler de değildi. Yakalanan Mehemmed Tebrizî isimli bir İran casusunun sultanın bütün sorularına yalansız cevaplar verdiği anlaşılınca çeşitli hediyelerle mükâfatlandırıldıktan sonra salıverildiğini, Hasan Bey-Zâde kaydetmiştir.[270] IV. Murad'ın Bağdat hedefli son İran Seferi sırasında da (1637-1638) benzer istihbarat çalışmalarının gerçekleştirildiğine ilişkin kayıtlar mevcuttur.[271]

Bu devirde İranlıların Osmanlı istihbarat çalışmalarında ilk sırada yer aldıklarını ifade eden P. Roberts, Safevîlere karşı yürütülen stratejik istihbarat çalışmalarında kısmen de olsa Babürler ve Özbekler gibi İran'daki şahlık aleyhtarı ve Osmanlı sempatizanları ile tüccar sınıfından da istifade edildiğini kaydetmiştir. Ayrıca Hıristiyan Batıya karşı oldukça az olan istihbarat çalışmalarında esas olarak tüccar ağından ve yabancı elçiliklerden faydalanıldığına dikkat çekmiştir.[272] Ancak kroniklerde yer alan bazı bilgiler, Avrupa taraflarındaki bilgi toplama çalışmalarında Osmanlı istihbaratının önemli bir kaynağa daha sahip olduğunu ortaya koymaktadır: Becerikli sınır

268 Sıdkî Paşa, *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'* (IV. Murâd'ın Revan Seferi), Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay, İstanbul 2006, s. 18-19.
269 *IV. Sultan Murad'ın Revan ve Tebriz Seferi Rûznâmesi*, Haz.Yunus Zeyrek, Kültür Bak.Yay., Ankara 1999, s. 12; Ele geçirilen diğer diller için ayrıca bkz. *Aynı eser*, s. 16, 17, 21.
270 *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, III, s. 1054, 1072.
271 *Târih-i Na'imâ*, II, s. 905; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 901.
272 Roberts, "Intelligence and Security in the Ottoman Empire in the Time of Murad IV," s. 21-22.

yöneticileri ve istihdam ettikleri nitelikli casuslar. Mesela, 1636 senesinde Erdel'i istila eden Orta Macar hâkimi Rakoçi (Rakoczy) üzerine açılan sefer sırasında Budin Valisi (Deli) Hüseyin Paşa'nın istihbarat çalışmaları kapsamına giren bir hile ile düşman birliklerini dağıtması şeklinde gelişen örnek hadiseden hareketle, Na'imâ ve Kâtip Çelebi yabancı dilbilgisine sahip sınır beylerinin düşmanlara karşı çeşitli istihbari tedbirler almaktan geri durmadıklarını vurgulamışlardır. Naîmâ'nın "fenn-i hilede mahir bir vezir" olarak tanıttığı Hüseyin Paşa, Osmanlıların esas kuvvetleri gelmeden evvel Rakoçi üzerine yürümekle görevlendirilmişti. Hüseyin Paşa'nın maiyetinde birçok Hıristiyan diline vakıf olan ve çeşitli kıyafetlerle aralarına kadar sokulabilen bir alaybeyi vardı. Kendisi, Hüseyin Paşa'nın yönlendirmesiyle ve yabancı dil bilir birkaç adamıyla düşman askerlerine mahsus elbiselerden giyinerek bir akşamüzeri Rakoçi'nin ordusuna sızıyordu. Birkaç atı çözdükten sonra ordugâhın dört bir yanını tutan adamlarıyla "Osmanlı vezirinin baskınına uğradık" şeklinde bir yaygara koparıyorlardı. Böylece baskını gerçek sanan Macar kuvvetleri firar ederken Budin'e dönen Hüseyin Paşa askerlerine icazet veriyordu. Hüseyin Paşa'nın Osmanlı istihbaratına katkısı Sultan İbrahim (1640-1648) zamanında da devam etmişti. Mesela, Girit Seferi (1645) başladığında, Venediklilerin kalelerini kuvvetlendirmek gibi harp hazırlıklarıyla meşgul oldukları bilgisine paşanın Kandiye'den dönen casusları sayesinde ulaşılmıştı. Hüseyin Paşa'nın Mart 1646'da Suda Limanı'na varıp Hanya'yı kuşatmakla görevli 10 bin kişilik bir Venedik kuvvetini dağıtması da casuslardan edinilen bilgiler doğrultusunda sağlanan bir başarıydı. Aynı yıl Hanya tarafındaki Esterni Kalesi'nin Hüseyin Paşa tarafından teslim alınmasında Osmanlı casuslarının çok yönlü faaliyet göstermelerinin yadsınamaz bir katkısı vardı. Nitekim Hüseyin Paşa'nın kuşatma altındakilerin Osmanlı tebaalığını kabul etmeleri için kaleme aldığı davet mektubunun kalenin ileri gelenlerine ulaştırılması Boyer adındaki bir casus vasıtasıyla gerçekleşmişti.[273] Bütün bunlar Osmanlı istihbaratının 17. yüzyılın ortalarında kalifiye elemanlara ve kendine mahsus stratejilere sahip olduğunu, öte taraftan şahısların kişisel becerilerine de olan bağımlılığını ortaya koymaktadır.

273 *Târih-i Na'îmâ*, II, s. 852; III, s. 1074, 1078, 1080; *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 971, 975.

Neredeyse 17. yüzyılın ikinci yarısını kapsayan IV. Mehmed zamanında da (1648-1687) Osmanlı istihbaratı önemli bir gelişme kaydetmiştir. Osmanlı kroniklerinde söz konusu gelişmenin sultanın karakteriyle yakından ilgili olduğunu ortaya koyar bilgiler vardır. Bu bilgilere göre IV. Mehmed sürekli teyakkuz halindedir ve casuslardan bir ferdi dairesine uğratmamıştır.[274] Ahalinin ahvalini gizlice öğrenmek için ülke içinde tebdilen geziler gerçekleştirmiştir. Anadolu'da yol kesme hadisesinin arttığı bir sırada yerel temsilcilerinden casusluk çalışmaları gerçekleştirmelerini isteyen bir ferman yayınlamıştır.[275]

Köprülü ailesine mensup ıslahatçı vezirlerin, faaliyetlerini bilgi toplama çalışmalarıyla desteklemiş olmaları da IV. Mehmed devri istihbaratının belirgin özelliklerinden biri olmuştur. Yozlaşmaya başlayan devlet müesseselerini ıslah etmesi için 1656 senesinde sadarete getirilen Köprülü Mehmed Paşa'nın (1578-1661) içerde ve dışarıda her kesimin durumunu gizlice araştıran casuslarının bulunduğundan bahsedilmektedir. Hatta Sadrazam olmadan evvel saray silahtarını kendisine casus olarak bağladığını, sadarete geldikten sonra da selefi Boynueğri/Boynuyaralı Mehmed Paşa'ya casusluk ettiği ortaya çıkan iki dönem öncesinin silahtarı Mustafa Paşa'yı katlettirdiğini, Fındıklılı Süleyman Efendi kaydetmiştir.[276]

Köprülü'nün kurduğu casusluk ağının buraya kadar aktarılanlarla sınırlı kalmadığını gösterir kayıtlar da vardır. İ.H. Uzunçarşılı'nın saptamalarına göre, çeşitli ihsanlarla kendisine bağladığı Piri Çavuş ve Koca Halife isimli Sipahi Ocağına mensup kâtipleri de casusluk hizmetinde kullanmış, bu sayede ocaktaki en gizli gelişmelerden haberdar olmuştur. 1657 senesinde isyan etmek için bahane arayan sipahileri zamanında ve gerekli tedbirlerle bertaraf etmeyi, içerde ve dışarıdaki casuslarının sağladığı bilgiler sayesinde başarmıştı.[277] Köprülü ile casusları arasındaki gizliliğin deşifre olmaması için bilgi alışverişinin mabeynde bulunan bir mehter vasıtasıyla gerçekleştiğine dikkat çeken Na'imâ, merkezi idareye isyan halinde bulunan Abaza Hasan Paşa'nın hakkından gelinmesinde, sipahilerle veya üzeri-

274 *Târih-i Na'imâ*, IV, s. 1874.
275 *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi*, s. 240-241, 453.
276 Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri..*, s. 192, 200.
277 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, TTK Yay., Ankara 1983, s. 368-369.

ne sevk edilen (1658) Osmanlı paşalarıyla kurduğu gizli bağın çözülmesinde, Köprülü'nün casuslardan alabildiğine istifade ettiğini kaydetmiştir.[278]

Devrin uzunluğuna ve askeri-siyasi gelişmelerin çokluğuna paralel olarak Osmanlı kroniklerinde harp istihbaratının nasıl uygulandığına ilişkin oldukça geniş bilgiler bulmak mümkündür. Bir önceki devirde başlayan ve 25 sene sürecek olan Girit Seferi sırasında veya yüzyılın ortasında Bağdat'a saldırmak niyetinde olduğuna dair duyumlar alınan şahın hazırlıklarını öğrenme aşamasında casuslar, "dil"ler ve özellikle tüccar sınıfından istifade edilmişti.[279] Bilhassa, 1655 senesinde Melek Ahmed Paşa'nın Van'dan Tebriz hanına elçi olarak gönderdiği Evliya Çelebi'nin seyahati süresince sürdürdüğü faaliyetler, Osmanlı istihbaratının geçici elçilerden istifade etme şeklini anlamak açısından önem arz ettiğinden kayda değerdir. Çünkü Evliya'ya yüklenen vazife sadece Osmanlı ile İran arasındaki barışı kuvvetlendirecek diplomatik temaslarda bulunmaktan ibaret değildi. Melek Ahmed Paşa kendisinden güzergâhı üzerinde bulunan İran hanları ile yakınlık kurmasını, şahın egemenliğinde yaşamaktan memnun olup olmadıklarını öğrenmesini ve eskiden olduğu gibi Osmanlı hâkimiyetini isteyip istemediklerini gizlice araştırdıktan sonra vakıf olduğu bilgileri hemen rapor etmesini istemişti. Bu haliyle Evliya'ya istihbarat elemanlarına özgü bir misyon da yüklenmiş oluyordu.[280] Evliya'nın huzuruna vardığı Tebriz hanı ile görüşmesine ilişkin diyaloglar ise İran ve Osmanlılar arasındaki istihbarat savaşının adeta kısa bir tarihçesiydi. Han, o sıralar Van'dan dönen bir casusunu Evliya'nın yanında konuşturuyor; casus, Osmanlıların büyük bir sefer hazırlığı içinde bulunduğunu, ancak bütün çabalarına rağmen seferin hangi yöne olduğunu öğrenemediğini ifade ediyordu. Han, hazırlıkların İran hedefli olmasından duyduğu kuşkuyu dile getirince Evliya seferin asi Bitlis hanını takip amaçlı olduğunu beyan ediyordu. Ancak bu beyanat hanı temin etmeye yetmiyor, her biri okuryazar

278 *Târih-i Na'imâ*, IV, s. 1722, 1810-1811.

279 *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 1052; *Târih-i Na'imâ*, III, s. 1203, 1289.

280 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4.kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2001, s. 168-169; Evliyâ Çelebi, katıldığı birçok sefer ve seyahatlerinde yanında bulunduğu Koca Melek Paşa'nın baş ve dil getirenlere ihsanlarda bulunduğunu, seferler sırasında dört bir tarafta karakollar gezdirdiğini ve casuslar kullandığını kaydediyor. Bkz. *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4.kitap, s. 136.

olan ve genellikle Arap, Hint, Özbek ve Tatar seyyahı kimlikleriyle sürdürdükleri bilgi toplama çalışmaları neticesinde o güne kadar hep doğru haberlere ulaşan İran casuslarının şimdi neden eksik veya hatalı haber getirmiş olabilecekleri sorusunu Evliya'ya yöneltiyordu. Evliya'nın verdiği cevap Melek Ahmed'in düşman casuslarına karşı her zaman teyakkuz halinde bulunduğuna ilişkindi: seferler sırasında ordunun ne yöne gideceğini sadece kendisi bilirdi, casusların sefer istikametini kestirememeleri bundandı. Evliya, Melek Ahmed Paşa'nın İranlılarla barış içinde bulunduğunu ve tek amacının Bitlis hanı üzerine yürümek olduğunu adeta Osmanlı harp anlayışını özetler mahiyette sıraladığı ve biraz da istihbaratın özüne ters düşen şu ifadelerle dile getiriyordu:

> Osmanlılar Oğuz taifesindendir. Derya gibi orduları olduğundan hile nedir bilmezler. Tarihleri boyunca, gaflet anını yakalayıp ya da bir barışı bozup düşmanlarına saldırmamışlardır. Barışı bozan bir tarafa sefer açmadan evvel elçiler vasıtasıyla üzerlerine yürüyecekleri haberini onlara iletirler. Ardından da büyük ordularıyla harekete geçerler. Bugüne kadar ne Padişahları ne de vezirleri barışı bozan eylemler içinde olmuşlardır.

Nihayet Van taraflarından dönen bir başka İran casusunun Osmanlı seferinin Bitlis hanı üzerine olduğunu bildirmesinden sonra Tebriz hanı Evliya'nın Osmanlı-İran barışına hizmet amacıyla orada bulunduğuna inanmıştır.[281]

Kaynaklara yansıdığı kadarıyla IV. Mehmed devrinde Osmanlı istihbaratını en fazla meşgul eden mesele Osmanlı himayesinde bulunan Erdel Kralı II. Rakoçi'nin Lehistan Krallığı'nı ele geçirmeye yönelik isyan hareketi olmuştu. İmparatorluğun kuzey sınırını tehlikeye sokan[282] bu teşebbüsün önlenmesi için hemen 1657 senesinde Köprülü Mehmed Paşa serdarlığında Erdel Seferi açılmıştı. Sefer yürüyüşünün başlamasıyla birlikte civar bölgelerdeki Osmanlı idarecilerinin istihbarat raporları da ordu merkezine

281 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 4.kitap, s. 197-198.
282 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 382.

ulaşınaya başlamıştı. O sıralar Azak Kalesi'ni kuşatan Kazaklarla mücadele halinde bulunan Melek Ahmed Paşa'nın "dil" olarak ele geçirdiği Kazaklardan, II. Rakoçi'nin durumu ile Eflak-Boğdan voyvodalarının ihaneti hakkında bilgi alınmıştı. "Dil"ler kanalıyla sağlanan istihbaratın teyit edilmesi için de hemen voyvodalıklar tarafına casuslar gönderilmişti. Bu sayede voyvodaların II. Rakoçi'den aldıkları destekle Osmanlı ordusunu bir su geçidinde basmak fikrinde oldukları öğrenilmişti. Bu sırada İstanbul'un vasallarından olan İşcerez kaptanının da istihbarat özelinde Osmanlılara önemli hizmetleri görülmüştü. Kaptan, Rakoçi'ye "Tatar geliyor" mesajını götürmekteyken yakaladığı bir casustan düşman birliklerinin 7 konak ötede olduğunu öğrenmişti. Bu bilgiyi, casusu öldürüldüğünden Rakoçi'nin Osmanlı kuvvetlerinden habersiz olduğu, ayrıca atlarının yorgunluktan, adamlarının da açlıktan kırıldığı hatırlatmasıyla birlikte Köprülü Mehmed Paşa'ya ulaştırmıştı.[283]

Osmanlı kroniklerinde kaydedildiği üzere, öncü birlikler olarak Rakoçi üzerine gönderilen Tatar kuvvetlerinin kumandanı Mehmed Giray Han da istihbarat çalışmalarının kapsamına giren hilelere başvurmaktan geri durmamıştı. Şartların zorlaştığı bir sırada Macarları, Osmanlı ordusunun yardıma geldiğine inandırıp korkutmak için Tatarlardan bazılarına Osmanlı askerlerine mahsus giysiler giydirmişti.[284] Rakoçi ordusundan "dil" almak için görevlendirdiği en hilekâr ve başıbozuk 300 kadar adamını (karanlıkta görünmeyen elbiseler giydirmek, dilendirmek, Macarca bilenlerine zahire sattırmak, Lehlilerden kaçmış veya yardıma gelmiş göstermek gibi) türlü hilelerle Macar taburları arasına sızdırmış ve böylece amacına ulaşmıştı.[285] Son olarak casuslardan istifade etmeyi de unutmamıştı.[286]

Saray çevresinde oluşturduğu istihbarat ağıyla iktidarını sağlamlaştırdığına az evvel dikkat çekilen Köprülü Mehmed Paşa'nın 1658 senesinde Erdel Belgrad'ını zapt etmesinde ve Rakoçi'yi kaçmaya mecbur

283 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5.Kitap, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, YKY, İstanbul 2001, s. 66-67, 72.
284 *'İsâ-Zâde Târîhi*, s. 40-41.
285 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5.Kitap, s. 73-74.
286 *Silahdar Tarihi*, I, Neşr. Ahmed Refik Altınay, İstanbul 1928, s. 175.

bırakmasında casusları kendisine rehber edinmesinin[287] önemli bir etken olduğunu söylemek mübalağa olmayacaktır. Rakoçi'nin yerine Erdel beyzadelerinden Ekoş Barcgay'ın atanmasıyla İstanbul'a dönüş hazırlıklarına başlayan[288] Köprülü'nün son olarak Macar yağmasına uğrayan diyarlara gönderdiği casuslarla Osmanlı yerel idarecilerine her an harekete hazır ve düşmandan haberdar bir vaziyette bulunmaları gerektiğini[289] hatırlatması ise istihbarat çalışmalarına süreklilik kazandırmak adına önemli bir gelişme olarak kabul edilmelidir.

Barcgay'ın krallığının tanınmamasından dolayı bir türlü önü alınamayan karışıklık halinden dolayı Osmanlı istihbaratı askeri amaçlarla Erdel havalisinde bir süre daha etkinlik göstermek mecburiyetinde kalmıştı. Avusturya'nın desteğiyle Barcgay'a rakip olan Kemeni Yanoş'un bertaraf edilerek 1661 senesinde Apafi Mihal'in krallığının onaylanmasına[290] kadar süren mücadeleler sırasında "pusu olmak ihtimâline binâ'en" karakol kuvvetlerinin sürekli tetikte olduğunu, sağladıkları bilgilerle ordunun hareket tarzı ve istikametinde belirleyici unsur olduklarını İsazâde kaydetmiştir.[291] Melek Ahmed Paşa'nın memuriyeti münasebetiyle 1661 Erdel Seferine katılan Evliya Çelebi ise, S. Takats'ın "Osmanlıların Macaristan'da her gruptan ve meslekten kimseleri istihbarat faaliyetlerinde kullandıkları" yönündeki tespitini yaklaşık bir yüzyıl sonrası için destekler bazı bilgiler aktarmaktadır. Buna göre, Kıhalom adındaki Macar kalesinin papazı gizlice huzuruna vardığı Osmanlı Serdarı Köse Ali Paşa'ya önemli bilgiler aktarıyordu. Varat Muhafızı Sinan Paşa'nın tüccar görünümündeki casuslarından da aynı istihbarat sağlanınca Ali Paşa papazı ödüllendiriyordu.[292]

Avusturya imparatorunun Erdel meselesini bahane ederek Osmanlı topraklarına saldırmasıyla başlayan 1663 seferi sırasında da Osmanlı istihbaratı adına önemli gelişmeler yaşanmıştı. Böyle bir gelişme varlığını her şeyden evvel Köprülü ailesinden olan ve serdar-ı ekrem olarak ordunun

287 *Silahdar Tarihi*, I, s. 194.
288 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 385.
289 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 5.Kitap, s. 249; *Silahdar Tarihi*, I, s. 202.
290 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 385.
291 *'İsâ-Zâde Târîhi*, s. 60.
292 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.Kitap, s. 42.

başında bulunan Sadrazam Fazıl Ahmed Paşa'ya (1635-1676) borçluydu. İ.H. Uzunçarşılı'nın tespitlerine göre, kendisi yaşının genç olmasına karşın tedbiri elden bırakmıyor, imparatorluğun emektarlarından fikir almadan hareket etmiyordu. Daha önemlisi ise Belgrad'tan itibaren casusları vasıtasıyla düşman hakkında sürekli bilgi topluyordu.[293] Özellikle Macarların baş kalesi olan Uyvar'ın muhasara ve fethedilmesi sürecinde Osmanlıların istihbarat toplamakta ve karşı istihbarat faaliyetlerini kesintiye uğratmakta ne kadar başarılı oldukları ortaya çıkıyordu. Nitekim Uyvar üzerine yürüyüşe geçildiği sırada yakalanan iki düşman casusundan kalenin durumuna dair önemli bilgiler edinilmişti. Budin Beylerbeyi Sarı Hüseyin Paşa'nın ele geçirip Fazıl Ahmed Paşa'ya gönderdiği Pespirem (Vesprem) palankasının kaptanından da düşman kuvvetlerinin çokluğuna ve reayanın kale içine alındığına dair bilgiler edinilmişti.[294] Bir Osmanlı sınır beyinin düşman topraklarına casus sızdırmaktaki başarısına dair oldukça canlı bir misali yine bu sefer sırasında ve Sarı Hüseyin Paşa'nın şahsiyetinde bulmak mümkündür. Silahdar Mehmed Ağa'nın kaydettiği üzere, Hüseyin Paşa casusluk için Budin zimmîlerinden birini çoban kıyafetiyle ve önüne kattığı bir sürü hayvanla Raab, Komaran ve Viyana taraflarına göndermişi. Viyana'da imparatorluk ricali arasında geçen müzakerelerde İsveç'ten yardım istemenin kararlaştırıldığının öğrenilmesi çoban görünümlü bu casus sayesindeydi.[295] Osmanlı ordu mensuplarından bazılarının yabancı dil bilgisine sahip olmalarının karşı istihbarat faaliyetlerini engellemekte ne kadar önemli olduğuna dair örnek bir hadisenin Osmanlı birliklerinin Uyvar'a ulaşmak için Estergon'dan Ciğerdelen (Adony) tarafına geçmelerini sağlayacak köprünün inşasıyla uğraştıkları Ağustos 1663'te yaşandığını da İsa-zâde kaydediyor. Buna göre, Uyvar Hâkimi Forgaç'ın Osmanlıların vaziyetini öğrenmek için gönderdiği casus o civardaki reayadan bilgi toplarken Macarca bilen Osmanlı topçularından biri tarafından yakalanmıştı. Gerek casustan gerekse ele geçirilen bir dilden Forgaç'ın köprü tamamlanmadan evvel Osmanlılara bir gece baskını yapmak niyetinde olduğu anlaşıl-

293 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 404.
294 *'İsâ-Zâde Târîhi*, s. 73.
295 *Silahdar Tarihi*, I, s. 247.

dı. Bunun üzerine gerekli tedbirler alınıyor,[296] hatta Müslümanlığı seçmiş olan iki Hıristiyan da Osmanlı ajanı olarak Uyvar'a gönderilip Forgaç'ı köprübaşında Türk ordusunu basmaya teşvik ediyordu.[297] Forgaç'ın baskın hareketinin birçok kayıp vererek kalesine çekilmesi ile neticelenmesi istihbarat çalışmalarının meyvelerini toplamak anlamına geliyordu.

Uyvar Kuşatması 15 Ağustos 1663 tarihinde başladığında Osmanlıların aldığı ilk tedbirler kaleye, Tuna kenarında bulunan Komaran'dan herhangi bir yardım gelmesini engellemek ve casusların giriş-çıkış yapmalarına izin vermemek olmuştu. Evliya'nın, düşman casuslarının kementlerle indikleri kaleden, vücutlarını su içinde saklayıp solunumlarını da ağızlarına aldıkları kamışlarla sağlayarak Litre Nehri yoluyla Uyvar ile Komaran arasında iletişim kurma çabaları, Osmanlıların oluşturduğu sıkı denetimin en açık yansıması olmuştu. Osmanlı ordugâhında ele geçirilmiş çıplak vaziyetteki düşman casuslarına sıklıkla rastlanılması bundandı.[298] Kaleden indirildikten sonra yakalanan bu casuslarla ele geçirilen "dil"lerden muhasara altındakilerin durum ve miktarlarına ilişkin önemli bilgiler elde edilmişti.[299] Mesela Avusturya imparatorunun 100 bin askerle Uyvar'a yardıma gelmekte olduğu bilgisine kale dibinde ele geçirilen casuslar vasıtasıyla ulaşılmıştı.[300] İsa-zâde'nin kayıtlarına bakılırsa, Osmanlı istihbaratı kuşatma altındakilerin durumunu öğrenme noktasında sadece düşman casusları ve "dil"ler gibi her zaman güvenilir bilgiler elde etmenin mümkün olmadığı iki kaynağa bel bağlamamıştı. Bu iş için "mükemmel askeri casuslardan" da istifade edilmişti. Kaledekilerin büyük bir dehşet içinde ve Osmanlılarla anlaşmaya varmak için hazır kıta beklediklerini öğrenmek de içeri sızmayı başaran casuslar sayesindeydi.[301] Zaten casusların dönmelerinden kısa bir süre sonra, muhasaranın 38.gününde kaleden gönderilen bir murahhas ile gerçekleşen müzakerenin ardından tespit olunan sekiz maddelik antlaşma doğrultusunda Uyvar Osmanlılara teslim edilmişti.[302]

296 *'İsâ-Zâde Târîhi*, s. 76.
297 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 406.
298 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.kitap, s. 205.
299 *'İsâ-Zâde Târîhi*, s. 78.
300 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.kitap, s. 201.
301 *'İsâ-Zâde Târîhi*, s. 85.
302 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 406.

Uyvar'ın zaptından sonra Avusturya kuvvetleri tarafından muhasara edilen Zigetvar Kalesi'nin düşmanın eline geçmesine izin verilmemesinin, Fazıl Ahmed Paşa'nın görevlendirdiği casusların zamanında ve doğru olarak sağladıkları bilgiler paralelinde gelişen bir hadise olduğunu da Râşid kaydediyor.[303] Silahdar Mehmed Ağa ise Fazıl Ahmed Paşa'nın sadece cephedeki gelişmelerle ilgilenmediğine, Avrupa devletleri arasındaki siyasi münasebetleri de Erdel Kralı Apafi Mihal'in Avusturya içine gönderdiği "mutemet casuslarca" sağlanan istihbarat sayesinde takip ettiğine dikkat çekiyor.[304] Nisan 1664'te başlayan İkinci Avusturya Seferi sırasında da Fazıl Ahmed Paşa casuslarının edindiği bilgilere göre ordunun istikametini tayin ediyordu. Zigetvar örneğinde olduğu gibi, casuslardan alınan bilgiler ışığında düşman üzerine hareket edilmesi Kanije Muhasarasını da neticesiz bırakıyordu.[305] Kısacası zamanında ve doğru bilgilere ulaşan istihbarat çalışmaları sayesinde rakibin bütün hamleleri boşa çıkarılmış ve Avusturyalılar barış istemek mecburiyetinde kalmıştı. Osmanlı ordugâhında süren uzun müzakerelerin ardından Avusturya temsilcisi Simon Reninger ile Fazıl Ahmed Paşa arasında Temmuz 1664 tarihinde imzalanan 10 maddelik Vasvar Antlaşmasının "iki taraf askerlerinin herhangi bir bahane ve hileyle çeteye çıkmamaları" yönünde saptanan 5.maddesi[306] ise adeta Osmanlılarca başarıyla uygulanan "dil" alma yöntemine bir son verme gayesinden ilham almıştı.

Bu antlaşmaya rağmen, Fransız ve İspanyolların da aralarında bulunduğu Avusturya kuvvetleri ile Osmanlılar arasında Ağustos 1664 tarihinde Sen Gotar'da[307] cereyan eden ve iki yıl süren mücadeleyi sonlandıran savaşın ardından Osmanlı istihbaratı adına önemli gelişmeler yaşanmıştı. Raab (Yanıkkale) veya St. Gotthard ismiyle bilinen ve Avusturyalıların bir şans eseri olarak kazandıkları iddia edilen[308] bu savaşın ardından sıra Vasvar Antlaşmasına uygun olarak tarafların birbirlerine karşılıklı büyükelçiler göndermelerine gelmişti. Avusturya imparatoruna gönderilecek

303 *Tarih-i Raşid*, I, 2.baskı, İstanbul 1282, s. 59.
304 *Silahdar Tarihi*, I, s. 318.
305 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 409.
306 *'İsâ-Zâde Târîhi*, s. 86.
307 Ahmed Muhtar Paşa, *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, Haz.Raif Karadağ, Emre Yay., İstanbul 2005, s. 15 vd.
308 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 412-413.

Osmanlı büyükelçiliğine Rumeli Beylerbeyiliği payesi verilerek rütbesi paşalığa terfi ettirilen Kara Mehmed Ağa seçilmişti.[309] Elçilik heyetinde Evliya Çelebi de bulunuyordu. Onun kaydettiklerine göre, elçilik heyeti Viyana'ya varmadan evvel Budin'e uğramıştı ve Budin Beylerbeyi Gürcü Mehmed Paşa büyükelçiye hitaben şu sözleri sarf etmişti:

> ...Viyana'ya vardığında Padişahın namusuna halel getirecek herhangi bir davranışa kalkışma. Avusturyalıların para ve hediyelerine tamah edip aslî vazifeni unutma. Her an Viyana'ya gidip gelmekte olan casuslarım vardır, onlardan böylesi hatalara düştüğüne dair bir haber alırsam kethüdamı gönderir, başını oracıkta kestiririm. Avusturyalılar Raab'daki zaferlerinden yola çıkarak baskın çıkmaya çalışacaklardır. Lakin sen padişah ve sadrazamın emirlerine göre sınırları belirle. Barışa yanaşmazlarsa da hemen bana haber gönder ki Kırım kuvvetleri dağılmadan gereken tedbirleri alalım.[310]

Gürcü Mehmed Paşa'nın bu sözleri sanki Bosna ve Budin beylerinin Avusturya-Macaristan taraflarındaki gelişmeleri sürekli takip etmekle mükellef tutuldukları yönündeki iddiayı desteklemek için sarf edilmişti.

IV. Mehmed devrinin en önemli askeri-siyasi gelişmesi, Osmanlı tarihi için de bir dönüm noktası olan II. Viyana Kuşatması (1683) da Osmanlı istihbaratı adına birçok gelişmeyi beraberinde getirmişti. Kuşatma süresince martoloslardan[311] ve esirlerden istifade edilmesi, Erdel Kralı Apafi Mihal'in Osmanlı ordugâhına kadar gelerek İmparator Leopold'ün Hıristiyan dünyasına yardım çağrısında bulunduğunu haber vermesi, kısa bir süre evvel Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Orta Macar hâkimi Tökeli İmre'nin çalıştırdığı casuslar kanalıyla Osmanlı ordu merkezini bilgilendirme çabası[312] Osmanlı istihbaratının etkinliğini anlamak açısından önemli gelişmelerdir. Hatta kuşatma sırasında "düşmanı psikolojik açıdan yıprat-

309 *Tarih-i Raşid*, I, s. 92-93.
310 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 7.Kitap, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Robert Dankoff, YKY, İstanbul 2003, s. 74.
311 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 15.
312 *Silahdar Tarihi*, II, s. 173; Uzunçarşılı, III/I, s. 445-451.

mak ve kaçırmak" gibi Osmanlı istihbaratı adına pek sık karşılaşılmayan bir hamlede bulunulmuştu. Silahdar Mehmed Ağa'nın kaydettiği üzere, çarpışmalar neticesinde Osmanlı kuvvetlerinin iyice azaldığı, kalanların da yorgun düştüğü bir sırada Avusturya ordusuna sızdırılan casuslar yardımcı Osmanlı kuvvetlerinin yaklaştığını düşman askerlerine duyurmuşlardı.[313] Bu önemli çalışmalara rağmen, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın (1634-1683) doğru olsun olmasın sadece kendi düşünceleri doğrultusunda hareket etmesi Osmanlıların Viyana'da bozguna uğramasına sebep olmuştu. Ayrıca orduyla birlikte götürülen Polonyalı Georges Kolschitzky adlı Babıâli tercümanının karşı tarafa casusluk yaparak Osmanlı hezimetine hizmet ettiğini de istihbarat özelinde belirtmek gerekiyor. Nitekim Kolschitzky'nin muhasara sırasında büyük korku geçiren Avusturyalılara gönderdiği gizli haberlerle onların maneviyatlarını düzelttiğinden bahsedilmektedir.[314]

Merzifonlu'nun idamından sonra Avusturyalılarla devam edecek savaşlar sırasında Osmanlı istihbaratı yine etkindi. Hammer, ordunun yeni serdar-ı ekremi İbrahim Paşa'nın yürüttüğü önemli bir istihbarat çalışmasını kaydetmiştir.[315] Halefi Boşnak Süleyman Paşa'nın da gerek Lehistan üzerine açılan sefer sırasında (1685)[316] gerekse Avusturya cephesinde (1686) casuslardan yardım aldığına dair kayıtlar vardır. Ancak Avusturya ve müttefikleri karşısında uğranılan hezimetin ardından kapıkulu ocaklarının Varadin'de başlayıp İstanbul'a uzanan isyan hareketleri, Osmanlı istihbaratının çalışma sahasını da oldukça farklılaştırmıştı. İlk vazife, isyana sebep oldukları ileri sürülen ve cepheden İstanbul'a kaçan paşaların bulunarak isyan hareketinin yatıştırılmasına hizmet etmek olmuştu.[317] Ancak gelişen hadiseler neticesinde IV. Mehmed tahtını II. Süleyman'a (1687-1691) devrediyor, o sıra hazinede para bulunmadığından tahsisatlarını alamayan ocaklılar da İstanbul'u birbirine katıyordu. İstanbul bu kargaşa içindeyken, karşılarında kendilerini engelleyecek bir kuvvet bulamayan Avusturya orduları da güzergâhlarındaki Osmanlı kalelerini sırasıyla işgal ederek

313 *Silahdar Tarihi*, II, s. 177.
314 Taha Toros, *Geçmişte Türkiye-Polonya İlişkileri*, İstanbul 1983, s. 15-16.
315 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1990, s. 408-409.
316 *Silahdar Tarihi*, II, s. 204.
317 *Tarih-i Raşid*, I, s. 526-528.

Belgrad'a doğru ilerliyordu. Osmanlı istihbaratı ise o sıralar, asilerce katledilen (Mart 1688) Sadrazam Siyavuş Paşa'nın sarayından yağmalanan eşya ve mücevherleri aramakla meşguldü.[318] Silahdar Mehmed Ağa'ya göre yaşanan bu gelişmeler sırasında İstanbul'daki güç odakları arasında birbirlerine karşı casus kullanma eğilimi artmıştı.[319] II. Süleyman'ın da zalim ve zorbaları etkisiz kılarak toplumsal huzuru yeniden temin etmek için casusluk çalışmaları yürüttüğünü, Raşid kaydetmiştir.[320]

İç nizam tesis olunduktan ve Belgrad'ın da düşman eline geçmesinden (1688) sonra imparatorluk yöneticileri Avusturya cephesindeki gelişmelere yoğunlaşmıştı. Bu yoğunlaşma aynı zamanda Osmanlı istihbaratının askeri gelişmeleri tekrar gündemine alması anlamına geliyordu. Ancak Raşid'in kayıtları böyle bir gelişme için biraz daha beklemek gerektiğine işaret etmektedir. Çünkü Belgrad'ı kurtarmakla görevlendirilen Arap Recep Paşa'nın karakollar gezdirmemek ve düşman casuslarının faaliyetlerine engel olmamak gibi istihbaratı önemsemeyen tavrı Osmanlı ordusunun ani bir baskınla hezimete uğramasına neden olmuştu.[321] Bütün ordu mühimmatının düşman eline geçtiği haberi, ordusunun başında bizzat Avusturya Seferine çıkan ve o sıralar Sofya'da bulunan II. Süleyman'a ulaşınca, sarf edilen şu kısa söz Osmanlı istihbaratının içinde bulunduğu güç durumu ve aynı zamanda Avusturya karşısında peş peşe uğranılan hezimetlerin sebebini özetler mahiyetteydi:

Bir sadık kulum yok ki ortalığın ahvalini doğru söyleye[322]

Uzunca bir aradan sonra Avusturya cephesinden başarı haberleri almak ve Osmanlı istihbaratını da işler bir vaziyette görmek, bilgi toplama çalışmalarına önem verdikleri evvelki bahislerde beyan olunan Köprülüler ailesine mensup Fazıl Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasından (Kasım 1689) ve serdar-ı ekrem olarak cepheye varmasından sonra gelişen hadi-

318 *Tarih-i Raşid*, II, s. 32.
319 *Silahdar Tarihi*, II, s. 319-320, 337.
320 *Tarih-i Raşid*, II, s. 99.
321 *Tarih-i Raşid*, II, s. 86.
322 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 506.

selerdi. Tökeli İmre[323] ve Silistre beylerbeyi başta olmak üzere bölgedeki Osmanlı idarecilerinin kullandıkları casuslarla düşmanın durumunu sürekli takip etmelerinde, edindikleri bilgileri ordu merkeziyle paylaşmalarında[324] ve nihayet bu çalışmaların inkâr edilemez katkısıyla Niş, Semendire ve Belgrad gibi birçok önemli kalenin geri alınmasında Fazıl Mustafa Paşa'nın rolü büyüktü. İstanbul'da Osmanlı saltanatı el değiştirirken (II. Süleyman'ın vefatıyla yerine kardeşi II. Ahmed (1691-1695) geçmişti) Macaristan'a geçmek üzere Sofya'da bulunan Fazıl Mustafa Paşa düşmanın durumunu öğrenme amaçlı istihbarat çalışmaları sürdürüyordu. Nitekim şehit düşeceği meşhur Slankamen Muharebesinden (1691) hemen evvel ele geçirilen "dil"lerden Varadin'de bulunan düşmanın köprübaşında Osmanlı ordusuna bir baskın düzenleme niyetinde olduğunu öğrenince birliklerin geçişini hızlandırıyordu.[325] Kısacası onun zamanında Osmanlı istihbaratı askeri sahada belirli bir işlerlik kazanmıştı.

1684'ten itibaren Avusturya ile müttefik olan ve Mora Yarımadası'ndan başka Orta Yunanistan'da Atina ve İstefe'yi düşürdükten sonra Eğriboz üzerine yürüyen (1688) Venedikliler karşısında da Osmanlı istihbaratı oldukça etkin bir görüntü vermişti. Bu etkinliği sağlayanların başında da Eğriboz Muhafızı Çelebi İbrahim Paşa geliyordu. Kendisi bir yandan istihbarat çalışmaları yürütüyor, öte taraftan karşı casusluk faaliyetlerini engelleme noktasında önemli işler çıkarıyordu. Mesela Eğriboz Kuşatmasını gerçekleştiren Venedik donanmasının kaptanı Morozini'nin casuslukla görevlendirdiği bir papazı ele geçirmişti. Bu sayede sadece karşı istihbarat faaliyetleri sekteye uğratılmamış, ayrıca papazdan düşman kuvvetlerinin durumu hakkında esaslı bilgiler edinmişti. Daha esaslı bilgiler ise Morozini'nin yanında kâtiplik eden Rum asıllı bir genç üzerinden sağlanıyordu. Kâtibin casusluk hizmetine karşılık hazineden epey bir para çıkmasına da göz yumuluyordu. İbrahim Paşa ayrıca istihbarat çalışmaları için önemli bir öğe olan düşmanın düşmanından istifade etmekten de geri durmamıştı. O sıralar Avusturya ile harp halinde bulunan Fransa ordusuna mensup iki

323 İstihbarat çalışmalarında bulunmanın Orta Macaristan hâkimlerine yüklenen asli görevlerden biri olduğuna dair önemli bir örnek hadise için bkz. *Silahdar Tarihi*, II, s. 634-636.
324 *Silahdar Tarihi*, II, s. 645-646; *Tarih-i Raşid*, II, s. 144; *Zübde-i Vekayiât*, s. 229.
325 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 533-534.

askere kale kapılarını açıyor ve onlar sayesinde Venediklilerin biri denizden olmak üzere üç koldan Eğriboz üzerine yürüyeceklerini öğrenince hemen gerekli savunma vasıtalarını devreye sokuyordu. Uzun süren kuşatmanın ardından Venediklilerin geri çekilmek zorunda bırakılması (1689), İbrahim Paşa'nın istihbarat çalışmalarından beslenen akilâne tedbirleri sayesinde olmuştu.[326] Venediklilerin asıl hedefi olan Girit'i zapt etme çalışmaları kapsamında başlattıkları Hanya Kuşatmasının (Temmuz 1692) akamete uğratılmasında yine en önemli payın Osmanlı casuslarına ait olduğunu devrin müellifleri müştereken ifade ediyor.[327]

Bu savaşlar sırasında kaydedilmesi gereken önemli gelişmelerden biri de Osmanlı istihbaratının artık Rusya veya Rusları kapsayan yeni ve oldukça güç bir sahada daha faaliyet göstermek mecburiyetinde kalışıdır. Ruslar, imparatorluk yöneticileri için o güne kadar önemsenmeyi gerektirir bir tehlike yaratmamışlardı. Ancak savaş içindeki tutumlarıyla daha sonra Osmanlı istihbaratının gündeminde kendilerini çoğu zaman ilk sırada bulacaklardı. Çünkü Avusturya ve Venedik'in müttefiki olan Lehistan ile vardıkları antlaşma doğrultusunda, 17. yüzyılın başlarından itibaren göz diktikleri Azak'ı ele geçirmek için ani bir taarruz hareketine kalkışmayı kararlaştırmışlardı. Ancak planlarını casuslar vasıtasıyla öğrenen Azak Sancakbeyi Mustafa Bey'in aldığı savunma tertibi sayesinde Haziran 1695'te başlayan 96 günlük ilk Rus muhasarası neticesiz bırakılmıştı.[328] Fakat sonrasındaki gelişmeler Osmanlı istihbaratının Ruslar karşısındaki ilk başarısını kolay unutturmuştu. A.N. Kurat'ın tespitlerine göre ilk saldırının ardından Rusların çekilip gitmeleri üzerine Azak'ın yeni bir hücuma uğrayacağına ihtimal verilmemişti. Bu nedenle kalede oluşan tahribat dahi tamir edilmemişti. Özellikle de Rus donanmasının Don Nehri yoluyla gelebileceği asla düşünülmemişti. Kısacası Azak Kalesi'ndeki Osmanlı garnizonu tamamen büyük bir gaflet içindeydi. Bunun neticesi ise Karadeniz'in "kilidi" sayılan bu önemli Osmanlı kalesinin Rusların eline düşmesi olmuştu. Bu, aynı zamanda Osmanlılara indirilen "ilk büyük Rus

326 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 540, 542, 544.
327 *Zübde-i Vekayiât*, s. 433; *Tarih-i Raşid*, II, s. 199.
328 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 581-582.

darbesi" olması itibariyle ayrıca mühimdi ve askeri bakımdan zayıf telakki edilen "Moskofların" zaptı güç bir kaleyi alabilecek kadar kuvvetlendikleri de meydana çıkmış oluyordu.[329]

Avusturya ve müttefikleriyle devam eden bu uzun savaş devresi kapanmak üzereyken Osmanlı istihbaratı adına yine önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bu gelişmelerden bazılarını ordunun başında bizzat sefere katılan II. Mustafa'nın (1695-1703) yanında bulunan Silahdar Mehmed Ağa kaydetmiştir. Buna göre ele geçirilen "dil"lerden alınan bilgiler doğrultusunda ordu ilerleyişini sürdürmüştü. Yanya Mutasarrıfı Küçük Cafer ile Anadolu Beylerbeyi Mısırlıoğlu gibi Osmanlı paşalarının yanında Kırım Hanı Gazi Giray ile emrindeki tatar kuvvetlerinin düşmandan "dil" almakta önemli başarıları görülmüştü. Sultan otağında ve tercümanlar vasıtasıyla konuşturulan Avusturya, Sırp veya Macar uyruklu "dil"lerden düşmana dair mühim bilgiler edinilmişti. Sultanın Kürt Mehmed Paşa'yı hem "dil" almak hem de doğrudan bilgi toplamak için istediği kadar adamla düşman tarafına göndermesi veya bizzat casuslardan istifade etmesi de istihbarata gösterdiği özeni görebilmek adına önemlidir. Eflak voyvodasının Sebin'deki (Hermastadt) casusu vasıtasıyla edindiği bilgileri sürekli II. Mustafa'ya aktarması[330] ise Fener Rumlarının voyvodalığı sırasında oluşturulacak Osmanlı istihbaratının en sistematik ve geniş ağını anlamak açısından ayrıca önemlidir.

İlginçtir ki Eğriboz'u savunurken yürüttüğü başarılı istihbarat çalışmalarıyla ön plana çıkan Çelebi İbrahim Paşa, II. Mustafa zamanında Venediklilere karşı oluşturulan Mora cephesindeki seraskerliği sırasında korkaklığı ve istihbarat çalışmalarını göz ardı ettiği gerekçesiyle devrin müelliflerinin ağır tenkitlerine maruz kalıyordu. Buna göre, emrindeki 15 bin kadar askerle Mora Yarımadası'nın kuzeydoğusundaki Anapoli liman ve kalesini zapt etmekle görevlendirilen İbrahim Paşa (tam muvaffak olacağı sırada) Venediklilerin top güllelerinden birinin otağına isabet etmesi üzerine korkuya kapılıp kaçıyor, bunu duyan askerler de peşinden firar

329 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya (XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara 1970, s. 12-13.
330 *Nusretnâme*, I, s. 23, 43, 48, 50-53, 58, 79, 82, 84, 86, 88, 98.

ediyordu. Oysa Yörük Valisi Hasan Paşa'nın da ileri harekâtıyla kale içinde iyice mahsur kalan Venedikliler Osmanlı kuvvetlerinin kendilerini yok edecekleri zamanı beklemeye başlamışlardı. Hatta Osmanlı askerlerinin firar ettiklerine dair alınan duyumları bir hile sandıklarından geride bıraktıklarını yağma etmek için kaleden dışarı çıkmaya cesaret bile edememişlerdi. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, orada bulunanların "Serdar iki saat daha muharebeye devam etseydi Venediklilerin hiçbiri kurtulamazdı ve Anabolu Kalesi de kolaylıkla ele geçirilirdi" dediklerini kaydettikten sonra İbrahim Paşa'ya şöyle bir serzenişte bulunuyor:

> Serdar ne bir casus gönderdi ne de bir kimsenin kelamına kulak astı!.. İş ve ahval bilir tecrübeli adamları söyletmek, düşünerek ve vaziyeti araştırarak iş görmek ordu komutanlarının hasletlerinden biridir. Lakin İbrahim Paşa da söz konusu hasletlerden hiçbiri olmadığından o kadar sonsuz zahmet, asker ve mühimmat heba olup gitmiştir.[331]

Defterdarın kayıtlarından esinlenen Raşid de, İbrahim Paşa'nın düşmanın durumunu casuslar vasıtasıyla araştırmaya itibar etmeyerek firarı seçtiğini ifade etmiştir.[332] Böylesi şiddetli saldırılara rağmen, İbrahim Paşa'nın Eğriboz savunmasındaki gibi istihbaratı önemseyen bir ordu komutanı olduğunu örneklemelerle kuvvetlendirerek bir nevi onu aklama vazifesini ise Silahdar Mehmed Ağa üstlenmiştir. Çünkü *Nusretnâme*'sinde İbrahim Paşa'nın yakalanan "dil"lerden Venedik kuvvetleri hakkında bilgi edindiğinden ve Avusturya ordusuna gönderdiği casus kanalıyla da istihbarat çalışmaları yürüttüğünden[333] bahsetmektedir.

Avusturya cephesindeki son çarpışma olan Zenta Savaşından (1697) hemen önce yürütülen istihbarat çalışmaları da organizatörler ve hedeflerin farklılığı açısından kayda değerdir. Mesela Arnavut Kaplan Paşa'nın Moravik Seferine yardıma gönderildiği sırada İrig knezi de casusluk için

331 *Zübde-i Vekayiât*, s. 545-546.
332 *Tarih-i Raşid*, II, s. 324-326.
333 *Nusretnâme*, I, s. 37-38, 157.

gittiği Varadin'den Avusturya ordusu hakkında edindiği önemli bilgilerle dönmekteydi.[334] Ülgün Kalesi Muhafızı Timur Halil de casusları vasıtasıyla savaştan kısa bir süre önce düşmanın Les Kalesi Boğazı'nı zapt etmek için hazırlıkla meşgul olduğunu öğrenmişti.[335] Nihayet Kaptan-ı Derya Mezzomorte Hacı Hüseyin Paşa Akdeniz kıyılarını düşman saldırılarından korumak için casuslardan da yararlanmıştı.[336] Ancak, Zenta yenilgisinde, Avusturya Komutanı Prens Eugen'in (Öjen) savaştan evvel Osmanlı harp planından casuslar vasıtasıyla haberdar olarak hazırlıklarını ona göre yapmasının önemli rol oynadığı[337] göz önünde bulundurulunca, 16 yıl süren savaş süresince Osmanlı istihbaratının yakaladığı başarının çok fazla önem arz etmediği düşünülebilir.

Karlofça Barışı ve Sonrası

II. Viyana Kuşatmasıyla başlayan ve dört düşmana karşı 16 yıl süren mücadelelerin ardından imzalanan 1699 Karlofça Antlaşması Osmanlılar açısından birçok sahada olduğu gibi istihbarat faaliyetlerinde de belirli bir farklılaşma veya çok yönlüleşme devresine geçilmesinin gerekliliğini ortaya koyuyordu. Çünkü Karlofça'yla Osmanlıların toprak kaubı yanında Avrupa'ya karşı birçok diplomatik üstünlüklerini de yitirdikleri, tarihçilerin üzerinde çok fazla tartışmaya gerek duymadan kabul ettikleri bir gerçektir. Kendi başına hareket etme serbestliğinin kaybedilmesinden sonra Osmanlı siyaseti artık Avrupa diplomasisine meyletmiş, bunun doğal yansıması ise eski hâkim ve mağrur tavrın daha mutedil bir mahiyete bürünmesi olmuştur. T. Naff'a göre, Karlofça'yla başlayan gelişmeler aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa devletler sistemine girme sürecinin en önemli safhasıdır.[338] Bunun en açık kanıtı ise girişilecek her savaştan evvel durumun güçlü devletlere bildirilmesi olmuştur. B. Lewis de Karlofça'yla beraber Osmanlıların "orta ve doğu Avrupa komşularının tehdidinden korunmak için batı Avrupa'ya yönelmiş ve ilk kez batı Avrupa'yla yakın ilişkiye

334 *Nusretnâme*, I, s. 202.
335 *BOA, İE.AS, 36/3302;* 24 Zilhicce 1108/14 Temmuz 1697.
336 *Nusretnâme*, I, s. 333.
337 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/I, s. 566.
338 Thomas Naff, "The Ottoman Empire and the European States System," *The Expansion of International Society*, Ed. Hedley Bull ve Adam Watson, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 150.

girmiş"[339] olduğuna dikkat çekmektedir. Bu ilişkilerin seyrine yön verebilmek ise gelişmeleri yakından takip edip gerekli hamleleri zamanında yapma fırsatı sağlayacak sağlam bir istihbarat ağına sahip olmakla mümkündür. Osmanlıların, Karlofça'dan sonra çeşitli bilgi kanallarıyla ve uzunca bir süre Rusya ile İsveç arasında süren mücadelenin seyrinden haberdar olma çabası, Osmanlı istihbaratının diplomatik sahaya meyletme eğiliminin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Sonraki istihbarat çalışmaları da, Osmanlıların "18. yüzyılda Avrupa'yı ve Rusya'yı bazen naif, bazen ustaca gözlemlediği" [340] yönündeki betimlemeye uygun olarak gelişmiştir.

Daha önce ifade edildiği üzere, Azak'ı ele geçirdikten sonra Osmanlılara komşu olan Çarlık Rusya'sını takip etme mecburiyetinin doğması, Karlofça'dan sonraki süreçte Osmanlı istihbaratı için en mühim gelişme olmuştur. Rusya'nın 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı siyasi tarihinin hemen tamamında yer alması şeklinde beliren gelişmenin Osmanlı istihbaratı için de geçerliliğini muhafaza ettiğini söylemek için çok fazla belge veya bilgiye ihtiyaç yoktur. Kısacası, Osmanlı tebaası olan Ortodoksların koruyuculuğuna soyunmaları ve her geçen gün Osmanlı aleyhine güçlenmeleri şeklinde beliren Rus tehdidini kontrol altında tutma çabası Osmanlı istihbaratının gündemini en fazla meşgul eden mesele olmuştur. Böyle bir gelişmeyi daha erken bir zaman dilimine indirgeyen araştırmacılar vardır. Onlara göre, 17. yüzyılın başlarından itibaren Kırım Tatarları'ndan müteşekkil ve "ulaklarla" işleyen Rus hedefli bir casusluk örgütü mevcuttur.[341] Ancak böylesi bir teşkilatın mevcudiyetine ilişkin oldukça sağlam verilerin varlığından bahsetmek halihazırda mümkün değildir. Zaten A.N. Kurat'ın tespitlerinden hareketle, Azak'ı ele geçirene (1696) kadar Rusların Osmanlılarca bir tehlike unsuru olarak algılanmadığından daha evvel bahsedilmişti. Üstelik Defterdar Sarı Mehmed Paşa'nın kaydettiklerine göre, Kırım Tatarları ziraattan anlamadıkları ve geçimlerini sadece yağma ve esir ticaretiyle sağladıkları için Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya ve Lehistan ile barış içinde yaşamasından pek hoşnut değillerdi. Bu nedenle Lehliler ve Rusların Osmanlı

339 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 290.
340 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay., İstanbul 2008, s. 17.
341 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 13-14; Özcan, "Casus," s. 168.

topraklarına saldıracaklarına dair yalan yanlış haberlerle sultan ve yöneticilerini sefere teşvik ederlerdi. Mesela Osmanlı ile Rusya arasındaki barış halinin devam ettiği 1702 senesinde Kırım Hanı Devlet Giray, Rusların Özi taraflarında tahkimat yapmakla meşgul olduğunu İstanbul'a haber vermişti. Ancak bölgeye gönderilen kapıcıbaşılar ve Rusya içine sızdırılan casuslar kanalıyla yürütülen araştırmalar neticesinde söylentilerin asılsız olduğu gün yüzüne çıkarılmıştı.[342] Kırım Tatarlarının bu alışkanlık ve tutumları nedeniyle sağladıkları istihbarata karşı imparatorluk yöneticilerinde bir kuşku hali yarattıkları gerçeği göz önünde bulundurulunca, Osmanlıların Karadeniz'in kuzeyinde sanıldığı gibi esaslı bir istihbarat ağına sahip olmadığı ortaya çıkacaktır.

Ruslara yenildikten sonra Osmanlılara sığınan İsveç Kralı XII. Karl'ın sebebiyet verdiği[343] 1711 Prut Savaşı, Karlofça Barışından sonra Osmanlıların güçten düşüşünün imparatorluk yöneticileri için istihbarat çalışmalarını ne kadar önemli kıldığını anlamaya yardımcı ilk askeri-siyasi gelişme olarak kabul edilebilir. Savaştan önce Osmanlı cephesinde daha önce görülmemiş bir tedirginlik hali, düşmanı enine boyuna ölçüp biçme eğilimi ve doğru istihbarata ulaşmak için bütün kaynaklara başvurma gayreti adeta yeni bir devrin ilk habercileri olmuştur. Kısacası artık Rusların her adımından haberdar olmak için bütün bilgi kanalları devreye sokulmuştur: Evvela, Çar Petro'nun kış mevsiminde donacak olan Turla (Dinyester) Nehri üzerinden sevk edeceği kuvvetlerle Osmanlılara bağlı Bender'de[344] bulunan İsveçlilere bir baskın düzenleme fikrinde olduğu casuslar kanalıyla haber alınıyordu. Bunun üzerine hemen Rumeli kuvvetleri seferber ediliyor, Anadolu valisi de Bender'i muhafaza etmekle görevlendiriliyordu.[345] Ardından, görünüşte İsveç kralının ahvalini müzakere etmek, esasında ise Çar Petro'nun faali-

342 *Zübde-i Vekayiât*, s. 757-758.

343 1709 Paltova Muharebesinde Ruslar karşısında hezimete uğradıktan sonra Bender'e geçmek suretiyle Osmanlılara sığınan İsveç Kralı XII. Karl'ı (Demirbaş) takip eden Rus kuvvetlerinin, Osmanlılarla aralarında 25 sene geçerli olan 1700 İstanbul Antlaşması'na rağmen sınırlara tecavüz etmeleri, Prut Savaşı'na sebep olmuştu. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 65.

344 Boğdan'ın (Moldova) kuzeyinde, Dinyester Nehri kıyısında kurulu olan Bender Kalesi, Osmanlıların son sınır kalesi konumundaydı. Eski adı Tighina olan ve Osmanlı döneminde Bender adını alan şehir bugün de aynı adla anılmaktadır.

345 *Tarih-i Raşid*, III, s. 302, Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 65.

yetlerini incelemek için Kapıcılar Kethüdası Mehmed Ağa Bender'e gönderiliyordu. Zaten Mehmed Ağa 7-8 ay kadar kaldığı Bender'de sürdürdüğü çalışmalarla bir istihbarat şefini andırıyordu. Öyle ki Rusya içine mütemadiyen gönderdiği casuslarla hem Rusların hazırlıklarını takip ediyor, hem de 1700 İstanbul Antlaşmasına aykırı hareket ettiklerine dair alınan duyumların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını öğrenmeye çalışıyordu. Casuslardan başka Kırım Han'ı ile Bender ve Babadağı[346] gibi sınır şehirleri muhafız ve meskûnlarından Rusların Osmanlılara saldırmak niyetinde olup olmadıkları hakkında sürekli bilgi toplamış, topladığı bilgileri ise İstanbul'a dönünce Sultan III. Ahmed'e (1703-1730) takdim etmişti. Ayrıca yürütülen istihbarat çalışmaları kapsamında Kırım Han'ı Devlet Giray da İstanbul'a davet ediliyor, kendisinden Rusların niyet ve hazırlıklarına ilişkin o ana kadar topladığı istihbaratı aktarması isteniyordu. Devlet Giray da, sultan ve sadrazam huzurunda Rusların "sözüne ve sulhuna asla itimat olunamayacak bir millet oldukları ve genelde Hıristiyan âlemi ile ittifak halinde bulundukları" temalı bir konuşma yapıyordu. Ardından sultan huzurunda tüm ricalin katılımıyla gerçekleştirilen müzakereye (20 Aralık 1710) geçmeden evvel Rus sınırında vazifeli yerel temsilcilerden gelen istihbarat raporları okunuyordu. Bu sayede Rusların askeri tahkimat yapmak ve donanma inşa etmek gibi hazırlıklarını tek tek tespit etmek mümkün oluyordu.[347]

Rusların Osmanlılara saldırmak için hazırlıkla meşgul olduklarının anlaşılmasına rağmen III. Ahmed'in savaştan kaçınan tavrı bir dizi istihbarat faaliyetinin daha yürütülmesini zorunlu kılmıştı. Rusların barışı bozar hareketlerinin bulunup bulunmadığından kesin surette emin olmak için bu kez Osmanlı sarayına mensup üst düzey memurlar görevlendirildi. Onlardan biri olan eski Çavuşbaşı Türk Ahmed Ağa sınır boylarında yürüttüğü araştırma neticesinde mevcut bilgileri destekler verilere ulaştı. "Rusların ahvalini sual için" gönderilen saray kapıcıbaşılarından Sağır Mustafa Paşazâde Ahmed Bey de Rusların barışa aykırı hareket ettiklerini doğrular bir istihbaratla İstanbul'a döndü. Hatta kendisinden Rusların gizli işleri hakkında bilgi sahibi biri olarak bahsedilen Kırım hanının emektar ve güvenilir adamlarından

346 Tuna'nın sağ sahilinde Harsova ile Tolçı (Tulcea) arasında uzanan bir dağ silsilesidir.
347 *Nusretnâme*, II, S. 264-266; *Tarih-i Raşid*, III, s. 336-339.

Mirza Sefer Şah'ın İstanbul'a gelmek üzere olduğu işitilince Sultan huzurunda gerçeklemesi planlanan meşveret ertelendi. Nihayet Sefer Şah'tan edinilen bilgiler ışığında Rusların daha ilk barıştan itibaren türlü hilelerle Osmanlı topraklarına saldırmak kastında oldukları ayan beyan ortaya çıkınca 1710 yılında Rusya seferi kesinleşti ve harp hazırlıklarına başlandı.[348]

Görüldüğü üzere yürütülen istihbarat çalışmaları, 18. yüzyıla kadarki Osmanlı tarihinde bir harpten evvel eşine az rastlanır yoğunluktaydı ve Karlofça sonrasında yaşanan değişimi göstermekteydi. Harp öncesi istihbarat çalışmaları böylesi bir yoğunlukta gelişmişken, harp sona erdiğinde Serdar-ı Ekrem Baltacı Mehmed Paşa (1662-1712) ile kurmayları İstanbul'daki muhalif kanat tarafından harp içi istihbarata gereken önemi vermedikleri gerekçesiyle çok sert eleştirilere maruz kalmışlardı. Hatırlanacağı üzere, Osmanlı birlikleri hızlı bir çevirme hareketi ile Deli Petro ve ordusunu Prut Nehri kenarında muhasara etmişlerdi. Muhasaradan dolayı oldukça sıkıntıya düşen Ruslar barış istemek zorunda kalmışlardı. Osmanlı serdarı da barış teklifini tereddütsüz kabul ederek Edirne'ye dönmüştü. Bu durum Baltacı ve kethüdası Osman Efendi'ye muhalif olanların büyük tepkisine neden olmuştu. Muhaliflerin başını çeken Damad (Şehid) Ali Paşa ve yandaşları "bu derecede zayıf olan düşmanın durumunu devlete bildirmemek ne demektir" diyerek sultanı Baltacı ve kethüdası aleyhine tahrik ediyorlardı. Muhaliflere göre:

> ...Baltacı, Rusların ağaç kabuğu yiyecek kadar bir kıtlık içine düştüklerinden haberdar değildi. Haberdar olsaydı hepsini esir etmek veya kılıçtan geçirmek mümkündü. Serdar olanların düşmanın durumunu bilmemeleri, bilmek için casus kullanmamaları veya dil almamaları büyük bir kabahatti. Bu kabâhat şöyle dursun, barış dileğinde olan Rusların zafiyetlerini fark edecek kadar akılları yoksa bâri birkaç gün sabredip durumun özüne vakıf olalım deselerdi gerçeği anlarlardı.

Burada, III. Ahmed'in tepkiler üzerine Baltacı'yı hemen cezalandırmayıp işin hakikatini anlamak için Kırım hanı ile İsveç kralını İstanbul'a

348 *Tarih-i Raşid*, III, s. 385-386; *Nusretnâme*, II, 287-288.

davet etmesi istihbarat açısından önemlidir. Nihayet kendilerinden muhalifleri destekler bilgiler alınca da Baltacı'yı azletmiş, Ruslarla imzalanan antlaşmada başrol oynayan Sadrazam Kethüdası Osman ile mektupçusu Ömer efendileri de idam ettirmiştir.[349] Ayrıca savaştan önce bilgisine başvurulan Kırım hanının "Rusların barışına kesinlikle güven duyulmaz" sözünün Baltacı ve beraberindekilerce pek ciddiye alınmadığını da ifade etmek gerekiyor. Çar Petro'nun memleketine döner dönmez imzalanan antlaşmayı unutarak yeniden sefer hazırlıklarına giriştiği yönünde İstanbul'a ulaşan istihbarat raporlarının mevcudiyeti[350] ise sözün doğruluğunu teyit etmektedir.

18. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı siyaseti için benimsenen çok yönlüleşmenin istihbarat çalışmaları için de geçerli olduğuna, hemen her türlü kaynaktan istifade etmenin ve her bilgiyi dikkatli şekilde analiz etmenin bir zorunluluğa dönüştüğüne, önemli istihbari gelişmelerin yaşandığı 1715 Venedik Seferi sırasında da şahit olmak mümkündür. Mesela, Serdar-ı Ekrem Damad Ali Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Selanik sahrasına varmadan evvel Atina Muhafızı Süleyman Paşa, Venedik ülkesinde ücretli askerlik (*soldat*[351]) yapmaktayken Osmanlı ile Fransa arasındaki barışa istinaden Atina'ya firar eden dört Fransızı çukadarının refakatinde ordu merkezine göndermişti. Kendi ifadesiyle Fransızlardan biri haritacı olup Venediklilere ait bütün kale, tabya ve lağım gibi müştemilatı tasvir edecek bilgiye sahipti. Raşid'e göre, Osmanlılar, Fransızlar sayesinde harp başlamadan evvel Venediklilerin bütün ahval ve hareketlerine gereği gibi vakıf olmuşlardı.[352]

Osmanlı ülkesinde karşı istihbarat faaliyetlerinin ne kadar ileri boyutlara vardığını da Venedik seferi sırasında yaşanan gelişmelerden anlamak mümkündür. Hatta sona yaklaştıkça, sefer adeta Osmanlı topraklarını düşman casuslarından temizleme harekâtına dönüşüyordu. Karlofça Antlaşmasıyla Venediklilere bırakılan Mora yarımadasının civarında yaşa-

349 *Nusretnâme*, II, s. 274-282; Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri..*, s. 301-303.
350 Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri..*, s. 304.
351 Soldatlar, serflerden kura usulüyle seçilirlerdi ve 25 yıl gibi uzun bir süre hizmet etmekle mükelleftiler. Bkz. Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 54.
352 *Tarih-i Raşid*, IV, s. 51.

yan Osmanlı reayasından düşmana casusluk etmekte olanlar, Serdar-ı Ekrem Ali Paşa'nın görevlendirdiği özel memurlar sayesinde tespit edilenler idam edilmişlerdi.[353] Menekşe (Benefşe/Monemvaziya) ve Ayamavra kalelerinin ele geçirilmesiyle 101 gün süren Mora Seferi tamamlanıyordu, ancak Osmanlılar için Menekşe Kalesi başbuğu olan Menekşelioğlu ile de eski bir hesabın görülmesi gerekiyordu. Osmanlı müelliflerinin kaydettiği üzere, kendisi İstanbul'da 20 yıl kadar imparatorluk yöneticilerine tabip olarak hizmet etmişti. Mesleğinin sağladığı rahatlık sayesinde ricalin yanına rahatça sokulabilmiş, devletin takip edeceği siyaset hakkında bilgi sahibi olmuştu. Bu bilgileri de bir casus olarak hizmet verdiği Venediklilere aktarmaktan geri durmamıştı. Süreç böylece işlerken casusluğunun sadrazam tarafından öğrenildiği kuşkusuna kapılan Menekşelioğlu, Mora Seferinden kısa bir süre önce Venedik'e firar etmişti. O ana kadar ki hizmetlerine mükâfat olarak Venedik cumhuru da kendisini söz konusu vazifeye tayin etmişti. Osmanlılar kaleyi ele geçirince onu ve faaliyetlerini anımsamakta zorlanmadılar. Bu nedenle diğer esirlerle birlikte İstanbul'a götürüldü ve benzer işlere bulaşmış olanlara ibret olması için uluorta idam edildi. Bu arada İstanbul'daki Venedik balyosunun tercümanı da aynı gerekçeyle aynı cezaya çarptırıldı.[354]

Raşid'in kayıtlarına göre, düşman casuslarının çalışmalarını önleme çabası 1716 senesinde Venedik'in müttefiki olan Avusturya'yı da kapsar bir genişliğe ulaşmıştı. O yıl Venedik ve Avusturya üzerine sefere çıkılmadan evvel Belgrad muhafızı ile Eflak ve Boğdan voyvodalarının bu hususta uyarılmış olmaları önemlidir. Birbiri ardına gönderilen emirlerde düşman devletlerin Osmanlının sırlarına vakıf olmak için birbirlerine mutlaka mektup ve casuslar göndereceklerinden bahsediliyor, kendilerinden bunu önlemek için belirli geçiş noktalarına güvenilir pasbanlar (nöbetçi-bekçi) konulması isteniyordu. Şüphe uyandıran şahısların gidiş-geliş güzergâhlarının teftiş edilmesi ve kimliklerinin kayıt altına alınması da merkezi idarenin istekleri arasındaydı.[355] Osmanlıların karşı istihbarat faaliyetlerini

353 *Tarih-i Raşid*, IV, s. 68-69.
354 *Tarih-i Raşid*, IV, s. 125-126, 179; Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri..*, s. 315.
355 *Tarih-i Raşid*, IV, s. 217.

engelleme çabalarının böyle daha evvel görülmedik bir derecede artış göstermesi de Karlofça'dan sonra diplomasinin Osmanlıların için kazandığı öneme işaret ediyor olabilir. Çünkü imparatorluğun sadece askeri değil, politik meselelerinde de dışarıya bilgi sızdırılmaması için oldukça dikkatli davranılıyor, bu noktada zafiyet gösterenler asla affedilmiyordu.

Sefer içinde ise Osmanlı istihbaratı uzunca bir aradan sonra oldukça etkindi. Osmanlı ordusu Niş'e vardığında Belgrad Muhafızı Arnavut Halil Paşa sözlerine inandığını belirttiği casuslarından Papa ile müttefikler arasındaki yazışmalara ve birlikte hareket etme kararı aldıklarına dair edindiği bilgileri mufassal bir rapor halinde ordu merkezine takdim etmişti.[356] Serdar-ı Ekrem Damad Ali Paşa da ordusuyla Belgrad'a girdiğinde (Temmuz 1716) düşmanın ahvalini öğrenmek için etrafa adamlar göndermişti. Düşmandan "dil" tutanlara da o güne kadar görülmemiş miktarda bahşişler dağıtmıştı. Osmanlı birliklerinin Varadin'e doğru ilerlemesi ise yakalanan yedi esirden 70-80 bin kişilik Avusturya ordusunun orada olduğunun öğrenilmesinden sonraydı. Buraya kadar ki eylemleriyle Damat Ali Paşa istihbarata ne kadar önem verdiğini ispatlamıştı, ancak İ.H. Uzunçarşılı'nın tespitlerine bakılırsa, onun, harp sırasında istihbarat raporlarına göre hareket etmek yerine Lalizâde'nin zayicesine[357] kanarak Avusturyalılara saldırmak için eşref saatini beklemeyi tercih etmiş olması, Varadin Meydan Muharebesinin (5 Ağustos 1716) kaybedilmesine sebep olmuştu.[358] Damad Ali Paşa'nın alnından vurularak şehit düştüğü Varadin hezimetinden sonra Osmanlı istihbaratı adına önemli gelişmeler yaşanmıştı. Prens Öjen kumandasındaki Avusturya kuvvetleri tarafından kuşatılan Temeşvar Muhafızı Bodur Mustafa Paşa kalenin gizli kapısından Hıristiyan kıyafetiyle çıkardığı bir adamı vasıtasıyla Belgrad'a çekilen Osmanlı ordusundan yardım istiyordu.[359] Ayrıca Avusturya kuvvetleri Osmanlı ordugâhında Eflak Voyvodası İskerlet-zâde Nikola'nın gönderdiği istihbarat raporlarını ele geçirince süratle Bükreş'e hareket ediyor, voyvo-

356 *Nusretnâme*, II, s. 346-347.
357 Zayice veya zayiçe, yıldızların belli bir zamandaki yerlerini ve durumlarını gösteren çizelgedir.
358 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 117, 121.
359 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 126-128.

dayı boynuna ip geçirip çıplak bir vaziyette Viyana'ya götürüyorlardı.[360] Böylece bozgun sadece harp sahasıyla sınırlı kalmıyor, Osmanlı istihbaratına da ağır bir darbe indiriliyordu. Voyvoda da savaş süresince Osmanlı imparatorluk ve ordu merkezini bilgilendirme gayreti ve sadakatinin faturasını oldukça ağır bir şekilde ödemiş oluyordu.

Bir yıl sonra, 1717 senesinde Avusturya kuvvetlerince muhasara edilen Belgrad'ı savunan Mustafa Paşa ile İstanbul'dan yardımına gönderilen ordunun Serdar-ı Ekrem'i Halil Paşa arasındaki haberleşme ise ilginç bir şekilde yürütülmüştü: Avusturyalıların katı muhasarasından dolayı paşalar arasındaki fikir ve bilgi alışverişi Sava Nehrini yüzerek geçen Osmanlı casuslarınca sağlanmıştı. Hatta düşman üzerine eş zamanlı yürümek için belirlenen hücum parolası Mustafa Paşa'ya su altından iletilecekken, Prens Eugen Osmanlıların haberleşme sistemini fark edince Sava Nehri altına kurdurduğu ağlarla Belgrad'a dönmekte olan casusu yakalatarak Halil Paşa'nın taarruz planı ve zamanını öğrenmişti. Bu sayede daha önce davranmış ve Osmanlıları ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Belgrad'ı ele geçirmişti.[361] Peş peşe uğranılan yenilgilerin ardından Osmanlılarla Avusturya ve Venedik arasında 1718 Pasarofça Antlaşması imzalanıyordu. İstihbarat akışının kesintiye uğratılmasının ağır faturasını ödemenin getirdiği sorumluluktan mıdır bilinmez, Osmanlı imparatorluk idaresi antlaşmanın imzalanmasının arifesinde bölgedeki yerel temsilcilerinden "sahih haber verir casuslarla" bilgi edinmekten geri durmamalarını istiyordu. Niş Muhafızı Ali Paşa'nın başını çektiği sınır yöneticileri de gerekli bölgelere gönderdikleri casuslar veya sınır boylarına gidip gelen yolcular kanalıyla sağladıkları istihbaratı İstanbul'a ulaştırarak merkezin beklentilerine cevap vermeye çalışıyorlardı.[362] Ayrıca Bosna Valisi Köprülüzâde Numan Paşa'nın casuslar ve "dil"ler vasıtasıyla Avusturyalıların barışa ilişkin görüşlerini öğrenme çabası, aynı amaçla İstanbul'daki İngiliz elçisinin sır kâtibinin bilgisine başvurulması da[363] Karlofça sonrası Osmanlı istihbaratında görülen değişime açıkça işaret eden gelişmeler olarak kabul edilebilir.

360 Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri..*, s. 326.
361 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 133-136.
362 *BOA, C.HR*, 35/1706; 22 Cemaziyelâhir 1130/23 Mayıs 1718.
363 *Tarih-i Raşid*, V, s. 39.

Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa'nın (1660-1730) yoğun gayretleri sonunda Avusturya ve Venediklilerle barış sağlandıktan sonra Lale devri (1718-1730) olarak bilinen barış dönemi başlarken Osmanlı istihbaratı bir süreliğine de olsa batıda harp sahasından uzaklaşıyordu. 12 yıl kadar imparatorluğun otoritesini tekelinde toplayan Damad İbrahim Paşa sadece Avrupa'daki gelişmeleri sükûnetle seyretmek istercesine bir politika benimsiyordu. Bu politikanın başarıyla uygulanması ise diplomatik sahada faaliyet gösterecek istihbarat kanallarına sahip olmaktan geçiyordu. Yerli ve yabancı elçilerle Eflak-Boğdan beylerinden[364] birer istihbarat elemanı olarak istifade etme amacının bu devirde daha belirgin bir hal almış olması, Damad İbrahim Paşa'nın diplomatik istihbaratı önemseme eğiliminin bir uzantısı olmalıdır. Kendisinin de daha yakından vakıf olmak istediği Avrupa siyaseti hakkında bilgi edinmek amacıyla İstanbul'daki dost devlet elçileriyle sık sık bir araya gelmesi, aynı amaç doğrultusunda Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'yi (ö. 1732) elçi olarak Fransa'ya göndermesi ve (yedi sene gecikmiş olsa da) Pasarofça Antlaşmasının şartlarına uygun olarak Kazancızâde Ömer Ağa'yı Viyana'ya şehbender (konsolos)[365] ataması (1725) söz konusu gayenin uygulama sahasına aktarımına ilişkin önemli misallerdir. Zaten Avusturya hükümetinin Şehbender'in atanmasında bir hayli zorluk çıkarmış olması da onun Osmanlıları ilgilendiren havadisleri İstanbul'a aktarmaktan geri durmayacağını,[366] dolayısıyla Nevşehirli'nin gayesini anlamış olmalarından başka bir şey değildir.

Diplomatik sahada böylesi gelişmeler yaşanırken Osmanlı askeri istihbaratına da İranlılarla sürecek uzun harpler nedeniyle imparatorluğun doğu hudutlarında önemli görevler düşüyordu. Mesela İran üzerine sefer açılmasının kesinleşmesi (1723) sınırdaki paşalardan alınan istihbarat raporları doğrultusunda gelişen bir hadiseydi. Nitekim Erzurum Valisi Silahdar İbrahim Paşa bir yıl önce gönderdiği raporla Afgan Emiri Mir

364 Elçi ve voyvodaların Osmanlı istihbaratına hizmetlerinin tarihçesi konunun bütünlüğünü muhafaza açısından bir sonraki bölümde ayrıntılı surette ele alınmıştır.
365 Akdeniz ticaretinde büyük ölçüde etkin olan İtalyan kent-devletleri 12. yüzyıldan itibaren doğuda Filistin, Suriye, Mısır ve İstanbul'da "potestas" ve "bailo" denilen konsolosluklar oluşturmaya başlamışlardı. Bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Konsolos," *MEB.İA*, C.VI, Eskişehir 1997, s. 836.
366 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 150-151, 170.

Mahmud'un saldırısından dolayı İran'ın kargaşaya sürüklendiğini haber veriyordu. İbrahim Paşa, Tebriz'deki Fransız tacirlerin kargaşa nedeniyle Erzurum ve İzmir'deki ortaklarına bölgeye gelmelerinin sakınca doğuracağına dair kaleme aldıkları mektupları da raporuna iliştirmek suretiyle sağladığı istihbaratı belgelerle kuvvetlendiriyordu. Bağdat Valisi Hasan Paşa'dan da benzer bir rapor alınınca İran üzerine sefer açmanın tam vakti olduğuna kanaat getiriliyordu.[367] Ancak harp içinde yakalanan birkaç "dil"[368] ile Yahudi bir casustan[369] istifade etmenin dışında çok önemli istihbarat çalışmaları yürütüldüğüne şahit olunamamıştır. Damad İbrahim Paşa'nın Bağdat Valisi Ahmed Paşa'ya "yarar casuslar" kullanması için gönderdiği 1727 tarihli emirden de Osmanlı kumandanlarının istihbarat faaliyetlerine gereken önemi vermedikleri anlaşılmaktadır. Sadrazama göre de bir önceki yıl (Safevî Şahlığı'nı yıkarak İran'da hükümranlığı ele geçiren Afganlı Eşref Şah idaresindeki) İran kuvvetleri karşısında uğranılan hezimetin başlıca sebebi istihbaratsızlıktır. Düşman üzerine nizamsız varıldığı gibi ordunun ilerisinde karakollar gezdirilmediğinden hakkında bilgi toplanamayan İran ordusunun baskınına maruz kalınmıştır.[370] Dolayısıyla uzun süren mücadelelerin ardından Şah Tahmasb'ın Afşar aşireti reisi Nadir Ali Han'ın yardımıyla Isfahan'ı ve İran Şahlığını yeniden ele geçirmesinde Osmanlı cephesindeki istihbarat çalışmalarını önemsememe halinin de katkısı olmuştur denilebilir.

Nevşehirli'nin imparatorluk sınırları içinde yürüttüğü istihbarat çalışmalarına bakınca, yarar casuslar kullanımını teşvik için kaleme aldığı emrin sadece bir söz kalabalığından ibaret olmadığını, kendisinin de istihbarat çalışmalarını özümsediğini ve önemsediğini anlamak kolaylaşıyor. Raşid'in kayıtlarına göre, Nevşehirli sürekli halkın rahat ve mutluluğunu düşünüyor, bunu engelleme çabasında olanları da istihbarat çalışmalarıyla tespit etmeye çalışıyordu. İstanbul Kadısı Dürrî Mehmed Efendi'nin azle-

367 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 173.

368 M.Münir Aktepe, *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silâhşör Kemanî Mustafa Ağa'nın Rêvan Fetih-nâmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak.Yay., 1970, s. 56, 62.

369 *Abdi Tarihi (1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser)*, Haz. Faik Reşit Unat, TTK Yay., Ankara 1999, s. 24.

370 Küçük Çelebizâde İsmail Asım, *Tarih (Raşid Tarihi Zeyli)*, 2.Baskı, İstanbul 1282, s. 514-516.

dilmesi (1720), Nevşehirli'nin titiz tavrıyla ilintili bir casusluk çalışmasından sonra gelişen bir hadiseydi. Aynı sene Hasköy'deki kiremit kârhânesinin üstadı olan bir gayrimüslimin evini yağmalayanların yakalanması da, saltanat merkezinde öylesi suçlara asla göz yummayan Nevşehirli'nin başlattığı geniş bir istihbarat çalışması sayesinde mümkün olmuştu.[371] Ayrıca o günlerde İstanbul'un çeşitli bölgelerinde çıkarılan ve herkesin keyfini kaçıran yangınların kundaklama olup olmadığını kestirmek için Nevşehirli ve beraberindekiler yine casusların yardımına başvuruyordu.[372]

Lale Devri, Patrona Halil Ayaklanmasıyla (1730) sona ererken tahttan çekilmek durumunda kalan III. Ahmed'in halefi I. Mahmud'a (1730-1754) tavsiyesi, taşıdığı istihbari nitelik açısından kayda değerdir. Buna göre, Osmanlıların yeni sultanı "sırrını evladı da dahil öyle herkesle paylaşmayacak, ayrıca vezirinin durumunu gizlice araştırmaktan da geri durmayacaktı."[373] I. Mahmud'un idareyi ele alır almaz giriştiği ilk icraat ise Patrona Halil ve yandaşlarını birtakım gizli müzakere ve faaliyetlerden sonra ortadan kaldırmak olmuştu.[374] İç nizamı yeniden tesis eden Osmanlı istihbaratı yine harp sahasına dönüyordu. Çünkü imparatorluğun doğu sınırlarında önce Şah Tahmasb ardından onu devirerek İran'da Kaçar Hanedanı hâkimiyetini kuran Nadir Han ile süren harpler 1736 senesine kadar devam edecekti. İran savaşlarının en meşhuru olan Arpaçayı Muharebesinde (1735) Osmanlıların yaşadığı hezimeti tıpkı Nevşehirli gibi I. Mahmud da istihbarat faaliyetlerine gereken önemin verilmeyişine yoruyordu. İ.H. Uzunçarşılı'nın mühimme kayıtlarından hareketle ortaya koyduğu üzere, I. Mahmud'un tüm uyarılarına rağmen Şark Seraskeri Abdullah Paşa'nın idare ettiği sefer sırasında ne karakol ne de casuslarla düşman hakkında bilgi toplama usullerine riayet edilmişti.[375] Ancak asrın ortalarından itibaren doğu hududundaki paşaların İran ve Gürcistan'ın durumunu özellikle casuslar[376] kanalıyla ve daha dikkatli surette takip ettik-

371 *Tarih-i Raşid*, V, s. 286-287.
372 *Tarih-i Raşid*, V, s. 310; Küçük Çelebizâde İsmail Asım, *Tarih*, s. 335
373 *Abdi Tarihi*, s. 41-42.
374 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 214-215.
375 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 229.
376 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun*, *4/132*; 29 Zilhicce 1160/1 Ocak 1748.

leri görülmektedir. Mesela Bağdat ve Basra Valisi Süleyman Paşa 13 Şubat 1752 tarihli raporunda sadakatinin bir göstergesi olarak havadis toplamak için İran içine casuslar göndermekte olduğunu haber veriyordu.[377] O tarihlerde Nadir Şah'ın ölümüyle İran'da baş gösteren şahlık kavgası da Çıldır valisi tarafından görevlendirilen casuslar kanalıyla takip ediliyordu.[378]

I. Mahmud zamanında imparatorluğun kuzey sınırında başlayan hareketlilik de uzun bir barış devresinin ardından Hıristiyan dünyasını Osmanlı askeri istihbaratının gündemine yeniden sokuyordu. Azak Kalesi, Osmanlıların doğudaki muharebelerle meşgul olmasından istifade eden Ruslarca muhasara ediliyordu (1736). Rusların Kırım'ı da kapsayan askeri plan ve faaliyetleri hudut yöneticilerinden alınan raporlardan anlaşılınca İran harpleri sonlandırılıyor, ayrıca Rus sınırındaki kalelerin tamiri ve donanmanın Karadeniz'e çıkarılması gibi sefer hazırlıkları hızlandırılıyordu. Ancak bu çabalar Azak Kalesi'nin Rusların eline geçmesine engel olmaya yetmiyordu. Dolayısıyla, daha önceki kuşatmalar sırasında yaşanan gelişmelerden yola çıkarak, Azak'ı savunmak Osmanlılarca Ruslara karşı yürütülen istihbarat çalışmalarında bir başarı ölçütü olarak kabul edilecek olursa, Karadeniz'in güneyindekilerin yine sınıfta kaldıklarını kabullenmek daha kolaylaşıyor. Ama Osmanlı istihbaratını Rusya Seferi sırasında daha önemli bir sınav bekliyordu. O da Rusya ile Avusturya arasındaki gizli ittifakı deşifre etmekti. Bu ittifaka göre Rusların ilk taarruzunun ardından Avusturya iki devlet arasında aracılık rolünü üstlenmiş gibi görünecek, beklenen an geldiğinde de Osmanlı aleyhine harbe dahil olacaktı. Nitekim Rusların Azak'ı düşürmesinden hemen sonra Avusturya İmparatoru VI. Karl da sözde iki devlet arasında barışı tesis etmek adına bazı teşebbüslerde bulunuyordu.[379] Ancak Osmanlı istihbaratı bu kez önemli bir başarıya imza atıyor ve düşmanların gizli bir ittifak içinde olduklarını ortaya çıkarıyordu. İlk olarak Özi Valisi Yahya Paşa'dan imparatorluk ve ordu merkezine ulaşan bir istihbarat raporunda Rusların 180 bin kişilik bir orduyla Özi üzerine yürümekte olduklarının, dolayısıyla devletler arasında barış sağlama

377 İzzî Süleyman Efendi, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199, s. 267.
378 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 5/179; 17 Muharrem 1162/ 7 Ocak 1749; 6/205; 29 Zilhicce 1162/10 Aralık 1749.
379 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 253-258.

çabalarının bir aldatmaca olduğunun casuslar kanalıyla öğrenildiğinden bahsediliyordu.[380] Vidin Muhafızı İvaz Mehmed Paşa da "amele biçiminde" gönderdiği casuslar ve Belgrad'tan gelen tüccardan Avusturyalıların harp hazırlığıyla meşgul olduklarını öğrendiğini bildirdikten sonra barışa aracılık etme teşebbüslerinin Osmanlı hükümetini oyalamaktan ibaret bir eylem olduğuna imparatorluk yöneticilerinin dikkatini çekmeye çalışıyordu.[381] Karlofça sonrası sürecin bir yansıması olarak bilgisine başvurulan Fransa Elçisi Vilnöv de (Lehistan'daki veraset savaşı nedeniyle harp halinde oldukları) Avusturya'nın Osmanlı hükümetini kandırmakta olduğuna, hazırlıklarını bitirir bitirmez de harp ilan edeceğine vurgu yapmıştı.[382] Ancak ordu kumandanlarının gafleti Osmanlı istihbaratının askeri başarılara katkı sağlamasına bir kez daha engel oluyordu. İ.H. Uzunçarşılı'nın tespitlerine göre istihbarat raporlarının mevcudiyetine rağmen ordunun başında bulunan Silahdar Mehmed Paşa ile kethüdası Osman Efendi Avusturya'nın aracılığına inanmışlardı. Özi'nin düşmesinden ve Avusturya'nın Osmanlı topraklarına saldırmasından sonra gaflet uykusundan uyanacaklar, ancak gafletlerinin bedelini ebedi uykuya dalmakla ödeyeceklerdi.

Ordu yöneticilerinin aymazlığına karşın asıl gayesini anladıkları düşmana karşı gerekli tedbirleri zamanında alma çabasında olan sınır paşaları sayesinde Osmanlı İmparatorluğu iki cepheli mücadelelerden en az zararla kurtulmayı başaracaktı. Mesela, eski sadrazamlardan olan ve kendisinden uyanık fikirli bir şahsiyet olarak bahsedilen Bosna Valisi Hekimoğlu Ali Paşa, en başından samimiyetlerine inanmadığı için Avusturyalıları asla Osmanlı istihbaratının gündeminden çıkarmamıştı. Bu sayede beş koldan Bosna'ya saldırmak niyetinde olduklarını öğrenmişti. Avusturya ordusunun yürüyüşe geçtiği sırada ise durum ve planlarını casusları vasıtasıyla öğrendiğinden hemen gerekli savunma tertibatını almıştı.[383] Avusturya'nın Mayıs 1737'de kolaylıkla ele geçirdiği Niş'in aynı şekilde geri alınması ise

380 Vak'anüvis Subhi Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi*, (Sâmi ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte) Haz.Mesut Aydıner, Kitabevi Yay., İstanbul 2007, s. 362-363; İ.H.Uzunçarşılı, Yahya Paşa'nın düşman ordusunun 100 bin kişiden müteşekkil olduğunu bildirdiğini kaydetmiştir. Bkz. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 260.

381 *Subhî Tarihi*, s. 361-362.

382 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 261.

383 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 268.

Vidin Muhafızı İvaz Mehmed Paşa'nın ele geçirdiği "dil"lerden sağladığı istihbarat sayesindeydi. Hekimoğlu Ali Paşa, Avusturya ordusuyla tutuşacağı büyük harpten önce de düşman kuvvetleri hakkında istihbarat çalışmalarını sürdürüyordu. Nitekim Kuzey Bosna'dan, Gradiçka'dan Banaluka (Banyaluka) üzerine büyük bir ordunun gelmekte olduğunu casuslarından öğrenmişti. Ayrıca edindiği istihbarat sayesinde Avusturyalılara karşı başarılı bir hedef şaşırtma stratejisi uygulamıştı. Bütün çabalarının neticesi ise Avusturyalıların, Banaluka muhasarasıyla başlayan Bosna'yı istila etme planlarını boşa çıkarmak olmuştu.[384]

1739 Belgrad Antlaşmasına kadar iki yıl daha sürecek olan harpler sırasında Avusturya ve Rusya'ya karşı iki yönlü faaliyet gösterecek olan Osmanlı istihbaratı ele geçirilen "dil"ler[385] ve kullanılan casuslardan[386] başka Boğdan voyvodasının sağladığı bilgilerle beslenmeye devam etmişti. Ayrıca I. Mahmud da harp sırasında ordularına gizlice gönderdiği güvenilir adamları vasıtasıyla vezir ve kumandanlarının faaliyetlerini takip etmişti.[387]

I. Mahmud zamanında Zengi esirlerin veya Malta adası etrafında gezinen tüccar gemilerine zarar veren korsanların yakalanması için de casuslardan istifade edildiğini İzzî Süleyman Efendi kaydetmiştir.[388] Son olarak, bu devir istihbarat çalışmalarında kendisinden istifade olunan Abdülcelil isimli casusun varlığına ilişkin bir arşiv kaydının, Osmanlı istihbaratının yerelde teşkilatlanmasına ve nitelikli casuslara sahip olduğuna yönelik bazı kuvvetli izler taşıdığını belirtmek gerekiyor. Çünkü Abdülcelil bölgeyi iyi bildiği için casusluk hizmetiyle birkaç kez Ahıska'dan İran ordusuna gönderiliyor, hem hizmeti hem de sadakati münasebetiyle kendisine Ahıska cizye gelirlerinden günlük 20 sağ akçe veriliyordu.[389]

Kendisine olayların gelişiminin istikameti hakkında bir öngörüde bulunarak hareket etme kolaylığı sağlayacak olan istihbarat çalışmalarından

384 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 271-276.
385 Mesela Rusların bütün taburlarıyla Prut Nehri sahilindeki kalelere hücum ettikten sonra nehir boyunca ilerlemekte oldukları, İsakçı muhafızının görevlendirdiği mutemet casuslar ve alınan diller sayesinde öğrenilmişti. (*BOA*, *C.AS*, *255/10646;* 20 Receb 1152/23 Ekim 1739.)
386 *BOA*, *C.HR*, *121/6040;* 7 Rebiyülâhır 1152/14 Temmuz 1739.
387 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 292, 335.
388 *Tarih-i İzzî*, s. 154-155, 247-248.
389 BOA, C.AS, 374/15484; 18 Cemaziyelahir 1155/20 Ağustos 1742.

ziyade yıldızlardan hükümler çıkarma (ilm-i nücum/astroloji) işine daha meyilli bir sultan portresi çizen III. Mustafa'nın (1757-1774) Osmanlı tahtına oturması, şahısların şahsiyetine bağlı niteliği dolayısıyla 18. yüzyılın ortalarında Osmanlı istihbaratı için büyük bir mahzur teşkil etmişti. Sultanın böyle bir eğilim veya saplantıya sahip olmasına rağmen, imparatorluk ricali arasında istihbaratın önem ve gerekliliğini anlamış şahsiyetlerin mevcudiyeti, Osmanlı istihbaratına ilişkin gelişmelerin seyrini takip etmeyi mümkün kılmıştır. İ.H. Uzunçarşılı'nın ifade ettiği üzere, özellikle Sadrazam Koca Ragıp Paşa gibi yöneticiler sayesinde Osmanlı istihbaratı Avrupa'daki siyasi cereyanları ve komşu devletlerdeki gelişmeleri takip etme vazifesini başarıyla sürdürmüştür.[390] Bu başarı aynı zamanda Osmanlı casuslarının çalışma usullerine ve becerilerine ilişkin daha canlı bilgilere ulaşılmasını mümkün kılmıştır. Bu noktada, III. Mustafa saltanatının ilk senesinde havadis toplaması için Leh Ukrayna'sına gönderilen Casus Ali'nin yürüttüğü çalışmalardan bahsetmek yerinde olacaktır. Kendisi, Lehistan'a vardığında Kırım'dan tanıdığı Vloşinciko İştefan adındaki bir Kazakın hanesinde misafir oluyor, bir gün sonra da onun rehberliğinde bilgi toplama çalışmalarına başlıyordu. Bir taraftan kendi gözlemlerine dayalı olarak Lehistan'daki Rus kalelerinde mevcut asker ve mühimmat miktarlarını kayıt altına alıyor, öte yandan karşılaştığı Ruslara askeri faaliyetleri hakkında sorular yöneltiyordu. Dönüşte ise Başnika adlı bir köyde misafiri olduğu Varonski'den Rusların Lehistan'daki askeri durumlarına ilişkin önemli bilgiler ediniyordu.[391] Casus Ali, Osmanlı istihbaratının komşu ülkelere kadar sızabilen ve oradaki insanlarla anlaşacak kadar yabancı dil becerisine sahip olan Müslüman casuslardan istifade ettiğinin en dinamik misallerinden birini teşkil etmektedir. Casus Ali'nin ne amaçla orada bulunduğunu bilen Kazak ve Leh uyruklu şahısların kendisine konaklama, rehberlik ve bilgi aktarımı hususlarında yardımcı olmaları ise Osmanlı istihbaratının imparatorluk sınırları dışında güçlü bağlantılara sahip olduğuna işaret etmesi açısından ayrıca önemlidir.

İlmiye sınıfının en tepesinde bulunanlar da dahil o devir imparatorluk ricalinin istihbarat çalışmalarını ne kadar önemsedikleri 1765 sene-

390 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 343.
391 Mustafa Kesbî, *İbretnümâ-yı Devlet*, Haz. Ahmet Öğreten, TTK Yay., Ankara 2002, s. 47-49.

sinde yaşanan bir bilgi toplama çalışması sırasında açıkça ortaya çıkıyordu. Mustafa Kesbî'nin kaydettiği üzere o sene Rusların Kabartay'da bir palanka (küçük kale veya hisar) inşa ettikleri duyulur duyulmaz sadrazam ve şeyhülislamın müşterek çabalarıyla imparatorluk merkezinden görevlendirilen özel bir casus hemen harekete geçiyordu. Hazırlanan yol haritasına göre casus önce Kırım'a uğrayacak, Kırım hanının yanına katacağı güvenilir adamlarla da Kabartay'a varıp palankanın fiziki özelliklerinin yanında sınır ihlaline sebebiyet verip vermediğini, ayrıca Osmanlılar için bir sakınca teşkil edip etmediğini gereği gibi tetkik edecekti. Bu çalışma sayesinde imparatorluk yöneticileri Rusya'ya karşı izlenecek politikayı belirleme imkânına kavuşacaktı.[392]

Böylesi başarılı istihbarat faaliyetleri yürütülürken biraz evvel dile getirilen kaygı gerçek olacak, İ.H. Uzunçarşılı'nın dikkat çektiği üzere, III. Mustafa tamamen astrolojik öngörülerle Ruslar üzerine harp açacaktı (1768). Otuz yıllık barış devrini sonlandıran ve o güne kadarki imparatorluk tarihinin en ağır şartlarını taşıyan antlaşması olan 1774 Küçük Kaynarca ile neticelenen savaş devresi aynı zamanda Osmanlı istihbaratının askeri sahada en verimsiz geçen dönemlerinden biri olma niteliği taşımaktadır. Gerçi saray arşivinde bulunan bir vesikadan anlaşıldığı üzere Rumeli Valisi Mehmed Paşa harbin hemen başında birbiri ardına gönderdiği casuslarla Avusturyalıların durumunu takip etmeye çalıştığından bahsediyordu,[393] ancak böylesi kişisel gayretler Osmanlı istihbaratının kısırlığı hükmünü aşmaya yetecek bir boyuta ulaşamamıştır. Casusları kanalıyla cephedeki vaziyeti takip etmekten geri durmayan I. Mahmud'un aksine saraydan dışarı çıkmayan III. Mustafa'nın tavır ve alışkanlıkları da Osmanlı istihbaratının verimsizliğinin sebeplerindendir. Özellikle ordunun durumunu bilmeden, bilenleri de dinlemeden cephedeki işlere sürekli müdahale etmesi Osmanlı ordugâhı iyice zora sokmuştur.[394]

Osmanlı cephesinde durum böyle vahamet arz ederken Ruslar müthiş istihbari başarılara imza atmışlardı. Casusları kanalıyla hem Osmanlı

392 *İbretnümâ-yı Devlet*, s. 59.
393 *TSMA.d.*, 4355/2; 17 Ramazan 1182/25 Ocak 1769.
394 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 343.

ordusunun durumunu araştırmaktan geri durmamışlar hem de Mora, Mısır ve Kırım halklarını sultan aleyhine çevirme noktasında önemli adımlar atmışlardı. Harp sırasında Kırım halkı ile bazı ileri gelenlerinin, Rusların topraklarına ayak basmalarına göz yummaları müstakil bir hanlık hülyasıyla Rus casuslarınca kandırılmalarından sonra gelişen bir hadise olmuştu.[395] Rusya'ya elçilikle gönderilen Necati Efendi'nin kayıtlarına bakılırsa, Kazan Tatarlarının Osmanlı ordusuna katılımlarının engellenmesinin ve çarın hizmetini kabullenmelerinin altında da yine Rus casuslarının parmağı vardı.[396] Anlaşılan Ruslar savaş sırasında Müslümanlardan kendilerine casusluk yapacak kimseleri temin etmekte de pek zorlanmamışlardı. Nogay mollalarından olan ve Osmanlı ordugâhına rahatça girip çıkan İdris Efendi[397] Rusya'ya casusluk eden Müslümanların en göze batanlarından sadece biriydi. Mora İsyanının (1770) tanıklarından Süleyman b. Mustafa da Rumları isyana sürükleyen Rus casusları arasında Hacı Murad isminde birinin bulunduğunu kaydetmiştir.[398] Ancak imparatorluk ve ordu merkezinin Rus casuslarından ve özellikle Mora'nın vaziyetinden haberdar olmayışı Yunan isyanını ve Osmanlı donanmasının yok edildiği Çeşme faciasını (1770) beraberinde getirmişti. Gerçi Çeşme faciasından kısa bir süre önce iki Rus filosunun Baltık Denizi'nden hareket ederek Osmanlı sularına doğru ilerlediği Fransız hükümeti tarafından imparatorluk idaresine ihbar edilmişti,[399] ancak gerekli tedbirleri almak için bir hayli geç kalınmıştı. Bu yaşananlar, 18. yüzyılda Osmanlıların deniz istihbaratına önem vermeye başladıkları ve deniz casusluğunu hızla geliştirdikleri yönündeki tespitleri[400] yeniden gözden geçirmeyi gerektiriyor. Bu yüzyılda sadece denizciliğin gelişmesine paralel olarak gemicilerin bilgisine daha sık başvurulma lüzumu hissedilmiş olmalıdır. A. Palmer'in de belirttiği üzere, 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbi, düşmanın deniz kuvvetleriyle ilgili

395 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 386-407.
396 Necati Efendi, *Târih-i Kırım (Rusya Sefâretnâmesi)*, Haz.Erhan Afyoncu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990, s. 30.
397 Necati Efendi, *Târih-i Kırım (Rusya Sefâretnâmesi)*, s. 11-13.
398 Rus casuslarının faaliyetleri ve isyanın gelişimi için bkz. Süleyman b. Mustafa, *Mora İhtilali Tarihi*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh563, s. 3-7.
399 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 393.
400 İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX.Yüzyıllar)," s. 244; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 16.

bilgi edinme aşamasında Osmanlı istihbaratının oldukça zayıf olduğunu ortaya koymuştur.[401]

Çevresinde olup bitenlerin farkına varmayan seraskerler ile harita bilgisinden ve cephedeki gelişmelerden bihaber olduğu gibi yıldızların rehberliğinde hareket etmeyi temayül haline getirdiği düşünülen bir sultanın[402] hükmettiği sahada çok önemli çalışmalar içinde bulunduğuna şahit olunamayan Osmanlı istihbaratının I. Abdülhamid devrinde (1774-1789) yeniden canlanması aynı zamanda kurumsallıktan uzak ve şahısların şahsiyetine bağımlı olma gibi hususiyetlerini ortaya koymaktadır. Devrine ait vesikalar incelendiğinde I. Abdülhamid'in imparatorluk merkezini besleyebilecek bütün istihbarat kanallarına belirli bir ivme kazandırdığını söylemek mümkündür. Böyle bir hamlenin Hıristiyan ve Müslüman rakiplerin kendi sorunlarıyla uğraştıkları bir sırada yapılmış olması ayrıca önemlidir. Kısaca hatırlamak gerekirse Avrupa, Küçük Kaynarca Antlaşmasından hemen sonra baş gösteren muharebeler, siyasi ve ekonomik çekişmelerle bir buhrana sürüklenmişti. Fransa, Amerika'daki bağımsızlık savaşına (1776-1783) destek vererek İngiltere savaşına adeta davetiye çıkarmıştı. Fransa'nın müttefiki olan İspanya da İngiltere'ye savaş ilan etmişti. Fransa lehine tarafsızlığı sağlanan Rusya ise Hollanda, Danimarka ve İsveç devletlerini ticaret gemilerini zapt eden İngiltere'ye karşı silahlı tarafsızlık hususunda bir ittifakta birleştirmeyi başarmıştı.[403] İran'daki şahlık mücadelesinden başka Azerbaycan ve Dağıstan hanlıklarının çekişmeleri nedeniyle imparatorluğun doğu taraflarında da bir kargaşa hâkimdi.

I. Abdülhamid ve bürokratlarının böyle kaotik bir ortamda duruma ne kadar hâkim olduklarını ve hâkimiyetlerini pekiştirmek için de istihbarat çalışmalarını nasıl organize ettiklerini sınır bölgelerinde vazifeli idarecilere gönderdikleri emirlerden anlamak mümkündür. Söz konusu durum, 1782 tarihinde Eflak voyvodası Karaca Nikola'ya gönderilen bir hükümle belirginlik kazanmaktadır. Hükmün içeriği dikkatli bir şekilde incelenince I. Abdülhamid voyvodasına adeta neyi nasıl yapması gerektiği hususunda kısa bir seminer vermektedir:

401 Alan Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu, (Son üç yüz yıl-Bir Çöküşün Tarihi)*, Çev. Belkıs Çorakçı Dişbudak, (Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi), İstanbul 1995, s. 73.
402 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 412.
403 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 465-467.

...bu zamanı diğer vakitlerle kıyaslamadan, bir hareketlilik olsun veya olmasın Avusturya ve Rusya devletlerinin durumunu güvenilir casuslarla tahkik etmekten geri durmaman gerekiyor. Avrupa'nın karışıklık içinde bulunuyor olması seni rehavete düşürmesin. Aksine istihbari bilgiye ulaşmak için canla başla çalışmak, masrafların fazlalığına da aldırış etmemek şarttır. Bu hususları idrak ettikten sonra temin edeceğin sözüne itimat olunur ve anlayışı geniş casusları ticaret veya diğer bahanelerle Viyana ve Erdel içine göndermelisin. Yürütülecek çalışmalar neticesinde edinecekleri bilgileri azlık veya önemsizliklerine aldırış etmeksizin bildirmelerini de casusların zihinlerine yerleştirmelisin. Böyle önemli bir işi icra ederken de sadakat yolundan asla sapmaman ve kimseye en ufak bir sır vermemen gerekiyor.[404]

Reisülküttaplık vazifesini yürüttüğü sırada imparatorluk siyasetine ve Avrupa ahvaline mümkün mertebe vakıf olduğuna vurgu yapılan[405] devrin meşhur Sadrazamı Halil Hamid Paşa'nın (1736-1785) da istihbaratın önemini kavradığı, bir buyrultusuna girizgâh mahiyetinde derç ettiği şu satırlarda gizlidir:

...istihbarat; ihtiyatlı ve akıllı olmanın bir gereğidir; bunun da ötesinde devlet ve milletin nizamını, din ve devlet işlerinin intizamını, ayrıca saltanat düşmanlarının gidişat ve tavırlarını öğrenmenin de önemli bir yoludur. Bunun içindir ki etraftan sürekli kulağı açık, düşmanın hile ve oyunları karşısında uyanık bir vaziyette bulunmak ancak istihbarat sayesinde mümkündür.[406]

İmparatorluğun en tepesinde bulunan şahısların bu tarz düşünceler doğrultusunda hareket etmeleri sayesinde, Osmanlı istihbarat çalışmalarını sürekli kılma gayretinin o devirde son raddesine ulaştığına tanıklık

404 *BOA, C.HR, 20/996;* 15 Rebiyülâhır 1196/30 Mart 1782.
405 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 478.
406 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 28/1336*; 25 Şevval 1196/3 Ekim 1782.

edebilmek mümkün olmuştur. Mesela 1776 tarihli bir kayıtta, o güne kadar İran ve Azerbaycan taraflarında yürüttüğü istihbarat çalışmaları takdir edilen Kars Muhafızı Ali Paşa'dan Revan gibi yakın mahallere göndereceği güvenilir ve anlayışlı casuslarla İranlıların fikir ve hazırlıklarını öğrenmeye devam etmesi isteniyordu.[407] Bir yıl sonra İskenderiye (Arnavutluk) muhassılına gönderilen bir emirle, düşmanın hareketlerine dair edinilen istihbaratın saraya aktarılmasının Sultan başta olmak üzere bütün imparatorluk ricalinin kendisinden beklediği bir davranış biçimi olduğuna, bunun için de zamana ve düşmana aşina casuslar bulması gerektiğine vurgu yapılmıştı.[408] Erzurum Valisi Battal Hüseyin Paşa da, sultanın emrine uygun olarak etrafa gönderdiği casuslarla istihbarat toplama faaliyetlerinin aralıksız sürdüğüne dikkat çekiyordu.[409]

Merkez ile yereldeki yöneticiler arasında böylesi koordineli çalışmalar yürütüldüğü müddetçe Avrupa'daki gelişmelerden, özellikle de düşmanların plan ve eylemlerinden haberdar olma noktasında çok büyük güçlüklerle karşılaşılmamıştır. Mesela o devrin Osmanlılar için en tehlikeli siyasi gelişmesi olan Rus Çariçesi II. Katerina ile Avusturya İmparatoru II. Joseph'in imparatorluk topraklarını paylaşmak için aralarında gizli bir ittifak kurmaları (1782)[410] Osmanlı istihbaratının dikkatinden kaçmıyordu. Prusya elçisinin ihbarından başka,[411] daha 1777 senesinde sınır yöneticilerinden İstanbul'a ulaşan havadis kâğıtlarından Avusturya imparatorunun Fransa seyahatinin ardından sözde görüşmek, esasında ise çariçe ile gizli bir ittifak kurmak için Petersburg'a geçeceği öğrenilmişti. Bunun üzerine Sadaret Kaymakamı Mehmed Paşa imzalı bir emirle sınır idarecilerinden söylentilerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını anlamak için temin edecekleri casusları Avusturya'ya göndermeleri istenmişti. Bu çalışmalar neticesinde İstanbul'a aktaracakları istihbarat arasında I. Abdülhamid'in isteğine uygun bilgilerin bulunması için casuslara gelişmelerin özüne

407 *BOA, C.AS, 999/43692;* 29 Şevval 1190/11 Aralık 1776.
408 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 17/746-C;* 3 Cemaziyülevvel 1191/9 Haziran 1777.
409 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 26/1278;* 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785.
410 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 467; Rifat Uçarol, *Siyasî Tarih (1789-2001)*, Der Yay., İstanbul 2006, s. 68.
411 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 522.

vakıf olacak çabayı göstermelerinin telkin edilmesi gerektiği de kendilerine hatırlatılmıştı.[412] İttifakın sağlanmasından kısa bir süre önce de Eflak voyvodasından Avusturya ile Prusya arasındaki Bavyera anlaşmazlığının çözümüne Rusya'nın aracılık edeceğine ilişkin bir istihbarat raporu alınmıştı. Bu bilgi, I. Abdülhamid tarafından Rusya ve Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu hakkında besledikleri kötü niyeti icra sahasına koyma niyetlerinin açığa çıkması şeklinde yorumlanmıştı.[413] Bundan az bir zaman sonra Boğdan Voyvodası Aleksandr'ın "Karadeniz'e açılan bir Macar tüccardan Rusların Karadeniz sahillerinde donanma inşa faaliyetlerine başladıklarını öğrendiğini"[414] ve Mora Muhassılı İsmail Efendi'nin de Viyana'dan "Avusturya imparatorunun ülkesine döner dönmez büyük bir sefer hazırlığına giriştiği" yönünde bir istihbarat aldığını bildirmesi,[415] I. Abdülhamid'i haklı çıkarıyordu. Zaten Eflak voyvodası da Viyana'daki casuslarından harp hazırlıklarını teyit eder bilgiler aldığını, ayrıca muhtemel bir savaşta Prusya'nın Avusturya-Rusya ittifakına dahil olmayacağını haber veriyordu.[416] Eflak voyvodasının o yıla ait bir diğer istihbarat raporu ise Karlofça sonrası süreçte Osmanlıların Avrupa diplomasisine entegre olma eğilimlerini yansıtması açısından ayrıca önem arz ediyor. Çünkü raporda Avusturya ve Rusya'nın harp hazırlıkları hakkındaki bilgi aktarımının yanında ve o güne kadar da pek alışık olunmadık bir şekilde Avrupa ülkelerinin neredeyse tümünü kapsayan gelişmelere yer verilmişti. Mesela Avusturya imparatorunun Çeh (Çek) ülkesinde askeri istihkâmlar oluşturma gayretinin yanında Avrupa devletlerinin Hollanda siyasetlerine ve İspanya kralının ülke içinde mülki düzenlemelerle meşgul olduğuna dikkat çekiliyordu.[417]

Avusturya ve Rusya ile girişilecek harbin (1787-1792) izleri belirginleştikçe imparatorluk merkezi ile yerel temsilciler arasında sürdürülen koordineli istihbarat çalışmaları da aynı istikamette bir ilerleme kaydedi-

412 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 16/726;* 4 Cemaziyülevvel 1191/10 Haziran 1777; *17/746;* 3 Cemaziyülevvel 1191/9 Haziran 1777; *17/746-A;* 3 Cemaziyülevvel 1191/9 Haziran 1777.
413 *BOA, C.MTZ, 9/425;* 17 Cemaziyülevvel 1196/30 Nisan 1782.
414 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 12/439-A;* 25 Muharrem 1197/31 Aralık 1782.
415 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 12/447-C;* 29 Zilhicce 1197/25 Kasım 1783.
416 *BOA, C.MTZ, 18/856;* 5 Zilkade 1197/2 Ekim 1783.
417 *BOA, C.MTZ, 16/800;* 23 Safer 1197/28 Ocak 1783.

yordu. Bosna, Belgrad ve Hotin gibi düşman toprakları civarındaki Osmanlı birimlerinin idarecileri İstanbul'dan alınan emirlere uygun olarak Avusturya ve Rusya içlerine gönderdikleri tecrübeli ve dil bilir casuslar vasıtasıyla hem askeri hazırlıkları hem de politik gelişmeleri takip etmişlerdi. Bu takip sayesinde harpten evvel, Avusturya ve Rus kuvvetlerinin miktar, nitelik ve dağılımları hakkında Osmanlı imparatorluk ve ordu merkezinin bir hayli bilgi sahibi olduğu mevsuktur.[418] Osmanlı istihbaratının bilgeliği sadece açık gözlemlere dayanarak tespiti mümkün olan rakam veya durumlardan haberdar olmaktan ibaret değildir, ayrıca bir hayli beceri gerektiren düşmanın plan ve projelerini öğrenmeyi de kapsar bir genişlik arz etmektedir. Dolayısıyla N. Berkes'in, İstanbul'un Ruslarca denizden zapt edilme projesi kapsamında II. Katarina'nın giriştiği hazırlıklar hakkında "İstanbul'a istihbarat geldiğinin doğruluğuna inanma eğilimindeyiz"[419] söylemi bir hakikatin ifadesi olmuştur.

İmparatorluk yöneticilerinin savaşın öncesinde veya içinde düşmanları hakkında bilgi sahibi olmak amacıyla hemen her fırsatı değerlendirmesi Osmanlı istihbaratının en verimli ve başarılı zamanlarından birinin yaşanmasını mümkün kılmıştı. Buhara'dan Hicaz'a ulaşmak gayesiyle çıktığı yolculuk esnasında Rus topraklarından geçtiği bilindiğinden, Hoca Mehmed adındaki bir hacı adayının bilgisine başvurulmuş olması[420] yöneticilerin gayret ve başarısını anlamaya yardımcı olabilir. Harp sırasında ayrıca ele geçirilen esirler ve düşman casusları[421] önemli birer bilgi kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

Ruslara karşı yürütülen istihbarat çalışmaları sadece bilgi toplamakla da sınırlı kalmamıştır. Daha 1778 senesinde Çerkez, Abaza ve Kazak gibi Azerbaycan ve Dağıstan hanlıkları, İstanbul'dan sultanın mektuplarıyla

418 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 812/37245;* 24 Muharrem 1191/4 Mart 1777; *11/436-G;* 17 Şevval 1197/15 Eylül 1783; *10/341-A;* 16 Şevval 1197/14 Eylül 1783; *10/341-B;* 7 Zilkade 1197/4 Ekim 1783; *10/341;* 8 Zilhicce 1197/ 4 Kasım 1783; *10/337;* 12 Muharrem 1198/7 Aralık 1783; *12/442-N;* 29 Zilhicce 1198/13 Kasım 1784; *28/1329;* 13 Şevval 1198/30 Ağustos 1784; *29/1381;* 29 Zilhicce 1197/25 Kasım 1783; *12/442-N;* 29 Zilhicce 1198/13 Kasım 1784; *24/1226-A;* 17 Zilkade 1199/21 Eylül 1785.

419 Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2008, s. 127-128.

420 *BOA, C.DH, 99/4909;* 21 Zilhicce 1198/5 Kasım 1784.

421 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 28/1343;* 5 Muharrem 1201/28 Ekim 1786; *28/1343-A;* 29 Zilhicce 1201/12 Ekim 1787.

birlikte gönderilen mutemet adamlar kanalıyla harp sırasında Ruslara karşı savaşmak üzere Osmanlılarca temin edilmişlerdi.[422] Bu gelişme Azeri tarihçi Nəcəfli'nin, Osmanlıların Ruslarla muharebeye tutuşacağı zamanlarda Azerbaycan hanlıklarının yardımını sağlamaya çalıştıkları yönündeki tespitine uymaktadır. Onun saptamalarına göre I. Abdülhamid 1787 yılında da benzer bir çalışma içinde olmuş, Beyazıt'tan çok sayıda hediyelerle birlikte gönderdiği heyet vasıtasıyla Nahçıvan, Karabağ ve Dağıstan hâkimlerini Rusya aleyhine hareket etmeye çağırmıştır.[423] Bu faaliyetlerin istihbarat çalışmaları kapsamında değerlendirilmesi ise bir gizlilik içinde yürütülmüş olmalarındandır. İlginçtir ki Rusların da aynı amaç doğrultusunda hareket etmekten geri durmadıkları Osmanlı istihbaratının dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim 1784 senesinde Çerkez ve Mazdek kabileleri tarafından dönen Halil adındaki casus sayesinde Rusların kendilerine bağlamak istedikleri Dağıstan ahalisine baskı yaptıkları öğrenilmişti. Kafkasya'daki yayılma amaçlarının ilk adımı olarak askeri sevkiyatı mümkün kılacak şekilde yolları tamir ve genişletme çabasında olduklarını da Casus Halil raporlamıştı.[424]

Gerek Rusların yayılma siyasetlerini tatbik gayretlerinden gerek şahlık mücadeleleri nedeniyle İran'daki kargaşa halinden ve gerekse bu iki devletin Osmanlılara karşı aralarında bir ittifak oluşturma çabalarından dolayı Osmanlı istihbaratı I. Abdülhamid'in saltanatı süresince imparatorluğun doğu sınırlarında da sürekli tetikte olmuştu. Van, Kars, Çıldır, Trabzon ve Şehrizor idarecilerine imparatorluk merkezinden gönderilen emirlerle bölgedeki gelişmelerin casuslar kanalıyla takip edilerek sağlanacak istihbaratın hemen İstanbul'a aktarılması isteniyor,[425] idarecilerin isteğe kayıtsız kalmamaları sayesinde de bilgi toplama çalışmaları bir süreklilik kazanıyordu. Bu gelişmeyi, idarecilerin istihbarat raporlarının kıyısına köşesine sıkıştırdıkları ifadelerden anlamak mümkündür. Rusya, İran ve hanlıkların faaliyetlerinden haberdar olmak için idareciler kendi ifadeleriyle, gece-gündüz rahatlığı unutmuş, dört bir yana salınan casuslar başta olmak üzere

422 *BOA, C.AS, 1040/45644;* 4 Cemaziyülevvel 1192/31 Mayıs 1778.
423 Güntəkin Cəmil qızı Nəcəfli, *Azərbaycan Xanlıqlarının Osmanlı Dövləti İlə Siyasi Əlaqələri (XIII Əsrin II Yarısı)*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakı-Nurlan 2002, s. 78.
424 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 25/1251-C;* 29 Zilhicce 1198/13 Kasım 1784.
425 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 28/1336;* 25 Şevval 1196/3 Ekim 1782.

gemici, tüccar, hacı, ziyaretçi ve yolcuların yanında Osmanlılara bağlılıkları bilinen Azerbaycan hanları ve Kürt aşiret beyleri gibi kaynak kişi veya gruplardan sağlanan istihbaratla imparatorluk merkezini bilgilendirmekten bir an olsun geri durmamışlardır. Ayrıca idareciler sınır boylarında istihbarat çalışmaları yürütmenin zimmetlerine bırakılmış ve sadakatle icra edilmesi gereken bir vazife olduğunu da çoğu kez vurgulamışlardır.[426]

Merkez ile taşra idarecilerinin bu uyanıklık hali komşu devletlerdeki en ufak kıpırdanışlardan dahi haberdar olunmasını sağlıyordu. I. Abdülhamid devrindeki Venedik hedefli istihbarat çalışmaları böyle bir gelişmenin en canlı misallerinden biri olmuştu. 1785 senesinde Venediklilerin donanma tertip etmekle meşgul oldukları imparatorluk merkezine aksedince hazırlıkların ne amaçla yapıldığının öğrenilmesi için hemen Mora, Kandiye ve İnebahtı gibi Akdeniz'e civar birimlerin idarecilerine gizli emirler gönderiliyordu. İdarecilerin de sahil ve sınır bölgelerine gönderdikleri casuslar sayesinde Venediklilerin aralarındaki düşmanlık nedeniyle Tunuslular ve Hollandalılar üzerine açılacak seferin hazırlıklarıyla meşgul oldukları, Osmanlılarla mevcut barışı ihlal edecek herhangi bir uygunsuzluklarının müşahede edilmediği öğreniliyordu.[427] Bu devir imparatorluk idarecilerinin bilgi toplama çalışmaları karşısındaki titiz tutumlarının istihbarat raporlarına da yansıdığını, raporların önceki devirlere kıyasla daha sistematik ve derli toplu bir görüntü arz ettiğini belirtmek gerekiyor. 1783 senesinde Tiflis'e gönderilen Van reayasından Tuman adlı casusun istihbarat raporunun maddeler halinde hazırlanmış[428] olması söz konusu gelişmeye tanıklık eder.

İskenderiye'deki Rus konsolosunun tahrikiyle isyan eden Kölemen beylerinden İbrahim ve Murad Beyler üzerine Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa komutasında girişilen sefer sırasında (1786-1787) Osmanlı casuslarının asilerin topçubaşısını elde ederek bir gece düşman toplarını Osmanlı

426 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 28/1336;* 25 Şevval 1196/3 Ekim 1782; *10/333-A;* 19 Şevval 1197/17 Eylül 1783; *10/333-B;* 19 Şevval 1197/17 Eylül 1783; *10/348-A;* 4 Zilhicce 1197/31 Ekim 1783; *28/1327;* 13 Şevval 1198/30 Ağustos 1784; *28/1329;* 13 Şevval 1198/30 Ağustos 1784; *17/756;* 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785; *25/1228-C;* 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785; *26/1278;* 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785; *C.AS, 999/43692;* 29 Şevval 1190/11 Aralık 1776.
427 *BOA, Hatt-ı Hümâyun,* 29/1373; 5 Recep 1199/14 Mayıs 1785; *29/1374;* 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785.
428 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 10/339;* 29 Zilhicce 1197/25 Kasım 1783.

tarafına geçirmiş olmaları da[429] I. Abdülhamid devrinde casuslardan sadece bilgi toplama amacına hizmet için istifade edilmediğini gösteren ilginç bir istihbari gelişme olarak kabul edilebilir.

Daha önce ifade edildiği gibi Karlofça sonrasında oluşan şartların bir uzantısı olarak Osmanlı istihbaratının diplomatik sahada faaliyet gösterme eğilim veya zorunluluğu, I. Abdülhamid devrinde belirli bir hareketlilik yakalamıştı. Nitekim artık istihbarat raporlarında sadece muharip veya düşmanların durum veya hazırlıklarına temas olunmuyor, Batılı güçlerin imparatorluğu ilgilendiren askeri-siyasi gelişmelere bakış açılarını anlamaya yarayacak bilgilere de yer veriliyordu. Devrin en önemli gelişmelerinden olan Kırım meselesi sırasında Osmanlı istihbaratının yürüttüğü çalışmalar siyasi sahadaki değişim ve dönüşümün bir uzantısı olma niteliğine sahiptir. Hatırlanacağı üzere Şahin Giray Rus yardımıyla hanlık tahtına oturtuluyor, Tatarların buna itiraz etmeleriyle başlayan çatışmalar sürerken Ruslar Kırım'ı ilhak ediyordu (1783). Bu sırada Bender, Hotin ve İsmail gibi civar birim idarecileri Kırım, Lehistan ve Ukrayna içlerine gönderdikleri güvenilir, tecrübeli ve lisan bilir casuslarla araştırmalarını sürdürürken,[430] Eflak-Boğdan voyvodaları da Fransa, İngiltere, Avusturya ve Lehistan devletlerinin Kırım meselesine nasıl baktıkları hakkında edindikleri bilgileri imparatorluk merkezine aktarıyorlardı.[431]

Son olarak I. Abdülhamid devrinde Osmanlı istihbaratının sadece politik ve askeri sahada yoğunlaşmadığını, yöneten ve yönetilenleri Osmanlı hukuku içinde tutmak için imparatorluk sınırları dahilinde de önemli bilgi toplama çalışmalarının gerçekleştirildiğini ifade etmek gerekiyor. İstihbaratı önemsediğine vurgu yapılan Halil Hamid Paşa'nın Anadolu ve Rumeli'de ahalinin durumunu ve vergi tahsildarlarının kanunlara uygun hareket edip etmediklerini denetlemek için gizli çalışmalar yürüttüğü saray arşivinde bulunan bir vesikadan anlaşılmaktadır. Buna

429 *İbretnümâ-yı Devlet*, s. 344.

430 *BOA*, *Hatt-ı Hümâyun*, *23/1111;* 25 Rebiyülevvel 1197/28 Şubat 1783; *9/326-D;* 29 Zilhicce 1197/25 Kasım 1783; *11/436-H;* 17 Şevval 1197/15 Eylül 1783; *26/1254-B;* 18 Ramazan 1198/5 Ağustos 1784; *17/764;* 29 Zilhicce 1199/2 Kasım 1785; *19/903;* 16 Şevval 1199/22 Ağustos 1785; *17/749;* 29 Ramazan 1199/5 Ağustos 1785; *TSMA.d.*, *4202/7*.

431 *BOA*, *C.HR*, *20/996;* 15 Rebiyülâhır 1196/30 Mart 1782; *C.MTZ*, *18/877;* 24 Muharrem 1197/30 Aralık 1782.

göre, 1783 senesinde Rumeli'nin durumunu araştırmakla görevlendirilen gizli elemanlar gezindikleri şehirlerde vergilerin toplanma oranı ile buğday, arpa ve ekmeğin satış fiyatlarına ilişkin hazırladıkları raporları Halil Hamid Paşa'ya takdim etmişlerdi.[432] Bu devirde imparatorluk yöneticileri için casusluk çalışmalarında bulunmak, eşkıyalık hareketlerinin önünü almanın temel vasıtalarından biri olarak düşünülmüş olmalıdır. Çünkü eşkıyaların "bir daha baş gösteremeyecek şekilde izale edilebilmeleri" için her konuya vakıf olmaları gerektiği, bunun anahtarının ise gerekli mahallere casuslar göndermek olduğu taşra yöneticilerine sürekli hatırlatılmıştır.[433]

I. Abdülhamid devrinde zamanın ve şartların bir lüzumu olmanın yanında becerikli yöneticilerin gayretleriyle başlayan istihbarat çalışmalarının diplomatik sahaya daha fazla kayması, belirli bir süreklilik kazanması ve merkezden idare edilmesi yönündeki gelişmeler III. Selim zamanında (1789-1807) artarak devam etmiştir. III. Selim de imparatorluğun ücra köşelerinde istihbarat çalışmalarını organize eden yerel temsilcilerinin bilgi toplama faaliyetlerini belirli bir süreklilik ve düzen içinde yürütmelerini teşvik amaçlı fermanlar yayınlamıştır.[434] Bu teşviklerin de etkisiyle sınır idarecileri için istihbarat çalışmaları yürütmek, memuriyetlerinin bir parçası olarak algılanmaya başlanmıştır.[435] Casuslar, tacirler, yolcular ve gemiciler o devirde de Osmanlı istihbaratının başlıca haber kaynakları olmuştur.[436] Ayrıca diplomasi, III. Selim zamanında imparatorluk için hayati bir önem kazandığından Eflak-Boğdan voyvodalarının, yurtdışındaki geçici elçi ve maslahatgüzarların,[437] Divanıhümayun tercümanları[438] ile yabancı devlet

432 *TSMA.d., 5068*; 29 Zilhicce 1197/25 Kasım 1783.
433 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1416/57870*; 7 Muharrem 1194/14 Ocak 1780.
434 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 234/13046*; 29 Zilhicce 1211/25 Haziran 1797.
435 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 130/5400*; 29 Zilhicce 1220/20 Mart 1806.
436 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 663/32280-I*; 29 Zilhicce 1218/10 Nisan 1804; *1451/29*; 10 Recep 1203/6 Nisan 1789.
437 O sıralar Viyana'da bulunan Yakovaki Efendi ile Peşte'de bulunan Dibalto Avrupa'daki gelişmeleri sürekli ve şifreli bir şekilde İstanbul'a rapor etmekteydiler. Bkz. *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 270/15768*; 6 Muharrem 1220/6 Nisan 1805; *120/4887-B*; 1 Rebiyülâhır 1220/29 Haziran 1805; *174/7510*; 29 Zilhicce 1220/20 Mart 1806; *173/7470*; 16 Recep 1222/19 Eylül 1807.
438 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 194/9618*; 29 Zilhicce 1208/28 Temmuz 1794.

elçilerinin[439] Osmanlı istihbaratı içindeki etkinliklerinde önceki devirlere göre hissedilir bir artış yaşanmıştır. Daha önemlisi ise mevcut haber ve bilgi kaynaklarının Avrupa'daki gelişmeleri takip etmekte yetersiz kalışları III. Selim'i yurtdışında daimi elçilikler kurmaya sevk etmiştir. Atanmalarının hemen sonrasında kendilerinden beklenen pratik faydayı sağlayacak bilgi ve tecrübeye sahip olamasalar da daimi elçiler İstanbul'dan ayrılmadan evvel verilen direktiflere uygun olarak Avrupa'daki gelişmelere ilişkin gözlem ve duyumlarını sultan ve bürokratlarına aktarmaktan geri durmamışlardır.[440] Bu görüntü altında, N. Berkes'in III. Selim için sarf ettiği "Avrupa'nın karışık ve oynak diplomatik olaylarını zamanında takip etmek için gerekli haberleşme ve enformasyon araçlarından ve kanallarından yoksun"[441] olduğu yönündeki iddianın tekrar gözden geçirilmesi gerekiyor. Bu gereklilik hali, bazı istisnai durumlar dışarıda tutulacak olursa söz konusu bilgi kanalları vasıtasıyla III. Selim devri imparatorluk ricalinin Avrupa'nın politik atmosferinden haberdar olduğu birçok vesika ışığında ortaya çıktığından bir zorunluluğa dönüşüyor. Özellikle dönemin Avrupa haritasını birkaç kez sil baştan çizen, önce konsüllük sonra imparatorluk idaresiyle Fransa'da 15 yıllık bir hâkimiyet (1799-1814) kuran I. Napolyon'un faaliyetleri ağırlıkta olmak üzere Avrupa'nın politik meselelerine ilişkin olarak İstanbul'a ulaşan zengin bir istihbarat raporu koleksiyonu vardır. Napolyon'un yayılma siyasetinin bir neticesi olarak gelişen Koalisyon Savaşları, Avrupa devletleri arasındaki gelişmeler veya antlaşmalar gibi belli başlı konulardan müteşekkil ve ayrı bir çalışmaya malzeme sağlayacak kadar da fazla olan bu raporların altında mührü bulunanların başında Avrupa'nın çeşitli kentlerinde casusları bulunan Eflak-Boğdan voyvodaları gelmektedir. Üstelik voyvodalar sadece birer istihbarat elemanı olarak hizmet vermiyor, vaziyete hâkim konumları münasebetiyle kendilerinden III. Selim'in Avrupa politikasındaki danışmanları olarak da istifade ediliyordu. Sultanın isteği üzerine Avrupa'daki politik gelişmelerin

439 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 173/7482;* 29 Cemaziyelâhir 1203/27 Mart 1789; *194/9618;* 29 Zilhicce 1208/28 Temmuz 1794; *194/9618;* 29 Zilhicce 1208/28 Temmuz 1794; *134/5534-C;* 29 Zilhicce 1221/9 Mart 1807.

440 *BOA, C.HR, 159/7923;* 14 Cemaziyelahir 1213/23 Kasım 1798.

441 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 121.

Osmanlı İmparatorluğu'nu nasıl etkileyeceğini ve buna karşı ne yapmak veya hangi tedbirleri almak gerektiğini de çok defa yorumlamışlardı.[442]

Voyvodalar gibi bir danışmanlık hizmeti vermeseler de sınır vilayetlerinin valileri[443] ve nadirattan olmakla birlikte şehbenderler de Avrupa'daki politik ama daha çok askeri gelişmeler hakkında İstanbul'u bilgilendirme çalışmalarına katkı sağlamışlardır. Mesela Napoli'deki Osmanlı şehbenderi Napolyon'un İtalya krallıklarını kendisine bağlama faaliyetleri hakkında 1806 tarihli bir istihbarat raporu hazırlamıştı.[444] Osmanlı istihbaratının yerli kaynaklarının dikkatinden kaçan veya teyit edilmeyi bekleyen gelişmeler ise Napolyon'un istila hareketinden zarar gören Avrupa devletlerinin İstanbul'daki elçi veya vatandaşlarınca imparatorluk yöneticilerine aksettirilmiştir.[445] Mesela Paris Elçisi Es-Seyyid Ali Efendi, Napolyon'un Mısır'ı işgal hareketinden evvel Toulon'daki hazırlıkların "İngiltere'nin istilasına yönelik" olduğuna dair kendisini kandıran Fransızlardan[446] edindiği bilgiyi İstanbul'a sunarken gerek Fransız donanmasını aramak için İskenderiye'ye uğrayan İngilizler[447] gerekse İstanbul'daki Rus elçisi tarafından Fransızların Mısır'a çıkarma yapmak niyetinde olduğu haber verilmişti.[448]

Bu devirde Osmanlı istihbaratı her ne kadar yönünü daha önemli gelişmelerin yaşandığı Avrupa kıtasına çevirmişse de imparatorluğun doğu

442 Bazı örnekler için bkz. BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 234/13050;* 20 Cemaziyülevvel 1209/13 Aralık 1794; *231/12860;* 27 Cemaziyülevvel 1209/13 Aralık 1794; *233/12974;* 3 Cemaziyülevvel 1212/24 Ekim 1797; *232/12954;* 11 Ramazan 1211/10 Mart 1797; *235/13081;* 25 Safer 1212/19 Ağustos 1797; *249/14079;* 17 Rebiyülâhır 1213/28 Eylül 1798; *139/5756;* 27 Cemaziyülevvel 1216/5 Ekim 1801; *31/1491;* 15 Muharrem 1216/28 Mayıs 1801; *172/7430;* 6 Safer 1218/28 Mayıs 1803; *172/7416;* 25 Rebiyülâhır 1218/14 Ağustos 1803; *33/1568;* 17 Safer 1219/28 Mayıs 1804; *172/7424;* 27 Cemaziyülevvel 1219/3 Eylül 1804; *173/7484-E;* 7 Muharrem 1219/18 Nisan 1804; *177/7779;* 18 Cemaziyelâhir 1220/13 Eylül 1805; *172/7427;* 9 Zilkade 1219/9 Şubat 1805; *174/7508;* 9 Muharrem 1220/9 Nisan 1805; *172/7440;* 29 Şaban 1220/22 Kasım 1805; *173/7489-A;* 21 Şevval 1220/12 Ocak 1806; *172/7422;* 19 Şevval 1220/10 Ocak 1806; *150/6318;* 17 Ramazan 1222/18 Kasım 1807.

443 *BOA, C.AS, 241/10157;* 26 Safer 1204/15 Kasım 1789; *C.DH, 29/1425;* 10 Cemaziyülevvel 1216; 18 Eylül 1801; *Hatt-ı Hûmâyun,* 169/7171; 5 Rebiyülâhır 1218/25 Temmuz 1803; *173/7481;* 15 Safer 1220/15 Mayıs 1805.

444 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 172/7445;* 29 Zilhicce 1220/10 Mart 1806.

445 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 245/13801-A;* 3 Zilkade 1213/8 Nisan 1799; *1334/52055-F;* 11 Şaban 1221/24 Ekim 1806.

446 Karal, *Osmanlı Tarihi,* V, s. 28-29.

447 Darendeli İzzet Hasan Efendi, *Ziyânâme, (Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi, 1798-1802),* Haz. M.İlkin Erkutun, Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 53-58.

448 Karal, *Osmanlı Tarihi,* V, s. 27.

sınırlarını ilgilendirir hadiseler de olabildiğince takip edilmeye çalışılmıştır. Özellikle Arabistan'da ortaya çıkan Vehhabi hareketi, Kürt aşiretlerinin durumu, Azerbaycan'daki hanlık ve İran'daki şahlık mücadeleleri ile nihayet bölgedeki Rus hareketliliği, I. Abdülhamid devrinde olduğu gibi sınır idarecilerinin kullandıkları casusların yanında diğer bilgi ve haber kaynakları vasıtasıyla takip edilmiştir.[449]

Ayrıca önceki devirden miras alınan Rusya ve Avusturya cepheli savaş devam ederken Osmanlı harp istihbaratı ağırlıklı olarak tüccar ve casuslar kanalıyla beslenmeye devam etmiştir. Buna karşın savaş içinde Osmanlı istihbaratına ilişkin farklı uygulamalara da şahit olunmuştur. Mesela Silistre seraskeri 1790 senesinde Hotinli Osman adındaki bir casusu araba kiracılığı ile Fokşan'a göndermek gibi ilginç bir casus sızdırma tekniği kullanmıştı.[450] Aynı yıl Nikola ismindeki bir Avusturyalı Osmanlılara casusluk hizmeti veriyordu. Topladığı bilgileri Osmanlı ordu merkezine aktardıktan sonra yenileriyle dönmesi için tekrar Avusturya'ya gönderiliyordu. Bu hizmetlerinin karşılığında kendisine Rusçuk'ta ikamet etmesi için bir senet veriliyor, ayrıca cizye ve diğer vergilerden muafiyet sağlanıyordu.[451] Bu önemli istihbarat çalışmalarına rağmen S.Shaw, savaşın başlarındaki başarısızlığın ve Tuna'nın kuzeyindeki hazırlıkların yetersizliğinin en önemli nedeni olarak düşmanların Viyana ve Petersburg'un güneyindeki etkin casus ağlarından elde ettikleri istihbarat sonucunda Osmanlının askeri durumunu yakından takip edebilmelerini, böylece önceden haber aldıkları müstakbel Osmanlı hamlelerini çoğu kez sonuçsuz bırakmalarını göstermektedir.[452] Bu tespit savaş sırasında Osmanlıların

449 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 10/333-A;* 19 Şevval 1197/17 Eylül 1783; 813/37253-F; 23 Rebiyülâhır 1211/26 Ekim 1796; *161/6701;* 3 Rebiyülâhır 1208/8 Kasım 1793; *118/5863;* 16 Rebiyülâhır 1211/19 Ekim 1796; *168/7093;* 20 Recep 1211/19 Ocak 1797; *161/6699;* 25 Cemaziyelâhir 1211/26 Aralık 1796; *258/14870;* 5 Zilkade 1207/14 Haziran 1793; *1436/59042;* 15 Zilhicce 1214/10 Mayıs 1800; *173/7490-A;* 7 Şevval 1214/4 Mart 1800; *C.HR, 159/7937;* 13 Muharrem 1205/22 Eylül 1790

450 *BOA, C.HR, 32/1562;* 19 Safer 1205/28 Ekim 1790; *Hatt-ı Hûmâyun, 1380/54423;* 9 Cemaziyelâhir 1203/7 Mart 1789.

451 *BOA, C.ML, 47/2161;* 14 Safer 1205/23 Ekim 1790.

452 Stanford J.Shaw, *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, Çev: Hür Güldü, İstanbul 2008, s. 37.

karşı istihbarat çalışmalarını engelleyemediklerine[453] işaret ediyor olsa da Osmanlı istihbaratının savaş süresince en az rakipleri kadar önemli istihbari çalışmalara imza attıkları bilinmektedir. Hatta Ziştovi Antlaşmasının imzalanmasıyla savaş sona eriyorken Osmanlı istihbaratı doğal olanı yapıyor ve etkinliğini sürdürüyordu. Bu kapsamda Eflak ve Boğdan voyvodaları tarafından Fransız İhtilalinin Rusya ve Avusturya ülkelerinde yarattığı kargaşa halini tasvir eden bilgiler aktarılıyordu.[454] Rus sınırında bulunan Hotin Valisi Bekir Paşa ise savaş sonrası dönemde casuslarıyla adeta Rusya'yı çepeçevre kuşatmıştı. Nitekim Lehistan içine, Varşova'ya, Hotin karşısındaki Kamaniçe, Litvanya, Ukrayna ve diğer bölgelere gönderdiği "mahsus, anlayışı bol, dil bilir ve itimat edilir" casuslarla Rusların gizli bir harp hazırlığı içinde olup olmadıklarını sürekli takip etmekteydi.[455]

Mısır'ı kurtarmak için Fransızlar üzerine açılan sefer sırasında (1799-1801) Serdar-ı ekrem olan Yusuf Ziya Paşa'nın istihbarat çalışmalarını askeri hazırlıkların bir parçası olarak benimsediğini gösterir uygulamalara imza atmış olması da Osmanlı istihbaratı adına önemli bir gelişme olarak kaydedilmelidir. Nitekim o günlere tanıklık eden Darendeli İzzet Hasan Efendi, Yusuf Ziya Paşa'nın ordugâh etrafında istihkâm oluşturma faaliyetlerinden sonra "nihayet karakollar ve casuslar göndererek nizam kaidesini" tamamladığını kaydetmiştir. Mısır'ın tahliyesine ilişkin kayıtları arasında ise Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'nın da Fransızların faaliyetlerinden casuslar kanalıyla haberdar olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.[456]

Asım, Ruslarla 1806 senesinde başlayıp II. Mahmud saltanatının ilk yıllarına kadar uzayacak savaş sırasında Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Ağa, İsmail Kalesi Muhafızı Kasım Paşa ve gerek o zamanın gerekse II. Mahmud devri kaynaklarının kendisinden bir kahraman olarak bahsettikleri Pehlivan İbrahim Ağa'nın casuslar vasıtasıyla Rusların saldırı planla-

453 Oysa III. Selim ve yöneticileri 1802 senesinde Fransız casuslarına karşı son derece uyanık olduklarını gösterir bir çalışmaya imza atmışlardı. Mora, Bosna, Arnavutluk ve Vidin taraflarında yürütülen söz konusu çalışmanın ayrıntıları için bkz. *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 45/2219-C;* 29 Zilhicce 1216/2 Mayıs 1802.

454 *BOA, C.HR, 18/891;* 10 Zilkade 1208/9 Haziran 1794; *Hatt-ı Hümâyun, 194/9618;* 29 Zilhicce 1208/28 Temmuz 1794.

455 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 228/12669;* 19 Muharrem 1210/5 Ağustos 1795.

456 Darendeli İzzet Hasan Efendi, *Ziyânâme*, s. 203-211.

rından haberdar olarak zamanında aldıkları tedbirlerle düşman karşısında önemli başarılar elde ettiklerini kaydetmiştir.[457]

Önceki devirde olduğu gibi eşkıyalık ve isyan hareketleri III. Selim zamanında da iç istihbarat konularının başında gelmektedir.[458] Özellikle devrin meşhur asisi Pazvantoğlu Osman'ın etkisiz kılınması aşamasında Osmanlı casuslarından destek alınmıştır. Bölge ahalisini kendisinden ayırmak veya isyana katılmak niyetinde olanları engellemek için III. Selim'in kaleme aldığı hükmün Rusçuk, Sofya ve Niş şehirlerinde gizlice yayılması casuslar kanalıyla mümkün olmuştur.[459] Uzun Hasan isimli bir tebdil de Pazvantoğlu'nun durumunu araştırmak üzere Sofya'ya gönderilmiştir.[460] Ayrıca Sırpları bir isyan hareketine götürecek kadar ileri boyutlara varan ve Yeniçeri yamaklarının taşkınlıklarından kaynaklanan Belgrad'taki gelişmelerden de mümkün mertebe haberdar olunmaya çalışılmıştır.[461]

Ayrıca bu devirde iç istihbarat uygulamalarına ilişkin bazı ilginç bilgi ve tespitler de vardır. Mesela M.A. Beyhan, Nizam-ı Cedîd yenilikleri hakkında ileri-geri konuşanların tespiti için sıkı bir tecessüs ve tarassut faaliyetine girişildiğini ve reformlar aleyhine yorum yapanların İstanbul'dan sürülmeleri yoluna gidildiğini[462] tespit etmiştir. Merkezi idare için artık bir tehdit ve tehlike unsuru olan ayanlar da Osmanlı istihbaratının gündemine alınmıştır. Hatta savaş zamanlarında ayanların orduya katılımlarını denetlemek için özel casuslar görevlendirilmiş, hazırlanan istihbarat raporlarında alt alta sıralanan isimlerinin karşısına mevcut olup olmadıklarına ve mevcut olanların beraberlerinde getirdikleri asker sayısına ilişkin bilgiler kaydedilmiştir.[463]

A. Özcan, ayrıca III. Selim devrinin sonlarına doğru imparatorluk sınırları içinde casusluk faaliyetlerinin arttığını, Kabakçı Mustafa önderliğin-

457 *Asım Tarihi*, I, İstanbul (baskı tarihi belirtilmemiş), Ceride-i Havadis Matbaası, s. 194-196, 244.
458 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 221/12275;* 8 Şevval 1212/26 Mart 1798; *66/2874-B;* 9 Cemaziyelâhir 1215/28 Ekim 1800; *218/12032;* 9 Recep 1218/25 Ekim 1803; *66/2873;* 10 Şaban 1218/25 Kasım 1803; *216/11864;* 1 Ramazan 1218/15 Aralık 1803; *57/2599;* 8 Zilhicce 1219/10 Mart 1805; *160/6671-C;* 24 Rebiyülevvel 1221/11 Haziran 1806.
459 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 220/12237;* 23 Ramazan 1212/11 Mart 1798.
460 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 221/12275;* 8 Şevval 1212/26 Mart 1798.
461 *BOA, C.AS, 26/1161,* 29 Şevval 1216/4 Mart 1802.
462 Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," s. 66.
463 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 85/3466;* 14 Receb 1220/8 Ekim 1805.

de başlayan isyan sırasında asilerin öldürmek istedikleri devlet ricaline mensup şahısları ele geçirmek amacıyla casuslar kullandıklarını[464] tespit etmiştir. A. Palmer de isyandan sonra kısa bir süre için Osmanlı saltanatını devralan IV. Mustafa'nın, Rusçuk Ayanı Alemdar Mustafa Paşa'nın III. Selim'i tekrar tahta çıkarmak için harekete geçtiğini casuslar kanalıyla öğrenir öğrenmez cellatlarını devrik sultan üzerine saldığından bahsetmektedir.[465] Asım da IV. Mustafa'nın kendisine muhalefet gösterenlerin yakalanıp cezalandırılmaları aşamasında casuslardan istifade ettiğini kaydetmiştir.[466]

Görüldüğü üzere Osmanlı istihbaratı; II. Mahmud devrine kadar çeşitli evrelerden geçmiş ve "19. yüzyıla gelinceye dek klasik casusluk usulleri ile yetindiği"[467] yönündeki iddiaların aksine bazı farklı yöntemlere de sahip olmuştur. Askeri istihbarata ulaşma gayreti hemen her dönemde başlıca çalışma sahası olmuştur. Karlofça barışından sonraki süreçte imparatorluk sınırları dışında yürütülen istihbarat çalışmaları, askeri güçten düşüşün bir göstergesi olarak sadece rakiplerin değil Batılı büyük güçlerin de Osmanlıları doğrudan ilgilendirsin veya ilgilendirmesin askeri-siyasi meselelere yaklaşımlarını öğrenme amacına hizmet etmek durumunda kalmıştır. İç istihbarat çalışmaları ise en güçlü adayın Osmanlı tahtına oturma hakkını elinde bulundurduğu devre kadar çoğunlukla saltanat mücadeleleri ekseninde, sultanlığın sembolik anlam ifade ettiği devirlerde ise merkezi otoritenin saray, ordu veya ilmiye mensupları arasında gidip gelmesi paralelinde gelişen iktidar mücadeleleri etrafında yoğunlaşmıştır. İstihbaratı önemseyen yöneticilerin başta bulunduğu devirlerde ise imparatorluk sınırları içinde yürütülen bilgi toplama çalışmaları yöneten ve yönetilenleri denetlemekte istifade edilen önemli bir vasıta olma özelliğini daima muhafaza etmiştir. Aksi durumlarda, yani imparatorluk idaresinin, istihbari bilgiye ulaşmanın önemliliğini göz ardı eden yöneticilerin eline geçtiği devirlerde sınırların hangi tarafında olursa olsun istihbarat çalışmaları yürütmemenin doğurduğu büyük askeri, siyasi ve idari sorunlarla karşılaşmak bilindik bir gelişme halini almıştır. Şahısların şahsiyetleriyle

464 Özcan, "Casus," s. 169.
465 Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 118.
466 *Asım tarihi*, II, s. 35.
467 Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," s. 653.

olan yakın münasebetini de bu çerçeveye dahil ettikten sonra yönetici sınıfın ilgi veya ilgisizliği oranında istihbarat çalışmalarını Osmanlıların yükselişinde bir amil, gerilemesinde ise bir müsebbib olarak kabul etmek daha kolaylaşıyor.

Osmanlı istihbaratının tarihçesine bakarak, imparatorluk yöneticilerinin büyük Avrupa kentlerinde kalıcı elçilerin yokluğunu telafi etmek için bir bilgi ağı kurdukları, dolayısıyla tek taraflı/geçici (ad-hoc) diplomasiyi kullanmalarının Avrupa'daki politik gelişmelerden habersiz oldukları anlamına gelmediği yönündeki tespitler de aynı kolaylıkla kabul edilebilir. Zaten, 1555'te I. Süleyman'a gönderilen Avusturya Elçisi Busbecq'in Sekreteri Hans Derschwam'ın, Yahudileri "Hıristiyan dünyasında yaşananlar hakkında topladıkları gizli bilgileri Osmanlılara aktardıkları için Batılılara karşı kullanılan birer hain ve casus..." olarak damgalaması boşuna değildir.[468]

Son olarak, II. Mahmud devri öncesinde Osmanlı istihbaratına ilişkin iddialardan kabul görmeyenlere ise yeri geldiğince arşiv vesikaları ve kroniklere yaslanarak itiraz edildiğinden burada tekrarlanmalarına lüzum duyulmadığını da belirtmek gerekiyor.

468 Arı, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period," s. 45.

İkinci Bölüm

II. MAHMUD DEVRİNDE İSTİHBARAT TOPLAMA KANAL VE STRATEJİLERİ

İstihbarat Toplama Kanalları

Bir önceki bölümde Osmanlılarda istihbarat toplamak amacıyla hangi kanal ve stratejilerden ne şekilde istifade edildiği özet mahiyetinde sunulmuştu. Martolos ve voynuklardan başka tekke ve zaviyeler ile bunların dervişleri gibi Osmanlı istihbaratı adına ihtilaf arz eden hususlara ilişkin kısa tartışmalara da girişilmişti. Bu bölümde ise söz konusu tartışmalar devam edecek olmakla birlikte, Osmanlıların istihbarat sağlamak amacıyla kullandıkları kanal ve stratejiler yine öncesiyle ama daha çok II. Mahmud devri özelinde irdelenecektir. Konunun bütünlüğünü muhafaza maksadının yanında önceki devirlerle benzer veya farklı noktalara dikkat çekebilme çabası böyle bir ayrımı lüzumlu kılmıştır.

Casuslar

II. Mahmud devri de dahil Osmanlı tarihlerinde veya resmi evrakında "casus" yerine bazen Orta Asya Türklerinde olduğu gibi "çaşıt"[1] bazen de Memluk kaynaklarında zikredildiği gibi "kâsıd"[2] kelimeleri kullanılmıştır. Osmanlı tarihlerinde kimi zaman sadece evrak veya haber taşıyan kimseler için de "casus" tabirinin tercih edildiğini belirtmek gerekiyor.[3] "Casusluk" içinse en çok yeğlenen "casuslatmak" mastarının yanında, Farsça bir kelime öbeği olan ve "arama, arayış, araştırma, yoklama" anlamlarını ihtiva eden "cost u cû" lafzı "cüst u cû, cüstlemek veya custlamak"[4] şeklinde kullanılmıştır.

1 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 1.kitap, s. 94, 95; 2.kitap, Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 1999, s. 111, 114; 3.kitap, s. 63; 6.Kitap, s. 111.

2 Koca Râgıp Mehmed Paşa, *Tahkik ve Tevfik* (Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları), Haz. Ahmet Zeki İzgöer, Kitabevi Yay., İstanbul 2003, s. 25-26; *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'* s. 18-19; *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 793/36834-H;*17 Şevval 1237/7 Temmuz 1822.

3 *Haydar Çelebi Ruznâmesi*, s. 61; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 2.kitap, s. 157; 3.Kitap, s. 285.

4 *Lütfi Paşa ve Tevârîh-i Âl-i Osman*, s. 156; *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 52; *Asım Tarihi*, II, s. 31, 35; *Tarih-i Raşid*, I, s. 526-528; V, s. 287; *Tarih-i İzzî*, s. 155, 239.

Casuslar, kuruluş devrinden itibaren Osmanlı istihbaratının en fazla istifade edilen ve çok yönlü faaliyet gösteren elemanlarıdır. Diğer bilgi kanalları umumiyetle belirli bir sahada, özellikle de kendilerine başvurulduğu sürece mülki ve askeri idareciler için bilgi temin etmekteyken casuslar gerek harp sahasında gerekse iç ve dış politikanın oluşum ve uygulanmasında kullanılan istihbarat elemanları durumundadırlar. Devletin resmi istihbarat personeli olmaları da onların ayırt edici bir diğer özelliğidir. Dolayısıyla diğer bilgi kanalları gibi dolaylı yoldan değil, bizzat merkezi idarenin yönlendirmesiyle faaliyet göstermişlerdir. Zaten kuruluş yıllarından itibaren sınır idarecilerinden veya diğer yerel temsilcilerden yürütecekleri istihbarat çalışmalarında ağırlıklı olarak casuslardan istifade etmelerinin istenilmiş olması söz konusu niteliklerinin en açık göstergesidir.

H. Eroğlu'nun tespitlerine göre, "klasik dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda casusluk, gönüllü ve ulufeli olarak yürütülmüştür. Önceleri sadece gönüllülerden istifade eden merkezi idare 16. yüzyıldan itibaren belirli bir maaş karşılığında casusluğu meslek edinmiş kimselerden yararlanmış, böylece istihbaratın kurumsallaşması yolunda önemli bir adım atılmıştır."[5] Böylesi geniş çapta bir saptama ise Selânikî Mustafa Efendi'nin 1565 senesine ait bir kaydında ulufeli casuslardan bahsetmiş olmasına dayanmaktadır.[6] Ulufeli casus kullanılmasından bahseden bir diğer Osmanlı müellifi de Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa'dır.[7] Ancak bu iki misal dışında II. Mahmud devrine kadar[8] Osmanlılara ait resmi veya özel kayıtlarda ulufeli casus ibaresine rastlanmamıştır. Bu eksiklik nedeniyle söz konusu müelliflerin, Osmanlı casuslarının bir maaş karşılığında değil, belirli bir ücret mukabilinde çalıştıklarını belirtmek için ulufe terimini tercih etmiş olabilmeleri kuvvetle muhtemeldir. Kaldı ki o tarihlerde veya daha öncesinde Osmanlılara casusluk hizmetinde bulunan kimselere çeşitli muafiyetler sağlandığını,[9]

5 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 19.
6 *Tarih-i Selânikî*, I, s. 13.
7 *Silahdar Tarihi*, II, s. 627.
8 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43580-I; 13 Ramazan 1241/21 Nisan 1826.*
9 Mesela Budin beylerbeyine ve Pojega Beyi Nasuh'a gönderilen 27 Ocak 1566 tarihli bir hükümde, Pojega'daki Lakoş keferesinin eskiden silahlarıyla seferlerde hazır olup yararlıklar göstermeleri ve kendilerinden kale muhasarasında, esir almakta ve casusluk yapmakta faydalanılması münasebetiyle örfi vergilerden muaf tutuldukları kayıtlıdır. Bkz. *BOA, A.DVN.MHM.d., 5, s. 342, hüküm:901.*

tımar tevcih edildiğini veya tımarların casusluk şartıyla verildiğini[10] gösterir kayıtlar mevcuttur. Zaten H. Eroğlu da, "merkezi idare adına istihbarat çalışmalarına katılanların tımarlarına terakki yapıldığına dair arşiv kayıtlarının bulunduğunu" tespit etmiştir.[11] Dolayısıyla kullanılan casuslara devlet hazinesinden bir gelir tahsis edilmesini sadece 16. yüzyılda ortaya çıkan ve Osmanlı istihbaratının kurumsallaşmasını gösteren bir gelişme olarak değerlendirmek için henüz erkendir. Bu çerçeve içinde "I. Abdülhamid ve III. Selim'in saltanatları sırasında casusluk veya muhbirliğin bir devlet kuruluşu haline getirildiği ve doğrudan devlet hazinesinden maaş alan casusların kullanıldığı"[12] yönündeki tespitlerin de bir yenisine gerek kalmaksızın halihazırdaki "ücret ve kurumsallaşma tartışması" içinde geçerlililiklerini kaybettikleri görülmektedir. Ayrıca iddiaların aksine, söz konusu ulufe ve tımar dağıtımlarından başka Osmanlı casuslarının ücret ve teşkilatlanmalarına ilişkin daha erken tarihli ve esaslı kayıtlar vardır. Mesela 1599-1600 yıllarında tutulan bir yoklama defterinde muhtelif bölüklere mensup olanların dışında istihbarat toplamak için etrafa gönderilen casusların durum ve ücretleri[13] de belirtilmiştir. 1711-1712 tarihli ve Azak Kalesi'nde vazifeli azap, cebeci, topçu cemaatlerine mensup olanların esami ve mevaciplerini muhtevi olarak Muhafız Mehmed Paşa zamanında tutulan bir defterde ise "sağ ve sol casusan" ağalıklarının emrinde bulunan neferlerin isim ve yevmiyeleri de kayıt altına alınmıştır.[14] Bu, aynı zamanda Osmanlı istihbaratının yerelde teşkilatlanmasına ilişkin en erken tarihli ve en güçlü kayıt olarak kabul edilebilir. Ancak casusların ücretlerine ilişkin böylesi birkaç misalden hareketle Osmanlı istihbaratı için imparatorluğun geneline teşmil edilecek kurumsallaşma evreleri saptamanın güç olduğunu bir kez daha belirtmek gerekiyor.

10 Mesela Sultan Süleyman dönemine ait Pasin Sancağı Kanunnamesinde fethedilen yerleri şenlendirmek amacıyla bazı kimselere casusluk şartı ile tımar tevcihinde bulunulduğu kayıtlıdır. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnameleri, II. Kısım, İstanbul 1990, s. 586.

11 Mühimme Defterlerinde yer alan bazı örnek kayıtlar için bkz. Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 18.

12 Özcan, "Casus," s. 169; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 17.

13 *TSMA.d.*, *749/1*, s. 6, 1008/1599-1600.

14 *BOA*, *MAD.d.3725*, 3 Safer 1126/18 Şubat 1714.

16. yüzyıla kadar gönüllü casuslardan da yararlanıldığı iddiası ise hem Osmanlı tarihi hem de istihbaratın sistematiği açısından ihtilaf arz etmektedir. İstihbaratın önemini idrak edemeyen yöneticiler devrinde gönüllü kimselerin casusluk hizmetinde istihdam ediliyor olmaları mümkün ise de Osmanlı tarihinin iki asırlık bir devresi için bilgi toplama çalışmalarının "gönülden gelerek yürütüldüğünü" savunmak sakıncalıdır. Çünkü düşman veya komşu topluluklar içinde kimseye sezdirmeden bilgi toplama faaliyetlerinde bulunmak, bazı kişisel yeteneklerin yanında çalışma sahasında konuşulan dile hâkim olmayı ve o coğrafya ile kültüre ait özellikler karşısında da bir farkındalığı gerektirir. Dolayısıyla casusluk hizmetinde sadece gönüllü kimselerin istihdam edildiği yargısına varmak Osmanlı yöneticilerini söz konusu farkındalığın dışına itiyor. Oysa bahısolunan devrin çoğu yöneticisinin istihbarat çalışmalarında yetenekli ve uzman casuslar kullanmanın gerekliliğini idrak etmiş şahsiyetler olduğunu, Osmanlı istihbaratının tarihçesine ilişkin tespit edilen veriler açıkça ortaya koymaktadır.

II. Mahmud devrine ait vesikalarda niteliklerinin çoğu zaman belirtilmiş olması bir Osmanlı casusunun sahip olduğu özelliklere ilişkin bilinenlerin artmasına katkı sağlamıştır. Buna göre kullanılan casuslar genellikle "lisan bilir, sözüne güvenilir, tecrübeli, dirayetli, ince görüş ve sezişe sahip, anlayışı bol, yararlı, işbilir, kâr gözetir, dünya ahvalinden haberdar, düşmanı tanır, kulağı delik ve dostluk ilişkileri gelişmiş" kimseler olarak nitelendirilmişlerdir. Bunlardan sonuncusu, yani bir casusun dostluk ilişkileri kurmakta beceri sahibi olması, görev bölgelerinde kendilerine en sıhhatli bilgileri verecek şahıslarla yakınlık sağlamaları için gerekliydi. Casusluğuna dair herhangi bir his uyandırmadan bilgisine başvurulacak şahıslarla temasa geçilebilmesi ise özel bir becerinin yanında yabancı dil bilgisine sahip olmayı da gereldi kılıyordu. Bu beceriye sahip II. Mahmud devri Osmanlı casusları arasında hemen Molla Nezir'i zikretmek gerekiyor. Kendisi 1822 senesinde Revan tarafına casus olarak gönderilmiş, yedi sekiz gün süren görev süresince de İranlıların durumuna dair oldukça gizli bilgilere sahip olan düşman ordusuna mensup yüksek rütbelilerle kurduğu ahbaplık sayesinde önemli bir istihbari çalışma yürütmeyi başarmıştı.

Muhtemelen sahip olduğu unvan da Nezir'e casusluğuna dair bir şüphe uyandırmadan istihbarat çalışmaları yürütme imkânı sağlamıştı. Belki de aynı amaç doğrultusunda kendisinin öyle bir unvanla gönderilmesi uygun bulunmuştu.[15] Kısacası arzu edilen güvenilir ve sürekli istihbaratı sağlayabilmek için Osmanlı casusların mevzubahis niteliklere sahip olmaları kaçınılmazdı. Ancak II. Mahmud devri de dahil, bu özellikleri taşıyan casuslara sahip olabilmek adına imparatorluk idaresince özel bir eğitim yürütüldüğüne veya çaba sarf edildiğine ilişkin halihazırda herhangi bir belge veya bilgi mevcut değildir. Bu nedenle nitelikli casuslardan yararlanıldığına dair vesikalarda yer alan ibareler biraz merkezi idarenin zorlamasıyla biraz da sınır beylerinin süslemesiyle vücuda getirilmiş olabilir. Tercih edilme sebepleri çoğu zaman belirtilmeksizin casusların bazen ahali bazen de ordu mensupları arasından seçilmiş olması da söz konusu kanıyı desteklemektedir. Mesela, Babadağ ayanı düşmanın durumunu gizlice araştırması için Hotin ahalisinden Camcızâde Seyyid Ahmed'i casus olarak Rusya sınırına gönderiyordu (1817).[16] Muş Mutasarrıfı Emin Paşa ise casus olarak seçtiği Muşlu Hasan'ı Ruslar hakkında bilgi toplamakla görevlendiriyordu (1833).[17] Mısırlılar hakkında istihbarat toplamak için 1838 senesinde Halep tarafına gönderilen ordu mensubu iki casustan biri mülazım, diğeri ise çavuştu.[18] Görüldüğü üzere sadece neden bu iş için tercih edildikleri belirtilmemişti.

Osmanlı casuslarının etnik ve dini mensubiyetlerine bakınca hemen her unsuru kapsayacak kadar bir çeşitlilikle karşılaşmak, geniş sınırlar ve türlü milletlere sahip siyasi bir mekanizma olmanın tabi bir neticesi olarak kabul edilmelidir. Zaten Hz. Muhammed zamanından[19] itibaren İslam devletlerinin gerektiğinde gayrimüslimleri casus olarak kullandıkları bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise casusluk faaliyetlerinin "önceleri sadece Rum, Ermeni ve Yahudi gibi gayrimüslimlerle devşirme ve

15 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 806/37166;* 21 Cemaziyülevvel 1237/13 Şubat 1822.
16 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 952/40874;* 29 Zilhicce 1232/9 Kasım 1817.
17 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 721/34364-D;* 25 Zilkade 1248/15 Nisan 1833; *721/34364-E;* 25 Zilkade 1248/15 Nisan 1833; *721/34364-G;* 25 Zilkade 1248/15 Nisan 1833.
18 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 528/26018-D;* 4 Ramazan 1254/21 Kasım 1838.
19 Mesela Hz.Muhammed'in Hudeybiye Antlaşması ile sonuçlanan Mekke yolculuğu sırasında Kureyş hakkında bilgi toplamak için Huzâalı bir gayrimüslimi görevlendirdiğine dair rivayetler mevcuttur. Bkz. Kallek, "Casus," s. 164.

dönmelere münhasır bir hizmetken, I. Abdülhamid ve III. Selim zamanlarından itibaren Türklerden de casus yetiştirildiğinden" bahsedilmektedir.[20] Ancak Türklerin imparatorluk bünyesinde casus olarak hizmete başlama tarihlerinin daha uzak bir geçmişe sahip olduğu, Osmanlı istihbaratının tarihçesine bakılarak rahatlıkla söylenebilir. Ülkenin doğu hudutlarında ve özellikle içerde yürütülen istihbarat çalışmaları da hatırlanınca Türkleri casusluk hizmetinde istihdam etme eğiliminin yönetici zümre için eski bir alışkanlık olduğu daha belirgin surette ortaya çıkacaktır. Bundan doğudaki istihbarat faaliyetleri sırasında gayrimüslimlerden istifade edilmediği anlamı çıkarılmamalıdır. Nitekim 1838 senesinde Lefter adındaki bir zimmî casuslukla Mısır tarafına gönderiliyor, aynı yıl Halep tarafında bulunan Keğork adlı Ermeni bir tüccar da Mehmed Ali'nin durumuna dair şifreli bir istihbarat raporunu İstanbul'a ulaştırıyordu.[21]

Türkler de imparatorluğun batı sınırlarında cereyan eden harpler sırasında ağırlıklı olarak gözleme dayanan istihbarat çalışmalarında kullanılmışlardır. Öte taraftan aynı sahada, Avrupa coğrafyasına ve dillerine aşinalıkları münasebetiyle daha ziyade Yahudilerin ağırlıkta olduğu gayrimüslimlerin yanında, Müstemen veya Harbîlerin casus olarak istihdam edilmiş olmaları da doğal karşılanmalıdır. Konu diplomatik istihbarat toplama olunca da çalışma sahası, daimi veya geçici elçilerin mevcut olmadığı zamanlarda tamamıyla Türk olmayan unsurlara kalmaktadır.[22] Kullanılan casuslar hangi etnik veya dini kimliğe sahip olurlarsa olsunlar, Osmanlı istihbaratının teşkilatsızlıkla ilintili en büyük eksikliklerinden olan her zaman yetişmiş elemanlara sahip olamayışı imparatorluk yöneticileri için daima bilgi toplama çalışmalarında sıkıntılarla karşılaşılmasına neden olmuştur. Avusturya'dan istihbarat sağlayacak zamana aşina, bilgi toplama becerisi ve güvenilirliği olan casus arayışını bir türlü sonlandıramayan Belgrad paşasının sitemi, aslında Osmanlı istihbaratının söz konusu eksikliğinin en kısa ve en açık şekilde bir dışavurumu olmuştur:

20 Özcan, "Casus," s. 169; İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX.Yüzyıllar)," s. 243; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 17; Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 414; Özcan, "Casus," s. 168.

21 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 374/20428-C;* 10 Şaban 1254/29 Ekim 1838.

22 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 9/326;* 29 Zilhicce 1197/25 Kasım 1783; *1060/43563;* 25 Rebiyülâhır 1241/7 Aralık 1825; *1060/43563;* 25 Rebiyülâhır 1241/7 Aralık 1825; *1060/43580;* 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826.

> ...Müslümanlardan lisan bilir casus tedarik etmek zordur. Dil bilgisi olan Müslümanlar bulunsa da onlar kanalıyla her gelişmeye vakıf olmak mümkün olmuyor. Söylediklerine itimat etmenin uygunsuzluğu tecrübelerle sabit olduğundan Yahudi ve Hıristiyanların casusluk hizmetinde istihdam edilmelerinden de özellikle kaçınmak durumunda kalınıyor...[23]

Casuslara, özellikle de Müslüman olmayanlarına duyulan güvensizlik halini istihbarat özelinde aşmak için Osmanlı yöneticilerince bir strateji geliştirilmişe benziyor. Hedef bölgede birbirinden haberi olmayan birçok casusun görevlendirilmesi şeklinde beliren strateji ile getirecekleri havadislere duyulan güvensizliği en aza indirgeme amacı güdülmüş olmalıdır. Bunun en çarpıcı misallerinden biri 1825 senesinde Boğdan'ın Müslüman idarecileri tarafından uygulanmıştır. Karantina sebebiyle Rusya tarafına casus göndermenin zorlaştığı bir sırada iki gayrimüslim ile bir Müslüman casus Prut boyuna, mensubiyetleri belirtilmeyen iki şahıssa Besarabya[24] tarafına birbirlerinden haberleri olmaksızın gönderilmişlerdi. İdareciler, böyle yaparak getirecekleri haberlerin birbiriyle uyumluluğu oranında doğruluklarını ölçme imkânının hasıl olacağına vurgu yapmışlardı.[25]

Casusluk hizmetinde istihdam edilenler için hükümet merkezince saptanan standart bir ücretin olmayışı da Osmanlı istihbaratının teşkilattan uzak görüntüsünün doğal bir yansıması olarak kabul edilmelidir. Yaptıkları işin önemi veya arz ettiği tehlikenin derecesi, görev aldıkları bölgenin stratejik boyutu ve görevlendirildikleri birimin mali vaziyeti casusların aldıkları ücret miktarını belirleyen kıstaslar olmalıdır. Düşman memleketlerin içine kadar sızan, eşkıya takibinde, sınır boylarında, gizli örgütlerin araştırılmasında kullanılan casusların daha iyi bir ücret aldıkları da muhakkaktır. Casuslara ödenen ücretlerle ilgili olarak ulaşılan rakamsal verilerden bazıları anlatılmak istenilenleri ortaya koyacaktır: Saraydan

23 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1416/57870;* 7 Muharrem 1194/14 Ocak 1780.

24 *Besarabya* bugünkü Moldova topraklarının esasını teşkil eden bölgedir. Prut ve Dinyester nehirleri arasında kalmaktadır.

25 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43577-D;* 3 Rebiyülâhır 1241/15 Kasım 1825.

yapılan harcamalara ait 1811 tarihli bir masraf defterinde Karakulak Ağa eliyle bir casusa 15 kuruş ödendiği kayıtlıdır. Aynı defterde hizmet karşılığı bir tatara 100 kuruş ödendiğinin kaydedilmiş olması casus ücretlerinin azlığına işaret etmektedir.[26] Ancak daha sonraki kayıtlarda casuslara daha yüksek ücretler ödendiğine tesadüf olunması, 15 kuruş alan casusun daha önemsiz bir istihbarat faaliyetinde kullanıldığı intibaını uyandırmaktadır. Mesela 1825 senesine ait bir kayıtta Tolçı ve Sünne Boğazı Muhafızı Yunus Ağa'nın görevlendirdiği casusa 500 kuruş harcırah verdiği kayıtlıdır.[27] 1832 senesinde Konya'dan Adana'ya gönderilen bir casusa da ordu hazinesinden aynı ücret (500 kuruş) ödenmiştir.[28]

Sınır boylarında vazifeli idarecilerden hizmetlerinde "mahiyelü casuslar" bulundurmalarını isteyen 1826 tarihli ve gizli bir emrin mevcudiyeti, istihbarat faaliyetlerinin teşkilatlanması veya kesintiye uğramaması amacına yönelik atılan önemli bir adım olmasının yanında Osmanlı istihbaratının mali boyutuna ilişkin bilinenlerin artmasına da katkı sağlamaktadır. Mesela emrin muhataplarından biri olan İsakçı Muhafızı Eyüp Paşa'nın o güne kadar aylık 150'şer kuruşla iki casus çalıştırdığı, dolayısıyla Osmanlı istihbaratının sınırlarda daimi surette çalışan bir personele sahip olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Merkezden alınan söz konusu emirden sonra ise Eyüp Paşa casuslarının sayısını dörde çıkarmıştır. Personel sayısındaki artış vesilesiyle geliştirilen sistemse merkezi idarenin amacına ulaştığını göstermesi açısından önemlidir. Buna göre, Rusya tarafına gönderilen casuslardan ikisi bilgi toplamak için düşman topraklarında aralıksız gezinecek, diğer ikisi ise elde edilen bilgileri Eyüp Paşa'ya getirecekti.[29] Bu sayede istihbarat çalışmalarının kesintisiz surette sürdürülmesi sağlanıyordu. Ancak sınır idarecilerinin birçoğu böyle istihdam ve sistemler yaratacak mali altyapıya sahip değildi. Nitekim imparatorluğun gidişatına bir çeki düzen vermek için düşünülen tedbirleri uygulama sahasına aktarma aşamasında karşılaşılan parasal zorluklar, haliyle istihbarat çalışmaları için de geçerliydi. Bu nedenle öz kaynaklarıyla istihbaratın organizasyon ve sürdürülebilirliğini sağlayama-

26 *BOA, D.BŞM.HZB.d, 16725;* 10 Zilhicce 1225/6 Ocak 1811.
27 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1060/43577-C;* 3 Rebiyülâhır 1241/15 Kasım 1825.
28 *BOA, C.AS, 746/31367;* 5 Cemaziyülevvel 1248/30 Eylül 1832.
29 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1060/43580-I;* 13 Ramazan 1241/21 Nisan 1826.

yan yerel temsilciler sıklıkla merkezi hazinenin yardımına başvuruyordu. Silistre Valisi Ahmed Paşa, "Ulufeli Casus Kullanımı"na ilişkin emre cevap mahiyetinde kaleme aldığı yazısıyla sanki söz konusu sıkıntıyı özetliyordu:

> İstihbarat çalışmalarında casuslar kullanmak ve sağlanan istihbaratı İstanbul'a aktarmak için tatarlar çıkarmak bol akçe gerektiren bir iştir. Her ne kadar "akçenin erimesine bakmadan" bilgi toplama faaliyetleri sürdürülüyorsa da merkezi idarenin istihbarat çalışmalarında süreklilik sağlama istemini hayata geçirebilmek ancak imparatorluk hazinesinin yardımıyla mümkün olabilecek bir gelişmedir.[30]

II. Mahmud devrinde Ruslara karşı yürütülen istihbarat faaliyetlerinin bir simgesi haline geldiği çalışma içinde görülecek olan Tolçı ve Sünne Boğazı Muhafızı Yunus Ağa'nın merkezi idarenin istemine tepkimesi ise Osmanlı resmi evrakında her zaman karşılaşılması mümkün olmayan türdendir:

> Padişahıma bunun aksini söylemek boş bir söz olmaktan öteye geçemeyecektir, böyle bir aylıkla bu havalilerde casus çalıştırmak baş edilmesi mümkün olmayan bir sıkıntıdır. Allah kullarını dünyada akçesiz, ahirette imansız bırakmasın.[31]

İmparatorluk idaresi ise tüm mali imkânsızlıklara rağmen yerel temsilcilerine istihbarat çalışmalarını sürekli kılmalarına yardımcı olacak desteği sağlamaya çalışmıştır.[32] Ayrıca yerel temsilcilere "casuslara yeter derecede bir ücret ödenmesi gerektiğine"[33] ilişkin emirlerin gönderilmiş olması veya casuslar ile düşmanın durumunu öğrenmek için ele geçirilen "dil"lerden sağlanan bilgileri getiren ulaklar için Osmanlı menzillerinde her zaman ücretsiz beygirlerin hazır bulundurulması[34] imparatorluk yöne-

30 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1060/43580;* 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826.
31 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1060/43580-H;* 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826.
32 BOA, *Hatt-ı Hümâyun, 496/24368;* 23 Muharrem 1237/20 Ekim 1821.
33 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 348/19770-A;* 21 Rebiyülevvel 1250/28 Temmuz 1834.
34 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2002, s. 45.

ticilerinin casusluk çalışmalarına verdiği öneme işaret eden önemli gelişmeler olarak kabul edilmelidir.

Tebdiller

Osmanlı İmparatorluğu'nda "tebdiller" ülke içinde hüviyetlerini gizleyip kıyafetlerini değiştirerek çıktıkları inceleme ve araştırma seyahatlerinde gözlem ve tahkikatlarını bir rapor şeklinde merkeze takdim eden istihbarat elemanlarıdır. İ.H. Konyalı, Osmanlılarda yurtiçi istihbaratında çalışanlara "tebdil" hariçte vazife görenlere de "casus"[35] denildiğini savunsa da bunlar arasında kesin bir ayrım yapma imkânı yoktur. Çünkü ülke içinde yürütülen istihbarat faaliyetlerinde casuslardan da istifade olunmuştur. Dolayısıyla tebdilleri casusluğun bir yan kolu olarak değerlendirmek daha doğru bir yaklaşımmış gibi duruyor. Osmanlı özelinde, sadece tebdilleri casuslardan farklı kılan bazı nitelikler söz konusudur. Bunların başında da çalışma sahalarının genellikle ülke içiyle sınırlı kalmış olması gelir. Oysa casuslar daha ziyade harp sahasında ve diplomatik alanda faaliyet sürdürmüşlerdir.

İlk zamanlardan itibaren ülkedeki gidişattan haberdar olmak isteyen sultan ve sadrazamların memleketin dört bir yanına tebdiller gönderdikleri kaynaklarla sabittir. Ayrıca önceleri saray çevresinde sonra Babıâli bürokratları ile daha alt kademedeki güç odakları arasında yaşanan iktidar çekişmelerinde rakiplerin düşünce ve hareketlerinden haberdar olmak için tebdiller kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla tebdillerin bir tür espiyonaj veya ajanlık elemanı şeklindeki bu görüntüleri de casuslarla aralarındaki ayırt edici özelliklerden biri olarak kabul edilebilir. Tebdillerin, görev bölgelerine göre Müslim veya gayrimüslimlerden seçilmeleri, dolayısıyla sadece Osmanlı tebaasından olmaları casuslarla aralarındaki bir diğer farka işaret eder.

İ.H. Konyalı'nın saray arşivinden kopya ettiği 8 Ocak 1783 tarihli, yani I. Abdülhamid zamanına tesadüf eden resmi bir belge, tebdillerin özellikleri ve çalışma şekillerine ilişkin bilinenlerin artmasına katkı sağlayacak türdendir. Buna göre, Rumeli ve Anadolu'nun her üç koluna memleketin vaziyetini saptamak için ikişer tebdil gönderilmiştir. Tebdillerin isimleri ve fiziki tarifleri, bürünecekleri kılık ile gidiş ve dönüşlerinde uğrayacakları memleketler

35 Konyalı, "Casusluk Teşkilatı."

de tek tek kaydedilmiştir. Mesela Rumeli kollarıyla gönderilenler daha ziyade Boşnak ve Arnavut kılığına gireceklerken, Anadolu'nun sol kolunda bulunan Trabzon istikametinde gidecekler de Laz kıyafeti giyeceklerdir.[36]

İstihbarata önem veren idarecilerin varlığına paralel olarak belirli bir devamlılığın söz konusu olmadığı tebdillerin faaliyetleri, esasında imparatorluk dahilinde sistemli ve gizli istihbarat çalışmalarının nadir gelişen bir safhasına işaret etmektedir. Câbî tarihinde İstanbul'un asayişini sağlamakla mükellef zümrelerden bahsedilirken zabitlerin yanında "baş tebdilin"[37] de zikredilmiş olması hem görevlerinin önemine hem de teşkilatlanmalarına işaret etmektedir.

19. yüzyılda ayrılıkçı hareketlerin başlamasıyla birlikte "tebdil" gezenlerin sayısında da bir artış yaşandığı gözlemlenmiştir. II. Mahmud döneminde tebdillerin ne tür faaliyetlerde bulundukları "İç İstihbarat" başlığı altında incelenecek olmakla birlikte, İsmail Ağa adındaki tebdilin 1825 senesinde Rumeli taraflarında sürdürdüğü istihbarat çalışmasına değinmek, sistemin II. Mahmud devrinde muhafaza edildiğini hafızada tutmak adına önemlidir. İsmail Ağa, Rumeli'den geçerek Mora, İzdin ve Çirmen gibi yerlerde gezdikten sonra İstanbul'a dönmüştür. Gezdiği yerlerin asayiş ve erzak durumuna, asker miktarına, idarecilerin tavır ve hareketlerinin yanında ahaliyle nasıl bir iletişim içinde bulunduklarına dair yürüttüğü gizli araştırmalar neticesinde hazırladığı istihbarat raporunu imparatorluk yöneticilerine takdim etmiştir. Raporda özellikle Rumeli Valisi Mehmed Paşa'nın faaliyetleri büyük bir yekûn tutmaktadır. İsmail Ağa'nın istihbarat çalışmalarını yürütürken ahaliye, idareci zümreden memnun olup olmadıklarına, memnuniyetsizliklerinin de hangi sebeplerden kaynaklandığına dair sorular yöneltmesi ise tebdillerin faaliyetlerini bir kamu yoklaması şeklinde sürdürdüklerine işaret etmektedir.[38]

Tebdillerin başkentteki çalışmaları ise daha ziyade kahvehane, han, hamam veya dükkânlarda gezinerek hükümetin uygulamaları aleyhine vatandaşlar arasında geçen diyalogları idare ve asayişten sorumlu birimlere

36 Konyalı, "Casusluk Teşkilatı."
37 Câbî Ömer Efendi, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sânî)*, II, Haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK Yay., Ankara 2003, s. 743.
38 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1426/58402;* 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.

servis etmek olmuştur. Bu tarz konuşmaları engelleme çabası Osmanlı kadınlarını da kapsayacak kadar geniş bir çerçeve çizmektedir. Bu genişlik sayesinde Osmanlı istihbarat çalışmalarında kadınlardan da istifade edildiğine dair örnek bir hadiseye tesadüf etme imkânı hasıl olmuştur. Bugün için yegânelik vasfına sahip olan hadiseyi kaydeden Osmanlı müellifi ise eserini resmi kayıtların yanında duyduklarından hareketle kaleme aldığını belirten Câbî Ömer olmuştur. 9 Şubat 1809 tarihli bu hadise, Sultan Bayezid Hatunlar Hamamı'nda bulunan ve devlet işlerine dair sohbet ettikleri, aralarındaki "tebdil hatun" tarafından ihbar edilen kadınların yakalanarak zindana gönderilmeleri şeklinde gelişmiştir.[39] O günün Osmanlı toplumunda kadınların evleri dışında toplanabilecekleri nadir mekânlardan biri konumunda olan kadınlar hamamında dahi tebdillerin bulunduruluyor olması merkezi idarenin "devlet sohbeti" edilmesine ne denli karşı olduğunu göstermek açısından da ayrıca kayda değerdir.

Tatarlar (Ulaklar)

II. Mahmud devrini de içine alacak şekilde, Osmanlı İmparatorluğu'nda ulaşım ve haberleşme teknolojisinin henüz kullanılmadığı dönemlerde devletin resmi veya özel haberleşmesi menzilhâneler üzerinden tatarlar kanalıyla yürütülmekteydi. Dolayısıyla tatarların, imparatorluk sathında ilk faaliyet tarihleri aynı zamanda istihbarat faaliyetlerinin içinde yer aldıkları zamana da işaret etmektedir. Çünkü çoğu zaman istihbarat raporlarının, hazırlayıcıları ile sunuldukları makam arasındaki dolanımı tatarlar kanalıyla yürütülürdü. Ancak tatarların Osmanlı istihbaratı içindeki etkinlikleri sadece böyle dolaylı bir çalışmadan ibaret değildi. Kendilerinin bir istihbarat elemanı olarak değerlendirilmelerini mümkün kılacak şekilde, bizzat istihbari bilgi toplamakla vazifelendirilmeleri de kökleri imparatorluk tarihinin ilk zamanlarına kadar uzanan bir gelişmeydi. Zira daha II. Mehmed zamanında, 1458 senesinde Macarların asker topladıklarına dair alınan duyumları gizlice araştırmak görevi ulaklara yüklenmişti.[40] Raşid de istihbarat toplamak amacıyla Budin'e gönderilen ulaklardan bahsediyor.[41]

39 *Câbî Târihi;* I, s. 392.
40 *Tacü't-Tevârih*, III, s. 35.
41 *Tarih-i Raşid*, I, s. 97.

Doğrudan görev aldıkları istihbarat faaliyetlerinde tatarların çalışma sahaları tebdiller gibi imparatorluk topraklarıyla sınırlı kalmıştır. Mesela III. Selim zamanında Canik Sancağı'ndaki memurların durumlarını denetlemek için özel bir tatar görevlendirilmişti.[42] II. Mahmud zamanında da bölgelerin durumunu araştırmak amacıyla tatarlardan istifade edilmiştir.[43] Nitekim Kaymakam tatarlarından Hasan 1828 senesinde Vama'nın durumunu tahkik etmekle görevlendiriliyordu.[44] Ayrıca II. Mahmud zamanında tatarların, tebdillerden fakl olarak doğrudan veya dolaylı surette harp istihbaratıyla ilgili çalışmalarda da görev aldıkları görülmektedir. Zira harp bölgesine merkezden yazılan bir emri götürdükten sonra İstanbul'a dönen bir tatar vazifesi süresince görüp işittiklerini devlet yöneticilerine aktarıyordu. 1824 senesinde Bilice'de bulunan Kaptan Paşa'ya hitaben kaleme alınan emirleri götüren Tatar Hüseyin ayrıntılı olarak hazırladığı istihbarat raporunu bir takrir şeklinde devlet merkezine takdim ederek böylesi bir istihbarat çalışması yürütmüştü.[45]

Tatarlar ayrıca bizzat düşmanın durumunu tahkik etmekle de görevlendirilmişlerdi. 1813'te Erzurum Valisi Mehmed Emin Paşa İran ile Rusya arasındaki mücadelelerin seyri hakkında bilgi toplaması için iki tatarını Bağdat tarafına göndermişti.[46] 1829'da ise hem düşmanın hem de ahalinin ne vaziyette bulunduğunu araştırmak için Şumnu tarafına tatarlar çıkarılmıştı. Tatarlar da Rus ordusunun büyük bir kısmının Yenipazar ve Yanbolu taraflarında bulunduğuna, harp halinden dolayı bölgedeki Müslümanların etrafa dağıldıklarına ve Osmanpazarı (Omurtag) sakinlerinin de başka bir mahalle göç edebilmek için idarecilerden ruhsat talep ettiklerine dair bir istihbarat raporuyla dönmüşlerdi.[47]

Bir yerel temsilci de istihbarat toplamak amacıyla görevlendirdiği tatarını edindiği bilgilerle birlikte doğrudan İstanbul'a gönderebiliyordu. Musul valisi 1834 senesinde böyle bir istihbarat çalışması yürütmüştü. Valinin direktifiyle, kuşatma altında bulunan Bağdat ve havalisinin durumunu

42 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1409/57203;* 29 Zilhicce 1206/18 Ağustos 1792.
43 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 864/38535-D;* 24 Cemaziyülevvel 1242/24 Aralık 1826.
44 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1085/44182;* 2 Rebiyülevvel 1244/12 Eylül 1828.
45 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 861/38400;* 3 Cemaziyelâhir 1239/4 Şubat 1824.
46 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 722/34392-B;* 25 Muharrem 1228/28 Ocak 1813.
47 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1022/42687-F;* 1 Safer 1245/2 Ağustos 1829.

gizlice araştırmakla görevlendirilen Tatar Ağası Abdurrahman topladığı bilgileri doğrudan Osmanlı başkentine götürmüştü.[48] Tatarların istihbarat hizmetleri için de ayrı bir ücret alıp almadıkları bilinmemekle birlikte görev bölgelerinden sevinç verici haberlerle döndüklerinde altın çelenk ve samur kürk gibi hediyelerle ödüllendirildiklerine şahit olunmuştur.[49]

Tacirler

Tacirler, tarih boyunca ülkelerin birbirleri hakkında bilgi toplamak için kullandıkları bir sınıfı oluştururlar. Osmanlı yöneticileri de ilk zamanlardan itibaren istihbari bilgiye ulaşabilme gayretleri sırasında tüccarın aracılığına başvurmuşlardır. Tüccar sınıfından olanların olağanüstü haller dışında komşu ülkeler içinde serbestçe dolaşabilmeleri bazen casuslar veya diğer kanallarla ulaşılması güç olan istihbaratın rahatlılda sağlanmasını mümkün kılıyordu. Bu münasebetle Osmanlı istihbaratının tacirlerden istifade etmesi aşamasında hangi din veya milletten oldukları çok önem arz etmemiştir. Nitekim I. Murad'ın Venedikli tacirler vasıtasıyla Avrupa kamuoyunu yokladığına, krallar ve Osmanlılara karşı güttükleri siyasetleri hakkında haberler aldığına, fetihten evvel II. Mehmed'in de İstanbul'a yerleşmiş Türk tüccarıyla iletişim içinde bulunduğuna[50] Osmanlı istihbaratının tarihçesi kısmında dikkat çekilmişti. Ayrıca 16. yüyılın başlarından itibaren Macaristan ve Viyana'da alışverişle meşgul olan Sırplı, Yunanlı ve Raguzalı tacirlerin İstanbul'a haber taşıdıkları S.Takats tarafından saptanmıştır. Ancak Takats'ın da dikkat çektiği üzere Osmanlıların kendilerine karşı takındığı koruyucu ve destekçi tavır münasebetiyle tacirlerin Türk şehir ve kalelerinde iyi karşılanmaları, hatta ordu merkezine dahi serbestçe girip çıkma izinlerinin bulunması büyük sakıncalar taşımaktaydı. Çünkü tacirler tarih boyunca iki taraftan da ücret alan, dolayısıyla iki taraflı çalıştıkları çok iyi bilinen istihbarat elemanları olmuşlardı.[51]

48 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 390/20715-E;* 29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834.

49 Kemal Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001, s. 123; *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, V, Haz. Yücel Demirel, YKY, İstanbul 1999, s. 888; *Câbî Târihi*, I, s. 566, 641.

50 İlter, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV.-XX. Yüzyıllar)," s. 234.

51 Tacirlerin iki tarafa da hizmet eden istihbarat çalışmaları için bkz. Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*,s. 168-169.

II. Mahmud zamanında rakip veya düşman devletlerin karşı istihbarat faaliyetlerini engelleme tedbirlerini artırmaları nedeniyle casus gönderiminin zorlaştığı zamanlarda Osmanlı istihbaratının tüccar sınıfından istifade etme eğiliminin arttığı söylenebilir. Düşman memleketler tarafından döndüğü bilinen bir tacirin gördüklerini ve duyduklarını anlatması için resmi makamlarca davet olunması söz konusu artışın en açık ifadesidir. Mesela 1832 senesinde Teke ve Hamid sancakları tarafından zahire satın alarak dönen Yusuf Bey, isyan halinde bulunan Mehmed Ali Paşa hakkında edindiği istihbaratı sadaret kethüdasına servis etmişti. Aynı şekilde Girit ve İskenderiye taraflarında ticaret amacıyla gezinirlerken Antalya İskelesi'ne gelen yabancı bandıralı birkaç kayığın mürettebatına mensup bazı tanınmış kimseler hemen hükümet merkezine çağrılarak, kendilerinden deryanın ahvalinden başka Mehmed Ali Paşa'nın ne vaziyette bulunduğu sorulmuştu.[52]

II. Mahmud devrinde tüccar sınıfı kanalıyla istihbarat edinme eğiliminin imparatorluğun doğu sınırlarında daha yaygın bir uygulama halini aldığı görülmektedir. 1824 senesinde, Kerkük ahalisinden olan bir tacirin kısrak alışverişi için gidip geldiği İran ve Kürdistan taraflarının ahvaline muttali olduğu duyulunca hemen bilgisine başvurulmak lüzumu hissedilmişti.[53] Çıldır Valisi Osman Paşa da 1826 senesinde Rusların Tiflis'teki faaliyetlerini o taraflardan gelen "5-10" Ahıskalı zimmî tüccardan öğrenmişti.[54] Bir yıl sonra da Kars Muhafızı Osman Paşa bazı İran tüccarından devletleri ile Ruslar arasındaki gelişmelere dair istihbarat ediniyordu.[55]

Söz konusu edinimler sırasında II. Mahmud devri imparatorluk ricalinin, iki taraflı faaliyet gösterebilecekleri hakikatini göz ardı etmedikleri tüccar sınıfından, özellikle de zimmî olanlarından sağladıkları istihbarata şüpheyle yaklaşmış olmaları muhtemeldir. Çoğu zaman, onlardan edinilen bilgilerin casuslar veya diğer kanallar vasıtasıyla daha evvel ulaşılan istihbaratla örtüştüğü vurgusunun imparatorluk merkezine takdim edilen istih-

52 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 347/19733;* 11 Rebiyülâhır 1248/7 Eylül 1832.
53 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 788/36750-F;* 3 Şevval 1239/1 Haziran 1824.
54 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1013/42476-B;* 25 Cemaziyülevvel 1241/5 Ocak 1826.
55 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 804/37130-B;* 3 Rebiyülâhır 1243/24 Ekim 1827.

barat raporlarının bir kenarına iliştirilmiş[56] olması yöneticilerdeki şüphe halinin bir dışavurumu olarak kabul edilebilir.

Denizlerde çok gelişmiş ve sistemli bir ağa sahip olamamanın Osmanlı istihbaratı için deniz ticaretiyle meşgul olan tüccardan edinilecek bilgileri daha kıymetli kıldığını söylemek mübalağa olmayacaktır. Bu durumdan haberdar olan tacirlerin de, imparatorluk hazinesinden kendileri için bir şeyler koparabilmek gayesiyle gerek denizlerde gerek uğradıkları limanlarda görüp işittiklerini Osmanlı idarecileriyle paylaşma noktasında bir hayli hevesli olduklarını ifade etmek gerekiyor. Aynı heves, tüccar sınıfından sağlanan istihbaratın doğruluğuna şahit olunduğu müddetçe Osmanlı yöneticileri için de geçerlidir. Böylece istihbarat-tüccar-yönetici döngüsü tamamlanmış olur.

II. Mahmud tahta geçtiğinde, Ruslarla devam etmekte olan harbin 1809 senesi çarpışmaları sırasında, tüccar sınıfının Osmanlı istihbaratı içindeki mevzubahis etkinliğine tanıklık etmek mümkündür: Osmanlı yöneticileri, Rus donanmasının Karadeniz'de, Hocabey önünde bulunduğunu İstanbul'a ulaşan tüccar gemilerinden öğrenmiştir. Niyetlerinin İsmail tarafına gitmek olduğunu Tuna tüccarı, hasar için Anapa üzerine vardıklarını da diğer tüccar gemileri haber vermiştir. Tüccar sınıfından Rus hareketliliğine ilişkin birbirini tamamlayan bilgilerin alınması ise tersanede teçhiz edilmekte olan Osmanlı gemilerinin süratle harekete geçirildikten sonra yenilerinin üretimine başlanılmasına dair bir ferman neşredilmesine yetmiştir.[57] Rus donanmasının faaliyetleri hakkında edinilen bu bilgiler Osmanlı istihbaratını denizlerdeki gelişmelerden daha fazla haberdar olma zorunluluğuna da itmiştir. Bunun içindir ki Kapan tüccarından Hüseyin Çalık Reis adındaki bir tacirin Tuna taraflarından İstanbul'a vardığı öğrenilince kendisi hemen Babıâli'ye çağrılarak Karadeniz'deki Rus donanması hakkında bildiklerini ve gördüklerini anlatması istenilmişti.[58] Bu görüntü altında Osmanlı deniz istihbaratı sanki sadece tüccar sınıfının sağladığı bilgilerle beslenmektedir. Ancak daha evvel ifade edildiği üzere

56 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 1013/42476-B; 25 Cemaziyülevvel 1241/5 Ocak 1826.
57 *Câbî Târihi*, I, s. 500-501.
58 *Câbî Târihi*, I, s. 511.

denizlerdeki düşman faaliyetlerini takip etmek için karakol kayıklarından da istifade edilmiştir. II. Mahmud devrinde de Karadeniz ve Akdeniz'de gerek korsanları gerekse düşman hareketlerini istihbar etmek amacıyla gizlice seyrüsefer halinde bulunan gemilerin mevcut olduğu bilinmektedir.[59]

Yolcular

Düşman veya komşu memleketlerle karışıklık içinde bulunan bölgelerden kara veya deniz yoluyla gelen yolcular, tarihin her döneminde olduğu gibi Osmanlılar zamanında da istihbarat çalışmalarında istifade edilen bilgi kanallarından biri olmuştur. Esasında onlar kanalıyla sağlanan bilgiyi, tüccar sınıfı örneğinde olduğu gibi kendiliğinden gelişen ve çok fazla sistematik çaba gerektirmeyen istihbarat çalışmalarının bir parçası olarak değerlendirmek doğru olacaktır. Böyle olsa bile kendilerinden yararlanma lüzumunun hissedilmiş olması, II. Mahmud devrinde istihbari bilgiye ulaşabilmek için sarf olunan yoğun çabaya dikkat çekebilmek adına kayda değerdir. Ayrıca yolculardan alınan havadisler, istihbarat çalışmalarını organize eden yöneticiler için gerçek istihbarata ulaşabilme adına diğer bilgi kanallarını harekete geçirme, daha evvel edinilen istihbaratı doğrulama veya çürütme seçenekleri sunduğundan belirli bir öneme de sahiptir. Merkezi idarenin gümrük ve boğazlarda görevli memurlardan yolcular kanalıyla istihbarat sağlanmasını istemesi söz konusu önem münasebetiyledir.

Yolcuların Osmanlı istihbarat çalışmalarına eklemlenmelerinin teorik boyutu tacirler örneğiyle birebir örtüştüğünden burada sadece onlar üzerinden bilgi toplama çalışmalarının uygulanmasına ilişkin birkaç önemli misalin aktarımı yeterli görülmüştür. Mesela, Sünne Boğazı Muhafızı Yunus Ağa, 1821 yılında Hocabey (Odesa/Odessa)'den gelip, Sünne Boğazı'ndan geçerek Tımarova (Ravnes) tarafına gitmekte olan iki İngiliz gemisinden Rusların Hocabey taraflarındaki faaliyetleri hakkında bilgi alıyor,[60] 1826 senesinde ise Kırım'dan ziyaretine gelen yolculardan Rusların askeri vaziyetine ilişkin edindiği bilgileri imparatorluk merkeziyle paylaşıyordu.[61]

59 *Câbî Târihi*, II, s. 768, 1053-1054.
60 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, 496/24368; 23Muharrem 1237/20 Ekim 1821.
61 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, 1060/43577-B; 29 Zilhicce1241/4 Ağustos 1826.

1825 senesinde Çamlıca ve Suluca zimmîlerinin sergerdelik iddiasıyla aralarında başlayan çatışmaların ne istikamette seyrettiği hakkında bilgi sahibi olmak ise o taraflardan dönen bazı Müstemen gemilerinin kaptanları ile adalardan gelen yolcular sayesinde mümkün olmuştu.[62] 1832 yılında Tuzla Gümrükçüsü İsmail Ağa, Tarsus'tan gelen bir geminin reis ve yolcularından Mısır kuvvetlerinin durumu hakkında bilgi edinmişti.[63] 1833 senesinde ise Akdeniz Boğazı Muhafızı Salih Paşa, karadan ve denizden gelenlerin ihbarları sayesinde Manisa ve İzmir dolaylarındaki Mısır kuvvetleri hakkında edindiği bilgileri sadarete sunmaktaydı. Üstelik Ayvacık Voyvodası'nın İzmir tarafına gönderdiği bir adamı kanalıyla da yolculardan edinilen bilgileri doğrular bir istihbarata ulaşılmıştı.[64]

Daha evvel ifade edildiği üzere, tüccar olsun sıradan bir yolcu olsun denizlerden gelen şahısların bilgilerine başvurulması daha yaygınlaşmış bir uygulama halini almıştı.[65] Ancak düşmanların katı tedbirleri nedeniyle aralarına casus sızdırmanın imkânsızlaştığı zamanlarda yolcuların hangi yolla geldikleri önemsizleşiyordu. Getirdikleri bilgilerse, teyit edilmelerinin güçlüğüne rağmen alabildiğine eşsiz ve önemli oluyordu. Böyle olunca da sınırlarda istihbarat edinmek için yolcuların yolunu gözleyen bir Osmanlı yöneticisine rastlamak görülmedik bir hadise olmaktan çıkıyordu. 1826 yılında İbrail Muhafızı Süleyman Paşa böyle bir görüntü içindeydi. Nitekim uzunca bir süre Rusya tarafına casus gönderemediğinden, aslen Kırımlı olup Hırsova Kazası'nda ikamet eden bir Tatarın Kırım'dan İbrail'e geldiğini haber alır almaz hemen onu nezdine çağırtmış ve kendisinden Ruslara dair görüp işittiklerini anlatmasını istemişti. Bu yolla edindiği bilgileri de önemli addettiğinden hemen bir istihbarat raporu suretinde tanzim ederek sadarete sunmuştu.[66] Trabzon Valisi ve Şark Seraskeri Osman Paşa da Erzurum'un Rus işgaline uğradığı 1830 senesinde, Rusların şehirdeki faaliyetlerinden haberdar olabilme arzusuna kendi deyimiyle ancak o taraftan gelen bazı sözüne güvenilir yolcular

62 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 888/39269-B;* 15 Zilhicce 1240/31 Temmuz 1825.
63 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 363/20145-D;* 13 Cemaziyelâhir 1248/7 Kasım 1832.
64 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun,688/33375-D;* 7 Şevval 1248/27 Şubat 1833.
65 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 913/39900-I;* 13 Zilhicce 1237/21 Ağustos 1822.
66 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1056/43463;* 5 Rebiyülevvel 1242/7 Ekim 1826.

sayesinde nail olabilmişti. Bu sayede Rusların yeni olarak herhangi bir köyü tahrip etmedikleri, Aşkale ve diğer birkaç mahalde bir miktar askerlerinin bulunduğu, zapt ettikleri mahallerde her ne kadar zulüm ve baskı eksik olmazsa da Rus generalinin barışa aykırı başkaca bir hareket içinde bulunmadığı ve Erzurum'dan hemen çıkacakmışçasına kendisine yetecek miktarda top ve cephaneyi yanında alıkoyduğu gibi ayrıntılar öğrenilmişti. Osman Paşa öğrendiklerini imparatorluk merkezine arz ederken o taraftan gelen sözüne itimat edilir kimselerden bilgi almayı sürdüreceğine dikkat çekiyordu.[67]

Ayanlar

Ayanların böyle ayrı bir başlık altında çalışmaya konu olmaları, casuslar kullanarak veya diğer kanallardan istifade ederek bilgi toplama faaliyetlerinin organizatörleri konumundaki diğer Osmanlı merkez veya taşra idarecilerden farklı olarak kimi zaman bir istihbarat elemanı şeklinde sürdürdükleri faaliyetler münasebetiyledir. II. Mahmud'un asi olanlarını sindirmesinden, kalanları da merkeziyetçi yapının arzu ettiği şekle sokmasından sonra ayanların Osmanlı istihbaratı içinde belirli bir etkinlik kazanmalarının gözlemlenmiş olması ise ayrıca kayda değerdir. Ancak bu ifadeden, kendilerine bir çeki düzen verilmeden evvel ayanların Osmanlı istihbaratının dışında kaldıkları hükmüne varmak yanlış olacaktır. Zira II. Mahmud'un tahta çıkışından sonra kendileriyle İstanbul'da imzalanan Sened-i İttifakın (1808) hemen ardından Osmanlı istihbaratına hizmet eden ayanlarla karşılaşmak mümkündü. Toplantıya katılıp katılmamakta büyük tereddüt yaşayan ve fazlaca bir kuvvetle İstanbul'a gelen Rumeli'nin ileri gelen ayanlarından Sirozlu İsmail Bey'i sürdürdüğü istihbarat çalışması münasebetiyle burada zikretmek gerekiyor. Kendisi, toplantıdan sonra Siroz'a dönerken yol üzerinde bulunan kazalar ahalisinin o sıralar ülkede başlayan sekban askeri yazımı işine yaklaşımlarını anlamak için gizliden gizliye yürüttüğü çalışmalar neticesinde gözlemlediği olumsuz manzarayı aynı gizlilikle İstanbul'a servis etmişti. Bu istihbarat üzerine Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa (1755-1808) sekban askeri toplanması çalışmalarına

67 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1030/42863-A;* 25 Ramazan 1245/20 Mart 1830.

bir nizam vermek amacıyla hazinedarı Köse Kethüda Ahmed Efendi'yi bir miktar sekban kuvvetiyle Tekfurdağı taraflarına gönderecekti.[68]

Bu haliyle ayanlar bazen merkezi idarenin istediği bölgelere casuslar göndermek suretiyle bazen de diğer idarecilerden farklı olarak bir casus hüviyetiyle edindikleri bilgiyi imparatorluk merkeziyle paylaşarak II. Mahmud devri istihbarat çalışmalarının önemli bir elemanı olmuşlardır. Mesela 1817'de Babadağ ayanı düşmanın durumunu gizlice araştırması için Hotin ahalisinden Camcızâde Seyyid Ahmed'i casusluk için ticaret bahanesiyle Rusya sınırına gönderiyorken[69] 1829 senesinde Rahova'da[70] ayanlık işini yürütmekle görevlendirilen şahıs herhangi bir aracı olmaksızın Ruslar hakkında önemli istihbari bilgiler ediniyordu. Merkezi idareye sunduğu bilgilerin daha evvel casuslar kanalıyla sağlanan istihbaratla örtüşmesi ise ayrıca dikkate değerdir.[71] Karataş Ayanı Osman Ağa ise 1839 senesinde Mısırlılarla Nizip'te vukuu bulan savaştan hemen önce Mehmed Ali Paşa'nın askeri hazırlıklarına ilişkin benzer bir istihbarat çalışması yürütmüştü.[72]

Ancak diğer bilgi kanalları için de geçerli olduğu üzere, kimi zaman hayal mahsulü olmaktan öteye geçemeyen istihbarat raporlarının altına imza koyan ayanlarla karşılaşmak mümkündü. Bunlardan biri olan Erzurum ayanı, müftüyle birlikte Rus işgaline (1830) uğrayan şehirlerde yaşanmakta olan gelişmelerle pek uyuşmayan bir istihbarat raporu hazırlayarak Şark Seraskeri Osman Paşa'ya sunmuştu. Raporda Rus generalinin tahrip olunan mahalleri onarmak, yeni istihkâmlar oluşturmak ve şehre mühimmat yığmak gibi askeri faaliyetlerle meşgul olduğuna ilişkin bilgiler vardı. Ancak biraz evvel Erzurum tarafından gelen yolcular kanalıyla şehirdeki Rus faaliyetlerini takip ettiğine dikkat çekilen Osman Paşa yürüttüğü tahkikatlar sayesinde ayan ve müftüce hazırlanan raporun sağlıklı olmadığını, ayrıca Rus generaline ait faaliyetlerin aslını ortaya çıkarmıştı. Buna göre şehrin ileri gelenlerinden bazılarının Ramazan aylarında geleneksel olarak iftar ve sahurlarda top atıldığını bildirmeleri üzerine Rus generali

68 *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sânî)*, I, s. 254.
69 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 952/40874; 29 Zilhicce 1232/9 Kasım 1817.
70 Bulgaristan'da Veliko Tırnova iline bağlı bir şehirdir.
71 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 1037/42990-H; 5 Rebiyülevvel 1245/4 Eylül 1829.
72 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 373/20402-B; 19 Zilhicce 1254/5 Mart 1839.

de ağaç ve tahtadan ibaret bir mahal yaptırıp, buradan Ramazan süresince top atılmasını serbest kılmıştı. Mühimmat anlamında başka bir mahalden Erzurum'a herhangi bir nesne de girmemişti. Generalin Kars'a nakletmek istediği mühimmat, yoğun kış şartlarından dolayı yarı yolda terkedilmiş bir vaziyette bırakıldığından sadece nakliyede kullanılan hayvan ve arabalar yüksüz bir şekilde Erzurum'a geri dönmüşlerdi. Hadiselerin aslının bunlardan ibaret olduğunu öğrenen Osman Paşa'ya göre Erzurum vücuhunun öyle telaşa düşüp olur olmaz her şeyi yazmaları beyhude havadisler neşriyle dedikoduya sebep olmaktan başka bir şey değildi.[73]

Tercümanlar

Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanların (dragoman)[74] büyük önemi vardı. Bu müessese veya memuriyetin ne zaman tesis edildiği kesin olarak bilinmemekle beraber, diğer devletlerle olan münasebetlerde yabancı dil bilen memurların kullanıldığı muhakkaktır. Kesin olmamakla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nda tercümanlığın 14. yüzyıl sonlarında mevcut olduğu söylenebilir. 16. yüzyıldan itibaren büyük bir gelişme gösteren ve devlet teşkilatının bazı hususlarda vazgeçilmez bir unsuru haline gelen tercümanlık müessesesi; divan tercümanlığı, yabancı elçilik ve konsolosluk tercümanları, eyalet tercümanları ile 18. yüzyıl sonlarında kurulan askeri ve eğitim müesseselerinde kullanılan tercümanlar olmak üzere dört kısımda tetkik edilmiştir.[75] Babıâli'ye bağlı olarak yürüttükleri vazifeleri münasebetiyle divan tercümanları ile yabancı elçilik ve konsolosluk tercümanları Osmanlı istihbaratı içinde belirli bir etkinliğe sahip olmuşlardır. Divan tercümanlığının mevcudiyeti 16. yüzyıl başlarına kadar indirgenmiştir. Nitekim bu devirden itibaren divana bağlı, sayısı tam olarak tespit edilemeyen bir tercümanlar kadrosu olup, İstanbul'a bir yabancı temsilci geldiği

73 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1030/42863-A;* 25 Ramazan 1245/20 Mart 1830.

74 İstanbul'daki balyosluk makamının teşekkülüyle eşzamanlı olarak elçiliklerin tercüme faaliyetlerini yürütmekle görevli "dragoman"ların ortaya çıktığı tahmin edilmektedir. Arâmi kökenli "targmana," Arapçası "terceman" olan sözcük Latinceye "dragumanus, dracmandus" şeklinde geçerek Venediklilerin tercih ettiği "dragomano" şekliyle kullanıma girmiştir. Bkz. Onur Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2006, s. 82-83.

75 Cengiz Orhonlu, "Tercüman," *MEB.İA.*, C.XII/I, Eskişehir 1997, s. 176-181; Ayrıca bkz. Cengiz Orhonlu, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık," *Atatürk Konferansları-V-(1971-1972)*, Ankara 1975, s. 14.

zaman, bunlardan bir tanesi yanına verilmekteydi. Divan tercümanı olarak vazifelendirilenlerin Müslümanlığı kabul etmiş Macar, İtalyan, Leh, Alman ve Rum asıllı kimseler olduğu dikkati çekmektedir.[76]

17. yüzyılın sonunda, divan veya Babıâli tercümanlığı veraset yoluyla devredilen bir makam haline gelecektir. Bu makam 17. yüzyılın sonlarından 1821'e kadar da İstanbul'un Fener Mahallesi'nde yaşayan ve yabancı dil bilen bir grup Rum ailenin tekelinde kalacaktır.[77] Ticaretle uğraşan önemli bir kesiminin Akdeniz, Karadeniz, Atlantik ve Hint Okyanusu diyarlarında iş yapması Rum cemaatine dikkate değer dil becerileri kazandırmıştı. Uluslararası ticaret bağlantıları olan diğer cemaatler, özellikle Ermeniler aynı seviyede olmasa da benzer dil yeteneklerine sahip oldukları için aralarından tercüman çıkardı.[78]

Sultan mektuplarını yabancıların kolayca anlayabilecekleri şekilde gerekli dillere çevirmek, yabancı dilde olanları da Osmanlı Türkçesine tercüme etmek divan tercümanlarının başlıca göreviydi. Ayrıca içlerinden bazılarının diplomatik görevleri vardı: İstanbul'daki büyükelçilerle divan arasında aracı olarak hizmet verirler; başkentte yabancı görevlilerle yapılan görüşmelerde hazır bulunurlardı; kendileri de yabancı ülkelere görevli olarak gönderilir, sultanın hem yazılı mesajlarını taşır hem de gerektiğinde müzakerelerde sözlü mesajlarını iletirlerdi.[79] Kısacası Osmanlı yönetiminde, resmi mütercimlik veya tercümanlık görevi, hükümet aygıtının dış ilişkileri düzenlemesinde esaslı bir yere sahipti. Tercümanlar, sadrazamın emrinde olup yabancı hükümetlerle ilişkilerden sorumlu olan reisülküttapa bağlı memurlar sınıfının bir kısmını oluştururlardı. 18. yüzyılın son yıllarında, Avrupa başşehirlerinde ilk daimi Osmanlı elçiliklerinin açılmasıyla tercümanların faaliyet sahası genişledi. Büyükelçilerin her birine tercüman olarak eşlik eden bir Osmanlı Rumu aynı zamanda elçilik işlerinin hatırı sayılır bir bölümünü de yerine getiriyordu.[80]

76 Orhonlu, "Tercüman," s. 177.

77 Frederic Hitzel, "Dil Oğlanları," *Toplumsal Tarih*, S. 21, Çev. Aksel Tibet, Eylül 1995, s. 38; Fahir Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yay., Ankara 1995, s. 167.

78 Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev. Ayşe Berktay, İstanbul 2005, s. 132.

79 Gilles Veinstein, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu," *Osmanlı*, C.XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 256.

80 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 89-90.

Dolayısıyla "çevirmen" anlamına gelmesine karşın Osmanlı dünyasında bir tercüman gerçekte sadece dil bilen birinden çok, bir temsilci veya bir aracı idi.[81] Ancak tercümanlar hizmet verdikleri iki devlet açısından da güven duyulmayan unsurlardı. İki taraflı çalışan istihbarat elemanı oldukları çok defa belgelerle ispatlanmıştı. F. Hitzel'in de işaret ettiği gibi, sultan tebaasından olmaları hizmet ettikleri yabancı devletler için sadakatlerinden her zaman şüphe duyulmasına sebep oluyordu. Dilbilgileri de bazen yeterli olmadığından uyuşmazlığa sebebiyet veriyorlardı. Batılı devletler bu noktaları göz önünden bulundurarak, Doğu dillerini küçük yaşta öğretebilecekleri gençler bulmaya karar verdiler. Nitekim Venedik Cumhuriyeti daha 1551 senesinden itibaren senatonun tercümanlık mesleği için uygun bulduğu genç yurttaşları İstanbul'da eğitim görmeye gönderiyordu. Fransızlar da diplomasi ve ticarette ihtiyaç duyulan Doğu dilleri tercümanlarını yetiştirmeyi amaçlayan "Dil oğlanları" okulunu 18 Kasım 1669'da kurmuştu. Böylece tercümanlarını Osmanlı tebaasından seçme uygulamasına son vermişlerdi.[82]

Buna karşın Babıâli, tercümanların ilgili yabancı ülkenin dilini bilen Osmanlı tebaasına mensup kimseler arasından tayin edilmesinde ısrarcı bir tutum takınmıştı. Özellikle I. Abdülhamid ve III. Selim dönemlerinde, tercümanlar ile diğer elçilik görevlilerinin karıştıkları casusluk faaliyetlerindeki artış Osmanlıların ısrarcılığını artırmasına sebep olmuştu.[83] Bu görüntü altında, Osmanlı yöneticilerinin tercümanların daima ihanete meyilli olma hallerinden haberdar olduklarını vurgulamak gerekiyor. Hatta Veinstein, Osmanlıların, devşirme divan tercümanlarına karşı içten içe bir güvensizlik duyduğuna ve bunu belli etmeye de her zaman hazır olunduğuna dikkat çekiyor.[84] Yabancı devletler de tercümanların rakip devletlere casusluk

81 Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 60.

82 Fransız elçiliğinin içindeki Saint-Louis Kapüsenleri manastırında, bir buçuk yüzyıl boyunca, yani 1669'dan 1831'e kadar Pera Doğu Dilleri Okulu faaliyet sürdürmüştür. Dil oğlanları için bkz. Hitzel, "Dil Oğlanları," s. 37-43; Daha sonra Fransa ve Avusturya, tercümanlık hizmetinde sadece kendi milletlerinden olanları düzenli olarak ve çok miktarda çalıştırdılar. Bu iki hükümet Paris (1795) ve Viyana'da (1754) Doğu dillerini öğreten okullar açtılar. Bkz. Alexander H. de Groot, *The Netherlands and Turkey: Four hundred years of political, economical, social and cultural Relations (Selected Essays)*, Printed by Artpres, İstanbul 2007, s. 73.

83 Kenan İnan, "Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri," *Tarih ve Toplum*, S. 154, Ekim 1996, s. 197.

84 Veinstein, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu," s. 259.

etmelerinden zarar gördükleri için ihanet halinde bulunan tercümanları Babıâli'ye ihbar etmekten geri durmamışlardır. Mesela Fransızlardan tercümanların Ruslarla işbirliği içinde olduklarına dair bir ihbar alınmıştı.[85] Aynı şekilde Napolyon da başkonsül olarak Fransa'yı yönettiği sıralarda Rusya'ya karşı Osmanlılarla bir ittifak kurma teklifinde bulunmak için Paris Büyükelçisi Halet Efendi ile yapacağı görüşmede resmi tercümanların bulunmamasını istemişti. Tercümanların Ruslara meyilli oldukları bilindiğinden Napolyon'un güvenini kazanmış Arapça bilen biri tercümanlık vazifesini yürütmüştü.[86] Dolayısıyla bir yabancı devlet adamının dahi dikkatinden kaçmayacak boyutlara varan düşmana casusluk etme eğilimleri karşısında, Osmanlı Müslümanları arasında yabancı dilbilgisine sahip yetişmiş kimseler bulunmamasından dolayı Osmanlı hariciyesinin kendilerine bağımlı vaziyeti, tercümanların zararlı faaliyetlerini tamamen sonlandırma aşamasında Osmanlı ricalini hep bir ertelenişle karşı karşıya bırakmıştır.

Kurumsal gelişim, vazife ve sakıncaları ana hatlarıyla bu şekilde olan divan tercümanları, esasında, sadakat yolundan sapmadıkları sürece özellikle diplomatik sahada gizli kanallarla elde edilmesi imkânsız bilgilere ulaşabilen istihbarat elemanları olarak Osmanlıların bilgi toplama çalışmalarına önemli katkılar sağlamışlardı. İstihbarat edinme şekilleri ise daha ziyade, İstanbul'daki yabancı devlet elçileri veya onların maiyetindekilerle kurulan samimi ilişkiler münasebetiyle onlardan ağızlarını yoklayarak kendi devletlerine veya Avrupa'daki gelişmelerin içyüzüne dair bilgi edinmek şeklinde gelişiyordu. Yabancı elçilere devletleri tarafından gelen bir evrakın suretini görerek ya da içeriği hakkında bilgi edinerek bunu Babıâli ile paylaşmak ise kendilerinden beklenen başlıca istihbari faydaydı. Mesela Osmanlı yönetimi, katılmadığı Viyana Kongresinin (1815) seyrine ilişkin gelişmeler hakkında bilgi edinme çabaları sürerken tercümanlardan beklediği faydayı bir dereceye kadar sağlamıştı. İstanbul'daki Avusturya ve Fransa elçiliklerinde görevli tercümanlar kongrenin seyrine dair edindikleri bilgileri Babıâli'yle paylaşmak için yoğun bir mesai sarf etmişlerdi.[87]

85 Orhonlu, "Tercüman," s. 178.
86 Enver Ziya Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*, İstanbul Üniversitesi Yay., 1940, s. 60; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 49.
87 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1272/49274;* 29 Zilhicce 1230/2 Aralık 1815.

Mora İhtilalinden (1821) sonra, Batılı güçlerin Rum meselesiyle ilgili olarak Babıâli üzerindeki baskılarını artırdıkları bir sırada, İstanbul Rus elçiliğinde görevli tercüman Frengini edindiği bilgileri gayri resmi surette ve diğer tercümanlardan gizli olarak reisülküttapa aktarmaktan geri durmuyordu. Mesela bir gün Babıâli'ye giderek, edindiği bilgiler doğrultusunda "Frenklerin hîleleri ma'lûmdur, böyle gürültüleri ayak patırdısı olmak gerekdir" şeklinde bir beyanatta bulunması, Yunan bağımsızlığını tanımamakta direnen Osmanlı imparatorluk idaresini cesaretlendirmişti.[88]

Yunan meselesine dair diplomatik müzakereler devam ederken Fransa, Avusturya ve Prusya elçiliklerine mensup tercümanların hâlâ saf sadakatle çalıştıklarını da Ahmed Lütfi Efendi (1816-1907) kaydediyor. Hatta Prusya tercümanı Osmanlı idaresinin bir dragomandan beklediği pratik faydadan daha fazlasını göstererek, Avrupa devletlerinin Yunan istiklaline dair Londra'da imzaladıkları protokolün büyük çabalarla tedarik ettiği bir suretini reisülküttapa göstermek için Babıâli'ye geliyordu.[89] Avusturya elçilik tercümanı da, Kütahya Barışına (1833) rağmen Babıâli ile Mehmed Ali Paşa arasındaki gerilim hali devam ederken kumandanlarından ve İskenderiye'deki konsoloslarından İstanbul'daki elçilerine gelen mektuplarda gerek Mısır gerekse Avrupa devletleri hakkında yer alan bilgileri Osmanlı yönetimine aktararak kendisinden beklenen faydayı ziyadesiyle sağlıyordu.[90]

Mora İsyanından sonra Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Rum memurların tamamen tasfiye edildiklerinden bahsedilse de II. Mahmud devrinin sonlarına doğru hâlâ imparatorluğa sadakatle çalışan Rum tercümanlarla karşılaşmak mümkündü. Mesela 1835 senesinde donanma tercümanı[91] bir Rumdu. Kendisi, Babıâli'ye sunduğu bir faaliyet raporuna, saltanat nimetiyle beslendiğinden sadakat yolundan asla ayrılmayacağına dikkat çeken ibarelerle başlamıştı. Ayrıca Akdeniz adalarının kocabaşı ve reaya-

88 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, I, Haz. Ahmet Hezarfen, YKY, İstanbul 1999, s. 20.
89 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, I, s. 21-22.
90 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 378/20500; 29 Zilhicce 1249/ 9 Mayıs 1834.
91 Donanma-i Hümayun veya Derya Tercümanlığı, Fenerli Rum tercümanlara beratla tevcih olunurdu. Bu hizmette bulunanlar daha sonra divanıhümayun baş tercümanlığına, ardından da Eflak ve Boğdan voyvodalıklarına tayin olunurlardı. Bu bakımdan, Osmanlı teşkilat ve cemiyetinin Hristiyanlara bahşettiği ilk mühim memuriyet olarak kabul edilmektedir. Bkz. Orhonlu, "Tercüman," s. 180.

larına sultana daima sadakatle hizmet etmeleri için nasihatnameler göndermekten geri durmadığına vurgu yapıyordu. Buna göre onlara, adalarına sokmamaları gereken korsan gemilerine zahire, adam veya diğer bir nesne vermemeleri, Osmanlı donanmnası Akdeniz'e çıktığında ise kaptan paşanın isteklerini hemen yerine getirmeleri gerektiğini her fırsatta tembihliyordu. Adaların yönetici ve sakinlerine yönelik son hatırlatması ise düşman gemileri hakkında edindikleri bilgileri İstanbul'a bildirmelerini kapsayan istihbarat çalışmalarında bulunmaları gerektiğiydi.[92]

Görüldüğü üzere tercümanlar, daha ziyade Osmanlıları doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren askeri-siyasi gelişmeler karşısında Avrupalı büyük güçlerin nasıl bir yaklaşım içinde olduklarına dair bilgi edinmeyi kapsayan diplomatik istihbarat toplama çalışmalarıyla ön plana çıkmaktaydılar. Ancak tercümanların Osmanlı istihbaratına sağladıkları katkının, en ince ayrıntılarına vakıf oldukları Osmanlı siyaseti hakkında karşı tarafa bilgi sızdırma, yani ihanet etme eğilimleri yanında her zaman daha önemsiz bir çaba olduğunu belirtmek gerekiyor. Özellikle de 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı topraklarında artan İngiliz, Fransız ve Rus nüfuzunun tesirinde kalarak, bu devletlerden kendi temayül ve düşüncelerine uygun olan herhangi birinin siyasi menfaati doğrultusunda hareket etmeye başlamışlardır. Karşı tarafa bilgi sızdırmaktan başka elçileri adına her firsatta Babıâli'yi ziyaret eden tercümanlar artık işlerine geldiği şekilde Osmanlı yöneticilerini Avrupa ahvalinden haberdar etmeye başlamışlardır.[93] Rum ve Ermeni tercümanlardan bir kısmı da bazı devlet adamlarının evlerine girip-çıkarak casusluk yapmışlardır. Bunlardan biri Yalı Köşkü'nde suçüstü yakalanıp idam edilmiştir.[94]

Özel bir komisyonda tartışılan bir sorunun Rum tercümanlar aracılığı ile Paris'te bir gazete havadisi olarak çıktığı bile görülmüştür.[95] Paris Büyükelçisi Moralı Seyyid Ali Efendi'nin maiyetinde bulunan iki Rum

92 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 276/16202;* 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.

93 Orhonlu, "Tercüman," s. 178; Karal, *Osmanlı Tarihi*, s. 9-10; Orhonlu, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık," s. 17.

94 Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, I, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1976, s. 37.

95 *Asım Tarihi*, II, s. 9; *Tarih-i Cevdet*, VIII, İstanbul 1309, s. 144-145.

tercümandan biri olan Kodrika'nın Babıâli'den gelen bütün yazışmaların kopyalarını muntazaman Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand'a verdiği ve kendisinin Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla ilgili Napolyon'a sunulan projelerin en kapsamlısını (Kodrika Muhtırası) hazırladığı da belgelerle saptanmıştır.[96]

Tercümanların karşı casusluk faaliyetleri sadece divan tercümanları ile de sınırlı kalmamıştır. Mesela donanmada 20 sene kadar tercümanlık hizmetini yürüten Rum Konstantin, para karşılığında düşmana casusluk etmekteydi. Casusluk çalışmaları da sadece düşmana bilgi aktarmaktan ibaret değildi. Donanmada karışıklık çıkarmak için her fırsatı değerlendiriyordu. Bu faaliyetleri gün yüzüne çıkarılınca idam olunmuştu.[97] Şânî-Zâde de (1771-1826), Osmanlı ordusunda divan tercümanı olan ve 1812 senesinde asılan Dimitraşko örneğinden hareketle Rumların 150 yıldır düşman devletlere casusluk yaptığının tahkikatlardan sonra ortaya çıkarıldığını kaydetmiştir. Dimitraşko da sadece düşmana bilgi sızdırmakla kalmamış, Osmanlı insanlarından casuslar sağlayarak düşmanın galebe çalmasına uygun altyapının hazırlanmasına da hizmet etmiştir. Hatta Rusya ile müzakere için Bükreş tarafına gönderilen Osmanlı temsilcilerine tercümanlık yapmak görevi kendisine tevdi olunan Dimitraşko ihanetini müzakereler sırasında da sürdürmüştür. Özellikle Eflak ve Boğdan ile Osmanlı hudutlarına ilişkin şartları ihlal etmeye yönelik gizli bir gayret sarf ettiği gibi Babıâli'den gelen talimname ve diğer evraklardaki gizli bilgileri de düşman tarafına sızdırmıştır. Nihayet Bükreş Antlaşmasının imzalanmasından (1812) hemen sonra ihaneti gün yüzüne çıkan Dimitraşko'nun idam fermanı cephede bulunan sadrazama gizlice ulaştırılmıştır.[98]

Avrupalıların Yunan bağımsızlığını sağlamaya yönelik diplomatik temasları devam ederken Rum tercümanlar da son ihanetlerini sergiliyorlardı. Bu doğrultuda Londra'da yapılan mukavele icabınca alınan kararları

96 Kodrika'nın faaliyetleri ve planı ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 122-123; Thomas Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," *Journal of the American Oriental Society*, Cilt LXXXIII, No: 3, Aug.-Sep.,1963, s. 303-304; Belkıs Altuniş-Gürsoy, "Sefaretnameler," *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 584.
97 *Mür'i't-Tevârih*, I, s. 25-26.
98 Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-Zâde Târîhi*, I, Haz. Ziya Yılmazer, Çamlıca Yay., İstanbul 2008, s. 593-595.

İstanbul'daki yabancı devlet elçilerinin Babıâli'ye bildirmek için kullandıkları tercümanların çoğu Yunan bağımsızlığının samimi taraftarı bulunduklarından ve Osmanlı imparatorluk yöneticilerinin mizaçlarını iyi bildiklerinden tebliğine memur oldukları sözleri şiddetli bir şekilde ifade ederek ortamı germe çabası içinde olmuşlardı.[99]

Nihayet Halet Efendi'nin yardımıyla III. Selim zamanında baştercümanlığa getirilen Kostaki'nin Mora ihtilaliyle olan ilintisinin saptanarak idam edilmesi, II. Mahmud zamanında tercümanlığa Fenerli Rum beylerinden atama yapılması sürecini bitiren gelişme oldu. Cevdet Paşa da (1822-1895) "Kostaki'nin, İstanbul Rum beyzâdelerinden tayin oluna gelen divan tercümanlarının sonuncusu olduğunu, onun hayat mumunun söndürüldüğü günün Fenerli sınıfının mumlarının da söndüğünü" kaydetmiştir.[100] Bundan sonra tercümanlık vazifesine Müslümanlardan birinin getirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu doğrultuda mühendishane hocalarından Rum asıllı Müslüman Yahya Efendi oğluyla beraber Babıâli'ye çağrılıyor ve yanına verilen divan kâtipleriyle birlikte Rumca ve Fransızca yazıların tercüme edilmesiyle görevlendiriliyordu. Ancak bu denemeden beklenen netice hasıl olamayınca divan kalemlerinden kabiliyetli kimselerin Yahya Efendi'nin nezaretinde Rumca ve Fransızcaya hâkim bir seviyeye ulaşmalarına kadar Fenerli meşhur ailelerden olmayan "bi-taraf" Rumlardan birinin divan baştercümanlığına muvakkat surette ve vekâleten atanmasına karar veriliyordu. Uzun arayışlardan sonra da Eflak voyvodalığını sadakatle yürütmüş olan Soço Bey'in Kapı Kethüdası İstavraki Efendi baştercümanlığa atanıyordu. Ancak o görevde bulunduğu müddetçe, Yahya Efendi'nin yanındaki mübeyyizlerle çevrileri kontrol etmesi ve gizli belgeleri de sadece kendisinin tercüme etmesi kararlaştırılmıştı.[101]

Görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu ile batı arasındaki temasların artması 19. yüzyılın başında acilen daha çok ve daha iyi tercüman ihtiyacı ile neticelenmişti. Bu şiddetli ihtiyaç tercüman olarak kullanılan Rumların Osmanlı Hükümeti'ne ihanetlerinin ortaya çıkmasıyla eş

99 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, I, s. 21.
100 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 212
101 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 231-232, 236; *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 48; Orhonlu, "Tercüman," s..177; Özcan, "Casus," s. 169; Orhonlu, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık," s. 18.

zamanlı bir krizin doğmasına neden oldu.[102] Avrupa dilleri öğrenmenin Müslüman Türkler arasında sistematik bir şekilde teşvik edilmesi de bu sürecin bir sonucudur.[103] Bu yöndeki gelişmelerin son halkası ise 1821 senesinde, Müslüman gençlere Avrupa dillerini öğretmek için Babıâli'de Tercüme Odası adı verilen özel bir bölümün kurulması olmuştur.[104] Ancak yukarıda dikkat çekildiği üzere, Müslüman mütercimler yoluyla Osmanlı dışişlerine ait işlerin üstesinden gelmek hemen mümkün olmamıştır. Hatta yabancı devletlerle ilişkilerin arttığı devirlerde Osmanlı hariciyesinin bir bocalama yaşadığı görülmüştür. Tercüme ilminin ilerlemesinin II. Mahmud'un bir talebi olduğunun her fırsatta yinelenmesi de bu nedenledir.[105] Tercüme odası elemanlarının yükselerek, daimi diplomasi şeklindeki uluslararası devlet sistemiyle bütünleşmelerinden sonra 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli bürokratları arasında yer almaları,[106] aynı zamanda Osmanlı diplomatik istihbaratının aracısız surette devamlılık ve belirli bir ivmelenme yakaladığı sürece işaret etmesi açısından da önem arz etmektedir. Bu önemlilik, daimi elçiler kanalıyla yürütülen diplomatik istihbarat çalışmaları bahsinde açıkça görülecektir.

Eflak-Boğdan Voyvodaları

Bir önceki bahiste dikkat çekildiği üzere, Fenerli Rumlar yabancı dil öğrenmedeki becerileri sayesinde Osmanlı idaresinin dört önde gelen makamını kontrolleri altına almışlardı: dış işleri daimi sekreterine yakın bir konumu ifade eden baştercümanlık; donanmanın başkaptanı ile Yunan adaları arasında aracılık şeklini alan bahriye tercümanlığı ve Romanya'nın Eflak-Boğdan eyaletlerinin idaresi.[107] Cevdet Paşa, Fener Rumlarının Eflak-Boğdan voyvodalıklarına kadar uzanan yükselişlerini en kısa haliyle şöyle özetlemiştir: "Evvela asilzade olan gençleri Türkçeyi güzelce öğrenirler.

102 Aurel Decei, "Fenerliler," *MEB.İA.*, C.IV, Eskişehir 1997, s. 549.
103 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtazer Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, İstanbul 1998, s. 233.
104 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 71-74.
105 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, IV, Haz. Yücel Demirel, YKY, İstanbul 1999, s. 775.
106 Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, s. 132.
107 Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 60.

Ardından Avrupa dillerini de tahsil ederler. Tercüme kalemlerinde istihdam edildikten sonra sırasıyla başkâtip, kapı kethüdası, derya tercümanı (Divanhane-i tersane) ve divan tercümanı olurlar. Osmanlı devlet teşkilatı içinde yükselişlerinin son halkası ise Eflak ve Boğdan'a voyvoda olarak tayin edilmeleridir. İşte Fenerli denilen zümre bunlardır."[108]

Voyvodalıklara Fenerli Rum beylerin atanmaları ise tarihî şartların sonucunda ortaya çıkan bir gelişmedir. Nitekim Karlofça Barışından (1699) sonra Eflak-Boğdan prensliklerinin kazandığı hassas konum, voyvodalarını, yerli boyarlardan ziyade kendisine sadık bildiği Fenerli Rumlardan seçmek noktasında Osmanlı imparatorluk ricalini teşvik edici bir gelişme olmuştur.[109] Divan tercümanlığında bulundukları sırada imparatorluğun idare ve siyaseti hakkında kazandıkları yetkinlikle Fenerlilerin voyvodalıkların başında bulunmaları Osmanlı hükümet temsilcileri için bir emniyet unsuru olarak değerlendirilmelerini mümkün kılmıştı. Ancak bir harp sırasında aynı mezhepten oldukları Ruslara yardım etmek gibi bir ihanete meyletme ihtimalleri mümkün olduğundan Osmanlı hükümeti, merkezi Bender olan Özi valiliği aracılığıyla voyvodaların vaziyetini gözden kaçırmamaya dikkat etmişti.[110]

Divan baştercümanlarından İskerletzâde Nikola'nın Karlofça Barışından hemen sonra, 1709 yılında Boğdan'a ardından da Eflak'a atanmasıyla Fenerli Rumların Osmanlı İmparatorluğu'ndaki voyvodalık serüvenleri başlıyordu. 1821 senesine kadar da divan tercümanlığı ile Eflak-Boğdan voyvodalıklarının; Argiropulo, Aristaki, Kallimaki, Kantakuzin, Karaca, Hançeri, Mano, Mavrokordato, Mavroyani, Mouruzi, Negri, Rizo-Neropulo, Rizo Rangavi, Rosetti, Schina, Suço (Soutzo), Sturca ve İpsilanti gibi hepsi de Fenerli olan ailelerin tekelinde kalmasıyla Rum beyleri Osmanlı cemiyet ve teşkilatı içinde çok önemli roller sahneleyeceklerdi.[111]

108 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 115; Fenerli ailelerin kökenleri ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki etkinlikleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Cafer Çiftçi, "Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)," *Uluslararası İlişkiler*, C.7, S. 26, Yaz 2010, s. 27-48.

109 Mesela, Rumen asıllı Eflak Voyvodası Stephan Kantakuzen Avusturyalılarla gizlice haberleştiği gerekçesiyle 30 Aralık 1715'te azledilmiş, yerine Fenerli Rum beylerinden Nikola Mavrokordato atanmıştı. Bkz. *Tarihte Türk-Rumen İlişkileri*, Genelkurmay Atase ve Denetleme Başkanlığı Yay., Ankara 2006, s. 61.

110 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 6.

111 Orhonlu, "Tercüman," s. 177; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "18. Asırda Boğdan'a Voyvoda Tayini," *Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1937, s. 32-37.

Voyvodaların Osmanlı istihbaratı içindeki etkinlikleri ise imparatorluk merkezinden oldukça uzak bir bölgede görev almalarına karşın oldukça özgün özellikler taşımaktadır. Voyvodaların organizatörlüğünde yürütülen bilgi toplama faaliyetleri, belirli bir süreklilik arz etmesinin yanında Osmanlı istihbaratının en sistematik ve kapsamlı çalışmaları olma niteliğine de sahiptir. I. Abdülhamid'e ait olan şu ifadeler imparatorluk idaresinin voyvodalara nasıl bir istihbari misyon yüklediğine ve kendilerinden ne gibi faydalar beklendiğine dair bazı ipuçları sunmaktadır:

> Voyvodalar, imparatorluğun ışığı, yol göstericisi ve aynı zamanda da sadakatin sembolüdürler. Beş sene kadar sürdürülen divan tercümanlığı sırasında gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerekse düşmanlarının her ahvaline vakıf olduklarından Babıâli'ye Avrupa arenasında rehberlik edecek donanıma sahiptirler.[112]

Avrupa devletlerinin faaliyetleri hakkında bilgi toplamak için istihbarat çalışmaları yürütmeleri, bu amaçla güvenilir casuslardan istifade etmeleri ve nihayet elde edilen bilgileri kendilerinin kaleme aldığı raporlarla imparatorluk merkezine bildirmeleri, İstanbul'dan ayrılmadan evvel voyvodalara sözlü olarak tavsiye ve telkin edilmekteydi. Görev mahallerine vardıklarında ise imparatorluk idaresine Avrupa'daki gelişmelere dair çeşitli kaynaklardan aktarılan istihbaratı doğrulamaları, ayrıca daha fazlasını sağlamaları için de birbiri ardına emirler gönderilirdi. Büyük bir gizlilik içinde yürütmeleri gereken istihbarat çalışmaları sırasında sadakat yolundan asla sapmamaları, şartlar ne olursa olsun rehavet ve gaflete kapılmamaları, peyda edecekleri sözüne güvenilir ve anlayışı bol casuslara çeşitli ikramlarda bulunmak suretiyle iyi muamele etmeleri, masrafların çokluğu ile toplanan bilginin önemine veya miktarına bakmaksızın çalışmalarına süreklilik kazandırmaları, İstanbul'dan kendilerine en sık yapılan hatırlatmalardı. Voyvodalar da cevap mahiyetinde kaleme aldıkları yazılarında veya istihbarat raporlarının bir köşesine sıkıştırdıkları ibarelerle, merkezi idarenin beklentilerini ve istihbarat toplama faaliyetlerinin görevlerinin bir parçası olduğunu kavramış bir görüntü içinde

112 *BOA, C.HR, 20/996;* 15 Rebiyülâhır 1196/30 Mart 1782.

olmuşlardı.[113] Nitekim onlardan alınan raporlar çoğu zaman sağlıklı istihbarat toplamanın önemine matuf ifadelerle başlıyordu. Voyvodaların; Viyana, Varşova, Kiev ve Petersburg gibi Osmanlıları daha yakından ilgilendiren kentlerde Avrupa'daki siyasi gelişmelere dair edindikleri bilgileri kendilerine aktaran bir veya daha fazla sayıda havadis-nüvisleri bulunuyordu. Havadis-nüvislerin mevcut olmadığı, geç ya da yetersiz kaldıkları zamanlarda casuslar bulurlardı.[114] 1782 yılında, Eflak voyvodası önce Viyana'ya gönderdiği Fransız asıllı bir casustan,[115] bir ay sonra da Viyana'da ikamet eden Fransız ile diğer bir casusunun varlığından bahsediyordu.[116]

Ayrıca Avrupa'nın önemli kentlerinde yaşayan güvenilir adamların temin edilmesi yoluyla veya voyvodalıklarına uğrayan yolcu ve tüccar sınıfı kanalıyla da istihbarat toplama çalışmaları yürütmüşlerdi.[117] Edinilen her istihbaratı da aynıyla İstanbul'a göndermezlerdi. Bir ön değerlendirmeye tabi tutulan bilgilerden gerçekliğine inanılanlar ayıklanır, derin tetkiklerden sonra altında neler yattığına dair bazı çıkarımlarda bulunularak varılan hüküm ve öngörülen gelişmelerle birlikte imparatorluk merkezine yollanırdı. Sağlanan bir istihbarat kesin ve sahih olmaktan uzaksa doğrulanmalarının zamana bağlı olduğu belirtilerek İstanbul'dan kendilerine en doğru istihbarata ulaşmak için biraz daha süre tanınmasını isteyebilir, olası gecikmenin de asla kendi kusur veya rehavetlerinden kaynaklanan bir gelişme olarak değerlendirilmemesi gerektiğini peşinen haber verirlerdi.[118] Voyvodalarla, her fırsatta dürüst yaratılışlı, güvenilir ve işbilir adamlar arasından seçildikleri vurgulanan havadis-nüvis ve casuslar arasındaki yazışmalar çoğu zaman şifreli olarak gerçekleşirdi. Voyvodalar edindikleri istihbaratı ise bir "menzil-i mahsus" ile Osmanlı başkentine ulaştırırlardı.[119]

113 *BOA, C.MTZ, 17/811;* 5 Recep 1199/14 Mayıs 1785; *C.HR, 20/996;* 15 Rebiyülahir 1196/30 Mart 1782.
114 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1291/50130;* 1 Muharrem 1232/21 Kasım 1816; *226/12565;* 27 Safer 1232/16 Ocak 1817.
115 *BOA, C.MTZ, 18/877;* 24 Muharrem 1197/30 Aralık 1782.
116 *BOA, C.MTZ, 16/800;* 23 Safer 1197/28 Ocak 1783.
117 *BOA, C.MTZ, 9/425;* 17 Cemaziyülevvel 1196/30 Nisan 1782; *Hatt-ı Hûmâyun, 12/439-A;* 25 Muharrem 1197/31 Aralık 1782.
118 *BOA, C.MTZ, 17/811;* 5 Recep 1199/14 Mayıs 1785; *Hatt-ı Hûmâyun, 952/40876;* 2 Zilhicce 1227/7 Aralık 1812.
119 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 172/7422;* 19 Şevval 1220/10 Ocak 1806; *1285/49829;* 3 Rebiyülahir 1229/25 Mart 1814; *1286/49852;* 25 Rebiyülâhır 1229/16 Nisan 1814.

İmparatorluk merkezinden bir hayli uzakta böylesi gizli faaliyetleri organize ederek toplanan bilgileri İstanbul'a ulaştırmak için voyvodalar oldukça dikkatli davranıyorlardı. Hazırladıkları istihbarat raporlarını tedbir amaçlı olarak doğrudan Babıâli'ye değil, İstanbul'daki yakınlarına gönderiyor, muhataplarından, yazılanları bizzat gidip imparatorluk yöneticilerine aktarmalarını istiyorlardı. Eflak voyvodasının kardeşi böyle bir aktarım için 1801'de Babıâli'yi ziyaret etmişti.[120] Çalışmalarının sekteye uğramaması için voyvodalar İstanbul'a ulaştırdıkları raporların kendilerine ait olduğunun ifşa edilmemesini de imparatorluk ricalinden sıklıkla istirham ederlerdi. Aksi takdirde havadis-nüvislerinin bulundukları ülke idaresince sıkıştırılacaklarını ve o taraflara casus göndermenin, dolayısıyla hakiki havadisler toplamanın zorlaşacağını bilmekteydiler.[121] Bütün tedbirlere rağmen voyvodalar çalışmalarını kesintiye uğratacak olumsuzluklarla karşılaşmaktan kurtulamamışlardı. Mesela 1783 senesinde, Boğdan voyvodası Varşova şehrindeki iki casusundan şifreli olarak haftalık istihbarat edinme işine bir nizam verdiğinden bahsederken bir müddet sonra kendilerinden haber alamaz olmuştu. Casuslarından ses çıkmamasının, mektup göndermenin yasak olduğundan mı yoksa mektuplara el konulduğundan mı kaynaklandığını anlamak için de bir tahkikat başlatmıştı. Bu sayede irtibatsızlığın; Rusların Turla Nehri kenarına kadar gelerek yol ve köprüleri tutmalarından, mektuplara el koyup casusların geçişine de engel olmalarından neşet ettiğini öğrenmişti. Birkaç gün önce gönderdiği ve o sıralar Lehistan'da bulunan iki casusunun dönüşleri de aynı sebepten uzamıştı. Bu nedenle havadis toplamanın zorlaştığına, ancak imkânlar ölçüsünde "yeni vücutlar imaline" yönelik çalışmalarını sürdürdüğüne dair İstanbul'a bir bilgilendirme yazısı gönderiyordu.[122] Aynı yıl Eflak voyvodası da, gönderilen bütün mektupların açılıp incelenmesi için casuslarının bulundukları ülkelerin idarecileri tarafından kontrol bölgelerindeki görevlilere emirler verildiğine dair bir Fransız asilzadesinden aldığı ihbarı İstanbul'a bildirmişti. Viyana'da ikamet eden casuslarının gönderdiği mektupların mühürlerinin sökülmüş bir

120 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 249/14112;* 29 Zilhicce 1215/13 Mayıs 1801.
121 Eflak voyvodasının söz konusu kaygıları taşıdığına dair bkz. *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1291/50130;* 1 Muharrem 1232/21 Kasım 1816.
122 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 10/327-E;* 3 Rebiyülâhır 1197/8 Mart 1783.

vaziyette gelmesi de uygulamanın başladığını teyit etmekteydi.[123] Boğdan Voyvodası İskerlet Bey ise 1813 senesinde, havadis-nüvisi tarafından kendisine gönderilen evraklara Avusturyalıların el koymuş olmalarından ötürü uzunca bir süre Babıâli'ye herhangi bir istihbarat raporu gönderememiş olduğunu ifade ediyordu.[124]

Bahsolunan sistemin sağlıklı surette işlediği ve sadakat yolundan herhangi bir sapmanın yaşanmadığı zamanlarda voyvodalar Osmanlı İmparatorluk idaresinin Avrupa'daki gözü ve kulağı gibi faaliyet sürdürmüşlerdi. Bu haliyle onlar ve istihbarat elemanları, sürekli diplomasiye geçilmeden önce Osmanlıların Avrupa'daki daimi temsilcilerinin istihbarat sağlama görevini çok önceden yerine getirmiş oluyorlardı. Üstelik voyvodalar değişse dahi sistemin işleyişinde bir aksaklıkla karşılaşılmıyordu.[125] Bu sayede Babıâli'nin Avrupa'daki gelişmeleri sağlıklı bir surette takip edebilmesi mümkün oluyordu. Hatta imparatorluğun takip edeceği dış siyasaya dair Babıâli'de yapılacak müzakerelerden evvel voyvodaların gönderdikleri raporlar katılımcılarca okunmaktaydı. 18 Aralık 1783'teki bir müzakereden evvel Eflak voyvodasından gelen raporun özeti herkesçe okunup, içeriği anlaşıldıktan sonra sadrazam "işte düşmanların durumu ve Osmanlı Devleti'nin her hali hepinize beyan olundu" diyecekti.[126] Dolayısıyla voyvodalardan gelen raporlar Osmanlı diplomasisinin şekillendirilmesinde en esaslı istihbarat kaynaklarından biri olma özelliğine sahiptiler.

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın neden olduğu kısa kesinti devresi dışarıda tutulacak olursa,[127] 1821 senesinde patlak veren ve kendilerinin de ilintili oldukları Mora isyanına kadar, voyvodaların Osmanlı istihbaratı içindeki etkinlikleri Rus kışkırtmasından kaynaklanan bazı fasılalarla beraber II. Mahmud devrini de kapsayacak şekilde devam etmiştir. Nitekim II. Mahmud ile voyvodalar arasında gerçekleşen yazışmalarda; sultanın istihbarat toplama çalışmalarını teşvik edici ifadelerine, voyvodaların da

123 *BOA, C.MTZ, 18/856;* 5 Zilkade 1197/2 Ekim 1783.
124 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1150/45663;* 27 Zilkade 1228/21 Kasım 1813.
125 *BOA, C.HR, 168/8372;* 23 Cemaziyelahir 1201/12 Nisan 1787.
126 Ahmed Vâsıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr,* Haz. Mücteba İlgürel, TTK Yay., Ankara 1994, s. 90.
127 Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu,* s. 102.

savaş, müzakere ve entrikalardan ibaret olan o günün Avrupa hengâmesinde ulaşılacak hakiki havadisleri Osmanlı saltanat merkezine iletmenin ne derece mühim bir vazife olduğunu çok iyi bildiklerine, bu doğrultuda aşırı masrafa aldırış etmeden güvenilir adamlarından bazılarını Avrupa'nın birkaç şehrine göndermeye büyük bir iştiyakla teşebbüs ettiklerine matuf beyanlarına tesadüf etmek mümkündür.[128]

Vesikalardan anlaşıldığı kadarıyla Eflak voyvodalarının, dolayısıyla gönderdikleri istihbarat raporlarının II. Mahmud nezdinde daha muteber bir konumları vardı. Çünkü Boğdan voyvodalarının Ruslara yakınlık duyduklarına, hatta onlar adına çalıştıklarına dair merkezi idareye ihbarlar gelmekteydi. Bazen gönderdikleri yalan yanlış bilgilerle Osmanlı diplomasisini yanlış yönlendirme gayretleri de bunun açık kanıtıydı. Mesela 1816 senesinde Boğdan voyvodası, Rusların 30-40 bin kadar askerini o sıra Avusturya'ya bağlı olan Galiçya (Lehistan) taraflarına gönderdiğinden, bunun üzerine Avusturyalıların da Galiçya hududuna asker sevk etmeye başladıklarından, dolayısıyla aralarında her an bir muharebenin çıkma ihtimalinin bulunduğundan bahsediyordu. Oysa Eflak Voyvodası Karaca Yanko, iki düşman devletin öyle birbirine düşmesini temenni etmekle birlikte Boğdan voyvodasının gönderdiği bilgilerin hakikati yansıtmadığını havadis-nüvisleri vasıtasıyla gerçekleştirdiği tahkikatlardan sonra ortaya çıkaracaktı. Nitekim Yanko, o sıralar Rusya ve Avusturya arasında düşmanlığı gerektirecek herhangi bir sorun olmadığını, hatta daha önce hiç yaşanmadığı kadar bir birlik ve ittifak içinde bulunduklarını saptamıştı. İki imparator arasında gizli görüşme ve mektuplaşmalar da eksik değildi. Duruma hâkim ve muteber vekillerini elçi sıfatıyla sürekli birbirleri nezdine göndermekteydiler. Araştırma için gönderilen diğer casusları da böylesi bilgilerle dönünce Yanko, Boğdan voyvodasının gönderdiği bilgilerin yanlış olduğunu Babıâli'ye bildirecekti. Buna göre Avusturya askerleri Galiçya'da değil, Eflak hududuna yakın mahallerde yerleştirilmişlerdi. Rus ordusunun Galiçya'ya sevk olunduğu havadisi ise tamamıyla gerçek dışıydı. Zaten bu

128 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 952/40876;* 2 Zilhicce 1227/7 Aralık 1812; *1285/49829;* 3 Rebiyülâhır 1229/25 Mart 1814; *1286/49852;* 25 Rebiyülahır 1229/16 Nisan 1814; *1291/50130;* 1 Muharrem 1232/21 Kasım 1816; *226/12565;* 27 Safer 1232/16 Ocak 1817.

haberin aslı olsaydı Avusturyalılar öyle büyük masraflara girişerek Osmanlı hududuna yakın mahallere asker ve zahire sevkine gayret göstermezlerdi.[129] Dolayısıyla Boğdan voyvodasının Babıâli'ye hedef şaşırtmak amacıyla İstanbul'a böyle bir istihbarat gönderdiği ortaya çıkmıştı.

Tuna'nın karşı yakasında oldukça sistemli ve dinamik, bir o kadar da kuşkulu bir vaziyette Fenerli Rum beylerinin organizatörlüğünde yürütülen istihbarat çalışmaları 1821 Mora İsyanı ile son bulmuştur. Daha sonraki kısımda ayrıntılarıyla aktarılacak olan isyan hareketiyle olan bağları Fenerlilerin sadece voyvodalıklardan değil, imparatorluk müesseselerindeki diğer vazifelerinden de tamamıyla tasfiye edilmeleriyle sonuçlanmıştı. Onların yerine sadakat ve tarafsızlıklarına biraz da şartların zorlamasıyla inanılan kimi Rum aile mensupları ikame edilmeye başlanmıştı. Eskisi kadar verimli olmasa da voyvodalıklar kanalıyla Avrupa'daki gelişmeleri öğrenmeye yönelik istihbarat faaliyetleri artık onlar kanalıyla yürütülecekti. Ancak imparatorluk idarecilerinde gönderdikleri havadislerin gerçekliğine dair her zaman mevcut olan kuşku isyandan sonra daha belirgin bir hal almıştı. Gönderdikleri raporlar da eskisi kadar önem arz etmiyordu. Bu durumun en açık ifadesi, raporların muhataplarının eskiden olduğu gibi doğrudan imparatorluk merkezi değil, daha alt kademedeki Osmanlı yöneticilerinin olmasıdır. Nitekim Silistre Valisi Selim Paşa 1824 senesinde Boğdan voyvodasından kendisine gelen Rumca iki havadis kâğıdından bahsediyordu.[130]

İsyandan sonra voyvodalıklarda yaşanan değişime rağmen Eflak voyvodalarında daha evvel gözlemlenen sadık çizginin hâlâ devam ettiğine dair misallerle karşılaşılması dikkat çekicidir. Mesela 1825 senesinde Petersburg'daki havadis-nüvisi artık Osmanlılar için çalışmayacağına dair özrünü bildirince Eflak voyvodası hâlâ Osmanlı saltanatı uğrunda sadakatle çalışmanın ne kadar önemli olduğunu ifade ederek süratle o şehirde bilgi toplayacak yeni bir havadis-nüvis bulma gayretine girişiyordu. Gayretinin semeresini alana kadar istihbarat gönderiminde belki biraz duraksama yaşanacağını, ancak sessizliğinin vazifenin ihmalinden kaynaklandığının düşünülmemesini de İstanbul'a haber veriyordu. II. Mahmud, voyvodanın

129 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1291/50130;* 1 Muharrem 1232/21 Kasım 1816.
130 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 951/40854;* 16 Şevval 1239/14 Haziran 1824.

bu gayret ve samimiyetinden duyduğu memnuniyeti kendisini takdir eden ibarelerle dile getirmişti.[131] Ahmed Lütfi Efendi de Eflak Voyvodası Kiga Bey'in önemli gelişmeler hakkında devlet merkezine ara sira bilgi aktardığını kaydetmiştir. Mesela 1828 senesinde İngiltere parlamentosunun açılış konuşmasında İngiliz kralının Osmanlılar hakkındaki nutkunun tercümesini Babıâli'ye göndermişti.[132] Dolayısıyla aralarında var olduğuna inanılan samimi çizgi sultan ile Eflak voyvodaları arasında bir süre daha devam etmişe benziyor. Geçici elçi ve maslahatgüzarlardan beklenen faydanın tam anlamıyla sağlanamadığı, daimi elçiliklerin de askıya alındığı, dolayısıyla Avrupa'daki gelişmeleri takip edecek kanalların kuruduğu böylesi bir devirde, sağlanacak istihbarat sayesinde girişilecek diplomatik manevralarla imparatorluğunu herhangi bir savaştan uzak tutarak ülke içindeki gelişmelerle meşgul olmanın planlarını yapan II. Mahmud'un voyvoda ile iyi geçinme mecburiyetini hissetmiş olabilmesi de muhtemeldir.

Yunan isyanından sonra voyvodalıklarda görülen, aynı zamanda merkezi idarenin Rum voyvodalara karşı güvensizliğinin bir belirtisi olan gelişme ise istihbarat çalışmaları için Boğdan'daki Müslüman idarecilere daha fazla yaslanma lüzumunun hissedilmesi olmuştur. Nitekim isyan hareketinden kısa bir süre sonra Boğdan voyvodalığından gelen istihbarat raporlarının altında Boğdan Divan Efendisi Nabi, Divan Kâtibi Es-seyyid İbrahim veya Baş-beşli Ağası[133] Eyüp mühürleri vardı.[134] Casusluk çalışmalarını müştereken yürütmeleri noktasında imparatorluk idaresi kendilerini teşvik etmekteydi. Mesela 1825 senesinde Nabi Efendi, Boğdan Baş-beşli Ağalığı için Ahmed Ağa'nın yerine atanan Benli Osman Ağa ile birlikte yürütecekleri bilgi toplama çalışmalarıyla edinecekleri istihbaratı Babıâli ve saraya yazmaları gerektiğine ilişkin bir emir aldığından bahsediyordu.[135]

Raporlarının muhtevası ise bilgi toplama faaliyetlerini organize eden şahıslardaki farklılaşmayı yansıtacak türdendi. Çünkü kronikleşen

131 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 896/39458;* 11 Muharrem 1241/26 Ağustos 1825.
132 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi,* I, s. 48, 78.
133 Eflak ve Boğdan'daki askeri inzibatların başında bulunanlar için kullanılır bir tabirdir.
134 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1141/45395-A;* 3 Şevval 1238/13 Haziran 1823; *1143/45453-D;* 15 Şevval 1238/25 Haziran 1823.
135 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1060/43571-D;* 27 Rebiyülevvel 1241/9 Kasım 1825.

Osmanlı istihbarat toplama anlayışının bir tezahürü olarak, Müslüman idarecilere ait raporlar genellikle komşu veya düşman devletlerdeki askeri hazırlık ve hareketlilikler hakkında bilgi vermekten ibaret kalıyordu.[136] Böyle olsa bile voyvodalıkların Müslüman yöneticileri aldıkları talimatlar doğrultusunda İstanbul'u istihbaratsız bırakmamak için yoğun bir çaba içinde olmuşlardı. Mesela Boğdan Divan Kâtibi Es-seyyid İbrahim Efendi 1823 senesinde Kişinev'deki[137] Rus faaliyetlerini öğrenebilmek için önce casuslarını birbiri ardına o tarafa gönderiyordu. Sonra Kişinev'de akrabaları bulunun Boğdanlı bir zimmîyi ifadesini almak üzere huzuruna getirtiyordu. Zimmînin aktardıkları casusların getirdikleriyle örtüşünce doğruluğuna inandığı bilgileri, bu yöndeki çalışmalarının devam ettiği beyanıyla İstanbul'a gönderiyordu.[138]

1825 senesinde ise Boğdan Divan Efendisi Nabi Efendi ile Başbeşli Ağası Eyüp Ağa, Rusların Tuna sahillerindeki ambarlarını zahireyle doldurdukları ve tertip ettikleri 60 bin askeri Besarabya'ya gönderecekleri yönündeki havadislerin doğru olup olmadığının araştırılması kendilerinden istenilince hemen kapsamlı bir istihbarat çalışmasına girişiyorlardı. Bu doğrultuda temin ettikleri casusların geri dönüşlerinin Rus karantinasından dolayı uzayabileceğini hesap ederek hemen diğer kanalları devreye sokabiliyorlardı. Nitekim sözüne güvenilir iki kişiyi de, getirecekleri haberlerin kıyas yoluyla doğruluklarını saptamak için birbirlerinden haberleri olmayacak surette Besarabya taraflarına göndermişlerdi. Efendi ve Ağa'nın doğru istihbarata ulaşma çabaları bu faaliyetlerle de sınırlı kalmıyordu. Ayrıca tebaadan iki gayrimüslim ile bir Müslümanı da Rusların kereste kesimi ve köprü inşa çalışmaları olup olmadığını tahkik etmekle görevlendirmişlerdi. Çalışmalarından imparatorluk yöneticilerini haberdar ederken casus ve diğer adamların on güne kadar döneceklerini, getirecekleri haber-

136 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1141/45395-A;* 3 Şevval 1238/13 Haziran 1823; *1143/45453-C;* 16 Şevval 1238/26 Haziran 1823; *1143/45453-D;* 15 Şevval 1238/25 Haziran 1823; *1142/45448-A;* 8 Rebiyülâhır 1241/20 Kasım 1825; *1060/43577-D;* 3 Rebiyülâhır 1241/15 Kasım 1825; *1060/43580-F;* 23 Ramazan 1241/1 Mayıs 1826.
137 Moldova'nın (Boğdan) başkenti olan Kişinev, Dinyester Nehri'nin kollarından birinin kıyısında, çok verimli topraklar üzerine kurulu bir şehirdir.
138 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1143/45453-D;* 15 Şevval 1238/25 Haziran 1823.

lerin hemen İstanbul'a servis edileceğini de bildirmişlerdi.[139] Burada, gönderilen casuslarla sıradan kimseleri birbirinden ayrı tutmaları, Boğdan'ın Müslüman idarecilerinin casusluk için; hizmetlerinde bulunan, yetişmiş veya en azından birtakım ayırt edici özellikleri olan şahısları kullandıklarını göstermektedir.

Elçi ve Maslahatgüzarlar

Osmanlılar, kuruluş devrinden itibaren yabancı devletlerle birtakım siyasi ve ticarî ilişkiler içinde bulunmuşlardı. Bu ilişkiler, önceleri çavuş, sonraları ise fevkalade büyükelçi ve ortaelçi unvanıyla yabancı devletlere gönderilen *ad hoc* elçiler aracılığıyla yürütülmüştü. Osmanlı elçileri Viyana, Paris, Petersburg, Stockholm, Berlin, Varşova ve Madrid gibi Avrupa başkentlerine ve Tahran, Yeni Delhi, Buhara ve Rabat gibi Asya ve Afrika'nın Müslüman memleketlerine gönderilmişti.[140]

Fevkalade elçiler sultanların cülusunu, şehzadelerin doğumunu haber vermek, savaş ilan etmek, barış önerisinde bulunmak veya barışı yenilemek, sultanın bir mektubunu götürmek, vergi istemek, tahta yeni geçen Avrupa monarkını tebrik etmek, dostluk ilişkileri kurmak veya mevcut dostluğu pekiştirmek gibi maksatlarla yabancı devletlere gönderilirler,[141] vazifelerini tamamladıktan sonra da geri dönerlerdi. E.Kuran, "Osmanlı hükümetinin dost ve düşman ülkelerin durumundan fevkalade elçiler sayesinde haberdar olduğu hususunda şüpheye yer olmadığı" kanısındadır.[142] Nitekim bizzat elçiler veya maiyetlerinde bulunanlardan biri, elçilikleri süresince yaptıklarını, gittikleri ülkelerde dikkatlerini çeken vakaları ve

139 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43577-D;* 3 Rebiyülâhır 1241/15 Kasım 1825.
140 Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü," *Toplumsal Tarih*, S. 32, Ağustos 1996, s. 45; M.A. Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusug Agâh Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to Londra (1793-1797)," *OTAM*, V, Ankara 1994, s. 393.
141 Osmanlıların yabancı devletler nezdine geçici elçi gönderme sebepleri ile ilgili geniş bilgi için bkz. Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, TTK Yay., Ankara 1968, s. 17-19; Ercüment Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Ankara, 15-17 Ekim 1997), Ankara 1999, s. 55; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 268-269, 274; Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusug Agah Efendi," s. 394-395.
142 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 9.

edindikleri intibaları ülkelerine bildirmek amacıyla Türkçede "sefaretname, elçi kitabı veya elçi mektubu" diye bilinen ve 17. yüzyıl sonlarıyla 18. yüzyıldan bugüne kalan raporlar kaleme almışlardı.[143] Hammer'in tespitlerine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan 1774 Küçük Kaynarca Barışına kadar, 36 değişik devlete 205 elçilik heyeti gönderilmiştir; fakat bu elçilerin muhtemel takrirlerinin yapılan araştırmalar neticesinde sadece 42 tanesinin mevcut olduğu tespit edilebilmiştir. Bu sayı Aziz Süslü'nün çalışmaları ile 45'e yükselmiştir.[144]

Dost veya düşman ülkelerin durumları hakkında sefaretnamelerinde verdikleri bilgilerle veya bizzat yürüttükleri faaliyetlerle geçici elçiler de Osmanlı istihbaratına hizmet etmişlerdir. Sultan ve bürokratlarına Avrupa hakkında kesin ve birinci elden sağlanan bilgileri içeren[145] sefaretnameleri, başlı başına birer istihbarat raporu olarak değerlendiren yaklaşımlarla karşılaşmak mümkünse de, çoğu zaman yazarlarının açık gözlemlerine dayanmalarının, aynı şekilde muhataplarına sunulduktan sonra çoğaltılarak İstanbul'da elden ele dolaşabilecek kadar bir gizlilik arz etmemelerinin istihbaratın özüne aykırı olduğunu belirtmek gerekiyor. Zaten elçilerin, devlet sırrı saydıkları siyasi faaliyetlerinden sefaretnamelerinde hemen hiç bahsetmedikleri, bunun yerine daha ziyade teşrifat meselelerine ehemmiyet verdikleri sahanın uzmanlarınca saptanmıştır.[146]

Dolayısıyla daha önemli ve gizli istihbarat çalışmaları yürütmüş olabileceklerini de hatırda tutmak suretiyle geçici elçilerin Osmanlı istihbaratı içindeki yerlerini saptamak gerekiyor. Bunu yapmadan evvel elçilerden bir istihbarat elemanı olarak istifade edilmesine ilişkin Osmanlı tarihlerinde bazı teorik bilgilerin mevcut olduğunu da belirtmekte fayda var. Mesela Hezarfen Hüseyin Efendi, muhasara altına alınmış olan bir kaleye elçi göndermek gerektiğinde onun; bilgili, anlayışlı ve istihbarat toplayabile-

143 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 128-129; Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*,s. 43.
144 Mustafa Hatti Efendi, *Viyana Sefâretnâmesi*, Haz. Ali İbrahim Savaş, TTK Yay., Ankara 1999, s. XV; Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 46; F.R. Unat, Osmanlı İmparatorluğu'na ait 41 sefaretname tespit etmiştir. Bkz.Münir Aktepe, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi*, TTK Yay., Ankara 1989, s. VIII.
145 Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusug Agah Efendi," s. 398.
146 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 9; Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusug Agah Efendi," s. 399.

cek niteliklere sahip şahıslar arasından seçilmesinin şart olduğuna dikkat çekiyor. Ona göre, ancak böyle elçiler, kısa bir göz gezdirmeyle kalenin iç vaziyetini gizlice araştırıp, fethini kolay kılacak zayıf noktaları öğrenerek dışarıdakileri durumdan haberdar edebilirdi.[147]

Temmuz 1664 tarihinde imzalanan Vasvar Antlaşmasının ardından Osmanlı ve Avusturya arasındaki dostluk münasebetlerini yeniden kurmak amacıyla IV. Mehmed'in Viyana elçiliğine atadığına (1665) ve yanında Evliya Çelebi'nin de bulunduğuna dikkat çekilen Kara Mehmed Ağa'nın sefaretnamesi, aynı türden vesikaların ilki olarak kabul edilmektedir. 1683 Viyana Muhasarasında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kuşatma için pek faydalı olduğu muhakkak olan şehrin kale ve istihkâmları hakkında Mehmed Ağa'nın sefaretnamesine kaydettiği bilgilerden istifade etmesi,[148] aynı zamanda geçici elçilerin Osmanlı istihbaratı içindeki etkinlikleri-ne dair ilk bilgilerden olması münasebetiyle önem arz eder. Gerçi Kara Mehmed Ağa'dan 10 yıl kadar önce Tebriz'e elçi olarak gönderilen Evliya Çelebi'ye istihbari bir vazife yüklendiğine, ancak bu doğrultuda ne gibi faaliyetler yürütüldüğüne ilişkin bilgilere ulaşılamadığına dikkat çekilmişti.

Osmanlı imparatorluk yöneticilerinin, birer resmi temsilci olmalarının yanında çoğu zaman bir gözlemci misyonu yükledikleri geçici elçiler kanalıyla hedef ülkenin vaziyeti hakkında bilgi sahibi olmaya çalıştıklarına ilişkin bir hayli örnek gelişme vardır. Nitekim III. Ahmed zamanında, Ahmed Dürri Efendi'nin elçilikle Şah Hüseyin nezdine gönderilmesi, Sadrazam Damad İbrahim Paşa'nın ülkenin doğusunda düşündüğü genişleme hareketinden evvel İran'ın iç durumunu mahallinde incelemek arzusundan kaynaklanmıştı.[149]

1720-1721'de, henüz bir çocuk olan kral XV. Louis'nin Paris'teki sarayına büyükelçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'ye ise klasik elçilik görevlerine ilave olarak, "Osmanlı ülkesinde uygulama imkanı olanları rapor etmek üzere, medeniyet ve eğitim araçlarını adam akıllı incelemek" talimatı verilmişti. Diplomatik usulleri bilmesi, Hıristi-

147 *Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 178.
148 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 47-48.
149 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 59.

yan hile ve entrikalarına vakıf, işini bilir ve dikkatli bir şahıs olması[150] gibi kendisinin Fransa elçiliği için tercih edilmesini sağlayan kıstaslar ayrıca istihbarat açısından da önem arz eden bir husus olarak kabul edilmelidir. Mehmed Efendi'nin söz konusu şahsi niteliklere sahip olduğunu ve ilave görevini başarıyla yerine getirdiğini, o güne kadar alışık olunmadık bir zenginlik ve uzunlukta hazırladığı sefaretnamesinden anlamak mümkündür.[151] Ayrıca kendisiyle birlikte Paris'e giden ve matbaa hakkındaki önbilgisine, orada yaptığı incelemelerden sonra yenilerini ilave eden oğlu Mehmed Said Efendi'nin İstanbul'a döner dönmez İbrahim Müteferrika ile birlikte matbaayı kurması,[152] istihbari boyutu henüz netlik kazanmamış bilgi ve teknoloji transferine ilişkin önemli bir gelişmedir. Mustafa Hattî Efendi'nin Viyana elçiliği sırasında (1748), yedi-sekiz katlı bir rasathane ve laboratuvarı gezerken kendisine gösterilen ve tatbik ettirilen statik elektrik konusundaki deneyi, anlamadığını ifade etmesine rağmen sefaretnamesinde detaylı bir şekilde anlatmaya çalışması,[153] imparatorluk merkezinin elçilerden beklentilerini ve onu karşılamaya yönelik çabaları anlamak açısından önemlidir.

F.R. Unat'a göre, Osmanlı elçilerinin sefaretnamelerinde sunduğu klasik bilgilerden, yani gidiş-geliş safhalarını, görülen şehir ve müesseselerin niteliklerini anlatmaktan ziyade etraflarında olup biten siyasi gelişmelere daha yakından ilgi duyma eğilimi, I. Mahmud'un tahta çıkışını tebliğ için 1730'da Viyana'ya gönderilen ve Tavukçu Reis ismiyle tanınan Hacı Mustafa Efendi'nin sefaretnamesiyle başlar. Çünkü Hacı Mustafa Efendi, Avusturya devletinin kuruluş, teşkilat ve kudretinin yanında, 1701-1714 yılları arasında Avrupa'da olup biten İspanya veraset muharebelerinin sebepleri ve takip ettiği seyir ile diğer Avrupa meseleleri hakkında duyduklarını ve öğrendiklerini açık bir üslupla anlatmaya çalışmıştır. Ayrıca aktardığı

150 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 128-129; Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, s. 119; Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1928, s. 44.

151 Osmanlı elçilerinin, yabancı ülkelerdeki deneyimlerini ayrıntılı biçimde yazmaya 18. yüzyıl başlarından itibaren başladıklarına dikkat çeken S. Faroqhi, Yirmisekiz Mehmed Efendi'nin bu yeni sefaretname türüne öncülük ettiğini de saptamıştır. Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev.Ayşe Berktay, Kitapyayınevi, İstanbul 2007, s. 18.

152 Server R.İskit, *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, MEB Yay., Ankara 2000, s. 18; Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 56.

153 Mustafa Hattî Efendi, *Viyana Sefâretnâmesi*, s. 37-38; Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 96.

bilgilerle Viyana'daki diplomatik gelişmeleri takip edebilecek bir uyanıklıkta olduğunu da ispatlamıştır.[154] III. Mustafa'nın Osmanlı tahtına geçişini (1757) bildirmek amacıyla Viyana'ya gönderilen Ahmed Resmi Efendi de Avusturya İmparatorluğu'nun kuruluş hikayesi ile dahili ve mali idaresinin yanında, o sıralar cereyan eden Avusturya-Prusya Savaşı hakkında topladığı bilgileri sefaretnamesine derç etmiştir.[155]

Görüldüğü üzere, elçilerin buraya kadarki bilgi toplama faaliyetleri daha ziyade açık gözlemlere dayanmaktadır. Muhtemelen bulundukları ülkelerin yöneticileri de Osmanlı elçilerinin büyük bir mahzur oluşturmayan bilgi toplama çalışmalarından haberdardılar. Bu haliyle geçici elçiler Osmanlı istihbaratına çok büyük katkılar sağlamış bir kanal olarak değerlendirilmekten uzaklaşmaktadırlar. Ancak içlerinde birer istihbarat elemanı şeklinde faaliyet gösterenler sayesinde bu uzaklaşma halini durdurmak veya en aza indirgemek mümkündür. Onlar arasında ilk olarak, 1736-1739 Osmanlı-Rus Savaşları sonunda imzalanan Belgrad Antlaşmasını müteakiben Rusya'ya gönderilen (1740) elçi Mehmed Emnî Beyefendi'yi zikretmek gerekiyor. Kendisi, Petersburg'da bulunduğu sıralar yeni başlayan Rusya-İsveç Savaşını Rus yönetiminin Osmanlı elçilik heyetinden gizleme çabalarına büyük bir bilgi edinme gayretiyle karşılık veriyordu. Duyduklarıyla yetinmiyor, istihbarat toplamak için bir taraftan Petersburg'daki Fransız dostlarına başvuruyor, öte taraftan kendisine savaşın gelişimi hakkında havadis aktaracak yeni bilgi kanalları arıyordu. Bu doğrultuda ilk olarak Rus başvekili tarafından tercüman olarak hizmetlerine verilen Yorgaki[156] adındaki bir sır kâtibinden arzu ettiği şekilde faydalanıyordu. Yorgaki, İstanbul'da doğmuş Türkçe, Arapça ve Farsça bilen eski bir Osmanlı reayasıydı. Bir müddet bazı balyos tercümanlıklarında kullanıldıktan sonra Boğdan voyvodasının hizmetine verilmişken bir yolunu bulup Petersburg'a firar etmişti. Bilgi ve becerisini ispat ettikten sonra Rus başvekilinin güvendiği adamlar

154 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 65-67.
155 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 103-104.
156 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*,s. 78; İlginçtir ki Mehmed Emni Bey'in (Emni Mehmed Paşa) maiyetinde bulunup, 1757-1758'de III. Osman'ın cülusunu tebliğ etmek vazifesiyle Rusya'ya gönderilen Şehdî Osman Efendi ve elçilik heyetine, Rusya hükümeti adına hoş geldin demek için yine İstanbullu Rum Yorgaki görevlendirilmişti. Bkz. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 109.

arasına girmişti. Başvekil, Osmanlılar hakkında istihbarat edinmek için kendisinden sürekli faydalanmıştı. Şimdi aynı amaçla onu Osmanlı elçilik heyetinin hizmetine vermişti. Ama Mehmed Emni Bey durumu anladığından başvurduğu hakimane tedbirlerle Rusların niyetlerini boşa çıkardığı gibi Yorgaki'yi kendi amaçları doğrultusunda kullanmayı da başarıyordu. İlk olarak Rusya'ya gelirken yolda gördüğü asker ve mühimmat sevkiyatının ne amaçla yapıldığı sorusuna Yorgaki'den, yaz mevsiminde bazı sınır kalelerine mühimmat göndermenin ve muhafazada olan askerleri değiştirmenin Rusların geleneksel bir eylemi olduğuna ilişkin kaçamak bir cevap alıyordu. Ancak Mehmed Emni Bey, Rusların İsveç seferine çıkacakları yönünde aldığı duyumları aktarınca, Yorgaki de, İsveç'e komşu olan Rus kalelerine ihtiyat için asker ve mühimmat sevkiyatı yapıldığını söylemek suretiyle istemeden de olsa durumu ifşa etmek zorunda bırakılıyordu.[157] Mehmed Emni Bey ayrıca Petersburg Fransız elçiliğinde görevli ve iyi Türkçe bilen bir Fransız beyzadesini de kendisine bilgi sağlaması için bir istihbarat elemanı olarak hizmetine almayı başarmıştı. Bu sayede beyzade gizli çalışmalar neticesinde edindiği bilgileri aynı gizlilikle Osmanlı elçisine aktarmaktan geri durmamıştı. Mehmed Emnî Bey, Petersburg'dan ayrılana kadar sürdürdüğü istihbarat toplama çalışmaları sayesinde İsveçlilerin Rus sınırlarına doğru sürdürdükleri ilerleme hareketi hakkında edindiği tüm bilgileri İstanbul'daki yöneticilerle paylaşmıştı.[158]

1791-1792 yıllarında Avusturya'ya gönderilen Ebubekir Ratıp Efendi de benzer istihbarat çalışmaları yürütmüştü. Kendisinden "Avusturya'nın bütün müesseselerini görüp tetkik etmesi ve tetkiklerinden sultanı haberdar etmesi"[159] istenmişti. Ratıp Efendi de 227 gün kaldığı Avusturya'da etraftan haber ve havadis toplamak için hummalı bir çalışma içinde olmuştu. Bu doğrultuda Avusturyalıların gizli işleri hakkında bilgi sahibi olan kimselerden bazılarını yakınlık kurarak elde etmeye çalışmıştı. Bu yöndeki

157 Aktepe, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi*, s. 52-53; Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 78.
158 Aktepe, *Mehmed Emnî Beyefendi (Paşa)'nin Rusya Sefâreti ve Sefâretnâmesi*, s. 69-70.
159 Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları, Nizam-ı Cedit, 1789-1807*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 31;
Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, s. 125-126.

gayretleri sayesinde Osmanlı tarihinin, Avusturya ile Avrupa'nın öteki devletlerinin askeri, idari ve mali teşkilatları hakkında mahallinde yapılmış en esaslı ve mufassal tetkiklerinden birinin altına imzasını koymuş oluyordu.[160] Aynı zamanda bu tetkiklerine ilişkin raporuyla Nizam-ı Cedit hareketinin teorik temellerinin hazırlayıcılarından biri olmuştu.[161] Daha önemlisi ise yürüttüğü elçilik görevi ve hazırladığı sefaretname ile sürekli diplomasinin faydalarını fark etme ve kısa bir zaman zarfında karşılıklı diplomasi kurallarını hayata geçirme aşamasında III. Selim'i teşvik eden şahısların başında geliyordu.[162]

E.Z. Karal'ın işaret ettiği üzere, gerçekten de vazifelerini kısa bir müddet zarfında görüp dönmek mecburiyetinde olan fevkalade elçiler, Osmanlı-Avrupa münasebetlerinde esaslı birer tredünyon (aracı) olamamışlardır.[163] Daha geniş kapsamlı bilgi ve tecrübe transferi daimi büyükelçiliklerin kurulmasını gerektirmiştir.[164] Nihayet, fevkalade elçilik geleneğinin yetersizliğini takdir eden III. Selim, hayranlık duyduğu Avrupa'yı seleflerinden daha iyi tanımak[165] ve orada olup bitenleri takip etmek gayesiyle dost devletler nezdine birer "ikamet elçisi" göndermeye karar vermiştir. Bu elçiler Avrupa'da üç yıl kalacaklar,[166] bu sürenin sonunda ülkeye dönünce yerlerine başkaları gidecekti. Yanlarında ise, Rum tercümanlarla, sır kâtibi ve maiyet memuru sıfatıyla Müslüman görevliler bulunacaktı. Daimi elçiliklerin esasları böylece tespit edildikten sonra hemen uygulama safhasına geçildi.[167] Bu doğrultuda Yusuf Agâh

160 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 154-161.
161 Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü," s. 45.
162 Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, s. 127.
163 Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği*, s. 5.
164 Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü," s. 45.
165 Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği*, s. 5.
166 Babıâli, elçilerin görev sürelerini üç yılla sınırlayarak, daha fazla Osmanlı memurunun Avrupa ülkeleri hakkında bilgi sahibi olmasını sağlamayı amaçlıyordu. Bunun da ötesinde, üç yıllık sürenin bir "Osmanlı diplomat zümresi" yaratma hedefine yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Carter V.Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İstanbul 1994, s. 109 ve Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 168.
167 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 166-167; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 11-12, 24-25.

Efendi ilk daimi elçi olarak 23 Temmuz 1793'te Londra büyükelçiliğine atandı. Çalışmaları sultanın takdirini kazandığından üç yıl sonra, 1797 ilkbaharında, Yusuf Agâh Efendi'nin yerine Londra'ya İsmail Ferruh, Paris'e Seyyid Ali, Viyana'ya İbrahim Afif ve Berlin'e de Ali Aziz efendiler gönderildi. Böylece Babıâli Avrupa'nın belli başlı merkezleri olan İngiltere, Fransa, Avusturya ve Prusya'ya daimi elçiler tayin etmiş oluyordu. Ancak, dost sayılmayan Rusya nezdine elçi göndermekten özellikle kaçınıldı. Petersburg'da Osmanlı daimi elçiliğinin kuruluşu Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasına kadar uzayacaktı.[168]

Avrupa'da üç yıl kalmak üzere gönderilen daimi elçilerin görev sürelerinin dolması yaklaşınca, Babıâli onların yerine yeni elçiler yollamaya hazırlandı. Ancak III. Selim daimi elçiliklerinden beklediği faydaları sağlayamamıştı; ileride de bir semere hasıl olacağını ummuyordu. Bu yüzden büyükelçiliklerin gerektirdiği masraflara daha fazla katlanmaya lüzum yoktu. Ancak III. Selim büyükelçiliklerin birdenbire ortadan kaldırılmasına da razı değildi. Bu düşünceyle daimi elçiliklere Fenerli Rum beyzadelerinin gönderilmesini ferman buyurdu. Fakat Sadaret Kaymakamı Abdullah Paşa'nın telkinleriyle, Osmanlı daimi elçilerinin maiyetlerinde bulunan Rum tercümanlardan liyakatini ispatlamış olanların bir süreliğine ve maslahatgüzar sıfatıyla atanmalarına karar verildi. Böylece görev süresi dolan elçilere, tercümanlarından birini maslahatgüzar olarak bırakıp İstanbul'a dönmeleri bildirildi. Bundan sonra Londra, Viyana ve Berlin elçilikleri maslahatgüzar düzeyinde idare olundu. Buna karşın Paris'te bir Osmanlı daimi elçisi bulundurmaya devam edildi; çünkü Fransa o devrin en kudretli kara devletiydi. 1802 yılında Fransa ile barış yapıldıktan sonra, Mehmed Said Halet Efendi Paris daimi elçiliğine gönderildi, 1806 senesinde Abdurrahim Muhib Efendi ona halef oldu. Muhib Efendi'nin 1811'de görevini tamamlaması ve Paris'ten dönmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun yurtdışında görev yapan hiçbir büyükelçisi kalmadı. 1793'ten 1811'e kadarki dönemde Avrupa devletleri nezdine yedi daimi elçi gönderilmişti.

168 Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri," s. 56; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 15, 21.

Avrupa'da bırakılan maslahatgüzarlar ise temsil seviyeleri düşük olmasına rağmen, büyükelçilerin bazı görevlerini yerine getirdiler. Bulundukları ülke hakkındaki haberleri Babıâli'ye iletmek bu görevlerin başında geliyordu. Diplomatik temsilin Londra, Viyana ve Berlin'de yaklaşık 20, Paris'te ise 10 yıl maslahatgüzarlarla yürütüldüğü dönem, 1821'de II. Mahmud'un bütün elçilikleri kapatma kararı almasıyla sona erdi. Çünkü o yıl başlayan Yunan ayaklanması sırasında Rumların Babıâli'ye yanlış haberler gönderdikleri ortaya çıkıyor ve II. Mahmud da Rum maslahatgüzarların hepsini birden azlediyordu. Bütün daimi elçiliklerinin kapatılmasıyla Osmanlıların sürekli diplomasi denemesi de sona ermiş oluyordu. 1821'den elçiliklerin tekrar açılacağı 1834 senesine kadar, Osmanlı İmparatorluğu büyük ölçüde *ad hoc* diplomasiye geri döndü.[169]

İlk daimi elçilerin Osmanlı istihbaratı içindeki etkinlikleri ise Babıâli'nin beklentilerini karşılayacak bir düzeyde gelişmemiştir. Normal diplomatik görevlerine ilave olarak ilk daimi elçilerden gönderildikleri ülkelerin kurumlarını incelemek, dillerini öğrenmek ve Batılı devletlerin durumlarını yakından bilen elemanlar yetiştirmek, etraflarındaki siyasi gelişmeleri gözlemlemek, basını yakından takip ederek haberlerin çevirilerini kendi görüş ve düşünceleriyle birlikte düzenli olarak İstanbul'a rapor etmek gibi faaliyetler yürütmeleri istenmişti.[170] Ancak ilk daimi elçilerin çoğu, eski usulle eğitim gördükleri ve muhafazakâr yapıda oldukları gibi Batı dillerini ve koşullarını da bilmediklerinden[171] Rum tercümanlarının yardımına daima muhtaçtılar. Onların büyük bir kısmı ise rakip devletler hesabına casusluk yapmayı bir alışkanlık haline getirmişlerdi. En gizli sırların bu şekilde yabancı devletlere sızdırılması Osmanlı elçilerini siyasi faaliyetlerde teşebbüs imkânından yoksun bırakmıştı. Buna ilaveten Babıâli'nin

169 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 184; Kuran, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri," s. 51, 57-58; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 7, 49-49, 64; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 49-50; Gökhan Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 362-363; Orhan Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü," *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, (Ankara, 15-17 Ekim 1997), TTK Yay., Ankara 1999, s. 132.
170 Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü," s. 50; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 11-12, 64; Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 155; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 166-167.
171 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 155.

siyasi gelişmeler hakkındaki bilgi ve talimatları elçiliklere aktarmada bazen ihmalkâr davranması da daimi elçilerden beklenen verimin alınamamasına sebep olmuştu.[172]

Bu olumsuz tabloya rağmen daimi elçiler imparatorluk merkezinin kendileri üzerinden güvenilir bilgi sağlama beklentilerini karşılıksız bırakmamak için canla başla çalışmışlardı. İlk daimi elçi Yusuf Agâh Efendi ve elçilikteki memurlar İngiltere ve Avrupa hakkında edinilen bilgileri İstanbul'a muntazaman gönderdiler. Başlıca bilgi kaynakları, İngiltere basınında çıkan haberler, İngiliz ileri gelenleri ve Londra'daki diğer diplomatlarla yapılan görüşmelerdi.[173] Viyana Büyükelçisi İbrahim Afif Efendi'nin Viyana'daki ilk faaliyeti ise Napolyon'un Avusturya ile 17 Ekim 1797'de imzaladığı Campo-Formio Barış Antlaşmasını Babıâli'ye bildirmek[174] gibi istihbarat adına önemli bir çalışma gerçekleştirmek olmuştu. Yusuf Agâh Efendi'nin ardından Londra büyükelçiliğine atanan (1797) İsmail Ferruh Efendi ise gazete havadislerini Babıâli'ye göndermeye devam etti.[175] Elçi ve maslahatgüzarların Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan ilgilendirsin veya ilgilendirmesin herkesin rahatlıkla ulaşabileceği gazete haberlerini İstanbul'a iletmeyi[176] önemli bir istihbarat çalışması olarak algıladıkları sanılmaktadır. Berlin Büyükelçisi Ali Aziz Efendi'nin gazete haberlerini şifreleyerek İstanbul'a ulaştırma[177] eğilimi bu sanıyı kuvvetlendirir.

İlk daimi elçilerin iyi niyetli çalışmalarına rağmen esaslı istihbarat faaliyetleri yürütmek için henüz yeterli donanıma sahip olamamalarından

172 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 64.

173 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 173; Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü," s. 48; Yusuf Agâh Efendi'nin Babıâli'ye gönderdiği haberler incelendiğinde, Fransa ile müttefikler arasındaki savaşın seyri, Avrupa devletleri arasındaki diplomatik temaslar ve Avrupa'nın çeşitli ülkeleriyle ilgili gelişmelerin yanında İngiliz Hükümeti'nin faaliyetleri, İngiliz ordusunun durumu ve İngiltere kralının parlamentoda yaptığı konuşma gibi İngiltere'deki iç gelişmelerin en fazla nakledilen hususlar olduğu görülmektedir. Bkz. Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, s. 311.

174 İsmail Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri, 1789-1802*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 156.

175 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 36.

176 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 142/5884*; 28 Recep 1221/11 Ekim 1806; Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği*, s. 36, 54; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, s. 358-362; *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 69-70.

177 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 21, n.71.

kaynaklanan olumsuzluk hali, Paris Büyükelçisi Moralı Seyyid Ali Efendi[178] örneğinde en net görüntüsünü vermişti. Çalışma içinde daha evvel temas olunduğu üzere, Seyyid Ali Efendi'nin Paris'e vardığı günlerde General Napolyon ile Fransız Dışişleri Bakanı Talleyrand Mısır'ı bir Fransız sömürgesi haline getirmenin askeri hazırlığı içindeydiler. Hazırlıkları çok gizli tuttuklarından, Toulon Limanı'nda bir donanma oluşturulduğu ve askeri birliklerin güneye yollandığı şayiaları ortaya çıktığı halde seferin nereye yapılacağı uzun müddet kestirilememişti.[179] Gerek Fransız diplomatlarının söylevlerinden gerekse gazetelerde çıkan haberlerden sonra Fransızların Mısır'ı istila etme niyetleri Seyyid Ali Efendi'nin dikkatinden kaçmayacak kadar belirgin bir hal kazanmıştı. Bu nedenle Fransız filosunun hareketlerini gözetlemek için Toulon'a birkaç gizli ajan göndermeyi tasarladı. Kendi ifadesine göre, Fransa hükümeti adına çalıştığını sezemediği tercümanı Codrika'nın tesiriyle tasarısını hayata geçiremedi. Bu koşullar altında en azından Bâbıâli'yi uyarmaya niyetlendi. Ancak Talleyrand, Fransızların Osmanlılara karşı düşmanca hiçbir tavır takınmalarının mümkün olmadığı yönündeki söylemleriyle kendisini sürekli aldattı. Seyyid Ali Efendi ona inandığından, İstanbul'a Fransız deniz filosunun Sicilya'ya gideceğini bildirdi. Eylül 1798'de Fransızların Mısır topraklarına ayak bastığı duyulunca Seyyid Ali Efendi kandırıldığını ancak anlayabildi. Bu aymazlığına çok kızan III. Selim, ondan alınan yazılardan birinin üzerine "Ne eşek herif imiş" şeklinde bir ibare düşmekten kendisini alamamıştı.[180] Gerçekten, Mısır Seferinin hazırlanışı ve icrası süresince Talleyrand tarafından aldatılması Seyyid Ali Efendi'nin seziş kabiliyetinin zayıf olduğunu gösterir, baştercüman Codrika'nın Fransa hesabına casusluk ediyor olmasını fark edemeyişi de bu müşahedeyi destekler.[181] Ancak onun veya diğer elçilerin istihbarat toplamaktaki başarısızlığını sadece kendi yetersizliklerinden kay-

178 Seyyid Ali Efendi'nin Paris elçiliğini anlattığı bir sefaretnamesi de vardır. Bkz. Belkıs Altuniş-Gürsoy, "Seyyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi," *Erdem*, C.XII, S. 36, Mayıs 2000, s. 711-812.

179 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 28-31.

180 Maurice Herbette, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralı Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 1997, s. 140-141,147; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 28-31; Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği*, s. 6.

181 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 34-35; Soysal, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri*, s. 323.

naklanan sebeplerle izah etmeye çalışmanın büyük bir haksızlık olacağı da ortadadır. Osmanlı diplomasisinin henüz bir emekleme devresinden geçiyor olmasının yanında imparatorluk merkezi ile elçiler arasındaki iletişim sorunu da başarısızlığın başlıca sebeplerinden biri olarak kabul edilmelidir. M. Herbette'nin bu hususla alakalı önemli tespitleri vardır: Herkesçe bilindiği üzere, bir siyasi temsilcinin ilk görevi oturduğu ülkedeki genel eğilimi, gelişen olayları kendi hükümetine bildirmek suretiyle ülkesinin dış ilişkilerinde olumlu bir etki yaratabilmektir. Hükümetler de gerekli emir ve talimatları zamanında göndermek ve elçisiyle sürekli iletişim halinde bulunmak zorundadır. Bilim ve teknoloji sahasındaki son ilerlemeler hükümetler ve diplomatlar arasındaki iletişimi alabildiğine kolaylaştırmış ve hızlandırmıştır. Bu sayede diplomatların, hükümetlerini önceden haberdar etmeden ve onlarla fikir alışverişinde bulunmadan sorumluluk almak gibi bir durumları kalmamıştır. Ancak Seyyid Ali'nin böyle bir şansı hiç olmamıştı. Paris ve İstanbul arasındaki iletişimin güvensizliği ve uzun bir sürede gerçekleşiyor olması olumsuzlukları körüklemişti.[182]

Bu olumsuz tabloya rağmen Osmanlı istihbarat ve diplomasisine önemli katkılar sağlayan daimi elçiler de vardı. İlerde, II. Mahmud devrinin en önemli devlet adamlarından biri haline gelecek ve kendisinden bahsedilecek olan Halet Efendi onlardan biridir. Fransa'da görüp işittiklerini İstanbul'a bildirmenin memuriyetinin bir gereği olduğunu idrak etmiş[183] ve Paris'teki elçiliği süresince (1803-1806) meslektaşlarının aksine usta bir istihbarat elemanı şeklinde faaliyet göstermiştir. Avrupa olaylarını ve özellikle Napolyon'un faaliyetlerini dikkatle takip etmiş, önemli bulduğu haberleri ise çoğu zaman Prusya'nın Paris Elçisi Lucchesini vasıtasıyla Babıâli'ye aktarmıştır. Halet Efendi'nin katkısı Babıâli'ye sadece istihbarat sağlamakla sınırlı kalmamış, raporlarında öne sürdüğü düşüncelerle Osmanlı dış politikasının belirlenmesine de yardımcı olmuştur. Fransızların milliyetçi düşünceyi sultanın tebaası arasında yayma çabalarından İstanbul'u haberdar etmesi, Osmanlı istihbaratı adına önemli bir gelişme olarak kaydedilmelidir. Fransızların birtakım kitapları

182 Herbette, *Fransa'da İlk Daimî Türk Elçisi "Moralı Esseyit Ali Efendi,"* s. 117-118.
183 Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği*, s. 36, 54.

Rumca, Ermenice ve Türkçeye tercüme ettirip Osmanlı ülkesinde yaymaya çalıştıklarından ve karışıklık çıkarmak için Akdeniz adalarına ajanlar gönderdiklerinden imparatorluk yöneticilerinin haberdar olması, Halet Efendi'nin gönderdiği bilgiler sayesindedir. Mora, Girit ve diğer Akdeniz adalarında Fransızlara karşı hemen birtakım tedbirler alma yoluna gidilmesi de, Halet Efendi'nin kitap ve ajanların ele geçirilmesi için gizli araştırmaların genişletilmesi gerektiğine ilişkin hatırlatmasından sonra gelişen bir hadisedir.[184] Marsilya konsolosluğunu kurmayı da başaran Halet Efendi bütün bu faaliyetleriyle III. Selim'in yakın ilgi ve memnuniyetine mazhar olmuştur.[185]

Halet Efendi'nin halefi, aynı zamanda ilk daimi elçilerin sonuncusu olan Muhib Efendi de gazete haberlerini Babıâli'ye bildirmenin[186] yanında daha farklı kaynaklardan istifade etmek suretiyle önemli istihbarat çalışmaları yürütmüştü. Mesela elde etmeyi başardığı Portekiz elçisi kanalıyla o sıralar Fransa ile İngiltere arasında gerçekleşen barış müzakereleri ile Paris'teki diğer siyasi gelişmeler hakkında önemli bilgiler ediniyordu.[187] Muhib Efendi aynı zamanda II. Mahmud tahta çıktığında yurtdışında kalan tek daimi elçi olarak Osmanlı hükümetini temsil ediyordu. İstanbul'a döneceği 1811 senesine kadar da Osmanlı dış politikasının şekillendirilmesinde kendisinden olabildiğince istifade edildi. Öyle ki II. Mahmud ve yöneticileri Avrupa'daki gelişmelere dair alınan duyumları doğrulayacak ve diplomatik manevralar yapabilme imkânı sağlayacak bilgileri edinmesi için Muhib Efendi'yi sürekli yönlendirmişti. Bu yapılırken gerçekleşen yazışmaların şifreli olmasına dikkat edilmişti. Mesela 1809 senesinde İstanbul'dan Muhib Efendi'ye şifreli bir talimatname gönderilmişti. Talimatnamede o günlerde Fransa ile Rusya arasında anlaşmazlıklar yaşandığına dair bazı ihbarlar alındığından bahsediliyordu. Buna göre Rus vekiller çarı Fransa ile anlaşma sağlama çabasından vazgeçirmeye çalışmaktaydı. Vekillere göre,

184 Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği*, s. 56-57.
185 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 51; Karal, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği*, s. 89.
186 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 61.
187 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 185, 189.

Ruslar Tilsit Antlaşmasının (1807)[188] şartlarını yerine getirdikleri halde Fransızların herhangi bir girişimi olmamıştı. İstanbul'a ulaşan diğer bir istihbarat raporunda ise Avusturya'nın Fransa'ya karşı harp hazırlıklarına giriştiğinden, Rus siyasetinin de gelişmelerin seyrine göre belirleneceğinden bahsediliyordu. Muhib Efendi'den ise bahsolunan havadisler hakkında edineceği bilgileri hiç vakit kaybetmeden imparatorluk merkezine aktarması isteniyordu.[189] Muhib Efendi de İstanbul'un isteklerini imkânları ölçüsünde karşılıksız bırakmamaya çalışıyordu. Mesela aynı yıl Osmanlıları da yakından ilgilendiren bilgilerin bulunduğu Napolyon'un meclis açılış nutkunun bir suretini temin ederek İstanbul'a gönderiyordu. Muhib Efendi, muhtemelen Seyyid Ali'nin hatalarını tekrarlamamak için Paris'te nasıl hareket etmesi gerektiğine dair Babıâli'den sürekli yeni talimatnameler gönderilmesini de talep ediyordu.[190]

Nihayet Babıâli'den alınan talimat üzerine Muhib Efendi'nin sır kâtibi Galib Efendi'yi maslahatgüzar olarak Paris'te bırakıp İstanbul'a dönmesiyle (1811)[191] ilk daimi elçilerin Osmanlı istihbaratındaki etkinlikleri sona eriyordu. Yunan isyanının başladığı 1821 senesinde, Rum maslahatgüzarların İstanbul'a kasten yanlış istihbarat sağladıkları anlaşılınca II. Mahmud'un hepsini birden azletmesine ve bütün elçilikleri kapatma kararı almasına kadar maslahatgüzarlar Osmanlı istihbaratını besleyen kanallardan biri olmuştu. En azından merkezi idarenin kendilerinden beklentileri bu yöndeydi. Maslahatgüzarlar da Osmanlı memurları için artık klasik bir ifade olan "istihbarat toplamanın memuriyet ve sadakatlerinin bir icabı olduğunu" gönderdikleri havadis kâğıtlarının bir kenarına iliştirmeyi unutmamışlardı. Viyana'da bulunan Yanko (Mavroyani) Efendi'nin II. Mahmud saltanatının sonuna kadar sürdürdüğü faaliyetler bir maslahatgüzarın Osmanlı diplomatik istihbaratı içindeki etkinliğini anlamaya yardımcı olacaktır. "Diplomasi ve İstihbarat" başlığı altında daha ayrıntılı olarak nak-

188 Mustafa Nuri Paşa, *Netayic Ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)*, III-IV, Haz.Neşet Çağatay, TTK Yay., Ankara 1980, s. 221; Azmi Süslü, "Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri, 1807-1812," *Belleten*, C.XLVII, S. 187, 1984, s. 747-760.
189 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1360/53540;* 29 Zilhicce 1223/15 Şubat 1809.
190 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 180-181.
191 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 62.

ledileceği üzere, kendisi, Napolyon'un Avrupa'yı alt üst eden askeri-siyasi faaliyetlerinden ve kıtadaki diğer gelişmelerden Osmanlı imparatorluk yöneticilerini sürekli haberdar etmişti. Üstelik edindiği istihbaratı şahsi yorum ve öngörüleriyle birlikte sunması Babıâli'nin izleyeceği dış siyasanın istikametini tayin etmek açısından da önem arz etmişti.[192] Mavroyani'nin çalışmaları da imparatorluk idaresince daima takdir edilmişti. Kendisine Babıâli'den gönderilen bir evrakta; dirayet ve sadakatinin 25 senedir bütün Osmanlı vükelasınca bilindiğine, özellikle II. Mahmud'un malum ve makbulü olduğuna dikkat çekilmişti.[193]

II. Mahmud devrinde, maslahatgüzarların yanında geçici elçiler kanalıyla da istihbarat toplama çalışmaları devam etmiştir. Mesela, 1806-1812 Osmanlı-Rus harbinden sonra imzalanacak olan Bükreş Antlaşmasının esaslarını müzakere için Bükreş'e gönderilen Abdülhamid Efendi görevi süresince Avrupa'daki gelişmelere ilişkin topladığı bilgileri bir istihbarat raporu şeklinde düzenleyerek Babıâli'ye takdim etmişti. Rapor, müzakerelerin gelişimine ve kesintiye uğramasına ilişkin bir girizgâhtan sonra Rus birliklerinin Sırbistan'daki sayı ve dağılımlarına ilişkin bilgilerle devam ediyordu. Abdülhamid Efendi, özellikle Bükreşliler ile Ruslar arasındaki ilişkilere dair önemli gözlemlerde bulunmuştu. Buna göre, Bükreşliler Ruslardan büyük bir korku duyuyor, aynı şekilde Ruslar da onlara karşı bir güvensizlik içinde bulunuyordu. Bu nedenle ahalinin ve Bükreş'teki yabancı tacirlerin ellerindeki silahları toplamaya başlamışlardı. Nakit sıkıntısından dolayı Ruslar, Bükreş ve Yaş'ta bulunan dükkân ve mağazalara 50 ila 200 kuruş arasında değişen ek bir vergi ödeme mecburiyeti getirmişlerdi. Yabancı tacirler bu haksızlığa müştereken karşı koymaya çalışmışlarsa da fazla bir direniş gösterememişlerdi. Abdülhamid Efendi, bu bilgileri aktardıktan sonra tecrübelerinden hareketle Rusya ile Fransa arasındaki düşmanca tavırlara yönelik bazı çıkarımlarda bulunuyordu. Ona göre taraflar yeni bir savaşa cesaret edemeyecekti. Zaten böyle bir niyetleri olsaydı Ruslar her zaman yaptıkları gibi ilk olarak Bükreş'teki Fransız kon-

192 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1281/49644-A;* 19 Recep 1225/20 Ağustos 1810; *1282/49681;* 19 Rebiyülâhır 1231/19 Mart 1816.

193 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* III, Haz. Tamer Erdoğan, YKY, İstanbul 1999, s. 600; V, s. 953; *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 955/40963-E;* 29 Zilhicce 1253/28 Mart 1838.

solosunu şehirden kovarlardı.[194] Ancak Rusların Fransızlarla savaşmak için Osmanlılarla aralarındaki harp halini bir an evvel sonlandırmak gayesiyle Bükreş Barış Antlaşmasını imzalamaya yanaştıklarına dair emarelerin çok önceden gün yüzüne çıkmış olması ve Abdülhamid Efendi'nin istihbarat raporunu Babıâli'ye sunmasından kısa bir süre sonra da Rusya-Fransa Savaşının patlak vermesi, o devir Osmanlı diplomatlarının istihbarat toplama ve analiz etme yetersizliklerini açıkça ortaya koyan bir misal olmuştur.

Yeni tip diplomatların Avrupa sahnesinde boy göstermeye başlamalarıyla Osmanlı istihbaratındaki yanılma ve bocalamalarda belirli bir azalma ve aynı oranda bir iyileşme sağlandığına şahit olabilmek, ancak 1821-1834 yılları arasındaki fasılanın ardından ve imparatorluğun çöküşüne kadar da bir daha kesintiye uğramayacak şekilde II. Mahmud'un daimi elçilikleri yeniden ihdas ederek sürekli diplomasiye dönme kararı almasından sonra yaşanan bir gelişmedir. Hatırlanacağı üzere 1821 Yunan isyanıyla Rum kadronun imparatorluk teşkilatından tasfiye olunmasından sonra diplomatik hizmette doğan boşluğun hemen giderilmesi için Müslüman gençlere yabancı dil öğretmek amacıyla divan tercümanlığı bünyesinde Tercüme Odası oluşturulmuştu. Burada kısa bir zaman diliminde çok sayıda Müslüman gencin eğitilmesi Babıâli'ye diplomasinin yürütülmesinde ihtiyaç duyduğu kadrolara sahip olma imkânı verdi. Böylece daimi elçiliklerin yeniden faaliyete geçirilmelerinin önündeki başat engellerden biri ortadan kalkmış oldu. Avrupa başkentlerine gönderilecek diplomatlar dil bilmeleri ve Avrupa kültürüne -en azından okudukları kitaplar münasebetiyle- şimdi çok daha aşina olmaları sayesinde daha başarılı ve verimli çalışmalar yürütme imkânına sahiptiler.[195] Altyapının tamamlanması ve Avusturya'nın telkinleri üzerine Osmanlı İmparatorluğu 1832 senesinden itibaren Viyana'da yeniden maslahatgüzar seviyesinde temsil edilmeye başlandı. 1834 senesinde de Tanzimat'ın mimarı Mustafa Reşid Paşa'nın ilk elçilik görevi için

194 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 992/41839-V;* 29 Zilhicce 1226/14 Ocak 1812. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 96.

195 Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, s. 385; Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform*, s. 113-115; Faik Reşit Unat, "Başhoca İshak Efendi," *Belleten*, C.XXVIII, S. 109, 1964, s. 89-115.

Paris'e gönderilmesiyle[196] Osmanlı diplomasisi ve aynı zamanda istihbaratı için yeni süreç başlamış oluyordu. Bu yenileşme ve gelişim hareketi yeni tip elçilerin istihbarat raporlarına da hemen yansımıştı. Nitekim ikinci dönem daimi elçiler sadece topladıkları bilgileri İstanbul'a aktaran bir diplomasi ve istihbarat elemanı olmanın ötesinde daha önemli bir vazife yürütmüşlerdi. Eflak voyvodaları gibi çoğu zaman raporlarına, sağladıkları istihbarat veya haberlerle ilgili şahsi düşüncelerini, analiz ve ikazlarını da iliştirmişlerdi. Böylece Osmanlı diplomatlarının dış politikayı tayin etmedeki rol ve etkileri artık oldukça belirginleşmiş oluyordu. Londra Elçisi Nuri Efendi'nin reisülküttapa Yunanistan'daki gelişmelere ilişkin gönderdiği 1835 tarihli şifreli bir raporda, bahsolunan etki kendisini fazlasıyla hissettiriyordu. Nitekim Nuri Efendi, edindiği bilgileri aktardıktan sonra kendi mülahazasını Babıâli yöneticileriyle paylaşıyordu. Ona göre, Yunan hükümetinin kötü idaresinden memnun olmayan kimi Yunanlıların koruma taleplerine Osmanlı saltanatının geleneksel hukukî anlayışı doğrultusunda olumlu cevap verilmesi gerekiyordu.[197] Nuri Efendi'nin yanında Prusya Elçisi Kamil Paşa, Londra Elçisi Sarim Efendi, Paris Elçisi Fethi Paşa ve Viyana Elçisi Rıfat Bey'in Osmanlı istihbaratı içindeki etkinlikleri "Diplomasi ve İstihbarat" başlığı altında ayrıca incelenecektir.

Son olarak, Viyana Elçisi Rıfat Bey'in, Babıâli'nin elçilikler kanalıyla en derin diplomatik istihbari bilgilere ulaşılabilmesine olanak sağlayacak 1838 tarihli teklif ve teşebbüsünden biraz bahsetmek gerekiyor. Konuyla ilgili fikirlerine ve yürüttüğü çalışmalara dair hazırlayıp reisülküttapa takdim ettiği yazısında Rıfat Bey ilk olarak, bütün devlet ve hükümdarların birbirleri nezdinde bulundurdukları elçilerin görünürdeki memuriyetlerinin politik meseleleri idare etmek, devlet ve milletlerinin işlerini görmek ile barışı temin etmek gibi hususlardan ibaret olduğunun beyanına lüzum duyulmayan bir hakikat olduğuna dikkat çekiyordu. Ancak araştırmalarına göre elçiler, perde arkasında kendilerine yeni bir politika daha edinmişlerdi. Özellikle büyük devletlerin elçileri, görevlendirildikleri ülkelerin meclis ve

196 Carter V. Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt III, No: 4, Cambridge University Press 1972, s. 404-405.
197 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 738/34977-A;* 25 Cemaziyelâhir 1251/18 Ekim 1835.

önemli mevkilerinde bulunan muteber memurlardan bazılarını bir casus sıfatıyla temin etmeye başlamışlardı. Viyana'da bulunan kimi elçiler de bu usulden istifade etmektedirler. Rıfat Bey böyle bir girizgâhtan sonra söz konusu sistemi Osmanlı diplomasisine eklemeyi öngören teklifine geçiyordu. Buna göre, senelik belirli bir ücret karşılığında Avusturya parlamentosuna mensup bir diplomatın temin edilmesi yoluyla Osmanlı imparatorluk idaresine oldukça faydalı olacağına inanılan istihbari bilgilere ulaşmak mümkün olacaktı. Bu diplomatın gizli aracılığı sayesinde hem Avusturya İmparatorluğu'nun haricî, dahili, mali ve askeri işlerinin nasıl idare edildiğini, hem de Osmanlılara ait halihazırdaki meseleler hakkında Avrupalıların takınacağı tavrın ne yönde gelişeceğini hakiki surette öğrenebilmek mümkün olacaktı. Bu uygulamanın hayata geçirilmesinin politik bir gereklilik olduğuna dikkat çeken Rıfat Bey, ayrıca numune suretinde tedarik ettiği bir şahıs üzerinde sistemi denemeye başlamıştı. İmparatorluk yöneticilerini ikna edebilmek için de bu şahıs kanalıyla Avusturya İmparatorluğu'nun merkez politikası ile mevcut gelişmelere ilişkin edindiği bilgileri aynıyla Babıâli'ye takdim etmişti. Rıfat Bey'e göre gönderdiği istihbarat her ne kadar alışıldık bilgilerden mürekkepse de önemli ayrıntıları içeriyordu. Eğer merkezi idare bu usulün ilk olarak Viyana'daki Osmanlı elçiliğince uygulanmasına izin verirse artık her hafta düzenli olarak sadece Avusturya'ya değil, bütün Avrupa devletlerine ilişkin havadisler ve dikkat çekici gazete haberleri İstanbul'a ulaştırılacaktı. Rıfat Bey'in beklediği faydalar anlattıklarıyla da sınırlı değildi. Üstelik istihdam olunacak şahıs Avrupa dillerinin yanında politik gelişmelere de aşina olduğundan, Osmanlı İmparatorluğu'nun revaçta olan meselelerine dair kaleme alacağı yazıları uygun gazetelerde yayınlatacaktır. Bütün hizmetleri karşılığında kendisine Osmanlı hazinesinden senelik 20-25 bin kuruş kadar bir maaş tahsis olunacaktır. Kendisinin ismi ve memuriyeti ne Viyana da ne de İstanbul'da bilinecektir.

Rıfat Bey'in düşüncesi, girişimin faydalı olabileceğini hemen kestirmenin mümkün olamamasından dolayı temin edilen adamın çalışmalarını bir yıl gözlemlemek gerektiği yönündedir. İleteceği haberler ve girişeceği faaliyetler makbul ve faydalı bulunduğu takdirde görev süresinin uzatılacağına, aksi takdirde uygulamanın terk edileceğine dair kendisine gizli bir

sözleşme imzalattırılacaktır. Şimdi Rıfat Bey anlattıklarını tamamen hayata geçirebilmek için devlet merkezinden kendisine onay verilmesini arzu etmektedir.[198]

Osmanlı istihbaratına yepyeni bir ivme ve sistematik kazandıracak böylesi bir öneri ve uygulamanın İstanbul'daki yansımaları ise Rıfat Bey'in heyecanını yarıda kesecektir. Nitekim onun önerilerini kapsayan ve görüşleri alınmak üzere özet şeklinde II. Mahmud'a takdim olunan yazının üzerine "gereği yapılsın" şeklinde kısa bir not düşülmüşse de Babıâli'de gerçekleşen müzakerelerde öylesi bir girişimden esaslı neticeler elde edilemeyeceği yönünde bir kanaat hasıl olmuştur. Veladeti açık olmayan bir şahsa bu görevin tevdi edilmesi, Osmanlı ricalini böyle bir yargıya götüren sebeplerin başında gelir. Onlara göre, diğer devlet elçilerinin istihbarat toplamak amacıyla böyle adamlardan yararlanmaları Avrupa'da deveran eden politik gelişmelerin içyüzünü öğrenme aşamasında herhangi bir fayda sağlamayacaktır. Dolayısıyla Osmanlıların da böyle bir girişimde bulunması hazineden beyhude para sarfına sebebiyet vermekten başka bir şey olmayacaktır. Bu düşüncede olan Babıâli ricali, müzakereler neticesinde, numune suretinde tedarik edilen şahıs için istenilen ücretin bir defaya mahsus olarak karşılanmasına, ancak Rıfat Bey'in de ima ettiği gibi, bir yıl dolduğunda bu usulden vazgeçilmesine karar vermiştir.[199] Bunun üzerine Rıfat Bey, ricalin kaygılarını gidermek için Babıâli'ye gönderdiği şifreli yazılarda projesinde bazı esnemeler yaptığından bahsediyordu. Buna göre, Osmanlı elçilik binasına çağrılan gizli şahısla bilgi toplama çalışmalarına ilişkin gerçekleşen sohbetin ardından yeni bir mukavele imzalanmıştı. Mukaveleye göre bir sene dolduğunda, çalışmaları Osmanlılar için faydalı bulunursa iş sözleşmesi yenilecek, aksi takdirde feshedilecekti. Bu iş için kendisine senelik 25 bin kuruş ödenmesine hükümet merkezinden onay çıkmıştı, ancak sağlayacağı bilgilerin doğruluğunu teyit etmek hemen mümkün olmadığından beyhude masrafa sebebiyet vermemek adına, başarılı olduğu takdirde ilerde zam yapılmak şartıyla ve aylık şeklinde senelik 1200 filorin ödenmesine karar verilmişti. Ancak Rıfat Bey'in yeni tedbirleri de Babıâli

198 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 738/34975-F;* 9 Ramazan 1254/26 Kasım 1838.
199 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 738/34975;* 14 Şevval 1254/31 Aralık 1838.

bürokratlarının peşin ve kesin hükmünü değiştirmeye yeterli olmamıştır.[200] Böylece Osmanlılarda istihbarat toplama çalışmalarını daha sistematik ve kapsamlı bir şekilde yürütme adına girişilen önemli bir teşebbüs, kesin sonuçları beklemeye dahi lüzum görmeyen Babıâli bürokratlarının daha evvel yaşanmış acı tecrübelerinden kaynaklanan önyargılarını aşamamıştır.

Yabancı Diplomatlar

Osmanlı yöneticileri ile yabancı diplomatlar arasındaki istihbarat alışverişinin mazisi yabancı elçi ve maslahatgüzarların İstanbul'da faaliyet göstermeye başladıkları 15. yüzyıl ortalarına kadar gider. Fransız ihtilali ve Napolyon'un askeri-siyasi faaliyetlerinin Avrupa güçler dengesinde meydana getirdiği farklılaşma neticesinde uluslararası ilişkilerin gündelik değişimlere açık bir vaziyet aldığı 18. yüzyılın sonlarında ise söz konusu alışverişte büyük bir artış yaşanmıştır. Çünkü bahsolunan değişimleri yakalayarak ona göre bir dış siyasa belirleyebilmek ancak bir öngörüye sahip olabilmekten geçiyordu. Bu öngörüyü edinebilmek ise elbette sürekli ve sağlıklı bir istihbarat ağına sahip olmayı gerektiriyordu. Oysa Osmanlıların ne Avrupa kentlerinde doğrudan imparatorluk merkezine bağlı ve sürekli olarak faaliyet sürdüren casusları vardı ne de Fenerli Rumlardan seçilen Eflak-Boğdan voyvodaları ile tercümanların insafına bırakılan ve her zaman kuşku uyandıran istihbarat çalışmaları Babıâli'nin ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikteydi. Bu durum Osmanlı idarecilerini İstanbul'daki yabancı diplomatların bilgilerine daha sık başvurmak zorunda bırakmıştı. Üstelik bu zorunluluk sadece İstanbul'daki yabancı diplomatlarla da sınırlı kalmıyordu. İmparatorluğun dört bir yanına serpilen yabancı konsolosluklar da Osmanlı yöneticilerinin sıklıkla başvurdukları birer istihbarat bürosu haline gelmişlerdi. Konsoloslar da Osmanlıların istihbarat taleplerini, doğru olsun olmasın, sadece kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda karşılamaya özen göstermişlerdi.

III. Selim devrinde başlayıp 1815 Viyana Kongresine kadar devam edecek olan Avrupa devletlerinin birbirine düşmüş görüntüsü altında,

200 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *685/33266-C*; 5 Zilhicce 1254/19 Şubat 1839; *685/33266-B*; 29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839.

Osmanlı istihbaratının yabancı diplomatlarla yakınlaşması çoğu zaman kendiliğinden gelişiyordu. Zira Osmanlı ülkesindeki yabancı elçi, maslahatgüzar veya konsoloslar kendi devlet ve müttefiklerinin lehine olacak her türlü bilgiyi Babıâli'ye sunmaktan geri durmamışlardı. Kısacası yabancı kaynaklardan Avrupa'daki gelişmelere dair bilgi edinmek yeni bir gelişme değildi, ancak iç ve dış dinamikler göz önünde bulundurulduğunda bu eğilim II. Mahmud devrine dek, hiç bu kadar yoğun ve gerçeklik arz eder bir nitelikte olmamıştı. 1821 Yunan İsyanından sonra Osmanlı istihbaratının birçok bilgi kanalından mahrum kalması ise yabancı kaynaklardan istifade etmeyi kaçınılmaz kılmıştı.

Şunu da ifade etmek gerekir ki Osmanlı ricali, yabancı kaynaklı istihbaratın her zaman mutlak doğruyu yansıtmadığının farkındaydı. Kendi aralarında gerçekleşen yazışmalarda onlardan sağlanan bilginin daima doğrulanma lüzumunun bulunduğundan bahsediliyor olması, Osmanlı bürokratlarının takındığı ihtiyati tavrı ortaya koymaktadır. Çünkü rakiplerine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi taraflarında görmek isteyen Avrupa devletleri, İstanbul'daki temsilcileri aracılığıyla Babıâli'ye gerçeği yansıtmayan bilgiler aktarmak isteyecekti. Mesela Ruslar karşısında uğranılan hezimetin akabinde Avrupa'da kendisi aleyhine oluşan cepheyi delmek isteyen Napolyon Fransa'sı, Osmanlı İmparatorluğu'nu yanına çekebilmek için 1813 senesinde böyle bir teşebbüste bulunmuştu. İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarının İsveç'e karşı girişecekleri savaştan evvel kendi devletinin eşsiz, İsveç'inse çok zayıf bir askeri hazırlık gerçekleştirdiğine dair gerçeği yansıtmayan bir havadis kâğıdını Babıâli'ye takdim etmesi, söz konusu teşebbüsün uygulama sahasına aktarımına yönelik bir gelişmeydi. Fransız maslahatgüzarının getirdiği bilgilerin gerçekdışı olduğuna kanaat getirmiş olmaları ise Babıâli bürokratlarının iki tarafın hazırlıkları hakkında daha önceden bilgilendirildiklerine işaret etmektedir.[201]

II. Mahmud devri imparatorluk idaresi, Avrupa'nın keşmekeş görüntüsünden faydalanarak, vaziyete göre, kendi yararına olacak istihbari bilgileri temin etme işini bir başka devlete sipariş edebilme becerisi de göstermiştir. Mesela 1810 senesinde, Osmanlılar ile Ruslar arasındaki

201 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 954/40945-M;* 29 Zilhicce 1228/23 Aralık 1813.

şiddetli çarpışmaların sürdüğü ve Rusya ile arası açık olan Avusturya'nın Fransa ile harp halinde bulunduğu bir sırada, Babıâli bürokratları kendi ifadeleriyle bu anı "havadis celbine vesile olmak için" değerlendirmişlerdi. Nitekim Rusların niyetlerinin ne olduğuna dair Petersburg'daki memurları tarafından yürütülecek bir tahkikatın ardından ulaşılacak bilgilerin Babıâli'ye bildirilmesi Avusturya imparatorluk idaresinden gizlice rica ediliyordu. Çok geçmeden de Avusturya Dışişleri Nezareti'nden konuyla ilgili olarak gönderilen istihbarat raporu İstanbul'daki elçilerince Babıâli'ye takdim ediliyordu. Rapor; Petersburg'da ikamet eden ve casusluğu açıkça belirtilmemiş "*Kontos Jolin*" adındaki Avusturyalı bir memurun Babıâli'nin isteği üzerine giriştiği tahkikattan bahsederek başlıyordu. Tahkikat neticesinde ise Rusların yeniden Tuna'yı geçtikleri, harp tedariki görmeye, özellikle de İsmail tarafındaki istihkâmlarını güçlendirmeye başladıkları öğrenilmişti. Tahkikat memuru, Osmanlı hükümetinin merak ettiği soruya ise tam da arzu edilen şekilde bir cevap veriyordu: Ruslar Osmanlılarla barış imzalamak niyetindedirler.[202] Reisülküttap Galib Efendi'nin Fransız maslahatgüzarına "Rusya müsâlahâsı içün dahi şu kadar vakitden beru kulak tutub beklemekdeyiz"[203] demesi, bu yönde bir bilginin ne kadar büyük bir merakla beklenildiğine, bunun için de öyle bir istihbari çalışmaya yönelmek durumunda kalındığına işaret etmektedir. Doğru bir zamanda Avusturya'ya başvurularak doğru istihbarata ulaşılması ise ayrıca önemlidir. Osmanlı bürokratlarının diplomatik beceriden uzak bir görüntü çizdikleri zamanlarda olsa, böyle bir bilgi için muhtemelen İstanbul'daki Rus elçisine başvurulacaktı. Nitekim çok değil, bu istihbarat çalışmasından 15 yıl kadar evvel, 1794 senesinde böyle bir başvuru gerçekleşmişti. Rusların denizde ve karada yoğun bir sefer hazırlığına giriştikleri duyulduğunda, hazırlıkların hangi amaca yönelik olduğunu öğrenmesi için Rus elçisine başvurması gerektiği, Reisülküttap Efendi'ye bildirilmişti.[204] Rus elçisinin devletinin aleyhine olacak bir bilgiyi Osmanlı yöneticileriyle paylaşması ise elbette mümkün değildi.

202 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1271/49254-A;* 19 Rebiyülevvel 1225/24 Nisan 1810.
203 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 68.
204 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 194/9618;* 29 Zilhicce 1208/28 Temmuz 1794.

Anlaşıldığı kadarıyla, diğer politik gelişmelerin yanında Fransız İhtilalinin çok uluslu siyasi yapılar için doğurduğu endişe münasebetiyle Osmanlı ve Avusturya imparatorlukları arasında kendiliğinden oluşan kader birliği istihbarat çalışmalarına da yansımıştır. II. Mahmud devrinde Osmanlıları birinci dereceden ilgilendiren siyasi gelişmelerin alacağı istikamet hakkında Avusturya ve onun İstanbul elçisinin Babıâli'nin en önemli istihbarat kaynaklarından biri olması, bahsolunan birlikteliği doğrular bir gelişme olarak kabul edilebilir. Ahmed Lütfi Efendi de, Yunan meselesinin ortaya çıktığı andan itibaren Avusturya'nın Osmanlılara pek çok hayırlı ihtarlarda bulunduğunun o devrin evrakından anlaşılabileceğini ifade ediyor. Mesela Rus Çarı I. Aleksandr'ın (1777-1825) ölümünden sonra yerine geçen Nikola'nın mizacı ve takip edeceği politikaya ilişkin olarak Avusturya Başvekili Prens Metternich'in İstanbul'daki Avusturya elçiliğine gönderdiği tebligatı Türkçe bilen elçileri bizzat Babıâli'ye giderek Osmanlı yöneticilerine takdim ediyordu. Metternich'in tebligatının içeriği ise Osmanlılar açısından önemli olduğu kadar endişe de vericiydi. Çünkü yeni Rus çarının, etrafla dostça geçinme eğiliminde olan selefinin aksine oldukça sert, saldırgan ve cesur biri olduğundan bahsediliyordu. Bu nedenle Metternich, yeni çarı elde edecek vasıtalara hemen teşebbüs etmeleri gerektiği konusunda Osmanlı yöneticilerine uyarılarda bulunuyordu. Yunan meselesini sadece kuvvet yoluyla çözmenin mümkün olmamasından dolayı olabildiğince merhamet göstererek Rumları yeniden kazanmaya çalışmanın, bu sağlanamazsa da cezalandırılmalarından kaçınmanın gerekli olduğu da Metternich'in uyarıları arasındaydı. Çünkü Nikola her ne kadar onları sevmiyorsa da gerek kendi vekilleri arasında gerekse Rusya'da meskûn pek çok Rum vardı. Bunlar aynı mezhepten oldukları için, Osmanlıların Rumlara çok kötü davrandıklarını her fırsatta dile getirerek Nikola'yı Osmanlı aleyhine tahrik etmekten geri durmayacaklardı.[205] Gerçekten Metternich'in bilgi, tavsiye ve uyarıları Osmanlıların takip edecekleri siyaseti belirlemek açısından önemliydi ve ilerdeki gelişmeler onu haklı çıkaracaktı.

Avusturya ve diplomatlarının Osmanlı istihbaratını besleme çabaları sonraki yıllarda da devam etmişti. 1825 senesinde, Rum meselesine

205 *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, I, s. 81.

ilişkin taleplerine müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'dan arzu ettiği ilgi ve desteği göremeyen Rus çarının gücenik bir tavır içine girdiğine dair havadisleri Avusturya elçisi tercümanı vasıtasıyla ve gizlice Babıâli'ye ihbar ediyordu.[206] Avusturya elçisi 1827 yazında ise, Eflak Voyvodası Kiga Bey'in "Petersburg'da Rusya ile İngiltere'nin Rum meselesine dair aldıkları kararlara Fransa'nın da katıldığına ve bu üç devletin ittifak için aralarında bir antlaşma imzalamak üzere olduklarına" dair gönderdiği istihbarat raporunu teyit eder bilgileri Babıâli'ye aktarıyordu. Ayrıca tüm ısrarlara rağmen Avusturya İmparatorluğu'nun müttefiklere katılmadığını da ilave ediyordu.[207] Aynı yıl Fransızlarla Cezayir Dayısı İzmirli Hüseyin Paşa arasında süren mücadeleler esnasında, Avusturya elçisi Babıâli'ye, beş yıl sonra tam anlamıyla gün yüzüne çıkacak olan Fransa ile Mısır valisi Mehmed Ali Paşa arasındaki antlaşmaya dair bir ihbarda bulunuyordu.[208] 1830 senesinde ise, Cezayir üzerine müşterek bir sefer için Fransa ile Mısır valisinin anlaştıkları yine aynı kanaldan aynı usulle Babıâli'ye aktarılmıştı.[209] O sıralar dış politikası genel olarak Avusturya İmparatorluğu'nun güdümünde olan Prusya'nın İstanbul elçisi de edindiği bilgileri Osmanlı hükümet merkeziyle paylaşmakta oldukça istekli davranmıştı.[210]

Elçilerin birer diplomat olmaları, diplomasinin de siyasi gelişmelere bağlı olarak anlık değişmeler gösteriyor olması, İstanbul'daki hemen bütün elçilerin Babıâli için birer istihbarat elemanı olarak çalıştıkları zamanların yaşanmasını mümkün kılmıştı. Bu durum Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren maslahatgüzar ve konsoloslar için de geçerliydi. Nitekim Mısırlılar karşısında uğranılan ilk hezimetin ardından, ilerideki taleplerinin altyapısını oluşturmak amacıyla Osmanlılara yardım etmekte büyük bir çekişme içine giren Rusya ve İngiltere Mehmed Ali Paşa ile ilgili aldıkları duyumları hemen Babıâli'ye aktarmaktaydılar. Mesela Tuzla'daki Rus konsolosu,

206 BOA, *Hatt-ı Hümâyun, 896/39458;* 11 Muharrem 1241/26 Ağustos 1825.
207 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* I, s. 48.
208 Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847),* İstanbul Üniversitesi Yay., 1957, s. 3; Metternich, Yunan ayaklanmasında olduğu gibi, Cezayir'in Fransa tarafından işgalinde de, hiç değilse politik bakımdan Osmanlılara yardımcı olmaya çalıştı. Rusya'nın Fransa ile yakın ilişkiler kurması onu hiç memnun etmemişti. Bkz. Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi,* s. 192.
209 Kuran, *Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847),* s. 21.
210 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi,* I, s. 21.

"Mehmed Ali'nin Kıbrıs'ı istila etmek kastıyla İskenderiye'de kiraladığı tüccar gemilerini askerle doldurduktan sonra donanmasını 16 Ağustos'ta ada üzerine sevk ettiğine" dair Hollanda konsolosundan edindiği istihbaratı sözde aradaki dostluğa atfen Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Ağa'ya gizlice ulaştırıyordu. Bunun üzerine, herhangi bir saldırı hareketi karşısında mukavemet gösterebilmek için bir taraftan süratle tedbirler alınıyor, öte yandan Kıbrıs gibi dört tarafı açık bir adayı savunmanın zorlukları bilindiğinden İstanbul'dan yardım isteniyordu.[211] O sırada Tuzla İngiliz Konsolosluğundan da gizlice Babıâli'ye benzer bir istihbarat gelmişti. İngilizlerin bilgi kaynağı ise İskenderiye taraflarından gelen ve Tuzla iskelesine uğrayan bir Müstemen gemisiydi. Osmanlı ile yakınlaşma kurabilme zemininde birbirine rakip olan iki devletten aynı istihbaratın alınmasından tedirgin olan Babıâli yönetimi, Mehmed Emin Ağa'ya Kıbrıs'ın savunma vasıtalarına dikkat edilmesi gerektiğini bildirecekti.[212]

1838 senesinde de yabancı elçiler Osmanlı istihbaratı içinde belirli bir etkinliğe sahip olmuşlardı. Nitekim İngiliz elçisi, Mehmed Ali Paşa'nın Bağdat'a bir saldırı hareketinde bulunmanın hazırlıklarıyla uğraştığını oradaki konsoloslarının tahkik etmiş olduğunu Babıâli'ye haber veriyorken, Fransız elçi de Mısırlıların Halep ve Antep taraflarında askeri istihkâmlar inşa etmenin yanında Dürzü Dağı'nda da harp icrasıyla meşgul oldukları bilgisini imparatorluk yöneticileriyle paylaşıyordu.[213]

İstihbarat Stratejileri

Hedef ülkenin, karşı istihbarat faaliyetlerini önlemek amacıyla aldığı tedbirler nedeniyle bilgi kanallarının çalışması sekteye uğrar, sağlıklı ve sürekli bir bilgi edinimini mümkün kılmak ise ancak birtakım istihbarat stratejilerine sahip olmanın yanında onları başarıyla uygulama sahasına aktarmaktan geçer. Olağan şartlarda da istihbarat elemanlarının şüphe uyandırmadan ve kesintisiz bir şekilde düşman veya komşu ülkeler içinde çalışmalarını sürdürebilmeleri ancak bilindik stratejilerden daha fazlasına

211 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *353/19878;* 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
212 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *353/19878-B;* 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
213 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, V, s. 929.

sahip olmakla mümkündür. Osmanlı istihbaratı için de kendine özgü veya umumi bir uygulama halini almış bazı stratejilerden istifade edildiği saptanmıştır.

Tebdilen Bilgi Toplamak

İstihbarat çalışmalarında en sık karşılaşılan stratejilerinden olan casusları başka bir görüntü ve hüviyete sokmak (tebdil) suretiyle hedef bölgeye sızdırmak, Osmanlı istihbaratının en sık faydalandığı uygulamalardan biri olmuştur. Bu uygulama içinde ise, Osmanlı casusları veya onların yönlendiricileri en çok ticaret bahanesini, bunun doğal bir uzantısı olarak da tüccar kılığını tercih etmişlerdir. Hatta S.Takats, Kral Ferdinand devrinin ileri gelen devlet adamlarından Salm Miklos'un 1547 senesinde, "Komaran kentinde ticaret maskesi altında her zaman 50 ila 70 arasında, hatta daha fazla Osmanlı tebaasından kişinin sürekli dolaşarak bilgi topladıklarını" ifade ettiğini kaydetmiştir.[214] Evliya Çelebi'nin kayıtları arasında da, tüccar sıfatıyla gönderdikleri casuslarla istihbarat çalışmaları yürüten sınır boylarındaki paşaların varlığına şahit olunabilir.[215] Eflak-Boğdan voyvodalarının da havadis-nüvislerinin bulunmadığı veya yeterli olmadıkları zamanlarda casuslarını ticaret bahanesiyle hedef bölgeye sızdırdıkları bilinmektedir.[216]

Osmanlı istihbaratının, elemanlarını tüccar kisvesiyle bilgi toplama çalışmalarında kullanması II. Mahmud devrinde de yoğun bir şekilde devam etmiştir. Mesela Hotin ahalisinden Camcızâde Seyyid Ahmed adındaki casus Rusya hududuna ticaret bahanesiyle gönderilmişti (1817).[217] Sünne Boğazı Muhafızı Yunus Ağa, Ruslar hakkında bilgi toplaması için tüccarlık (bâzergânlık) bahanesiyle İsmail tarafına bir casus göndermişti (1821).[218] Belgrad Muhafızı Abdurrahim Paşa, iki casusunu tüccar kılığında Sırplar arasına göndermişti (1825).[219] Aynı sene Vidin Muhafızı İbrahim Paşa da alışveriş bahanesiyle Sırplar arasına bir casus sızdırmayı başarmış-

214 Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 169.
215 *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.Kitap, s. 42.
216 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 234/13046; 29 Zilhicce 1211/25 Haziran 1797.
217 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 952/40874; 29 Zilhicce 1232/9 Kasım 1817.
218 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 496/24368; 23 Muharrem 1237/20 Ekim 1821.
219 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 1133/45174; 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.

tı. Bu casus bir taraftan Sırplarla alışverişte bulunacak, öte yandan havadis toplayacaktı.[220] Silistre Valisi Ahmed Paşa, Ruslara karşı sürdürdüğü istihbarat faaliyetlerinde kullandığı Salamon adındaki Yahudi casusu tüccar kılığıyla Kişinev'e göndermişti (1825-1826).[221] Rusların faaliyetlerini araştırmak için Çıldır valisinin Ahıska ahalisi arasından seçtiği altı casus ise tuz ticareti vesilesiyle Tiflis'e gönderilmişti (1828).[222]

Mısır'ın asi valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı sürdürülen istihbarat çalışmaları sayesinde tüccar şeklinde casus gönderme stratejisine ilişkin detaylı bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Nitekim 1834 yılında Arabistan'da yaşanan gelişmeler hakkında herhangi bir şüphe uyandırmadan bilgi toplamak için tüccar kıyafetinde ve diğer suretlerde "kulağı delik" casusların görevlendirilmesine karar veriliyordu. Bu doğrultuda casuslardan biri sabun satın almak bahanesiyle Beyrut, Yafa ve Trablus taraflarına, bir diğeri ipekli kumaşlar almak için Şam'a, sonuncusu ise zeytinyağı ve soğan mübayaası için Kıbrıs tarafına gönderiliyordu. Onlardan 24 gün önce de, esasında istihbarat toplamak, görünürde ise pirinç, demir ve Arap cariye satın almak bahanesiyle Arapkirli Ali Ağa'nın İskenderiye'ye, daha evvelki alışverişlerinden kalan eşyalarını getirmek bahanesiyle Hacı Halil Ağa'nın da Halep'e gönderildiğinden bahsediliyordu.[223]

Tebdilen, özellikle de tüccar görüntüsü altında casus göndermenin başarıyla uygulandığı zamanlarda verimli ve kolay bilgi toplama çalışmaları gerçekleştirildiğine dair dikkat çekici misallerden biri yine Mısır kuvvetlerinin durumunu öğrenme amaçlı istihbarat faaliyetleri sırasında ortaya çıkmıştı. 1832 senesinde tüccar kılığına bürünen bir casus, Akka üzerine yürüyen Mehmed Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'nın maksadı ile ordusunun miktar ve niteliğini öğrenmekle görevlendirilmişti. Casus, mesleğinin bütün inceliklerini sergileyerek, Mısır ordusunun kalbine kadar sokulmayı, kendi ifadesinin sadeleştirilmiş şekliyle şöyle başarıyordu:

220 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1129/45042-H;* 21 Rebiyülâhır 1241/3 Aralık 1825.
221 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1060/43563;* 25 Rebiyülâhır 1241/7 Aralık 1825; *1060/43580;* 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826.
222 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1088/44264-F;* 11 Şevval 1243/26 Nisan 1828.
223 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 348/19770-A;* 21 Rebiyülevvel 1250/28 Temmuz 1834.

...Akka'ya varıncaya kadar birkaç kez kıyafet değiştirmek zorunda kaldım. Mısırlıların uyguladığı sıkı denetimin çalışmalarımı kesintiye uğratmaması için önce haffaf kılığına büründüm, yanıma da bir miktar merkep ve yemeni aldım. Yolculuk sırasında bir de ortak peyda ettim. Onun sanatı kasaplık olduğundan yol üzerinde bulunan köylerden bir miktar koyun ve keçi satın aldık. Mısır ordugâhına girmeyi başarmamız böyle bir zeminin hazırlanmasından sonra oldu. Ordugâhta bulunduğumuz süre zarfında ise bir taraftan etraftan gelen diğer esnaflar gibi elimizdeki malları pazarlamak için Mısır askerlerinin çadırlarını gezdik, öte taraftan esas mesleğimizi icra ettik. Mısır ordusunun asker sayısına, top ve diğer mühimmat miktarına ilişkin kayıtlarımız, anlattığım çalışmaların ve çıplak gözle gerçekleşen incelemelerimizin bir neticesidir.[224]

Tebdil gönderilen casusların tüccarlık dışında hangi hüviyete büründüklerinin resmi vesikalarda çoğu zaman belirtilmemiş olması meseleye ilişkin bilgilerin çeşitlenmesini engelleyen bir gelişme olmuştur. Mesela 1832 senesinde Arabistan Seraskeri Mehmed Paşa, Mısırlılar içine "eşkâl-i garibede" bir casus gönderdiğinden bahsediyordu.[225] Bir yıl sonra da Musul Valisi Yahya Hamid, muhasara altında bulunan Bağdat tarafına gönderdiği casusların yolların karışıklık içinde bulunmasından dolayı geri dönmeleri üzerine "tekraren tebdil-i hile" ile bir casus daha gönderdiğini belirtiyordu.[226] Aynı amaçla gönderilen bir diğer casus ise yoğun kuşatma sebebiyle yaklaşamadığı Bağdat'a ancak "tebdil-i heybet" suretiyle girebildiğini haber veriyordu.[227] Bu misallerde görüldüğü gibi, casusların düşman içine sızmalarını sağlayan hile ve yeni görüntülerine ilişkin herhangi bir ipucundan bahsedilmemektedir. Buna karşın casusların, tüccar kılığının yanında ve daha çok olarak, görev mahallerinde çalışmalarını kuşku uyandırmadan sürdürebilmeleri için ora insanının giyim-kuşamına uygun bir görüntüye bürünüyor olmaları kuvvetle muhtemeldir. 1828 senesinde

224 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *908/39773-A*; 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
225 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *365/20187-A*; 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
226 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *390/20715-H*; 17 Cemaziyelâhir 1249/1 Kasım 1833.
227 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *390/20715-E*; 29 Zilhicce 1249/9 Mayıs 1834.

İsakçı Muhafızı Eyüp Paşa'nın Rusların durumundan haberdar olmak için mühürdarı Yusuf Efendi'yi "reaya kıyafetiyle" Tuna boyuna göndermiş olması,[228] söz konusu ihtimali destekler bir örnektir.

Osmanlı sultanlarının vaziyetten haberdar olabilmek gayesiyle ülke içinde tebdilen çıktıkları gezilerin de birer istihbarat çalışması olarak değerlendirilebileceğini belirtmek gerekiyor. Halkın ve memurların durumunu öğrenmek için II. Mahmud'un da farklı kimlik ve görünümlerde tebdil geziler gerçekleştirdiğine ilişkin kayıtlar vardır. Osmanlı şair ve hekimlerinden olan Abdülhak Molla (1787-1854), III. Ahmed zamanından itibaren devlet büyüklerinin bir tarafa hareket etmemelerinden dolayı eyalet idarecilerinin şehirleri imar, onarım ve güzelleştirmekten geri bıraktıklarını, II. Mahmud'un ise av bahanesiyle çıktığı memleket gezilerinde fakirlerin durumlarını öğrenmek niyetinde olduğuna şüphe bulunmadığını ifade etmiştir.[229] Câbî Ömer Efendi ise II. Mahmud'un gezileri sırasında bazen uzaktan gözlemlerde bulunduğunu, bazen de karşılaştığı ahaliden durumlarını sorduğunu kaydetmiştir: Mesele 10 Eylül 1811 tarihinde tebdilen çıktığı Kayışdağı gezisi esnasında karşılaştığı Kürtlere hallerini, vilayetlerinin durumunu ve zulme maruz kalıp kalmadıklarını soruyordu; 1 Kasım 1811 tarihinde ise askerlerin kışlalarında mevcut olup olmadıklarını teftiş için tebdilen Tophane'ye gidiyordu.[230]

II. Mahmud zamanında imparatorluk ricali de tebdilen çıktıkları gezilerle memleket ve halkın durumuna ilişkin incelemelerde bulunmuşlardır. Mesela devrin önemli devlet adamlarından Kaymakam Hasan Paşa 1809 senesinde Üsküdar'daki bir tebdil gezisi sırasında esnafın narh ve ölçüler hususunda kanundışı uygulamaları olup olmadığını teftiş ediyordu. Haleflerinden olan Rüştü Paşa ise 1813'te Kızık Dede isminde bir refikiyle, İstanbul kahvehanelerinde ahali arasında geçen konuşmaları takip ediyordu. Bu çaba sadece kahvehanelerde devlet sohbeti yapılıp yapılmadığını anlamaya yönelik değil, aynı zamanda ahalinin ağzından devlet

228 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1086/44213-A;* 13 Cemaziyelâhir 1243/1 Ocak 1828.
229 Mehmed Yıldız, *Abdülhak Mollave Tarih-i Livâsı (Tahlil ve Tenkidli Metin),* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 33-34.
230 *Câbî Târihi,* I, s. 365-366; II, s. 780, 803.

dairelerindeki çarpıklıkları duymak içindi.[231] II. Mahmud'un tebdil gezilerinde kâtip[232] veya silahşor kıyafetlerini, devlet ricalinin ise daha ziyade Bektaşi ve zaim (zeamet sahibi) görünümüne bürünmeyi[233] tercih ettiğine ilişkin bilgiler de vardır.

"Dil" Almak (Esirler)

Askeri amaçlı istihbarat çalışmalarında Osmanlılar, daha önceki Türk devletlerinde olduğu gibi "dil" denilen düşman esirlerinden de istifade etmişlerdir.[234] Bu uygulama, esirlerin bir bilgi kanalı olarak değerlendirilmesi suretiyle önceki kısımda da nakledilebilecekken, işin stratejik boyutu daha ağır bastığından burada aktarılması uygun görülmüştür. Osmanlılarda "dil alma" stratejisinden, dolayısıyla esirlerden ne şekilde istifade edildiği hususuna geçmeden evvel "dil almak" tabirinin yanlış anlaşıldığına ilişkin bir iddiaya dikkat çekmek gerekiyor. İddia, Nihat Engin tarafından ortaya atılmıştır.[235] Onun tespitlerine göre, bu terime "casus, düşman casusu"[236] veya dil oğlanı (esir, köle)[237] gibi anlamlar yükleyen müellifler olmakla birlikte; yapılan tarifler M.Z. Pakalın'ın "düşmanın ahvalinden malumat almak üzere tutulan esirler hakkında kullanılır bir tâbirdir"[238] tanımlamasının dışına pek çıkmamaktadır.[239] Oysa kendisi, Osmanlı tarihlerinde karşılaştığı bazı anlatılardan yola çıkarak, ilk zamanlarda "dil" lafzının mutlak anlamıyla esir kelimesinin içerdiği mânâya karşılık geldiği kanaatine varmıştır.[240] Lakin halihazırdaki veriler ışığında böyle mutlak bir kanaate varmak pek mümkün gözükmemektedir. Aksi takdirde, kendisinden bilgi almak gayesiyle esirler arasından yaşı küçük

231 *Câbî Târihi*, I, s. 527; II, s. 947-948.
232 Tayyarzâde Ahmed Ata, *Tarih-i Ata*, III, Dersaadet 1293, s. 106.
233 *Câbî Târihi*, II, s. 924, 933.
234 Özcan, "Casus," s. 167.
235 Nihat Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1998, s. 53-55.
236 *Tarih-i Ebu'l-Feth*, s. 244.
237 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 314.
238 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, MEB. Yay., İstanbul 1983, s. 450.
239 Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi*, I, Trc. İsmail Erünsal, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 291; Kâtip Çelebi, *Tehfetü'l-Kibâr fi Esfâril'i-Bihâr*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1973, s. 250.
240 Engin, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, s. 53.

birinin korkutularak konuşturulmaya çalışılması, ağız birliği yapmamaları için esirlerin ayrı yerlerde tutulması[241] veya Mohaç Savaşından sonra ele geçirilen 4 bin tutsaktan ancak dördünün "dil için" alıkonulması[242] gibi uygulamaları içi boş bir esir tabiriyle izah etmek zor olacaktır. Kâtip Çelebi'nin, Osmanlı casusları için aynı tabiri tercih etmesi de "dillerin" istihbarat çalışmaları ile ne kadar iç içe olduklarına işaret ediyor:

> ...Budin tarafından diller gelüp, "Nemçe imparatoru Beç'de ve ba'zı beyleri ile yirmi bin kadar leşker Yanık kal'ası altında hâzırdır" diyü haber virdi.[243]

Dolayısıyla kuruluş devrinden itibaren "dil ve 'dil' almak" tabirleri esirler, ama daha çok istihbarat çalışmalarında yararlanmak üzere ele geçirilenler için müşterek kullanılmış olmalıdır. Ayrıca İ.H. Konyalı'nın, "ağızlarından söz ve malumat alındığı, yani dillerinden istifade edildiği için bunlara 'dil' denilirdi"[244] şeklindeki, basit bir mantık yürütmeye dayanan tanımlaması da tabirin istihbari vurgusunun daha ağır bastığına işaret etmektedir. Böylece Osmanlıların, düşman hakkında bilgi edinmek amacıyla esir ele geçirme uygulamasına "dil almak" veya "dil tutmak"[245] dedikleri açıkça anlaşılıyor.

Osmanlı kronikleri ve Mühimme Defterlerinde yer alan bilgilere bakılırsa "dil almak," Osmanlılarda casus kullanımının son dönemlerdeki kadar yaygın olmadığı fütuhat devrinde istihbari bilgiye ulaşabilmek için en sık başvurulan veya en fazla istifade edilen stratejilerden biri olmuştur. Nitekim düşman ülkesi veya ordusuna yönelik istihbarat çalışmaları kapsamında sınır idarecilerine gönderilen emirlerle kendilerinden "dil

241 *BOA, A.DVN.MHM.d.*, 5, *s. 259, hüküm: 660;* 20 Cemaziyülevvel 973/13 Aralık 1565.
242 *Peçevi Tarihi*, I, s. 73; Peçevi'nin kayıtlarına göre, bu tutsaklar Lehistanlı Hersek Mikloş ile Baleçki Yanoş ve kralın hazinedarı Kara Mihal ile Martin Bartelani idi ve memleketlerinin durumunu öğrenmek için "dil olarak" alıkonulmuşlardı. Bkz. *Peçevi Tarihi*, I, s. 87.
243 *Kâtib Çelebi, Fezleke*, s. 234.
244 Konyalı, "Casusluk Teşkilatı."
245 Eroğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," s. 19; Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," s. 656.

tutmaları" istenmişti.[246] "Kılavuzsuz, iz gösterensiz ve dilsiz sefere çıkılamayacağını en adi bir onbaşı veya çavuşun dahi bildiğini" vurgulayan S.Takats, ayrıca Osmanlıların "dil almakta" oldukça başarılı olduklarını tespit etmiştir.[247]

Osmanlı kroniklerinde, yakalanacak "dillerin" gelişigüzel kimseler olmaktan çok, düşman ordusuna veya idareci zümresine mensup olanlar gibi "yarar nitelik" arz etmeleri gerektiği, bu münasebetle "dil almanın" öyle herkesin yapabileceği bir iş olmadığı daima vurgulanmıştır. Çünkü "dil almak" için çoğu zaman düşman kalelerinin altına veya ülkelerinin içine kadar sokulmak gerekiyordu. Bu nedenle akıncı ve serdengeçtilerin yanında martolos ve tımarlı sipahilerden becerikli ve seçkin olanlar bu iş için görevlendirilmişti.[248] Rumeli'deki fetihler çağında, özellikle Evrenos Gazi ve Malkoçoğlu gibi akıncı beylerle onların soyundan gelenlerin, coğrafyaya belirli bir aşinalıktan da olduğundan çok kez "dil alma" görevini üstlendiklerine ve bunu da başarıyla yerine getirdiklerine[249] Osmanlı istihbaratının tarihçesi kısmında dikkat çekilmişti.

Özellikle ordu hareket halindeyken "dil tutmak," düşman birliklerinin yer, miktar ve niteliklerini saptama açısından bir kat daha önem arz ediyordu.[250] "Diller," işkence de dahil, konuşturuluncaya kadar türlü baskılara uğratılırlardı.[251] İ.H. Konyalı, "dillerin" konuşturulduktan sonra serbest bırakıldıklarını ifade etmişse de[252] sorgunun ardından çoğu zaman küreğe konularak[253] Osmanlı donanmasında çalıştırıldıkları veya Müslümanlığı

246 Orhan Bey'in diller kanalıyla yürüttüğü önemli bir istihbarat çalışması için bkz. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I, s. 107; Mühimme Defterlerinde yer alan ve düşman tarafından işe yarar dil alınması için imparatorluk merkezinden sınır idarecilerine gönderilen bazı örnek hükümler için bkz. *BOA, A.DVN.MHM.d., 5, s. 341, hüküm:899;* 6 Receb 973/27 Ocak 1566; *s. 668, hüküm:1875;* 25 Zilkâde 973/13 Haziran 1566; *6, s. 191, hüküm:411; s. 555, hüküm:1202;* 29 Şevval 972/30 Mayıs 1565; *12, s. 259, hüküm:532;* 25 Haziran 1571.

247 Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 166.

248 Câfer Iyânî, *Tevârîh-i Cedîd-i Vilayet-i Üngürüs*, s. 33, 42; Celâl-zâde Mustafa, *Selim-Nâme*, s. 123, 146; *Peçevi Tarihi*, I, s. 204; *II. Osman Adına Yazılmış Zafer-Nâme*, s. VII-VIII; *Tacü't-Tevârih*, III, s. 72; *'İsâ-Zâde Târîhi*, s. 38; Konyalı, "Casusluk Teşkilatı"; Özcan, "Casus," s. 167.

249 *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I, s. 267, 273-275, 327; *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, 6.Kitap, s. 112.

250 *Peçevi Tarihi*, I, s. 149.

251 Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 166.

252 Konyalı, "Casusluk Teşkilatı."

253 *Tarih-i Selanikî*, II, s. 603; *Nusretnâme*, I, s. 53.

kabul etmek şartıyla öldürülmeyip sultanın hizmetkârları arasına dahil edildikleri[254] müşahede olunmuştur.

"Dil tutmak" suretiyle Osmanlı istihbaratına katkı sağlayanlar hizmetlerinin karşılığını ziyadesi ile alıyorlardı. Özellikle "yarar dil getirenler" tımar tevcihi başta olmak üzere çeşitli ihsan ve iltifatlarla ödüllendirilmişlerdi.[255] Koçi Bey 17. yüzyılda kaleme aldığı eserinde, Osmanlı kuruluş devrine atıfta bulunmak suretiyle bu hususa dair bazı önemli bilgiler aktarmıştır:

> ...tımar erbabından yararlığı görülmeyenin, sefer-i hümâyûnda baş ve dil getirmeyenin maaşı artırılmazdı. Tam olarak yararlığı anlaşılıp baş ve dil getirdiğinde, on akçede bir akçe terakki lûtfedilirdi. Bir tımar ehli, sefer-i hümayunda hadden aşırı yararlılık ve bahadırlık gösterip on, on beş kadar baş ve dil getirirse zeamete hak kazanır, Padişah devletinde zeamet sahibi olurdu.[256]

Özellikle savaşlar sırasında olmak üzere II. Mahmud zamanında, "dil almak" yöntemiyle istihbarat sağlama çalışmaları, nitelik ve önemini de muhafaza etmek suretiyle, devam etmiştir. Bu devrin Rus savaşları ile Sırp ve Yunan isyanları gibi hemen bütün askeri harekâtları sırasında düşman kuvvetleri hakkında bilgi sahibi olmak için ele geçirilen "dillerden" istifade olunduğu görülmektedir. Bu faaliyetler sırasında özellikle süvari birlikleri önemli hizmetler görmüşlerdir. "Diller," sorgularının tamamlanmasının ardından zindana veya küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdir. Hatta II. Mahmud'un huzuruna kadar çıkarılanlar dahi olmuştur. Eski devirlerden itibaren uygulana geldiği üzere ve biraz da farklı olarak, "yararlı dil getirmek" suretiyle önemli istihbari bilgilere ulaşılmasını sağlayanlar para ve hilat gibi ihsanlarla ödüllendirilmişlerdir. Burada hemen şunu da ifade etmek gerekiyor ki, Osmanlı imparatorluk idarecileri "dillerden" sağlanan bilginin mutlak doğruyu ifade etmediğinin bilincinde olduklarını göstermişlerdir. İstihbarat raporlarında, "dillerden" alınan bilgilerin diğer

254 *Nusretnâme*, I, s. 23; *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi*, s. 195.
255 *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 44.
256 *Koçi Bey Risaleleri*, Haz. Zuhuri Danışman, Ankara 1985, s. 39.

kanallarla sağlanan istihbaratla örtüşmesinden sonra doğruluğunun ispatlandığına dair ibarelere yer verilmiş olması,[257] söz konusu bilinç halinin bir dışavurumu olarak kabul edilebilir.

Bu strateji ile ilgili olarak son bir noktaya daha dikkat çekmek gerekiyor. O da, Osmanlılarda "dil almak" kadar düşmana "dil kaptırmamaya" da özen gösterildiğidir. Zira sınır boylarında veya sahil kesimlerinde bulunan idareciler sorumlu oldukları ahaliden birini düşmana "dil" olarak kaptırmamaları için son derece uyanık bulunmaları gerektiği noktasında sürekli uyarılmışlardı. Devrin müelliflerinden Esad Efendi de (1789-1848), "Usûlü'l-Hikem" adlı risaleden hareketle, "harbe giden birliklerin konaklama yerlerinde etrafa dağılıp kendi başlarına hareket etmelerinin, düşmanların "dil alarak" Osmanlı ordusu hakkında bilgi sahibi olma çabalarını kolaylaştıracağına" dikkat çekiyor ve bu hususa son derece özen gösterilmesi gerektiği uyarısında bulunuyordu.[258]

Bundan farklı olarak, Osmanlıların "dil almak" stratejisini ilk zamanlardan itibaren hedef şaşırtmak için kasten "dil vermek" veya "dil kaptırmak" şeklinde kullandıkları da bilinmektedir. Nitekim Orhan Bey zamanında Bizans tekfuruna karşı böyle bir strateji başarıyla uygulanmıştı.[259] II. Mahmud devrinde ise özellikle İbrahim Paşa'nın 1832 Akka Kuşatması sırasında kasten "dil kaptırarak" düşmana yanlış bilgi vermeye yönelik çabalar söz konusu olmuştu. Şöyle ki muhasaranın şiddetlendiği bir sırada Akka Kalesi'nden çıkarılan bir adam kendisini bilerek ve isteyerek Mısır kuvvetlerine yakalatıyordu. Sorgu için huzuruna çıkarıldığı İbrahim Paşa'ya kalenin uzun süre savunulabileceğini ifade ediyordu. İbrahim Paşa'nın kendisine yönelttiği "atılan top ve humbara mermilerinden sonra kale içinde mamur bina kalıp kalmadığı" sorusuna, "sadece bir Yahudi'nin evinin bazı kısımla-

257 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *983/41657-B;* 19 Rebiyülâhır 1225/24 Mayıs 1810; *978/41544;* 9 Cemaziyülevvel 1225; 12 Haziran 1810; *515/25171;*15 Safer 1238/1 Kasım 1822; *1088/44268-C;* 1 Zilhicce 1243/14 Haziran 1828; *1041/43072-D;* 7 Zilkade 1244/11 Mayıs 1829; *1035/42941-B;* 19 Muharrem 1245/21 Temmuz 1829; *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 396, 478; *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 368; *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, I, s. 219; Moralı Ahmedpaşazâde Mir Yusuf, *Mora Vak'asına Dair Bazı Ma'lumat*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh564, v.16a-16b; Yıldız, *Abdülhak Molla ve Tarih-i Livâsı (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, s. 8.

258 Es'ad Efendi, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay., İstanbul 2005, s. 48.

259 *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 34.

rında hasar meydana gelmesinden ve tabya üzerinde bulunan bir köpeğin de ayağını kaybetmesinden başka bir zararın söz konusu olmadığı" cevabını vermesi, kuşatmacıları büyük bir ümitsizliğe düşürüyordu.[260] Aynı amaç doğrultusunda kaleden çıkarılan ve kendisini yakalattıran bir zimmîden de "Akka'daki zahirenin uzun süre yetecek olması sayesinde muhasara altındakilerin kıtlık çekmeyecekleri" cevabının alınması İbrahim Paşa'yı oldukça rahatsız ediyordu.[261] Oysa kaledekiler büyük bir müşkülat içindeydiler, ancak dışarıdakileri, uzun süre kaleyi savunmalarına yetecek yiyecek ve mühimmata sahip olduklarına inandırmayı başarmışlardı.

Şifreleme

Osmanlı istihbarat çalışmalarında, elde edilen ve muhataplarından başka kimsenin öğrenmemesine dikkat edilen bilgilerin sağlıklı ve gizli bir şekilde ilgili birimlere veya imparatorluk merkezine aktarılmasında uygulanan stratejilerden biri, yazıları şifrelemek olmuştur. Bu şekilde hazırlanan istihbarat raporlarında sadece rakamlara yer verilmiştir. Her bir rakam veya sayı bir harf veya kelimeye denk gelmektedir. Rakamlar ve harfler arasındaki bağlantı ise daha evvel hazırlanan bir cetvelle tanzim edilmiştir. Bu bağlantı ve cetveli, sadece istihbaratın kaynağı ile muhatapları bilmektedir. Bu sayede, gönderilen raporlar istenmeyen şahıs veya devletlerin eline geçse dahi hangi bilgileri içerdiğini anlamak mümkün olmadığından istihbarat çalışmalarının sekteye uğratılmasının önüne geçilmiş oluyordu.

Özellikle Osmanlıların yurtdışında faaliyet gösteren diplomatları ile bazen de Eflak-Boğdan voyvodaları kanalıyla sağladıkları istihbaratı imparatorluk merkezine böyle bir şifreleme usulüyle ulaştırmışlardı. Bu, aynı zamanda diplomatların, bulundukları ülke idaresinin Osmanlı imparatorluk merkezince öğrenilmesine katiyen izin vermeyecekleri kadar önem arz eden bilgiler gönderdiklerini veya en azından kendilerince böyle bir algılamanın söz konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

Şifreli olarak İstanbul'a gönderilen raporlar Babıâli'de açılıyor, yazıya çevrildikten sonra sultan veya sadrazama takdim ediliyordu. 1802

260 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 908/39773-A;* 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
261 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 365/20187-A;* 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.

Amiens Antlaşmasını müzakere için Paris'te bulunan Galib Efendi'nin hükümet merkezine gönderdiği şifreli mektuplar böyle bir uygulamaya tabi tutulmuştu.[262] Ayrıca 1805-1807 yılları arasında, Osmanlı İmparatorluğu adına bir barış antlaşması imzalamak üzere uzunca bir süre Berlin'de kalan Osmanlı Maslahatgüzarı Yakovaki Efendi de çevresinde gelişen bütün hadiseleri İstanbul'a böyle özel bir yazı üzerinden aktarmıştı.[263] 1806 senesinde Peşte'de bulunan Osmanlı Maslahatgüzarı Dibalto ise Avrupa'daki gelişmelere dair tanzim ettiği istihbarat raporlarını şifreleyerek divan tercümanına göndermişti.[264] Bunlardan başka, II. Mahmud devrinde veya öncesinde diplomat ve voyvodaların istihbarat raporlarını şifreli bir yazı üzerinden Babıâli'ye gönderdiklerine önceki kısımlarda çeşitli vesilelerle temas olunduğundan burada tekrar edilmelerine lüzum duyulmamıştır.

Son olarak Keğork adındaki Ermeni tüccara, aynı zamanda bir Osmanlı casusuna ait 1839 tarihli bir istihbarat raporunun mevcudiyeti sayesinde, Osmanlılarda şifrelemeye dair oldukça ilginç ve önemli bir hususiyetin saptandığını da belirtmek gerekiyor. Osmanlı casusların Mısırlıların uyguladıkları katı karantinadan ötürü bölgeye sızamadıkları ve gönderilen mektuplara da sürekli el konulduğu bir sırada, muhtemelen Babıâli bürokratlarıyla daha evvel varılan anlaşmaya uygun olarak, Keğork kendisine yarattığı hayali ortaklar ile sermaye, tüccar ve ticarî mallar gibi tüccarca tabirler üzerinden yaptığı bir şifrelemeyle, Mehmed Ali Paşa ve Mısır kuvvetleri hakkında topladığı istihbaratı İstanbul'a ulaştırma gayesine vasıl olmuştu.[265] Bu yöntemi dikkat çekici kılansa; Osmanlı elçi ve maslahatgüzarlarının Avrupa'daki önemli askeri ve diplomatik meselelere ilişkin edindikleri istihbaratı şifreli rakamlarla devlet merkezine göndermek şeklinde geliştirilen sistemden farklı olarak, Keğork'un mesleğiyle, yani tüccarlıkla ilgili olarak seçtiği kavramlara farklı anlamlar yüklemesi, bu sayede anlatım şeklini değil, anlatılmak istenileni şifrelemiş olmasıdır. Ne anlatmak istediği ilk bakışta

262 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Âmedi Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar," *Belleten*, C.I, S. 2, 1937, s. 357-448; Belkıs Altuniş-Gürsoy, "Âmedi Galib Efendi Sefâretnâmesi," *Erdem*, C. IX, S. 27, Ocak 1997, s. 918.

263 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 270/15768;* 6 Muharrem 1220/6 Nisan 1805; *264/15272;* 29 Zilhicce 1220/20 Mart 1806; *173/7470;* 16 Recep 1222/19 Eylül 1807.

264 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 174/7510;* 29 Zilhicce 1220/20 Mart 1806.

265 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 374/20428-B;* 29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839.

tam manasıyla idrak edilemeyen Keğork'un mektubu esasında Osmanlı istihbaratının II. Mahmud devrini de kapsayacak şekilde süren gelişim safhalarının en son evrelerinden biri olarak kabul edilebilir. Modern ulaşım ve haberleşme teknolojilerinin henüz boy göstermediği bir coğrafyada, bugünün birçok istihbarat servis ve elemanlarına parmak ısırtacak hususiyetlere sahip bu sistemden daha güvenlikli ve mahirane bir istihbarat stratejisi de herhalde düşünülemezdi. Böylece Keğork ile Babıâli arasında başarılı ve şimdilik ikinci örneği bulunmayan bir istihbarat çalışması gerçekleştirilmişti.[266]

Farklı Stratejiler

İstihbarat çalışmalarında sağlıklı ve sürekli bilgi akışını sağlayabilmek, karşı istihbarat faaliyetlerini engelleme çabalarının bilgi toplama kanallarının etkinliklerini yitirmelerine sebep olacak kadar arttığı dönemlerde dahi, birtakım etkin ve özgün stratejilere sahip olmayı gerekli kılar. Bu, aynı zamanda istihbarat çalışmalarını organize edenlerle yürütenlerin pratik zekâya sahip olmak gibi şahsi kabiliyetleriyle yakından ilgilidir. Belki de, Osmanlı İmparatorluğu'nda son dönemlere kadar istihbarat çalışmalarının merkeze bağlı bir teşkilat çatısı altında birleştirilememiş olmasının olumlu sayılabilecek bir neticesi, sınır boylarındaki yerel idarecilere bilgi toplama çalışmaları sırasında kendilerince farklı stratejiler uygulayabilme serbestisini sağlaması olmuştur.

II. Mahmud devrinde de, umumileştirilmelerini sağlayacak kadar benzerlerine tesadüf edilemeyen ve genellikle yerel idarecilerin becerileriyle ilintili olan stratejik istihbarat çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Tuna boylarında yürütülen istihbarat çalışmalarına büyük bir renk ve canlılık katan Tolçı ve Sünne Boğazı Muhafızı Yunus Ağa'yı, strateji üretme noktasında görece bir beceriye sahip olan yerel temsilcilerin en başında zikretmek gerekiyor. İstihbarî bilgiye ulaşmak için gelen-geçen yolculardan haber soran veya ticaret bahanesiyle Rusya tarafına casuslar sızdırdığına şahit olunan[267] Yunus Ağa, kendi ifadesiyle "devamlı surette, ciddi gayretlerle ve kıyıdan köşeden bazı bahanelerle gönderdiği adamlarla haber toplamaya çalışmak noktasında

266 Raporun içeriği ve hususiyetleri hakkında daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Yüksel, "Kripto-i Osmaniyye: Tüccar Keğork Halep'ten Bildiriyor," *Toplumsal Tarih*, S. 216, Aralık 2011, s. 88-90.
267 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 496/24368;* 23 Muharrem 1237/20 Ekim 1821.

yoğun bir çaba"[268] sarf ediyordu. Bu çabaları sırasında bazen oldukça ilginç uygulamalara da imza atıyordu. Mesela 1825 senesinde, imparatorluk merkezinden Besarabya tarafındaki gelişmeler hakkında istihbarat toplaması gerektiğine ilişkin bir emir almıştı, ancak o sıralar Rusların karşı tarafa kimseyi salıvermemeleri nedeniyle casus sızdırmak bir hayli güçleşmişti. Yunus Ağa, bu güçlüğü aşmak için bir taraftan kafa yoruyor, öte yandan usulü ve vaziyeti bilir, Rusların tavır ve eylemlerinden ne yapmak niyetinde olduklarını anlar bir casus arıyordu. Nihayet güvenilir adamlarından birini casusluk için seçiyor, ardından onu karşıya geçirebilmek için tedbir amaçlı bir senaryo yazıyor ve hemen sahneliyordu. Buna göre, casus sarhoş olacak kadar içtikten sonra meyhanede kavga ettiği birkaç reayayı tartaklamıştı. Reayanın şikayeti üzerine Yunus Ağa onu cezalandırmak için üzerine adamlar göndermiş, o da güya canını kurtarmak sevdasıyla hemen bir kayığa binerek İsmail'e, Ruslar tarafına firar etmişti. Yunus Ağa, adamın kendisine teslim edilmesi istemine Ruslardan olumlu cevap alamamıştı ki zaten böyle bir gelişme senaryonun sonuç kısmını oluşturuyordu. Bu stratejik planın hayata geçirilmesinden kısa bir süre sonra da Yunus Ağa'nın casusu Ruslar hakkında edindiği bilgilerle, bir yolunu bulup geri dönüyordu.[269] Aynı yıl içinde Kars Muhafızı Salih Paşa'nın görevlendirdiği iki casusun Rusların yolları tutmaları sebebiyle geri dönmek zorunda kalmış olmaları[270] veya onun halefi Osman Paşa'nın Tebriz yolunun kesik ve korku verici olmasından dolayı düşman tarafına casus gönderemediğini bildirerek haber toplama işinin Beyazıt Mutasarrıfı Behlül Paşa'ya sipariş edilmesini istemesi[271] gibi gelişmeler göz önünde bulundurulunca, Yunus Ağa'nın başarısını anlamlandırmak daha kolay oluyor. Yeri gelmişken hemen ifade etmek gerekiyor ki Ruslar karşı istihbarat faaliyetlerini engellemek için gerçekten sıkı bir kontrol mekanizması oluşturmuşlardı. Zaten Osmanlı sınır idarecilerinin en çok onlara karşı istihbarat stratejisi geliştirmek ve uygulamak durumunda kalmış olmaları bundandı.

Casus kullanımının zorlaştığı zamanlarda Yunus Ağa gibi başarılı stratejik çalışmalar gerçekleştirerek Osmanlı istihbaratının devamlılığına

268 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43580-H;* 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826.
269 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43577-C;* 3 Rebiyülâhir 1241/15 Kasım 1825.
270 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1168/46224-C;* 3 Cemaziyelâhir 1241/13 Ocak 1826.
271 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 772/36207;* 3 Şevval 1242/30 Nisan 1827.

katkı sağlayan imparatorluk yöneticileri arasında II. Mahmud'un Çukadarı Hacı Osman Ağa da vardı. Nitekim yeniçeri ağasına takdim ettiği bir takririnde, Alemdar Mustafa Paşa vakasından (1808) sonra Osmanlı ülkesinde karışıklığa sebep olanların saptanması için yürütülen istihbarat çalışmaları kapsamında topçu ve arabacı ocağına mensup ortalar arasına katılarak Trakya tarafına gönderilen bir casusun varlığından ve onun sayesinde ulaşılan bilgilerden bahsediyordu.[272] Ama daha dinamik ve ilginç stratejiler çoğu zaman sınır boylarında uygulanıyordu. Mesela 1823 senesinde İsakçı Muhafızı Salih Paşa, kayık araştırmak bahanesiyle bir casusunu İsmail tarafına gönderdiğinden bahsediyordu.[273] Çıldır Valisi Osman Paşa ise 1826 yılında daha farklı bir taktik kullanarak, Tiflis tarafından havadis toplamakla görevlendirdiği casusunu bir elçi şeklinde görev bölgesine sızdırdığına dikkat çekiyordu.[274]

Dışarıya bilgi sızdırılmasının önüne geçmek için uyguladıkları katı tedbirler sebebiyle (veya sayesinde) Mısırlılara karşı yürütülen istihbarat faaliyetleri sırasında da Osmanlı yöneticileri ilginç stratejik uygulamalara imza atmışlardı. Mesela 1838 senesinde Mısırlıların kimseyi kendi bölgelerine geçirmemelerinden dolayı planlarını öğrenme çabaları zora girince, Konya Müşiri Hacı Ali Paşa bir casusunu, sorumlu ağanın refakatiyle Surre alayları arasına katarak Şam'a göndermişti.[275] 1839 Nizip Savaşının hemen öncesinde de, görünürde Konya'daki Avrupalı tüccarın işlerini görmek, esasında ise Halep tarafındaki gelişmeleri gizlice araştırmak için bir tatar görevlendirilmişti.[276]

1823 senesinde Beyazıt Mutasarrıfı Behlül Paşa'nın başvurduğu stratejik uygulama ise oldukça takdire şayandır: O sene İranlılarla süren mücadeleler devam ediyorken Eleşkirtli Kirkor adındaki bir Osmanlı casusu Şark Seraskeri Rauf Paşa'dan[277] teslim aldığı mektupları Behlül Paşa'ya getirmişti. Behlül Paşa da o güne kadar bölgesindeki gelişmelere ve İran-

272 *Câbî Târihi*, I, s. 359.
273 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *1037/42988*; 29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823.
274 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *813/37260-C*; 17 Ramazan 1241/25 Nisan 1826.
275 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *379/20523-E*; 1 Ramazan 1254/18 Kasım 1838.
276 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *373/20402-B*; 19 Zilhicce 1254/5 Mart 1839.
277 Rauf Mehmed Emin Paşa, Çavuşbaşı Said Efendi'nin oğludur. 1775 veya 1780 senesinde doğmuştur. Mektûbi-i sadaret kalemine girip 1806'da serhalife ve Aralık 1807'de mektupçu oldu. 30 Mart 1815 tarihinde vezir rütbesiyle sadrazam oldu. Daha fazla bilgi için bkz.Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, IV, Yay.Haz.Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, s. 1361-1362.

lılara dair topladığı bilgileri casus Kirkor kanalıyla Rauf Paşa'ya aktarmak istemişti. Ancak bilgileri, bir istihbarat raporu suretinde tanzim etmekten özellikle kaçınmış ve casusa şifahen aktarmayı tercih etmişti. Çünkü daha önce gönderdiği bazı istihbarat raporlarını İranlılar ele geçirmişti ve raporları taşıyanlar işkence ve idam edilme gibi muamelelere maruz kalmışlardı. Behlül Paşa sözlü anlatımı seçmek suretiyle önceki uygunsuzluk ve istihbari kesintilerin bir daha yaşanmaması yönünde önemli bir adım atmıştı, ancak geriye sadece gönderdiği bilgilerin kaynağının kendisi olduğuna Serasker Rauf Paşa'yı inandırmak kalıyordu. Behlül Paşa ona da akilâne bir çözüm üretiyor; eyalet mührünü bastığı küçük bir kâğıdı saçının perçemi içinde saklayarak, götürüp seraskere göstermek hususunda casus Kirkor ile bir anlaşmaya varıyordu.[278] Behlül Paşa bu uygulamasıyla, Osmanlı istihbaratında bilginin gönderici ve alıcı arasındaki dolaşımının herhangi bir kesintiye uğramadan sağlanması aşamasında sadece şifreleme metodundan istifade edilmediğini ortaya koymuştur. Kaptan İzzed Mehmed Paşa da 1828-1829 Rus harbi sırasında, Osmanlı istihbaratında bilgi dolaşımının güvenliğini sağlama adına daha farklı stratejilerin mevcudiyetini ispatlamak istercesine imparatorluk merkezinden yardım talep etmek için kaleme aldığı raporlarını birer değnek içinde İstanbul'a ulaştırmıştı.[279]

Görüldüğü üzere, II. Abdülhamid devrine kadar merkezi idarenin istihbarat faaliyetlerini bir teşkilat çatısı altında birleştirmemiş olması veya düzenli ve sürekli bilgi akışını mümkün kılacak bir sistemin geliştirilememiş olması imparatorluğu idare edenler için istihbarat sağlama noktasında bütün bilgi kanallarını açık tutmak ve onlardan alabildiğine istifade etmek gibi bir gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Teşkilatsızlığın yine bir uzantısı olarak casus kullanımına veya diğer istihbarat sağlama yöntemlerine ilişkin imparatorluk merkezince belirlenen ilke veya esasların olmayışı ise özgün veya birbirlerinden farklı istihbarat stratejileri geliştirme noktasında yöneticilere, özellikle de sınır boylarında bulunanlara daha yaratıcı olma olanağı sunmuştur.

278 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, 802/37099-C; 29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823.
279 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, II, s. 348; Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 99.

Üçüncü Bölüm

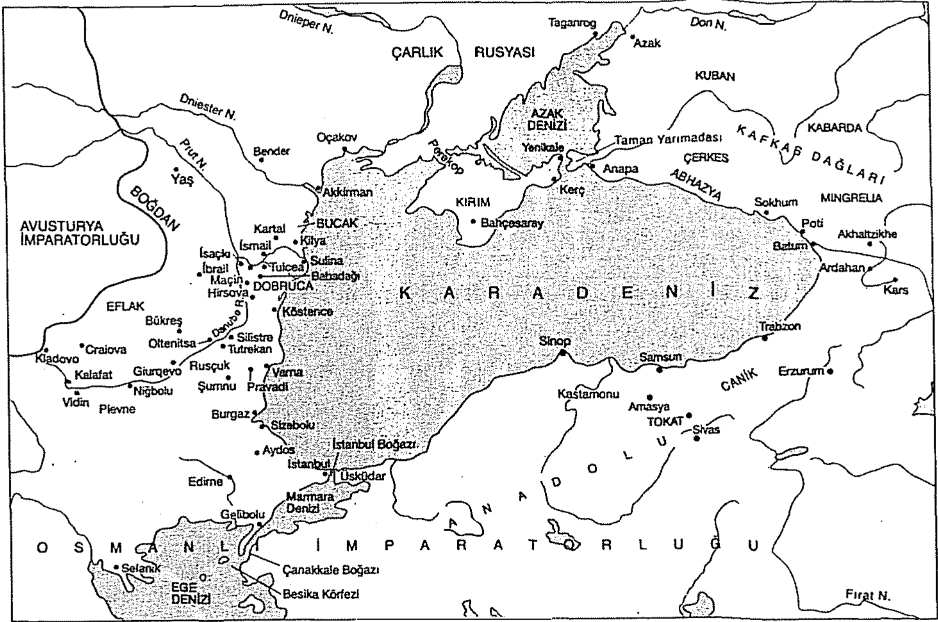
ASKERİ İSTİHBARAT

Harp ve İstihbarat

Askeri temeller üzerine bina olunmuş ve öylece yükselmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nda istihbarat faaliyetlerinin kuruluş devrinden itibaren en fazla yoğunlaştığı saha harpler olmuştur. Zaten Osmanlı müelliflerinin istihbaratın uygulanış ve faydalarına ilişkin aktardıkları çoğu teorik bilgi de harp örneklemeleri üzerinden üretilmiştir. Böyle olunca da imparatorluğu idare edenlerin harp istihbaratının uygulanmasına ilişkin edindikleri derin tecrübeler mühim başarıları beraberinde getirmiştir. Başarı sağlandığı sürece düşman ordusunun hareket ve hedefini kestirebilmek, bu sayede gerekli tedbirleri zamanında ve miktarınca alabilmek mümkün olmuştur. Ayrıca hemen bütün istihbarat kanallarından mevcut veya müstakbel bir harbe dair gözlem ve duyumlara dayalı bir bilginin elde edilebilir olması da, Osmanlıların askeri istihbarat toplamaktaki başarılarını açıklamakta gözden kaçırılmaması gereken bir gelişme olarak kabul edilmelidir. Çünkü bir tüccar, yolcu veya sıradan bir casustan belki diplomatik gelişmelerin seyrine ilişkin bilgiler alınamazdı, ama düşman birliklerin durum ve miktarları hakkında gözlemlere dayalı bir istihbarat edinilebilirdi.

Tarihî tecrübenin yanında, sınır boylarındaki idarecilerle imparatorluk veya ordu merkezi arasında sağlanan koordineli bir çalışma ise Osmanlı istihbaratını askeri sahada başarılı kılan amillerin başında geliyordu. Şöyle ki, düşman tarafındaki kıpırdanışlara ilişkin alınan bir duyum imparatorluk idarecilerini harekete geçiriyor, herhangi bir saldırı hareketine karşı uyanık bulunmaları o civardaki Osmanlı memurlarına bildiriliyordu.[1] Ayrıca kendilerinden casuslar kullanarak veya diğer bilgi kanallarından istifade ederek düşmanın durumunu sürekli surette takip etmeleri isteniyordu. Merkezi idarenin muhatabı konumundaki valiler de kendilerine bağlı olan daha alt birimlerdeki idarecilere, İstanbul'dan gelen

1 Örnek bir hüküm için bkz. BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, 979/41570; 5 Cemaziyelâhir 1226/27 Haziran 1811.



Osmanlı kuzey yayı, Vidin'den Kars'a, 1750-1830 (V.H.Aksan, s.XXI)

emirleri, düşman hakkında istihbarat toplamanın önem ve gerekliliğine matuf ifadelerle iletiyorlardı. Böylece düşman devlet ve ordularına karşı geniş bir istihbarat çalışması başlatılmış oluyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun en mühim müdafaa hatlarından birini oluşturan Tuna Nehri'nin civarında yürütülen istihbarat çalışmaları yukarıda izahına çalışılan görüntüyü daha net bir şekilde ortaya koyacaktır. Tuna'nın sağ sahilinde Vidin, Rahova (Rohouva), Niğbolu, Ziştovi, Rusçuk, Tutrakan, Silistre, Harsova, Maçin, İsakçı ve Tolçı; sol sahilinde ise Kalas, İbrail ile Rusçuk karşısındaki Yergöğü ve Vidin karşısındaki Kalafat kaleleri bulunurdu.[2] Özellikle Ruslara karşı yürütülen istihbarat çalışmaları için bu birimlerin organize edilmesi, Osmanlı idari teşkilatlanmasının bir yansıması olarak Silistre valilerinin sorumluluğuna bırakılmıştı. Silistre Eyaleti ekonomik ve askeri açıdan stratejik bir konuma sahipti. Coğrafi açıdan da

2 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 55.

Osmanlı-Rus savaşlarının ana güzergâhı üzerindeydi. Eyaletin bu pozisyonu, valilerine Ruslara karşı yürütülen istihbarat çalışmalarında İstanbul ile Tuna hattı arasında bir koordinatörlük vasfı yüklemişti. İstihbarat toplanması için merkezden Tuna hattındaki idarecilere gönderilen emirlerin ilk muhatabı onlardı. Aynı şekilde sınır idarecilerince hazırlanan istihbarat raporları da Silistre üzerinden İstanbul'a ulaştırılırdı. Silistre valisi, kendisine gelen raporlar üzerinde değişiklik yapabilme hakkına sahip olduğu gibi, şüphe arz eden, casuslarınca veya diğer bilgi kanallarınca doğrulanmayan raporları da imparatorluk yöneticilerine sunmazdı.[3] Silistre kadar belirgin olmamakla birlikte, Kafkasya, Azerbaycan, Gürcistan ve İran taraflarında, Ruslara veya Acemlere karşı yürütülen istihbarat çalışmalarında ise koordinatörlük görevi Erzurum valilerinin sorumluluğuna bırakılmıştı.

II. Mahmud devrinde Avusturya ile bir harp yaşanmamıştı, ancak en az Rusya ve İran kadar onların askeri faaliyetlerini takip etmenin de imparatorluk yöneticileri için önemli olduğunu belirtmek gerekiyor. Çünkü sınırdaş olmalarından başka Ruslarla girişilecek bir savaşta Osmanlıları iki ateş arasında bırakma gibi tarihte örnekleri bulunan bir eyleme kalkışma olasılıkları, imparatorluk idarecilerinin zihninde yer etmişti. Dolayısıyla devrin iki muharip devleti Rusya ve İran'a karşı sürdürüldüğü kadar bir yoğunluk söz konusu olmasa da, Avusturya tarafındaki askeri hareketlilik Osmanlı istihbaratınca takip edilmeye çalışılmıştı. Bu noktada özellikle Avusturya sınırında bulunan Bosna paşalarına önemli sorumluluklar düştüğüne daha evvel dikkat çekilmişti. Bosna Valisi Ali Paşa 1829 tarihli bir evrakta söz konusu sorumluluğu ve onun gereklerini yerine getirme çabasını şöyle tasvir ediyordu:

> ...Bosna'ya bağlı birimlerin Sırbistan, Karadağ ve Avusturya ile sınırdaş olmasından dolayı bölgenin asayişini ve semtlerin güvenliğini sağlamak için sürekli tefekkür halindeyim. Bu komşular hakkında duydukları her bir haberi büyük küçük demeden bildirmeleri ve mürur tezkeresi uygulanmasına son derece dikkat etmelerini bağlı

3 Silistre valisinin onayından geçmeyen örnek bir istihbarat raporu için bkz. *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43577;* 10 Rebiyülâhır 1241/22 Kasım 1825.

birimlerin yöneticilerine sürekli hatırlatmaktan, özellikle daha hassas ve stratejik noktalarda görevli olanlara ise casuslar aracılığıyla bütün gelişmelerden haberdar olmalarını tembihlemekten geri durmamaktayım.[4]

Bosna valilerinin yanında, Belgrad muhafızları,[5] Ehlone başta olmak üzere Avusturya hudundaki kaptanlıklar[6] ve derbent sorumluları da[7] Avusturyalıların askeri faaliyetlerini takip etmekte Osmanlı istihbaratının istifade ettiği yöneticiler olmuşlardır.

Rusya

18. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı tarihinin büyük bir kısmını Rusya ile süren askeri-siyasi mücadeleler oluşturur. Bu durum Osmanlı istihbaratı için de geçerliliğini muhafaza etmiştir. Çünkü imparatorluk merkezine ulaşan istihbarat raporlarından Ruslara ait olanlar önemli bir yekûn oluşturmaktadır. "Rusların Rumları Himayeleri" hakkında bir risale yazmasının dışında hakkında bilgi sahibi olunamayan bir Osmanlı müellifi (18. yüzyılın ortalarında kaleme aldığı tahmin olunan) eserine şöyle başlıyordu:

> Aklı ve anlayışı olanlar bilirler ki doğal olarak bütün Müslümanlar ve kâfirler birbirinin can düşmanıdırlar. Özellikle Rusya, Osmanlı Devleti'nin baş düşmanı olduğundan Osmanlılar ve tüm Müslümanlar hakkında öteden beri beslediği kötü niyeti uygulamaya geçirmek arzusuyla 50-60 yıldır her fırsatta en ufak bir bahaneyle seferler açmış ve İslam memleketlerini adım adım istila etmiştir.[8]

4 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1110/44688-D;* 17 Recep 1244/23 Ocak 1829.

5 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1200/47116;* 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825; *955/40963-B;* 1 Zilhicce 1241/7 Temmuz 1826.

6 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 953/40938-J;* 29 Z 1228/23 Aralık 1813; *953/40938-E;* 17 Zilkade 1236/16 Ağustos 1821;

7 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 865/38558-C;* 14 Rebiyülevvel 1236/20 Aralık 1820; *1128/45033-I;* 29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822.

8 *Rusların Rumları Himayelerine Dair*, TTK Kütüphanesi, Yazma, No: 187, v.2a.

Gerçekten de çöküşe kadar her fırsattan, özellikle buhran devirlerinden istifade ederek Osmanlı İmparatorluğu'na harp açma alışkanlığı kazanmış olmaları nedeniyle Ruslar, Osmanlılar açısından Hıristiyan dünyasının en güvenilmez milleti olmuştur. Haliyle, imparatorluğun zirvesindeki sultandan sınırdaki küçük bir kasabanın idarecisine kadar hemen bütün yönetici zümre mensuplarından Osmanlıların en büyük ve en güvenilmez düşmanının Ruslar olduğuna vurgu yapan sözler duymak pek bilindik bir gelişme olmuştur. Mesela III. Selim "din ü devletimizin düşmanı olan Moskov keferesinin İslam'ı yer yüzünden kaldırmaya nasıl hıyanet eylediği âlemin malumudur"[9] diyordu. II. Mahmud ise öteden beri Osmanlı İmparatorluğu'nun "hasm-ı kavîsi" olarak gördüğü Rusları, bir savaş hali olsun veya olmasın nice tahammül edilemez fenalıklara girişmekten geri durmayan bir millet şeklinde tanımlıyordu.[10]

Bu devre ait istihbarat raporları da genellikle, bütün zamanlarda yabancı devletlerden, özellikle de Ruslardan güven duymanın caiz olmadığı, dolayısıyla hilelerine karşı uyanık bulunmak, bunun için de hal ve hareketlerini sürekli tahkik etmek gerektiği[11] yönündeki ibarelerle başlıyordu. Bu ibareler, iki devlet arasında bir barış hali mevcut olsa dahi raporlardaki anlam ve konumunu muhafaza ediyordu. II. Mahmud'un tahta geçeceği 1808 senesinde Babıâli'den Erzurum Valisi Osman Paşa'ya yapılan uyarı Osmanlıların söz konusu tutumunu anlamayı kolaylaştıracak türdendir. Burada, her ne kadar Osmanlı ile Rusya arasında daha evvel imzalanan antlaşma münasebetiyle bir barış dönemine girilmişse de, antlaşmanın şartları tam manasıyla netleştirilmediğinden[12] imparatorluğun doğu hududundaki kalelerin istihkâmına önceki zamanlardan daha fazla dikkat gösterilmesi gerektiğine vurgu yapılıyordu. Merkezi idarenin taşıdığı endişe sadece bir

9 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 174/7522;* 29 Zilhicce 1222/27 Şubat 1808.

10 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 795/36899;* 29 Zilhicce 1235/ 7 Ekim 1820.

11 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43577;* 10 Rebiyülâhır 1241/22 Kasım 1825; *1013/42480-C;* 27 Rebiyülâhır 1241/9 Aralık 1825.

12 Kesin barış; Rusya, Fransa ve Prusya arasındaki Tilsit Antlaşmasının şartları doğrultusunda 25 Ağustos 1808'de imzalanacaktı. Yedi ay süreyle akd olunan antlaşmaya göre Ruslar 35 gün içinde Eflak ve Boğdan'ı tahliye edecekti. Ancak Fransızlarla yaptıkları ittifaktan sonra taahhütlerini yerine getirmekten kaçınmışlardı. Bkz. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,* IV, Türkiye Yay., İstanbul 1961, s. 89.

vesveseden ibaret değildi. Çünkü askeri vaziyetlerini araştırmakla görevlendirilen casuslar, Rus kuvvetlerinin Kars sınırına yakın mahallerde yoğun bir şekilde toplandıklarını, niyetlerininse Van'a hücum etmek olduğunu öğrenmişlerdi. Bu nedenle Babıâli, Osman Paşa'dan Van Kalesi'nin süratle tamir olunmasını ve zahire eksiğinin giderilmesini de istemişti.[13]

Rusların savaşı sürdürme taraftarı olduklarını doğrulayacak gelişmeler ise çok geçmeden gün yüzüne çıkacaktı. Mart 1809'da, Doğu Avrupa'nın Rus nüfuzuna girmesi konusunda Napolyon ile Tilsit'te varılan antlaşmanın sonucu olarak, Çar Aleksandr Boğdan'ın ardından Eflak'ı ilhak edeceğini II. Mahmud'a bildirecekti. Sultan da kabul etmeyip, Dniester Irmağı'nın sınır olarak kalmasında ısrar edince, aradaki düşmanlık yeniden savaşa dökülecekti.[14] Böylece savaş üç yıl daha uzamış oluyordu.

1806-1812 Harbi

Kökleri III. Selim devrinde olan bu savaşın 1809-1812 yılları arasını kapsayan çarpışmaları süresince Rus birliklerinin hazırlık, hareket ve hedeflerini öğrenebilmek amacıyla II. Mahmud ve yöneticileri Osmanlı istihbaratının bütün bilgi kanallardan istifade etme gayretinde olmuşlardı. Ayrıca Rusların Varna'yı denizden kuşatmaları, Osmanlı istihbaratını Karadeniz'de de etkin olmak durumunda bırakmıştı. Bu etkinliği sağlamada özellikle tüccar gemilerinin mürettebat ve yolcularından yararlanılmıştır. Mesela 1809 yazında, Karadeniz'den İstanbul'a geldiği öğrenilen Kapan tüccarından Hüseyin Çalık Reis Babıâli'ye çağrılmış, kendisinden Osmanlı ve Rus donanmalarının vaziyetine ilişkin bildiklerini veya gördüklerini anlatması istenmişti. Varna civarında demirleyen Osmanlı donanmasından birkaç geminin Ruslarca esir edildiğini öğrenmek onun sayesinde mümkün olmuştu. Doğrudan bilgi toplama çalışmaları yürütmek için Karadeniz'de gezdirilen gemiler de Osmanlı istihbaratının etkinliğine katkı sağlamıştır. Kaptan-ı Derya Hafız Paşa'nın organize ettiği böyle bir istihbarat çalışmasının ardından Rus donanması hakkında edinilen bilgiler Babıâli'ye iletilince Tersane-i Âmire'de süratle inşa edilen gemiler Karadeniz'e alarga

13 *BOA, C.AS, 864/37034;* 1 Safer 1223/29 Mart 1808.
14 Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2010, s. 210.

ediliyordu.[15] Çünkü Karadeniz'e çıkacak olan Rus donanmasının Çingene İskelesi'ne saldırmak niyetinde olduğu haber verilmişti. Aynı istihbarat, kaynağı açık olarak belirtilmemekle birlikte "bazı taraflardan" da imparatorluk merkezine aktarılmıştı. Bu istihbaratın ardından, Osmanlılarda gemi yapımına hız verildiği gibi muhtemel bir Rus saldırısına karşı koyabilmek için de kaptan paşaya donanmayla birlikte iskele ve havalisinde dolaşması emredilmişti. Osmanlı sahillerinde görevli idareciler de teyakkuzda bulunmaları için Rus donanmasının hareketliliğinden haberdar edilmişlerdi.[16]

Rusların 1809 senesinde İsmail, İbrail ve Yerköy kuşatmaları karşısında, Osmanlıların Sadrazam Yusuf Ziya Paşa komutasında bir savunma savaşı yapmaları şeklinde gerçekleşen karadaki çarpışmalar savaşın esas kısmını oluşturduğundan Rus ordusu hakkında bilgi edinmek için Osmanlı istihbaratına daha önemli görevler düşüyordu. Bu noktada, istihbaratın önemini kavramış olan Osmanlı askeri ve mülki idarecileri ön plana çıkıyordu. Yusuf Ziya Paşa, Napolyon'un işgaline uğrayan Mısır'ı kurtarmak için açılan sefer sırasında (1799-1801) yaptığı gibi yine casuslar kanalıyla düşman birlikleri hakkında önemli istihbarat çalışmaları yürütüyordu. Nitekim büyük bir hazırlıktan sonra ordusuyla düşman üzerine yürümesi, Rusların Maçin tarafından hücuma kalkacaklarının öğrenilmesini sağlayan başarılı bir istihbarat çalışmasının ardından gerçekleşen bir harekât olmuştu. Pehlivan İbrahim Paşa'nın hatıralarını onun ağzından kaleme alan Şeyh Abdüllatif Efendi, ayrıca Osmanlı ve Rus ordularının Maçin sahrasına konmasından sonra her iki taraf elçi ve casuslarının karşılıklı gidip geldiklerinden, geceleri gezdirilen karakollar vasıtasıyla da birbirlerini sürekli kontrol altında tutma çabasında olduklarından bahsetmektedir.[17]

Rusçuk ve Silistre'nin düşman istilasına uğrayacağı 1810 senesi çarpışmalarından önce de Yusuf Ziya Paşa, Rus ordusunun bir taarruz hareketinde bulunmak amacıyla Tuna'nın sağ tarafına geçtiğini casusları vasıtasıyla öğrenmişti.[18] Vidin valisi de casuslar kanalıyla Rusların karşı tarafa

15 *Câbî Târihi*, I, s. 511; *Câbî Târihi*, II, s. 768.
16 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, *979/41570;* 5 Cemaziyelâhir 1226/27 Haziran 1811.
17 Şeyh Abdüllatif Efendi, *Vakayi'-i Baba Paşa Fi Tarih*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan Kitaplığı, No:1043, v.33b.
18 *Vakayi'-i Baba Paşa Fi Tarih*, v.134a.

çok sayıda top, mühimmat ve asker geçirdikleri, ancak birkaç gün aralıksız süren çarpışmaların ardından harp aletlerini yanlarına alarak 2 Nisan gecesinde Eflak yakasına geçmek zorunda kaldıkları gibi bilgilere ulaşmıştı. Bu bilgileri imparatorluk ve ordu merkeziyle paylaşırken, Rusların mevcut vaziyetine bakarak "o taraflarda da tutunamayacakları gün gibi ortadadır" yönünde bir önsezi de bulunuyordu.[19] Casuslar kanalıyla Rusların hareketlerini ve savaşın seyrini takip ettiği anlaşılan Tırnova Voyvodası Feyzi Ağa'dan da Vidin valisinin öngörüsünü destekler bir istihbarat raporu alınmıştı. Raporda, Osmanlı kuvvetlerinin Lofça'ya vardığını öğrenen Rusların kasabayı top ateşine tuttukları, lakin mağlup vaziyette geri çekildikleri ve iki saat kadar takip edildikleri gibi bilgilere casuslar vasıtasıyla ulaşıldığından bahsedilmişti. Ayrıca Rusların uğradığı zararın bilançosunu tespit etmek amacıyla peşlerinden casuslar gönderildiğine, ulaşılacak bilgilerin yakında aktarılacağına da dikkat çekilmişti.[20] Savaş içindeki gelişmelere bakılınca Feyzi Ağa'nın görevlendirdiği casusların doğru bilgiye ulaştığı görülmektedir. Nitekim 1810 yılındaki hücumlarıyla Lofça'ya kadar uzanan bir sahayı istila eden Rus ordusu, Osmanlı birliklerinin başarılı mukavemeti karşısında tutunamayıp Tuna kıyılarına geri çekilmek durumunda kalmıştı. İlginçtir ki Şâni-zâde de, çarpışmalardan sonra Silistre yolunu tutarak geri dönmeye başlayan Rusların arkasından casuslar gönderildiğini kaydetmiştir. Ancak düşman ordusuna fazla sokulamayan casuslar sadece Rusların çekilip gittikleri bilgisiyle geri dönmüşlerdir.[21]

Yusuf Ziya Paşa'nın ardından sadrazamlığa getirilen Laz Ahmed Paşa kumandasında Rusçuk'un kurtarılması için girişilecek ve başarıyla tamamlanacak seferden (1811) evvel ordu komutasında yaşanan değişimin istihbarat çalışmalarının seyrinde çok büyük farklılıklar meydana getirmediği görülmektedir. Hatta Ahmed Paşa'nın harp için topsuz olarak ileri sürdüğü 10 bin kadar süvariye, düşmanın durumunu gizlice araştırma sorumluluğu yüklendiğinden bahsediliyor olması da istihbarat özelinde önemli bir gelişmedir.[22] O yıl Rusların girişeceği Silistre ve İsmail kale-

19 *BOA, C.AS, 238/10050*;12 Rebiyülevvel 1225/17 Nisan 1810.
20 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 983/41657-B;* 19 Rebiyülâhır 1225/24 Mayıs 1810.
21 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 396.
22 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 478.

lerini kuşatma hareketlerinden önce ise düşmanın ne zaman geleceğini öğrenmek için dürbünler kullanıldığı ve etrafa casuslar gönderildiği kaydedilmiştir.[23] Ayrıca Ruslara karşı Osmanlı müdafaasında yer alan ve Baba Paşa namıyla tanınan Pehlivan İbrahim Paşa da hatıralarında önemli istihbarat çalışmaları yürüttüğünden bahsetmektedir. Buna göre, muhasaraya alınan İsmail Kalesi'nden bizzat giriştiği huruç hareketleri sırasında Rus birliklerinin durumunu öğrenmek ve yerlerini saptamak için dil bilir ve iyi haber getirir casusların yanında ele geçirilen "dil"lerden istifade etmiştir. Buna karşın düşmana esir düşmesi de hareketlerini sürekli takip eden Rus casuslarının faaliyetleri neticesinde gelişen bir hadise olmuştur.[24] Nitekim o günlerde yaşamış bir Osmanlı imamı olan Hafiz Mehmed Ağa da, 1812 senesindeki çarpışmalar sırasında Osmanlı ordugâhının gaflet anlarından istifade ederek, düzenledikleri gizli baskınlar neticesinde Rusların yağma ve esir alma çabalarında bir hayli başarı sağladıklarını kaydetmiştir.[25]

Savaş içinde Osmanlı istihbaratının yetersizliğine dair ilk emarelerin ortaya çıktığı bu sırada Ruslar için Fransız tehlikesi belirmişti. Napolyon'un her an saldıracakmışçasına bir hazırlık içine girmesi Rusları Osmanlılarla bir barış sağlamak mecburiyetinde bırakmıştı. Bu noktada, Babıâli'nin Napolyon tehlikesinden haberdar olmadığı için 1812 Bükreş Antlaşmasını[26] imzaladığı iddia ediliyorsa da, imparatorluk ve ordu merkezine bu yönde ulaşan istihbarat raporları vardır. "Diplomasi ve İstihbarat" başlığı altında meselenin uzun bir münakaşası yapılacak olmakla birlikte, daha çok askeri istihbaratla ilintili birkaç raporu burada paylaşmak faydalı olacaktır. Mesela Pehlivan İbrahim Paşa esir düşmeden evvel, Napolyon tehlikesinden dolayı Osmanlıları barışa zorlamak niyetinde olan Rusların son bir saldırı hareketine daha girişecekleri bilgisine casusları kanalıyla ulaşmıştı.[27] Ayrıca 10 Ocak 1812 tarihinde Osmanlı ordugâhından İstanbul'a gönderilen Çavuşbaşı Bekir Bey, barıştan evvel Rus ordusu hakkında casuslarca edinilen bilgileri Babıâli yöneticilerine aktarmıştı. Bu sayede, Lehistan ve

23 *Vakayi'-i Baba Paşa Fi Tarih*, v.71b.
24 *Vakayi'-i Baba Paşa Fi Tarih*, v.81a-81b, 83b, 86b-88b, 93a-93b, 131b, 135a, 145b, 189b-190a.
25 Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, s. 148.
26 Selim Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, Kitapyayınevi, İstanbul 2007, s. 138-139.
27 *Vakayi'-i Baba Paşa Fi Tarih*, v.144b, 145a.

Fransız tehdidinden dolayı kuvvetlerinin çoğunu geri çeken Rusların Tuna boylarındaki birliklerinin 50 bin kişiden ibaret olduğu[28] imparatorluk yöneticilerince pekâlâ biliniyordu. Dolayısıyla Bükreş Antlaşması, o anki gelişmelerin bilinmemesinden değil, daha ziyade Napolyon'a duyulan nefretin yanında, II. Mahmud'un imparatorluk idaresine bir çeki düzen vermek için dışarıdaki harp halini sonlandırmak istemesi münasebetiyle imzalanmıştı.

İki Savaş Arası

Bükreş Antlaşması ile belki iki devlet arasındaki savaş hali sona ermişti, ama şartlar ne olursa olsun Rusların faaliyetlerinin gözden kaçırılmaması gerektiğine dair gerçek, Osmanlı yöneticilerinin zihninde her zaman vardı. "Cem-i zamanda taife-i efrenciyeden ve özellikle Rusyaludan emniyet caiz" değildir şeklinde II. Mahmud'a ait olan ve en ücra bir Osmanlı kentinin idarecisince dahi her fırsatta yinelenen ibare, aslında Osmanlı dünyasındaki Rus imgesinin en açık yansımasıydı. Sultana göre "hasbel-kader" Rusların eline geçip, antlaşma şartlarınca Osmanlı tarafına iadesi kararlaştırılan kale ve memleketlerin tahliye olunmasına kadar, Ruslara karşı hep tetikte olmak gerekiyordu. Gerçekten de o sıralar Rusçuk'a civar olan Yergöğü sahillerine Rusların çok miktarda un naklettikleri ve orada köprü inşa faaliyetleriyle meşgul oldukları Osmanlı casuslarınca tespit edilmişti. Buna rağmen Yergöğü havalisindeki Rus faaliyetleri hakkında bölge idarecilerinden İstanbul'a ulaşan herhangi bir istihbarat raporunun olmayışı, II. Mahmud tarafından oldukça yadırganmıştı (bais-i istiğrab). İdarecilerinden artık, katiyen gafilce davranmayarak gece gündüz ihtiyat içinde bulunmalarını ve dosta düşmana en ufak bir sır vermeden düşünceli hareket etmelerini isteyen bir emir neşretmiş olması bundandı.[29]

Kısa bir süre sonra da Rusların Osmanlılarla aralarındaki barışın feshine karar verdiklerine dair duyumlar alınması II. Mahmud'u öngörüsünde haklı çıkaracaktı. Nitekim Ruslar antlaşma şartlarına aykırı olarak Balkan milletlerini el altından veya açıktan destekler bazı eylemlere kalkışmaktan geri durmuyorlardı. Savaş esnasında ele geçirilen Kafkas toprak-

28 *Câbî Târihi*, II, s. 814.
29 *BOA, C.HR*, 15/733; 16 Recep 1227/26 Temmuz 1812.

larını terk etme taahhütlerini de unutmuşlardı. Dolayısıyla antlaşmanın imzalandığı andan itibaren bu topraklar Osmanlı-Rus uyuşmazlığının odak noktası haline gelmişti. Nitekim 1813-1815 yılları arasında Babıâli'nin Rusya'dan ilgili bölgeleri boşaltma talebine olumlu yanıt alamaması sınırlarda birçok çatışmanın yaşanmasına, hatta yeni bir savaş tehdidinin belirmesine neden olmuştu.[30]

Bu gelişmeler aynı zamanda Rus hedefli istihbarat çalışmalarında önemli bir hareketlenmeye önayak olacaktı. Merkezi idarenin yönlendirmesinin yanında Tuna hattı koordinatörü pozisyonundaki Silistre valileri ile daha çok Avrupa'nın politik atmosferine dair bilgi toplama çalışmaları yürüten Eflak-Boğdan voyvodaları, Osmanlı istihbaratındaki canlanmanın sağlayıcıları olmuşlardı. Nitekim Rusların savaşa meyilli eylemleri hakkında bilgi toplanması için İstanbul'dan kendisine ulaşan 1817 tarihli emir üzerine Silistre valisi Tuna boylarında geniş bir istihbarat çalışması başlatıyordu. Onun yönlendirmesiyle harekete geçen Babadağ ayanı önce aylıkla tuttuğu iki reayayı "türlü hilelerle," ardından Hotinli Camcızâde Seyyid Ahmed ismindeki casusu ise ticaret bahanesiyle Rusya ve Avusturya sınırlarına gönderiyordu. Bu çalışma neticesinde Avusturya, İsveç ve Rusya devlet temsilcilerinin müzakere için bir araya geldikleri öğrenilmişti. Genişletilen araştırmalar sayesinde ise müzakerelerin içeriği hakkında bilgi edinmek mümkün olmuştu. Buna göre, Avusturya, Osmanlı ile mevcut barış haline son verecek olan Rusya'ya önce 100, sonra 180 bin; İsveç ve Toranodo devletlerine ise 50'şer bin asker vermeyi taahhüt ediyordu. Ayrıca Lehistan'daki topraklarını Rusya'ya terk etme vaadine karşılık Eflak ve Boğdan'ın kendisine verilmesi yönünde Rusya'dan söz alıyordu. Müzakerelerin içeriği hakkında ulaşılan bilgiler bunlardı, ancak Silistre valisi Babadağ ayanının raporunu İstanbul'a takdim ederken, henüz doğrulama fırsatı bulamadığından raporun ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiğini imparatorluk yöneticilerine hatırlatma lüzumu hissetmişti.[31] Devrin politik atmosferi göz önünde bulundurulunca böyle bir hatırlatmanın yerindeliği anlaşı-

30 Matthew Smith Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923), Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, YKY, İstanbul 2010, s. 79.
31 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 952/40874;* 29 Zilhicce 1232/9 Kasım 1817.

lacaktır. Öyle bir toplantı gerçekleşmişti, ancak Metternich idaresindeki Avusturya İmparatorluğu, biraz da o günkü fikri ve siyasi şartların doğal bir neticesi olarak dostça tavırlar sergileme lüzumu hissedilen Osmanlılara karşı, en azından o gün için bahsedildiği gibi saldırgan bir tutum içinde değildi. Ayrıca Koalisyon Savaşlarında, Napolyon karşısında binlerce asker kaybına uğradıkları gerçeği de dikkate alınınca, Avusturyalıların söz konusu miktarlarda asker yardımında bulunması mümkün değildi. Dolayısıyla casuslar ya yanlış kaynağa başvurmuşlardı ya da sadece tasavvur ettiklerini aktarmışlardı.

Gerçek gelişmelerin öğrenilmesi ise çoğu zaman yanlış istihbaratla Babıâli'yi yanlış yönlendirdikleri bilinen voyvodalar sayesinde mümkün olmuştu. Gizli araştırmalar yürütmek üzere "an be an" gönderdiği casusların getirdiği bilgilerle hazırladığı istihbarat raporlarını İstanbul'a ulaştırmaktan bir an olsun geri durmadığını vurgulayan Boğdan Voyvodası İskerlet Bey Rusların askeri vaziyetine ilişkin önemli bilgilere ulaşmıştı. Casuslarının sağladığı bilgilere göre, yaklaşık 22 bin kişiden oluşan Rusya 16.askeri fırkası o sıralar İsmail tarafları ile terk olunan arazinin aşağı semtlerinde dağınık bir vaziyette yerleştirilmişlerdi. Ayrıca boş olan zahire ambarlarını doldurmak yönünde herhangi bir girişimleri söz konusu değildi.[32] İskerlet Bey'in Prut Nehri'nin öte yakasından dönen bir casusu ise Rus karargâhındaki hareketliliğe ilişkin önemli bilgiler getirmişti.[33] Eksik kalan tarafları ise o senenin yazında görevlendirdiği bir başka casus tamamlıyordu. Bu çalışmalar sayesinde o an için Osmanlıların Ruslardan korkmasını gerektirir bir durumun söz konusu olmadığı anlaşılıyordu.[34]

Rusların 19. yüzyılın başlarından itibaren Kırım, Kafkasya, Gürcistan ve İran taraflarında sürdürdükleri misyonerlik ve yayılma faaliyetleri de Osmanlı istihbaratınca takip edilmeye çalışılmıştı. Bu noktada Doğu Anadolu'da görevli yerel temsilcilerin yanında Trabzon valilerinin de Karadeniz'in kuzeydoğusundaki gelişmelerden İstanbul'u haberdar etme çabalarına önemli katkı sağladıklarını, bu doğrultuda kimi zaman bütün

32 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1284/49799-A;* 15 Safer 1232/4 Ocak 1817.
33 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 226/12565;* 27 Safer 1232/16 Ocak 1817.
34 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 226/12569;* 27 Şaban 1232/12 Temmuz 1817.

imkânları seferber etmekten çekinmediklerini belirtmek gerekiyor. Karadeniz sahillerindeki birimlerce sağlanan istihbaratı imparatorluk merkezine aktarma veya teyit etme vazifesini de yürütmüş olmaları, Trabzon valilerinin yine Osmanlı taşra teşkilatının yansıması olarak gelişen bir koordinatörlük vasfına sahip olduklarına da işaret ediyor. 1819 senesinde yürütülen istihbarat çalışmaları, valilerin bahsolunan vasıf ve eylemlerine tanık olmayı mümkün kılan gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Şöyle ki o sene Anapa Muhafızı Ahmed Paşa, Kefe tarafına gizli araştırmalar yürütmek üzere gönderdiği bir adamı kanalıyla Rusların asker tertip etmek gibi hazırlıklarla meşgul olduğuna dair edindiği bilgiyi imparatorluk merkezine arz ediyordu. Bunun üzerine Babıâli, Trabzon Valisi Hüsrev Paşa'dan Rusların söz konusu hazırlıklarının gerçek olup olmadığını ve şayet gerçekse sebebini etraflıca tahkik etmesini istiyordu. Hüsrev Paşa da Rusların askeri faaliyetleri hakkında havadis toplamak için ilk olarak Hüseyin Yazıcı adındaki casusunu kendi gemisiyle Kırım ve Dağıstan taraflarına gönderiyordu. Bu sayede Rusların asker tertip etme haberlerinin gerçek, niyetlerinin ise önceden gerçekleştirdikleri saldırılar esnasında kendilerine büyük kayıplar yaşatan Dağıstan ve Gürcistan tarafındaki kabilelerden intikam almak olduğu ortaya çıkıyordu.[35] Trabzon'a uğrayan tüccar gemilerinden elde edilen bilgilerle de sağlanan istihbaratın doğruluğu teyit ediliyordu.[36] Ayrıca casusluk için gönderdiği bir adamıyla bu istihbarat çalışmasının gerçekleşmesine önayak olması münasebetiyle Ahmed Paşa örneğinden hareket ederek Osmanlı sınır kalelerinden olan ve Kafkasya sahilinde bulunan Anapa'nın önemli bir istihbari üs olduğu ve muhafızlarının Karadeniz'in kuzeyinde veya kuzeydoğusunda yürütülen istihbarat çalışmalarına önemli katkılar sağladığı saptamasına ulaşmak mümkün gibi gözüküyor. Bir yıl sonra Ahmed Paşa'nın Kefe'de karaya vuran bir geminin kurtarılan eşyasını getirmek üzere gönderdiği ve vazifesini yürütürken Rusya'nın ahvaline vakıf olduğunu belirttiği mirahuru Hasan Ağa'yı öğrendiklerini imparatorluk yöneticilerine anlatması için doğrudan İstanbul'a göndermiş olması

35 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1107/44626*; 11 Muharrem 1235/30 Ekim 1819; *1107/44633*; 23 Muharrem 1235/11 Kasım 1819.
36 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1107/44632*; 11 Muharrem 1235/30 Ekim 1819.

da[37] Anapa muhafızlarının İstanbul'u doğru bilgilendirme gayretlerine dair önemli bir misal olarak kaydedilmelidir.

Bölge idarecilerinin benzer gayretleri devam ettikçe Osmanlı imparatorluk merkezinin Rus faaliyetlerini en ince ayrıntısına kadar öğrenmesi aşamasında çok büyük sıkıntılarla karşılaşılmıyordu. Mesela 1820 senesinde Rusların Gürcistan taraflarındaki misyonerlik çalışmaları, hangi idare merkezi tarafından yönlendirildiği belirtilmeyen bir Osmanlı casusu tarafından ve oldukça mufassal bir raporla İstanbul'a servis ediliyordu. Raporda kaydedildiği üzere Ruslar Gürcüleri kendilerine benzetmek için yoğun bir çaba içine girmişlerdi. Bu doğrultuda çarlık rejiminin tekliflerini kendilerine iletmek üzere Gürcistan'a bir Rus rahip gönderilmişti. Ancak rahip Gürcistan'ın Açıkbaş kabilesi tarafından kovulmuştu. Bu gelişme üzerine Ruslar tekliflerini rafa kaldırmak ve Gürcüleri eski ayin ve adetlerini uygulamakta serbest bırakmak durumunda kalmışlardı. Casus, raporunun son kısmında ise Rusların yayılma çabaları neticesinde Kafkasya ve Dağıstan kabileleriyle aralarında yaşanan çatışmalara temas ediyordu. Buna göre Çeçenlerle çarpışan 8 bin kişilik Rus kuvvetinden geriye çok az asker kalmıştı. Dağıstanlılarla yaşanan şiddetli çarpışmaların neticesi ise Ruslar için ilkinden çok farklı değildi.[38] Aynı yıl Trabzon Valisi Hüsrev Paşa da casusları kanalıyla, Rus kuvvetleri ile Abazalar arasında yaşanan mücadelelere ilişkin benzer bilgiler edinmişti.[39]

Osmanlı imparatorluk idaresinin Rus destekli olduğunu düşündüğü, dolayısıyla kuşku ve güvensizliğin had safhaya çıktığı Yunan İsyanının patlak verdiği 1821 senesinde, Trabzon valiliğini yürüten Salih Paşa selefinin kaldığı yerden istihbarat toplama çalışmalarını sürdürüyor, o sıralar Gürcistan'da bulunan Rus kuvvetlerini casuslar kanalıyla adım adım takip ediyordu. Bu sayede Ruslarca liderlerine payeler dağıtılan Gürcülerin bir harp hazırlığına başladıkları öğreniliyordu.[40]

37 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1103/44578;* 21 Şevval 1235/1 Ağustos 1820; Aynı konu hakkında kaleme alınan bir diğer vesikada Anapa Muhafızı olarak Hasan Paşa kaydedilmiştir. Bkz. *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1103/44579;* 21 Şevval 1235/1 Ağustos 1820.
38 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1107/44629-A;* 15 Rebiyülâhır 1235/30 Ocak 1820.
39 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1548/47;* 19 Cemaziyülevvel 1235/4 Mart 1820.
40 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1105/44610;* 7 Şaban 1236/10 Mayıs 1821.

Yunan İsyanının Rus desteğiyle İstanbul'a doğru yöneleceğine dair Babıâli'ye gelen asılsız ihbarların doğurduğu kuşku ortamında Osmanlı idarecileri için Tuna taraflarındaki Rus kıpırdanışlarını daha dikkatli takip etme lüzumu doğmuştu. Bunun için Silistre valisinden Tuna hattında yeni bir istihbarat çalışmasını koordine etmesi isteniyordu. Bu şekilde başlatılan imparatorluk merkezini bilgilendirme yarışında ise heves ve gayretiyle çağdaşlarından bir adım öne çıkan isim yine Sünne Boğazı Muhafızı Yunus Ağa oluyordu. İlk olarak İsmail tarafına gönderdiği Özili İbrahim adındaki casusu kanalıyla Rusların Bender, Akkerman ve İsmail taraflarına sevk ettikleri 50 bin kişilik bir kuvveti geri çektikleri bilgisine ulaşıyordu. Bu bilgiyi raporlamak üzereyken Hocabey (Odesa/Odessa) tarafından Sünne Boğazı yoluyla Tımarova'ya (Ravnes) geçmekte olan iki İngiliz gemisinin yolcularından Rus çarının akıllı ve becerikli bir generalini İstanbul'a elçi olarak atadığını öğreniyordu. Raporunun sonuna ilave ettiği üzere, Yunus Ağa'nın çabaları şimdiye kadar yürüttüğü çalışmalarla da sınırlı kalmamış, ayrıca bir casusunu daha ticaret bahanesiyle İsmail tarafına göndermişti. Gerek onun getireceği gerekse aralıksız süren bilgi toplama çalışmaları neticesinde Ruslarla ilgili edinilecek her türlü havadisi hemen imparatorluk yöneticilerine aktaracağına vurgu yapan Yunus Ağa'nın raporu kendisine arz olunduğunda II. Mahmud gelişmelere dair şöyle bir değerlendirmede bulunmuştu:

> Rusların askerlerini geri çekmesi muhtemeldir. Ancak elçi haberi Osmanlıların gayretini gevşetmek içindir. Çünkü Rusların elçi göndermelerini gerektirecek halihazırda herhangi bir husus yoktur. Belki Eflak ve Boğdan'a kendi istedikleri şahısları tayin ettirebilirlerse işte o zaman öteki isteklerini sunmak için İstanbul'a bir elçi göndermeleri söz konusu olacaktır.[41]

II. Mahmud her ne kadar Rusların askerlerini geri çekmelerine ihtimal vermişse de 1822 senesinde yerel temsilcilerine, istihbarat çalışmalarının kesintisiz surette sürdürülmesini isteyen şöyle bir hatırlatmada bulunmaktan geri durmamıştı:

41 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 496/24368;* 23 Muharrem 1237/20 Ekim 1821.

Gayet gizli tuttuklarından Hıristiyan devletlerin sırlarına sıhhati üzere vakıf olmak müşküldür, bize yine ihtiyat üzere hareket etmek lazımdır.[42]

Bu hatırlatmadan kısa bir süre sonra ise Tuna boylarında ve imparatorluğun doğu hudutlarında başlayan Rus hareketliliğine ilişkin istihbarat raporları İstanbul'a ulaşmaya başlıyordu. O sene Revan tarafında araştırmalar yürüten bir Osmanlı casusu Rusların gizli bir hazırlık içinde olduklarını öğreniyordu. Casusun tahminlerine göre hazırlıklar İran hedefliydi, ama Rusların Osmanlı sınırlarına sarkmaları da muhtemeldi.[43] Bu ihtimal Rusların gerçek planını öğrenmeyi, dolayısıyla bölgeye birbiri ardına casuslar göndermeyi gerekli kılmıştı. Tuna hattından gelen istihbarat raporları ise Bâbıâli'yi büsbütün endişeye sevk edecek ve Ruslara karşı her an tetikte olmayı gerektirecek bilgilerle doluydu. Mesela İbrail Muhafızı Yusuf Paşa, Rusların İsmail havalisinde çok sayıda askerlerinin bulunduğu ve Tuna'yı, yani Osmanlı savunma hattını geçmek niyetinde oldukları bilgisine casuslar kanalıyla ulaştığından bahsediyordu.[44] Vidin Muhafızı Derviş (Mustafa) Paşa'nın aynı yıl içinde o taraflara gönderdiği casuslar kanalıyla sağladığı istihbarat ise Babıâli'nin nabzını büsbütün yükseltecek türdendi. Çünkü casuslar, Rusların Tımarabad taraflarına çokça asker ve cephane yığmakta olduklarını gördükleri gibi, niyetlerinin de aradaki barış haline rağmen Osmanlı sınırlarına saldırmak olabileceğini tahmin ediyorlardı. Casusları böyle bir tahminde bulunmaya götüren gelişme ise Avusturyalıların da aradaki barışa rağmen Lehistan'a asker sevk etmeleri ve Osmanlı sınırlarına yakın mahallere cephane yığmalarıydı. Bu noktada ileriye dönük ve tarihî deneyimlere dayalı bir tahmin de Derviş Paşa'dan geliyordu. Raporunun son kısmına da, eğer bir harp yaşanırsa Avusturyalılar ya Ruslara yardım edecek ya da onlarla müttefik olarak harbe dahil olacaklardır diyordu.[45]

Benzer bilgi ve tahminlerle geçen bir yılın ardından kuşkuları tavana vuran Bâbıâli, haberlerin doğruluğundan emin olmak için yeni istihba-

42 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1164/46054;* 24 Şaban 1237/16 Mayıs 1822.
43 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 822/37385-C;* 13 Rebiyülâhır 1237/7 Ocak 1822.
44 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1156/45865-C;* 27 Cemaziyelâhir 1237/21 Mart 1822.
45 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1039/43033-A;* 29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822.

rat çalışmaları yürütülmesini isteyen umumi bir emir daha neşretmişti. Bu emirden sonra, 1823 yazında Boğdan Divan Efendisi Nabi ile Baş-beşli Ağası Eyüp'ten Rusların bölgedeki faaliyetlerine dair casuslar kanalıyla edinilen bilgileri kapsar bir istihbarat raporu alınmıştı. Raporda, Rusların Besarabya ve Hotin havalisindeki faaliyetlerinden ve Balkan milletleriyle olan münasebetlerinden bahsediliyor, ancak sefer hazırlıklarına ilişkin herhangi bir girişimlerinin ne duyulduğuna ne de görüldüğüne dikkat çekiliyordu.[46] O senenin sonunda, Babıâli'nin söz konusu emrine cevap mahiyetinde kaleme alınan istihbarat raporlarından biri "Rusların halihazırdaki ahvallerine dair" başlığıyla ve düşman tarafından sahih havadis toplamak için casuslarını eksik etmediği vurgusuyla, Silistre Valisi Mehmed Selim Paşa'dan geliyordu. İçeriği ise casuslar kanalıyla Rusların top, cephane, köprü takımları ve diğer mühimmatlarıyla İsmail'de bulunan Debbağ Köprüsü civarındaki Kundak Köyü'ne 40 bin, Tımarova'ya üç buçuk saat mesafedeki bir başka köye ise 20 bin kadar asker konuşlandırdıkları bilgisini kapsıyordu.[47] Ancak Boğdan'ın Müslüman yöneticilerinin de dikkat çektiği üzere, bahsedildiği gibi bir hazırlık veya saldırı hareketinin yaşanmaması, Osmanlı casusları veya hudut idarecilerinin Yunan isyanıyla ilintili oldukları sanılan Ruslar hakkında büyük bir vesveseye kapıldıklarını göstermektedir. Karşılaşılan her Rus hareketliliğini Osmanlılara karşı girişilecek bir saldırının hazırlığı olarak algılamaları bundandır.

Görüldüğü üzere, askeri hazırlıklarına ilişkin alınan ufak bir duyum Osmanlı istihbaratının tamamıyla Rusya'ya odaklanmasına yetiyor, hatta Rus sınır boyları veya ordu merkezleri Osmanlı casuslarının cirit attığı bölgelere dönüşebiliyordu. 1825 senesinde yaşanan gelişmeler benzer bir manzaranın oluşmasına ortam hazırlamıştı. Rusların Tuna sahillerinde bulunan ambarlarını zahireyle doldurmanın, tertip ettikleri 60 bin kişilik bir kuvveti Besarabya'ya göndermenin ve Prut boyunda yapmayı düşündükleri Çasar binası için kereste sevk etmenin hazırlığı içinde oldukları duyulunca İsakçı, Maçin, Tolçı ve Boğdan gibi bağlı birimlerle, Silistre valiliği ve Babıâli üçgeninde ve yukarıya doğru bir istihbarat akışı başlıyordu.

46 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1141/45395-A*; 3 Şevval 1238/13 Haziran 1823.
47 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1083/44121*; 26 Rebiyülâhır 1239/30 Aralık 1823.

Bu sırada Osmanlı yönetici veya casuslarının karşılaştığı kimi problemler akışın kesintiye uğramasına sebep olabiliyordu. Mesela Boğdan'ın Müslüman idarecilerinin Silistre valisinden aldıkları emir doğrultusunda etrafa saldıklarını belirttikleri casusların dönüşü, Rusların uyguladığı karantina nedeniyle bir hayli uzamıştı. Ama idareciler onları beklemenin zaman kaybına sebebiyet vereceğini anladıklarından Boğdan'ın karşı yakasından temin ettikleri "sözüne güvenilir" iki kişiyi birbirlerinden habersiz olarak Besarabya'ya, Rusların kereste kesimi veya köprü faaliyetlerine ilişkin haberlerin doğru olup olmadığını tahkik etmeleri için de iki gayrimüslim ile bir Müslim tebaayı Prut boyuna göndermişlerdi. Raporun sonuna ise bütün casus ve adamlarının on güne kadar döneceklerini tahmin ettiklerini ve ne haber getirirlerse hemen İstanbul'a bildirileceğini not etmişlerdi.[48] Kşenov tarafına gönderilen casusları dönünce beş gün sonra bir istihbarat raporu daha kaleme almışlardı. Raporda, Rusların Kşenov'a askeri birlikler sevk ettiklerinin, ancak zahire depolama gibi bir faaliyet içinde olmadıklarının tetkik edildiğini bildirmişlerdi. Bu raporun sonuna da öncekine benzer bir not düşerek istihbarat çalışmalarının aralıksız sürdüğünü vurgulamak istemişlerdi.[49]

Ruslara karşı başlatılan bu istihbarat seferberliğine İsakçı Muhafızı Eyüp Paşa'nın da önemli katkıları olmuştu. Önce uygun ve gerekli gördüğü mahallere gönderdiği üç casus sayesinde Rusların Tımarova ve İsmail taraflarında zahire toplamak veya ambar inşa etmek gibi bir hazırlıkları olmadığını öğrenmişti. Sonra, Rusya'dan Tımarova'ya gelen tacirlerden, bir buçuk ay önce Besarabya'dan kaldırılan Rus askerlerinin Timurkapı tarafına gönderildiğini, bunun dışında herhangi bir askeri eylemlerinin söz konusu olmadığını duymuştu.[50]

Silistre Valisi Ahmed Paşa ise memuriyetinin bir gereği olduğunu ifade ettiği istihbarat çalışmalarını sadece koordine etmekle kalmıyor, casuslar kullanarak veya diğer kanallardan istifade ederek bilgi toplama faaliyetlerine katkı sağlıyordu. Nitekim birbiri ardına (ve kelimenin tam mana-

48 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43577-D;* 3 Rebiyülâhır 1241/15 Kasım 1825.
49 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1142/45448-A;* 8 Rebiyülâhır 1241/20 Kasım 1825.
50 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1013/42480-C;* 27 Rebiyülâhır 1241/9 Aralık 1825.

sıyla) etrafa casuslar salmak suretiyle yürüttüğü araştırmalar neticesinde Rusların o sıralar bol miktarda asker, zahire ve cephane toplamakla meşgul oldukları yönünde Babıâli'ye akseden haberlerin iç yüzünü ortaya çıkarıyordu. İlk tespitler Prut boyuna gönderilen casuslardan geliyordu: Ruslar, Prut boyundaki birliklerini sadece Hotin ve Bender taraflarına kaydırmışlardı. Her zaman yaptıkları gibi ambarlarındaki eski unları yenileriyle değiştirmeleri zahire tedarik ettikleri yönünde söylentiler çıkmasına sebep olmuştu. Yaş kasabası sakinlerinden bir kadının o civarlarda kendisine yaptırdığı küçük bir yerin üzerini bir miktar keresteyle örtmesi ise Rusların kereste hazırlayarak askeri istihkâmlar oluşturmaya çalıştıkları yönünde çıkan haberlere kaynaklık etmişti. Çünkü o haliyle terk olunan söz konusu yapı için kullanılanlardan başka hiçbir mahalde kereste kesimine veya köprü inşasına rastlanmamıştı. Hotin tarafında görevlendirilen iki Yahudi casusun dönüşüyle, Rusların donanma hazırladıklarına dair imparatorluk merkezine aks eden ve büyük kuşkulara sebebiyet veren haberin de asılsız bir iddiadan ibaret olduğu ortaya çıkıyordu. Çünkü "Ruslar için geleneksel bir eylem halini alan her Kasım ayında İsmail İskelesi'ndeki dubalarını[51] tamir etmenin dışında donanma oluşturmaya dair herhangi bir eylemlerine" tesadüf edilmemişti. Son tespitler ise Eflak tarafında görevli bir başka casusa aitti: Evet, etrafta bir askeri kıpırdanma vardır, ancak sanılanın aksine, Osmanlı İmparatorluğu ile uzaktan yakından ilgisi yoktur. Bu; sadece, İngiltere ve Fransa'nın Amerika'daki İspanyol kolonilerine bağımsızlık vermelerine Rusya ve Avusturya'nın rıza göstermemesinden kaynaklanan gerilimden başka bir şey değildir.[52] Neticede, bu geniş çaplı istihbarat çalışması sayesinde İstanbul'daki yöneticilerin endişesi sona eriyor, dolayısıyla ikinci bir vesvese halinin yaşanmasına meydan verilmiyordu.

Bu devirde Rus hedefli gelişen istihbarat faaliyetleri sadece onlar ve müttefiklerinin askeri hareketlerini takip etmekle sınırlı kalmamıştı. Çarlarının durum ve eylemlerinden haberdar olmak için de casuslar veya diğer kanallardan istifade edilmişti. Çar Aleksandr'ın seyahatleri, sağlık durumu

51 Yük taşımak veya köprü kurmak için kullanılan altı düz bir deniz aracıdır.
52 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43563;* 25 Rebiyülâhır 1241/7 Aralık 1825; *1060/43577;* 10 Rebiyülâhır 1241/22 Kasım 1825.

ve diğer devlet yöneticileriyle gerçekleştirdiği müzakereler[53] Babıâli'nin veya Osmanlı casuslarının ilgisini çeken başlıca konular olmuştu. Özellikle, onun ölümünden sonra kardeşleri Nikola ve Konstantin arasında başladığı sanılan çarlık mücadelelerinin seyrini öğrenmeye yönelik çalışmalar ise 1828-1829 harbinden önce Osmanlı istihbaratının Ruslara karşı yürüttüğü faaliyetlerin en kapsamlısı olmuştu. Hatta Osmanlı casuslarının Rusya içine kadar sokulduklarına tanık olmanın nadir gelişen örneklerine çarlık idaresindeki değişimi öğrenme çabaları sırasında tesadüf edilmiştir. Öte yandan, Osmanlı istihbarat tarihinde eşine az rastlanacak bir bocalama süreci de aynı çabalar sırasında yaşanmıştı. Zira mesele üzerinde üç yıl kadar süren yoğunlaşma birbirinden oldukça farklı bilgiler içeren istihbarat raporlarını ortaya çıkarmıştı. Bu süreç Boğdan voyvodasının Silistre Valisi Selim Paşa'ya gönderdiği 1824 tarihli ve Rumca bir istihbarat raporuyla başlıyordu. Selim Paşa voyvodanın aktardığı bilgileri kendi casuslarının getirdiği havadislerle harmanlayarak oluşturduğu istihbarat raporunu Babıâli'ye takdim ediyordu. Buna göre, çok hasta olan Çar Aleksandr kendisine veliaht tayin ettiği küçük kardeşi Mihail'e biat etmeleri için Rus halkı ile ülke dışında bulunan bürokrat ve generallerini Petersburg'a davet etmişti. Raporun Babıâli'ye ulaştığı günlerde ise İstanbul'da Rus idaresindeki değişimle ilgili bazı söylentiler türemişti. "Çarlığa aday olan ortanca kardeş Konstantin'in ilerde Rus tahtını elde edememesi için ülkeden kovulduğu" bu söylentilerin en dikkat çekici olanıydı. II. Mahmud ise reisülküttapın bir görüşme gerçekleştireceği İngiltere elçisinden Rusya'daki gelişmeler hakkında bilgi alabileceğini düşünüyordu. Ama sultanlar ve yöneticileri için Osmanlı istihbaratının hangi kanalının esas ve güvenilir olduğunu vurgulamak istercesine şu sözü sarf ediyordu:

> ancak gelecek havadis kâğıtlarından hakikati anlamak mümkün olacaktır.[54]

53 Örnek hükümler için bkz. *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1286/49855-A;* 23 Rebiyülâhır 1231/23 Mart 1816; *226/12569;* 27 Şaban 1232/12 Temmuz 1817; *1141/45395-A;* 3 Şevval 1238/13 Haziran 1823; *1200/47116;* 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825; *1060/43577-D;* 3 Rebiyülâhır 1241/15 Kasım 1825; *1060/43563;* 25 Rebiyülâhır 1241/7 Aralık 1825; *1055/43459-A;* 1 Rebiyülevvel 1242/3 Ekim 1826.

54 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 951/40854;* 16 Şevval 1239/14 Haziran 1824.

Görüldüğü gibi II. Mahmud hakikatin ortaya çıkarılacağına inanıyordu, lakin Tuna hattından ve imparatorluğun doğu hududundan gönderilen istihbarat raporlarının birbiriyle çelişir olması Rusya'daki gelişmelerin öğrenilmesini bir hayli geciktirmişti. Mesela Kars Muhafızı Salih Paşa'nın Tiflis'e gönderdiği casuslar şimdiye kadar isimleri geçen Mihail ile Konstantin'in yerine Rus bürokratlarının yardımıyla Aleksandr'ın diğer kardeşi Nikola'nın Rus çarlığına getirildiğini öğrenmişlerdi. Doğru bilgiye ulaşmışlardı, ancak Petersburg'da yaşanan çarlık çekişmesine ve neticelerine ilişkin gözlemleri yanlıştı. Çünkü Aleksandr'ın varisi Konstantin'in, kardeşi Nikola'nın çarlık tahtına oturtulmasına isyan ederek Petersburg'u ele geçirdiğinden, kendisine muhalefet edenleri öldüreceğini ilan ettiğinden, bu nedenle korkuya kapılan ve ülkenin iç düzeninin sarsılmasını istemeyen Rus bürokratların onun çarlığını kabullenmek durumunda kaldıklarından bahsediyorlardı.[55]

Salih Paşa'nın Rusya içine gönderdiği casuslar ise daha farklı bilgilerle dönmüşlerdi. Onlara göre, çarlık için hazırlanan Nikola'nın yerine bürokratların müşterek kararıyla Konstantin tercih edilmişti. Ancak Fransa ve Avusturya'nın buna itiraz ederek, çarlık için Konstantin'in yerine diğer kardeşleri Mihail'in daha uygun olacağını bildirmeleri Rus bürokratlarını ikilemde bırakmıştı. Bu yüzden Rus tahtı o sıralar boşta kalmıştı. Tahtı kimin dolduracağına ise muteriz devletler nezdine gönderilen elçilerin dönüşünden sonra karar verilecekti.[56] Sünne Boğazı Muhafızı Yunus Ağa da casuslarının getirdiği bilgiler ışığında "şimdilik kralları var yahut yok gibi" bir mananın hasıl olduğuna kanaat getirmişti. Kanaatleriyle birlikte Nikola'nın çarlık için ısrarcı bir tutum takındığı, ancak halkın kendisinden hoşnut olmadığı, buna rağmen mayıs ayındaki büyük şura kimi çar seçerse Rusların ona biat edeceği yönünde sağlanan bilgileri de Babıâli'ye aktarıyordu.[57]

Osmanlı yönetimi de Rusya'daki gelişmeleri öğrenmek için bütün bilgi kanallarını açık tutuyordu. Mesela hasta olan Aleksandr'ın birkaç gün önce öldüğünü Hocabey'den gelen bir İngiliz gemisinin kaptanı haber

55 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1168/46224-C;* 3 Cemaziyelâhir 1241/13 Ocak 1826.
56 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 813/37260;* 29 Zilhicce 1241/4 Ağustos 1826.
57 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43580-H;* 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826.

vermişti. O sıralar İngiliz elçiliğinin baş-tercümanı da gizlice Babıâli'ye gelerek, İstanbul'da bulunan İngiliz tüccar Blak'a Hocabey'deki meslektaşlarından "Aleksandr'ın 22 gün önce öldüğüne ve yerine Konstantin'in geçtiğine" dair bir mektup gönderildiğini ihbar etmişti.[58]

Çarlık çekişmesinin yanında Aleksandr'ın ölümünün ne şekilde gerçekleştiğine ve Ruslar arasında nasıl karşılandığına ilişkin ayrıntılarsa Çıldır Valisi Osman Paşa'nın Tiflis'e gönderdiği casuslar kanalıyla öğreniliyordu. Casuslar Aleksandr'ın Astarhan üzerinden Tiflis'e doğru yapılan bir yolculuk esnasında öldüğünü duymuşlardı. Ölüm haberi kendilerine ulaştığında ise Tiflis'teki Rus generalleri "batıl ayinleri" üzerine bir mateme bürünmüşlerdi. Hatta Tiflis tüccarına dükkânlarını kapattırdıkları gibi ticaret yapmayı da bir süreliğine yasaklamışlardı. Ayrıca Aleksandr'ın kardeşi "Deli" Konstantin'i yeni çar olarak tanımaları için Tiflis halkına baskı yapmaya başlamışlardı. Osman Paşa raporunun sonunda Tiflis'ten Çıldır'a geçen beş-on kadar zimmî tüccardan da benzer bilgiler alarak, casuslar kanalıyla sağlanan istihbaratı teyit etmiş olduğundan bahsediyordu.[59] Osman Paşa sadece Tiflis'te araştırmalar yürütmekle gelişmelerin iç yüzüne vakıf olamayacağını idrak ettiğinden Rusya içine de casuslar göndermişti. Onların getirdiği bilgilerse veraset çekişmelerinin seyrine ilişkindi. Buna göre "Deli" Konstantin'in çarlığı kabul görmüşken, hâlâ Nikola ve Mihail'i destekleyen Ruslar nedeniyle ülke kanlı bir iç savaşa sürüklenmişti. Pek çok insanın hayatını kaybetmesine sebep olan meseleye bir çözüm üretebilmek için Rusya'daki ruhban sınıfı da yoğun bir mesaiye başlamıştı.[60]

Bu sırada İsakçı Muhafızı Eyüp Paşa'nın takındığı tavır, konunun başında dikkat çekilen Osmanlıların Ruslara beslediği güvensizlik halini açıkça yansıtıyordu. Çünkü ona göre, Ruslar arasında bir ihtilal yaşandığına dair söylentilere inanmamak gerekiyordu. Bu nedenle onların hilelerinden bir an olsun gaflette bulunmamak gerektiğini ve hadiselerin iç yüzünü araştırmak için casuslarını eksik etmediğini vurguluyordu.[61] Nihayet Rusya tarafına gönderdiği casusların dönüşüyle Rusya'da bir iç savaş yaşandığına

58 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1163/46015-B;* 29 Zilhicce 1241/4 Ağustos 1826.
59 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1013/42476-B;* 25 Cemaziyülevvel 1241/5 Ocak 1826.
60 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 813/37260-C;* 17 Ramazan 1241/25 Nisan 1826.
61 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43580-I;* 13 Ramazan 1241/21 Nisan 1826.

inanıyordu. Nitekim ilk dönen casus, Nikola'nın 15 Mart'ta çarlığını ilan ettiğini haber veriyordu. Ardından gelen meslektaşı ise Rus ordu mensuplarının Nikola'nın çarlığını tanımamasından kaynaklanan sürtüşmeler sırasında 10 bin kadar insanın birbirini kırdığından bahsediyordu.[62] Gelişmeleri takip etmek için casuslarını Rusya tarafına sel gibi akıttığına vurgu yapan Maçin Muhafızı Süleyman Paşa'dan gelen raporlar da benzer yöndeydi.[63]

Söz konusu raporları İstanbul'a ulaştıran Tuna koordinatörü pozisyonundaki Silistre Valisi Ahmed Paşa ise kendi ifadesiyle Rusya'da bir karışıklık halinin mevcut olduğuna dair ilk duyumların alınmasından itibaren mesaisinin büyük bir kısmını Babıâli'nin merakını giderecek gerçek bilgilere ulaşmaya harcamıştı. İlk gönderdiği casuslar vasıtasıyla Aleksandr'ın yerine kardeşi Deli Konstantin'in Çar olduğunu öğrenmişti. Ancak kısa bir süre sonra Konstantin ile Nikola arasında amansız bir mücadelenin başladığı duyulunca gelişmelerin iç yüzünü öğrenmek için Rusya tarafına bir casus daha gönderme lüzumu hissetmişti. Nihayet gerek onun getirdiği bilgilerden gerekse Boğdan'ın Müslüman idarecilerinden müştereken gelen raporlardan "Rusya krallığı sandalyesine" Konstantin'in yerine Nikola'nın oturtulduğuna dair "sahih" istihbarata ulaşıldığını İstanbul'a bildirmişti.[64]

Casuslarının aktardığı bilgiler Rusya'daki gelişmelerin ana seyrini yansıtması açısından önemlidir. Ancak çoğu Osmanlı casusunun, bir iç savaşın ardından Konstantin'in Rus tahtına oturduğuna dair ulaştıkları bilgi gerçeklikten bir hayli uzak kalmaktadır. Nitekim Rusya'daki iktidar değişikliğinin esas seyri şu şekilde gelişmiştir: şehzadeliği zamanında Nikola'nın (I.Nikola, 1825-1855) Aleksandr'a halef olacağı sanılmıyordu; çünkü kendisinden büyük kardeşi (II. Katarina'nın İstanbul'a, "Grek Devleti"nin başına göndermek istediği) Konstantin resmen veliaht ilan edilmişti. Fakat Konstantin tahttan feragat edince Aleksandr, Nikola'nın kendisine varis olacağını tespit etmekle beraber bu husustaki fermanı (manifesto) yayınlayamadan ölmüştü.[65] Dolayısıyla Nikola'nın tahta geçeceği gündeme gelmediğinden muhtemelen daha önce duydukları veya edindikleri bilgilerin

62 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43580-A;* 9 Ramazan 1241/17 Nisan 1826.
63 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43580-G;* 17 Ramazan 1241/25 Nisan 1826.
64 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1212/47483;* 1 Cemaziyelâhir 1241/11 Ocak 1826.
65 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 53.

tesirinde kalan Osmanlı casusları Konstantin'i Rusya'nın başına geçmiş gibi gösterme hatasına düşmüşlerdi. İktidar değişimi sırasında Rusya'da yaşanan karışıklık ise Nikola'nın tahta çıkması (Aralık 1825) nedeniyle ilerici subayların (Dekabristler) ayaklanmasından kaynaklanmıştı. Kendisine reform tavsiye edenlerden duyulan kuşku, 1826 senesinde I.Nikola ve muhalifleri arasında bir dizi mücadelenin yaşanmasına sebep olmuştu.[66]

Böylece gerek adı konulmamış bir iktidar değişimi gerekse değişimin ardından Rusya'da çarlık çekişmeleriyle ilgisi olmayan kaotik bir ortamın oluşması, Osmanlı casuslarını yanlış bilgiye ulaşmanın yanında yanlış değerlendirmelerde bulunma gibi bir hataya sürüklemişti. Buna karşın bilgi toplama çalışmalarında hata yapmadıkları görülen Silistre Valisi Ahmed ile Kars Muhafızı Salih gibi paşalar ileriye dönük değerlendirmelerinde de aynı başarıyı yakalamışlardı. Mesela Ahıska'nın eski valisi Rusya'daki askeri hareketliliği Osmanlılara karşı açılacak bir harbin hazırlığı olarak Babıâli'ye yansıtıyorken, yürüttükleri bir dizi istihbarat çalışması sayesinde söylentilerin asılsız olduğunu ortaya çıkarmak yine adı geçen paşalara düşüyordu. Nitekim Ahmed Paşa, casuslarının getirdiği bilgiler doğrultusunda Rusların herhangi bir hazırlık içinde olmadıklarını ve tamamıyla iç karışıklıklarla uğraştıklarını öğrenmişti.[67] Salih Paşa da casusları vasıtasıyla Rusların mevcut vaziyetlerinden ve zabitlerinin tavırlarından Osmanlılara karşı herhangi bir askeri eyleme kalkışmalarının imkânsız olduğunu tetkik etmişti.[68] Dolayısıyla, Babıâli'ye sundukları raporların sonuna Rus tehlikesine ilişkin haberlerin vesveseden başka bir şey olmadığına ilişkin düştükleri notlar söz konusu istihbarat çalışmalarının birer mahsulüydü.

Çoğu zaman yersiz olduğu anlaşılsa da Osmanlılardaki kuşku hali, çarlık krizinin çözümünden yeni bir harbin başlayacağı 1828 senesine kadar artarak ve aralıksız devam etmişti. Çünkü iç sorunlarını halletmiş bir Rusya'nın Haziran 1826'dan itibaren yeniçeri ocağından yoksun kalan Osmanlı İmparatorluğu'nu rahatsız etmekten geri durmayacağı aşikârdı. O senenin Ekim ayında II. Mahmud'u imzalamaya mecbur bıraktıkları

66 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 275.
67 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1060/43580-F;* 23 Ramazan 1241/1 Mayıs 1826.
68 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 813/37254;* 19 Şevval 1241/27 Mayıs 1826.

Akkerman Sözleşmesi[69] Rus tehdidinin ilerde daha büyük boyutlara varacağının ilk emaresi olmuştu. Bu şartlar altında Osmanlı istihbaratı için Rusların hiçbir faaliyetini gözden kaçırmama gibi bir zorunluluk doğuyordu. Nitekim tehlike emarelerinin belirginleşmeye başladığı bir sırada sadrazam, Silistre Valisi Ahmed Paşa'dan hiç vakit kaybetmeksizin Rusların müstakbel plan ve hareketlerini öğrenmeye yönelik istihbarat çalışmaları başlatmasını istiyordu.[70] Bu noktada sadrazamdan alınan emre uygun olarak Silistre valisinin kendisine bağlı birimlere, Rus faaliyetlerini sürekli surette takip edebilmek için maiyetlerinde aylıklı casuslar bulundurmalarını bildirmesi oldukça önemli bir gelişme olmuştu. Çünkü bu bildirim; Osmanlı istihbarat faaliyetlerine bir süreklilik, casuslara ise daha önce hiç olmadığı kadar bir Osmanlı memuru görüntüsü kazandıracak nitelikteydi.

Bu bildirimi almasından ve vasallarına ulaştırmasından sonra Ahmed Paşa, her zaman yaptığı gibi Tuna hattı üzerinde Osmanlı istihbaratının en derli-toplu ve bir sistematiği olan çalışmalarını yürütüyordu. Mesela Kşenov'a ticaret bahanesiyle gönderdiği Salamon adındaki Yahudi casus kanalıyla öğrendiği "sınır boylarında Rusların herhangi bir askeri hazırlıklarının olmadığı" bilgisini İstanbul'a servis ediyordu.[71] Alınan emre uygun olarak istihbarat çalışmalarına belirli bir ivme kazandırdıkları anlaşılan bağlı birimlerin idarecilerinden, "aylıklı casuslar" vasıtasıyla sağlandığı vurgulanan bilgileri içerir raporların gelmeye başlaması, Osmanlı istihbaratının süreklilik ve casusların memurluk vasfına kavuşmaya oldukça yaklaştıklarına tanıklık edebilme adına önemlidir. Mesela İsakçı Muhafızı Eyüp Paşa o sıralar görevlendirdiği aylıklı casuslarla hudut başlarında ve

69 Prensliklerden Osmanlı askerlerinin çekileceğini ilan eden ve Karadeniz'in doğu ucunda Rus haklarını kabul eden Bükreş Antlaşmasından doğan ihtilaflar Akkerman Sözleşmesi ile geçici olarak hallediliyordu. Ayrıca Bükreş Antlaşması ile Sırplara verilen imtiyazlar genişletiliyor, Eflak-Boğdan ve Sırp beylerinin ileri gelen yerlilerden atanmaları, atama ve azillerinde Rus hükümetinin görüşüne başvurulması, içişlerine kesinlikle müdahale olunmaması, maktu bir vergi ile mükellef bulunmaları, Müslümanların sadece kalelerde oturması karar altına alınıyordu. Bu sözleşme Rusya'ya daha önce görülmemiş bir şekilde Boğaz'a giriş hakkı da veriyordu. II. Mahmud bunu Rusya'yı Akdeniz denkleminden çıkarmanın bir yolu veya en azından yeni ordusu hazır oluncaya değin bir geciktirme taktiği olarak görmüş olabilir. Daha fazla bilgi için bkz. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*,s. 315; Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 11; *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 219-220.

70 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1060/43580-F;* 23 Ramazan 1241/1 Mayıs 1826.

71 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1060/43580;* 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826.

İsmail'de bulunan Rus askerlerinin sayı ve hedeflerini tahkik etmekte olduğunu haber veriyordu.[72] Tolçı ve Sünne Boğazı Muhafızı Yunus Ağa ise aylıklı casuslar aracılığıyla gerçekleştirdiği gizli araştırmalar sayesinde insanın gözünü açacak (tebsîr) bilgilere ulaşma gayretinde olduğunu vurguluyordu. Bu kapsamda Ruslarda o sıralar herhangi bir kıpırdanmanın ve Besarabya bölgesindeki mevcut kuvvetlerinden başka yeni bir asker sevkinin söz konusu olmadığını öğrenmişti.[73] Ahmed Paşa, alt birimlerdeki idarecilerin gönderdikleri bu raporların birbiriyle ve kendi casusları kanalıyla sağlanan istihbaratla örtüşmesi neticesinde Rusların herhangi bir askeri hazırlıklarının söz konusu olmadığını Babıâli'ye bildirmişti. Bunu yaparken de kendisine ulaşan raporları özetlemiş, Boğdan'ın Müslüman idarecilerinden alınan gazete tercümelerini de aynen İstanbul'a göndermişti.[74]

Böylece Osmanlı imparatorluk yöneticilerinin o gün için Ruslardan kuşku duymalarını gerektirir bir gelişmenin söz konusu olmadığı ortaya çıkıyordu. Ancak kısa bir süre sonra, İsakçı'dan Silistre'ye oradan da Babıâli'ye gönderilen bir istihbarat raporu İstanbul'da oluşan havayı büsbütün değiştirecek türdendi. Çünkü raporda Rusların Tımarabad, Kşenov, İsmail, Akkerman, Bender ve Hotin havalilerine 60 bin kişilik bir kuvvetin yanında bol miktarda mühimmat sevk ettiklerinin casuslar kanalıyla öğrenildiğinden bahsediliyordu. Ahmed Paşa bir yandan imparatorluk merkezinin her ihtimale karşı tedbirli bulunması için raporu İstanbul'a gönderiyor, öte yandan haberlerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını anlamak için hemen casuslarını görevlendiriyordu. Bu şekilde başlayan araştırmaların neticesi ise pek bilindikti: Sınır idarecilerinin her Rus hareketliliğini Osmanlılara karşı girişilen bir seferin parçası olarak algılama alışkanlıkları nüksetmişti. Çünkü Ahmed Paşa'nın casusları, tedirginliğe sebebiyet veren hareketliliğin, hudut karakollarındaki Rus askerlerinin iki hafta kadar önce mübadele edilmelerinden başka bir gelişme olmadığını öğrenmişlerdi. Ayrıca Aleksandr zamanında Osmanlılarla sağlanan barışı aynen sürdürmeye meyilli olduklarının ve yakın zamanda Babıâli'ye karşı herhangi bir saldırgan

72 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43580-I;* 13 Ramazan 1241/21 Nisan 1826.
73 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43580-H;* 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826.
74 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1060/43580;* 15 Ramazan 1241/23 Nisan 1826.

politika izlemelerinin mümkün olmadığının Rusların mevcut vaziyet ve eylemlerinden anlaşıldığını da iddia etmişlerdi. Casuslardan gelen bu iddia ve bilgiler ışığında Ahmed Paşa bir kez daha Rus tarafında herhangi bir hazırlığın olmadığını Babıâli'ye iletiyordu.[75]

Görüldüğü üzere Ruslarla ilgili çıkan yalan-yanlış haberleri düzeltmek çoğu zaman Ahmed Paşa'ya düşmüştü. Ancak son düzeltmesinin üzerinden iki hafta geçmemişti ki "güvenilir ve işbilir" şeklinde nitelendirdiği casusları onu da benzer bir hataya sürüklemişti. Casusların aktardıklarına bakılırsa, Ruslar o güne kadar görülmedik genişlikte bir askeri hazırlıkla meşguldü. Buna göre, Turla Nehri'nden geçirilen 50 bin kişilik Rus birliğinin 32 bini ile İsmail'de bir ordugâh oluşturulmuş, kalan 18 bini ise Besarabya'ya dağıtılmıştı. İsmail Kalesi önündeki gemileri asker ve cephane ile doldurulduğu gibi karakollardaki asker sayısı üçten beşe çıkarılmıştı. Tuna civarındaki kale ve hendekler tamir ettirilmiş, ambarlarda bulunan buğday da peksimet yapılması için civar evlere dağıtılmıştı. Ayrıca Osmanlılarla savaşmak niyetinde olduklarına dair aralarında konuşmalar geçtiği de casuslarca işitilmişti.[76] Bu görüntü altında Rusların saldırıya geçmesi an meselesiydi ve Osmanlı imparatorluk merkezinin gerekli tedbirleri süratle alması gerekiyordu. Ancak o gün için öyle bir askeri hareketliliğin yaşandığına ilişkin herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ahmed Lütfi Efendi de Akkerman Sözleşmesinin müzakereleri devam ederken Rusların aradaki barışı hiçe sayarak Osmanlı topraklarına saldırmak kastında olduklarına dair Silistre valisinden Babıâli'ye ulaşan bir ihbarın sıhhat arz etmemesi nedeniyle geçiştirildiğine ilişkin bazı evraka rastladığını kaydetmiştir.[77] Zaten yaklaşık üç hafta sonra Ahmed Paşa da Babıâli'ye takdim ettiği bir istihbarat raporunda casusların edindiği önceki bilgilerin sağlıklı olmadığını itiraf ediyordu. Çünkü onların ardından görevlendirdiği casuslar, terk edilen arazilerde konuşlandırılan askerlerini geri çeken Rusların herhangi bir uygunsuz hareketlerini görmediklerini haber vermişlerdi. Bir sonraki casus grubu ise aynı istihbaratı biraz daha zengin kılarak dönmüştü. Hatta

75 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1011/42432;* 27 Şevval 1241/4 Haziran 1826.
76 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1061/43596;* 11 Zilkade 1241/17 Haziran 1826.
77 *Vak'anüvîs Ahmed Lütfî Efendi Tarihi,* I, s. 164.

çarlık idaresinin Osmanlılarla bir antlaşma imzalamak niyetinde olduğuna dair Rus halkı arasında konuşmalar geçtiğini, bu doğrultuda Petersburg'dan Bükreş'e bir kançılarya gönderildiğini bizzat duymuşlardı.[78]

Akkerman Sözleşmesinin imzalanmasından (Ekim 1826) üç ay kadar önce casusların bu yönde bilgi sağlamış olmaları Osmanlı istihbaratı adına önemli bir başarıdır. Sözleşmenin imzalanmasından hemen önce de benzer başarılarla karşılaşmak mümkündür. Başarının altındaki imzalar ise yine Ahmed Paşa ve casuslarına aittir. Sınır boyunda vazifesini tamamlayıp Silistre'ye dönen bir casus Rusya içindeki gelişmelere ilişkin önemli bilgiler edinmişti. Bu bilgiler Çar I.Nikola ile Ruslar arasında devam ettiği anlaşılan gerilime ilişkindi: Çar Nikola muhaliflerinden duyduğu korku nedeniyle etrafına çok sayıda asker toplamıştı. Kırım'dan toplanan 4-5 bin kadar kefilli askerin de Mirza Sefer Şah idaresinde Petersburg'a getirtilmesi Ruslarda büyük bir korku uyandırmıştı. Bu nedenle toplanan Rus devlet ricali çara şöyle bir soru yöneltmişti:

> ...Eğer bu orduyu toplamanızdaki maksat Osmanlılarla harp etmekse ne ala, değilse o kadar askeri besleyerek ülkeyi beyhude masrafa sokmanın manası nedir?

Nikola'nın cevabı ise, Osmanlılara ilk teklif götüreceğini, kabul edilirse imzalanacak antlaşmadan sonra askerleri dağıtacağını belirterek, kendisine iki aylık bir süre tanınmasını istemek olmuştu.[79] Bundan kısa bir süre sonra Sünne Boğazı Muhafızı Yunus Ağa'dan da söz konusu gelişmeleri teyit eder bir istihbarat raporu alınıyordu. Nitekim Ağa'nın casusları Rusların; Prut sahillerinde "kolinas" kurduklarını, 8 bölük askerlerini Tuna boyunda ve Besarabya havalisinde karakol suretinde görevlendirdiklerini ve bu birlikler arasından seçtikleri işe yarar askerleri Kırım'a gönderdiklerini öğrenmişlerdi. Bunun dışında herhangi bir hazırlıklarını görmemiş veya duymamışlardı.[80] Bu raporun Ahmed Paşa'ya takdiminden hemen sonra

78 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1038/43005;* 4 Zilhicce 1241/10 Temmuz 1826.
79 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1057/43486;* 13 Muharrem 1242/17 Ağustos 1826.
80 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1013/42480-E;* 29 Zilhicce 1241/4 Ağustos 1826.

Yunus Ağa'nın Besarabya'ya gönderdiği casuslar da dönmüştü. Getirdikleri bilgiler yatışmaya yüz tutan Rus endişesinin yeniden hortlamasına neden olacak türdendi. Çünkü Rusların bölgeye çok sayıda asker ve mühimmat sevk ettiklerini, Tuna boyundaki ambarlarını doldurma gayretine düştüklerini görmüşlerdi. Niyetlerinin ise Prut sahillerinden Osmanlı sınırlarına doğru ilerlemek "hülyasından" ibaret olduğunu öğrenmişlerdi. Ancak Yunus Ağa, Kırım'dan ziyaretine gelen yolculardan Rusların sefere yönelik herhangi bir hazırlıklarının olmadığını haber almıştı. Yunus Ağa'nın istihbarat çalışmaları casus ve yolcuların bilgisine başvurmakla da sınırlı kalmıyordu. Ayrıca üç sene kadar Ruslara soldat olarak hizmet eden ve İsmail havalisinde karakol olarak görevlendirilmişken firar edip kendisine sığınan bir Çerkesden de "Rusların sefer hazırlığı gördükleri yönündeki ihbarların sadece Besarabya'daki karakol kuvvetlerini değiştirmiş olmalarından kaynaklanan bir söylenti olduğu" bilgisini almıştı. Yunus Ağa kendi ifadesiyle o ana kadar sürdürdüğü çalışmalarla yetinmemiş, nihayet dört bir yana saldığı casuslar kanalıyla gerçekleşen birkaç günlük araştırma neticesinde edinilen bilgilerin birbiriyle örtüşmesinden sonra "Rusların Osmanlıları rahatsız edecek bir eylemlerinin söz konusu olmadığına kanaat getirerek" durumu Silistre üzerinden Babıâli'ye bildirmişti.[81]

Görüldüğü üzere Rus tehdidi sınır boylarında Osmanlı istihbarat çalışmalarını oldukça canlı tutuyordu. Gerçi bu canlılık çoğu zaman imparatorluk merkezinde Ruslara karşı yersiz endişeler doğmasına sebep olacak söylentilerin ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Ama 1826 senesinin sonlarına doğru Rus hududunda başlayan yeni bir hareketliliğe ilişkin alınan duyumlar sadece bir söylentiden ibaret değildi. Bunun yakın zamanda Osmanlılar üzerine açılması düşünülen bir seferin hazırlıkları olduğu çok geçmeden fark edilecekti. Bu aşamada Osmanlı istihbaratının artık oldukça hareketli ve dikkatli olması icap ediyordu. Aynı şekilde, önceki raporlarıyla gereksiz kuşkulara sebebiyet verdiklerinden Babıâli nezdindeki güvenilirliklerini bir dereceye kadar yitirmiş olmaları muhtemel olan Tuna istihbarat hattında görevli yöneticilerden gelecek raporların daha dikkate alınması ve aynı şekilde değerlendirilmesi de gerekiyordu. Bu süreçte Silis-

81 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, 1060/43577-B; 29 Zilhicce 1241/4 Ağustos 1826.

tre üzerinden İstanbul'a ulaşmaya başlayan ilk istihbarat raporlarından biri yine Yunus Ağa'ya aitti. Rapora derç edilen bilgilerin kaynağı ise Rus memleketlerine gönderilen iki casustu. Raporun içeriği de İsmail tarafında bulunan atlı ve piyadelerden müteşekkil 20 bin kadar Rus askerinin aldıkları emir doğrultusunda ihtiyaç fazlası elbise ve eşyalarını satarak hafif yüklü (sebükbarlu) bir vaziyette Prut Nehri civarında toplanmaya başladıklarına ilişkindi.[82] Yunus Ağa'dan bir gün sonra raporunu kaleme aldığı görülen İsakçı Muhafızı Eyüp Paşa ise Rusya tarafına gönderdiği casusların getirdiği bilgileri aktarıyordu. Buna göre, Ruslar İsmail Kalesi'nin özellikle İsakçı'ya bakan tarafını yükseltip, sağlamlaştırmışlardı. Ayrıca 26 Ekim 1826 tarihinde İsmail'e geleceği duyulan çarın kaleyi tamamlanmış bir şekilde görmesi için çalışmalarına hız vermişlerdi.[83] Kısa bir süre sonra da İbrail Muhafızı Süleyman Paşa'dan o ana kadar edinilen bilgileri doğrular bir istihbarat raporu geliyordu. Nitekim onun casusları da Rusların İsmail Kalesi'nin yıkık mahallerini tamir etmekle meşgul olduklarını öğrenmişlerdi. Süleyman Paşa raporunun sonuna Hocabey tarafına gönderdiği casusun getireceği bilgileri hemen rapor edeceğine dair de bir not düşmüştü.[84]

1826 senesinde Tuna hattında olduğu gibi, imparatorluğun doğu sınırlarında da Rus hedefli istihbarat çalışmalarında dikkat çekici bir yoğunluk söz konusuydu. Çarlıktaki değişim sırasında olduğu gibi, Kafkasya ve Gürcistan taraflarındaki Rus faaliyetleri hakkında İstanbul'u bilgilendirme amaçlı istihbarat çalışmalarında da Kars Muhafızı Salih Paşa öne çıkan isimlerden biri olmuştu. O senenin ilk günlerinde sadrazamdan alınan emir doğrultusunda görevlendirdiği casuslar kanalıyla Rusların bölgedeki kabilelerle sürdürdükleri mücadelelere ilişkin önemli bilgilere ulaşıyordu. Buna göre, Dağıstan'daki Lezki ve Kumuklar[85] geçmişte uğradıkları mezalim nedeniyle bölgelerindeki Rus birlikleriyle savaşmaya niyetlenmişlerdi. Gürcistan, Dağıstan ve Ejderhan'dan sorumlu olan Tiflis'teki Rus generali Paskiyeviç (Paskevitch) onların niyetlerini anlayınca üzerlerine yürümüştü, ancak bir savaşı göze alamamıştı. Geri çekilerek Dağıstan ile Gürcistan

82 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1055/43459-C;* 29 Safer 1242/2 Ekim 1826.
83 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1055/43459-A;* 1 Rebiyülevvel 1242/3 Ekim 1826.
84 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1056/43463;* 5 Rebiyülevvel 1242/7 Ekim 1826.
85 Bu kabileler hak.bkz. M.Sadık Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yay., İstanbul 2006, s. 20, 22.

arasındaki Kızlar adlı bir mahalde konaklarken Lezki ve Çepni gibi Dağıstan kabilelerinin baskınına uğramıştı. Askerlerinin çoğu öldürüldüğünden mukavemet gösterememiş ve kalan kuvvetlerle perişan bir vaziyette kaçmak zorunda kalmıştı. Salih Paşa bu bilgileri aktardığı raporunun sonunda söz konusu mücadeleler hakkında daha sağlıklı bilgi edinebilmek amacıyla Dağıstan tarafına tekrar casuslar gönderdiğine dikkat çekmişti.[86] Onlardan biri olan ve Dağıstan'a yedi merhale kalana kadar yaklaşmayı başaran casus ise önceki meslektaşının Lezki taifesi üzerine açılan ve başarısızlıkla neticelenen Rus hücumuna dair edindiği bilgilerle örtüşür ve biraz daha fazlasını içerir bir çalışma yürütmüştü. Paskiyeviç'in 2.500 seçkin soldatla giriştiği, ancak ahalisinin dağlık mahallerde bulunmalarından dolayı ikinci bir hezimete uğradığı Çeçen harekâtına ilişkin ayrıntılar[87] son casusun getirdiği yeni bilgilerdi.

Çıldır Valisi Osman Paşa da Çeçenlerle girişilen mücadeleler sırasında Rusların çok sayıda asker kaybına uğradıklarını casuslar kanalıyla öğrendiğini haber veriyordu.[88] Osman Paşa'nın, casusların getirdiği bilgiler doğrultusunda hazırladığını ifade ettiği bir diğer istihbarat raporu ise Babıâli için endişe arz ediyordu. Çünkü raporda, Rusların İranlılarla aralarındaki dostluğu kuvvetlendirmek ve sınırdaki askerlerini ihtiyaten takviye etmek için çalıştıklarından bahsediliyordu.[89] O sıralar Çıldır valiliğine Osman Paşa'nın yerine Rüştü Paşa getiriliyor, ancak istihbarat çalışmalarında herhangi bir kesinti yaşanmıyordu. Nitekim Rüştü Paşa, sınır idarecilerine imparatorluk merkezinden istihbarat toplama çalışmaları yürütmek yönünde bir sorumluluk yüklendiğini anlatmak istercesine hemen Gürcistan'a gönderdiği casuslar aracılığıyla Paskiyeviç'in Tiflis'teki faaliyetleri hakkında İstanbul'u bilgilendirme çalışmalarına başlıyordu. Babıâli'nin "Paskiyeviç'in Tiflis'e dahil olduğu günden itibaren askerlerini tertip etmekle meşgul olduğunu ve her gün 1-2 bin civarında soldat askerlerini Açıkbaş'a sevk ettiğini öğrenmesi bu sayede mümkün oluyordu. Daha önemlisi ise Rüştü Paşa'nın bir casusunca "Rusların, Açıkbaş ve Tiflis üzerinden Ahıska'ya, Gümrü ve Revan

86 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1168/46224-C;* 3 Cemaziyelâhir 1241/13 Ocak 1826.
87 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 813/37260;* 29 Zilhicce 1241/4 Ağustos 1826.
88 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1013/42476-B;* 25 Cemaziyülevvel 1241/5 Ocak 1826.
89 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 813/37260-C;* 17 Ramazan 1241/25 Nisan 1826.

taraflarından ise Kars ve Erzurum'a saldırmak niyetinde olduklarının"[90] öğrenilmesiydi. Bu istihbaratı önemli kılansa, ilerde de görüleceği üzere, iki yıl sonra yaşanacak gelişmeleri haber veriyor olmasıydı.

Bu arada Tuna hattında vazifeli İbrail Muhafızı Süleyman Paşa'nın çalışma sahasından bir hayli uzak olmasına rağmen Rusların Kafkasya'daki faaliyetleri hakkında İstanbul'u bilgilendirme çabalarına katkı sağladığı görülmektedir. Bilgi kaynağı ise Kırım'dan İbrail'e geçen bir Tatar olmuştur. Nitekim Tatar, yolculuğu esnasında rastladığı Rus birliklerinin Dağıstan taraflarında uğranılan hezimetlerden dolayı o havalideki birliklere yardım maksadıyla Deli Konstantin kumandasında yola çıkarıldıklarını haber vermiştir.[91]

Rusların Dağlıları dize getirme yönünde sürdürdükleri faaliyetlerden haberdar olma aşamasında, ayrıca Osmanlılar için son derece önemli olan Rusya ve İran devletleri arasındaki mücadele veya münasebetlerinin öğrenilmesine de gayret edilmişti. Çünkü Osmanlılarda bir paranoya halinin doğmasına sebebiyet verdiği aşikâr olan Rus askeri kıpırdanışının İran taraflarında hissedildiği zamanlarda imparatorluk merkezini büsbütün bir tedirginlik kaplıyordu. Raporlara açıkça yansıdığı üzere, çar ile şah arasında herhangi bir yakınlaşma olduğunda Babıâli yöneticilerinin iki devlet arasında Osmanlılara karşı bir ittifak kurulmadığına inanmaları, ancak doğu sınırlarından gelecek sayısız istihbarat raporuyla mümkün olabiliyordu. Aynı kaygıları taşıdıkları muhakkak olan Osmanlı sınır idarecileri içinse iki devlet arasındaki münasebetlere ilişkin yürütülen istihbarat çalışmaları neticesinde ulaşılan bilgileri İstanbul ile paylaşmak önceliği olan bir görev haline gelmişti. 1826 senesine kadar söz konusu münasebetleri öğrenmek için yürütülen Osmanlı istihbarat çalışmaları konunun akışını ve hacmini muhafaza adına bir sonraki kısımda, İran özelinde incelenecek olmakla birlikte yukarıda izahına çalışılan hususiyetleri daha belirgin kılabilme adına 1828-1829 Osmanlı-Rus harbinden hemen önce yaşanan gelişmeleri hatırlamak faydalı olacaktır. Mesela 1826 yazında, Dağlıları dize getirme gayretleri devam eden Ruslarla İranlılar arasında bazı gelişmeler yaşandığına dair

90 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1088/44264-K;* 25 Ramazan 1241/3 Mayıs 1826.
91 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1056/43463;* 5 Rebiyülevvel 1242/7 Ekim 1826.

haberler türeyince Osmanlı istihbaratı pür dikkat meseleye yoğunlaşıyordu. Beyazıt Mutasarrıfı Behlül Paşa kendi ifadesiyle haberlerin esasını anlamak amacıyla özel bir casusunu derhal Tebriz'e gönderiyordu. Casusun araştırmaları neticesinde haberlerin gerçek olduğu ortaya çıkıyordu. Buna göre, Ruslar yaklaşık 500 kişiden müteşekkil maiyetiyle bir elçilerini şehzade ile görüşmek üzere Tebriz'e göndermişlerdi. Görüşmenin ardından elçi şahın huzuruna çıkmak için Tahran'a geçecekti. Elçi göndermedeki maksatları ise Van, Şurevil ve Karabağ'ın kendilerine teslim olunması şartıyla bir antlaşmaya varmak, aksi takdirde yakında İran üzerine sefer açacaklarını tehditle karışık bir surette beyan etmekti.[92] Bundan kısa bir süre sonra ise Rusya içine gönderdiği bir casusunun "Rusların ülke içindeki karışıklıkları hallettikten sonra İran'a saldırmayı planladıklarını bizzat Rus zabitlerinden duyduğunu" bildirir bir istihbarat raporu Kars Muhafızı Salih Paşa'dan geliyordu.[93] Farklı paşaların farklı casuslarla aynı bilgiye ulaşmış olmaları münasebetiyle gerçeklik ve başarı arz eden Rusların İran hedefli planlarını öğrenmeye yönelik istihbarat çalışmaları neticesinde ulaşılan bilgilerin de İstanbul'daki yöneticiler için memnuniyet verici olduğu ve kuşkulanmalarını gerektirir bir gelişmenin olmadığına inanmalarını sağladığı muhakkaktır. Nitekim 1827 yılının hemen başında, isminin İsmail Hakkı olmasından başka hakkında bilgi sahibi olunamayan biri tarafından Rusların Aras Nehri'ni geçerek Tebriz'e ilerlemeye başladıklarına dair Babıâli'ye gönderilen bir rapor, önceki istihbarat çalışmasının gerçekliğine işaret ediyordu. Raporda, ayrıca "o taraflardan" gelen yolculardan "bir taraftan sefer hazırlıklarıyla meşgul olan Rusların öte yandan 10 bin kadar soldatla Revan'a yürümekte olduklarının da öğrenildiğine" dikkat çekiliyordu.[94]

1827 yazında ise Kars'ın yeni Muhafızı Osman Paşa'dan önceki bilgileri teyit eder bir istihbarat raporu alınmıştı. Özel bir casus kanalıyla ulaşılan bilgileri içerdiğinden bahsedilen raporda Karabağ tarafındaki Rus kuvvetlerine yardım için gönderilen 10 bin kadar askerin Revan'ın muhasarasından vazgeçilmesi nedeniyle Üçkilise'ye sevk edildiğine dikkat çekil-

92 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 813/37254-C;* 25 Şevval 1241/2 Haziran 1826.
93 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 813/37260;* 29 Zilhicce 1241/4 Ağustos 1826.
94 *BOA, C.HR, 3/145,* 3 Cemaziyelâhir 1242/2 Ocak 1827.

mişti. Osman Paşa raporunun sonunda diğer casuslarıyla Rusları adım adım takip etmekte olduğuna ve imparatorluk merkezindeki yöneticileri istihbarattan yoksun bırakmayacağına vurgu yapıyordu.[95] Sonraki istihbarat çalışmalarıyla da, az önce İstanbul'u bilgilendirmekten geri durmayacağı yönündeki teminatının içi boş bir söylemden ibaret olmadığını ispatlamıştı. Nitekim Rusların Revan Kalesi'ni düşürmeyi başardıklarının öğrenilmesi, o tarafa gönderdiği casusların araştırmaları neticesinde mümkün olmuştu. Osman Paşa, Rusların yeni istikametinin Hoy mu yoksa Tebriz mi olduğunun öğrenilmesi için bölgeye yeniden casus gönderdiğini de haber veriyor, ayrıca diğer bilgi kanallarından yararlanmayı ihmal etmiyordu. Mesela "Tebriz ve Hoy ahalilerinin sürekli haberleşme halinde bulundukları Ruslara bağlanmak isteğinde oldukları" bilgisini kendisine aktaranlar İranlı tacirler ve Revan ahalisinden bazı kimseler olmuştu.[96]

1828-1829 Harbi

Kuşkuyla ve genellikle sultanın imparatorluğunu dolaylı olarak ilgilendiren gelişmeleri öğrenme gayretiyle geçen yılların (1812-1828) ardından, iki devlet arasında oluşan yeni bir harp haliyle birlikte Osmanlı istihbaratı nihayet kendisiyle doğrudan alakalı olan Rus faaliyetlerini takip etmeye başlayacaktı. Hatırlanacağı üzere Yunan İsyanından (1821) sonra yaşanan gelişmeler iki devleti adım adım bir harbin eşiğine sürüklemişti. Yunan bağımsızlığını sağlamak için birlikte hareket eden İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri tarafından oluşturulan bir donanma 1827 senesinde Navarin'de Osmanlı donanmasını yok etmişti. En sonunda da Rumlarla ilgili isteklerine Osmanlı hükümetinden olumlu cevap alamayan söz konusu devletlerin elçileri İstanbul'u terk etmişlerdi. Bu gelişmelerin ardından Çar I.Nikola'nın daha Akkerman Sözleşmesinin yazısı kurumadan yeni tehdit ve tecavüzlere başlaması, Osmanlıları apaçık savaşa davet etmek anlamı taşıyordu. Zaten tekliflerinin reddedilmesi üzerine, 26 Nisan 1828 tarihli bir beyanname ile ordu ve donanması bulunmayan Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etmişti. Rus kuvvetleri, bir taraftan o devirde

95 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 768/36163-A;* 13 Zilhicce 1242/8 Temmuz 1827.
96 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 804/37130-B;* 3 Rebiyülâhır 1243/24 Ekim 1827.

iki devlet arasındaki sınırı oluşturan Prut Nehri'ni geçerek Boğdan'a, öte taraftan Kırım ve Karadeniz üzerinden Kafkasya sahilinde bulunan Anapa üzerine saldırdılar.[97] Rusların saldırıya geçtikleri işitilince II. Mahmud gelişmelerin farkında olduğunu gösteren şöyle bir açıklamada bulunmuştu:

> Devlet-i Aliyye'mizle Rusyalı muhârib olmayı çokdan beri kurmuş idi. Ya'nî Rum milleti hakkında olan teklîfi tamâmiyle kabûl olunsa da yine ileride muhârib olacağı işin gelişinden münfehim olmuşdur.[98]

Rus ilerlemesine ilişkin Babıâli'ye gelen evrakların mütalaasından ve gerçekleşen müzakerelerden sonra Osmanlı imparatorluk yöneticileri de 20 Mayıs 1828 Salı günü Rusya'ya harp ilan etmiştir. Hemen ardından da henüz oluşum halinde bulunan Asâkir-i Mansure ile diğer kuvvetlerden müteşekkil bir ordu Ağa Hüseyin Paşa komutasında Şumnu'ya gönderilmiştir.[99]

1828 baharında başlayan ve iki yıl kadar sürecek olan bu harp, II. Mahmud devri Osmanlı istihbaratının askeri sahada Ruslara karşı ne derece etkin ve yararlı olabildiğini ölçmek için önemli bir gelişme olarak durmaktadır. Osmanlılara resmen harp ilan etmeden evvel Rusların böyle bir niyet ve çaba içinde bulunduklarına dair Babıâli'ye ulaşan raporlarsa Osmanlı istihbaratı adına önemli bir başarı olarak kaydedilmelidir. Gerçi o senenin hemen başında İsakçı Muhafızı Eyüp Paşa casuslarının ve mühürdarının getirdiği bilgiler doğrultusunda Rusların muharebeye ilişkin herhangi bir hareket ve hazırlıklarının tetkik olunmadığına dair gerçeği yansıtmayan bir istihbarat raporu hazırlamıştı. Ancak raporunun sonuna, sunulan bilgilerin doğruluğundan emin olmadığı için Tuna boyuna tekrar casuslar çıkardığını ve Rusların tarih boyunca hileden geri durmadıklarının göz önünde bulundurulması gerektiğini ilave etmeyi unutmamıştı.[100] Böylece Eyüp Paşa bilgi kanallarının yanlış istihbaratını doğru değerlendirmesiyle çürütmüş oluyordu. Zaten İstanbul'a ulaşan istihbarat raporlarının kaba bir tasnifinden

97 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 14, 20.
98 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 20
99 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 113.
100 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1086/44213-A;* 13 Cemaziyelâhir 1243/1 Ocak 1828.

sonra Eyüp Paşa'nın aktardığı bilgilerde bir çarpıklık olduğu Babıâli yöneticileri tarafından kolaylıkla anlaşılmış olmalıdır. Çünkü diğer idarecilerce yürütülen istihbarat çalışmaları neticesinde Rusların yakında Osmanlılar üzerine açacakları bir harbin ön çalışması içinde oldukları vurgulanıyordu. Mesela Çernice Mütesellimi İsmail Bey, Karadağ'a gönderdiği bir casus sayesinde "Çar'ın yakında Osmanlılar üzerine girişeceği sefer için Balkan milletlerinden istifade etmek niyetinde olduğunun öğrenildiğini," Rusların harp ilanından tam bir ay evvel Bosna valisine haber vermişti. İsmail Bey'in casusu ayrıca çarın bir temsilcisinin deniz yoluyla yanına geldiği Karadağ viladikasından[101] bir harp durumunda ne kadar askerle Rusya'ya yardım edebileceği sorusuna cevap olarak aldığı 20 bin rakamından duyulan büyük memnuniyetle Karadağ'dan ayrıldığını da öğrenmişti.[102] Rusların harp ilanından on gün kadar önce kaleme aldığı istihbarat raporunda Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa da, Rusların Sırp liderlerine gönderdikleri bir mektupla "eğer Babıâli, Akkerman Muahedesinin uygulanmasına rıza göstermezse harp kaçınılmazdır" şeklinde bir bildirimde bulunduklarını casusları sayesinde öğrendiğini ifade etmişti.[103] Sırplara yönelik Rus bildiriminin eksik kalan kısmını ise Vidin Muhafızı İbrahim Paşa tamamlayacaktı. Paşa, casusları sayesinde Rusların, Sırp lider Miloş'a gönderdikleri söz konusu mektupla silahlarını Osmanlılara teslim etmemeleri tembihinde bulunduklarının öğrenildiğini rapor etmişti.[104]

Rusların harekete geçtiklerine dair İstanbul'a ulaşan istihbarat raporlarından birinin altında yine İbrahim Paşa'nın imzası vardı: Durumları hakkında gizlice bilgi toplamaları için görevlendirdiği iki casus Sırplarca yakalanarak, Bükreş'e gönderilmişti.[105] Ancak, Sırpların Karayova'ya kadar götürüp sonradan serbest bırakacakları bu casuslar esaretleri boyunca görüp işittiklerini gelip İbrahim Paşa'ya haber vermişlerdi. Evvela, bir general idaresinde 16 bin kişilik Rus birliğinin yanlarına aldıkları 26 topla birlikte Bükreş'ten Karayova'ya geçtiğini öğrenmişlerdi. Ayrıca birlikten

101 Osmanlı İmparatorluğu'nun Karadağ prenslerine verdiği unvandır.
102 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1134/45182-G;* 29 Şaban 1243/16 Mart 1828.
103 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1130/45050-B;* 1 Zilkade 1243/15 Mayıs 1828.
104 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1058/43519;* 5 Zilkade 1243/19 Mayıs 1828.
105 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1092/44308-A;* 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828.

ayrılan iki bin askerin Çernes'e, iki bininin de Niğbolu'ya sevk olunduktan sonra generalin kalan kuvvetlerle birlikte Kalkan üzerine varmak niyetinde olduğu casuslarca duyulmuştu.[106] Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'nın casusları da, Bükreş tarafında bulunan 100 bin kişilik Rus birliğinin Çar'ın kardeşleri komutasında Tuna sahillerindeki Osmanlı kalelerine hücum edeceklerini, ayrıca Belgrad muhasarası için de 20 bin kişilik bir ordu hazırladıklarını haber vermişlerdi.[107]

Görüldüğü üzere, Babıâli'ye resmen harp ilan etmeden evvel Rusların tavrını öğrenme aşamasında Osmanlı istihbaratı üzerine düşen sorumluluğu bir dereceye kadar yerine getirmiştir. Rusların düşmanca hareketlerinin İstanbul'da uzunca bir süredir ve kesin surette bilindiğini söyleyen Ahmed Muhtar, hal böyleyken, gerekli tedbirleri almak üzere Ağa Hüseyin Paşa'nın Rumeli'ye neden daha önce gönderilmediğini sorgulamaktan kendisini alamamıştır. Aradığı cevabı da o vakit ordu kadılığı ile seferde bizzat bulunan Osmanlı vakanüvisi İmamzâde Esad Efendi'nin tarihinde bulmuştur. Esad Efendi'ye göre II. Mahmud'un üzerinde nüfuzları olan Serasker Hüsrev Paşa ile taraftarlarının, Osmanlıların harp hazırlığı ve tahkimatla meşgul olduğuna dair alınacak duyumların çarlık idaresini kışkırtacağını düşünmeleri, Rus askerinin pervasızca saldırmasına kadar sessiz kalınmasına sebep olmuştu.[108] Dolayısıyla Alman istihbaratçısı General Gehlen'in "önemsenmiyor ise en iyi istihbarat raporunun dahi hiçbir önemi yoktur"[109] yönündeki saptamasından hareketle harpten evvel imparatorluk merkezine ulaşan istihbarat raporlarının da çok bir anlam ifade etmediğini belirtmek gerekiyor. İmparatorluğun içinde bulunduğu açmazların yanında, istihbarat raporlarının değerlendirilip gerekli tedbirlerin alınmayışı, Rus ilerlemesinin oldukça hızlı bir surette gelişmesiyle neticelenecekti:

Çar Nikola mayıs ayının sonlarında 35 bin kişilik bir kuvvetle Tuna'yı geçerek daha evvel Rus birliklerince kuşatılan İbrail önlerine gelmişti. Ruslar, 30 Mayıs'ta Osmanlı istihbaratında önemli etkinliği görülen Eyüp Paşa'nın muhafaza ettiği İsakçı Kalesi'ni zapt etmiş, 43 günlük

106 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1088/44268-A;* 27 Zilkade 1243/10 Haziran 1828.
107 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1011/42440;* 21 Şaban 1244/26 Şubat 1829.
108 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi,* I, s. 26, 83, 185.
109 Gehlen Reinhart, *Gehlen'in Anıları, 1942-1971,* (?), s. 46.

bir muhasaradan sonra, İbrail Kalesi'ni ele geçirmişlerdi (23 Haziran). İbrail'in düşmesi daha evvel muhasara altına alınan Dobruca'daki Osmanlı kalelerinin işgalini kolaylaştırmıştı: Haziran ayı bitmeden Maçin, Hırsova ve Köstence'nin yanında II. Mahmud devri istihbarat çalışmalarının en renkli simalarından olduğu defalarca vurgulanan Yunus Ağa'nın uzunca bir süre muhafızlığını yaptığı Tolçı Kalesi Ruslara teslim edilmişti. Daha önemlisi, Osmanlı müdafaa hattını güçlendirmenin yanında Bulgaristan sahilinde Karadeniz'e nazır önemli bir askeri liman konumunda bulunan Varna, uzun bir müdafaanın ardından 13 Ekim 1828'te Rus işgaline uğramıştı. Bir sonraki yılın 30 Haziran'ında ise Vidin Kalesi'nden sonra Tuna havalisinin kilidi,[110] aynı zamanda da istihbarat hattının koordine merkezi olan Silistre Eyaleti Rusların eline geçecekti. Silistre'nin düşüşünden sonra Balkan dağlarını aşan General Diebiç kumandasındaki Rus ordusu süratle Osmanlı başkentine doğru ilerleyecektir. 19 Ağustos'ta Edirne üç günlük bir kuşatmanın ardından ve pek bir direniş gösteremeden düşmüştü. Böylece başkentten 250 kilometreyi bile bulmayan bir uzaklıkta bulunan Ruslar İstanbul'u vurma mesafesine kadar yaklaşmışlardı.[111]

İmparatorluğun Karadeniz sahilleri ile doğu hududunda General Paskiyeviç kumandasındaki 49 bin kişilik Rus kuvvetinin ilerleyişi de aynı süratle gelişmişti. Amiral Mençikov ile vekili Geigh, o sıralar Osmanlıların Karadeniz sahilindeki en önemli dayanak noktası olan Anapa Kalesi'ni tam 40 gün süren bir kuşatmanın ardından, 23 Haziran'da zapt etmişlerdi. Anapa Kalesi'nden sonra Poti ve diğer Kafkasya kalelerini ele geçirdiler. Cüretkâr bir taarruzdan sonra Kars, 7 Temmuz 1828'de Paskiyeviç emrindeki Rus kuvvetlerinin eline geçti. Kısa bir süre sonra Ahilkelek ve Ahıska kaleleri de aynı akıbete uğradı. İlerleyişini sürdüren Rus birlikleri önce Ardahan'a, 8 Eylül'de ise Beyazıt'a girdiler. Böylece 1828 seferi, hudut boyunda bulunan Kars, Ahıska ve Beyazıt paşalıkları ile dokuz kalenin Ruslara geçmesiyle neticelenmiştir. Bir sonraki yılın 27 Haziran'ında da

110 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, II, s. 9.

111 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, II, Haz. Yücel Demirel, YKY, İstanbul 1999, s. 348, 375; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 90; Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 158-159; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 285-287; Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 56, 70-81.

Osmanlıların doğuda yürütülen istihbarat faaliyetleri için koordine merkezi konumunda bulunan Erzurum Rus işgaline uğramıştı. Ağustos başlarında ise Ruslar Karadeniz kıyısında yer alan Trabzon limanından sadece 50 mil uzaklıkta bulunuyorlardı.[112]

Görüldüğü gibi Rusların her ilerleyişi Osmanlı sınırlarındaki istihbarat bürolarının bir bir devre dışı bırakılması ile neticelenmişti. Hatırlanacağı üzere Rus işgaline uğrayan bu kentlerin idarecileri, birkaç ay öncesine kadar, harpsiz geçen zamanlarda imparatorluk merkezini etraflarındaki gelişmelerden haberdar etmek için casuslar veya diğer bilgi kanalları yoluyla istihbarat çalışmalarını kesintisiz surette sürdürme gayretinde olmuşlardı. Harp başladığında ise henüz işgale uğramadıkları zamanlarda bile kendilerinden nadiren haber alınabilmişti. Bu gelişme, idarecilerin aynı zamanda bulundukları birimin askeri yöneticileri olmalarından kaynaklanmıştır. Çünkü bir taraftan muhafazasına memur oldukları kentleri Rus tehdidinden korumak öte taraftan istihbarat çalışmalarını yürütmek oldukça güçleşmiştir. Nihayet kendilerine bağlı birimlerin ardından Tuna hattında ve doğu hudutlarında yürütülen istihbarat faaliyetlerinin koordine merkezleri olan Silistre ve Erzurum eyaletlerinin de düşüşü, Osmanlı istihbarat ağında tarihinin en büyük gediklerinin açılmasıyla neticelenmiştir. Dolayısıyla 1828-1829 Rus Harbi, hem savaş içinde hem de Edirne Barışının imzalanması sürecinde Osmanlı istihbaratının yetersizlik ve kırılganlığını açığa vurmuştur. II. Mahmud ve bürokratları, daha önce hiç olmadığı kadar, sınır idarecilerinden bağımsız ve imparatorluk merkezinden idare edilebilir bir istihbarat teşkilatının eksikliğini bu harp sırasında fazlasıyla hissetmiş olmalıdır.

Bütün eksiklik ve etkisizliğine rağmen Osmanlı istihbaratı, hareket, hedef, miktar ve mühimmat açısından Rus ordusu hakkında bilgi sahibi olmak için bir dizi faaliyet sürdürmüştür. Mesela, harp ilanı sırasında, hemen Karaburun tarafına bir miktar humbaracı ve lağımcı askeri gönderilmesi, Karadeniz Boğazı civarında Rusların harp gemilerinin göründüğüne dair

112 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 113; Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 209-211, 233-234; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 88; *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, II, s. 370, 386; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 284-292.

alınan istihbarattan sonra gelişen bir hadiseydi. Sadrazam Selim Paşa da kumandasındaki ikinci orduyla sefere giderken yol boyunca İstanbul'a götürülmekte olan Rus esirlerden birkaçını Burgos'ta (Lüleburgaz), otağının önünde sorguya çekerek Rus ordusunun durumu hakkında bilgi sahibi olmuştu.[113]

30 Haziran 1829 tarihinde savunduğu kentle birlikte esir düşecek olan Silistre Valisi Ahmed Paşa, idaresindeki yöneticilerle müştereken hazırladığı son istihbarat raporlarından birini Rusların harp ilanından yaklaşık bir ay sonra kaleme almıştı. Buna göre, Tuna koordinatörü Ahmed Paşa aldığı istihbarat üzerine Rus saldırısına maruz kaldığını öğrendiği İbrail ve Maçin gibi Tuna boyundaki birimlere imkânlar dahilinde ve süratle yardım göndermişti. İsakçı Muhafızı Eyüp Paşa da kendisine, Rusların çok sayıdaki kuvvetleriyle İsakçı'dan Silistre taraflarına geçmek niyetinde olduklarına dair bir ihbarda bulunmuştu. Tolçı Muhafızı İbrahim Paşa ise Eyüp Paşa'nın istihbaratını doğrulamaktan başka Rusların Karadeniz'e çıkarma yapmak için Hocabey İskelesi'nde donanma teçhiziyle meşgul olduklarını casusları vasıtasıyla öğrendiğini bildirmişti. Ahmed Paşa, haberlerin doğru olması durumunda düşman taarruzunun geri püskürtülebilmesinin ancak Serasker Hüseyin ve Kayınakam Halil paşalardan gelecek çok miktarda asker ve mühimmat desteğine bağlı olduğuna imparatorluk yöneticilerinin dikkatini çekmişti. II. Mahmud, Ahmed Paşa'nın istihbarat raporunun üzerine, çok sayıda askerleri olduğu anlaşılan Rusların Silistre tarafına sarkmalarına müsaade olunmaması için Serasker Hüseyin Paşa'ya durumun bildirilmesini, imparatorluk merkezinde de gereken tedbirlerin düşünülmesini, ayrıca Silistre valisine gayret ve cesaret verici bir cevap yazılmasını emretmişti.[114] Ancak Rus ilerlemesinin tahmin edilenden hızlı bir şekilde gelişmesi, imparatorluk merkezindekilerle taşra idarecileri arasında, II. Mahmud'un dikkat çektiği şekilde sağlıklı bir bilgi aktarımı yoluyla gerekli tedbirlerin zamanında alınmasını sağlayacak misallerin yaşanmasını imkânsız kılmıştı.

Bilgi kanallarındaki kısırlaşmanın bir yansıması olarak Osmanlı istihbaratı, Varna'nın muhasara altında bulunduğu bir sırada yol tezkeresi almak için Babıâli'ye gelen Sardunya elçisinin bilgisine başvuruyordu. Kendisine

113 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 64, 91-93.
114 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 520/25402;* 10 Zilkade 1243/24 Mayıs 1828.

Ruslarla ilgili bir istihbaratı olup olmadığı sorusu yöneltilen elçiden, Ruslar arasında şiddetli bir hastalığın baş gösterdiği,[115] bir önceki Cuma günü Varna üzerine gerçekleştirdikleri iki hücumdan sonra tam bir hezimete uğrayarak geri çekildikleri, bu nedenle de yeni birlikler talep ettikleri öğrenilmişti. Ayrıca elçi, Rus çarının Karadeniz'de yaptığı gibi, Mısır ve Akdeniz şehirleriyle sahillerinden de İstanbul'a zahire sevkiyatını önlemek için Akdeniz'deki amiraline boğazı abluka etmesi için bir emir gönderdiğinin, Viyana'dan kendisine gelen bir mektupta kayıtlı olduğunu haber vermişti.[116]

Rus işgaline uğramayan kentlerden olan Vidin, aynı zamanda harp içinde Tuna hattında ayakta kalabilen Osmanlıların yegâne istihbarat bürolarından biri olmuştu. Nitekim Tuna'dan İstanbul'a ulaşan az sayıdaki istihbarat raporunun altında en çok Vidin Muhafızı İbrahim Paşa mührünün mevcudiyeti tespit edilmiştir. Paşanın, casusların getirdiği bilgiler ışığında kaleme aldığını belirttiği raporlarından biri savaşın başlamasından yaklaşık üç ay sonrasına aittir. Raporda, Corvi taraflarına piyade ve süvarilerden başka birkaç da top getiren Rusların diğer askeri hazırlık ve hareketlilikleri de kayıtlıdır. İbrahim Paşa ayrıca Silistre tarafından Vidin'e gelen bir Tatardan da İbrail'in durumu hakkında içeriğini belirtmediği "müthiş bir havadis" aldığını ifade etmiştir.[117] Kısa bir süre sonra İbrahim Paşa'dan bir istihbarat raporu daha alınmıştır. Bu kez Rusya tarafına gönderdiği casus sayesinde, ordularına büyük miktarda mühimmat ve çok sayıda asker desteği gönderdiklerini ve bunların bölgedeki kuvvetlerle birleşerek Kalkan'da bulunan Osmanlı birlikleri üzerine hücum etmek kastında olduklarının aralarında konuşulduğunu öğrenmişti.[118]

İbrahim Paşa, böyle bir kriz devresinde Silistre valileri gibi Tuna hattı ile İstanbul arasındaki bilgi akışının koordinesini de sağlamıştı. Etraftaki Osmanlı idarecilerinin topladığı istihbarat raporları Vidin üzerinden Babıâli'ye ulaşmıştı. Mesela Temmuz 1829'da Lom[119] Voyvodası Hasan

115 1828 senesinde Rus orduları dizanteriden mustaripti. Bkz. Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 88.
116 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1210/47398;* 29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830.
117 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1092/44314-C;* 21 Zilhicce 1243/4 Temmuz 1828.
118 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1031/42866-D;* 11 Muharrem 1244/24 Temmuz 1828.
119 Bkz. İsmail Kahraman, *Balkanlarda Osmanlı Medeniyeti Belgeseli-I, Bulgaristan,* İstanbul 2000, s. 95.

Ağa casusları vasıtasıyla topladığı havadisleri içeren bir istihbarat raporunu İbrahim Paşa'ya yazmıştı. Bu yolla Babıâli'ye ulaşan raporda, Rahova'da ikamet eden Rus generalinin birlikleriyle Eflak tarafına geçtiğinden ve ikiye bölünen diğer Rus kuvvetlerinin de konuşlanmak üzere Rahova'ya getirildiğinden bahsedilmişti.[120] 1829 senesinde ise İbrahim Paşa, Vidin kolu çehrecisi olup Lom kasabasının muhafazasında bulunan Emin Paşa'nın casusları vasıtasıyla topladığı bilgileri kaydettiği istihbarat raporunu İstanbul'a ulaştırmıştı. Buna göre Lom tarafına geçmek arzusunda olan Ruslar çok sayıda kuvvetle çıktıkları Rahova'dan Lom kasabasının karşısında bulunan bir köye gelerek, geçiş için arabalarla getirdikleri köprü takımlarını kurmaya başlamışlardı.[121] Harbin sonlarına doğru İbrahim Paşa'nın gönderdiği bir başka istihbarat raporunun bilgi kaynakları ise Tuna'nın karşı tarafına gönderdiği casuslar ve Rahova ayanı olmuştu. Her iki kaynaktan da Karayova ve Corvi taraflarında bulunan Rus birliklerinin Rahova'ya geçirileceği, hatta kasaba önünde 500 çadırlık bir ordugâh kurulduğu haber alınmıştı.[122]

Etkinliğinin silikleştiği böylesi bir devirde Osmanlı istihbaratı kimi güçlüklerle de karşılaşmıştır. Ahmed Lütfi Efendi'nin kaydettiği üzere Sadrazam Selim Mehmed Paşa'nın istihbarat toplamak üzere Varna'ya gönderdiği üç köylüden biri dönüşte Ruslarca yakalanmıştı. Çarın huzurunda gerçekleşen sorgusunda kendisinden "sadrazamın az sayıda bir kuvvetle cepheye geldiğini" öğrenen Ruslar hemen Osmanlı kuvvetlerine bir baskın düzenlemek için harekete geçmişlerdir.[123]

Ruslara karşı imparatorluğun doğu sınırlarında yürütülen istihbarat faaliyetlerine ait ulaşılabilen raporlarda ise Tuna hattına nazaran sayısal açıdan bir fazlalık, hazırlayıcıları açısından da bir çeşitlilik söz konusudur. Tuna hattında olduğu gibi harp ilanından evvel Rusların hazırlık gördüklerinin öğrenilmesi, Tiflis'e gönderilen bir casus sayesinde mümkün olmuştur. Casus, Rusların Ahıska'ya asker getirdiklerini, oradan Ürgün'e geçeceklerini öğrenmiştir. Ayrıca kendisinin ileriye

120 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1031/42867-F;* 27 Muharrem 1245/29 Temmuz 1829.
121 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1062/43627-B;* 30 Muharrem 1245/1 Ağustos 1829.
122 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1037/42990-H;* 5 Rebiyülevvel 1245/4 Eylül 1829.
123 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, II, s. 343-344; Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 148.

gitmesi mümkün olmadığından Tiflis'teki Osmanlı yandaşlarından Deli Ocakkulu adlı bir şahsı Ülgün Kalesi'ni "casuslatmak" için temin etmiştir. Bu sayede Rusların köprü ve yollarını tamir ettikleri bölgeye cephane ve mühimmat naklettikleri de öğrenilmiştir.[124] Rusların Osmanlılara harp ilan ettikleri gün Çıldır valisi de ticaret bahanesiyle Tiflis'e gönderdiği Ahıskalı altı casusun getirdiği bilgiler doğrultusunda bir istihbarat raporu kaleme almıştı. Casuslar sayesinde General Paskiyeviç'in sefer hazırlıklarıyla meşgul olduğu, bu doğrultuda Karabağ'da bıraktığı soldatlarını yavaş yavaş Tiflis'e getirttiği öğrenilmişti. Daha da önemlisi Rusların dört koldan Ahıska üzerine saldırmayı planladıkları casuslarca duyulmuştu. Bu haberler üzerine Çıldır valisi, gerekli savunma tertibatını almaya başladığını, bu kapsamda istihkâmların kuvvetlendirildiğini, hendekler kazıldığını, mevcut zahire ve cephanenin çoğaltılmasına çalışıldığını Babıâli'ye haber vermişti.[125]

Savaşın başlarında ise Kars Muhafızı Emin Paşa, Rusların durumundan haberdar olmak için Kara İsmail adındaki casusunu Tiflis'e göndermişti. Bu sayede Karabağ tarafında bulunan Rus birliklerinin önce Tiflis'e, oradan Açıkbaş tarafına gönderildiklerini ve burada üç köyü zapt ettikten sonra Açıkbaş ahalisinin baskınına uğrayarak 3 bin kadar kayıp verdiklerini öğrenmişti.[126] Kars'ı işgal eden Rusların hastalıktan kırıldıklarının öğrenilmesi ise Karslı Mustafa Paşa'nın Kars'a ve düşman ordusuna gönderip sağ salim geri döndüklerini belirttiği casusları sayesinde mümkün olmuştu.[127] Gerçekten de Kars'ın işgalinden bir gün sonra, askerleri arasında kolera salgını baş gösterdiğinden Ruslar ilerleyişlerine 20 gün kadar ara vermek mecburiyetinde kalmışlardı.[128] 1829 senesindeki Millidüz Muharebesinden hemen önce de casuslar kanalıyla Rusların Kars önündeki büyük ordusundan başka, Benliahmed ve Kotanlu'da da kuvvetlerinin bulunduğu öğrenilmişti.[129]

124 *BOA, C.AS, 350/14490;* 9 Ramazan 1243/25 Mart 1828.
125 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1088/44264-F;* 11 Şevval 1243/26 Nisan 1828.
126 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 783/36613-E;* 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828.
127 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1016/42502;* 17 Muharrem 1244/30 Temmuz 1828.
128 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 148, 219.
129 İbrahim Aykun, "Paskeviç ve Şark Seraskerliği İle İlişkileri, *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 724.

İmparatorluğa hizmette uzun bir mazi ve tecrübeye sahip olduğu bilinen Erzurum Valisi ve Şark Seraskeri Galib Paşa'nın da Rusların tavır ve hareketleri hakkında Babıâli'yi bilgilendirmenin yanında yönlendirmek için de yoğun bir çabası olmuştu. Hatta Galib Paşa, istihbarat raporlarını bir haberci edasıyla imparatorluk merkezine takdim etmişti:

> Bugün yevm-i Cuma, öte yüzden casusumuz gelüb bu vecihle takrir-i havadis eylediler ki...[130]

Ancak Galib Paşa'nın gerek kendi casuslarından gerekse bölgedeki idarecilerden gelen bilgiler ve mevcut şartlar doğrultusunda gelişmelerin gelecekte alacağı istikamete ilişkin vardığı doğru çıkarımlardan hareketle imparatorluk yöneticilerini doğru yönlendirme çabası şark seraskerliğine Salih Paşa'nın atanması ile neticelenmişti. Nitekim İ.H.Uzunçarşılı'nın kendisinden müdekkik (inceleyici)[131] olarak bahsettiği Galib Paşa, Rusların Kars'tan sonra Ahıska'yı da düşürerek Erzurum'a doğru yürüyüşe geçtikleri sırada süratle asker ve mühimmat yetiştirilmezse kurtuluşun artık "ilahî yardıma" kaldığını ve bir an evvel barışa teşebbüs olunması gerektiğini Babıâli'ye bildirmişti. Bu bildirimi Osmanlı vekillerince kendisinin korkak ve işten anlamaz biri olarak damgalanmasına sebep olmuştu.[132] Oysa kısa bir süre sonra Erzurum'un işgaline kadar varacak olan gelişmeler Galib Paşa'yı haklı çıkaracaktı. Dolayısıyla öncesinde olduğu gibi, harp içinde de ciddiye alınmadığından doğru analiz edilemeyen istihbarat raporları gerekli tedbirlerin zamanında alınmasını imkânsız kılınca Rus yayılması da beklenmedik bir suret ve süratte gelişmişti. Hatta A.Bitis, Osmanlıların yenilgi sebeplerinden biri olarak düşmanın hareketleriyle ilgili istihbarat toplanmasına neredeyse hiç önem verilmemesini tespit etmiştir.[133] Mevcut raporlar, onun "hiçselliğe" varan yargısını bir dereceye kadar geçersiz kılmakla birlikte, imparatorluğun örgütlenmesinden kaynaklanan "işgal-

130 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1088/44264-M;* 1 Zilkade 1243/15 Mayıs 1828.
131 Uzunçarşılı, "Âmedî Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar," s. 359.
132 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi,* II, s. 371.
133 Alexander Bitis, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması," *Türkler,* C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 707.

ler ilerledikçe istihbaratsız kalma" halinin Osmanlı hezimetinde önemli bir etken olduğu muhakkaktır. Biraz umursamazlıktan ama daha çok imparatorluğun şartlarından kaynaklanan mevcut istihbarat çalışmalarına zamanında tedbirlerle karşılık verememe hali de yenilginin başlıca sebeplerinden biri olmuştur.

Şimdiye kadar çizilen olumsuz tabloya rağmen, 1828-1829 Rus Harbi, Osmanlı istihbaratının bazı hususiyet ve ilginç uygulamalarının tespit edilmesini mümkün kılmıştır. Mesela Varna'nın muhasarası sırasında Kaptan İzzed Mehmed Paşa imparatorluk merkezinden yardım çağrısında bulunmak için kaleme aldığı raporlarını birer değnek içine koyuyor ve 500'er kuruş karşılığında tuttuğu Tülemenlerle Babıâli'ye gönderiyordu.[134] Osmanlı kumandanlarının ordunun durumunu, Rusların eline geçer korkusuyla yazılı olarak değil de bir adamları vasıtasıyla şifahen İstanbul'a iletmiş olmaları da savaş sırasında Osmanlı istihbaratı adına karşılaşılan farklı uygulamalardan bir diğeri olmuştur. Mesela Sadrazam Reşid Mehmed Paşa, ordu hakkındaki bazı bilgileri sözlü olarak sultana arz etmesi için süvari miralaylarından Aşkar Bey'i İstanbul'a göndermişti.[135] Doğuda sürdürülen istihbarat faaliyetleri kapsamında ise bilgi toplamaktan farklı uygulamalara tesadüf olunmuştur. Mesela Çıldır Beylerbeyi Ahmed Rüştü Paşa, Serasker Galib Paşa'ya gönderdiği Mayıs 1828 tarihli bir durum raporunda, etraftan sürekli haberdar olma çabasında bulunmaktan başka, Açıkbaş ve Çerkes gibi Kafkas kabilelerini Ruslara karşı Osmanlı tarafına meylettirmek için idarecileriyle gizlice görüşmeler gerçekleştirildiğini haber veriyordu.[136]

II. Mahmud da Osmanlı tarihinde istihbarat özelinde bir ilke imza atmıştı: Nazır sıfatıyla orduda görevlendirdiği Hacı Saib Efendi vasıtasıyla Osmanlı ordugâhındaki gelişmelerden sürekli haberdar olmuştu.[137] Gerçi İ.H.Uzunçarşılı, I. Mahmud'un da harp sırasında ordularına gizlice gön-

134 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, II, s. 348; Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 99.

135 Hafız Hızır İlyas Ağa, *Tarih-i Enderun-Letaif-i Enderun (1812-1830)*, Haz. Cahit Kayra, Güneş Yay., İstanbul 1987, s. 332.

136 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 783/36613-D;* 11 Zilkade 1243/25 Mayıs 1828.

137 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, II, s. 339, 376.

derdiği güvenilir adamları vasıtasıyla vezir ve kumandanlarının faaliyetlerini takip ettiği[138] yönünde bir tespit de bulunmuştu, ancak bunun nasıl uygulandığına ilişkin herhangi bir bilgi mevcut değildir. Oysa II. Mahmud, ordudaki atamaların ne şekilde olması gerektiği noktasında da ordu nazırından danışmanlık hizmeti almıştır. Ahmed Muhtar'a göre "askerlik usulünce orduda hiçbir özel mevkii bulunmadığı halde boyundan büyük işler gören ve burnunu her işe sokan ordu nazırının muhbirlik ve müfettişlik için görevlendirildiği" muhtemeldir.[139]

İmparatorluğun Tuna ve doğu hududundaki istihbarat hattının etkinliğini yitirdiği sırada, tatarların Osmanlı istihbaratı içindeki önem ve etkinlikleri belirginleşmişti. Çünkü imparatorluk merkezinin savaşın seyri hakkında bilgi alabileceği kanalların kurumaya yüz tuttuğu bir sırada tatarlar devreye sokulmuştu. Böylece İstanbul ve ordugâh arasındaki bilgi akışını sağlamakta asli vazifelerini yerine getirmenin yanında tatarlardan doğrudan bir istihbarat elemanı olarak da istifade edilmişti. Harp sahasında inceleme ve araştırmalarda bulunmak için tatarların görevlendirilmesi aynı zamanda imparatorluk idaresine aracısız bilgi edinme imkânı sağlamıştı. Mesela, Rusların şiddetle muhasara ettikleri Varna'nın durumunu tahkik etmek için Kaymakam tatarlarından Hasan Ağa görevlendirilmişti. Muhtemelen gizliliği korumak için kendisine göreviyle ilgili herhangi bir yazılı bildirimde bulunulmamıştı (bila-tahrirat). Hasan Ağa, araştırmalarını tamamladıktan sonra muhasaraya ilişkin hazırladığı mufassal bir raporla İstanbul'a dönüyordu. Buna göre, "büyük ve küçük 44 parça gemiden oluşan Rus donanması Varna'ya gece gündüz top mermisi yağdırmaktadır. Ancak atışlarının pek azı şehir surlarına isabet etmektedir. Varna'da bulunan ve Ruslara mukabeleden geri durmayan Kaptan Paşa da düşman gemilerini aralıksız topa tutmaktadır. Ancak Varna'daki topların küçüklüğü düşman gemilerine hasar vermeyi güçleştirdiğinden, Kaptan Paşa Burgos'tan ve Çingene İskelesi'nden 9-10 çaplarında iki top getirilmesini istemiştir." Hasan Ağa, İstanbul'dan gönderilen büyük şahi toplara da Kırkkilise'de tesadüf etmiştir. Ona göre, gerek bunlar gerekse istenen toplar Varna'ya

138 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 292, 335.
139 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 108-110.

ulaştığında çok faydalı olacaktır. Rusların kara kuvvetlerinin sayısını 20 bin olarak kaydeden Hasan Ağa son olarak, Varna'ya dahil olan Sirozî Yusuf Paşa'nın beraberinde götürdüğü 7-8 bin kişilik kuvvetin Kaptan Paşa'nın maiyetindekilerle birleşmesinden sonra Osmanlı tarafında, yiyecek ve içecek hususunda olduğu gibi asker açısından da herhangi bir sıkıntının söz konusu olmayacağını ifade etmiştir.[140] Ancak raporun takdiminden tam bir ay sonra Varna'nın Rus işgaline uğraması, Hasan Ağa'nın mevcut vaziyete ilişkin oldukça iyimser bir tablo çizdiğini göstermektedir. İyi bir gözlemci yeteneğinin olmayışı, kötü haber getirmekten dolayı cezalandırılma korkusu veya iyi haberler için mükâfat koparma ümidi Tatar Hasan'ı böyle gerçeklikten uzak bilgiler aktarmaya itmiş olmalıdır. Zaten aynı tarihlerde teftiş amaçlı Varna'ya gönderilen Küçük Mirahur Mehmed Ağa, karadan ve denizden muhasara altına alınan şehirde ahalinin Ruslarca telef edilmekte olduğunu, arpanın bulunmadığını, buğdayın mevcudiyetine rağmen un yapmanın da mümkün olmadığını müşahede etmiş, ayrıca bir an evvel asker ve un yetiştirilmezse Rus işgalinin yaşanacağına dikkat çekmişti.[141]

Hasan Ağa, Osmanlı istihbaratı içindeki önemlerini ölçmek için iyi bir misal teşkil etmese de, tatarların, özellikle de cepheden İstanbul'a gönderilenlerinin, saray ve Babıâli'nin cephedeki gelişmeleri takip etmesinde yadsınamaz boyutlara varan faydaları olmuştu. Özellikle Ruslarla Şumnu önlerinde gerçekleşen çarpışmaların seyrinin öğrenilmesi Ahmed, Mehmed, Ali ve Emin ismindeki serasker tatarları sayesinde mümkün olmuştu.[142] Ancak tatarların etkinliği de Osmanlı istihbaratı hakkındaki "yetersizlik" hükmünü değiştirecek boyutlarda değildi.

Edirne Antlaşmasının imzalanmasından hemen evvel yaşanan gelişmeler ise harp süresince Osmanlı istihbaratı adına yaşanan krizin son evresine işaret etmektedir. Belirtildiği üzere, General Diebiç kumandasında Balkanlar'ı aşan Ruslar 20 Ağustos 1829'da hiçbir direnişle karşılaşmadan Edirne'yi işgal ettiler. Aynı gün Kırkkilise ve Lüleburgaz da Ruslara teslim edildi. Böylece harp tamamıyla Osmanlıların aleyhine döndü. Hatta İstan-

140 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1085/44182;* 2 Rebiyülevvel 1244/12 Eylül 1828.
141 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, II, s. 340.
142 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1035/42941-B;* 19 Muharrem 1245/21 Temmuz 1829.

bul ile Boğazlar dahi Rus tehdidine maruz kalmış gibiydi. İşte bu sırada, Balkanlar'ı aşarak Edirne'ye gelen Rus ordusunun sayısına ilişkin ortaya atılan abartılı rakamlarla korkuya kapılan Babıâli, Ruslarla barış görüşmelerine girişme kararı almıştı. Rumeli'deki Osmanlı kumandanlığından Rus kuvvetinin 100 bin kadar olduğuna dair bir bilgi alınmıştı.[143] Bu sayı hakkında bazı kaynaklar 50 bin, Sadrazam Reşid Mehmed Paşa 30 bin ve Edirne Vali Kaymakamı Vecihi Paşa da 40 bin olarak görüş belirtmişti.[144] Tahkikatta bulunmak üzere II. Mahmud tarafından Edirne'ye gönderilen süvari yüzbaşı vekili Rüstem Ağa ise Rus birliklerinin 40 bin asker ve 80 top ile Edirne'ye altı saatlik bir mahalle geldiğini ve Edirne'ye ilerlenirse karşı koymanın güç olacağını Serasker Kaymakamı Halil Paşa'nın kendisine ifade eylediğini haber vermişti. Anlaşılan o ki birbirinden farklı rakamlarla yanlış yönlendirilen II. Mahmud barışa razı olmak durumunda kalmıştı. Nitekim Rusların Kırkkilise'yi istila ettiklerine dair alınan haber üzerine şöyle bir bildirimde bulunmuştu:

> Edirne'de bulunan paşalardan gelen haberlerden sonra şehrin muhafazasının zor ve en az 40-50 bin askere bağlı olduğunun anlaşılması, o kadar askeri de kısa sürede toplamanın mümkün olmaması nedeniyle barış müzakerelerine girişilmesi ordu yöneticilerine bildirilmiştir.[145]

Ancak mesele üzerine kafa yoranlar, haklı olarak, müzakere kararı almanın yersiz olduğu noktasında birleşirler. Çünkü ortaya atılan rakamların aksine askeri durum Rusya'nın lehine değildi. Diebiç'in emrinde 10-15 bin kadar Rus askeri bulunuyordu. Bunlardan birçoğu da ciddi biçimde hastalıktan mustaripti ve silah bakımından yetersiz bir durumdaydı. Böyle perişan bir görüntü arz eden birliklerin Boğazlara kadar ilerlemesi ve

143 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, s. 388; Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, II, s. 33-35, 101; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 56-57.
144 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, II, s. 101; Yazar, kitabının daha sonraki bir kısmında Vecihi Paşa'nın Rus kuvvetlerinin 12 bin kişi olduğunu söylediğini kaydeder. *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, II, s. 409.
145 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, II, s. 383, 385.

İstanbul'u alması imkânsızdı. Kaldı ki Edirne'de 80 bin sakinden başka şehri müdafaaya memur Halil Paşa'nın kumandasında 15 bine yakın Osmanlı askeri vardı. İmparatorluk merkezinde de 30 bin asker bulunuyordu. I.Nikola'nın savaşı uzatmak niyetinde olmayışı da bundandı ve 9 Eylül'de Diebiç'e mümkün olan en kısa süre içinde Osmanlılarla bir barış sağlamasını bildirmişti.[146] Hatta "Rusların barışa meyilli olduklarının Rusya'daki elçilerince kendisine bildirildiğini" İstanbul'daki Danimarka elçisi Babıâli'ye haber vermişti.[147] Ancak Diebiç'in ilerleme hızının etkisinde kalan Osmanlılar, Rusların gücünü olduğundan fazla değerlendirip, geleneksel geciktirme taktiklerini uygulamadılar.[148] A.N.Kurat'a göre, şeyhülislamın ve paniğe kapılan bazı zümrelerin bilgisizlik ve korkaklıkları II. Mahmud ve Babıâli'yi barışa zorlayan amillerin başında geliyordu.[149]

Daha önce de belirtildiği üzere, esasında II. Mahmud Rus kuvvetleri hakkında araştırma yapması için Rüstem Ağa'yı Edirne'ye göndermekle doğru bilgiye ulaşma çabasını ortaya koymuştu, ancak Ağa yanlış bilgilerle İstanbul'a dönmüştü. Barış görüşmeleri başladığında ise murahhaslardan gelen şifreli mektuplar sayesinde Rus kuvvetlerinin sayısı hakkında bilinenler gerçeğe daha yakındı, ancak gelişmelerin seyrini değiştirmekten oldukça uzakta kalınmıştı. II. Mahmud Kaymakam Paşa'ya hitaben kaleme aldığı bir hattında "murahhaslarca gönderilen şifreli yazılarda açıkça belirtilmiyorsa da Rusların Edirne ve civarındaki asker sayılarının çok fazla olmadığına işaret ediliyor" demişti. Bu hat gereğince Babıâli'de toplanan meşverette murahhaslardan gelen evraklar değerlendirilmiş ve nihayet Rusların Edirne'de 20 bin askeri bulunduğuna, daha evvel ortaya atılan rakamların ise bir abartıdan ibaret olduğuna kanaat getirilmişti. Böyle bir bilgiye ulaşmaktan aldığı güçten olacak ki II. Mahmud "eğer Ruslarca mütarekeye razı olunmayıp, harpte ısrar edilirse imparatorluğun olanca gücüyle mukabele etmesini" Babıâli yöneticilerine bildirmişti.[150] Ancak

146 Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, II, s. 33-35, 101; Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 56-57; *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, II, s. 388; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 90.
147 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, II, s. 391.
148 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*,s. 91.
149 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 56-57
150 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, II, s. 385, 398, 400, 409.

II. Mahmud ve bürokratları, idare merkezlerinin kapısına kadar dayanan düşmanın durumunu tahkik etmek için gerekli olan bir istihbarat teşkilatına sahip olmadıkları gibi o yönde bir istihbarat çalışmasını da zamanında gerçekleştirememiş olmalarının cezasını, Yunanistan ve Sırbistan'ın özerkliğini tanıyan ve imparatorluktaki çözülmenin ilk habercilerinden olan 14 Eylül 1829 tarihli Edirne Antlaşmasını[151] imzalamakla ödemişlerdi.

Batılı tarihçilerden bazılarının tespitlerine bakılırsa, Osmanlı istihbaratının olumsuz görüntüsü savaştan sonra da devam etmişti. Buna göre Çar I.Nikola, Osmanlı-Rus ilişkilerinin geleceğine dair bir harita hazırlatmak için savaşın son haftalarında Kont V.P. Koçubey başkanlığında altı devlet adamından oluşan bir komite kurmuştu. Komite, Edirne Antlaşmasının imzalanmasından iki gün sonra (16 Eylül) raporunu çara takdim etmişti. Raporda; Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmanın Avusturya, Fransa ve İngiltere'nin hem Balkanlar'a hem de Akdeniz'in doğu kıyısına ayak basmalarına izin vermek anlamına geleceğine dikkat çekilmişti. Bu durumda çar, Rusya'nın Karadeniz'den çıkış yolunu başka bir gücün kapmamasını garantiye almak şartıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını koruma lüzumu hissetmişti. İşte tespitlere göre, II. Mahmud ve bürokratları Petersburg'daki bu tartışmalardan habersizdi, ama geleneksel düşmanlarının alışılmadık bir iyi niyet göstermeye başladığını çok geçmeden fark ettiler.[152] Zaten harp sahasında takip edilemeyen bir düşmanın idare merkezinde yapılan planlarından haberdar olunabilmesi, mevcut vaziyet itibariyle Osmanlı istihbaratı için oldukça abartılı bir gelişme olurdu.

Ruslar işgal ettikleri toprakları Edirne Antlaşması şartlarına uygun olarak iade etmişseler de Osmanlı istihbaratının Tuna hattında tekrar etkinlik göstermeye başladığını gözlemleyebilmek için biraz beklemek gerekmiştir. Silistre valileri öncülüğünde istihbarat faaliyetlerinin yeniden canlılık kazandığına dair tespit edilebilen en erken tarihli belge 1833 tarihine aittir. Ancak Silistre valiliğine yeni atanan Mehmed Paşa casuslarını bu kez Rusya tarafına değil, vali olarak atandığı şehre göndermek durumunda

151 Antlaşmanın hükümleri için bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 294; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 94; Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 159.
152 Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 160; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 89-90.

kalmıştır. Çünkü Silistre Ruslarca henüz tahliye olunmamıştır. Memuriyetinin merkezi olan Rusçuk'ta bulunan Mehmed Paşa ise sadrazamdan kendisine gelen emre uygun olarak Rusların şehirdeki tavır ve hareketlerinin içyüzünü öğrenmek için özel bir adamını gizlice Silistre'ye göndermiştir. Bu sayede Silistre'den bir saat kadar uzakta, top ve mühimmatlarıyla hazır bekleyen 8 bin kişilik Rus kuvvetinin yanında o civarlarda 15 bin kadar daha askerlerinin bulunduğu ve Silistre Kalesi'nin dahilinde 15 kadar taş duvarlı ve üzerleri kiremitle örtülü büyük kışlalar inşa eyledikleri müşahede edilmiştir. Ayrıca İstanbul'da Osmanlı yöneticileriyle görüşmekte olan elçilerinden ne şekilde haber gelirse öylece hareket edeceklerinin aralarında konuşulduğu da duyulmuştur. Dolayısıyla şehri tahliye etmelerinin İstanbul'dan gelecek habere bağlı olduğu bu sayede anlaşılmıştır.[153]

Son olarak, II. Mahmud devrinin sonuna kadar Rusya hedefli askeri istihbarat çalışmalarının önceki yıllarla mukayese edilecek bir yoğunlukta olmadığını belirtmek gerekiyor. Bu gelişme her şeyden önce iki devlet arasında, değil bir harp halinin, harbe dair kıpırdanışların dahi görülmemesiyle alakalıdır. Çünkü çarlık idaresi biraz evvel belirtilen sebeplerden ötürü Osmanlı varlığının devamından yana bir tavır takınarak mevcut ilişkileri iyileştirme yönünde bir çaba içine girmişti. Bu çaba, Mehmed Ali Paşa krizinin yaşandığı sırada kendisini fazlasıyla hissettirmişti. Navarin baskınından sonra su yüzüne çıkan ve ancak II. Mahmud'un ölümünden sonra çözüme kavuşturulacak olan bu kriz süresince Osmanlı yönetiminin, dolayısıyla istihbaratının tamamıyla Mısır tarafında yaşanan gelişmelere kulak kesilmiş olması da Rusya'yı Babıâli'nin gündeminde daha alt sıralara itmiştir.

Osmanlı idaresinin Tuna ve doğu hattında birer istihbarat bürosu olarak kullandığı birimlerin 1828-1829 harbinden, Eflak-Boğdan voyvodalıklarının da Yunan İsyanından sonra, imparatorluk merkezi için bilgi toplama etkinliklerine ilişkin eski görüntülerinden bir hayli uzakta kalmış olmaları da, Rusların askeri faaliyetlerini takip edebilmeyi güçleştirmiş olmalıdır. Devletler arasındaki son harpten II. Mahmud devrinin sonuna kadar geçen süreçte (1830-1839) Ruslarla ilişkili olarak Babıâli'ye nadiren ulaşan askeri temalı istihbarat raporlarından birinin kendilerinden daha

153 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1040/43064-A;* 9 Muharrem 1249/29 Mayıs 1833.

ziyade diplomasi sahasında faydalı olmaları beklenen bir kanaldan, Viyana Elçisi Rıfat Bey'den[154] gelmiş olması da diğer bilgi kanallarının eski etkinliklerini yitirdiklerinin açık bir göstergesidir.

İran

II. Mahmud devrinin Osmanlılarla harp halinde olan bir diğer devleti İran'dır. Kısa bir süre evvel İran'da yaşanan siyasal olaylar[155] yeni bir hanedanı, Kaçarları iktidarı getirmişti. Bu iktidar 1794'ten 1925'e değin ülkenin başında kalmıştır. 1795'ten itibaren İran'ı yönetmeye başlayan Feth Ali Şah (Baba-Han), biraz da Rusların teşvikiyle 1815'ten sonra doğuya doğru ödünler elde etmek istemiş, bu amaçla Irak'a saldırılarda bulunmuştu. Bu durum II. Mahmud'u Ekim 1820'de ona karşı bir savaş ilan etmeye itmişti.[156]

Savaşa ve yürütülen istihbarat çalışmalarına geçmeden önce bilgi toplama çalışmalarındaki gereklilik ve yoğunluğu anlamlandırma açısından arz ettiği önem münasebetiyle Osmanlıların İranlılara bakış açılarına kısaca değinmek faydalı olacaktır. İlk olarak ifade etmek gerekiyor ki Osmanlılarda Hıristiyan dünyasına karşı duyduğu güvensizlik, Müslüman bir devlet olmasına rağmen İranlılar için de geçerliydi. Çünkü İran eskiden beri Osmanlıların başka taraflardaki uğraşlarını fırsat olarak değerlendirme gibi bir alışkanlık edinmişti. "O vakit İran Devleti'nin hali pek acayipti" diyen Cevdet Paşa da, şah ve elçilerinden aradaki barışa aykırı herhangi bir hareketin yaşanmasına izin verilmeyeceğine dair alınan teminatlara rağmen vali ve serdarlarının sürekli Osmanlı sınırlarına saldırmaları nedeniyle İranlılardan güven duyulmadığına vurgu yapmıştır.[157] Üstelik bu güvensizlik hali bir harp ortamında Osmanlı topraklarındaki İranlıları da kapsayacak bir genişliğe ulaşıyordu. Mesela iki devlet arasında bir savaşın patlak verdiği 1821 senesinde Bursa, Hüdavendigâr, Kütahya ve İzmir gibi ticaret kentlerinin idarecilerine Babıâli'den gönderilen emirlerle "İran

154 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 951/40843;* 3 Cemaziyülevvel 1254/25 Temmuz 1838.
155 13 Nisan 1797'de Şuşa'yı işgal ederek şehir halkını katleden Ağa Muhammed Şah'ın iki gün sonra burada uğradığı suikastla öldürülmesi üzerine Şiraz ve Fars vilayetleri hâkimi Feth Ali Han, kendisini Şah ilan etmişti. Bkz. Bilge, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, s. 164.
156 Robert Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (XIX.Yüzyılın Başlarından Yıkılışa)*, II, Çev. Server Tanilli, Adam Yay., İstanbul 2002, s. 34.
157 *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 5.

devletinin aradaki barışa rağmen bir saldırı hareketine cüret etmesinden dolayı Osmanlı ülkesinde bulunan İranlılara da güvenilemeyeceğine" dikkat çekiliyordu. Bu nedenle Osmanlı idarecilerinden, açıktan veya casuslar vasıtasıyla yürütülecek araştırmalardan sonra tespit edilecek olan İranlı tüccar veya diğer vatandaşların yakalanarak hapsedilmeleri istenmişti.[158] Bu uygulamanın yanında devrin Şeyhülislamı Zeynelabidin Efendi'nin (1815-1818) sarf ettiği şu söz de Osmanlı yöneticilerinin İranlılara bakışını en açık şekilde ifade ediyordu:

> Osmanlılara harp ilan ederek İslam hudutlarını tecavüze yeltenen ve Müslümanlara kurşun sıkan İran milleti, sadece Osmanlılara değil bütün İslam âlemine karşı ihanet ve kötü işler etme konusunda kâfirlerden daha fenadır.[159]

Savaşın Öncesi ve Seyri

Ortam böyle güvensiz bir durumdayken, tahta çıkan II. Mahmud Ruslarla süren savaş ve ardından da merkezi idareye çeki düzen verme çabaları, İran tarafındaki gelişmeleri araştırma konusunu imparatorluk merkezinin veya Osmanlı istihbaratının gündeminde alt sıralara itmiş, 1820'lere gelinceye kadar da durum böyle devam etmiş gibidir. Durumun değişmesi, yani İranlıların askeri faaliyetlerini takip etme lüzumunun yeniden hissedilmesi ise ancak iki devlet arasında bir harbin yaşanacağına dair belirtilerin artmasından sonra gelişen bir hadise olmuştur. İmparatorluğun doğu sınırlarında, dolayısıyla İranlılara karşı da yürütülen istihbarat faaliyetlerinde Osmanlı idari teşkilatlanmasına uygun olarak Babıâli ile bölge idarecileri arasındaki koordinasyonu Erzurum valilerinin sağladığı daha evvel ifade edilmişti. Ayrıca Osmanlı casuslarının Hıristiyan dünyasına kıyasla İran coğrafyasına, o coğrafyanın dil ve kültürüne daha aşina olmaları kendilerine bilgi toplama faaliyetlerinde kolaylık sağlamış olmalıdır. Üstelik II. Mahmud devrinin ilk yıllarında İran'a karşı daha sistemli

158 *BOA, A.DVN.MHM.d, 240, s. 58, hüküm: 194;* Evâsıt-ı Safer 1237/Kasım 1821; *s. 59, hüküm: 196;* Evâhir-i Safer 1237/Kasım 1821; *s. 60, hüküm: 198; s. 63, hüküm: 205; s. 69, hüküm: 232; s. 75, hüküm: 247;* Evâil-i Rebiyülevvel 1237/Kasım-Aralık 1821; *s. 84, hüküm: 289;* Evâsıt-ı Rebiyülahir 1237/Ocak 1822.
159 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 284/17078;* 29 Zilhicce 1230/2 Aralık 1815.

bir istihbarat ağının mevcudiyetine ilişkin önemli izler vardır. Mesela 1811 tarihli bir vesikada kaydedildiği üzere "Irak'ın durumundan başka Babanlı Abdurrahman Paşa, Süleyman Paşa ve diğerlerinin mücadeleleri[160] hakkında İran'da bulunan bir istihbarat memurundan oldukça mühim bilgiler elde edilmişti."[161] Muhtemelen kimliğinin açığa çıkmasını istemeyen bir casusun "İran ve havalisinin vaziyetine ilişkin" kaleme aldığı 1814 tarihli bir mektubu imzasız olarak ve doğrudan İstanbul'a ulaştırmış[162] olması da, Osmanlı istihbaratının söz konusu ağa sahip olduğuna dair önemli bir emare olarak kabul edilebilir. Ancak II. Mahmud devrinin sonuna kadar İran'da ikamet eden bir istihbarat memurunun varlığına ilişkin başka bir bilgiye tesadüf edilememiş olması, Osmanlı istihbaratının şahın ülkesinde daimi bir büroya sahip olduğu yargısına ulaşmayı engelliyor.

15 Kasım 1821 tarihinde cereyan eden Kaçar Savaşından önce Osmanlıların İran hedefli bilgi toplama çalışmalarının ana temasını Ruslarla aralarında yaşanan gelişmeler oluşturmuştu. Ruslar, Napolyon tehlikesini atlattıktan sonra Kafkaslar'a yönelmiş ve 1813 senesinde İranlıları ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Yenilginin ardından İranlılar Ruslarla çok kötü şartlar ihtiva eden 1813 Gülistan Antlaşmasını imzalamak mecburiyetinde kalmışlardı.[163] İranlıların yenilgisi ve sonrasındaki gelişmeler Erzurum Valisi Mehmed Emin Paşa tarafından aynı yıl İstanbul'a rapor edilmişti. Casusların getirdiği bilgiler ışığında hazırladığını belirttiği raporunda ilk olarak, Şehzade (Abbas Mirza) komutasındaki İran ordusunun Ruslar karşısında uğradığı hezimet ve akabinde yaşanan perişanlık hali tasvir edilmişti. Ardından, şehzadenin Tebriz'de, Tebriz Serdarı (ve Revan Hanı) Hüseyin Han'ın ise Revan'da asker toplamakla meşgul olduklarından bahsedilmişti. Ayrıca Mehmed Emin Paşa, o sıra Ruslarla bir muhare-

160 Bağdat valisi Küçük Süleyman Paşa 1808 senesinde İstanbul'a haraç ödemeyi reddedip yarı bağımsız bir vali görüntüsüne bürünmüştü. Bunun üzerine onu yola getirmekle görevlendirilen Halet Efendi, 1810 senesinde Musul Mutasarrıfı Abdülcelil-zâde ile Baban Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'nın adamlarını da yanına alıp 10 bin kişilik bir kuvvetle Süleyman'ı alaşağı etmek üzere Bağdat'a yürüyecek ve amacına da ulaşacaktı. Bkz. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 300. Cevdet Paşa, bu mücadeleler sırasında Süleyman Paşa'nın casuslar kullandığını kaydediyor. Bkz. *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 246-250.
161 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1343/52482-Ç;* 29 Zilhicce 1225/25 Ocak 1811.
162 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 807/37194-D;* 29 Zilhicce 1229/12 Aralık 1814.
163 Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara 1999, s. 77-78.

beleri olmadığından İranlıların yeni bir harp için mi yoksa Osmanlılardan duyulan korkudan dolayı mı asker topladıklarını ve ülkelerindeki diğer gelişmeleri derinlemesine araştırmaları için önce iki tatarını, ardından da güvenilir ve zemine hâkim olduğunu belirttiği bir casusunu İran havalisine gönderdiğini raporunun sonuna ilave etmişti.[164]

Babıâli'ye farklı kanallardan ulaşan istihbarat raporlarına göreyse, o sıralar Kirmanşah'da bulunan diğer İran şehzadesi Mehmed Ali Mirza'nın da Osmanlı ile İran arasındaki antlaşmaya aykırı bazı uygunsuz eylemler içinde bulunduğu ve asker toplamakta olduğu anlaşılmıştı. Bunun üzerine Diyarbakır Valisi İbrahim Paşa'ya İranlıların bölge emniyetini ihlal eden hareketlerine dikkat edilmesi, civar idareci, aşiret ve kabilelere hazırda bulunmaları gerektiğinin bildirilmesi ve casuslar kanalıyla gelişmeleri takip etmekten geri durulmaması gerektiği yönündeki tembihleri içeren bir emir gönderilmişti.[165] Babıâli'ye ulaşan 1814 tarihli ve imzasız bir casus raporunda ise şahlık mücadelelerinden dolayı Horasan ve Şiraz taraflarında baş gösteren kargaşanın ne şekilde cereyan ettiği belirtildikten sonra Rusların İran içinde inşa ettikleri dört adet kale, yerleri ve nitelikleri ile birlikte tasvir ediliyordu. Casus, raporunun sonuna da "kısacası İran'ın her tarafında karışıklık ve kargaşa hâkimdir" şeklinde bir not düşmüştü.[166]

İmparatorluğun doğu hudutlarında vazifeli idarecilerden, özellikle İran ve Rusya'nın birbirleriyle sürekli çekişme halinde olduklarına dair haberler alındıkça Osmanlı yöneticileri için endişe verici bir durum söz konusu değildi. Ancak bu durum çok uzun sürmeyecekti. Osmanlı İmparatorluğu'nun Tepedelenli ve Yunan İsyanlarıyla meşguliyetini fırsat bilerek Bağdat'ı işgal edivermek isteyen İran Şahı Feth Ali'nin oğlu ve veliahdı olan Abbas Mirza Doğu Anadolu'ya, Kirmanşah valisi olan diğer oğlu Mehmed Ali Mirza ise Irak'a taarruz etmişlerdi. Babıâli, o sıralar daha önemli sorunlarla meşgul olduğundan bir İran Seferinden kaçınmıştı. Bunun farkında olan İranlıların kabul edilemez istekleri ve nihayet bir saldırı hareketine kalkışmaları nedeniyle II. Mahmud da seferberlik ilan

164 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 722/34392-B;* 25 Muharrem 1228/28 Ocak 1813.
165 *BOA, A.DVN.MHM.d, 234, s. 197-199, hüküm:353;* Evâil-i Rebiyülevvel 1228/4-13 Mart 1813.
166 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 807/37194-D;* 29 Zilhicce 1229/12 Aralık 1814.

etti. Şark seraskerliğine getirilen Erzurum Valisi Hüsrev Paşa'ya bölgesini kontrol etmesi bildirildi. Ayrıca İran Kürtlerinden olan eşkıya gruplarının sınırı aşarak ele geçirdikleri Kars civarındaki Köroğlu Kalesi'nde konuşlanıp o civardaki köyleri yağmalama hareketlerinin engellenmesi için sınır muhafızlarına emirler gönderildi. Serasker Hüsrev Paşa istediğinde hemen yola çıkarmak için askeri birlikler oluşturmaları Sivas ve Trabzon valilerine bildirildi. Ayrıca Yunan İsyanını fırsat bilen İranlıların Osmanlılara karşı Ruslarla bir ittifak kurma ihtimalleri, alınan bazı duyumlarla belirginlik kazandığından Babıâli bölgedeki idarecilere böyle bir gelişme karşısında uyanık bulunmaları gerektiğini hatırlattı.[167]

Bu gelişmelerden sonra, söz konusu sorunlarla uğraşan Osmanlıların karşısına şimdi bir de İran savaşı çıkmıştı. Savaş ana hatlarıyla şu şekilde gelişiyordu: Mehmed Ali Mirza kumandasında Bağdat'a hücum eden İran kuvvetleri Osmanlı Valisi Davud Paşa'nın gösterdiği direnç nedeniyle başarılı olamamıştı. Ancak Erzurum taraflarında galibiyet Şehzade Abbas Mirza kumandasındaki İranlıların olmuştu. Abbas Mirza 30 Ağustos 1822'de Çarhacısı[168] Hasan Han'ı Tebriz'den Hoy tarafına sevk etmiş, ardından da kendisi harekete geçmişti. Hasan Han ani bir hücumla Erzurum yakınlarındaki Toprakkale'yi, Abbas Mirza ise Beyazıt'ı zapt etmişti. İlerlemelerini sürdüren İranlılar Bitlis, Muş ve Erciş'i de işgal ederek üstünlüğü tamamıyla ele geçirmişlerdi. Ancak o sırada ordularında baş gösteren şiddetli kolera Osmanlıları büyük bir hezimetten kurtarmıştı. Irak cephesindeki Şehzade Mehmed Ali Mirza'nın aynı hastalıktan ölümü ve kendi ordusunun da tarumar olması üzerine cenazelerini defnetmeye dahi vakit bulamadığından bahsedilen Abbas Mirza Tebriz'e çekilmek zorunda kalmıştı.[169] Bundan kısa bir süre sonra da iki devlet arasında barış görüşmeleri başlıyor ve Erzurum'da gerçekleşen son müzakerenin ardından bir önceki barışın esaslarına uygun bir antlaşma imzalanıyordu (1823).[170]

167 *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 10.
168 Yürüyüş halindeki ordunun öncülüğü görevini yapanlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Süvari olan Çarhacılar, ordunun en seçkin grubunu meydana getirirdi. Bunların amirine "Çarhacıbaşı" denirdi.
169 *Netayic Ül-Vukuat*, III-IV, s. 261; *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 3-12.
170 *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 88., Antlaşmanın sureti için bkz. Aynı eser, 4.ek.

İki devlet arasında iki yıl süren bu gelişmeleri takip etme noktasında Osmanlı istihbaratının başlangıçta tutuk bir görüntü arz ettiğini belirtmek gerekiyor. Bilgi toplama çalışmalarının esasına aykırı olarak, ancak İranlıların ilk saldırı haberlerinin alınmasından sonra Osmanlı doğu istihbarat hattında hissedilebilir bir canlanma yaşandığı görülmektedir. Nitekim Muş Mutasarrıfı Selim Paşa savaş ilanından (15 Kasım 1821) yaklaşık bir hafta sonra kaleme aldığı istihbarat raporunda şehzade ve Hasan Han'ın askerleri arasında casuslarının bulunduğundan bahsediyordu.[171] Benzer şekilde ve bilgi toplama çalışmalarının süreklilik arz etmesi gerektiği ilkesine aykırı olarak, Osmanlı yerel idarecileri de adeta istihbarat çalışmaları başlatmak için imparatorluk merkezinden kendilerine İranlıların durumunu takip etmenin gerekliliğine ilişkin emirlerin ulaşmasını bekliyordu. Mesela Kars'a bağlı Keçivan[172] Kazası'nın yöneticisi Hüseyin Bey, harp ilanından kısa bir süre sonra "Eleşkirt'e yakın olması münasebetiyle İran ordusunun o taraftaki vaziyetini araştırması gerektiği" yönünde Babıâli'den kendisine ulaşan bir emir sayesinde casus kullanmayı aklına getirebilmişti. Nitekim aldığı emre uygun olarak görevlendirdiği casuslar sayesinde, İran serdarı Hüseyin Han'ın kardeşi Hasan Han'ın askerleriyle Muş tarafına gittiğini, şehzadenin de Hamur'dan Malazgirt tarafına yürüdüğünü, niyetlerininse Muş üzerine birlikte saldırmak olduğunun öğrenildiğini Babıâli'ye haber veriyordu.[173]

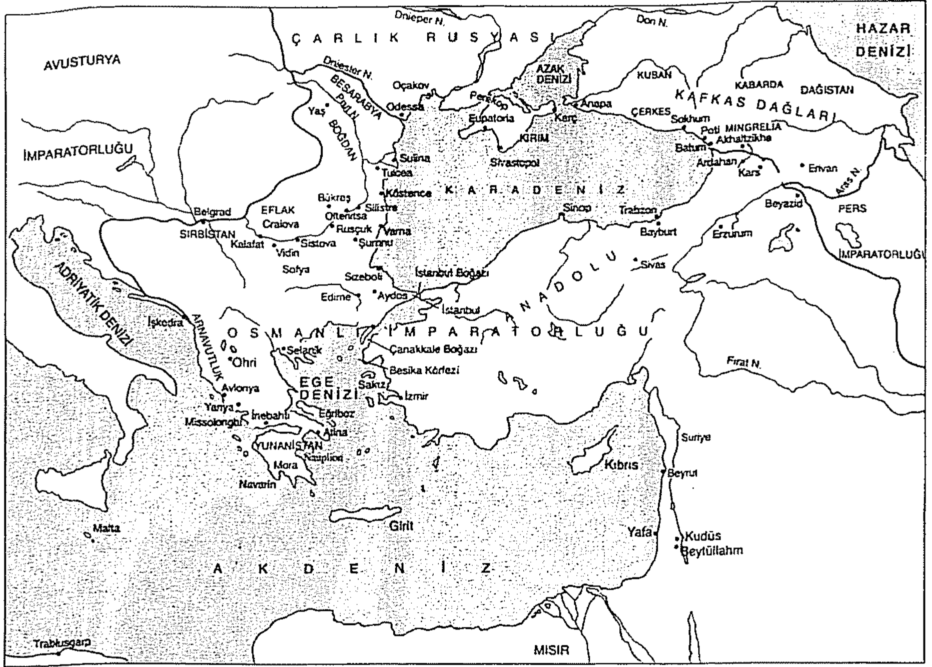
Kaçar Savaşından hemen önce ise İran hedefli ilk istihbarat çalışmalarından birini Beyazıt Muhafızı Abdülhamid Paşa gerçekleştirmişti. Kendisi, İranlılarla Ruslar arasındaki çatışmaların son bulduğu ve yeni bir barışa doğru gidildiği sırada Tebriz ve Tiflis tarafına gönderdiği casuslarla gelişmelerin içyüzünü öğrenmeye çalışmıştı. Casusların vazifesi, İran ile Rusya arasındaki muhtemel gelişmelere dair bir araştırma yapmaktı. Araştırma konuları ise iki devlet arasında nasıl bir karara varılacağıydı. "Anlaşmak için; İranlılar Ruslara bir miktar akçe mi ödeyeceklerdi, yoksa

171 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *816/37298-C*; 27 Safer 1237/23 Kasım 1821.
172 Kars'ın Kağızman ilçesine bağlı Tunçkaya köyünde bulunan Keçivan, kaynaklarda ve halk arasında Geçivan ve Geçvan şeklinde de zikredilmektedir.
173 BOA, *C.HR*, *54/2659*; 15 Muharrem 1237/12 Ekim 1821.

Ruslar İranlılardan toprak talebinde mi bulunacaklardı? Bunlar gerçekleşmezse tekrar kavgaya mı tutuşacaklardı?" Abdülhamid Paşa'ya göre üç seçenek de ihtimaller dahilindeydi ve ancak casusların gerçekleştireceği istihbarat çalışmaları neticesinde hakiki seçeneği saptamak mümkün olacaktı. Bu gerçekleşince de Babıâli hemen bilgilendirilecekti.[174] Abdülhamid Paşa, kendince düşündüğü seçenekleri sıralamıştı, ancak İranlıların Osmanlılarla savaşmak niyetinde olabileceklerine ihtimal vermemişti. Muhtemelen hem o sıra iç karışıklıklarla uğraşıyor olmaları hem de Ruslarla mücadele halinde bulunmaları İranlıların Osmanlılar için zararsız bir unsur olarak algılanmasına yol açmıştı. Ancak çok geçmeden İranlıların saldırı haberleri Osmanlı istihbarat ağında dolaşmaya başlamıştı. İlginçtir ki İranlıların bir süredir Doğu Anadolu ve Irak taraflarına saldırmakta olduklarına dair alınan ilk duyumların kaynağı Erzurum kadılığı olmuştu. Kadılıktan Babıâli'ye ulaşan bir ilamda, "Şehzade Abbas Mirza'nın topladığı birliklerle Süleymaniye taraflarına saldırdığına ve Erzurum'a hücum etmesinin de muhtemel olduğuna" dair istihbarat alındığından bahsediliyordu.[175] İranlıların savaş planlarının da aynen bu şekilde tanzim edilmiş olması, düşmanın hedefini doğru olarak saptama aşamasında Osmanlı istihbaratı adına önemli bir başarı olarak kaydedilmelidir. Savaş içinde de benzer başarılar yaşanmıştır. Mesela İran birliklerinin Beyazıt Sancağı'nı aşıp Diyadin Kazası'nın bazı köylerini yakarak, Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın askerleriyle konakladığı Çevirme adlı mahalle 1,5 saatlik bir mesafeye kadar yaklaştıkları, Serasker Hüsrev Paşa'nın istihbarat çalışmalarından sonra ulaşılan bilgilerdi. Bunun üzerine Selim Paşa'ya hemen asker ve mühimmat gönderildiği gibi Babıâli de durumdan haberdar edilmişti.[176]

Hüsrev Paşa ayrıca İranlıların işgaline uğrayan Kars'ın durumunu gizlice araştırmak için casuslarını birbiri ardına bölgeye göndermişti. İlk dönen casus sayesinde, İranlıların şehrin tüm köylerini tek bir fert kalmayacak şekilde boşaltmakta ve yağmalamakta oldukları, köylülerin zahire,

174 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 806/37168;* 19 Cemaziyülevvel 1237/4 Şubat 1822.
175 *BOA, C.HR, 10/477;* 27 Cemaziyülevvel 1237/19 Şubat 1822.
176 *Tarih-i Cevdet,* XII, s. 5-6.



Yunanistan, Tuna ve Kafkaslar, 1820-1856 (V.H. Aksan, s. XXIII)

hayvan ve eşyalarını Revan'a sevk ettikleri, ancak kadın ve çocuklara karşı herhangi bir uygunsuzluklarının söz konusu olmadığı ve esir ettikleri Sivaslı Seyyid Ağa'nın maiyetindeki piyade birliğini de kendi ordularına kattıkları öğrenilmişti. Hüsrev Paşa, bu bilgileri kaydettiği raporunun sonuna "Kars tarafında bulunan diğer iki casusu kanalıyla sağlayacağı istihbaratı da hemen İstanbul'a aktaracağını" belirten bir not düşmüştü.[177] Babıâli'ye diğer yöneticilerden ulaşan istihbarat raporlarında da benzer hususlardan bahsediliyordu. Bu raporlardan birinde casuslar kanalıyla öğrenildiği üzere, İranlıların Kars'ta tek haneli bir köy kalmayacak şekilde yağma hareketi başlattıkları, ahalinin perişan bir vaziyette etrafa dağıldığı ve yakında bulunanların canlarını güçbelâ Kars Kalesi'ne attıkları haber veriliyordu. Ayrıca, Osmanlıların elinde sadece Kars'ın iç kalesinin kaldığına, ancak orada da

177 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *824/37400-V*; 12 Şevval 1237/2 Temmuz 1822.

savunmaya yetecek miktarda asker bulunmadığına, dolayısıyla bölgeye acilen piyade ve zahire gönderilmesi gerektiğine dikkat çekiliyordu.[178]

Davud Paşa'nın savunduğu Bağdat'ı kuşatan Şehzade Mehmed Ali Mirza komutasındaki diğer İran ordusunun durumu da casuslar kanalıyla takip edilmişti. Özellikle Kars Muhafızı Osman Paşa'nın casusları, İranlıların Bağdat kuşatması hakkında oldukça ayrıntılı bilgiler elde etmişti. Buna göre Mehmed Ali Mirza, Bağdat'ı kendisine teslim edeceğine dair Davud Paşa'nın kethüdasından[179] aldığı haber üzerine büyük bir askeri kuvvetle muhasaraya başlamıştı. Ancak Davud Paşa, gelişmelerden haberdar olduğundan hemen gerekli tedbirleri almış ve gerçekleşen muharebeden sonra şehzade kuvvetlerini dağıtmayı başarmış ve üç gün kadar takip etmişti. Ardından Bağdat'a dönerek, ihaneti ortaya çıkan kethüdasını dört yandaşı ile birlikte idam ettirmişti. Casuslar, yaşanan hezimetten sonra İran tarafında tam bir keşmekeşliğin meydana geldiğine dikkat çekmişlerdi: 500'den fazla askeri kılıçtan geçirilen şehzade kaçarken yakalandığı vebadan ölmüştü. Kalan İran kuvvetleri ise şehzadenin oğlunun idaresinde Kirmanşah'a sığınmışlardı. Bu hezimetin sebebi olarak görülen Revan Serdarı Hüseyin Han, şah tarafından Tahran'a çağrılmıştı. Ancak Hüseyin Han, şahın gazabına uğrayacağını anladığından bir bahane ileri sürerek Tahran'a kardeşi Hasan Han'ı göndermek istemişti. Ancak şah, onun bizzat gelmesinde ısrar etmişti. Casuslar ayrıca, Rusların kendilerine saldıracaklarına dair duydukları haberlerin de İranlıları büyük bir endişeye sevk ettiğini, bu nedenle Revan başta olmak üzere o taraflardaki diğer kalelerini güçlendirmeye başladıklarını da haber veriyorlardı.[180]

İranlılar için Rus tehdidinin belirmesi Osmanlılar adına iyi bir haberdi. Ancak kısa bir süre sonra yine Osman Paşa'dan İranlıların bahara kadar sabredemeyip, hemen (Ocak-Şubat 1822) saldırıya geçmek niyetinde olduklarına dair bir istihbarat alınmıştı. Bu istihbarat üzerine eksiklerini gidermek için hummalı bir çalışma başlattığını belirten Osman Paşa, ayrıca Babıâli'yi İran'a karşı daha dikkatli davranmak hususunda uyarmak

178 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 794/36841;* 15 Safer 1238/1 Kasım 1822.
179 Jorga da, Davud Paşa'nın kethüdasının Mehmed Ali Mirza tarafına geçtiğini kaydetmiştir. Bkz. Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* V, s. 234.
180 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 822/37385-C;* 13 Rebiyülâhır 1237/7 Ocak 1822.

lüzumu hissetmişti.[181] Osman Paşa'nın raporundan bir gün önce kaleme alındığı anlaşılan, ancak kime ait olduğu belirtilmeyen bir başka istihbarat raporunda ise İranlıların Erzurum'a saldıracaklarına dair bir ihbar alındığından bahsediliyordu.[182]

Görüldüğü üzere, İranlıların gerek Bağdat muhasarasında yaşadıkları hezimetin ardından içine düştükleri güç durumu gerekse sonraki hedeflerini öğrenme noktasında Osmanlı istihbaratı önemli başarılar kaydetmiştir. Ancak, Rusya'daki çarlık değişimi ve iç çekişmeleri (1825-1826) öğrenme aşamasında olduğu gibi, Şehzade Mehmed Ali Mirza'nın ölümü hakkında sürdürülen bilgi toplama çalışmaları sırasında da Osmanlı istihbaratı kendi içinde bir çelişkiye düşmüştü. Şehzadenin ölüm sebebi kolera idi. Ancak biraz evvel ifade olunduğu üzere, Kars Muhafızı Osman Paşa'nın Revan tarafına gönderdiği casus, "Şehzadenin Bağdat'ta uğradığı hezimetin ardından kaçarken yolda yakalandığı vebanın tesiriyle öldüğünü" öğrenmişti. Beyazıt Muhafızının casusu "Bağdat muharebesinde uğranılan yenilgiden yaralı bir vaziyette kurtulduktan sonra idam edildiğine" dair bir bilgi getirmişti.[183] Magazberd Beyi Şerif Ağa'nın Tebriz tarafından dönen casusu ise "Bağdat askeriyle kavga ederken vurularak ölmüş olduğunu" ifade ediyordu.[184] Şehzadenin ölümüne ilişkin ortaya atılan birbirinden farklı ve bir o kadar da tutarsız olan bu bilgiler, Osmanlı casusları hakkında, çok da derinlemesine araştırma yapmadan, sadece duyduklarına inandıkları gibi olumsuz bir kanının oluşmasına sebep olacak türdendir.

İranlıların ilk yılki saldırıları sonunda ortaya çıkan olumsuz tablonun tekrar yaşanmaması için Osmanlı istihbaratı 1822 senesinde daha uyanık olma mecburiyetini fazlasıyla hissetmiş olmalıdır. Nitekim sürdürülen istihbarat çalışmalarında bir önceki yıla nazaran belirli bir artış olduğu görülmektedir. Trabzon valiliğine gönderilen Hüsrev Paşa'nın yerine Erzurum valiliğine ve şark seraskerliğine atanan eski sadrazamlardan Mehmed Emin Rauf Paşa'nın[185] Osmanlı istihbaratında görülen canlanmaya büyük

181 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 811/37232;* 6 Cemaziyülevvel 1237/29 Ocak 1822.
182 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 812/37252;* 5 Cemaziyülevvel 1237/28 Ocak 1822.
183 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 806/37168;* 19 Cemaziyülevvel 1237/4 Şubat 1822.
184 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 819/37339-K;* 25 Recep 1237/17 Nisan 1822.
185 *Tarih-i Cevdet,* XII, s. 5-6.

katkı sağladığı şüphesizdir. Nitekim istihbarat çalışmaları açısından oldukça önem arz eden Fındıklılı Süleyman Efendi'nin aşağıdaki serasker betimlemesiyle Rauf Paşa'nın eylemleri birbirine oldukça yakındı.

> Seraskerler düşmanın durumundan haberdar olmaya ve güvenilir casuslar kullanmaya mecburdur, alacakları karşı tedbirlerle düşman casusluğunu önlemeli, ordusunun zaaf ve kuvvetini düşmana bildirmemelidir.[186]

Öyle ki Rauf Paşa bir yandan neşrettiği emirlerle düşmanın durumunu sürekli takip etmeleri için casuslardan istifade etmelerini bölgedeki idarecilere tembihleyerek Osmanlı istihbaratı içindeki organizatörlük görevini ifa etmiş, bir yandan da maiyetindeki casuslarla doğrudan bilgi toplama faaliyetlerinde bulunmuştur.[187] Mesela İranlılar karşısında yaşanan perişanlıktan sonra Hasankale'de ne kadar asker bulunduğunu, düşmanın ne vaziyette olduğunu ve ne şekilde tedbir almak lazım geldiğini öğrenmek gayesiyle bölgeye casuslar göndermişti.[188] Ayrıca İran ordusunun esas kuvvetlerinin ne tarafta bulunduğunu inceden inceye araştırmalarını da bölgedeki idarecilerden istemişti. Onlar da görevlendirdikleri casuslar ve diğer kanallardan edindikleri bilgilerle hazırladıkları istihbarat raporlarını Rauf Paşa'ya göndermişlerdi. İmzasız olarak seraskerlik makamına sunulan bir istihbarat raporunda İran kuvvetlerinin bulunduğu yerler tek tek kaydedilmişti. Buna göre Magazberd'de 50-60 kadar asker bırakan Hasan Han Revan'a varmıştı. Hatunoğlu Mustafa Bey birkaç yüz adamıyla Magazberd karşısındaki bir köyde ikamet ediyordu. Zilanlı'da Oğuz aşiretinden 800 kadar atlı dolaşmaktaydı. Hoy'un öte yakasında ve geçit başlarında bulunan askerlerin dışındaki diğer birlikler

186 Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih, III*, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1981, s. 27.

187 Merkezden atanan yeni bir paşanın görev bölgesine vardığında hemen etrafa casuslar göndermiş olması, onların ordu mensupları içinden gelişigüzel seçilmiş veya belirli bir eğitim almış ve seraskerle birlikte Erzurum'a varmış tecrübeli casuslardan olabileceklerine dair ihtimaller doğurmuştur. Şayet ikinci ihtimal doğruysa casus temin etmek ve kullanmak Osmanlı sefer hazırlıklarının bir parçası olarak düşünülebilir.

188 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 791/36817-E;* 1 Zilhicce 1237/19 Ağustos 1822.

ise Hacı Bayram'da konuşlandırılmışlardı. Ayrıca Ramazan'ın 15'inden sonra Osmanlı tarafına kalabalık bir şekilde yüz göstermek niyetinde olduklarına dair de bir duyum alınmıştı.[189]

Rauf Paşa'dan aldığı emir üzerine, Hasankale zabiti de casusluk etmeleri için oğlunun da aralarında bulunduğu birkaç adamını görevlendirmişti. Bu sayede Şehzade Abbas Mirza ve Hasan Han kumandasındaki İran kuvvetlerinin Toprakkale'den Aşağı Sengek adlı mahalle doğru ilerledikleri öğrenilmişti. Ayrıca Hasan Han'ın Toprakkale'de 300 kadar atlıyla ikamet ettiği sırada cephaneliklerinin ansızın ateş aldığı, ancak mühimmatlarının tamamıyla zayi olmadığı da duyulmuştu. Bu bilgilere ulaşan zabitin oğlu ve beraberindekiler, İranlıların hareketlerini sürekli gözetlemek için arkadaşlarından birini orada bırakarak Hasankale'ye dönmüşlerdi.[190]

İranlıların tekrar saldırıya geçmek niyetinde olduklarına dair söylentilerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını öğrenme amaçlı ve geniş kapsamlı istihbarat çalışmalarından biri de Beyazıt Muhafızı tarafından gerçekleştirilmişti. Bu doğrultuda İran ve Revan tarafına birbiri ardına casuslar gönderilmişti. Revan tarafına giden casuslardan biri sadece İranlılarla ilgili değil, muhtemelen aldığı talimata uygun olarak bölge hakkında da bazı ölçümsel bilgiler edinmişti. Casusun hesaplamalarına göre Beyazıt Kalesi ile Revan Kalesi arasında 30 saatlik bir uzaklık vardı. Ancak iki kalenin arazileri birbirine komşuydu. İranlıların yeni bir saldırısı karşısında girişilecek muhtemel bir harekâtın zamanlamasını ayarlayabilmek için bu tarz bilgilere sahip olma lüzumu hissedilmiş olmalıdır. Zaten Revan Serdarı Hüseyin Han'ın kuvvetleriyle ve kendisini destekleyen Kürtlerle her an muharebeye hazır bir halde beklediği de bu casusça müşahede edilmişti. Lakin Revan'dan dönen diğer bir casus öncekini yalanlarcasına İranlılar arasında Osmanlılarla barış yapmak niyetinde olduklarına dair dedikoduların dolaşmakta olduğunu duymuştu. Barış sağlanamazsa da bütün İran kuvvetlerinin Abbas Mirza komutasında Beyazıt tarafında toplanmaları için tüm kazalara emirler gönderildiğini ilave etmişti.[191]

189 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 823/37391-C*; 21 Ramazan 1237/11 Haziran 1822.
190 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 792/36826-B*; 25 Ramazan 1237/15 Haziran 1822.
191 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 806/37168*; 19 Cemaziyülevvel 1237/4 Şubat 1822.

Barışmak niyetleri dışarıda tutulacak olursa, casusların ulaştıkları bilgiler gerçeğe oldukça yakındı. Nitekim Osmanlılar üzerine yürüyüp yürümeyeceklerine dair tartışmalar sürerken, Hasan Han idaresindeki İran kuvvetlerinin Beyazıt ile Van hududunda toplanmakta oldukları Maraş Valisi Celal Paşa'nın casuslarınca öğrenilmişti. Celal Paşa, bu haberi Serasker Rauf Paşa'ya iletirken, ayrıca Kars ordusunun birkaç saat daha düşman tarafına ilerlemesi için acele etmesi gerektiği konusunda Hüsrev Paşa'ya talimat verilmesi gerektiğine de dikkat çekmişti. Çünkü Celal Paşa, sonradan gelen bir casusundan İranlıların Cuma günü Beyazıt ile Eleşkirt hududuna, oradan da Zirgan Boğazı'na geleceklerini öğrenmişti.[192] Celal Paşa'nın diğer casusları da Hasan Han'ın söz konusu mahallere geldiğine dair haberlerin asılsız olmadığını belirlemişlerdi. Nitekim Hasan Han'ın davasını görmek için Osmanlılarla muharebe etmek arzusunda olduğunu ve o sıralar Eleşkirt Kalesi civarındaki ahalileri yerleştirmekle meşgul bulunduğunu öğrenmişlerdi.[193] Celal Paşa'nın son casusu ise Şehzade Abbas Mirza'nın faaliyetlerini takip etmişti. Buna göre Abbas Mirza 40 bin kişilik bir kuvvetle Celal Paşa'nın savunduğu Maraş üzerine yürüyüşe geçmişti. Kars ve Van taraflarında bıraktığı 500'er askerin dışında harbe yarayan bütün kuvvetlerini yanına almıştı. Bu bilgilerden sonra Celal Paşa, Rauf Paşa'dan kendisine süratle asker ve zahire yardımında bulunulmasını istemişti.[194]

Ancak şehzadenin böyle bir kuvvetle harekete geçtiğine ilişkin herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Dolayısıyla Celal Paşa belki kendisine daha hızlı bir şekilde yardım gönderilmesi için belki de casuslarının verdiği yanlış bilgi sebebiyle böyle abartılı bir rakamdan bahsetmiş olmalıdır. Zaten Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın Hoy ülkesine gönderdiği casusun getirdiği bilgiler doğrultusunda kaleme aldığı aynı tarihli bir istihbarat raporunda Şah Feth Ali'nin, şehzadesi komutasında 7-8 bin kişilik bir süvari birliğini Hasan Han'ın kuvvetleriyle birleşmek üzere yola çıkardığı kaydedilmişti. Selim Paşa bu bilgiyi Rauf Paşa'ya arz ederken, İran kuvvetlerinin birleşmesi durumunda işlerin hayli zorlaşacağına da dikkat

192 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 793/36834-H*;17 Şevval 1237/7 Temmuz 1822.
193 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 793/36833-F*; 21 Şevval 1237/11 Temmuz 1822.
194 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 772/36209-A*; 5 Zilkade 1237/24 Temmuz 1822.

çekiyordu.[195] Ancak Osmanlıların esas kuvvetlerinin Yunan ve Tepedelenli isyanlarını bastırmakla meşgul olması, İranlılara karşı zamanında ve yeterli tedbir alınamamasına sebep olmuştu. Böyle olunca da, istihbarat çalışmalarının önemini asgari düzeye indiren İranlıların Doğu Anadolu'daki istila hareketleri süratle gelişmişti. Konunun başında da ifade olunduğu üzere Ağustos 1822'de Hasan Han Toprakkale'yi, Abbas Mirza da Beyazıt'ı zapt etmişlerdi. Yürüyüşlerini hızla devam ettiren İran kuvvetleri Bitlis, Muş ve Erciş'i de işgal ederek üstünlüğü tamamıyla ele geçirmişlerdi.

Yaşanan hezimetin ardından II. Mahmud, Serasker Rauf Paşa'ya gönderdiği bir talimatnameye, gelişmelerden haberdar olduğuna dikkat çekerek başlıyordu. Ardından seraskerine yapması gerekenleri izah ediyordu. Buna göre, Rauf Paşa yeni bir kuvvet oluşturacak ve dönmekte olan askerlerin etrafa dağılmasına müsaade etmeyecekti. Ayrıca Hasankale'deki kuvvetlerin miktarı ile düşmanın vaziyetini öğrendikten sonra ne tür tedbirler almak gerektiğini süratle İstanbul'a bildirecekti. Rauf Paşa, kaleme aldığı cevabî yazısında Şark cephesindeki askeri durumu tasvir ettikten sonra sultanın "hasım ne haldedir" sorusuna cevap verebilmek için özel casuslar görevlendirdiğini beyan etmişti.[196] Bu bildiriminden kısa bir süre sonra da casusları saray ve Babıâli'yi oldukça memnun edecek bilgilerle dönmüşlerdi. Nitekim İran ordusunda baş gösteren büyük bir hastalık, ateş isabeti sonucu mevcut cephanelerinin yok olması ve İran kuvvetlerinin geri çekilişi casuslarca edinilen belli başlı bilgilerdi.[197] Ancak Rauf Paşa ihtiyatı elden bırakmıyordu: Ordularında peyda olan hastalıktan ötürü bir hayli askerlerinin öldüğüne ve geri çekilmek zorunda kaldıklarına dair haberlerin, Osmanlı tarafının dikkatini dağıtmak için İranlılarca kasten neşredilmiş olabileceğinin göz önünde bulundurularak İranlılara kesinlikle itimat edilmemesi gerektiğine bölgedeki idarecilerin dikkatini çekiyordu. Bu anlayış doğrultusunda, kendisinin istihbarat toplama çalışmalarına aralıksız devam ettiğini vurguluyor, idarecilere de İranlıların tavır ve hareketlerinin aralıksız tahkik edilmesini tembihliyordu. Bu tembihlerin muhatapların-

195 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 767/36140-G;* 5 Zilkade 1237/24 Temmuz 1822.
196 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 791/36817-M;* 19 Zilkade 1237/7 Ağustos 1822.
197 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 792/36826;* 29 Zilkade 1237/17 Ağustos 1822.

dan biri olan Maraş Valisi Celal Paşa da hemen tüfekçibaşısı Mehmed Ağa ile 30 kadar atlısını düşmanın durumunu araştırmak üzere Oynik Kalesi tarafına göndermiş, ayrıca hastalık ve geri çekilme haberlerinin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını öğrenmek için de birkaç casus görevlendirmişti.[198]

Kars Muhafızı Osman Paşa'nın casusları ise İran ordusunu vuran hastalığı teşhis görevini ifa ediyorlardı. Araştırmalarına göre "veba illeti" İran ordusunu tamamen esir almıştı. Hatta bir gecede 1080 İran askerinin öldüğünden bahsediliyordu. İran ordusu hastalıktan kırılırken Abbas Mirza da birlikleriyle Hoy'a çekilmek mecburiyetinde kalmıştı. Ancak Hoy ahalisi salgın hastalığa bulaşanları memleketlerine sokmadıklarından şehre giremeyen Abbas Mirza, Hoy ile Beyazıt arasında bulunan bir sahraya konmak durumunda kalmıştı. Osman Paşa ayrıca hastalıktan dolayı ikamet ettikleri İran'dan kaçmak zorunda kalan iki Kazak'tan edindiği bilgilerle casusların istihbaratını teyit ettiğini de belirtiyordu.[199]

İranlıların geri çekilişinden sonraki durumu öğrenmek için yürütülen bilgi toplama faaliyetlerine, Kars'a yakınlığı münasebetiyle ve aldığı emre uygun olarak Trabzon Valisi Hafız Ali Paşa da katılmıştı. Bu doğrultuda görevlendirdiği bir casus, meslektaşlarının daha evvel edindiği bilgileri teyit eder bir istihbarat sağlamıştı. Şehzadenin Hoy tarafında, Revan Serdarı Hüseyin Han'ın ise ordusuyla Kars'a 12 saat uzaklıkta bir köyde bulunduğu, Hasan Han'ın kuvvetlerinin 50 bin askerden müteşekkil olduğu, Beyazıt Kalesi'nde 200, Toprakkale'de ise 100 serbazdan başka o civarda asker namıyla gerek Kürtlerden gerekse İranlılardan bir ferdin bulunmadığı Hafiz Ali Paşa'nın casusunca öğrenilmişti.[200]

Merkezden kendisine gönderilen emir üzerine Kağızman Voyvodası Rüstem Ağa da çok yönlü bir istihbarat faaliyetine girişmişti. Bu doğrultuda İran ve Revan tarafına gönderdiği casuslar sayesinde İranlılar hakkında önemli bilgiler edindiğinden bahsediyordu. İran tarafından dönen casusu, Hasan Han'ın Beyazıt'taki esirleri salıverdiğini, Muhafız Behlül Paşa'nın hanesini yağmalattıktan sonra da Kars'ı ele geçirmek arzusuyla o civarda

198 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 793/36838-A;* 24 Zilkade 1238/2 Ağustos 1823.
199 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 770/36179-R;* 3 Zilhicce 1237/21 Ağustos 1822.
200 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 793/36833-O;* 29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822.

bulunan Kulp adlı köyde ikamet ettiğini öğrenmişti.[201] Revan'dan dönen casusu ise Hüseyin Han'ın Osmanlı sınırlarına saldırmaya hazırlanırken bu niyetinden vazgeçerek geri döndüğünü haber vermişti.[202]

İki devlet arasında barışın sağlanacağı 1823 senesinin ilk istihbarat çalışmalarından birinin altında ise Osmanlı ilmiye sınıfına mensup bir şahsın, Kars Naibi Şerif Mehmed'in imzası vardı. O senenin ilk gününde kaleme aldığı istihbarat raporunda Osmanlı naibi "Kızılbaş" tarafına gönderdiği casusların getirdiği bilgileri Babıâli yöneticileri ile paylaşmıştı. Şerif Mehmed, casusları kanalıyla İranlıların Kars Kalesi'ni muhasara etmek için büyük bir askeri hazırlık içinde olduklarını öğrenmişti. Bu nedenle süratle Kars'a piyade, süvari, topçu ve humbaracı birlikleriyle, erzak ve mühimmat gönderilmesi gerektiğine dikkat çekiyordu.[203] Ancak daha önce de ifade edildiği gibi İran tarafında böyle bir hazırlık ve niyet yoktu. Muhtemelen duyulan korku nedeniyle ya da casusların getirdiği yanlış bilgilerle böyle bir istihbarat raporu hazırlanmıştı. Dolayısıyla Şerif Mehmed Efendi'nin çabaları, sadece, ilmiye sınıfına mensup bir şahsın gerektiğinde Osmanlı istihbaratı içinde de etkinlik gösterebildiğine işaret etmek açısından önem arz etmektedir. Zaten kendisinden kısa bir süre sonra Kars Muhafızı Osman Paşa, Serasker Rauf Paşa'ya takdim ettiği bir istihbarat raporunda İran tarafında herhangi bir hazırlığa rastlanmadığına dikkat çekiyordu. İran tarafına gönderdiği casuslar sadece, İranlıların istila ettikleri Şöregel'in Kızılçakçak adındaki (Gümrü sınırına yakın) bir köyünün hanelerini kaldırdıklarını, içlerindeki subaşı ve adamlarını bağlayıp Gümrü tarafına götürdüklerini görmüşlerdi.[204]

Savaş Sonrası Süreç ve Bazı Gözlemler

Temmuz 1823'te iki devlet arasında 1746 barışının esasları üzerinde bir anlaşmaya varılmasına ve bununla İran'ın ele geçirdiği yerleri geri vererek eski sınırlarına çekilmeyi kabul etmesine[205] rağmen, şah kuvvetlerinin Osmanlı sınırlarını tecavüze devam ettiklerine dair istihbaratların

201 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 795/36863-G;* 6 Safer 1238/23 Ekim 1822.
202 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 794/36841-H;* 25 Safer 1238/11 Kasım 1822.
203 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 768/36167-D;* 17 Rebiyülâhır 1238/1 Ocak 1823.
204 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 816/37301-N;* 21 Cemaziyelâhir 1238/5 Mart 1823.
205 *Tarih-i Cevdet,* XII, s. 88.

ardı arkası kesilmemiştir. Nitekim antlaşmadan iki ay sonra Kürt aşiretlerinin yardımıyla Hasan Han'ın Ardıç köylerinden birkaçını vurduğuna dair bir istihbarat alınıyor, haberin aslını araştırmak için hemen "müdekkik casuslar" görevlendiriliyordu.[206] Kısa bir süre sonra ise Revan Serdarı Hüseyin Han'ın birkaç bin süvariyle Kars'ın köylerine saldıracağını haber aldıklarını belirten Hüsrev ve Osman paşalar bir taraftan imparatorluk merkezinden kendilerine asker ve erzak yardımında bulunulmasını talep ediyor, öte yandan gerekli savunma tedbirlerini almak için sıkı bir çalışma başlattıklarını belirtiyorlardı.[207] Ancak Eleşkirtli Kirkor ismindeki bir casus edindiği bilgilerden hareketle yaptığı değerlendirmeyle Osmanlı yerel idarecilerinin kaygılarının yersiz olduğunu ortaya çıkarıyordu. O, Hasan Han'ın bin kişilik bir kuvvetle Köle Köyü'nde ikamet ettiğini, bulaşıcı hastalık nedeniyle İran halkının telef olduğunu, kalanların dağlara doğru kaçtığını gözlemlemişti. Gözlemlerinden hareketle de "görüldüğü üzere perişanlıkları ortadadır ve bugünlerde Osmanlı sınırlarına hasar verecek eylemlere kalkışmaya mecalleri yoktur" şeklinde, yakın zamanda gerçekliği anlaşılacak bir değerlendirmede bulunmuştu. Ayrıca bir Osmanlı casusunun bilgi toplama faaliyetlerinin yanında daha farklı hizmetler için de kullanılabildiğini İranlılara karşı yürütülen istihbarat çalışmaları sırasında ve Casus Kirkor'un şahsında bulmak mümkündür. Nitekim kendisi bilgi toplamanın yanında hem serasker tarafından diğer idarecilere yazılan talimatnameleri götürmüş, hem de idarecilere ait istihbarat raporlarının seraskerlik üzerinden İstanbul'a iletilmesini sağlamıştır.[208]

Kaçar Harbi bahsini bitirmeden evvel imparatorluğun doğu zemininde görülen kaygan yapının Osmanlı istihbaratı için arz ettiği salıncaya da değinmek gerekiyor. İki devlet arasındaki harpler sırasında Doğu Anadolu'daki aşiretlerin saf değiştirmeleri kronik bir hal almıştı. Bu savaş sırasında ise İranlıların yayılmaları ilerledikçe aşiretlerden başka

206 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *771/36180-D;* 29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823.
207 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *793/36839-A;* 19 Safer 1239/25 Ekim 1823.
208 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *802/37099-C;* 29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823.

Beyazıt'ın eski muhafızı Behlül[209] ile Osmanlı istihbaratı içinde önemli bir etkinliğe sahip olduğu gözlemlenen Muş Mutasarrıfı Selim gibi Osmanlı paşaları da gizlice Abbas Mirza'ya bağlılıklarını bildirmişlerdi. Bu nedenledir ki Rauf Paşa tarafından Toprakkale'yi geri almakla görevlendirilen Cebbar-zâde Celaleddin Paşa'nın maiyetine verilen Selim Paşa, Abbas Mirza orduları ile girişilen harbi bir seyirci olarak seyrettiğinden Osmanlı hezimeti kaçınılmaz olmuştu.[210] Selim Paşa'nın bu ihanetinin arz ettiği tehlike kısa bir süre sonra istihbarat faaliyetlerine de sirayet etmiştir. Öyle ki Selim Paşa, Osmanlı idare ve ordu merkezini yanlış yönlendirmek için düzmece istihbarat raporları hazırlamaya başlamıştı. Mesela casuslarının sağladığı bilgilerle hazırladığını iddia ettiği böyle bir istihbarat raporu, İran ordusunun hareket, hedef ve sayısal verilerine ilişkin gerçekdışı bilgilerden mürekkepti. Raporunun sonuna "bu haberler sahih midir, hilaf mıdır bilmem" [211] şeklinde yerleştirdiği bir ibareyle de kendisinin sadece gelen bilgileri kaydettiği izlenimi yaratmaya, böylece sağladığı istihbaratın yanlışlığının ortaya çıkmasi durumunda sorumluluğu casuslara yıkmaya çalışmış olmalıdır. Ancak Selim Paşa'nın ihaneti, istihbarat toplama faaliyetlerine verdiği önem aşikâr olan Serasker Rauf Paşa'nın dikkatinden kaçmamıştı. Nitekim Muş'tan gelen istihbarat raporlarını İstanbul'a arz ederken, ihtiva ettiği bilgilerin gerçeği yansıtmadığına dikkat çekmişti. Hatta Selim Paşa'nın İran ordusuna karşı "iki tüfeng" atmadığının da herkesçe bilinen bir hakikat olduğunu belirtmişti.[212] Rauf Paşa, gelişmeleri sağlam kaynaklardan dikkatli bir şekilde takip etmemiş olsaydı ne Selim Paşa'nın ihanetinden haberdar ne de merkezi idareyi doğru bilgilerle besleme imkânına sahip olacaktı.

Osmanlı istihbaratının genel karakteristiği, aynı zamanda bir kusuru olduğu üzere, savaştan sonra İranlılara karşı yürütülen bilgi toplama

209 Erzurum Valisi Hüsrev Paşa bazı uygunsuzlukları yüzünden Beyazıt'ı Behlül Paşa'dan alarak, yurtluk ve ocaklık şeklinde Abdülhamid Paşa'ya vermişti. Ancak Behlül Paşa Beyazıt'ı teslim etmediği gibi Abdülhamid Paşa ile bir muharebeye girişmişti. Yenilince de Erzurum'a çağrılmış ve burada alıkonulmuştu. Ancak çok geçmeden bir yolunu bulup firar etmiş ve İranlılara sığınmıştı. Bunun üzerine Abbas Mirza da zapt etmiş olduğu Beyazıt'ı ona vermişti. Bkz. *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 7, 10.

210 *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 12.

211 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 771/36183-E;* 29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822.

212 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 791/36817-M;* 19 Zilkade 1237/7 Ağustos 1822.

çalışmalarında bir gevşeme yaşanıyordu. Ancak, Osmanlıları iki ateş arasında bırakma alışkanlıklarını kısa bir süre evvel tekrarlayan İranlıların Babıâli'nin gündeminden hemen düşmesi de mümkün değildi. Nitekim bir harp öncesinde veya içindeki kadar sık olmasa da merkezi idarenin yerel temsilcilerince İran tarafındaki hareketlenmeler takip edilmeye çalışılmıştı. En azından merkezi idare bu yöndeki eğilimini her fırsatta bölgedeki idarecilere hatırlatmaktan geri durmuyor, Yunan İsyanı sırasında dindaşlarını arkadan vurarak güvenilmezliğini bir kez daha ispatlayan bu millete karşı daima uyanık bulunmak gerektiğine dikkat çekiyordu. Bu anlayış ve biraz da zorlamayla harekete geçirilen Osmanlı istihbaratının savaştan sonraki mizacı ise güvenilmezlik vurgusunun bir yansıması olarak İranlıların her hareketini Osmanlılara karşı girişilmesi muhtemel bir harbin ön hazırlıkları şeklinde algılamak oluyordu. Mesela 1825 yılında İran Şehzadesi Abbas Mirza, bir hafta kadar avlanmak için gelmeyi düşündüğü Beyazıt Kalesi önündeki Karabulak adlı köyde kendisi için birkaç bina inşa olunmasını Revan Serdarı Hüseyin Han'a bildirmişti. Hüseyin Han da yapacakları binalara uygun bir yer tahsis olunmasını Beyazıt Mutasarrıfı Behlül Paşa'dan istemişti. Ancak İranlıların isteğine II. Mahmud'dan onay çıkmamıştı. Buna rağmen Hüseyin Han, Behlül Paşa'ya o binaları mutlaka yapacaklarına dair bir haber göndermişti. Bu ısrarcı tutumları, aradaki dostluğun yeni tesis edilmiş olmasına rağmen, Osmanlı idarecilerinde İranlılara karşı büyük bir şüphe uyandırmaya yetmişti. Şüpheleri dağıtmak, başka bir maksat ve hazırlıklarının olup olmadığını süratle öğrenmek için de İran tarafına peşi sıra casuslar çıkarılmıştı. Casuslar da Osmanlı tarafında beliren şüpheleri ortadan kaldırmak için derinlemesine bir araştırma yaptıklarından, ancak İranlıların Beyazıt önünde bazı binalar inşasına girişme isteklerinin neden kaynaklandığına dair herhangi bir alamet göremediklerinden bahsediyorlardı. Sadece Hüseyin Han'ın bir ay sonra Kağızman Deresi'ne geleceğini öğrenmişlerdi. Bu bilgiyi de "gelişi, birtakım karışıklıklar çıkarma gayesine mesnettir" şeklinde yorumlamışlardı. Bu nedenle doğu sınırlarının güvenliğini artırmanın gerekli olduğuna dikkat çekmişlerdi. Ancak Osmanlı idarecilerine göre, İran tarafından herhangi bir saldırı hareketi olmaksızın sınır boylarına asker yığmak hem İranlıları

hem de önceki savaştan dolayı zaten etrafa dağılmış olan bölge ahalisini şüphelendirecekti. Bu nedenle imparatorluk merkezi bir taraftan beklemeye karar veriyor, öte yandan gerekli tedbirleri almaya başlamanın doğru olacağına kanaat getiriyordu.[213] Bir müddet sonra da Bağdat Valisi Davut Paşa, İran Şehzadesi Mirza Abbas'ın Bağdat havalisine sarkmak niyetinde olduğuna dair bir istihbarat aldığını Babıâli'ye bildirmişti.[214] Bir şüphe veya vesvese eseri oldukları anlaşılan bu tarz istihbarat raporlarının Babıâli yöneticilerine sunulması, İran ve Rusya devletleri arasında yeni mücadelelerin başlamasına kadar sürmüştür. Şimdi Rusya gibi bir düşmanla baş etmek durumunda kalmaları, Osmanlı tarafında İranlılara karşı duyulan şüphenin azalmasını sağlamıştır. Bundan sonra da Osmanlı istihbaratının doğu hattından gelen istihbarat raporlarının ana temasını, İran ve Rusya devletleri arasında süren çekişmelerin seyri oluşturmuştur.

Hatırlanacağı üzere, daha evvelki harpler sırasında çok büyük toprak kayıplarına uğrayan İranlılar, 1826 yılında çok iyi hazırlanmadan Ruslara karşı yeniden mücadeleye girerek kayıplarını telafi etmek istemişlerdi, ancak tekrar yenilerek Gülistan Muahedesi hükümleri de geçerli olmak üzere yeni ve çok ağır şartları içeren 1828 Türkmençay Antlaşmasını imzalamaya zorlanmışlardı.[215] Babıâli idaresi, İranlıların hezimetinden Kars Muhafızı Emin Paşa'nın Revan'a gönderdiği casusların getirdiği bilgiler doğrultusunda hazırlayıp Erzurum Valisi Galib Paşa'ya takdim ettiği istihbarat raporu sayesinde haberdar olmuştu. Buna göre harekete geçen Rus birliklerine karşı, Osmanlılarla yapılan savaşta ölen Şehzade Mehmed Ali Mirza'nın oğlu ile Revan Serdarı Hüseyin Han'ın kumandasında bulunan İran kuvvetleri mukabelede bulunmuştu. Ancak kısa sürede bozulan İran ordusu 5 bin de askerini kaybetmişti. Rus başkumandanı Paskiyeviç'in de yaralandığı bu harpten sonra Ruslar Tebriz'e girmişti.[216] İranlıların yenilgi haberlerine dair bir diğer istihbarat raporu da Baban Sancağı Mutasarrıfı Mahmud Paşa tarafından hazırlanmıştı. Mahmud Paşa, İranlıların yenilgilerini teyit etmekle birlikte yenilginin şekli hakkında daha farklı bilgiler

213 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 808/37198-G;* 11 Rebiyülevvel 1241/24 Ekim 1825.
214 *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 200.
215 Saray, *Türk-İran İlişkileri*, s. 77-78.
216 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1092/44315;* 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828.

veriyordu. Buna göre, Şehzade Abbas Mirza'nın Hoy tarafındaki askerlerini terhis ettirdiği duyulunca Paskiyeviç hemen Revan Kalesi'ni muhasara ediyordu. Savunmada bulunan Cafer'in (Miraga Hanı Ahmed'in oğlu) ihaneti neticesinde de Ruslar kaleyi işgal ediyordu. Ardından da Paskiyeviç birlikleriyle Tebriz tarafına geçiyordu. Mahmud Paşa, hem bu bilgileri tashih hem de o havalinin durumunu tahkik için özel casuslarını Rus birliklerinin ardından Tebriz'e gönderdiğini de haber veriyordu.[217]

Uğranılan hezimetin ardından İranlıların Ruslarla barış sağlama çabaları da Osmanlı istihbaratının dikkatinden kaçmamıştı. Özellikle Kars muhafızının casusları İranlıların söz konusu çabaları ve aralarında baş gösteren ihtilaf hakkında önemli bilgiler toplamışlardı. Casusların sağladığı bilgilere göre, Abbas Mirza yüklü bir savaş tazminatı ödemeyi kabul etmek taahhüdüyle Ruslarla barışmak niyetinde olduğunu Tebriz'de bulunan Paskiyeviç'e ifade etmişti. Ancak çoğunluğunu Sünni Müslümanların oluşturduğu Horasan halkı bir barış için o kadar para ödenecek olmasına tepki göstermişti. Horasanlılar, Ruslarla olan davalarını savaşla halletmek isteğinde olduklarını kendileri gibi düşünen İran şehzadelerinden Hasan Ali Mirza'ya bildirmişlerdi. Şehzade vasıtasıyla halkın tepkisi kendisine bildirilen şahın da aynı fikirde olduğu, o kadar tazminat ödemek yerine Ruslarla savaşmanın daha mantıklı olacağı kanaatini taşıdığı ortaya çıkmıştı.[218]

Çıldır eski Valisi Hakkı Paşa da, Ruslarla süren müzakerelerin seyri hakkında mufassal bir istihbarat raporu hazırlamıştı. Bir köyden diğerine varamayacak kadar şiddetle geçen kış mevsiminden dolayı geri dönmek durumunda kaldıklarını belirttiği casusların yanında "o taraftan gelen" bazı güvenilir kimseler Hakkı Paşa'nın bilgi kanallarıydı. Onlardan, Abbas Mirza ile Rus Generali Paskiyeviç arasında Tebriz'de süren barış görüşmelerinin yarıda kesilmesi ve sonrasındaki gelişmeler hakkında önemli bilgiler edinilmişti: Paskiyeviç'in pervasız ve ukalaca davranışlarından oldukça rahatsızlık duyan Abbas Mirza Tebriz'i terk ettikten sonra askerlerine ve bölgedeki Türkmenlere, Ruslar üzerine yürümek için hazır olmalarını bildirmişti. Hareket zamanı olarak da Rusların ayinle meşgul

217 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 766/36116-H;* 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828.
218 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 803/37114-F;* 9 Recep 1243/26 Ocak 1828.

oldukları bir günü tercih etmişti. Bu şekilde gafil avlanan Ruslara, ahalinin de yardımıyla 15 bin kişilik bir kayıp verdirilmişti. Harpten sonra Tebriz'e dönen Paskiyeviç, İranlılara hiç güveni kalmadığından şehir ileri gelenlerinden beş-altı kişiyi rehin alarak Revan'a göndermişti. Kısa bir süre sonra da onları Revan'ın bazı ileri gelenleriyle birlikte idam ettirmişti. Hakkı Paşa raporunun sonunda, her ne kadar casus ve yolculardan birbirlerini doğrular bilgiler edinildiğine dikkat çekse de, havadislerin sıhhatinden tamamen emin olmak için Revan tarafına tekrar casuslar gönderme lüzumu hissettiğini ifade ediyordu.[219] Bu mücadelelerin ardından iki devlet arasında Aras suyunun sınır kabul edildiği bir antlaşmanın (Türkmençay) imzalanmasından sonra Tebriz'i tahliye eden Rusların geri döndüklerinden haberdar olmak ise Baban ve Şehrizor sancakları mutasarrıfı Mahmud Paşa'nın görevlendirdiği casuslar sayesinde mümkün olmuştu.[220]

Osmanlılarca güven duyulmayan milletler içinde ilk sıralarda yer alan iki devletin aralarındaki harp halini sonlandırmaları, Osmanlı istihbaratı için sancılı bir sürecin başlaması anlamına geliyor, aynı zamanda hareketlerinin daha dikkatle takip edilmesini kaçınılmaz kılıyordu. Zaten, İranlılarla antlaşma imzalamadan kısa bir süre evvel (1828) Osmanlılara harp ilan eden Ruslara yönelik istihbarat çalışmaları düşmanın durumunu tahkik etme şeklinde sürmekteydi. Rusya barışından kısa bir süre sonra İran hedefli bilgi toplama faaliyetlerine ise yine kuşku hali hâkim olmuştu. Mesela Bağdat Valisi Davud Paşa'dan Babıâli'ye gelen istihbarat raporları İranlılardan şüphe duyulmasını gerektirecek türdendi. Çünkü Davud Paşa casuslarından edindiği bilgilere göre, Tebriz hâkimi Şehzade Abbas Mirza'nın Ruslarla imzalanan barışın ardından Bağdat'a saldırmak gayesiyle Hemedan'a, oradan da Kirmanşah'a geçeceğini iddia etmekteydi. Abbas Mirza ordusuna sızdırmayı başardığı bir casusundan da aynı bilgileri edinmişti. Buna göre, Abbas Mirza Rusya ile aralarında yaşanan gelişmeleri bildirmek için şahın yanına gitmiş, görüşmenin ardından Bağdat'a 7-8 konak

219 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *803/37114-A*; 13 Recep 1243/30 ocak 1828.
220 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *790/36803-B*; 23 Zilhicce 1244/26 Haziran 1829; Hakikaten kısa, fakat parlak bir seferden sonra Paskiyeviç, 2 Şubat 1827 tarihinde İran'a bir antlaşma imzalattırmış, bu antlaşmayla şah, Rusya'ya Revan vilayetini terk etmeyi ve 18 milyon ruble harp tazminatı ödemeyi kabul etmiştir. Bkz. Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 31.

uzaklıkta bulunan Hemedan'a geçmiştir. Bu sırada casus, İran askerleri arasında Bağdat'a saldıracaklarına dair konuşmalar geçtiğini, ayrıca Abbas Mirza'nın Rus yardımıyla büyük bir sefer hazırlığına giriştiğini duymuştu.[221] Davud Paşa, İran ordusundan dönen bir diğer casusundan da, barış antlaşmasının imzalanmasından sonra çar tarafından şehzadeye bir hilat ve Bağdat taraflarını istila etmesi için de haber gönderildiğini öğrenmiş olduğunu iddia etmişti. Çalışmalar neticesinde aşağı yukarı aynı istihbarata ulaşılması, Davud Paşa'yı bilgilerin gerçekliğine inandırdığı gibi büyük bir telaşa da sürüklemişti.[222] Kendisinden alınan raporlara imparatorluğu yönetenlerin verdiği tepki ise ülkenin doğu hudutlarındaki gelişmelere ne kadar vakıf, aynı zamanda sağlam bilgi kanallarına sahip olduklarını göstermesi açısından zikredilmeye değerdir. Mesela sadrazam, Bağdat valisinden gelen haberleri II. Mahmud'a şu ifadelerle takdim ediyordu:

> Güya, İranlılar Bağdat'a saldırmak arzusuyla büyük bir hazırlığa girişmişlerdir. Davud Paşa ara sıra aynı haberi yazmaktan geri durmuyorsa da şimdiye kadar İranlıların harp tedariki görmekte olduklarına dair herhangi bir his, işaret, yazı veya lakırdı söz konusu olmamıştır. Ruslarla sağlanan barıştan sonra İranlıların Osmanlı topraklarına saldırmaları elbette ihtimal dahilindedir, ancak şu ana kadar buna dair bir emare görülmemiştir.

II. Mahmud ise sadrazamıyla aynı fikirleri paylaşmakla beraber İranlılara da tamamıyla itimat etmenin hata olacağına inanmaktadır. Ayrıca sultana göre, "bir süredir tuttuğu meslek ve takındığı tavırlar Bağdat valisinin de gelişmelerle alakasının bulunduğuna işaret etmektedir."[223] İranlıların bir saldırı hareketlerinin söz konusu olmayışı ve ilerdeki gelişmeler Osmanlı imparatorluk ricalini haklı çıkaracaktır. Zaten İ.H. Danişmend, "Edirne Antlaşmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun başına karılı

221 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 811/37230-A;* 29 Muharrem 1244/11 Ağustos 1828.
222 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 811/37230-B;* 29 Muharrem 1244/11 Ağustos 1828.
223 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 789/36783;* 23 Muharrem 1244/5 Ağustos 1828.

gaileler açan üç validen biri"[224] olarak Bağdat'ın Kölemen Valisi Davud Paşa'yı işaret etmiştir. Dolayısıyla Davud Paşa kendi isyan hareketinden evvel merkezi idarenin dikkatini İranlılar üzerine çekmek çabasına düşmüş olmalıdır. Nitekim imparatorluk yöneticilerinin haklı çıkışlarının üzerinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra, Aralık 1829'da Davud Paşa'dan, yürüttüğü çalışmalar neticesinde İranlıların Bağdat'a saldırma niyetlerini anlamış olmanın uyanıklığı içinde bulunmanın gururuna matuf ifadelerle süslenmiş bir istihbarat raporu daha Babıâli'ye ulaşmıştı. Buna göre, Tebriz'de kışlayan Şehzade Abbas Mirza'nın Bağdat'a saldırmak niyetiyle sınıra kadar gelmişken ordusunda baş gösteren vebadan dolayı geri dönmek zorunda kaldığı casuslar kanalıyla öğrenilmişti. Ancak Davud Paşa'ya göre şehzadenin geri çekilişi sadece bir süreliğineydi. Çünkü İranlıların Bağdat'a saldırmak için fırsat kolladıklarına dair sürekli istihbarat almaktaydı. Hatta kısa bir süre önce şehzadenin yine top ve cephanesiyle harekete geçerek Süleymaniye'ye 4-5 konak uzaklıkta bulunan bir mahalle kadar geldiğini haber almıştı. Bu haber üzerine de muhtemel bir saldırı karşısında İranlıların püskürtülmesi için gereken tedbirleri almaya başlamıştı.[225]

Ancak o yıl da İranlıların herhangi bir saldırı hareketleri söz konusu olmayacak, kısa bir süre sonra Davut Paşa merkezi idareye karşı isyan bayrağını kaldıracaktı. Dolayısıyla Davud Paşa'nın gayretlerinin, merkezi idareyi yanlış yönlendirmekten ibaret olduğu ortaya çıkmış ve isyan hareketi de süratle bastırılmıştı. Daha önce zikredilenler ve Davud Paşa'nın çabaları dışarıda tutulacak olursa, Kaçar Savaşından Mehmed Ali Paşa'nın isyan hareketine kadar İranlıların faaliyetleri kontrol edilmeye çalışılmıştı. Savaşsız geçen yıllarda, İranlılara karşı yürütülen istihbarat faaliyetlerinde Osmanlı haber alma merkezlerini en fazla meşgul eden meseleler ise Ruslarla olan sürtüşme veya yakınlaşmalar ile şehzadeler arasındaki iktidar mücadeleleri[226] olmuştur.

224 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 117-118; Bağdat valisinin sonu: *Netayic Ül-Vukuat*, III-IV, s. 261.

225 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 636/31350-C;* 7 Cemaziyelahir 1245/4 Aralık 1829.

226 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 807/37194-D;* 29 Zilhicce 1229/12 Aralık 1814; *806/37168;* 19 Cemaziyülevvel 1237/4 Şubat 1822.

Osmanlı istihbaratının azınlıklarla ilgili bilgi toplama çalışmalarına geçmeden önce onları imparatorluk zemininden ayrılma çabasına götüren gelişmeleri kısaca hatırlamak faydalı olacaktır. Bu gelişmeler üzerinde çok önemli etkisi olan ve sadece Osmanlı ülkesiyle sınırlı kalmayıp Avrupa'nın geri kalan bölgelerinde de meydana gelen umumî gelişmeler öncelikle, ulusal ve özgürlükçü ideolojilerin teşekkülü ve kabulü, ikinci olarak değişen ekonomik koşullar ve üçüncü olarak ise Avrupalı büyük güçlerin artan müdahaleleri ve doğu sorunu meselesinin kökenleridir. 19. yüzyıl Balkan ulusal lider ve düşünürleri, kökleri Batı Avrupa'da olan iki siyasi doktrinden derinden etkilenmişti: Kaynağı 18. yüzyıl aydınlanma düşüncesi olan liberalizm ve temeli 19. yüzyılın tarihselciliği ve romantikliğinde bulunan milliyetçilik. Liberal ve milliyetçi ideolojinin Güneydoğu Avrupa için manası açıktı: Avusturya ve Osmanlı imparatorlukları dağılacak ve anayasal düzenli ulus devletlerle ikame edileceklerdi. Kuram bir kenara, daha 18. yüzyılda Balkan halklarının yararlanacağı bazı olaylar meydana gelmişti. Bu gelişmenin kimi yönleri, özellikle kültürel canlanma ve dile karşı artan ilgi, milliyetçi doktrinle tamamen mutabakat halindeydi.[227] 19. yüzyıl başlarına gelindiğinde, modern milliyetçilik öğretisi, bazı azınlık halklarının düşlerine girmeye ve büyük devletlerin de katkıda bulunduğu ayrılıkçı hareketler boy göstermeye başlamıştı.[228] Osmanlı ülkesinde de, Fransız İhtilalinin tesiriyle başlayan millî ayaklanmalar birbirini takip etmişti. 1804'te önce Sırplar isyan bayrağını kaldırmış, 1821'de Yunanlılar "istiklâl" isteyerek ayaklanmışlardı.[229] İlk ayaklanmalar yüzyılın ilk otuz yılı boyunca Belgrad paşalığı, Tuna eyaletleri ile Mora Yarımadası ve Rumeli olmak üzere üç ayrı bölgede görüldü.[230]

Ayaklanmaların çoğu zaman dış destekle beslenmesi nedeniyle sultan ve yöneticileri, egemenlikleri altında bulunan milletlerin birbiri ardına bağımsızlıklarını alarak imparatorluktan kopuşlarını, dolayısıyla imparator-

227 Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 195-198.
228 Roderic H.Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, II, Çev. Osman Akınhay, Papirüs Yay., İstanbul 1997, s. 30.
229 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 54-55.
230 Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 195.

luğun "parçalanma" sürecini seyretmekten başka bir şey yapamayacaklardır.[231] Zaten imparatorluk idaresinin iklim, dil, din ve etnik yapı açısından büyük farklılıklar gösteren böylesi devasa bir alanı etkin biçimde denetleme gücü oldukça zayıflamıştı. Kuzey Afrika eyaletleri uyguladıkları politikalarda, kuşaklardır bağımsızdı. Balkanlar'da İstanbul'un hiçbir zaman doğrudan denetleyemedği geniş alanlar vardı. Yani Ada Yunanistan'ı, Arnavutluk, Karadağ, Bosna ve Sırbistan kendi yerel meselelerini kendi başlarına halletme ve çoğu zaman bağımsız politikalar izleme imkânına sahip bölgelerdi. Ulaşılması zor dağlık arazileri bazı Yunan, Karadağ ve Arnavutlara büyük ölçüde bağımsızlık temin ediyordu. Kara sınırlarına ve denizlere yakınlıkları, tüm bu bölgelerin yabancı güçlerle irtibatlarını kolaylaştırıyordu. Buna karşın, Bulgaristan, Trakya ve Makedonya ise coğrafi konumları dolayısıyla Müslüman yetkililerin daha sıkı kontrolü altındaydı. Balkanlar'daki diğer bölgelerin aksine bu bölgede çok sayıda Müslüman ve Türk yaşıyordu.[232]

Hal böyle olunca da 19. yüzyıldaki toprak kayıplarının temel özelliği, Osmanlı sınırları içinde bulunan Hıristiyan halkların bağımsızlıklarını kazanıp imparatorluktan kopmaları olmuştu. Bu çalışmanın kapsamına giren Yunanistan ve Sırbistan'ın yanında Romanya ve Karadağ 19. yüzyıl içinde, Bulgaristan ve Arnavutluk ise 20. yüzyılın başlarında bağımsızlıklarını elde edeceklerdir. Bunların her birinin bağımsızlığını kazanması, her seferinde Osmanlı İmparatorluğu'ndan bir kısım toprağın kopup gitmesine neden olmuştur. Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasındaki ilk adımı teşkil etmiştir.[233]

Bu çalışma açısından esas olan, Yunan ve Sırpların imparatorluktan kopuşları sırasında Osmanlı istihbaratının hadiselerin gelişimi sırasındaki konumunu saptamaktır. Bunu yaparken şu sorulara cevap üretebilme amacı da dikkate alınmıştır. Acaba Osmanlılar gibi çok uluslu yapıya sahip siyasi bir mekanizma; "kendisine bağlı olanlardan sürekli haberdar olmak için gelişkin bir istihbarat ağı kurma ve yoğun bir bilgi toplama faaliyeti sürdür-

231 Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 12.
232 Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 105.
233 Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 165.

me gereğine cevap verebilmiş midir? Bağlı milletlerin ayrılıkçı teşebbüsleri ile bu yöndeki plan ve teşkilatlanmaları imparatorluk zemininden ayrılmaları gerçekleşmeden evvel, istihbarat toplayarak ilgili makamları uyarma ve gerekli tedbirlerin zamanında alınmasını sağlama aşamasında üzerine düşeni yapmış mıdır? Yoksa azınlıkların kıpırdanmaları bir savaş halini doğuracak kerteye ulaştığında mı harekete geçilmiştir?"

Sırp İsyanları

II. Mehmed'in bizzat katıldığı 1459 seferiyle zapt edilmesinden sonra Sırbistan'da Semendire sancak beyliği tesis olunmuştu. 1497 yılında Semendire Sancağı; Semendire, Niş, Yagodina, Perakin, Uziçe ve Çaçak olmak üzere altı kazadan oluşuyordu. Sırbistan'ın tamamıyla Osmanlı idaresine geçmesi ise 1521 Ağustos'unda Belgrad'ın fethiyle olmuştu.[234] 18. yüzyılın sonlarında ise Semendire Sancağı merkezi Belgrad olmak üzere Pasarofça, Köprü, Yagodina, Böğürdelen, Kraguyevaç, Uziçe, Valyevo, Rudnik, Sokol, Pojega ve Semendire kazalarından meydana geliyordu.[235]

Askeri-Siyasi Gelişmeler

Sırplar imparatorluk idaresine isyanda oldukça uzun bir geçmişe sahiptiler. Hatırlanacağı üzere daha 1683 Viyana bozgunundan sonra Avusturyalılar, Belgrad ve Niş'i ele geçirdikleri zaman, Sırp halkı bağımsızlığını elde etme sevdasına düşüp, isyan bayrağını kaldırmıştı.[236] Ayrıca 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra Rus Çarı Petro da Sırpları Osmanlılara karşı isyana teşvik etmekten geri durmamıştı.[237] III. Selim zamanında başlayıp II. Mahmud devrine kadar uzayan isyan hareketlerinin temelinde, Rus kışkırtmalarının yanında, Trablus ocağı (dayılar) biçiminde bazı yeniçerilerden türeyen yamakların Sırp halkına karşı sürdürdükleri zulüm hareketleri de vardı.[238] Tuna boylarındaki kalelerde görevli yamakların büyük bir kısmı 17.

234 A.Cevat Eren, "Niş," *MEB.İA*, C.IX, Eskişehir 1997, s. 294-295; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, s. 19, 298; Selâhattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyâsî ve Askerî Faaliyeti*, Ankara 1985, s. 129-131.
235 Mehmet Çetin Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yay., İstanbul 2001, s. 14-15.
236 *Netayic Ül-Vukuat*, III-IV, s. 243-244.
237 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, s. 74.
238 *Netayic Ül-Vukuat*, III-IV, s. 243-244.

ve 18. yüzyıllardaki toprak kayıplarıyla Bosna ve Sırbistan'a kadar geldiklerinde buraların Hıristiyan reayasına karşı oldukça sert davranışlar sergilemişlerdi. Merkezi idarenin bütün tedbirlerine rağmen, yamaklar reayanın tasarruf ettiği topraklara el koydukları gibi, reayadan "porez" adıyla kanunsuz bir vergi tahsil etmeyi de sürdürdüler.[239] 1791 Ziştovi Antlaşmasıyla Semendire Sancağı'nda Osmanlı idaresi yeniden tesis edilirken, yeniçerilerin Belgrad'a dönüşleri de yasaklanmıştı. Bundan sonra Vidin Muhafızı Pazvantoğlu'na[240] sığınan yamaklar tekrar Belgrad'a dönerek oradaki eski hâkim mevkilerini elde etme yolundaki gayretlerinden bir an bile geri durmayacaklardı.[241]

"Sırpların Anası"[242] olarak adlandırılacak kadar iyi bir yönetim sergileyen Hacı Mustafa Paşa'nın Belgrad muhafızlığı zamanında (1793-1799) Sırplar rahat ve mutlu bir yaşam sürdürmüşlerdi. Ancak Sırpların saadet devri çok uzun sürmemiş, Babıâli, Pazvantoğlu'nun gücünü zayıflatma tasarıları kapsamında yayınladığı Mart 1798 tarihli bir emirle yamakların Belgrad ve Semendire sancaklarına dönmelerine izin vermişti. Onlar da eskisi gibi reayaya, hatta Müslümanlara karşı da kanundışı davranışlarını artırarak sürdüreceklerdi. 1801'de bu hareketlerini engellemek isteyen Hacı Mustafa Paşa'yı öldüren bazı yamak reisleri Semendire ve Belgrad'ı ele geçirmişlerdi. Böylece köylülere ait zahire, hayvan ve diğer mallara el koyma, tüccardan zorla para alma, kendilerine karşı çıkanları öldürme gibi birçok kanundışı harekete kalkıştılar.[243] Bu nedenlerle onların idaresine son vermek için Sırp knezleri 1803'ün sonlarına doğru bir isyan hazırlığına başladılar. Ancak hazırlıkları yamaklarca öğrenilince 1804'ün başında yetmişten fazla Sırp knezi idam edildi. Avusturya ordusunda subay olarak görev yapan ve o sıralar domuz tica-

239 Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, s. 42-43.
240 Pazvandoğlu, vezirlik verilip gönlü hoş edildikten sonra tekrar giriştiği isyan hareketi sırasında Belgrad yamaklarıyla işbirliğine kalkışmıştı. Yamaklar da kendilerine karşı Sırpların yardımına başvuran muhafız Hacı Mustafa Paşa'yı öldürüp, Sırpları katletmeye başlamışlardı. İ.H.Danişmend'e göre Sırp millî hareketi işte bu sebepten çıkmıştır. Bkz. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 83.
241 Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)* I, s. 220; Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 29.
242 Misha Glenny, *Balkanlar 1804-1999*, İstanbul 2001, s. 27.
243 Yamakların sancağa dönmelerine izin veren emrin içeriği ile dönüşlerinin Belgrad ve Semendire sancağında bir isyan hareketinin doğmasına sebep olacağı zamana kadar ki gelişmelerle ilgili olarak bkz. Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 36-48.

retiyle meşgul bulunan Kara Yorgi, kaçınayı başardı ve 1804 senesinde isyanın lideri oldu.[244]

Ayaklanma başlangıçta Belgrad halkını açgözlü yamaklardan korumayı ve Sırp halkının, 1801 yamak darbesinde öldürülmüş olan Mustafa Paşa gibi reformcular döneminde elde ettiği imtiyazları geri almayı amaçlıyordu.[245] Sırp asilerce Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hiçbir kötü düşünce beslenmiyordu. Silah taşıma ve vergi rejimine nezaret etme hakkıyla ilgili sınırlı özerklik gibi talepleri vardı. İsyanın sultana karşı değil, halka zulmeden yamaklara yönelik olduğunu söyleyen asilere karşı Osmanlı yönetiminin takındığı sempatik tavır, destek sağlamak için Viyana ve Petersburg'a Sırp heyetlerinin gönderilmesinden ve özerklik talebinde bulunmaya başlamalarından sonra değişecek ve isyanın zor kullanılarak bastırılması lüzumu ortaya çıkacaktır. Bu doğrultuda Niş Valisi Hafiz Paşa isyanı bastırmakla görevlendirilmişti. Ancak 1805 senesinde yaşanan savaştan Sırp asileri zaferle ayrılıyor ve Semendire'yi ele geçiriyorlardı. 1806 ilkbaharında Bosna ve İşkodra paşalarının idaresinde girişilen seferden de netice alınamayınca Belgrad'ın kontrolü tamamıyla Sırpların eline geçmiş oluyordu.[246]

1806 yazında, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında başlayan savaş (1806-1812) Sırpları oldukça rahatlatmıştı. Savaşın yarattığı ortamdan istifade ederek saldırılarını artırdılar. Semendire'den sonra Niş, Vidin ve Bosna üzerine hücum ettiler. Müslüman nüfusa karşı akla hayale gelmedik işkenceler yaptılar. Sırplara yardım için Tuna boyunda bekletilen 10 bin kişilik bir Rus kuvveti de Haziran 1807'de Tuna'yı geçerek asilerle birleşti. Böylece gerek asilerin gerekse Rusların durumu kuvvetlenmişti. Ancak her iki taraf da bu müsait durumdan faydalanma imkânı bulamadı. Çünkü çar

244 Kemal H.Karpat, *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, Ankara 2004, s. 114; Selim Aslantaş, "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet," *Balkanlar El Kitabı*, I: Tarih, Ankara 2006, s. 472.

245 A.C. Eren'e göre, başlangıçta sadece Belgrad yeniçerilerinin keyfî idarelerinden kurtulmak amacıyla harekete geçmiş gibi gösterilen bu Sırp ayaklanması, gerçekte merkezleri Karadağ, Avusturya ve Rusya'da bulunan ve doğrudan doğruya Sırbistan'ın millî egemenliğini elde etmesi için hazırlanmış millî bir ihtilaldi. Bkz. Eren, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, s. 38-39.

246 *Tarih-i Cevdet*, IX, 149-156; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 144-156; Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 221-223; Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 71; Aslantaş, "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet," s. 473-474; Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 296.

ile Napolyon arasında imzalanan Tilsit Antlaşması (7 Temmuz 1807), Rusların Sırplarla birlikte Osmanlılara karşı mücadeleyi sürdürmelerine imkân vermedi. Napolyon'un aracılığıyla Osmanlılarla Rusya arasında imzalanan Slobozia (Yergöğü) Mütarekesi (25 Ağustos 1807) ile savaş hali bir süreliğine de olsa sona erdi.

Savaşın ve uzun tartışmaların ardından Osmanlılar ile Rusya arasında imzalanan 16 maddelik Bükreş Antlaşmasının (16/28 Mayıs 1812) 8.maddesi Sırplarla ilgiliydi. Buna göre, eskiden beri Osmanlı tebaası olan Sırplar affediliyor, ellerinde bulunan bütün savaş araç ve gereçleriyle müstahkem mevkileri Osmanlılara bırakıyorlardı. Bunun karşılığında içişlerinde serbest olacaklardı ve vergileri de maktu olarak kendileri toplayacaktı. Ayrıntıların da Babıâli ile Sırplar arasında gerçekleşecek müzakerelerden sonra bir neticeye bağlanması kararlaştırılmıştı. Oysa Sırp hükümeti Bükreş Antlaşmasından ve müzakerelerden habersizdi. Osmanlı hükümeti kendilerinden antlaşma şartlarını yerine getirmelerini talep ettiğinde durumdan ancak haberdar olabildiler.[247]

"Yüce Önder" unvanı taşıyan ve bir Yasama Meclisi'yle birlikte Belgrad'a hükmeden Kara Yorgi kendisine danışılmadığı için antlaşmayı reddetti. O sıralarda Fransız tehlikesiyle meşgul olan Rusların da kendilerini terk etmeleriyle yalnız kalan Sırpların, II. Mahmud'un sorunu barışçıl yollarla halletme çabalarına direnip, çarpışmayı sürdürmeleri korkunç sonuçlar doğurdu. Yakın geçmişte sona eren savaşlar sırasında Sofya'da görevlendirilmiş olan Sadrazam Hurşid Paşa (Eylül 1812-Nisan 1815) Sırp asilere saldırdı ve Kara Yorgi kuvvetlerini ezdi. Ekim 1813'te Osmanlılar Belgrad'da denetimini yeniden ele geçirmişlerdi. Böylelikle Birinci Sırp İsyanı tamamen bastırılmış oldu.[248] Kara Yorgi Avusturya'ya (Zemun'a) kaçmak zorunda kalmıştı.[249]

Belgrad'ın zaptından sonra Babıâli, Semendire Sancağı'nda eski düzeni yeniden tesis etmeye başladı. Bosna ordusu Çarhacısı ve Kilis San-

247 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 93-95, 117; Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 225-227.
248 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*,s. 296; Aslantaş, "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet," s. 476.
249 Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 33.

cağı Mutasarrıfı Süleyman Paşa Belgrad Muhafızlığına atandı.[250] Hurşid Paşa, Belgrad'a yerleştikten sonra genel bir af ilan etti ve Sırpları evlerine dönmeye çağırdı. 30 bin kadar Sırp'ın çağrıya kulak verdiği söylenir. Osmanlı ordusunun ana kuvvetinin Sırbistan'ı terk etmesinden sonra Süleyman Paşa, aralarında Miloş (Milosh) Obrenoviç'in de (1780-1860) olduğu birçok Sırp liderini yerel yönetim makamlarına atadı.[251] Buna, güçlü yerel ayanın birçoğunu ortadan kaldırmak yoluyla bölgede sükûneti sağlamaya yönelik bir girişim eşlik etti. Sırpların silahlarının toplanması emrine karşı başlayan 1814 Hacı Prodan İsyanı üzerine, Süleyman Paşa sancakta terör estirmeye başladı. İsyanın bastırılmasından sonra asileri Belgrad'a getiren ve kendisine teslim eden knezleri öldürttü, suçlu suçsuz ayrımı yapmadı. Sırp reayanın köylerini çiftlik haline getirmeye çalıştı, cizye vergisini artırdı. Böylece bu katı düzen dayatmaları ve ardından Süleyman Paşa yönetimine duyulan memnuniyetsizlik daha da fazla kargaşa yaratarak ters etki yaptı ve 1815'teki İkinci Sırp İsyanını tetikledi.[252] II. Mahmud da Haziran 1815 tarihli bir hattında İkinci Sırp İsyanına Süleyman Paşa'nın kötü idaresinin sebep olduğunu vurgulamıştı.[253] Bu ayaklanmanın liderliğini ise Miloş Obrenoviç üstlendi. Ancak, Viyana Kongresiyle Napolyon çağının sona erdiği ve restorasyon çağının başladığı bir devre denk gelen ikinci isyan hareketi için Miloş, Avrupa devletlerinden destek bulamayınca isyanın bastırılması çok zor olmadı. Neticede, Babıâli tarafından Belgrad muhafızı olarak atanan Maraşlı Ali Paşa ile Miloş arasında Kasım 1815'te yapılan şifahi bir antlaşmayla Miloş Sırbistan'ın başknezi ilan edildi. Ama saltanatı kalıtsal olmayacaktı. 12 kişilik bir yüksek meclis oluşturuldu, vergi toplama işi Sırplara verildi. Ayrıca Sırpların silah bulundurmaları, ticaret yapabilmeleri ve affedilmeleri kabul edildi.[254] Bu

250 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 124.
251 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 123-125.
252 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 296-297; Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 129-130; Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, s. 153-154; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, 192.
253 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 130-131.
254 Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, s. 152-154; Aslantaş, "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet," s. 477; Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 228, 264; Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 131.

antlaşmayla Sırbistan'daki iktidarın Miloş ve Belgrad'daki Osmanlı paşası arasında paylaşılması gerektiği konusunda antlaşma sağlanmış ve Miloş, Babıâli'ye her yıl haraç vermeyi ve Sırp kentlerinde Osmanlı garnizonlarının kalmasını kabul etmişti.[255]

Miloş, 1816 yılının başından itibaren Sırbistan'da otoritesini kurmaya girişecek, 1817 yazında Sırpları ayaklandırmak için geri dönen Kara Yorgi'yi öldürtecektir.[256] Antlaşmanın imzalanmasından 1821 yılına kadar geçen sürede Rumeli vezirliği görevinde bulunan Maraşlı Ali Paşa ile barış içinde yaşama gayreti gösterecektir. Uzunca bir süre durağan bir şekilde devam eden Osmanlı-Sırp ilişkilerinin seyri 1825'te değişecektir. Bu tarihte ölen Çar Aleksandr'ın yerine geçen I. Nikola, daha pasif bir görüntü arz eden selefine nazaran Osmanlılara karşı saldırgan bir politika izleyecektir. Bu doğrultuda, 1812 Bükreş Antlaşmasının 8. maddesinde yer alan Eflak-Boğdan ve Sırbistan ile ilgili hükümlerin bir an evvel yerine getirilmesi için Osmanlılara karşı bir baskı uygulamaya başlayacaktır. Bu yönde baş gösteren Rus baskısı 1826'da Sırp özerkliğinin sınırlarını belirleyen ve 1829 Edirne Antlaşması'nda yeniden dile getirilecek olan (6.madde) Akkerman Sözleşmesiyle (7 Ekim 1826) sonuçlanmıştır.[257] Bu sözleşmeyle Sırp meselesi ikinci kez milletlerarası bir antlaşmada yer almış oluyordu. Ancak bu kez şartlar, Bükreş Antlaşmasındakinden çok daha açık, ayrıca da Rusya'nın kefaleti altında bulunuyordu.[258]

255 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 67. R.Mantran'a göre bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünüp parçalanması yolunda sınırlı ama somut bir aşamadır ve eyaletlerinden birinin üzerinde imparatorluk yetkilerinin bir çaptan düşüşüdür. Bkz. Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 33.

256 Aslantaş, "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet," s. 477-478; Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 146; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 193; Burada Osmanlı istihbaratı adına kaydedilmesi gereken ilginç bir gelişme vardır ki o da bazı kaynaklarda Kara Yorgi'nin Sırbistan'a döndüğünü ve bulunduğu yeri Miloş'a gizlice bildirenin Belgrad muhafızı olmasıdır. Bkz. Mehmed (Muhammed) Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh303, İstanbul 1288, s. 12-13; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 132.

257 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*,s. 297; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 84; Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 266.

258 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 52; Yeniçeri ocağı kaldırıldığından ve Yunan isyanından dolayı, II. Mahmud bu antlaşmayı istemeyerek ve uygun bir fırsatta değiştirmek niyetiyle imzalamıştı. Bkz. Şerafettin Turan, 1829 Edirne Andlaşması, *DTCFD*, C.IX, S. 1-2, Mart-Haziran 1961, s. 135-136.



Sırp Devleti'nin bağımsızlığı ve genişlemesi (*Balkanlar El Kitabı*, I, s. 483)

Böylece; 1812 Bükreş, 1826 Akkerman ve 1829 Edirne Antlaşmaları ile Sırplar adım adım muhtar bir idareye kavuşmuşlardı. Nitekim Osmanlılar, Edirne Antlaşması hükümlerince kabul ve taahhüt ettiği fermanı vakit geçirmeden, 30 Eylül 1829'da Sırplara verecektir. 17 Ekim 1830 tarihinde verilen bir imtiyaz fermanıyla da Sırplar kesin olarak

muhtar bir idareye kavuşacaklardır.[259] 20 Ekim 1830 tarihli bir başka fermanla da başknezlerin sadece Miloş'un ailesinden seçilmesi (kalıtsal prenslik) kabul edilmiştir.[260] Böylece Sırpların ve Sırbistan'ın Osmanlı İmparatorluğu'na bağlılığı sembolik bir hale dönüşmüştür. Zaten kısa bir süre sonra da Sırplar başknez Miloş sayesinde bağımsızlık yolunda bir hayli mesafe kat edeceklerdir. Nitekim 1833 tarihinde neşredilen bir fermanla daha evvel kuruluşu gerçekleşen Sırbistan Devleti'nin sınırları genişletilmiş ve Kara Yorgi dönemininkine ulaşmıştır.[261] Nisan 1867'de tüm Osmanlı askerlerinin Sırp topraklarından çekilmesi kabul edilmiş, Sırbistan'ın tam bağımsızlığı ise 1878 Ayastefanos Antlaşmasıyla kabul edilmiştir.[262]

İstihbarat Faaliyetleri

Belgrad yamaklarının zulüm ve kötü idarelerine karşı başlayan, ancak daha sonra Rusların teşvik ve tahriki ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamıyla ayrılma ve müstakil bir devlet kurma amacına yönelen Sırplara karşı çok yönlü ve yoğun bir istihbarat faaliyeti yürütülmüştür. Bu gelişme varlığını biraz da Sırpların, Avusturya veya Rusya'ya meyledeerek Osmanlı imparatorluk idaresine isyan etme eğilimlerini uzunca bir zamandır ve çok defalar ortaya koymuş olmalarına borçludur. Böyle olunca da Sırpların ayaklanma ihtimalleri Osmanlı idarecilerinin zihninde daima var olmuştur. Bu da, Babıâli ve yerel temsilcilerini Sırplara karşı daima uyanık bulunma noktasında uyarıcı bir etkiye sahip olmuştur. Sırpların Osmanlı idarecileri üzerinde oluşturdukları izlenimi, II. Mahmud kendisine arz olunan bir istihbarat raporunun üzerine düştüğü şu ifadelerle resmetmişti:

259 1830 Fermanıyla Sırpların sahip oldukları imtiyazlar için bkz. Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 187-190; Ayşe Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2011, s. 23-25; Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ*, I, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ.Hakkı Kısmı, No: 2460, İstanbul 1291, s. 235-238.

260 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*,s. 297; Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 266.

261 Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, s. 25, 32.

262 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 297.

> Eskiden beri isyanı huy edinmiş olan Sırplar bu derecelere varacak bir isyana kalkıştıktan sonra daima ona meyilli olacaktır, onlar için isyana kalkışmak artık uzak bir ihtimal değildir.[263]

Sırplara karşı duyulan güvensizliğin en açık ifadelerinden birini ise Tuna hattı üzerinde yürütülen istihbarat faaliyetlerinin önemli isimlerinden olan Vidin Muhafızı İbrahim Paşa şu şekilde ortaya koymuştu:

> Sırplardan hiçbir zaman güven duymak uygun değildir, bunun için daima ihtiyatta bulunmak gerekir.

İbrahim Paşa, kendisine şiar edindiği bu anlayış doğrultusunda casuslar veya diğer bilgi kanallarıyla Sırpların tavır ve hareketlerini gizlice araştırmaktan bir an olsun geri durmadığını vurguluyordu.[264]

III. Selim zamanında da hâkim olan aynı kaygı ve düşünceler sayesindedir ki ilk isyan hareketleri yaşanmadan evvel Babıâli'ye Sırplara karşı gerekli tedbirlerin alınmasını mümkün kılacak birtakım önbilgiler ulaşmıştı. Hatta isyanın hemen hiçbir fikri temeli yok denilse de[265] bazı istihbarat raporları Sırp İsyanının Fransız ihtilaliyle olan ilintisini ortaya koymuştu. 18. yüzyılın sonlarında Fransız İhtilalinin getirdiği yeni fikirler, bilhassa milliyetçilik ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsız bir Sırbistan kurma düşüncesi bazı Sırp ileri gelenlerinde, bilhassa Macaristan'da yerleşmiş olan Sırp ruhbanı arasında yankılar uyandırmıştı. Bir tasarıdan ibaret olan söz konusu fikirlerin Sırplar arasında yayılması için de bazı teşebbüslerde bulunulmuştu. Bu yönde atılan adımlarsa Osmanlı istihbaratına takılmıştı. Mesela, "Osmanlı tebaasından olup Avusturya'da bulunan bazı müfsitlerin bağımsızlık hayalini (serbestiyet-i bâtıla) Sırplar arasında yayarak halkın zihnini bulandırmak için hazırladıkları basma kâğıtları Osmanlı ülkesinde dağıtmak niyetinde oldukları" Eflak voyvodasının 8 Mart 1797 tarihli bir istihbarat raporu sayesinde öğrenilmişti. Belgrad Muhafızı Hacı Mustafa

263 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1137/45269;* 8 Şevval 1236/9 Temmuz 1821.
264 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1129/45042-H;* 21 Rebiyülâhır 1241/3 Aralık 1825; *1058/43519;* 5 Zilkade 1243/19 Mayıs 1828.
265 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 156.

Paşa ise 1801 senesinde, yani ilk isyan hareketlerinden üç sene evvel, Bosna, Vidin ve Belgrad civarında Fransız casuslarının dolaştıklarını Babıâli'ye rapor etmişti. Sırpları bir isyana kadar götüren gelişmelerin esas sebebinin yamakların uygunsuz davranışları olduğunu da onlar tarafından katledilen Hacı Mustafa Paşa'nın hizmetinde bulunan bir memur İstanbul'a haber vermişti. Bu haliyle Birinci Sırp İsyanı bir bölge ahalisinde zorba idarecilere karşı oluşan nefretin dışavurumu şeklinde gelişen ve Osmanlı coğrafyasında örnekleri çok defalar yaşanmış olan bir başkaldırı görüntüsü arz ediyordu. Bölgesel niteliği nedeniyle Sırbistan'daki gelişmeler, Rusya ve Napolyon tehlikesine daha fazla zaman ayırması gereken Babıâli için çok önemli bir sorun oluşturmamış olmalıdır. Ancak Sırpların Avusturya ve Rusya devletlerine yardım çağrısında bulunarak bir özerklik istemi peşine düşmelerinden sonradır ki Osmanlı imparatorluk idaresi bütün dikkatini Sırbistan'a çevirmek mecburiyetinde kalmış, bu gelişme Sırplara yönelik istihbarat çalışmalarında da gözle görülür bir artışı beraberinde getirmiştir. M.Ç. Börekçi'nin tespitine göre Babıâli; Sırpların, Avusturya ve Rusya ile ilişki kurmak ve onların yardımını sağlayarak özerkliğe kavuşmak gibi teşebbüslerinden sürekli haberdardı. Mesela III. Selim'e arz olunan 1805 tarihli bir istihbarat raporunda "Sırpların Rusya'ya müracaat ettiğinden, ancak Rusların henüz herhangi bir teşebbüslerinin olmadığından" bahsediliyordu.[266] Belgrad Muhafızı Süleyman Paşa da isyan halinde bulunan Sırplar arasına gönderdiği casuslarla gelişmeleri takip etmekteydi. Bu takip sayesinde edinilen bilgilerden hareketle 1807 senesinde "Sırp asilerin dağılmasına meydan vermeden tepelenmelerinin mümkün olduğuna" Babıâli'nin dikkatini çekmeye çalışıyordu.[267] Kara Yorgi idaresindeki ilk isyan hareketlerinin bastırılmasından sonra III. Selim de Sırbistan'daki gelişmeleri takip etmek için bazı memurlarını sıklıkla ve tebdilen Semendire Sancağı'na göndermişti.[268]

II. Mahmud devrine gelindiğinde Sırp meselesinin daha nazik bir hal almış olması, gelişmelerin daha dikkatli bir şekilde takip edilmesini,

266 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 52-53, 66.
267 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 134/5531-G;* 29 Zilhicce 1221/9 Mart 1807.
268 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 28.

dolayısıyla sultan ve yöneticilerinin daha fazla mesai harcamalarını kaçınılmaz kılmıştı. İkinci isyan sırasında Osmanlı istihbaratı açısından dikkat çekici bir kısırlık olmasına rağmen, imparatorluk yöneticilerinin Sırplara yönelik bilgi toplama çalışmalarına gereken önemi verdikleri görülüyor. Mesela, gerek 1806-1812 harbinde Ruslara gerekse Mısır'ı istila eden Fransızlara karşı girişilen mücadeleler sırasında casuslardan yararlandığı bilinen Sadrazam Yusuf Ziya Paşa, II. Mahmud'a sunduğu 1810 tarihli bir istihbarat raporuyla bu kez Sırbistan'da yaşanan gelişmelere ilişkin önemli bir istihbarat naklediyordu. Buna göre, Sırp liderlerden Kara Yorgi ve Milenko arasında büyük bir çekişme ve gerginlik hâkimdi. Reaya da "bize sergerde lazım değil, Çar lazım, biz Çar isteriz!" diyerek isyana kalkışmıştı. Yusuf Ziya Paşa'ya göre bu gelişmeler Rusya'nın müdahalesine fırsat verilmeden Sırp meselesinin halledilmesi için uygun bir zemin yaratmıştı. Bilindiği üzere, isyan başladığından itibaren Sırpları el altından destekleyen Rusya, Babıâli ile savaş ihtimalinin ortaya çıkmasıyla birlikte Osmanlı güçlerini iki cephede savaşmaya mecbur bırakmak için Sırplarla olan ilişkilerini sıkılaştırmıştı. Ruslar ile Sırplar arasındaki ilişkiler bölgedeki Osmanlı memurları tarafından yakinen takip edilmişti. Nitekim Rumeli Valisi Hurşid Paşa da asiler arasında bir bölünmenin yaşanmakta olduğunu merkeze rapor etmişti.[269] Sırp asilerine yardım için Tuna boyunda bekletilen 10 bin kişilik Rus birliğinin harekete geçirildiği haberi de Vidin Valisi Hafız İdris Paşa'nın casusları tarafından öğrenilmişti (1809). Bunun üzerine harekete geçen İdris Paşa, Ruslara yetişmiş ve yaşanan muharebede karşı tarafa büyük kayıplar yaşatmıştı.[270]

O tarihlerde Ruslarla halihazırda devam eden bir savaş söz konusu olduğundan, Osmanlı istihbaratının tamamıyla Sırp asileri üzerine yoğunlaşması mümkün olmamıştır. Buna rağmen Sırp kuvvetlerinin ne vaziyette bulunduklarına dair haberler bazen Rusların askeri hareketleri hakkında hazırlanan istihbarat raporlarına iliştirilerek Babıâli'ye ulaştırılmıştı. Mesela "istihbarat noktasında çok esaslı malumatı haizdir" başlığıyla İstanbul'a ulaşan 1810 tarihli imzasız bir raporda Sırp ve Rusların askeri vaziyetleri ile

269 Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, s. 113, 128-129.
270 Câbî Tarihi, I, s. 537.

aralarındaki yakınlaşmadan bahsediliyordu. Üstelik bu haberler daha evvel İstanbul'a ulaşan istihbarat raporlarındaki bilgileri teyit eder mahiyetteydi. Sadece, Sırplara yardım için Eflak tarafına geçirilen kuvvetlerle ilgili olarak 25 bin gibi abartılı bir rakam ortaya atılmıştı. Gerek esasında gerekse diğer istihbarat raporlarından bu rakamın 10 bin kadar olduğu bilinmektedir. Ancak "Rusların, Sırplara vermek için yanlarında bol miktarda mühimmat ve levazımat getirdikleri, o sıralar Sırp liderleri arasında bir ikilik meydana geldiği, Rus tarafına meyledenlerin sadece Milenko yanlılarından ibaret olduğu, daha fazla sayıda olan Kara Yorgi yanlılarının ise bir süredir Ruslara gücenmiş bir vaziyette bulundukları" gibi raporda yer alan diğer havadisler gerçeği yansıtmaktaydı.[271] 1811 yılının sonlarında yine mühürsüz olarak Babıâli'ye takdim olunan bir istihbarat raporunda ise casuslar kanalıyla Sırpların Bolmiye (Lom)[272] Kazası'nı yağmalamak niyetinde olduklarının öğrenildiğine dikkat çekilmişti. Ayrıca Rusların top, mühimmat ve birlikleriyle Vidin karşısından ayrılıp gittikleri duyulmuştu. Bunun üzerine savunma için bir binbaşı idaresinde bir miktar kuvvet Lom tarafına gönderilmiş, Sırp saldırılarına karşı hazır bulunmaları da kendilerine tembihlenmişti.[273] İsyan hareketinin Osmanlı kuvvetlerince bastırılmasından sonra Avusturya'ya geçen Kara Yorgi'ye, Rusya'ya sığınması için Avusturya hükümetinin ruhsat verdiğini ise Viyana'daki Osmanlı maslahatgüzarı Yanko Bey Babıâli'ye haber vermişti.[274]

İlginçtir ki Bükreş Antlaşmasının imzalanmasından (1812) ikinci isyan hareketlerinin yaşandığı (1815-1817) devri de içine alan zaman dilimine kadar Sırbistan'daki gelişmelere dair tanzim edilmiş istihbarat raporlarından ulaşılabilir durumda olanlar yok denecek kadar azdır. Sırpların ikinci isyan hareketleri başladığında (1815) ülke içinde devlet işlerine ve ayanlara bir çeki düzen vermekten başka herhangi bir askeri-siyasi mesele ile uğraşmayan II. Mahmud ve yöneticilerinin Sırplara yönelik istihbarat faaliyetlerine gereken önemi vermeme gibi bir görüntü oluştu-

271 *BOA, C.AS, 238/10050;*12 Rebiyülevvel 1225/17 Nisan 1810.
272 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yay. No:21, Ankara 2006, s. 350.
273 *BOA, C.AS, 345/14293;* 29 Zilkade 1226/15 Aralık 1811.
274 Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, s. 153.

ruyor olmalarının bazı muhtemel sebepleri vardır. Osmanlı mülki idarecilerinin aynı zamanda birer askeri görevli olmaları dolayısıyla istihbarat faaliyetlerini idare edecek ayrı bir birim veya idarecinin bulunmamasından kaynaklanan Osmanlı istihbaratının eksikliği, Sırplara yönelik bilgi toplama çalışmaları sırasında da nüksetmiş olabilir. Bölgedeki Osmanlı birliklerinin hareket ve tedbirlerine yön verebilmek gayesiyle istifade olunan istihbarat faaliyetleri de bölgesel bir çerçeve içinde kalmış, bunların İstanbul'a aks ettirilmesine ihtiyaç duyulmamış veya fırsat bulunamamış olabilir. Yunan isyanı örneğinde görüleceği üzere, Osmanlı kumandanlarının fazla önemsemedikleri Sırp asilerine karşı herhangi bir ön çalışmaya ihtiyaç duymaksızın harekete geçmiş olma ihtimalleri de söz konusudur. Ayrıca Sırpların ikinci isyan hareketi uluslararası bir boyut kazanmadan kısa bir süre içinde bastırılmıştır. Bir de Sırpların yeni lideri Miloş'un, Kara Yorgi'ye kıyasla olayları değerlendirme ve gerekli tedbirleri alma noktasında daha yetenekli ve bir askerden ziyade kurnaz bir politikacı olduğu[275] hakikati göz önünde bulundurulunca ve araştırmacının kusurunu da unutmamak şartıyla Osmanlı istihbaratındaki kısırlığın muhtemel sebepleri tamamlanmış olacaktır.

Böyle kısır geçen birkaç yılın ardından Sırplara yönelik istihbarat çalışmalarının yeniden canlanması ikinci isyan hareketlerinin bastırılmasından sonra olacaktır. Bu süreçte Osmanlı yöneticileri de bilgi toplama faaliyetlerinin önemini daha da kavramış bir görüntü içindedirler. Nitekim isyanın bastırılmasından sonra Sırbistan'daki görevli zabitlerin halka iyi muamele edip etmediklerinden ve yaşanması muhtemel olaylardan zamanında haberdar olabilmesi için kaza knezleriyle sürekli haberleşmesi ve her kazadan mutemet bir knezin daimi surette Belgrad'ta ikamet etmesi gerektiği, Belgrad Muhafızı Ali Paşa'ya bildirilmişti. Bundan sonra Ali Paşa Sırbistan'daki gelişmelerden Babıâli'yi sürekli haberdar edecekti. Diğer idareciler de ikinci isyandan sonra her geçen gün gücünü artırmakta olan Miloş'un faaliyetlerini imparatorluk merkezine aktarmaktan geri durmamışlardı. Mesela Vidin Muhafızı Rüştü Paşa "Miloş idaresindeki Sırpların müthiş bir silahlanma gayreti içinde olduklarını ve 24 saat içinde isyan ede-

275 Aslantaş, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, s. 157.

bilecek bir güce eriştiklerini" 19 Kasım 1817 tarihli bir yazısıyla İstanbul'a bildirmişti.[276]

Merkezi idare de kimi zaman İstanbul'dan gönderdiği memurlarla Sırbistan'daki bilgi toplama çalışmalarına doğrudan katılmıştı. Sırpların koruyuculuğunu üstlenen Rusların Sırbistan'ın imtiyazlarının artırılması için Babıâli'ye sürekli baskı uyguladığı bir sırada, kabul edilmesi mümkün ayrıcalıkların gizlice tespiti için eski Kethüda Necip Efendi Belgrad'a gönderilmişti. Babıâli tespit işini Belgrad Muhafızı Ali Paşa ile yazışmak suretiyle halletmenin salıncalarını anladığından İstanbul'dan bir memurun görevlendirilmesini uygun bulmuştu. Gerçek ve gizli vazifesi Sırpların ve Semendire Sancağı'nın durumunu tahkik ederek İstanbul'a bildirmek olan Necip Efendi'nin görünürdeki görevi ise o sıralar tamir edilmekte olan Belgrad Kalesi'ne "Bina Emaneti" olarak nezaret etmekti. Necip Efendi Belgrad'a vardıktan sonra Miloş ile gerçekleştirdiği görüşmeleri ve Sırp milletine ilişkin gözlemlerini İstanbul'a nakletmek için yoğun bir çaba içinde olmuştu (1817-1818). Babıâli'nin; Sırpların imtiyaz, Miloş'un da resmen başknez olarak tanınmasına ilişkin isteklere olumlu cevap vermemesinde Belgrad'da bir istihbarat ofisi oluşturan Necip Efendi'nin çaba ve gönderdiği raporlarının önemli bir etkiye sahip olduğu muhakkaktı. Çünkü Necip Efendi Miloş ile görüşmelerini İstanbul'a ilettiği ilk yazılarında "Sırplar kadar hilekâr ve sözünde durmaz bir millet" görmediğinden, talepleri karşılansa bile altı ay geçmeden yeni birtakım ayrıcalık talebinde bulunacaklarından bahsediyordu. 17 Ocak 1817 tarihli yazısında ise Miloş'a başknezlik verilirse Belgrad muhafızlığının hiçbir nüfuzunun kalmayacağına dikkat çekiyordu. Diğer raporlarında ise bazı knezlerle Miloş arasındaki gerginliğe, Ali Paşa'nın maiyetindeki memurlardan bazılarının kurdukları gizli bağ ile Miloş'un yararına olacak eylemler içinde bulunduklarından bahsetmişti. Kısacası Necib Efendi, Sırbistan'ın durumuna ışık tutacak bilgileri Babıâli'ye iletmek için ülke içinde sürekli tahkikatlar gerçekleştirmiş, edindiği malumatı da İstanbul'a aktarmıştı.[277]

276 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 141-143, 145.
277 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 146-148.

Sırbistan hedefli istihbarat faaliyetlerinin daha sistemli bir görüntü kazanması ise Niş muhafızlığına atanan Hüseyin Paşa'nın çalışmaları sayesinde olmuştur. Hüseyin Paşa, Babıâli'ye sunduğu bir durum raporunda, görev bölgesini muhafaza etmenin vasıtalarından biri olarak algıladığı istihbarat çalışmalarına yeniden nasıl işlerlik kazandırdığını tasvir etmişti. Buna göre Niş'e varır varmaz Sırbistan'a komşu olan birimlerin idarecilerine, Sırp asileri hakkında edindikleri bütün havadisleri kendisine yazmalarını gizlice bildirmişti. Bu haliyle Hüseyin Paşa'nın gayreti, Tuna hattı üzerinde Silistre valileri aracılığıyla oluşturulan istihbarat ağının Sırbistan'ı da kapsayacak şekilde biraz daha batıya kaydırılması anlamına geliyordu. Kısa bir süre sonra da Hüseyin Paşa'nın gayret ve çalışmaları meyvesini verecekti. Nitekim bilgi toplama çalışmalarına gereken önemi göstermeleri yönünde bölgedeki Osmanlı idarecilerine hitap eden çağrısından biraz sonra Alacahisar Sancağı (Kruşevaç) Mutasarrıfı Şehsuvar Paşa'dan bir istihbarat raporu alınmıştı. Şehsuvar Paşa, Sırpların yeni bir isyana girişmelerinin uzak bir ihtimal olmadığından bahsediyordu. Etrafta gezinmekte olan casuslarının müşahede ettikleri gelişmeler Şehsuvar Paşa'da böyle bir kanı uyandırmıştı. Mesela bazı işlerini halletmek üzere Niş'e giden Semendireli (Camcı Bayrakdar) Kör Mustafa ismindeki bir şahıs dönüşünde Alacahisar Sancağı'ndaki Paracin ile Divlja (Vajna) arasındaki Macka yolu üzerinde Sırp haydutlarının saldırısına uğramıştı. Kendisi katledilmiş, oğlu ise yaralı vaziyette Divlja'ya firar edebilmişti. Bütün emval ve eşyaları ise haydutlarca yağmalanmıştı. Casuslarından edindiği bu bilgileri nakledttikten sonra Şehsuvar Paşa, bölgede sürdürülen istihbarat faaliyetlerindeki bir aksaklığa Hüseyin Paşa'nın dikkatini çekmek lüzumu hissetmişti. Şehsuvar Paşa'ya göre, Sırplara karşı yürütülecek istihbarat çalışmalarında merkezi bir rol[278] oynaması gereken Belgrad Muhafızı Ali Paşa'nın gerek

278 Daha önce de dikkat çekildiği üzere, Belgrad paşaları öteden beri Bosna'daki gelişmeleri yakından takip ederler ve hükümet merkezine malumat gönderirlerdi. (Bkz. Eren, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, s. 91). Daha sonraki yıllarda ise sadece Belgrad kalesi muhafızlığı Osmanlı tarafında kaldığından ve Sırbistan'ın içişlerine müdahale de bulunulamadığından muhafızların siyasi görevleri ağırlık kazanmıştı. Yani görünürde Müslüman ahali ile memurlardan sorumlu kale muhafızıydılar, esasında ise Sırp hükümetinin tavır ve hareketlerini dikkatli bir şekilde takip etmekle görevli bir Osmanlı memuru statüsü kazanmışlardı. Bkz. *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, VI, Haz. Yücel Demirel, YKY, İstanbul 1999, s. 1003.

söz konusu hadise ile gerekse Sırpların faaliyetleri hakkında herhangi bir tahkikatta bulunmamasından dolayı ihtar edilmesi gerekiyordu. Şehsuvar Paşa'yı haklı bulduğu anlaşılan Hüseyin Paşa, süratle gönderdiği bir tatarla Ali Paşa'dan Sırpların isyana kalkışmaya yönelik herhangi bir kıpırdanışlarının olup olmadığını ve söz konusu cinayet hadisesini tahkik ederek edineceği bilgileri hemen Niş'e yazmasını istemişti. "Bakalım bundan sonra muhafız tarafından ne tür cevap" gelecek diyerek de beklemeye başlamıştı. Hüseyin Paşa, Şehsuvar Paşa'nın raporunu ve bölgedeki gelişmeleri Babıâli'ye aktarırken Sırpların böylesi hareketlere cesaret etmelerinin ilerde yeni bir isyana girişeceklerinin belirtisi olduğuna dikkat çekmişti.[279] Zaten bir müddet sonra, Hüseyin Paşa'nın Sırpların faaliyetlerini araştırmakla görevlendirdiği casuslar isyan belirtilerini daha da netleştirecek bilgiler getirmişti. Buna göre, Sırplar 1821 Eylül'ünde kiliselerde toplanmışlardı. Miloş da muhtelif şekillerde halkı tahrik etmekten geri durmuyordu. Hatta bu amaçla Alacahisar kazaları ile Vidin nahiye ve köylerine 600 kadar Sırp eşkıyası gönderdiği de Hüseyin Paşa'nın casuslarınca öğrenilmişti.[280]

Sırbistan'daki bilgi toplama çalışmalarının etkin bir biçimde devam ettiği 1821 senesinde, isyan eden Rumların lideri olan Aleksandr İpsilanti ile Miloş arasında kurulan gizli ilişki de Osmanlı istihbaratının dikkatinden kaçmamıştı. Nitekim devrin iki asi milletinin liderleri arasında imzalanan ve karşılıklı yardımı öngören bir ittifak antlaşması Osmanlı yöneticilerince ele geçirilmişti.[281] Bundan başka, Sırpların isyan etmek için hazırlık yaptıklarına ve Miloş tarafından halka "iki öküzü olan birini satsın ve silah temin etsin" tarzında tembihlerde bulunulduğuna dair havadisler de bölgedeki Osmanlı idarecilerince Babıâli'ye rapor edilmişti. Bu nedenle hemen Semendire Sancağı civarındaki birimlerin idarecilerine, muhtemel bir Sırp isyanına karşı hudut başlarında yeterli miktarda asker toplayarak hazır bulunmaları bildirildi.[282]

279 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1137/45269;* 8 Şevval 1236/9 Temmuz 1821.
280 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1137/45266;* 5 Zilhicce 1236/3 Eylül 1821.
281 *"Yunan tercümanı maktul Kostaki'nin torbasında Sırpça ve Rumca olarak zuhur eden evraktan bazısı"* tanımlamasıyla arşiv vesikaları arasında bulunan söz konusu antlaşmanın hükümleri için bkz. Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi,* s. 153-154; *Tarih-i Cevdet,* XI, s. 212.
282 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi,* s. 154-156.

Bu istihbarat çalışmaları sayesinde belki de üçüncü bir Sırp isyanının önü, başlamadan alınmış oluyordu. Osmanlı istihbaratının bu başarısında çalışmaları organize ettiği gibi bilgi toplamanın önemini bölgedeki idarecilere de özümsetmiş olduğu gözlemlenen Niş Muhafızı Hüseyin Paşa'nın yadsınamaz bir rolü olmuştur. Mesela Büyükada Muhafızı Abdurrahim Paşa tarafından Hüseyin Paşa'ya takdim olunan bir rapor istihbaratın önemine matuf ifadelerle bezenmişti. Abdurrahim Paşa, muhafazasına memur olduğu Büyükada Kalesi'nin stratejik önemi münasebetiyle daima uyanık bulunmak gerektiğinden bahsediyor, ayrıca düşman faaliyetlerini dikkatlice süzmek suretiyle edinilen havadisleri Babıâli'ye aktarmanın da sorumluluğuna bırakılan bir vazife olduğuna vurgu yapıyordu. Kendi ifadesiyle, o sıralar yazmaya değer bir havadis olmadığından uzunca bir süre sessiz kalmıştı, yoksa istihbarat çalışmalarını önemsememe gibi bir gaflete düşmemişti. Zira Avusturya tarafına ve Sırplar arasına casuslar göndermek suretiyle gelişmeleri takip etmekten bir an olsun geri durmuyordu. Nitekim görev bölgelerinden dönen casuslar sayesinde bu kez aktarılmaya değer birtakım bilgiler edinmişti. Buna göre, Avusturyalıların görünürde bir hazırlık ve hareketleri söz konusu değilken Sırplar arasında bazı ilginç gelişmeler yaşanmaktaydı. Paskalya günlerinden kısa bir süre önce, Pojorofça Kazası'nın eski knezlerinden Marko ve Stefan (İstifan) o sıralarda başknez olan şahsın evini basarak eşyalarını yağmalamışlardı. Kaçmayı başaran başknez de Belgrad başknezi Miloş'a sığınmıştı. Bu gelişmeler üzerine Miloş da yağmacı knezler üzerine asker sevk etmiş, Marko yakalanıp hapsedilmişken, Stefan kaçmayı başarmıştı.[283]

Görüldüğü üzere, bölgedeki Osmanlı idarecileri Sırplar arasında bir kaynaşma hareketinin mevcudiyetinde hemfikirlerken, Bosna valisi tümünü tekzip edecek bir istihbarat raporu hazırlamıştı. Valinin bilgi kaynağı Sırplar içine sızdırmayı başardığı üç-dört casustu. Casuslar Sırplar arasında isyana dair herhangi bir sohbetin geçmediğini müşahede etmişlerdi.[284] Ancak o sıralar Miloş'un içinde bulunduğu tavır ve eylemler göz önünde bulundurulunca Bosna valisi ve casuslarının sağlıklı ve derinlemesine bir

283 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1339/52385-A;* 29 Zilhicce 1236/27 Eylül 1821.
284 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1128/45033-H;* 1 Safer 1237/28 Ekim 1821.

istihbarat çalışması yürütmedikleri ortaya çıkacaktır. Çünkü Miloş 1821 yılının sonunda ve 1822 senesi boyunca Sırpları Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yeni bir isyan hareketine kalkışmaları için sürekli teşvik etmişti. Ayrıca isyana yanaşmayan Sırpları bu kez Ruslar da tahrik etmeye başlamıştı. Rusya ve Miloş'un gayretleri Osmanlı istihbaratının dikkatinden kaçmıyordu. Niş Muhafızı Hüseyin Paşa, 1 Nisan 1822 tarihli bir raporunda Rusya'nın Miloş'a gönderdiği adamlar vasıtasıyla Sırpları Müslümanlar üzerine saldırma ve tekrar isyana teşvik etme gayreti içinde olduğunu haber vermişti. Miloş böyle bir eyleme hazırdı, ancak diğer knezler kendisine beklediği desteği vermemişti. Gerekçeleri ise Osmanlı kuvvetlerinin, muhtemel bir isyan hareketine karşı hazırda beklemeleriydi. Bu nedenle knezler, ancak Rus kuvvetlerinin Tuna'yı geçmeleri durumunda isyan edeceklerini bildirmişlerdi. Ruslar da knezlerin tereddütlerini gidermek için kuvvetlerini hemen Osmanlı sınırında toplamaya başlamışlardı. Rusların bu eylemlerine ve harp hazırlığıyla meşgul olduklarına dair haberler ise 13 Nisan 1822 tarihinde Vidin Muhafızı İdris Paşa tarafından İstanbul'a ulaştırılmıştı. Bu haberlerden sonra Babıâli, Sırpların asıl gayelerinin imparatorluktan ayrılmak olduğuna kanaat getirmiş ve hemen Bosna ve Niş valileri ile Adakale muhafızına ihtiyatlı olmaları gerektiği bildirilmişti.[285]

Rus teşviklerinden sonra Miloş ile Mora asileri arasında sıklaşan münasebetlerin seyrini ise Vidin'in yeni Muhafızı Mehmed Reşid Paşa 3 Haziran 1824 tarihli istihbarat raporuyla İstanbul'a bildiriyordu. Buna göre, Mora'dan Miloş'un yanına gelen 12 Rum Sırbistan'da iki hafta kadar kaldıktan sonra biri hariç geri dönmüşlerdi. Mehmed Reşid Paşa'ya göre yaşanan tüm olaylar Osmanlı İmparatorluğu'ndan kesin surette ayrılmak isteyen Miloş'un, Rumlarınkiyle eşzamanlı bir isyan başlatmak niyetinde olduğunu açıkça ortaya koymaktaydı. Ancak hatırlanacağı üzere Miloş'un niyetini uygulama sahasına aktarmasına muhalifleri fırsat vermemişti. Bu nedenle Miloş, değil Rumlarla işbirliği yaparak bir isyana kalkışmak, Osmanlı askeri yardımı olmadan muhaliflerinden korunabilecek bir durumda bile değildi.[286]

285 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 157-158.
286 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 158-159.

Sırp ahalisi ile Miloş arasındaki gerginlik 1825 senesinin başında silahlı bir çatışmaya dönüşmüştü. Yaşanan gerginliğe dair imparatorluk merkezine yansıyan haberler Osmanlı istihbaratını harekete geçirmeye yetmişti. Ancak bilgi toplama çalışmaları yürütmek o kadar kolay olmamıştı. Nitekim kaynaşma halinde bulunan Sırplar arasına İzvornik tarafından gönderilen Osmanlı casusu sıkı bir denetime uğramıştı. Sırplar, casusun mürur tezkeresini son derece dikkatli bir şekilde inceledikten sonra casus olup olmadığını anlamak için üzerinde herhangi bir kâğıt veya mektup bulunup bulunmadığını araştırmışlardı. Ancak casusluğuna dair herhangi bir emareye tesadüf edememişlerdi. Sadece üzerindeki 15 kuruşa el koymuşlardı. Hem parasız kalmasından hem de Sırpların öte tarafa kimsenin geçmesine müsaade etmemesinden dolayı Osmanlı casusu da geri dönmek zorunda kalıyordu. Dönerken de Sırpların sıkı bir arama ve sorgulamasına maruz kalıyordu. Casus, bütün bu olumsuzluklara rağmen gelişmelerin içyüzüne dair önemli bilgiler elde ettiğinden bahsediyordu. Araştırmalarına göre, Semendire knezlerinin Miloş'a cephe almalarından kaynaklanan münakaşanın sebebi kendilerine karşılayamayacakları kadar bir vergi yüklenilmiş olmasındandı. Aralarında kurdukları ittifaktan sonra vergileri ödemeyeceklerini belirten knezler Miloş'un tahsildarlarını köylerinden kovmuşlardı. Bunun üzerine Miloş da Pasarofça knezi olan kardeşi Yuvan'ı asi knez ve köylüler üzerine göndermişti. Ancak asiler Yuvan'ı esir ettikleri gibi büyük bir tahrip ve yağma hareketine girişmişlerdi. Miloş'dan evvel Sırp bağımsızlık hareketinin liderliğini üstlenen Kara Yorgi'nin oğlu Aleksey'in[287] Rusya'dan Sırbistan'a geçmesi de mevcut karışıklığı bir kat daha artırmıştı. Çünkü Aleksey, Sırp halkını yeni bir isyan hareketi için kendi yanına çekmeye çalışmıştı. Bu gelişmeler üzerine harekete geçen Miloş önce kardeşini kurtarmış, ardından çeşitli hilelerle ele geçirdiği Rus yanlısı birkaç knezi ortadan kaldırmıştır. Emrindeki kuvvetlerle Semendire ve civarındaki yerleşim birimlerini de yağmadıktan sonra kendi bölgesine dönmüştür. Bu bilgileri nakleden casus, tavır ve hareketlerini bütün dikka-

287 Gerçekten de Aleksey Yorgoviç yayınladığı bir beyanname ile Sırpları açıkça teşvik ve tahrik etmişti. Aleksey'in, babasının şöhretinden faydalanarak Sırpları Miloş'a karşı ayaklanmaya davet ettiği beyannamenin sureti için bkz. Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 161.

tiyle incelemesine rağmen Sırpların isyana yönelik herhangi bir hazırlıklarını müşahede edemediğini raporunun sonuna eklemiştir.[288]

Yenipazar (Novipazar/Seniçe) tarafına gönderilen bir casus ise meslektaşının edindiği bilgileri doğrular ve tamamlar bazı havadislere ulaşmayı başarmıştır. Bu casusun raporuna göre, bir knezi (Papas Dijaka) idam ettirmesine rağmen muhalif Sırplar Miloş'a boyun eğmemiştir. Birbirlerine duydukları nefretten dolayı Miloş ile Sırplar arasında büyük bir güvensizlik hali hâkimdir. Bu nedenle Miloş, Rumeli'den gelerek Sırbistan'da yerleşmiş olan Kıptîler gibi Sırplı olmayan unsurlardan 300-400 kadarını yüksek ücretler karşılığında kendini korumak için istihdam etmiştir.[289] 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi sırasında Tuna üzerinde yürütülen istihbarat çalışmalarının önemli isimlerinden biri olduğuna dikkat çekilen Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'nın casusları da Sırplara güven duymayan Miloş'un bazı bilindik adamları asker yazmakta olduğunu ve halihazırda kendi isteğiyle gelip yazılan başıboş Hıristiyanlardan 100 kadar asker topladığını öğrenmişlerdi.[290]

İstihbarat çalışmalarında yetersiz kaldığı gözlemlenen Bosna valisi, Sırbistan'da böylesi gelişmelerin yaşandığı bir sırada Sokol (Solkol) tarafına gönderdiği casusun getirdiği bilgiler doğrultusunda hazırladığı istihbarat raporuyla daha evvel edinilen bilgileri doğrulamaktaydı. Valinin casusu Sırplar arasında 20 gün kadar gezinmişti ve görünürde herhangi bir hazırlık ve toplanma gibi uygunsuz hareketlerine rastlamamıştı. Casusun gözlemlerine göre Sırbistan'ın her tarafında emniyet hâkimdi. Herkes kendi işiyle meşguldü. Dış kaynaklı tahrik ve müdahalelerle galeyana gelerek saldırıya geçme gibi bir eğilimleri söz konusu değildi. Casusun son saptaması ise Sırpların hoşnutluk duymadıkları Miloş'a karşı düşmanca tavırlarının devam ettiğiydi. Bu gelişmelerin devamı ise, Sırplar arasına gönderdiği casusların getirdiği bilgilerle bir rapor hazırlayan İzvornik kaptanı tarafından Bosna valisine aktarılmıştı. Kaptanın casusu Sırpların Miloş'la hesaplarını görmek amacıyla girişecekleri saldırı hareketi için toplanmakta olduklarını öğrenmişti. Bosna valisi de gerek sonradan görevlendirdiği

288 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1111/44744-A;* 3 Şaban 1240/23 Mart 1825.
289 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1111/44744-A;* 3 Şaban 1240/23 Mart 1825.
290 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1126/45017-A;* 29 Zilhicce 1241/4 Ağustos 1826.

casuslardan gerekse o taraflardan gelen yolculardan Sırpların kaynaşma hareketlerinin Miloş'a karşı olduğunu, Osmanlılara yönelik herhangi bir düşmanca ve asice hareketlerinin görülmediğini öğrenmişti. Ona göre, bütün bu gelişmelerden sonra Sırplar artık Miloş ile geçinemezdi, Rusları ülkelerinden kovmak için de canla başla çalışacaklardı. Bosna valisinin son ifadesi ise II. Mahmud'un bilgi toplama çalışmalarını teşvik edici rolünü ortaya koyuyordu. Çünkü sultanın emrine uygun olarak, artık etrafındaki dünyadan haberdar olmak için bilgi toplamaya, topladıklarını da İstanbul'a ulaştırmaya gayret edecek ve daima agâh bulunacaktı.[291]

Bilgi toplama çalışmalarındaki gevşek tutumu eleştiri konusu olan Ali Paşa'dan sonra Belgrad muhafızlığına atanan Abdurrahim Paşa zamanında da Sırbistan hedefli istihbarat faaliyetlerinde hissedilir bir canlanma yaşanmıştır. Zaten kendisi, bölgedeki diğer görevleri sırasında istihbarat çalışmalarına gereken hassasiyeti gösterdiğini ispat etmişti. C. Eren de, onun Belgrad muhafızı bulunduğu sıralarda eyalette gelişen olayları yakinen takip ederek gerekli gördüğü haberleri hemen hükümet merkezine ilettiğini saptamıştır.[292] Dolayısıyla Sırbistan'da böylesi hareketli zamanların yaşandığı bir sırada Abdurrahim Paşa'nın bu göreve getirilmesi[293] Osmanlı istihbaratı için önemli bir gelişme olmuştur. Kendisi de, muhafazasına memur olduğu Belgrad'ın Osmanlı sınırında bulunması münasebetiyle mekânın, ayrıca da zamanın bir icabı olarak kullanılacak casuslarla düşmanların hal ve hareketlerini daima teftiş etmenin gerekliliğine inandığını, Babıâli'ye sunduğu istihbarat raporlarına bir şekilde iliştiriyordu. Bu anlayışla hareket eden paşa, tüccar kılığında Sırplar arasına sızdırmayı başardığı iki casusu sayesinde önemli bir istihbarat çalışması gerçekleştirmişti. Casuslar, Sırpları Osmanlılara karşı bir isyana kalkışmak için tahrik etmeye çaba gösteren Kara Yorgi'nin oğlu Aleksey'in Rusya'ya kaçtığını öğrenmişlerdi. Aldıkları duyumlara göre, aynı amaç doğrultusunda geri dönmek için hazırlık yapmaktaydı ve Rus hükümeti de kendisine bir yol tezkeresi vermişti.[294] Aleksey gerçekten o sıralar general rütbesiyle

291 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1112/44769-A;* 5 Şevval 1240/23 Mayıs 1825.
292 Eren, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek,* s. 84, 86.
293 Paşa, 3 Eylül 1821 tarihinde ölen Ali Paşa'nın yerine Belgrad muhafızı tayin edilmişti.
294 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1133/45174;* 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.

Rusya'da bulunuyordu. Ancak geri dönüşüne dair herhangi bir belirti söz konusu değildi. Büyük ihtimalle kendisi, Rus hükümetince Miloş'a karşı bir tehdit unsuru olarak hazırda bekletilmekteydi. Görüldüğü üzere, Miloş'un kendisine karşı oluşan başkaldırı hareketini bastırma ve Sırplar üzerindeki otoritesini yeniden kurma çabaları Osmanlı istihbaratınca yoğun ve başarılı sayılabilecek bir çalışma ile takip edilmişti. Bu çalışmalar sayesinde gelişmelerin içyüzünden haberdar olan II. Mahmud ve yöneticileri nezdinde Miloş'un, Sırbistan'daki kaynaşmanın sebebi olarak sadece Kara Yorgi'nin adamlarının tahriklerini gösterme çabası bir netice vermeyecek, kendisine karşı büyük bir güvensizlik hali belirecekti. 18 Nisan 1825 tarihinde Abdurrahim Paşa'ya gönderilen bir emirle, Miloş'un hilelerine meydan verilmemesi gerektiğine dikkat çekilmiş olması da imparatorluk merkezindeki idarecilerin uyanıklığına delalet ediyor.[295]

1825 senesinde, Sırplar arasında yaşanan çatışmadan başka, Moskova ile Miloş arasında sürekli gidip gelmekte olan habercilerin (kuryel) hangi amaca hizmet ettiklerini öğrenme aşamasında da Abdurrahim Paşa ön plana çıkıyordu. Evvela,"belki postacının ne maksatla geldiğini Avusturyalılar öğrenmiştir" düşüncesiyle Belgrad'taki Avusturya elçilik tercümanının ağzını yoklamıştı. Tercüman da Petersburg'daki elçilerinden gelen bazı havadisleri Abdurrahim Paşa ile paylaşıyor, ondan sağlanan bilgilerse İstanbul'a şu şekilde aktarılıyordu:

> Güya 12 yıl önce eğitim amacıyla Petersburg'a gönderilen 40 kadar Sırplı çocuğun bütün masrafları Çar'ın şahsi hazinesinden karşılanmıştır. Eğitimleri tamamlandığında toplam masrafları 150 bin ruble olarak hesaplanmıştır ki her bir ruble iki kuruşa denk gelmektedir. İşte Rus habercisinin Sırbistan'a gelmesi çocukların eğitim masraflarının tahsili içinmiş...

Aktarım tarzına bakılırsa tercüman üzerinden sağlanan istihbarat Abdurrahim Paşa'ya pek de inandırıcı gelmemiştir. Zaten derinlemesine yapılacak bir araştırmadan sonra hakikati ortaya çıkarmak için hemen

295 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 162.

özel casuslar görevlendirmiş olduğunu belirtmesi, bu durumun en veciz ifadesidir.[296]

Aynı yıl içinde Miloş ile Sırplar arasındaki gerginliğin çözümüne yönelik çabalar da Osmanlı istihbaratınca dikkatli bir şekilde takip edilmişti. Bilindiği üzere, 1825 yılı vergilerinin tespiti için Miloş, Karaguyefçe'deki (Kragujevac) konağı önünde toplanan 4 bin kadar Sırpa vergilerde indirime gideceği sözünü vererek kendisine duyulan düşmanlığı bir dereceye kadar yatıştırmaya muvaffak olmuştu.[297] Selman mührüyle İstanbul'a gönderilen bir istihbarat raporu, Sırbistan'da yaşanan söz konusu gelişmelerin ayrıntısına dair önemli bilgiler sunuyordu. Bir casusun getirdiği bilgilerle hazırlanan raporda bahsolunduğu üzere, "Miloş, bir önceki Pazar günü bütün Sırp knez ve çorbacılarını ikamet ettiği Karaguyefçe'ye toplamıştır. Bir hafta kadar sürecek olan görüşmelerin ardından dağılacaklardır. Toplanmadan evvel, cumartesi günü tüfek şenliği yapıp, üç kez de top atışında bulunmuşlardır. Bu sıra Kara Yorgi'nin oğlunun güya İstanbul'dan getirdiği sultan fermanını Karaguyefçe'de okuttuktan sonra Belgrad'taki Osmanlı muhafızını azledeceğine ve Belgrad'da oturmak suretiyle babasının hükmettiği toprakları idaresine alacağına dair söylentiler ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine Miloş'un hemen Boçorçi tarafına geçtiği duyulmuştur." Bu haberi işiten casus da araştırmalarını tamamlamayı beklemeden, kendisini görevlendirdiği anlaşılan Selman'ın yanına dönmüştür.[298] Ancak o vakit Sırbistan'da knezlerin toplantılarının dışında bahsedilen gelişmelerin yaşandığına dair herhangi bir bilginin mevcut olmayışı, casusun da ifade ettiği üzere, bunların bir söylenti hükmünde kaldığını göstermektedir.

Sırpların toplantılarına dair edinilen bilgilerin eksik kalan tarafları ve daha fazlası hakkında İstanbul'daki yöneticilerin merakını gidermek ise Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'nın birbiri ardına gönderdiği casuslar sayesinde mümkün olmuştu. İlk casusu, Sırplar arasında gerginlik doğuran meselelerin müzakeresi için Miloş ve knezlerin bir araya geldikleri yönündeki istihbaratı teyit eder bilgiler edinmişti. Ancak, müzakerelerden sonra

296 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 1128/45039;* 9 Şevval 1240/27 Mayıs 1825.
297 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 164.
298 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1130/45054-E;* 29 Şevval 1240/16 Haziran 1825.

hangi kararların alındığını bilmeden, sadece Sırplar arasında öylesi görüşmelerin yaşandığını öğrenmiş olmanın hiçbir fayda sağlamayacağını idrak eden İbrahim Paşa, Bulgar kökenli bir casusunu da Sırplar arasına göndermiştir. Bu sayede toplantının detaylarına ilişkin önemli bazı sayısal verilere ulaşılmıştır. Buna göre, uzunca bir süredir Miloş ile knezler arasında tartışma konusu oluşturan vergilerin fazlalılığı meselesi bir çözüme kavuşturulmuştur. Knezler vergilerini artık 20'şer kuruş olarak değil, daha önce saptandığı şekliyle, yani 13'er kuruş üzerinden ödeyeceklerdir. 7 kuruşluk bu vergi indirimi de bütün knezleri son derece memnun etmiştir.[299]

Toplantıdan sonraki aylarda, gerçekleştirdiği yolculuklar da dahil Miloş'un kalkıştığı eylemler hakkında bölgedeki idarecilerin Babıâli'yi bilgilendirme çabalarında İbrahim Paşa yine ön plana çıkıyordu. Mesela Karaguyefçe'den ailesi ve yandaşlarıyla Pozorofça'ya geçtiği duyulan Miloş'un neden böyle bir harekete kalkıştığının gereği gibi tahkik olunması için İbrahim Paşa tarafından özel casuslar görevlendirilmişti. Casuslardan ikisi, Karaguyefçe'de oturmak üzere kardeşini kendisine vekil tayin eden Miloş'un artık Pozorofça'da yaptırdığı konakta yaşayacağını öğrenmişlerdi. Ayrıca Sırpların bir kısmının hâlâ Miloş'tan memnun olmadıklarını duymuşlardı. Onların sağladığı bilgilerle yetinmediği anlaşılan İbrahim Paşa, bir casusunu da alışveriş bahanesiyle Sırplar arasına sızdırmayı başarmıştı. Bir yandan alışverişte bulunacak, öte yanan havadis toplayacak olan bu casusun getirdiği bilgileri de hemen İstanbul'a yazacaktı.[300]

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi ve Sırplar

1828-1829 Osmanlı-Rus Harbine doğru giden süreç başladığında Osmanlı istihbaratının ilk gündem maddelerinden biri yine Sırplar olmuştu. Çünkü Sırpların Ruslarla işbirliği yaparak Osmanlılara karşı bir saldırı hareketine girişecekleri duyulmuştu. Babıâli'ye akseden duyumların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını öğrenmek ve müstakbel gelişmelerin ne yönde seyredeceğini önceden kestirebilmek için Osmanlı istihbaratının yoğun bir mesai içinde bulunması gerekmişti. Mesaisinin bir kısmını bu yöndeki

299 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1130/45046-H;* 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.
300 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1129/45042-H;* 21 Rebiyülâhır 1241/3 Aralık 1825.

çalışmalara ayırarak Osmanlı istihbaratına ilk katkı sağlayan yerel temsilcilerden biri Tuzla Kaptanı Mahmud Bey olmuştu. Kendisi, Bosna valisine gönderdiği 1827 tarihli istihbarat raporuna, mutemet casuslarının Sırplar arasında sürekli gezinmekte olduğuna dair bir vurguyla başladıktan sonra, onların getirdikleri bilgilerden Sırpların görünürde herhangi bir saldırı hazırlıklarının bulunmadığının anlaşıldığını ifade ediyordu.[301] Üsküp mutasarrıfı da 1828 yılının hemen başında imparatorluk merkezini aydınlatacak bilgilere ulaşabilmek için Sırplar arasına özel casuslar göndermişti. Casuslar, Miloş'un harp hazırlıklarıyla meşguliyetini müşahede etmenin yanında bazı önemli bilgilere de ulaşmışlardı. Buna göre, Kara Yorgi zamanında Osmanlılarla girişilen harpte komutanlık vazifesi yürüten, ancak uğranılan hezimetin ardından Rusya'ya sığınan Yenipazar sakinlerinden Zerger Dimitriye'nin oğlu o günlerde 200 kadar yandaşı ile Sırbistan'a dönmüştü. Miloş da kendilerine ikamet etmeleri için uygun bir kazada yer tahsis etmişti.[302]

Rusya ile Sırbistan arasındaki yakınlaşmaya dair daha esaslı bilgilere ulaşmak ise Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'nın casusları sayesinde mümkün olmuştu. Bu amaçla görevlendirdiği ilk casuslar kanalıyla Pançova'ya gelen bir Rus postacının burada bir hafta kaldıktan sonra Sırbistan'a geçeceği öğrenilmişti. Postacının hangi amaçla gönderildiğini anlamak isteyen Hüseyin Paşa casuslarını tekrar harekete geçirmişti. Casuslar evvela, Miloş'un Pançova'ya gönderdiği bir adamı vasıtasıyla Rus postacıyı yanına, Karaguyefçe'ye getirttiğini duymuşlardı. Ardından şehir içinde gizliden gizliye yürüttükleri araştırmalar neticesinde postacının, çarlık rejiminin Miloş ve Sırp milleti için hazırladığı bir beyannameyi getirdiğini öğrenmişlerdi. Casuslar beyannamenin içeriği hakkında bilgi edinmeyi de başarmışlardı. Buna göre Ruslar, eğer Osmanlılar Akkerman Sözleşmesinin uygulanmasına rıza göstermezse üzerlerine yeni bir harp açılacağını bildiriyordu. Sırplardan ise Osmanlı ve Rusya devletleri ile ilgili olarak ortaya atılan dedikodulara kulak asmadan sadece kendi işleriyle meşgul olmaları isteniyordu. Ruslar, Sırpların "Mora isyanına neden destek olmadınız?" türünden kendilerine yöneltmeleri muhtemel bir sorunun cevabını da beyannameye ilave etmeyi

301 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1134/45182/F;* 5 Cemaziyelahir 1243/24 Aralık 1827.
302 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1089/44273-Ç;* 7 Şaban 1243/23 Şubat 1828.

unutmamışlardı: "Rumlara gereken destek, Mora'nın Rusya'ya bir hayli uzak olmasından dolayı sağlanamamıştır." Anlaşılan, bir savaş anında Osmanlıları iki ateş arasında bırakmak isteyen Ruslar, kendilerine destek olmaları için öyle, Sırpları temin edici ve cesaretlendirici bir açıklamada bulunma lüzumu hissetmişlerdi. Hüseyin Paşa, casusların kendisine anlattığı bu bilgileri Babıâli'ye sunarken Rusların başka bir art niyetlerinin olup olmadığını anlamak amacıyla tahkikatlarını sıklaştırdığına dikkat çekiyordu.[303]

Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'nın yürüttüğü istihbarat çalışmaları neticesinde ulaştığı bilgiler, Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'nın casuslarının beyannamenin içeriğiyle ilgili önemli bir ayrıntıyı gözden kaçırdıklarını ortaya çıkarıyordu. Çünkü İbrahim Paşa, Sırbistan'dan dönen bir casusu sayesinde, Ruslar tarafından "söz konusu kâğıtla" silahlarını kesinlikle Osmanlılara vermemelerinin Miloş'a tembih edildiğini öğrenmişti.[304] İbrahim Paşa'nın birbiri ardına Sirbistan'dan dönen diğer casuslarınca Rus ve Sırp işbirliğine dair sağlanan istihbarat ise Babıâli adına oldukça kaygı yaratacak türdendi. Çünkü paşanın Kalkan tarafından dönen casusu Osmanlı kuvvetlerinin Eflak'a doğru ilerlemeleri durumunda Sırpların Tebük Nehri'ne kadar olan yerleri zapt etmeye hazır olduklarını öğrenmişti. Diğer iki casusu ise 26 top ve bir general idaresindeki 16 bin kişilik bir Rus birliğinin Bükreş'ten Karayova'ya geldiğini, bunlardan 2'şer bin askerin Çernes ve Niğbolu taraflarına gönderildiğini, kalanlarınsa Kalkan üzerine yürümek niyetinde olduğunu haber vermişlerdi.[305] Tahkikatlarını sıklaştırdığını belirten Belgrad Muhafızı Hüseyin Paşa'dan da birkaç gün sonra benzer bir istihbarat alınmıştı. Nitekim onun casusları da Miloş'un, kardeşinin emrindeki birliklerle Poreçe Adası'na varıp, Kalkan'da bulunan Osmanlı birliklerini gafil avladıktan sonra Tebük taraflarına yürümek arzusunda olduğu bilgisine ulaşmışlardı.[306]

Rus ordugâhıyla Miloş arasında sürekli gidip gelmekte olan postacılar da Hüseyin Paşa'nın casuslarınca göz hapsine alınmıştı. Nitekim Rusya'dan gelen bir postacının getirdiği kâğıtları Miloş'a teslim ettikten

303 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1130/45050-B;* 1 Zilkade 1243/15 Mayıs 1828.
304 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1058/43519;* 5 Zilkade 1243/19 Mayıs 1828.
305 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1088/44268-A;* 27 Zilkade 1243/10 Haziran 1828.
306 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1088/44268-C;* 1 Zilhicce 1243/14 Haziran 1828.

sonra Odessa (Hocabey) tarafına gittiğini casuslar Hüseyin Paşa'ya haber vermişti. Esasında Miloş, Rus postacıların getirdikleri kâğıtların birer suretini Hüseyin Paşa'yla paylaşmak mecburiyetindeydi. Nitekim daha evvel iki kez bu mecburiyeti yerine getirmişti. Ancak Miloş'un Odessa'ya geçen bu son postacının gelişine ve getirdiği kâğıdın içeriğine dair herhangi bir bildirimde bulunmayışı Hüseyin Paşa'yı kuşkulandırmıştı. Gelişmenin içyüzü hakkında bilgi sahibi olmak için istihbarat çalışmalarını sıklaştırdığından bahsediyor olması bundandı.[307] Bu gayeye hizmet için görevlendirdiği casuslar sayesinde Rus postacının yeniden Miloş'a uğramak için yola çıktığını, ancak Bükreş'e kadar gelmişken hastalık halinden dolayı getireceği kâğıtları yanında bulunan bir adamıyla göndermek durumunda kaldığını öğreniyordu. Casusların, kâğıtların içeriğine dair bilgi edinememiş olmaları Hüseyin Paşa'yı, kendi ifadesiyle araştırmalarını derinleştirmek ve diğer casusların dönüşlerini beklemek durumunda bırakıyordu.[308] Kısa bir süre sonra da casuslarından biri, kâğıtların içeriğiyle ilgili olmasa da, Rusya ile Miloş arasındaki haberleşmeye dair bazı önemli bilgilerle dönüyordu. Buna göre, Rusya'dan Kaptan adındaki bir şahıs Avusturya topraklarından olan Pançova'ya kadar gelmiş ve Miloş'a verilmek üzere getirdiği kâğıtları orada bulunan Avusturya generaline teslim etmişti. General de kâğıtları bir komutanıyla Miloş'a göndermiş, ancak komutan henüz dönmemişti. Casuslar kanalıyla, kâğıtların içeriğini bir türlü öğrenemeyen Hüseyin Paşa diğer bilgi kanallarına yönelmek durumunda kalıyordu. Bu yönelim aynı zamanda casusların çalışmalarından duyulan memnuniyetsizliğin bir dışavurumu olarak da değerlendirilebilir. Hüseyin Paşa'nın yeni bilgi kanalı ise Sırplar arasından seçtiği bir şahıs oluyordu. Bu şahıs, "kendisi son derece itimat ettiğim biridir" şeklinde Babıâli'ye tanıtılan Alekse adındaki Belgrad bazarganbaşısı idi. Hüseyin Paşa, huzuruna çağırttığı Alekse'den hem Sırplar hem de düşman devletlerin durumu hakkında bilgi ediniyordu. Sonra da kendisini, Sırbistan ve ahalisinin gidişatı hakkında toplayacağı bilgileri iletmesi istemiyle tekrar Sırplar arasına gönderiyordu.[309]

307 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1037/42984-D;* 25 Safer 1244/6 Eylül 1828.
308 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1084/44147-A;* 9 Cemaziyelahir 1244/17 Aralık 1828.
309 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1011/42440;* 21 Şaban 1244/26 Şubat 1829.

Bu istihbarat çalışmalarının, Osmanlı-Rus Savaşından önce Babıâli'nin Sırplara karşı takındığı tavır ve başvurduğu tedbirlerde yadsınamaz bir etkiye sahip olduğu muhakkaktır. Osmanlı yöneticilerinin, Miloş'un kendisine resmen başknezlik verilmesi isteğine savaştan sonra gerçekleşecek müzakerelerin ardından karar verileceğini vaat ederek, savaştan hemen önce, 11 Mart 1828 tarihinde Miloş ve diğer knezlerden bir bağlılık ve yemin senedi almalarında, Rusya ve Sırbistan arasındaki haberleşme ve yakınlaşmaya dair Babıâli'ye ulaşan istihbarat raporlarının etkisini hissetmek mümkündür. Osmanlı-Rus Harbinin başlamasına (7 Mayıs 1828) kadar da Sırplar sözlerinde durarak, görünüşte tarafsız bir tavır takınmaya gayret ettiler. Ancak Belgrad muhafızı Hüseyin Paşa'nın yürüttüğü istihbarat çalışmaları neticesinde, Rusların da Miloş'a savaş süresince tarafsız kalması karşılığında Akkerman Sözleşmesinde Sırplara tanınan imtiyazların Babıâli tarafından yerine getirilmesi için gayret sarf edeceklerini bildirmek için bir haberci gönderdikleri ortaya çıkarılmıştı. Dolayısıyla Miloş'un harp boyunca tarafsız, hatta Osmanlı İmparatorluğu'na karşı sadık bir tutum takınmış gibi görünmesi gerçekte Rusların lehine olmuştu. Çünkü Miloş, harp içinde Bosna askerlerinin Sırp topraklarından geçerek Rus cephesine gitmelerine, tarafsız olduğu gerekçesiyle asla izin vermedi. Bu nedenle Osmanlılar Ruslara karşı en az 15-20 bin kişilik bir kuvveti kullanmak imkânından mahrum kaldı.[310]

Ahmed Lütfi Efendi'nin "yavuz hırsız ev sahibini bastırır" yakıştırmasına uygun olarak savaş içinde de Miloş, Osmanlı memurlarının mevcut baskı ve zulümlerinin reayayı isyana mecbur ettiğine dair yalan yanlış haberlerle Babıâli'yi meşgul etmekten geri durmamıştı.[311] Miloş'un, Sırbistan'da bir kaynaşma hareketi ve Babıâli'ye karşı cephe oluşturma gayretinin hâkim olduğuna dair gönderdiği haberlerin hakikati yansıtmadığı ise Bosna Valisi Ali Namık Paşa tarafından organize edilen bir dizi istihbarat çalışması sayesinde ortaya çıkarılmıştı. Ali Namık Paşa, Sırpların tavır ve hareketlerinden aralarında bir kaynaşma olup olmadığını anlayabilmek için gizlice yahut alenen tetkiklerde bulunmak üzere önce iki casus görevlendirmişti. Casus-

310 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 175-176.
311 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, IV, s. 791.

ların ardından maiyetindeki İzvornikli Ali Paşa'nın kâtibi Molla Mustafa'yı, uğrayacağı mahallerde Sırpların tavır ve hareketlerini mümkün mertebe öğrenmesi tembihiyle Miloş tarafına göndermişti. Yaklaşık bir aylık gözlem ve araştırmaların ardından kâtip ve casuslar birbirini takiben Bosna'ya dönmüşlerdi. Ali Namık Paşa, bir ay boyunca Sırplar arasında gezinen ve görüp işittiklerini not eden elemanlarca sağlanan tüm yazılı ve sözlü bilgilerin birbiriyle örtüştüğünü fark edince bunları geniş bir istihbarat raporu şeklinde tanzim ederek Babıâli'ye takdim etmişti. Buna göre, aralarında bir görüşme gerçekleşen Miloş, Kâtip Molla Mustafa'ya bazı önemli açıklamalarda bulunmuştu: Semendire Sancağı'nda yer alan kalelerin Bosna askeriyle takviye edileceğine dair duyduğu haberler kendisini endişelendirmişti. Ona göre, Osmanlıların Sırbistan'ın yukarı kesimlerinde düşmanı olmadığından savunma vasıtalarının çoğaltılmasına da lüzum yoktu. Gerçekleştirdiği araştırmalar neticesinde ise Bosna kuvvetlerinin Ruslar için Semendire'ye getirileceğini öğrenmişti. Sırplara karşı kullanılmak üzere getirileceklerini bilse, Sırbistan'a ayak basmalarına asla izin vermeyeceğini beyan etmişti. Böyle cesur söylemlerin ardından Miloş, II. Mahmud ve imparatorluğu için bir iyi niyet gösterisinde bulunuyordu: Sultanın ömrünün uzun olması ve Ruslardan intikam alınması, Miloş'un tek arzusudur. Kendisi de, sözde, sadakatinin bir göstergesi olmak üzere Osmanlılara hizmet edecek, düşmanlardan intikam alınmasına hizmet için her an hazır bir vaziyette bekleyecektir.

Ali Namık Paşa'nın, Sırbistan'da Babıâli aleyhine herhangi bir hareketliliğin yaşanmadığına dair bildiriminin Miloş'un açıklamalarından esinlenen bir gelişme olmadığı muhakkaktır. Çünkü Miloş'un gerçek niyetini gizlemekteki becerisi Osmanlı yöneticilerince çok iyi bilinmekteydi. Dolayısıyla Ali Namık Paşa, gerek casusların gerekse Molla Mustafa'nın Semendire'de Sırpların herhangi bir cemiyetlerinin olmadığına dair müşahedelerine dayanarak böyle bir kanıya varmış olmalıdır. Molla Mustafa ayrıca, aralarında Miloş'un kardeşlerinin de yer aldığı civardaki Sırp knezlerinin maiyetlerinde bulunan asker sayılarını da kayıt altına almıştı. Bazı köylerin neden oldukça sıkı bir şekilde muhafaza edildiğine dair merakını ise daha evvel kendi hizmetinde bulunmuş bir Sırp sayesinde gidermişti. Sırplı, Molla Mustafa'ya Sırbistan'daki kargaşanın, ilk isyan hareketlerinin liderleri

olan Kara Yorgi ve Simon'un akrabalarının konakladığı bu köylerden neşet etmesinden dolayı Miloş'un askeri tedbirleri artırdığını ifade etmişti.

Kâtip ile casusların ağız birliği etmişlercesine aktardıkları önemli bir izlenimleri de Miloş'un, Osmanlı toplum yapısına uygun olarak Sırpların reayalığa aykırı tavır ve hareketlerini engelleme çabası olmuştur. Buna göre, Müslümanların bulunduğu kale ve kasabalara girip çıkarken atlarından inmelerini, Müslümanlar aleyhinde kötü bir söz söylememelerini, aksi takdirde cezalandırılacaklarını Miloş her fırsatta Sırplara hatırlatıyordu. Hatta Miloş'un Uziçe Kalesi'ne atla giren bir knezi hapse attığı duyulmuştu. Ayrıca casuslar, Miloş'un Karaguyefçe'den, bazı meseleleri görüşmek üzere kardeşleriyle birlikte bütün knez ve papazları da davet ettiği Bojurka'ya geçtiğini öğrenmişlerdi. Kendilerinden asla güven duyulmayacağına vurgu yapan Ali Namık Paşa, Sırpların toplanma amaçlarını öğrenmek için hemen Bojurka tarafına da casuslar çıkarmıştı. Babıâli'ye, bunların 15 güne kadar döneceğini tahmin ettiğini ve ulaşılacak havadisleri hemen ileteceğini bildirmişti.[312] Görüldüğü üzere, Ali Namık Paşa esaslı istihbarat çalışmaları yürütmekteydi. Babıâli de kendisini her fırsatta bilgi toplama çalışmalarını sürdürmesi için teşvik ediyordu. Nitekim raporunu takdim ettikten bir süre sonra Babıâli'den Ali Namık Paşa'ya, herhangi bir isyan hareketi yaşanmadıkça Sırplara müdahale edilmeyerek sadece hazır bir şekilde beklemesi ve faaliyetlerini gizlice araştırarak edinilen bilgileri İstanbul'a yazmaya devam etmesi gerektiğine dair bir bildirimde bulunulmuştu.[313]

Sorunlar ve Ayaklanmalar Devri

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşından sonra Sırbistan'a karşı yürütülen istihbarat faaliyetlerinde en öne çıkan ve Babıâli ile Miloş arasında gerginlik yaratan gündem maddeleri emlak ve nahiye meselesi olmuştu. 1830 senesinde, Müslümanların mülk ve dükkânlarını Sırplara satarak Belgrad'ı tamamen tahliye edeceklerine dair Miloş imzalı sözlerin reaya arasında yayıldığı Hüseyin Paşa tarafından Babıâli'ye bildirilmişti. Miloş'un öyle bir söylem içinde bulunması Babıâli'nin sert tepkisine neden olmuş ve Müslü-

312 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, 1110/44688; 18 Receb 1244/24 Ocak 1829.
313 BOA, *A.DVN.MHM.d*, 245, s. 79, *hüküm*: 204; Evâil-i Muharrem 1245/3-12 Temmuz 1829.

man nüfusun kale içinde bulunan hane ve dükkânlarını Sırplara satmalarının engellenmesi gerektiği Hüseyin Paşa'ya bildirilmişti.[314]

Nahiye meselesi ise Sırbistan'daki gerilimin iyiden iyiye tırmanmasına neden olmuştu. 1831 senesinde birkaç kazanın sultan fermanıyla Miloş'a verilmesi, Bosna halkı ile Sırplar arasındaki mevcut soğukluğu bir hayli artırmış ve bunun bir yansıması olarak İzvornik Sancağı'nda bulunan Tuzla-i Zir'de 2-3 bin kadar adamın toplandığına dair söylentiler Babıâli'ye aks etmeye başlamıştı.[315] Bu sırada Babıâli'nin ısmarlamasıyla yeni bir istihbarat çalışması gerçekleştirmek lüzumu ortaya çıkmıştı. Esasında Miloş'a verilen imtiyaz ve nahiyeler fermanda açıkça belirtilmişken, Rus elçisince Babıâli'ye sunulan teklifte yer alan mahaller Osmanlı yöneticilerince bilinmediğinden hakikatin gizlice tahkiki Hüseyin Paşa'ya özel bir emirle bildirilmişti. Hüseyin Paşa da kendi dairesinden uygun bir memur marifetiyle hakikati araştırdıktan sonra tanzim eylediği varakayı İstanbul'a göndermişti.[316]

Söz konusu hadiselerin yarattığı gerginlik neticesinde Arnavut ve Boşnakların Sırp topraklarına karşı giriştikleri saldırı hareketleri, 1833 senesine kadar Osmanlı istihbaratının gündemini meşgul edecekti. Miloş, "Padişahımız şu kadar yerleri bana vermiştir" diyerek Bosna toprağından bazı mahalleri zapt edince, İşkodralı Mustafa Paşa'nın tahrikiyle Bosna'da ayaklananlar olmuştu. Miloş da Bosna tarafından gelecek muhtemel bir saldırıya karşı kardeşleri Yevrem ve Yovan idaresindeki birlikleri hazır bulundurmaktaydı. Hatta kendisine II. Mahmud tarafından bir emir gelmesi durumunda asilerin üzerine yürümekten çekinmeyeceğini bir mektupla İstanbul'a bildirmişti. Sadrazam Mehmed Reşid Paşa da kendisine "senin şu Bosna maddesinde gayret ve iyi hareketine bir diyeceğimiz olmayarak hakkındaki teveccühümüz an ve an artmaktadır" şeklinde bir cevap vermişti.[317] II. Mahmud ise Hıristiyan casuslarının bir eseri olarak gördüğü Bosna'daki karışıklıklarla ilgili olarak takdim olunan bir yazının üzerine kendi el yazısıyla şöyle bir not düşmüştü:

314 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1118/44897-A*; 21 Receb 1245/16 Ocak 1830; *1117/44838*; 29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830; Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ*, I, s. 84.
315 Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, s. 27.
316 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, IV, s. 791.
317 Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, s. 28-29.

> ...hadiseler bir iyice tahkik ve taharri olunarak fesatlık çıkaranların saklandıkları mahallerin gizlice araştırılması lazımdır[318]

Bölgedeki Osmanlı temsilcileri de Bosna kaptanlarının öncülük ettiği isyan hareketi sırasında hem asilerin hareketleri hem de Miloş ile aralarında sürecek olan mücadeleler hakkında imparatorluk idaresini bilgilendirmek için özel bir çaba içinde olmuşlardı. Bu noktada, her zaman yaptığı gibi Vidin Muhafızı İbrahim Paşa gösterdiği gayretle Babıâli'nin yerel temsilcileri arasında bir adım öne çıkmayı başarmıştı. Kendisi, Mayıs 1831 tarihli raporuyla kaptanların Tuzla'dan hareket ettiklerini ve planlarının ne olduğunu Babıâli'ye bildiriyordu. Buna göre "Bosnalılar, İşkodralı Mustafa Paşa ile Tuzla'da birleşerek Bosna Eyaleti'nin merkezi olan Travnik'e hareket edecekler, Bosna valisinin başından fesi çıkarıp kavuk giydirdikten sonra Edirne'ye doğru yürüyeceklerdi."[319] 1831 Haziran'ından sonra, asi reislerinden Hüseyin Kaptan'ın Bosna'yı ele geçirmesine, şehirde çıkardığı karışıklık ve ilerdeki emellerine dair haberler ise Bosna-Saray'ın eski naibi Zuhuri Efendi ile Ali Namık Paşa tarafından gizlice Babıâli'ye bildirilmekteydi. Osmanlı kuvvetlerinin Arnavutluk ve Bosna tarafındaki ayaklanmaları bastırmakla meşgul olduğu bir sırada Miloş'un perde arkasından Osmanlı aleyhine çalışmak suretiyle izlediği ikiyüzlü siyasetten Babıâli'nin haberdar olmasında ise Miloş'un İşkodralıya gizlice yaptığı yardımlara ait evrakları İstanbul'a ulaştıran Sadrazam Mehmed Reşid Paşa'nın yürüttüğü istihbarat çalışmalarının önemli katkısı olmuştu. Ayrıca Babıâli de gelişmeler hakkında doğrudan bilgi sahibi olmak için Hüseyin Ağa'yı özel görevle Sırbistan'a gönderiyordu. Hüseyin Ağa, 1831 yılının sonuna kadar birbiri ardına gönderdiği raporlarla hem Miloş'un gizli faaliyetlerini hem de Bosna olaylarını etraflıca Babıâli'ye bildirmişti. Hüseyin Ağa'nın naklettikleri, aynı amaçla Bosna'ya gönderilen Ebubekir adındaki tatarın sağladığı bilgilerle de örtüşmüştü.[320]

II. Mahmud saltanatının üçüncü on yılına damgasına vuran ve diğer siyasi gelişmeleri imparatorluk idaresinin gündeminde ikinci plana iten

318 Eren, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, s. 67, 77.
319 Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, s. 109.
320 Eren, *Mahmud II. Zamanında Bosna-Hersek*, s. 110-116, 121, 131-132.

Mısır meselesine rağmen, Sırbistan'da devrin sonuna kadar sürecek olan hareketlilik Osmanlı istihbaratı için bölgedeki etkinliğini kesintisiz sürdürmek gibi bir zorunluluk doğurmuştu. Bu zorunluluk, 1833 yılında olduğu gibi, özellikle Sırpların silahlı bir eyleme kalkıştıklarına dair haberlerin İstanbul'a aksettiği zamanlarda daha belirgin bir hal alıyordu. Mesela, o sene Sırpların Fethülislâm ve Ada-i Kebir (Adakale) kalelerini muhasara ettikleri duyulur duyulmaz gelişmelerin içyüzünü öğrenmek için Osmanlı casusları Sırbistan'da boy gösteriyordu. Bu sayede Sırpların yeni bir saldırı için hazırlanmakta oldukları öğrenilmişti.[321] Osmanlı kroniklerinde kaydedildiği üzere, Sırbistan'daki söz konusu hareketlilik Alacahisar'da yaşanan bazı olaylardan kaynaklanmıştı. Alacahisar'ın ileri gelenlerinden Selim ve Osman isimli iki kardeş, kendi rızalarıyla Müslümanlığı kabul eden iki Sırp kızını nikâhlarına almışlardı. Ancak akrabaları kızların zorla alıkonuldukları iddiasıyla Niş valisine başvurmuşlardı. Valinin huzurunda görülen davada kızlar kendi rızalarıyla İslama geçtiklerini ve nikâhlandıklarını ifade etmişlerdi. Bunun üzerine akrabaları, kızların geri alınması için Miloş'a başvurmuştu. Miloş da durumu Belgrad muhafızı Hüseyin Paşa üzerinden Babıâli'ye bildirmiş, böylece davanın Belgrad'da tekrar görülmesine karar verilmişti. Hüseyin Paşa huzurunda görülen davada, kızlar Miloş'un tehdit ve baskılarından dolayı bu kez zorla alıkonulduklarını ifade edince serbest bırakılmışlardı. Hadise böylece kapanmışken, bir isyan boyutuna varan gelişmeleri fırsat anı olarak değerlendiren Miloş, ayaklanan bölgeleri Sırbistan'a kattığı gibi zorla yerlerinden ettiği Müslümanlardan boşalan mahallere de Hıristiyanları yerleştirmişti.[322] Nihayetinde Rus baskısı ve devrin şartlarının nazikliği, Osmanlı yönetimini; 14 Kasım 1833 tarihli bir fermanla Sırp knezliğinin sınırlarının çizilmesini kabul etmek durumunda bırakmıştı. Bu iş için her iki taraftan seçilen memurlar 29 Aralık 1833'te başladıkları görevlerini 6 Şubat 1834'te, Drina ve Sava nehirlerinin kesiştiği bölgede sona erdirmişlerdi.[323]

Hudutların belirlenmesinden sonra Miloş, Sırbistan'daki Müslüman nüfusa karşı sürdürdüğü uygunsuz eylemlerle bir müddet daha

321 *BOA, C.AS, 425/17631;* 15 Muharrem 1249/4 Haziran 1833.
322 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* IV, s. 790; Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ,* I, s. 87-88.
323 Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878),* s. 30-33.

Osmanlı istihbaratının gündeminden düşmemişti. Belgrad Muhafızı Vecihi Paşa, özel memurları vasıtasıyla yürüttüğü tahkikatlarla Miloş'un faaliyetleri hakkında imparatorluk merkezini bilgilendirmekteydi.[324] 1835 senesinde ise Miloş'un sadece Müslümanlara değil, kendi işlerinde angarya suretinde kullanmak gibi Sırp reayasına karşı da birtakım uygunsuzluklar içine girmesi Sırbistan'da Milete Radoykoviç liderliğinde bir ayaklanmaya (Mile'nin Ayaklanması) neden olmuştu. Miloş ise ayaklanmanın kendi zulmünden değil de, İstanbul'a gitmeye niyetlenmesinden dolayı çıktığını Babıâli'ye haber veriyordu. Oysa gerek Vecihi Paşa'dan alınan raporlar sayesinde gerekse yapılan tahkikatlar neticesinde ayaklanmanın Miloş'un zulmünden kaynaklandığı imparatorluk yöneticilerince çok iyi bilinmekteydi.[325] Ayrıca o sene Boğdan Divan Efendisi Nabi Efendi de Babıâli'ye takdim ettiği bir istihbarat raporuyla Miloş ile Sırplar arasında yaşanan hadiselerin ayrıntısına ilişkin önemli bilgiler aktarmıştı. Buna göre Miloş, Vecihi Paşa ile görüşmek için 15 seneden fazla bir süredir girmediği Belgrad Kalesi'ne gitmeye niyetlenmişti. Ancak Sırp halkının muhalefetinden dolayı vazgeçerek[326] kethüdası Avram Petroniyeviç'i temsilci sıfatıyla Belgrad'a göndermişti. Gerek Avram aracılığıyla Vecihi Paşa gerekse İstanbul'daki Sırp vekilleri Miloş'a, Osmanlı saltanatına yüz sürmesini tavsiye etmişlerdi.[327]

Bütün bu teklif ve ısrarlardan sonra Miloş, 1833 Fermanı ile Sırbistan'a ve kendisine tanınan hak ve imtiyazlara bir teşekkürde bulunmak üzere 5 Ağustos 1835'te İstanbul'a gitmişti. Orada oldukça iyi karşılanmış ve çeşitli hediyelerle onurlandırılmıştı.[328] Sırbistan'a döndükten sonra II. Mahmud'a yazdığı teşekkürde "İstanbul'a gelip yüz sürmek şerefine nail olduğunu ve ailesi için ihsan buyrulan nişan ve iltifatların binde birine teşekkür etme hususunda dahi aciz kaldığını ve milletiyle birlikte itaat ve sadakatten asla ayrılmayacağını" ifade ediyordu.[329] Ancak sözlerinin üzerin-

324 Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ*, I, s. 111-113.
325 Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, s. 43-44.
326 Ancak A.Özkan, Miloş'un 1833 Fermanının ilanından sonra Belgrad'a giderek Vecihi Paşa ile görüşmüş olduğuna dair 1834 tarihli bir hattan bahsetmektedir. Bkz. Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, s. 39.
327 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1121/44922-K*; 7 Zilhicce 1250/6 Nisan 1835.
328 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, V, 856-857; Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ*, I, s. 113.
329 Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, s. 46.

den çok zaman geçmemişti ki Miloş'un tahrikleriyle Berkofça (Berkovica) ve Şehirköy (Pirot) reayası ayaklanmıştı.[330] Miloş'un ayaklanmaların çıkmasında oynadığı rol ise Belgrad Muhafızı Yusuf Paşa'nın yürüttüğü bir dizi tahkikat neticesinde ortaya çıkarılmıştı. Yusuf Paşa, isyan bölgelerine hemen gönderdiği özel memurlarla bir dizi araştırma gerçekleştirmişti. Araştırmalar neticesinde Miloş'un isyan eden halka, "Sırbistan halkının bir müddet kan dökerek imtiyazlar kazandığını, kendilerinin de böyle yaparak Osmanlı idaresinden kurtulabileceklerini ve ilerde birleşerek Kosova'da yıkılan Sırbistan Krallığını hep birlikte yeniden canlandırabileceklerini" ifade ettiği anlaşılmıştı. Ancak zamanın nazikliğinden dolayı Babıâli kendisine ses çıkaramıyordu. Hatta halkı tahrik için etrafa tebdilen gönderdiği papazlar Osmanlı idarecilerince yakalanıyor, durum kendisinden sorulduğunda ise Miloş "Sırp tebaasından değildirler" diyerek suçunu sürekli inkâr ediyordu.[331] Kısacası Miloş bir yandan el altından ayaklanmalar çıkartmak, diğer yandan Osmanlılara karşı sadakatten ayrılmadığını her fırsatta yinelemek gibi ikiyüzlü bir politika sürdürmüştü. Bu politika çoğu kez Osmanlı istihbarat kanallarınca gün yüzüne çıkarılmıştı, ancak şartların zorlaması nedeniyle Miloş'a nasihatte bulunmaktan ya da kendisinden bağlılık sözü almaktan başka bir tedbir söz konusu olamamıştı.

Merkezi idarenin çaresizliğine rağmen bölgedeki Osmanlı yerel temsilcileri özveriyle ve bazı özel usullerle II. Mahmud devrinin sonuna kadar Miloş'un eylemleri hakkında Babıâli'yi bilgilendirmeye devam ettiler. Özellikle Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa'nın bu yöndeki çabaları zikredilmeye değerdir. Mesela 1838 senesinde Miloş'un fikir ve hareketlerine dair "hâkimane vasıtalarla" yürüttüğü tahkikatlar neticesinde edindiği istihbaratı Vidin tüccarından Mehmed Efendi aracılığıyla ve gizlice Babıâli'ye göndermişti. Hüseyin Paşa'nın raporuna göre Miloş; umumi bir ihtilal hareketi başlatmak için Bulgaristan, Bosna, Hersek ve Karadağ taraflarını tahrik etmekten geri durmuyordu. Hüseyin Paşa, bölgedeki Osmanlı idarecilerine teyakkuz halinde bulunmaları gerektiğini gizlice bildirdiği gibi meselenin arz ettiği önem münasebetiyle durumu imparatorluk merkezine

330 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, IV, s. 800; Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ*, I, s. 122.
331 Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ*, I, s. 122.

de arz ederek gereken tedbirlerin süratle alınmasına çalışmıştı. 1839 senesinde ise kendi yanına çekmeyi başardığı bazı muhalif Sırp reislerinden, Miloş ve yandaşı olan knezlerin ahvaline dair edindiği malumatı gizlice Babıâli'ye aktarmaya devam etmişti. Ahmed Lütfi Efendi'ye göre, Sırpların Osmanlılara karşı herhangi bir uygunsuz davranışlarının yaşanmasına izin verilmeyişi Hüseyin Paşa'nın tedbirleri sayesinde olmuştu.[332]

Görüldüğü gibi, Miloş'un yabancı konsoloslarla işbirliği içine girip, milletine tamamen sırt çevirmesi, Osmanlı istihbaratı için Sırbistan'da yeni ve kendiliğinden oluşan bilgi kanalları bulmak gibi bir gelişmeyi beraberinde getirmişti. Bilindiği üzere Avrupa devletleri birer istihbarat bürosu şeklinde faaliyet gösteren konsolosluklarını 1835'ten itibaren Sırbistan'da açmaya başlamışlardı. 1835'te Avusturya, 1837'de İngiltere, bir yıl sonra da Fransa Sırbistan'da/Belgrad'ta konsolosluk açmıştı. Rusya'nın ise Sırp knezliğinde daima bir temsilcisi vardı. 1837 senesinde ise Ada-i Kebir'de resmen Rus konsolosluğu açılmıştı. Böylece büyük güçler konsoloslukları kanalıyla Sırbistan'daki iç sorunları takip edebilmekte ve müdahalede bulunabilmekteydiler.[333] Miloş, özellikle İngiltere Konsolosu Hodges ile çok iyi ilişkiler kurmuştu.[334] Hatta Hodges ile birlikte Belgrad Muhafızı Yusuf Paşa aleyhinde ortamı germeye yönelik bir çaba içine dahi girmişti.[335] İşte güvenilir bazı Sırp millet reisleri, Miloş'un büyük güçler ve onların konsolos veya temsilcileri ile olan ilişkileri hakkında Osmanlı idaresine gizlice bilgi vermeye başlamışlardı. Mesela Miloş'un halka karşı takındığı zalimce tavırdan memnun olmayan ve Sırp milletinin asayişi hakkında bir kanun hazırlanmasını isteyen Rusya'nın 1837'de Sırbistan'a gönderdiği temsilcisi ile Miloş arasında yaşanan görüşme bazı Sırp knezlerinden gizlice duyulmuştu. Daha önemlisi ise Miloş'un sağ kolu konumunda bulunan kethüdası Avram Petroniyeviç'in, Miloş'un büyük devletlerle sürdürdüğü ilişkiler hakkında, kendisinin ele verilmemesi ricasıyla Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa'ya bir mektup yazması olmuştu.[336]

332 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, VI, s. 1003-1004.
333 Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 267.
334 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 321.
335 Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ*, I, s. 124-125.
336 Özkan, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, s. 50-52.

II. Mahmud devrinde Sırbistan konulu son ve dikkat çekici istihbari gelişmelerden biri de 1838 senesinde yürütülmüştü. O sene İstanbul'da olan Stankov adındaki bir Avusturyalı doğrudan ve kendiliğinden Babıâli'ye giderek bir ihbarda bulunmuştu. Stankov'un iddiasına göre, Sırp ve Eflak ileri gelenlerinden bazıları üç dört ay evvel seksener kuruş aylık karşılığında 80 bin kadar asker toplamışlardı. Niş ve Karayova kazalarında konuşlandırılan bu askerler Müslümanların meskûn olduğu Sırp kazalarına saldıracaklar, ayrıca Avusturya'ya bağlı olan Dalmaçya'dan geçerek Bosna ve Karadağ'a gidip halkı isyana teşvik edeceklerdi. Bu istihbarat her ne kadar Babıâli yöneticileri için kendi deyimleriyle "asılsız ve esassız" gibi dursa da mutlaka tahkik olunmalıydı. Bu amaçla Rumeli Müşiri Ahmed Zekeriya Paşa başta olmak üzere o taraftaki diğer idarecilere böyle bir gelişmenin söz konusu olup olmadığını öğrenmeleri bildirildi. Bu aşamada Zekeriya Paşa'nın imparatorluk merkezinde kısa süreli oluşan endişe haline son verecek olan vaziyete hâkim şu tavır ve söylemi oldukça dikkat çekicidir:

> Böyle bir havadisin doğruluk payı olsaydı, şimdiye kadar mutlaka bir taraftan uç verir ve bana haber gelirdi. Çünkü Sırplara civar olan kazaların ayan ve memurlarına herhangi bir hadise yaşandığında bildirilmesini tembihledim. Kaldı ki bölgede o kadar askeri besleyecek bir zahire üretimi söz konusu değildir. Dolayısıyla haberin tamamıyla asılsız olduğu kendiliğinden ortaya çıkıyor.[337]

Bu örnekte de resmedildiği üzere, ikinci isyan hareketinden II. Mahmud devrinin sonlarına kadar Babıâli ile yerel temsilciler arasında yürütülen koordineli ve belirli bir yoğunluğa sahip olan istihbarat çalışmaları sayesinde Sırbistan'daki gelişmelerin aralıksıze takip edilmesine çalışılmıştır.

Yunan İsyanı

İkinci Balkan milliyetçi ayaklanması olan Yunan isyanı, Babıâli için 19. yüzyılın üçüncü on yılının esas diplomatik sorunu olmuştur.[338]

337 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1158/45944-B;* 1 Zilhicce 1253/26 Şubat 1838.
338 Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 228.

Bağımsızlığa Uzanan Süreç

Yunan İsyanı, hem çok daha derinlere giden köklere sahipti, hem de Sırbistan'dakinden daha iyi hazırlanıp planlanmış radikal bir hareketti. İsyanın başından itibaren Yunanlı liderlerin çoğu bağımsızlık istiyorlardı ve Yunan toplumunun yapısı, isyana Sırp hareketinde olmayan bir derinlik kazandırıyordu. Gerek Balkanlar'daki Fransız ajanları aracılığıyla gerçekleşen propaganda yoluyla, gerek Avrupa'da öğrenim gören genç Yunanlı öğrenciler gerekse Napolyon Savaşları esnasında Fransız ve İngiliz ordularında çarpışan Yunanlılar aracılığıyla bağımsızlık fikri Yunanistan'da önemli bir etki yaratmaya başlamıştı.[339] Üstelik Mora Yarımadası'ndaki Rumlar, daha 1768 senesinde Rusların destek ve kışkırtmalarıyla Osmanlı hâkimiyetine karşı büyük ölçekli bir isyan hareketine girişmişlerdi.[340] Bu devirdeki isyanları ise özellikle Mora ve Adalar'da Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu tehlikeye düşürmüştü. Dolayısıyla imparatorluğun var gücüyle isyanı bastırması gerekiyordu. Ancak bu o kadar kolay olmayacaktı. Çünkü Avrupa'da hem Fransız İhtilalinin hem de "Philhellenizm" adı ile bilinen "eski Yunanlılara beslenen muhabbetin" tesiriyle ve aynı zamanda siyasi mülahazalarla Rumlara "istiklâllerini kazanmaları" yolunda her türlü maddî ve manevî yardım yapılacaktı.[341] Avrupa'nın birçok kentinde Yunanlılar için para toplayan ve onların adına propaganda yapan Yunan dostu komiteler türedi. Batı Avrupa kamuoyu, ölçülebildiği kadarıyla, Yunanlılardan yanaydı. 1824 Mart'ında Londra para piyasalarında Yunanistan'a borç verilecek olan 800 bin sterlin dolaşıyordu.[342]

Yunanlıların bağımsızlığını sağlama yolundaki ilk girişim, şair ve politikacı Konstantinos Rigas'tan (1757-1789) gelmişti. Fransız İhtilalinin ışığı altında ve belirli politik amaçlarla Rigas, Osmanlılara karşı bazı eylemlere kalkışmıştı.[343] 1796'da Fransa'nın yardım ve teşviklerine güvenerek, Yunanlılardan mürekkep bir heyetle Osmanlı aleyhine isyan ederek bağımsızlık kazanmak fikrini benimsemişti. Ancak kendisi ve beraberindekiler

339 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 68.
340 *Netayic Ül-Vukuat*, III-IV, s. 251.
341 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 54-55.
342 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 77.
343 Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 34-35.

Avusturyalılarca yakalanıp, teslim edildikleri Osmanlılar tarafından 1798 senesinde idam edilmişlerdi.[344] Fakat idamlar, Yunanlıların bağımsızlık düşüncesinden sapmalarını sağlayan bir gelişme olmadı. Aksine, ulusal bağımsızlık yolunda verilen şehitlerden biri olarak görülen Rigas'ın şiirlerindeki gibi milliyetçi ve laik bir söylem daha sonraki kuşaklar arasında gelişmeye başladı. Gelişmeler, ikisi Rum biri Bulgar olan üç kişilik bir tüccar grubu[345] tarafından Filiki Eterya (Philiki Hetaireia) Cemiyetinin 1814 senesinde Odessa'da (Hocabey) kuruluşuna kadar gitti. Cemiyet bir müddet sonra, 1818'de kurucularından Ksantos'un Fener'deki evini merkez haline getirerek İstanbul'daki çalışmalarına başladı.[346] Cemiyetin amacı, Balkan milletlerinin Osmanlı yönetiminden kurtulmasını sağlamaktı.[347] Üyeleri başlangıçta, modern bir ulus-devlet kurmaktan çok, başkenti İstanbul olacak büyük Bizans'ın yeniden canlandırılmasını hayal etmişlerdi. Bu amaçla gerçekleşecek bir ayaklanma için imparatorluğun birçok yerinde şubeler açtılar, propaganda faaliyetlerine giriştiler, para topladılar ve silah dağıttılar. Ancak başlangıçta pek başarılı olamadılar. Nitekim cemiyet, 1814 ve 1816 yılları arasında sadece 30 üyeye ulaşabilmişti. Çünkü zengin Rumlar cemiyete katılmak ve para yardımında bulunmak konusunda tereddüt yaşamaktaydılar. Bu nedenle cemiyetin liderleri amaçlarına ulaşabilmek için Rusya gibi büyük bir devletin askeri ve mali yardımının yanında güçlü ve etkili bir önder bulmaları gerektiğini fark ettiler. Bu konum için en ideal aday, o sıralarda Rus dışişleri bakanlığını Karl Nesselrode ile paylaşan İoyanis Kapodistrias (Capodistrias) idi. Kapodistrias her ne kadar isteklerini reddetmişse de, Eterya üyelerini Eflak'ın eski voyvodalarından olan Kostantin'in oğlu Aleksandr İpsilanti'ye yönlendirmişti.[348]

Rus ordusunda general rütbesine sahip olan Aleksandr, aynı zamanda çarın emir subaylarından biriydi. Cemiyetin liderliği için kendisine yapılan teklifi de tereddütsüz kabul ediyordu. Böylece onun öncü-

344 Melek Bey, *Mora İhtilali Tarihi*, TTK Kütüphanesi, Yazma, No: 30, v.5a; Svoronos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış*, s. 35; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 208.

345 Filiki Eterya; Emmanuel Ksanthos, Athanasios Çakalof ve Nikolaos Skufas adlı fakirleşmiş üç tüccar tarafından kurulmuştur. Daha fazla bilgi için bkz. Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 229.

346 Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih*, s. 8-9; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 128-131.

347 Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 135.

348 Melek Bey, *Mora İhtilali Tarihi*, v.16a-19a; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 146-147.

lüğünde hemen bir başkaldırı planı hazırlandı. Buna göre isyan 1825 yılı için düşünülmüştü, ancak Mart 1821'de patlak verdi. Rus üniformasıyla ve küçük bir askeri kuvvetle Prut Nehri'ni geçen Aleksandr, Osmanlı hâkimiyetine karşı genel bir isyan hareketi başlatabilmek umuduyla Eflak ve Boğdan'ı işgal etti. Eflak'ta Osmanlılarca yasal olarak onaylanan Sırp milislerinin *(pandour)* eski bir üyesi olan Tudor Vladimirescu da 65 bin askeriyle Nisan başında Bükreş'e vardı. Aleksandr, yakında büyük bir Rus ordusunun geleceğini ima etmek suretiyle Osmanlılara karşı Ortodoks Hıristiyanları ayaklandırmayı denedi, ancak başarılı olamadı. Çünkü doğrudan doğruya Helen ulusunu ilgilendiren böyle bir hareket çoğunluğunu Rumenlerin oluşturduğu yerli halkın ilgisini çekemezdi. Rusya da isyana ilgisiz kalınca, Eterya ile anlaşarak Eflak köylülerini ayaklandırmaya çalışan Tudor Vladimirescu görevinden çekildi. Böylece 19 Haziran'da, Dragatsani Muharebesinde Aleksandr'ın kuvvetleri Osmanlı ordusunca kolaylıkla ezildi. Çar, Aleksandr'ı kendi haline bırakmıştı, o da uğradığı hezimetin ardından Erdel'e kaçacak, ancak kısa bir süre sonra tutuklanacak ve yedi yıl sonra bir Avusturya hapishanesinde ölecekti.[349]

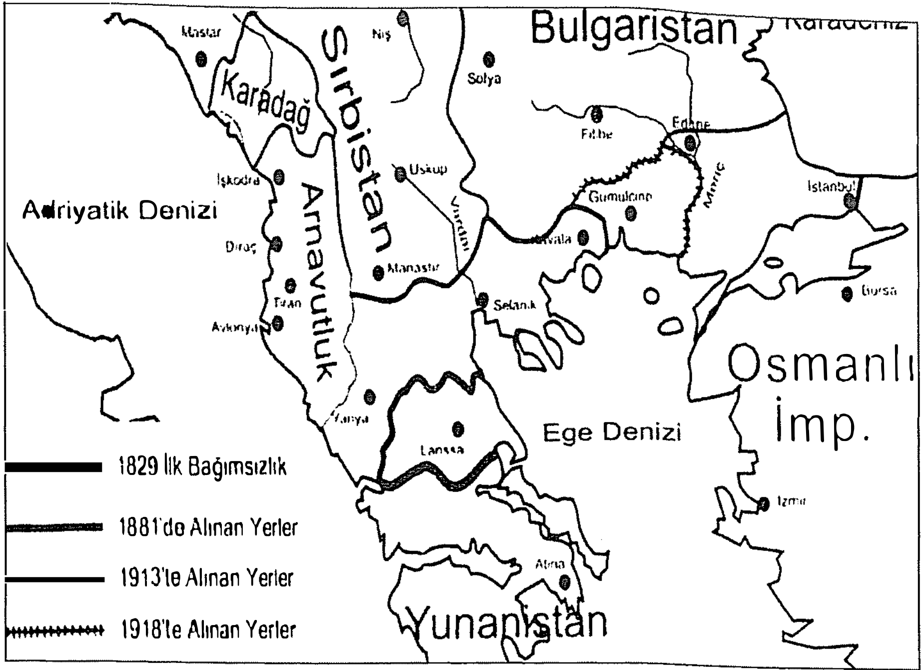
Prensliklerdeki başkaldırı hareketi başarısızlığa uğramışsa da yepyeni, ama çok kötü örgütlenmiş bir Yunan isyanı birkaç yüz mil ötede, Mora Yarımadası'nda şekillenmekteydi. Mora'daki koşullar Osmanlı yönetimine karşı etkili bir isyana kalkışmak için oldukça uygundu. Çünkü II. Mahmud ve iktidardaki gözdesi Halet Efendi, hâkim olduğu son bölgede büyük bir Osmanlı ordusu tarafından kuşatılmış olan Yanyalı Ali Paşa'ya karşı yürütülen bir savaşla meşguldü. Dolayısıyla Mora'daki olaylara anında müdahale etme imkânı zordu. Mora'daki isyan hareketinin başlangıçta hızlı bir başarı kazanmış olması bundandı.[350] Nitekim 2 Nisan'da Manya'da baş gösteren ayaklanma bütün adalara ve Yunan bölgelerine yayıldı. İlk Yunan eylemleri silahsız Osmanlı yerleşim birimlerinde meydana geldi. Tahminlere göre Mora'da yaşayan 40 bin Müslümandan 15 bini öldürüldü. Ardından Mora'nın merkezi Trapoliçe asilerin eline geçti ve sakinleri katle-

349 Mantran, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, s. 34-35; Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 303-306; Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi* s. 169; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 68-69.
350 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 73-74.

dildi. Ayrıca Çamlıca, İpsara ve Suluca gibi Yunan donanma operasyonlarının ana üstlerinde asiler hızlı bir ilerleme kaydettiler.

Başlangıçta Rum isyancılara karşı Osmanlıların ciddi bir askeri operasyonu yoktu. II. Mahmud ve yöneticileri, Tepedelenli Ali Paşa'yı mağlup etmekle uğraşıyordu. Ayrıca Eflak-Boğdan tarafına, Aleksandr üzerine de bir ordu gönderilmişti. Osmanlı güçlerinin Batı Balkanlar ve Rumen eyaletlerindeki isyanlarla uğraşması, Mora'daki asilere kendi konumlarını sağlamlaştırma imkân ve vakti sunmuştu. Tepedelenli'nin 1822 Ocak ayında yakalanarak idam edilmesinden sonra, Babıâli nihayet Yunanlılarla uğraşma imkânına kavuştu. Asiler üzerine gönderilen Osmanlı güçleri Epir, Teselya ve Makedonya'daki isyanı bastırdı. Ama Mora'daki kuvvetlerini muhafaza eden asiler Misolongi (Missolonghi), Teb ve Atina'yı da içine alan bölgeyi kontrol altına almışlardı. Genelde korsan gemilerinden müteşekkil Yunan donanması, zayıf Osmanlı donanması karşısında çok etkili olduğu gibi deniz haberleşmesini kesmekte de daha başarılıydı. Bu yüzden Osmanlı saldırısının tek mecburî istikameti kara yoluydu.

Görüldüğü gibi, 1820 sonlarında Eflak ve Boğdan'da başlayan isyan, 1821'de Mora'ya sıçramış ve Babıâli için büyük bir sorun haline gelmişti. Dış yardım olmaksızın galibiyet kazanmanın imkânsızlığını gören II. Mahmud, 1824 sonunda Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı yardıma çağırdı. Mehmed Ali müdahale için Girit'in kendisine, Mora'nın da oğlu İbrahim Paşa'ya verilmesi gibi yüksek bir bedel talep etti. Ne kadar gönülsüz olsa da, II. Mahmud'un bu koşulları kabul etmesiyle Mısır birlikleri soruna müdahale etti. İbrahim Paşa önce Girit'i, 1825 Şubat'ında Mora'yı ele geçirdi. 1826 Nisan'ında Misolongi düştü ve kısa zaman içinde Osmanlı askerleri Antik medeniyetin sembolü olan Atina'nın Akropolis'ini ele geçirdi. Böylece Mısır kuvvetlerinin yardımıyla Babıâli, isyan bölgelerinde imparatorluk düzenini yeniden kurmuş gibi görünüyordu. Bu durum İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan müttefik devletlerin hoşuna gitmedi. Müttefikler Yunanistan'a, Osmanlı egemenliğinde kalması koşuluyla bağımsızlık verilmesini talep etti. Talepleri kabul edilmeyince, Ekim 1827'de, müttefik gemilerinden oluşan bir donanma, Osmanlı-Mısır birleşik donanmasının



Yunan devletinin bağımsızlığı ve genişlemesi (*Balkanlar El Kitabı*, I, s. 502)

demirlemiş olduğu Navarin Körfezi'ne girdi. 20 Ekim'de, şiddetli bir çarpışmanın ardından, tüm Osmanlı donanması batırıldığı gibi, Mısır gemilerinin çoğu da tahrip edildi. Toplam 57 gemi battı ve 8 bin kişi boğuldu. İttifak halindeki uluslararası baskı, Osmanlıları önerilen ateşkesi kabul etmek ve Yunan meselesini çözmek konusunda Avrupa'nın arabuluculuğunu kabullenmek zorunda bıraktı. Böylece, 1830 Şubat'ında Londra protokolü, garantörlüğünü Rusya, İngiltere ve Fransa'nın üstlendiği egemen Yunan Krallığını kurdu. Burada üç güç sınırları ve yönetim şeklini belirledi. Özellikle İngiliz ısrarıyla devletin özerk değil de bağımsız olmasına karar verildi. 1832 yılında müttefikler son olarak Bavyera'nın Yunan-sever kralı I.Ludwig'in oğlu Otto'yu Yunanistan'ın kralı olarak belirlediler. Sonunda bağımsız bir Yunanistan ortaya çıkmıştı. Ancak bu devlet Yunan milliyetçilerinin hayallerinden çok uzaktı. Küçük ve fakir bir Balkan ülkesi konu-

mundaki Yunanistan, Yunanlıların idealindeki yeniden kurulacak Bizans İmparatorluğu'na çok az benziyordu.[351]

İstihbarat Faaliyetleri

1821'de başlayıp 1832 senesinde tam anlamıyla bağımsız bir Yunan Devleti'nin ortaya çıkmasıyla neticelenen isyan hareketi, Osmanlı istihbaratının ve ona gereken hassasiyeti göstermeyen imparatorluk yöneticilerinin içine düştüğü güç durumu ortaya koyacak misaller sunan devrin en önemli askeri-siyasi gelişmesidir. Daha 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan dış faktörler Yunanlıların konumunu etkilemişti. 1760'larda Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak savaşa hazırlık olarak Rus hükümeti, kuzeye doğru gerçekleştireceği harekete destek temin edecek bir ayaklanmayı teşvik için ajanlarını Yunan topraklarına göndermişti. Bu sayede Rum ileri gelenlerinin bazılarından adam ve erzak temin edecekleri hususunda söz alınmıştı.[352] İhtilalden sonra Fransızlar da Helen ve Arnavutları Babıâli'ye karşı kışkırtmak üzere Balkan ülkelerine ajanlar göndermişti.[353]

Görüldüğü gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Rumların ayaklanmasına ilişkin ilk teşvikler isyan hareketlerinden yarım asır kadar evvel başlamışken, daha önce dikkat çekilen birkaç silik ihbardan başka Babıâli'ye, Balkan topraklarında gezinmekte olan ajanların varlık ve faaliyetlerine ilişkin çok esaslı bir bilgi aktarımı söz konusu olmamıştır. Gerçi II. Mahmud devrinin ilk yıllarında Mora valiliğinde bulunan Veli Paşa, kullandığı casuslarla hem ada Rumlarının hem de düşman devletlerin niyet ve hareketleri hakkında öğrendiklerini Babıâli'ye yazmaktan geri durmadığını[354] ifade ediyordu, ancak kendisinden Rumlardaki hareketliliğe dair bir bilgi alınamamıştı.

Bu olumsuz tablo, isyan hareketine kalkıştıkları 1821 yılına kadar da devam etmiş gibi görünüyor. Nitekim 1814 yılından itibaren, Rumların

351 *Rusların Rumları Himayelerine Dair*, v.2b-5b; Ahmed Muhtar, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I, s. 12-13; Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 230-254; Svoronos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış*, s. 41-44; Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 309-315; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 94; Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 160-161.
352 Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 86; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 207-208.
353 Svoronos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış*, s. 34-35.
354 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 705/33856;* 27 Ramazan 1224/5 Kasım 1809.

ayaklanması için İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun birçok yerinde şubeler açan Filiki Eterya'nın varlığına ve propaganda faaliyetlerine ilişkin imparatorluk merkezine servis edilen herhangi bir önbilginin bulunmayışı, Osmanlı istihbaratı adına oldukça büyük bir kusur teşkil etmektedir. Ayrıca Eterya'nın örgütsel yapılanması ve işleyiş şekli de Osmanlı istihbaratının kusurunu gözler önüne sermekte önemli bir rol oynamış olmalıdır. Çünkü Eterya üyeleri en başından itibaren gayet ihtiyatlı bir tavır takınarak niyetlerini asla dışarı yansıtmadılar. Tanınmamak için birtakım özel lafız ve işaretler kullandıkları gibi kendilerine mahsus olmak üzere harf ve rakamlardan oluşan yeni bir yazı icat ettiler. Hatta gizli haberleşmelerde kullanılmak üzere özel bir lügat hazırladılar. Lügate göre her bir kavrama başka bir anlam yükleniyor, bazı rakamlar bir ismi şifreliyordu. Dolayısıyla birbirlerine isyanla ilgili yazdıkları mektuplar ele geçirilse dahi kendilerinden başkasının yazılanlardan bir anlam çıkarması mümkün değildi. Liderleri de imza yerine kendileri için seçtikleri ikişer harfi kullandıklarından mektupların kimlerce yazıldığı da bilinemezdi. Bu görüntü altında birbirleriyle serbestçe yazışırlardı.[355]

Devrin müelliflerine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nda o sıralar öyle isyana dair teşebbüsleri tahkik edecek hafiye memurları bulunmadığından Eterya üyeleri eylemlerini rahatça sürdürmüş, düşüncelerini karşılaştıkları Rumlara aktarmakta zorluk çekmemişlerdi. Böylece günden güne genişleyen Eterya Cemiyeti; Eflak, Boğdan ve Akdeniz adaları ile Yunanistan ve Selanik taraflarının tamamına, hatta Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa'nın sarayına kadar dal budak salmıştı. 1818 senesine gelindiğinde bütün ruhban, gemici ve kocabaşıların yanında, Tırhala ve Arnavutluk'taki Osmanlı idarecilerinin dairelerinde müstahdem olan Rumlar ile İstanbul'daki en muteber Rum aileler dahi Eterya cemiyetine katılmıştı.[356] Öyle ki Rumları isyana meylettirmek için Eterya Cemiyeti üyelerince hazırlanan kitap ve risaleler mekteplerde, herkeslerin gözü önünde okutulmaya başlanmıştı.

"Osmanlı hükümeti Rum mekteplerinin durumunu teftiş ve ders cetvellerini muayene edemez miydi?" sorusuna "evet edebilirdi ve etme-

355 Eterya üyeleri arasındaki örnek yazışmalar için bkz. Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih*, s. 45-53.

356 Melek Bey, *Mora İhtilali Tarihi*, v.14a; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 136-137, 140-141; Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih*, s. 10-15.

liydi, ama bunu hangi vasıta ile icra edecekti?" şeklinde bir soruyla cevap veren Cevdet Paşa, aynı zamanda Osmanlı istihbaratı özelinde büyük bir eksikliğe de işaret ediyordu. Onun saptamasına göre, "Müslümanlar Rumca ve Frank dillerini bilmezlerdi. Çünkü o devirde böyle yabancı dilleri öğrenenlere dinsiz nazarıyla bakılırdı. Bu nedenle imparatorluğun en nazik ve mühim meselelerinden olan dışişleri Fenerli Rumların elinde kalmıştı. Haliyle mektepleri de Rumlara teftiş ettirmek gerekiyordu. Halbuki müfettiş olarak atanması muhtemel Rumlardan birçoğu zaten Eterya Cemiyetine katılmıştı."[357] Dolayısıyla böyle bir teftişin, yakalanan Eterya üyelerinin üzerinden çıkan evrakların o vakit Babıâli'de Müslüman tercüman bulunmamasından dolayı Rumlara tercüme ettirilmesinden pek bir farkı olmayacaktı. Çünkü Eterya üyesi olsun olmasın tercümanların evrakları doğru çevirmeyip, hakikati gizlemelerinden dolayı Rumların gizli faaliyetleri hakkında hiçbir zaman doğru bilgiye ulaşılamamıştı.[358] Buna karşın, o devir müelliflerinin ortak görüşü, "Eterya liderlerinin imparatorluğun haricî işlerinde veya diğer birimlerinde görevli Rumlar vasıtasıyla II. Mahmud ve yöneticilerinin şahsi niyetlerine varıncaya kadar bütün düşünce ve teşebbüslerini sürekli ve gizlice tahkik etmekten bir an olsun geri durmadıkları" yönündedir.[359]

Cevdet Paşa, Osmanlı istihbaratındaki zaafın önemli sebeplerinden biri olarak da Eflak-Boğdan taraflarındaki halk ile idarecilerin durum ve tutumlarını gösterir: Bölgenin yerli ahalisinin cahil olması, Müslümanların da etraflarındaki gelişmeleri tahkik ve tetkike meyilli olmamaları Eterya'nın üye sayısını süratle artırmasına yol açmıştı. Cemiyet günden güne gelişme kaydederken bölgedeki Osmanlı idarecilerinin Rumlardan zerre kadar bir zararın geleceğine ihtimal vermemeleri, Babıâli'nin asilere karşı hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştu.[360]

İmparatorluk idaresinin Eterya'nın sırrına vakıf olamaması gibi Osmanlı istihbaratı adına böyle olumsuz bir tablo ortaya çıkmışken, Rumların isyan edeceklerine dair bazı emareler gözden kaçmamıştı. Zaten tica-

357 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 122-123.
358 Melek Bey, *Mora İhtilali Tarihi*, v.33a-34b; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 156.
359 Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih*, s. 3-4; *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 13.
360 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 141.

ret gemilerinin reislerine varıncaya kadar her kesimden Rum'u kapsayan bir gelişmenin dışarıya sızdırılmaması mümkün değildi. Özellikle gelişmelerden haberdar olan Rumların tavır ve söylemleri kendilerini ele vermek için yeterliydi. Cevdet Paşa'nın dediği gibi:

Eterya'nın esrarı malum değil ise de asarı meydanda idi.

Nitekim Rumların muhtemel eylemlerine dair nice ipuçları ele geçirilmiş, pek çok sözler işitilmişti. Mesela Eterya tarafından idam edilen Galatin'in kardeşi cemiyetin bazı eylemlerini Babıâli'ye haber vermişti. Bundan sonra başlayan gizli araştırmalar neticesinde Eterya mensupları arasında mektup getirip götüren kimi şahıslar casus sıfatıyla tutulup öldürülmüştü. Ayrıca Eterya'dan Sırp lider Miloş'a gönderilen bir haberci de beraberindeki evraklarla Adakalesi'nde yakalanmıştı.[361]

Gelişmeleri dikkatle takip eden Babıâli'nin kimi temsilcilerinden Eterya'nın faaliyetlerine ve yakında bir Yunan isyanının patlak vereceğine dair İstanbul'a ulaşan birkaç istihbarat raporuna da tesadüf edilmiştir. Bu raporlardan birinin altında II. Mahmud devrinin önemli diplomatlarından, Osmanlı istihbaratının da etkin elemanlarından olan Fenerli Rumlardan birinin, Viyana maslahatgüzarı Mavroyani'nin imzası vardır. Mavroyani, Viyana Kongresinin devam ettiği sırada Yunanlıların hazırladıkları "Feylesof Viyana" adlı bir risaleyi neşrederek müttefik devletleri, hazırdaki birlikleriyle Tuna'yı aşıp "Vahşi Türklerin" esaretinde kalmış olan soydaşlarını kurtarmaya teşvik ettiklerini Babıâli'ye ihbar etmişti.[362]

Osmanlı kuvvetlerince kuşatılmadan evvel, Tepedelenli Ali Paşa da Rumların gizli plan ve faaliyetleri hakkında yürüttüğü başarılı bir istihbarat çalışmasının ardından edinilen bilgileri Babıâli'ye aktarmıştı. Ali Paşa, Viyana'da toplanan bir konferansa Mora Rumlarından bazı kimselerin gizlice katıldığına ve konferansta Yunan İsyanı hakkında konuşmaların geçtiğine dair bazı duyumlar almıştı. Haberlerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını anlamak için de gizli bir tahkikat gerçekleştirme lüzumu hissetmişti.

361 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 183.
362 Melek Bey, *Mora İhtilali Tarihi*, v.6a; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 129.

Bu amaçla aslen bir Rum olan Luka adındaki tabibini, sözde yakalandığı nikris hastalığının tedavisi hakkında Viyana tabiplerinden bilgi almakla görevlendirmişti. Luka'ya gereken kolaylığın sağlanması için kaleme aldığı bir mektubu da çeşitli hediyelerle birlikte Avusturya imparatoruna göndermişti. Herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmamak için de tabibine, esas vazifesine dair yazılı bir talimatname vermek yerine şifahi bir bildirimde bulunmayı tercih etmişti. Luka da Viyana'ya varır varmaz durumu gizliden gizliye araştırmaya başlıyor, şehirde karşılaştığı Rumların ağzını yokluyordu. Hatta kendisini, muhtemel bir Yunan İsyanı sırasında Tepedelenli Ali Paşa'nın desteğini sağlayacak kadar milletine hizmet etmeye gönüllü biri olarak tanıtıyordu. Bu sayede sadakatinden şüphe duymadıkları için Rumlardan müstakbel düşünce ve eylemlerine dair önemli bilgiler toplamıştı. Mora'dan Viyana'ya giden Rum temsilcilerin sayı, memleket, müzakere ve planlarına dair bu bilgileri de sürekli Ali Paşa'ya aktarmıştı. Ayrıca Mora taraflarında çıkarılması planlanan isyanla ilgili gönderdiği haberlerin hakikati ortaya koymakta tek başına yeterli olamayacağını anladığından aktardıklarını belgelendirme lüzumunu da gayet mahirane bir yolla halletmişti. Nitekim Rumları, Ali Paşa'nın tabibi olması münasebetiyle kendisi üzerinden gerçekleştirecekleri yazışma ve haberleşmelere dair evraklara herhangi bir müdahale ihtimalinin bulunmadığından emin olmaları konusunda ikna etmeyi başarıyor, böylece onların plan ve talimatnamelerine dair yazışmaların tamamını doğrudan Ali Paşa'ya göndermeye başlıyordu. Bu sayede Yunanlıların bir isyan hareketinin hazırlığı ile meşgul oldukları kesin surette anlaşılmış oluyordu. Hatta Ali Paşa'nın, Luka'nın gönderdiği evraklar arasından çıkan Yanya despotuna yazılmış bir mektubu "bu kâğıdı okusanız da dinlesem" diyerek kendisine uzatınca, despota nüzul gelerek öldüğünden bahsedilir. Çünkü mektup, kendisi tarafından ihtilal memurlarına verilen bilgileri içeriyordu. Bundan sonra Ali Paşa, evrakları aynıyla İstanbul'a gönderip, Babıâli'yi durumdan haberdar ediyordu.[363]

O sıralar, İstanbul'daki İngiliz elçisi de Rumların yakında bir isyan hareketine kalkışmalarının muhtemel olduğundan söz ederek Babıâli'yi

363 *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 10-12; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 111; Melek Bey, *Mora İhtilali Tarihi*, v.33a-34a; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 156.

uyarmıştı.[364] Ancak Eflak-Boğdan tarafındaki Osmanlı yerel idarecileri gibi imparatorluk merkezindeki yöneticiler de Rumların öyle bir harekete kalkışmalarının mümkün olmadığı görüşündeydiler. Böyle düşünenlerin başında da görünürde II. Mahmud'un mühürdarlığını yürüten, gerçekte ise yeniçeri desteğiyle imparatorluğun idaresini tekelinde bulunduran Halet Efendi geliyordu. Fenerli Rum beylerinin kâtipliğinde ve çocuklarının mürebbiliğinde bulunmuş olan Halet Efendi, birbirini teyit eder istihbarat raporlarının mevcudiyetine rağmen Yunanlıların müdafaasını üzerine alıyor ve Ali Paşa'yı yalancı çıkaracak bir dizi faaliyet yürütüyordu. Cevdet Paşa'ya göre, Rumların gizli faaliyetleri dikkat ve basiret sahibi kimseler tarafından fark edilmişse de Halet Efendi'nin korkusundan dolayı hiç kimse sesini çıkaramıyordu. Halbuki devlet gemisinin dümeni onun elinde olduğundan yapması gereken sadece politika ufkunda dolaşan öyle karışık bulutlardan yaşanması muhtemel fırtınayı keşfederek devlet gemisini bir zarara uğratmadan selamete çıkarmanın çaresini düşünmekti. Halet Efendi ise Rumların sözlerine aldanıp hakikatten uzaklaşarak sadece Tepedelenli Ali Paşa'nın ortadan kaldırılmasına çalıştı. Nitekim Rumlar, plan ve hazırlıklarına dair Babıâli'ye ulaşan bilgi ve belgelerin, tek gayesi kendilerini ezmek olan Tepedelenli Ali Paşa'nın bir düzmecesinden ibaret olduğuna ve sadakat yolundan asla sapmayacaklarına Halet Efendi'yi kolaylıkla inandırdılar. Bu sözlere aldanan Halet Efendi ise gün yüzüne çıkan o kadar kuvvetli işaretleri hiç dikkate almadı. Hatta Rumların isyanına dair alınan duyumları tahkik etme işini de Eterya Cemiyetine mensup olduklarını fark edemediği Fenerli Rumlara verdi. Mesela İngiltere elçisinin Rumların isyan etmek üzere bulunduğuna dair ihbarı üzerine incelemelerde bulunması için divan tercümanı Nikola Moruzi'yi Mora'ya gönderdi. Moruzi ise zaten Eterya üyesi olduğundan Mora'ya vardığında karşılaştığı Rumlara isyan düşüncelerinden vazgeçmelerini nasihat etmek şöyle dursun, bir an evvel harekete geçmeleri için liderlerini teşvik etmekten geri durmadı. İstanbul'a döndüğünde ise Mora Rumlarının şüphe uyandıracak

364 Mora'da Osmanlılara karşı gerçekten bir ayaklanma olduğu haberini Babıâli'ye İngiliz büyükelçisi Lord Stratford getirmişti. Durumu Patras'daki İngiliz konsolosunun mektubundan öğrenmişti. Bkz. Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 136.

herhangi bir eylemlerinin söz konusu olmadığını icap eden imparatorluk idarecilerine bildirmişti. Âlemin hakiki ahvalinden habersiz olan devrin ricali ise tercümanın ifadelerine tamamıyla inandıklarından Mora'ya asker ve mühimmat sevk etmeyi akıllarına bile getirmediler. Devrin müelliflerine göre, İngiliz elçiliğinin ihtarından sonra Mora'ya zamanında ve yeterli miktarda asker ve mühimmat sevk edilmiş olsaydı Rumlar isyana cesaret edemezlerdi, etseler de eskiden olduğu gibi isyan ateşi kısa sürede söndürülürdü. Kısacası, imparatorluk yöneticileri Moruzi'nin sözüne aldanıp, Viyana Kongresinden itibaren Osmanlıların haklarını savunmakta olan İngiltere'nin uyarılarına kulak asmamıştı. İsyana zamanında müdahale edilememesinin en büyük sorumlusu ise Halet Efendi olmuştu. Onun izlediği yol, planlarını hayata geçirme sürecinde Eterya üyelerine büyük kolaylık sağlamıştı.[365] Bu hatasının bedelini de çok ağır ödemişti. Nitekim Yunanistan, Boğdan ve Rumeli'nin çoğu bölgesini içine alacak şekilde patlak veren isyan hareketinden hemen sonra sürgüne gönderildi, Kasım 1822'de Konya'da idam edildi.[366]

Osmanlı idarecilerinin, Rumlarla ilgili istihbarat raporları karşısında kayıtsız kalma halleri, isyana kalkışmalarının an meselesi olduğuna dair emarelerin ortaya çıktığı zamana kadar devam etmişti. "Rumlar'da isyan etme fikri daima vardı" diyen Mir Yusuf,[367] Osmanlı istihbaratı adına isyandan hemen evvel yaşanan gelişmelerle ilgili önemli bilgiler kaydetmiştir. Buna göre, Moskova'da başkâtiplik hizmetinde bulunan ve Rusya'nın bütün sırlarına vakıf olan Korfu Adası Rumlarından Kapodistrias isyandan 18 ay kadar evvel akrabalarını ziyaret bahanesiyle Eflak ve Boğdan'a gidiyordu. 10 gün kadar Korfu Adası'nda kaldıktan sonra tebdilen Badra'ya varıyor ve orada Rus konsolosunun konağında üç saatlik gizli bir toplantı gerçekleşiyordu. Kapodistrias'ın seyahatinin mutlaka bir hadise çıkarmaktan ibaret olduğunu düşünen bölgedeki Osmanlı idarecilerince hemen bir

365 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 152, 165-167; Mehmed Mansur, *Rum Fetretine Dair Tarih*, s. 32-41; *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, s. 10-12; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 111.

366 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 303.

367 Hassa Silahşörü Ahmedpaşazâde Mir Yusuf el-moravi, kendi ifadesiyle, 1820 senesinde hasbelkader İstanbul'dan bazı iltizamların tanzimi için Mora'ya gönderilmiş, Anapoli kalesinde vazifesini icra ederken patlak veren Rum isyanına dair gözlem ve duyumlarını kaleme almıştı. Bkz. Mîr Yusuf, *Mora Vak'asına Dair Bazı Ma'lumat*, v.1b.

dizi istihbarat çalışmasına girişiliyordu. Yapılan araştırmalar neticesinde Kapodistrias'ın Rumları tahrik etmek amacıyla Mora'ya uğradığı anlaşılmıştı. İsyan söylentilerinin yayılması üzerine bölgedeki Osmanlı idarecilerince Mora'nın merkezi Trapoliçe'de gerçekleştirilen toplantıya bütün kaza kocabaşıları da çağrılmıştı. Mir Yusuf'un da hazır bulunduğu toplantının konusu isyan dedikodularının kaynağını tespit etmekti. Durum kendilerinden sorulduğunda, birçoğu Eterya'ya mensup olan kocabaşılardan "isyan söylentileri Tepedelenli'nin oyunudur, muhasaradan kurtulmak için isyan havası yaratıp Osmanlı kuvvetlerinin bir miktarının Mora'ya sevk olunmasına çalışmaktadır" şeklinde kaçamak bir cevap alınmıştı. Toplantı sonunda, fitne ateşini alevlendirenlerin gizlice yürütülecek araştırmalardan sonra tespit edilip cezalandırılmalarının herkesin üzerine düşen bir vazife olduğuna dair bir karara varılmıştı. Ayrıca toplantının ardından eyalet yöneticilerinin isteği üzerine Trapoliçe şeyhlerinden Necib Efendi, aralarında eskiye dayanan dostluğa binaen Manya'daki bir korsandan isyan söylentileri ile ilgili havadis edinmek amacıyla kendisine özel bir mektup yazıyordu. Mektubu götüren adam üç gün sonra korsandan şöyle bir cevap getiriyordu:

> Benim dostum Efendi... Rum milleti bilcümle ittifak ve ittihat üzerelerdir. Hemen Müslümanlar gözlerini açsınlar![368]

Görüldüğü gibi, alınan duyumlar neticesinde isyanın izleri günden güne belirginleşmekteyken, bu kez de Tepedelenli Ali Paşa üzerine sevk olunan birliklere serasker tayin olunan Mora Valisi Hurşid Paşa ile kethüdası Salih Ağa, Halet Efendi gibi büyük bir gaflete imza atıyorlardı. Hurşid Paşa, 1821 yılında Halep'ten Mora'ya geliyor, vilayet merkezi olan Trapoliçe'de az miktarda bir kuvvet ile Salih Ağa'yı kendisine kaymakam tayin ettikten sonra, Tepedelenli'nin isyan bayrağını indirmek için yarımadanın bütün kuvvetleriyle birlikte Yanya üzerine gidiyordu. Onun ayrılmasından hemen sonra da Rumlar uzunca bir zamandır hazırlığıyla meşgul oldukları isyan planını uygulama sahasına aktarmak için harekete geçiyorlardı. Cevdet Paşa'nın deyimiyle "Girit adası Rumları Müslümanlar yanın-

368 Mîr Yusuf, *Mora Vak'asına Dair Bazı Ma'lumat*, v.4a-10a.

da kuzu gibi mülayimken şimdi azı dişlerini göstermeye başlıyorlardı." Ada idarecileri, gerek yürüttükleri tahkikatlardan gerekse tavır ve eylemlerinden Rumların harekete geçmeye hazır olduklarını müşahede etmişlerdi. Bu nedenle hemen durumdan haberdar ettikleri Hurşid Paşa'dan Mora'ya mutlaka ve süratle 5-6 bin kadar asker göndermesini istiyorlardı. Ancak Hurşid Paşa, Mora Rumlarını sille ve tokatla yola gelir eski reaya zannettiğinden isyan edeceklerine dair söylentileri pek ciddiye almıyordu. Sadece maiyetindeki kuvvetlerden 300 kadarını Mora'ya iade ediyordu. Bundan 25 gün sonra, talep edilen miktarda kuvvetin gönderilmesinin gerekliliği kendisine tekrar bildirildiğinde ise Rumların öyle bir hareketleri yaşanırsa her biri için bir asker göndereceğinden şüphe duyulmamasını ve Mora'nın güvenliği için Salih Ağa ile birlikte gereken tedbirlerin alınmasına çalışılmasını ada idarecilerine bildiriyordu. Bu cevap karşısında adadaki herkes hayrete düşüyordu. Çünkü Mora nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Hıristiyanların kendilerine nispetle çok az olan Müslümanları ani bir hücumla imha etmesinden sonra asker göndermenin hiçbir faydasının olmayacağı meydandaydı. Hurşid Paşa'dan alınan cevap üzerine ada ileri gelenleri istenilen askerlerin hemen Mora'ya getirtilmesi gerektiğini Kaymakam Salih Ağa'ya söylüyorlardı. Ancak Hurşid Paşa'nın sözlerini tekrar eden ağa da bir Rum İsyanının yaşanacağına asla ihtimal vermiyordu. Devrin müelliflerine göre, Rum İsyanı sırasında Trapoliçe'de 40 binden fazla Müslümanın katledilmesine, düşmanı hakir gören ve istihbarat toplama çalışmalarına gereken hassasiyeti göstermeyen Hurşid Paşa ile Salih Ağa sebep olmuştu. Onlar, ortalıkta dolaşan söylentilere ve alınan onca ihbara rağmen Rumların tavır ve eylemlerini gizlice araştırmak gibi bir çalışma yürütmeyi hiç akıllarına getirmemişlerdi.[369]

Halet Efendi'nin yanlış tutum ve tedbirleri nedeniyle İstanbul'un da istihbaratsız kalması, Rum isyan ateşinin alevlendiğine ve Rumların Müslümanlar üzerine topluca hücuma geçtiklerine dair ihbarların Babıâli'ye yıldırım gibi düşmesine neden olmuştu. Bu sırada Osmanlı kuvvetleri bir yandan Tepedelenli Ali Paşa ile öte taraftan İranlılarla savaşıyordu.[370] O ana

369 Mir Yusuf, *Mora Vak'asına Dair Bazı Ma'lumat*, v.7a-8b; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 101-106.
370 Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 136.

kadar Rum hedefli bilgi toplama faaliyetlerine gereken önemi göstermeyen veya istihbarat raporlarını ciddiye almayan devlet erkânı, isyan karşısında hazırlıksız yakalanmanın yarattığı şaşkınlıkda nice yanlış ve sert tedbirlere başvuracaktı. Hatta isyan haberi kendisine ulaştığında müthiş bir hiddete kapılan II. Mahmud, imparatorluk topraklarında yaşayan bütün Rumların katledilmesi yönünde bir emir vermişti, ancak şeyhülislam ve sadrazamın araya girmesiyle emir geri alındı. Bunun yerine, sadece sorumluların saptanarak ağır bir şekilde cezalandırılmaları kararlaştırıldı. Bu karardan sonradır ki Osmanlı ülkesinde Rum hedefli yoğun bir casusluk çalışması başladı. Böylece isyanla alakası olanların yakalanması ve idam edilmesi şeklinde gelişen bir sürece girildi.[371] Bu süreçte Rum-Ortodoks Patriği başta olmak üzere birçok Rum idam edildi. İhanetleri ortaya çıkan divan Tercümanı Kalimaki-oğlu Yanko ile yazıcısı İstefenaki ve Başçukadarı konumunda bulunan Yorgi de patrik ile aynı akıbete uğradılar.[372]

Aleksandr İpsilanti'nin Boğdan'da başlattığı isyanın duyulmasından sonra, nihayet sınır boylarında vazifeli Osmanlı idarecilerden Babıâli'ye istihbarat raporları gelmeye başladı. Ancak az sayıdaki raporların mevcudiyetine bakarak, yerel idarecilerin Rumlara karşı uyanık bulunduğunu ifade etmek mümkün değildir. Çünkü istihbarat çalışmalarının amacı, ortaya çıkmasından evvel muhtemel bir tehlikeye karşı gerekli tedbirleri zamanında almak olduğundan, Osmanlı idarecileri bilgi toplama faaliyetlerini başlatmakta bir hayli geç kalmışlardı. Kaldı ki böylesi çalışmaların, ayaklanma haberinin İstanbul'a ulaşmasından sonra Babıâli'den stratejik noktalarda görevli memurlara hem Rumlar hem de Hıristiyan devletler hakkında kesintisiz bir bilgi toplama çalışmasına girişilmesine yönelik bir emrin gönderilmesinden sonra başladığı da mevsuktur.[373] Zaten idarecilerden de imparatorluk yöneticilerinin beklentilerini karşılayacak yoğunlukta bir bilgi aktarımı sağlanamamıştır. Babıâli'ye ulaştığı saptanabilen sınırlı sayıdaki istihbarat raporlarından biri İbrail Muhafızı Yusuf Paşa'ya aittir. Kendisi Boğdan'daki ilk isyan hareketinden hemen sonra Kalas'a bir casus

371 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 196-201.
372 *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1821-1826*, Haz. Ziya Yılmazer, OSAV, İstanbul 2000, s. 33-34.
373 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun*, 1105/44610; 7 Şaban 1236/10 Mayıs 1821.

göndermişti. Casus, İsmail'den Kalas'a içlerinde top, cephane ve asker bulunan üç Rum gemisinin geldiğini, aynı şekilde yedi geminin daha geleceğini öğrenmişti. Ayrıca Rumların yardım talebine Rus Çarı Aleksandr'ın "mademki milletçe bu iddiaya başladınız, size asker vermem, ancak iktiza eden top, mühimmat ve cebehanede muavenet olunur..." şeklinde bir cevap verdiğini Kalas ahalisinden işittiğini de ifade etmişti.[374] Ancak kendisinden habersiz hareket ettiği için Aleksandr İpsilanti'nin isyan hareketine çarın başlangıçta ilgisiz kaldığı ve Osmanlı güçleri karşısında uğradığı hezimetin ardından onu kendi haline bıraktığı bilindiğinden, casusun işittiği veya işittiğini iddia ettiği haberlerin gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmaktadır.

İsyandan sonra Aleksandr'ın Eflak ve Boğdan tarafındaki faaliyetlerine ilişkin olarak Babıâli'ye sunulan raporlardan birinin altında da Yergöğü Muhafızı Hakkı Paşa'nın imzası vardı. Hakkı Paşa, bölgede yaşanan gelişmeleri sağlıklı bir şekilde imparatorluk merkezine iletmenin kendisi için hem bir sadakat göstergesi hem de memuriyetinin bir gereği olduğu gerçeğinden hareketle Bükreş tarafına casuslar göndermişti. Getirdikleri bilgileri tercüme ettikten sonra raporunu kaleme aldığını beyan etmiş olması da casusların farklı bir etnik kökene mensubiyetlerini göstermektedir. Casuslarca yürütülen araştırmalar neticesinde ise Aleksandr İpsilanti'nin faaliyetleri hakkında bazı önemli bilgilere ulaşılmıştı. Buna göre, Aleksandr o sıralar Tirgovişte'de ikamet etmekteydi. Etrafını hendeklerle çevirdiği gibi diğer istihkâm işlerine de ağırlık vermişti. Bir taraftan zahire toplamaya ve ileriki harekâtına yardım bulmaya çalışıyor, öte taraftan etraftaki Osmanlı kalelerini ele geçirmek için askeri faaliyetlerini sürdürüyordu. Bu doğrultuda iki bin kişilik bir süvari birliğini Yergöğü Kalesi'ne, aynı miktar ve nitelikteki bir kuvveti de Büyükada havalisine sevk etmişti. Hakkı Paşa, Rum birliklerinin harekâtını haber alır almaz ilgili birimlerin idarecilerine asilere karşı teyakkuzda bulunmalarını tembihlemişti. Casusları da son olarak Tudor Vladimirescu'nun, isyanın gelişimi bahsinde değinilen faaliyetleri hakkında bazı bilgiler aktarmışlardı. En kısa şekliyle, Vladimirescu etrafa dağıttığı adamlarıyla bölge halkına karşı bir

374 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 861/38398;* 3 Recep 1236/6 Nisan 1821.

yağma hareketine girişmişti.[375] Hatırlanacağı üzere Vladimirescu, Yunan İsyanı sırasında Rus desteğinin geleceği inancıyla, Oltenia'da eşzamanlı bir Rumen ayaklanması örgütlüyordu.[376]

İsyanın Mora'ya, oradan da diğer adalara sıçramasından sonra Osmanlı istihbaratının Akdeniz'de de etkinlik göstermesi gerekmişti. Mora'nın bir yarımada olması münasebetiyle etrafta Yanya'dan başka Rumların faaliyetlerini denetleyecek bir Osmanlı idari birimi bulunmuyordu. O güne kadar kendilerine göz açtırmadığı herkesin malumu olan ve isyan hareketlerinden çok evvel Rumların gizli faaliyetleri hakkında Babıâli'yi bilgilendiren Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa ise uzun bir muhasaranın ardından Osmanlı kuvvetlerine teslim olmuştu. Bu haliyle Mora ile Rumların meskûn olduğu diğer bütün Akdeniz adalarına kadar yayılacak olan isyana dair gelişmeleri takip etmek Babıâli için oldukça zorlaşmıştı. Yerel bilgi kaynaklarından mahrum kalındığı böylesi süreçlerde her zaman olduğu gibi Babıâli'nin imdadına tatarlar yetişiyordu. Nitekim isyan hareketinin genişlediği bir sırada, Akdeniz adalarının durumunu denetlemek vazifesi imparatorluk merkezinden görevlendirilen tatarlara veriliyordu. Mesela, Çamlıca ve Suluca'da sakin Rumların da isyan etmek üzere olduklarına dair ihbarların İstanbul'a ulaşmasından hemen sonra Akdeniz'in Anadolu kıyılarını yoklamak ve Midilli, Sakız, Kuşadası ve Rodos taraflarının durumunu teftiş ederek ne tür havadis varsa getirmek işi, karadan ve ufak kayıklarla denizden gönderilen özel tatarlara verilmişti.[377]

Tatarlardan başka, kaptan-ı derya ve Boğaz muhafızları merkezi idarenin Akdeniz'de yürütülecek istihbarat faaliyetlerini organize edecek yegâne temsilcileri konumunda bulunuyorlardı. Mesela Rumların hazırladıkları gemilerle harekete geçmek üzere olduklarının duyulmasından sonra Akdeniz adalarının durumu ile Mısır, Kıbrıs ve Akka'dan zahire getirebilmenin mümkün olup olmadığının gizlice araştırılması için Babıâli'den Kaptan-ı Derya Hamdullah Paşa'ya bir emir gönderilmişti. Hamdullah Paşa da gelen emre uygun olarak tersaneden seçtiği birkaç söz anlar ve işbilir ada-

375 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 1156/45857; 7 Şevval 1236/8 Temmuz 1821.
376 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 305-306.
377 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 226; *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 1149.

mı menzil kayıklarıyla Anadolu sahili civarında bulunan adalar arasına ve Rodos'a göndererek vaziyetin gizlice araştırılmasına ve gelişmeler hakkında bilgi sahibi olmaya gayret etmişti.[378] Ayrıca kaptan-ı deryaların Rum hedefli istihbarat çalışmalarında casuslardan istifade ettiğine dair bilgiler de vardır. Mesela, Sakız'daki isyan hareketini bastırmasından sonra Vahid Paşa'nın "bu fırsat ele geçmez, İpsara'yı dahi vuralım" istemine Kaptan Paşa, "ben casus irsaliyle o suları iskandil (mecazen işin içyüzünü öğrenme, bilgi toplama) ettirmiştim, İpsara ve Sisam adalarının asker dökülecek mahallerinde Rumların istihkâmları varmış" cevabını veriyordu.[379]

İsyan sırasında Akdeniz Boğazı muhafızı olan Mustafa Paşa da istihbarat toplama faaliyetleriyle merkezi idareyi doğru yönlendirmeye yarayacak bilgilere ulaşma çabasındaydı. Mesela, 1823 senesinde Rumların yeniden saldırmak niyetinde olduklarına dair oldukça farklı bir kanaldan önemli bir istihbarat edinmişti. İstihbaratın kaynağı Akdeniz'de gezinen korsan gemilerine (İzbandud) esir düşmüş olan Eğribozlu Mustafa Pehlivan'dı. Altı aylık esareti süresince asilerle birlikte bulunmak durumunda kalan ve ilk fırsatta firar ederek Akdeniz Boğazı'na gelen Mustafa Pehlivan, Rumların plan ve faaliyetleri hakkında edindiği bilgileri Mustafa Paşa'ya aktarmıştı. Onun ihbarına göre Rum asilerce 12 ateş gemisi tertip edilmişti. Fransız ve Avusturya bandıraları çekilen gemilerin mürettebatına da yabancı kıyafetler giydirilmişti. Bu şekilde boğazdan içeri girecek olan gemilerin dördü boğazdakine, sekizi de İstanbul önünde demirlemiş bulunan donanmaya saldıracaktı. Mustafa Paşa, anlattıklarını kaleme aldığı gibi bir de kendi ağzından duyulsun istediğinden Mustafa Pehlivan'ı bir tatar nezaretinde İstanbul'a göndermişti. Mustafa Paşa'nın istihbarat raporu kendisine sunulduğunda, II. Mahmud gelişmeler karşısındaki tepkisini şu ifadelerle dışa vurmuştu:

> ...işte kâfirlerin ne derecelerde su-i kasdları olduğunu işitiyoruz. Siz de mukteza-yı sıdk üzere geceyi gündüze katarak lazım gelen

378 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 1149; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 226.
379 Mehmed Emin Vahid Paşa, *Tarih-i Vakı'a-i Cezire-i Sâkız*, Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi, No: 1043; *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 95; *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 46.

tedbirlerin icrasına gayret edesiz. Gün be gün ne dereceye varıyor, bir vecihle duracak vakit değildir.[380]

II. Mahmud'un her fırsatta Rumlara karşı gereken tedbirlerin hızla alınmasını istemesi, esasında Babıâli bürokratlarının en başından itibaren düşmanı ciddiye almamalarına duyulan tepkinin bir ifadesi olarak kabul edilebilir. Kısa bir süre önce Sakız Adası'nda Müslümanların katledilmesiyle neticelenen hadiselerin yaşanmasının en önemli sebeplerinden biri de yine imparatorluk ricalinin umursamaz tavrı olmuştur. O sıra adanın muhafazasında bulunan Vahid Paşa'nın anlattıklarına bakılırsa, kendisi 1821 senesinde, bin kişilik Müslüman nüfusa karşın seksen bin Hıristiyanın yaşadığı Sakız'ın muhafazasına atanmıştı ve yanına da bin kişilik bir kuvvet ile birkaç top verilmişti. Vahid Paşa, memuriyet mahalline varır varmaz yürüttüğü birtakım gizli çalışmalar neticesinde Sakız sakinlerinin de isyan etmek için fırsat kolladıklarını anlamıştı. Çünkü Ada halkının Çamlıca'dan gelen gemicilerle sürekli haberleşmekte olduğunu müşahede etmişti. Durumu hemen Babıâli'ye bildirerek, Rumeli'den adaya süratle iki bin kişilik bir kuvvetin gönderilmesi gerektiğine dikkat çekiyordu. Ancak Babıâli'den kendisine gelen cevap "Sakız reayasının isyan etmesi mümkün olmadığından asker gönderilmesine de gerek duyulmadığı" yönündeydi. Babıâli'nin bildiriminden kısa bir süre sonra da Çamlıca ve Sisam adalarında Sakız'a yönelik büyük bir hazırlık yapıldığı, sürekli gezdirmekte olduğu Karakol takımı tarafından Vahid Paşa'ya haber veriliyordu. Bu kez İngilizlerden de benzer duyumlar alınınca Babıâli nihayet Aydın ve Saruhan taraflarından toplanacak 2 bin kadar askerin Sakız'a gönderilmesine karar veriyordu. Ancak asilere katılan Sakız Rumlarının Vahid Paşa ve Müslümanları kale içinde kuşatmaya aldıkları haberi, kuvvetlerin adaya varmasından evvel İstanbul'a ulaşıyordu.[381]

Çok defa, alınan yabancı kaynaklı bir istihbaratın Osmanlı donanmasını harekete geçirmeye yetmiş olması, isyan süresince imparatorluk idaresinin bilgi kanallarından mahrum kalışının en açık göstergelerinden

380 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 911/39847;* 15 Recep 1238/28 Mart 1823.
381 *Tarih-i Vakı'a-i Cezire-i Sâkız,* s. 4-5, 11, 15, 31; Cevdet, 12, s. 40-41.

biri olmuştur. 1822 senesinde Akdeniz'in Çamlıca ve Suluca adalarında demirlemiş olan Rum gemilerinin Osmanlı donanmasına saldırmak amacıyla harekete geçirildikleri İngiliz kaptanları tarafından kaptan paşaya ihbar edilince Osmanlı donanması da hemen o yöne hareket ettiriliyordu.[382] Bu devirde yabancı kaynakların Osmanlı istihbaratı içindeki etkinliklerini bu derece artırmış olmaları da yerli kanallardan mahrum kalmanın bir tezahürüydü. Mesela Çamlıca ve Suluca Rumlarının İzdin tarafında bulunan Osmanlı donanmasına saldırmak niyetinde olduklarına dair benzer bir haber de İspanya konsolosu tarafından Barda önünde demirlemiş bulunan Riyâle-i Hümâyûn Kaptanı Tümbekzâde Ali Bey'e iletilmişti.[383] Akdeniz Boğazı Muhafızı Mustafa Paşa'nın 1824 tarihinde Babıâli'ye takdim ettiği bir istihbarat raporunun kaynağı ise Rumların elinden yaralı olarak kurtulmayı başararak Boğaz'a gelen bir Rus kaptanın anlattıklarıydı. Buna göre Rumlar, ölümü göze alarak Mart'ın şiddetli lodosunda 40-50 kadar tekneyle Boğaz'dan içeri girmek teşebbüsünde bulunmak için aralarında görüşmeler yapmaktaydılar. Bu bilgiden hareketle Mustafa Paşa, imparatorluk merkezinden Boğaz'ın layıkıyla muhafaza edilebilmesi için maiyetine ilave kuvvetlerin verilmesini istiyordu. Haberin her ne kadar yanlış olma ihtimalinin yüksek olduğuna dikkat çekilmişse de Babıâli yöneticileri bu kez zamanın ve şartların gereği Mustafa Paşa'nın emrindeki kuvvetlerin artırılmasını uygun bulmuştu. Mustafa Paşa'nın raporundan haberdar olan II. Mahmud da Akdeniz Boğazı'nın muhafaza ve istihkâmının son derece önemli olduğuna ve Rumlara güvenmenin uygunsuzluğuna dikkat çekiyordu.[384]

Akdeniz'deki faaliyetleri böyle gecikmeli bir şekilde takip edilmekteyken İstanbul başta olmak üzere diğer yerlerde de isyanla alakası olan Rumların ele geçirilmesine yönelik takibat bir dizi istihbarat çalışmasıyla birlikte sürmekteydi. "Karşı İstihbarat" bahsinde değinileceği üzere, yaşanan bazı örnek hadiselerden sonra ihanete meyilli Rumların türlü kıyafetlerle Müslümanlar arasında ikilik çıkarmak için etrafa yalan yanlış haberler neşretmekten geri durmadıkları anlaşılmıştı. Bu nedenle kimliği meçhul

382 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 913/39900-I;* 13 Zilhicce 1237/21 Ağustos 1822.
383 *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi,* s. 29.
384 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 885/39114;* 29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824.

şahısların İstanbul'a giriş-çıkış yapmalarının engellenmesi gerektiği hususunun şehir kapılarında görevli kolluk kuvvetlerine etraflıca anlatılması 19 Nisan 1821 tarihli bir fermanla yeniçeri ağasına bildiriliyordu.[385] Aynı yıl içinde, İstanbul ve havalisindeki reayayı kışkırtmak için Akdeniz'den geldikleri haber alınan müfsitler, bir hafta kadar süren gizli araştırmalar neticesinde Galata önünde bir Rum gemisinde yakalanmışlardı. Bunlar önce sorguya, ardından da nifakçıların gözünü korkutmak için Boğaziçi'nde, Rumların yoğun yaşadıkları mahallerde darağacına çekilmişlerdi.[386]

Ülke içinde Rumlara yönelik sürdürülen istihbarat çalışmalarının önemli bir kısmını da silahlarının toplanması hususu oluşturmuştu. Aleksandr'ın Prenslikleri işgal ettiği haberi İstanbul'a ulaştığında, imparatorlukta yaşayan Rum asıllı kişilerin ellerindeki silahları teslim etmeleri için bir emir yayınlanmıştı.[387] Aynı şekilde, Kızıl Adalar tarafında memuren bulunan eski kaptanlardan Şükrü Bey'e Mayıs 1821 tarihinde gönderilen bir emirle, silah bulunduğu haber alınan mahallere maiyetindeki fırkatalarla (eski bir savaş gemisi) varılıp, bütün Rum hanelerini bodrum içlerine kadar tek tek araştırması bildirilmişti.[388] Havra Köyü kilisesi zangocunun (kilisede çan çalan kimse) hanesinde bulundurduğu çok miktardaki barutun ateş alarak etrafı harap etmesinden sonra da Rumlarda cephane olup olmadığının anlaşılması için evlerinin gizliden gizliye denetlenmesine hız verilmişti.[389]

Osmanlı yerel idarecilerinin sağlıklı istihbarat faaliyetlerinde bulundukları sürece önemli ve farklı bilgilere ulaşabildiklerine dair örneklemelere ise ancak Rumların ilk isyan hareketlerinin bastırılmasından sonra şahit olunabiliyordu. Bu şekilde yürütülen çalışmalar aynı zamanda Osmanlı istihbaratının bilgi toplama kanal ve stratejilerine ilişkin farklı uygulamalarla karşılaşılmasını da mümkün kılabiliyordu. Mesela 1823 senesinde, İsakçı Muhafızı Salih Paşa Yunan isyanından sonra bölgenin durumu hakkında bilgi sahibi olabilmek için bir casusunu kayık araştırmak bahanesiyle İsmail tarafına gönderiyordu. İsyandan sonra bölgenin içinde bulunduğu

385 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 1116-1117.
386 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 1235.
387 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 74.
388 *BOA, A.DVN.MHM.d, 239, s. 83, hüküm: 285;* Evâhir-i Şaban 1236/Mayıs 1821.
389 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 1150.

ekonomik vaziyeti Babıâli yöneticileri için tasvir edebilecek bir tablonun oluşması bu sayede mümkün olmuştu. Casusun izlenim ve araştırmalarına göre, Rum isyanı yüzünden tacirler artık bölgeye uğramaz olmuştu. Bu nedenle bölgede yiyecek sıkıntısı baş göstermişti. Casusun yaptığı fiyat araştırmasına göre de pirincin vukiyyesi 2 kuruşa, ekmeğinki ise 37 paraya yükselmişti. Fiyatlardaki artış diğer yiyecekleri de kapsayacak şekilde devam etmekteydi. Bu artış, isyan hali sebebiyle bölgedeki asker sayısının fazlalığından kaynaklanmıştı. Çünkü ürünlerinin ordu için daha ucuza satın alınacağından korkan tüccar sınıfı bölgeye gelmekten kaçınıyordu.[390] Belki önemli değil ama bu durum, isyan süresince tacirlere Osmanlı istihbaratı içinde neden rastlanmadığını izah eder bir gelişme olarak kabul edilebilir.

1824 yılında ise Eğriboz ve Karlıili[391] sancakları Muhafızı Sirozlu İsmail Beyzâde Yusuf Paşa, Rumlarla ilgili gelişmeler hakkında önemli istihbarat çalışmaları yürütmüştü. Bu çalışmalar neticesinde, yakın bir zamanda tekrar kalkışacakları isyan hareketi için Rumlara İngilizlerin sağlayacağı katkı hakkında edindiği bilgileri Babıâli bürokratları ile paylaşıyordu. Ancak bu paylaşım, hava şartlarının uygunsuzluğundan dolayı birkaç gün gecikmeli olarak gerçekleşmişti. Yusuf Paşa önce casusları kanalıyla, Rum isyanına yardım amacıyla Londra'da toplanan 80 bin riyali asilere teslim etmek için İngiltere beyzâdelerinden Lord Byron'un Zenta'ya geldiği bilgisine ulaşmıştı. Sonra, güvenilirliğine ve dünyanın durumundan haberdar olduğuna uzun tecrübeleri sonunda kanaat getirdiğini ifade ettiği bir Müstemen tarafından oldukça gizli surette kendisine gönderilen bir ihbarnameyi de Babıâli'ye takdim etmişti. İhbarnamede, Byron'un Rumları kışkırtmak için çok miktarda bir parayla Zenta'ya geldiğinden, uğradığı mahallerden para karşılığında 2-3 bin kadar başıboş adam tedarik ettiğinden, ayrıca top ve diğer harp gereçlerinin üretiminden anlayan bazı mahir ve fenne aşina şahısları kiraladığından ve yanına kattığı herkesi de Misolongi'ye topladığından bahsediliyordu. Gerekli olan harp aletlerinin hazırlanmasından hemen sonra da İnebahtı ve Kıstel kalelerine hücum

390 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1037/42988;* 29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823.

391 Karlıili veya Arta; Preveze ile İnebahtı arasında bulunan "Epir" bölgesine Osmanlı döneminde verilen addır. Bkz. Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, s. 293.

etmek niyetinde olduğuna dikkat çekiliyordu. Müstemenin ihbarnamesinde yer alan son bilgi ise Byron'un İnebahtı muhafazasındaki Osmanlı askerlerinin arasında casuslarının bulunduğuydu. Yusuf Paşa, ihbarnameyi okuduktan hemen sonra düşmana karşı uyanık bulunmak gerektiğini etrafındaki idarecilere bir bir tembihlemiş olduğunu raporunun sonuna ilave etmişti.[392] Gerçekten de o sıra Avrupa'nın büyük kentlerinde Yunan komiteleri kurularak bağımsızlık savaşına bağış için para ve gönüllüler toplanmaktaydı. Hatta 1824 sonuna kadar bu paranın 90 bin sterline ulaştığından bahsedilmektedir. Ayrıca, askeri faaliyetleri hakkında fazla bir bilgi bulunmuyorsa da, o devirde İngiltere'nin en büyük şairi olarak bilinen Lord Byron o sene böyle bir gezide bulunmuştu. Kendisi, Batı Avrupa ülkelerinden gönüllü olarak gelip Yunan kuvvetleri yanında savaşanlar arasında en iyi bilinen örnekti.[393] Dolayısıyla, Batılı güçlerin yavaş yavaş Rumlardan yana olan tavırlarını açığa vurmaya başladıkları bir sırada böylesi bilgilere ulaşılmış olması Osmanlı istihbaratı adına önemli bir gelişme olarak kaydedilmelidir.

1826 yılında Osmanlı ve Mısır birlikleriyle İbrahim Paşa kumandasında Rumlar üzerine girişilen harekât sırasında da Osmanlı istihbaratı adına bazı ilginç gelişmeler yaşanmıştı. Bu harekâtla Mora ve havalisindeki kaleler sırasıyla ele geçirilmişti. Sadece, İbrahim Paşa'nın sergerdelerinden Hasan Bey ile Rumeli Valisi Mehmed Reşid Paşa tarafından muhasara altında tutulan Misolongi kalesi düşürülememişti. Muhasaranın devam ettiği günlerde içerdeki Müslüman esirlerden biri kâfir kıyafetiyle kaleden kaçmayı başarıyordu. Hasan Bey'e sığınan bu esirden Rumların durum ve planlarına dair önemli bilgiler alınıyordu. Kendisinden alınan ilk bilgi tahmin olunacağı üzere, uzun süren muhasara nedeniyle yiyecek ve içecekleri kalmayan Rumların gayet müzdarip bir vaziyette bulunduklarıydı. Bundan daha önemlisi ise toplantılarına kulak misafiri olduğu Rumların son çare olarak o gece Osmanlı kuvvetlerine bir baskın yapmaya hazırlandıklarıydı. Gerçekten de o gece Rumlar bütün kadın ve çocuklarını ortalarına alıp ansızın

392 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, 921/40044-D; 15 Cemaziyülevvel 1239/17 Ocak 1824.
393 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 251; Jelavich, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)*, s. 249; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 77.

kaleden çıkacaklardı. Ancak Rum isyanı süresince çok defa tedbirsiz yakalanan Osmanlı kuvvetleri bu kez aynı hataya düşmüyordu. Çünkü kendisine sığınan esirin anlattıklarını dikkate alan Hasan Bey, Rumların hareketinden iki saat evvel askerlerini hazırda beklettiğinden birçoğunu katlettiği asileri etkisiz hale getirmeyi başarmıştı.[394] Ayrıca Misolongi kuşatması sırasında Serasker Reşid Paşa'nın da kale savunmasında bulunan soldatları para ile Osmanlı tarafına çekmek için maiyetinde bulundurduğu bir hilebazı kale içine sızdırdığı kaydedilmiştir.[395] Bir de o sırada Osmanlı donanmasından bazı gemiler karakol görevi ile Akdeniz'de gezdirilmekteydi.[396]

Ancak hemen şunu ifade etmek gerekiyor ki, böyle birkaç idarecinin gayreti, isyan süresince Rumlara yönelik bilgi toplama faaliyetlerine önem verilmediğine ve zaman zaman bunun aksini ortaya koyan çalışmalar neticesinde hazırlanan istihbarat raporlarının da çok dikkate alınmadığına dair oluşan olumsuz tabloyu değiştirmeye yeterli değildir. Rumlar karşısındaki yetersizlik yargısının en dikkat çekici ve son misallerinden biri ise Osmanlı tarihinin en büyük felaketlerinden olan ve Yunan bağımsızlığına kadar uzanan yolu açan Navarin baskınının hemen arifesinde yaşanmıştı. Ahmed Lütfi Efendi'nin kayıtlarına göre, müttefiklerce Osmanlı donanmasının yok edilmesine çok önceden karar verilmişti. Bu karar, baskın hadisesinin yaşanmasından önce, aralarındaki yakınlık münasebetiyle Moralı Dimitri adındaki bir şahıs tarafından Yanya Mütesellimi Emin Bey'e mektupla bildirilmişti. Mektupta; İngiliz ve Fransız amirallerinin 16 harp gemisiyle Navarin Limanı'nda demirli Osmanlı donanmasını kuşatmak için aralarında anlaşmış olduklarından bahsediliyordu. Emin Bey'in mektubu kendisine gönderdiği Rumeli Valisi Reşîd Mehmed Paşa da hemen durumu Babıâli'ye ihbar ediyordu. Ayrıca Ahmed Lütfi Efendi, Navarin felaketinin yaşanmasından kısa bir süre sonra babasıyla (Mehmed Ali Paşa) birlikte imparatorluk merkezine karşı isyan bayrağını kaldıracak olan İbrahim Paşa'nın müttefiklerin baskın planından haberdar olduğunu, dolayısıyla

394 *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, Mehmed Dâniş Bey ve Eserleri, Haz. Şamil Mutlu, İstanbul Üni. Ede. Fak. Yay., İstanbul 1994, s. 45.
395 *Mora Vak'asına Da'ir*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh565, Yazılma tarihi: 15 Muharrem 1247, v.2a.
396 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, I, s. 29.

Osmanlılara ihanet ettiğini kaydediyor. Osmanlı vakanüvisinde böyle bir kanaat oluşturan gelişme ise İbrahim Paşa'nın baskından evvel Fransız amiralle gerçekleştirdiği bir görüşmenin ardından Navarin'den çıkıp gitmiş olmasıdır.[397] İbrahim Paşa'nın ihaneti bir kenara bırakılacak olursa ve Babıâli'ye de Navarin baskınına ilişkin hakikaten öyle bir ihbar ulaşmışsa, imparatorluk yöneticilerinin zamanında ve yeterli tedbirleri almayarak veya en azından Osmanlı donanmasını Navarin'den çıkarmayarak böyle bir facianın yaşanmasına seyirci kaldıkları düşünülebilir.

Dolayısıyla devrin ricalinin istihbarat raporlarını önemsemeyip, ancak gelişmelerin yaşanmasından sonra bilgi toplama çalışmalarına yönelmeleri, diğer etkenlerin yanında, Yunanlıların bağımsızlıklarını oldukça hızlı bir şekilde kazanmalarına istemeden de olsa hizmet eden bir davranış biçimi olarak kabul edilebilir. II. Mahmud'un Navarin faciasının yaşandığı sene sarf ettiği şu sözler aslında Babıâli yöneticilerinin umursamaz tavrına duyulan öfkenin dışavurumundan başka bir şey olmasa gerektir:

> Asıl işe yarayacak maslahatlara hakkıyla yapışılamıyor. Böylelik ile iş sürülmez. Allah aşkına şu rehâveti ortadan kaldırıp niyyet-i hâlise ile bi'l-ittifak hidmete ikdâm ve gayret edesiz.[398]

Aynı II. Mahmud 30 Ekim 1827 tarihinde, Yunan donanmasının toplarıyla Sakız'a mermi yağdırmaya başladığı bir sırada, yaşanan gelişmelerin hakikatiyle anlaşılması ve adanın asiler elinden kurtarılabilmesi için neler yapılabileceğini öğrenmek amacıyla sadrazam dairesinden bir memurun tebdilen ve çarçabuk Sakız tarafına gönderilmesini emrediyordu. Bu doğrultuda görevlendirilen memurun İstanbul'a dönüşünde getirdiği bilgiler de sadrazam tarafından maddeler şeklinde kaleme alınarak kendisine takdim olunmuştu.[399] II. Mahmud böyle tüm dikkat ve gayretini hasrettiği Yunan meselesini, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi ve onun ardından gelen Mehmed Ali Paşa krizi nedeniyle arka plana atmak zorunda kalıyordu.

397 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 64-65.
398 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 20.
399 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 410/21308.*

Özellikle, 1831 Kasım'ından itibaren ihtiraslı Valisi Mehmed Ali Paşa ile Suriye'de tutuşulan savaş sırasında İngiliz elçi Canning'in devleti adına Osmanlılara destek sözü vermesi, II. Mahmud'un Yunan sınırlarını belirleyen 21 Temmuz 1832 Protokolünü imzalamasının tek nedeniydi.[400]

Böylece Yunanlılar bağımsızlıklarını tamamen kazanmışlardı, ancak neticeleri itibariyle isyan hareketleri, Osmanlılar için bir milletin imparatorluk zemininden ayrılmasından çok daha fazlasını ifade ediyordu. Hatırlanacağı üzere, isyanın liderliğinin Fenerli Rum ailelere mensup şahıslarca üstlenildiğinin anlaşılması, Babıâli bürokratlarının öfkesini bir kat daha artırmıştı. Önceki bölümlerde belirtildiği üzere, Fenerli Rumlar divan tercümanlığı başta olmak üzere imparatorluğun dışişleriyle ilgili tercümanlık vazifesini yürütmüşlerdi. Son bir asırdır da Eflak ve Boğdan'a voyvoda olarak atanmaktaydılar. İşte isyanla olan ilintileri, Osmanlı sistemine o derece eklemlenmiş bir zümrenin imparatorluk teşkilatından tamamıyla tasfiye olunması neticesini de beraberinde getirdi. Bu tasfiyeler aynı zamanda Osmanlı istihbaratında büyük gediklerin açılması anlamına geliyordu. Nitekim tüm sakıncalarına rağmen Batıdaki diplomatik gelişmelerin takip edilmesinde imparatorluk merkezinde tercümanlardan, merkeze en uzak Osmanlı sınırlarında ise voyvodalardan ne denli istifade edildiğine dikkat çekilmişti. Özellikle sağlıklı bir surette işledikleri müddetçe Babıâli'nin Batıdaki gözü ve kulağı gibi faaliyet gösteren voyvodalıklarda isyandan sonra müşahede edilen gelişme, Osmanlı istihbaratında görülen değişimin en açık ifadesi olarak durmaktadır. Nitekim Fenerli Rumlar artık atanmıyor olsa da Eflak ve Boğdan voyvodaları imparatorluk merkezi için faaliyetlerinin daha dikkatli denetlenmesi gereken birer yerel temsilci konumuna düşüyorlardı. 1825 senesinde Silistre Valisi Ahmed Paşa'nın bir casusunu voyvodanın hareketlerini takip etmesi için Boğdan tarafına göndermiş olması,[401] yukarıda izahına çalışılan gelişmeyi anlamaya veya anlamlandırmaya yardımcı olabilir.

Konunun başında sorulan sorulara cevap olmak üzere, Sırp ve Yunan ayaklanmalarından hareketle imparatorluğa bağlı milletlere karşı

400 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 95.
401 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 954/40944-A;* 1 Şaban 1240/21 Mart 1825.

yürütülen bilgi toplama çalışmaları üzerine yapılacak genel bir değerlendirmede, Osmanlı istihbaratının en öne çıkan hususiyetleri "sonradan uyanma" ve "süreklilik sağlayamama" olacaktır. Özellikle Balkan milletlerine karşı bilgi toplama çalışmalarına girişilmesi için mutlaka ufak bir hareketlenmenin yaşanması gerekmiştir. Nitekim Babıâli, Sırpların 1804 senesinde giriştikleri ilk isyan hareketinden sonra ancak harekete geçebilmiş ve ayrılıkçı eylemlere karşı son derece uyanık bulunmak gerektiğini yerel temsilcilerine tavsiye etmeyi hatırlamıştı. Temsilcilerden de, denetimlerindeki veya civar bölgelerdeki azınlıkları gece-gündüz büyük bir gayretle takip ettiklerine, çünkü tarih boyunca Sırp ve Rumlardan güven duymanın gaflet olacağına vurgu yapan istihbarat raporları alınması ise ancak söz konusu tavsiyeden sonra görülen bir gelişme olmuştu.[402]

Merkezi gücün temsilcilerine ait bu yargıların diğer bağlı milletleri de kapsayacak şekilde genişletilmesi ise ancak onların da imparatorluktan ayrılma arzusuna kapılmalarından sonra mümkün olabilmişti. Dolayısıyla imparatorluk idaresi ilk ayaklanmaya, hatta ilk kopuşu yaşayana kadar azınlıkların faaliyetlerini sürekli izleme lüzumu hissetmemiştir. II. Mahmud devrinde veya öncesinde; Bulgarlar, Arnavutlar veya Karadağlılar arasında gezinen, merkezi idareye karşı bir başkaldırı hareketine girişmeden evvel onların düşüncelerini veya imparatorluk idaresiyle bir hayli eskimiş olan bağlarının o an ne durumda bulunduğunu araştıran casusların varlığına birkaç önemsiz misal[403] dışında tesadüf edilememiş olması da Osmanlı istihbaratının "süreklilik sağlayamama" yargısını destekler bir husus olarak kabul edilmelidir. Oysa daimi surette ve bütün bağlı milletleri kapsayacak şekilde sürdürülecek sistematik istihbarat çalışmaları sayesinde Babıâli gerekli tedbirleri zamanında alabilir, böylece; ansızın başlayan, hazırlıksız yakalanılan ve hızla genişleyen çözülme hareketleriyle karşılaşmayabilirdi. Karşılaşılsa dahi onları engelleme veya en az zararla atlatma imkânına sahip olabilirdi.

402 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 135/5562-G; 29 Şevval 1221/9 Ocak 1807.
403 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 416/21513-I; 29 Zilhicce 1244/2 Temmuz 1829.

Tepedelenli Ali Paşa

İsyan hareketinin öncesinde ve bastırılması aşamasında yürütülen istihbarat faaliyetlerine geçmeden evvel Tepedelenli'nin yükselişini ve başkaldırı hareketinin gelişimini kısaca hatırlamak faydalı olacaktır. Tepedelenli Ali 18 yaşında çete reisi oldu, 1768-1774 Osmanlı-Rus harbi sırasında Babıâli'ye yaptığı hizmete karşılık Derbent paşalığına yükseltildi, 1788'de de Yanya paşası oldu. Napolyon'un Mısır'a saldırması nedeniyle başlayan savaş sırasında Dalmaçya sahillerindeki Fransız kuvvetlerine karşı önemli başarılar sağladı. Akıllı, becerikli ve Babıâli'ye karşı itaatten ayrılmadığı için kuvvet ve servet kazanan Tepedelenli, 1802'de Hıristiyan Arnavutların da bir isyanını bastırdı. Bu başarısı sayesinde Rumeli Beylerbeyliğine kadar yükseldi. Oğulları Veli, Muhtar ve Salih ile torunu Mehmed de imparatorluğa hizmetleri sayesinde paşalık rütbe ve yetkileriyle ödüllendirildiler.[404] Cevdet Paşa, türlü hilelerle civarındaki Arnavut beylerinin topraklarına el koyan Tepedelenli'nin tavır ve hareketleriyle kendisi gibi muvazzaf asker sergerdeliğinden yetişen Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'yı taklit ettiğini, ancak aralarında çok farklar bulunduğunu kaydetmiştir.[405]

Gayet sert ve acımasız yönetimiyle Rumları da iyice sindiren Tepedelenli'nin İstanbul ile arasının açılması ise II. Mahmud'un mühürdarlığı görevinde bulunan ve aralarındaki bazı şahsi meselelerden dolayı kendisine cephe alan Halet Efendi'nin kışkırtma ve oyunları yüzünden olmuştu.[406] Cevdet Paşa'ya göre Halet Efendi'nin II. Mahmud'u Tepedelenli aleyhine kışkırtmasının altında başka birtakım sebepler yatıyordu. Buna göre, II. Mahmud yakın bir zamanda yeniçerileri yola getirmenin hazırlığı içindeydi. Böyle bir gelişme ise yeniçeri desteğiyle imparatorluğun idaresini istediği gibi yönlendiren Halet Efendi'nin işine gelmiyordu. Bu nedenle sultanı böyle bir eyleme girişmekten uzak tutmak için taşrada sürekli hadiseler çıkarmaktan geri durmazdı. Tepedelenli hadisesi de, II. Mahmud'un zihnini meşgul ederek vakit kazanmak arzusunda olan Halet Efendi'nin bir

404 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 110-111.
405 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 92.
406 Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 170-171.

eseriydi. Ayrıca Rumlar da Mora taraflarında planladıkları isyan hareketini başlatmak için kendilerine soluk aldırmayan Tepedelenli'nin ortadan kaldırılmasını arzu ettiklerinden Halet Efendi'yi kandırmak ve kışkırtmaktan geri durmazlardı. Halet Efendi de Fenerliler mektebinden yetiştiğinden onlara aldanırdı.[407]

Nihayet, Tepedelenli'nin el altından çıkardığı bir karışıklık sırasında, uzunca bir süredir göz diktiği Avlonya Sancağı'nı kendi idaresine alma çabası ve mutasarrıfı İbrahim Paşa'yı da hapsetmesi Halet Efendi'nin aradığı fırsat oldu. Nitekim onun da gayretleriyle, Tepedelenli'nin böyle bir eyleme kalkışması II. Mahmud'u bir hayli hiddetlendirdi. Cezalandırılmasına karar verilen Tepedelenli 1820 başında görevinden azledildi. Kendisine tüm askerlerini makam merkezi olan Yanya Sancağı'na çekmesi emredildi. Hâlet Efendi, affedilmesi dileğine engel olduğu gibi Tepedelenli'nin vezirliğini geri aldırttı. Bunun üzerine Tepedelenli de isyan bayrağını kaldırdı.[408] Mora valiliğine atanan Hurşid Paşa bitişik vilayetlerdeki paşalar ve şahsi ordularıyla birlikte Tepedelenli üzerine yürümekle görevlendirildi. Küçük bir Osmanlı donanması da Arnavutluk kıyılarına gönderildi. 1820 Mayıs'ında tünelin ucu gözüktüğünde Tepedelenli, Osmanlı kuvvetlerine karşı koyabilmek için idaresindeki topraklarda yaşayan Rumları yardıma çağırdı. Ancak çağrısına herhangi bir cevap alamadı.[409] Oysa Tepedelenli, Yunan isyanı bahsinde değinildiği üzere, kuşatılmadan önce gayret ve özveriyle yürüttüğü bir dizi istihbarat çalışmasının ardından Rumların yakında bir isyan hareketine kalkışacaklarını Babıâli'ye haber vermişti. Ancak Halet Efendi, yanlış kaynaklarla yürüttüğü tahkikatlar neticesinde Tepedelenli'yi hem yalancı çıkarmayı hem de suçlu duruma düşürmeyi başarmıştı.

İki yıl süren kuşatma, oğullarının idam edildiğini duyduktan sonra beli bükülen Tepedelenli'nin teslimiyeti ile neticelenmişti. Onun ölümü (24 Ocak 1822) hakkında ise birbirinden oldukça farklı bilgiler vardır. Osmanlı askerleriyle çarpışırken ağır şekilde yaralanarak öldüğü,[410] silahla

407 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 93-94.
408 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 97-98.
409 Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 133; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 111-112; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 96.
410 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 111-112.

vuruldüğu,[411] hançerlendiği,[412] idam edildiği[413] veya boynunun vurulduğu[414] Tepedelenli'nin ölüm şekli hakkında kaynaklarda yer alan bilgilerdir.

Tepedelenli'nin tepelenmesi aşamasında Osmanlı istihbaratı adına bazı önemli ve farklılık arz eden gelişmeler yaşanmıştı. İsyanın öncesinde ve bastırılması aşamasında II. Mahmud ve Babıâli bürokratlarınca birtakım gizli faaliyetler ve bu faaliyetlerin uzantısı olan bir dizi istihbarat çalışması yürütülmüştü. Özellikle Tepedelenli ile Avlonya Mutasarrıfı İbrahim Paşa çekişmesi sırasında yaşanan gelişmeler Osmanlı istihbaratı adına önemlidir. Bu çekişmenin görünürdeki sebebi paşalardan ikincisinin Fransızlarla haberleşmesi meselesiydi. Hatta Tepedelenli'nin iddiasına göre, İbrahim Paşa yazıcısı aracılığıyla Ruslarla da haberleşiyordu. Bu haberleşmeye dair evraklar da Tepedelenli tarafından ele geçirilerek, Babıâli'ye, oradan da sultana takdim olunmuştu. Başını Halet Efendi'nin çektiği Babıâli bürokratlarına göre, Tepedelenli çok istemesine rağmen Avlonya Sancağı'nın kendisine verilmemesinden dolayı İbrahim Paşa'nın Avrupa devletleriyle haberleşmekte olduğuna dair Babıâli'ye yanlış ihbarda bulunmaktan geri durmuyordu. Çünkü böylesi gizli haberleşmeler içinde bulunduğu dikkate alınırsa İbrahim Paşa imparatorluğa ihanet suçundan idam edilecekti. II. Mahmud'un Tepedelenli'den alınan ihbarlara yaklaşımı ise öyle asılsız haber veya kuşkulardan hareketle yöneticilerini ipe göndermek niyetinde olmadığına dair iyi bir misal teşkil ediyor. Nitekim Tepedelenli'den gelen evrakların sahte olup olmadığına gereği gibi dikkat olunmasını emrettiği gibi İbrahim Paşa'nın yazıcısının da çağrılacağı İstanbul'da alınacak sorgusunun ardından meselenin iç yüzünün anlaşılabileceğini ifade etmişti. Ayrıca II. Mahmud için, İbrahim Paşa'nın idamı Tepedelenli'ye yarar sağlamaktan başka bir netice doğurmayacaktı. Bu nedenle meselenin; işaret ettiği yollarla tahkik ve çözümü mümkün değilse, erbabı olan şahıslarca araştırıldıktan sonra layıkıyla neticelendirilmesini emretmişti.[415]

411 M.Cavid Baysun, *"Ali Paşa, Tepedelenli,"* *MEB.İA*, C.I, Eskişehir 1997, s. 347.
412 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 231.
413 *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 710-711; *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 35-36.
414 *Netayic Ül-Vukuat*, III-IV, s. 251.
415 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 980/41594;* 1 Muharrem 1226/26 Ocak 1811.

Tepedelenli'nin asi ilan edilip Yanya Kalesi'nde kuşatma altına alınmasıyla başlayan hareketlilik sırasında sürdürülen istihbarat çalışmaları ise oldukça farklı bir mecrada gelişmişti. Rakibin bir kale içinde sıkışıp kalması Osmanlı istihbaratını bilgi toplamanın yanında istihbarat çalışmalarının diğer gereklerini de yerine getirmek durumunda bırakmıştı. Tepedelenli'nin yanındaki asker sayısı ve kalenin savunma vasıtalarının ne kadar yeteceği aşağı yukarı tahmin olunabilirdi, ancak kuşatmanın en kısa sürede sonlandırılması için önemli olan kale içindekileri veya dışarıdaki taraftarlarını Tepedelenli'den ayırmaktı. İsyanın bastırılması hedefli ilk istihbarat çalışmaları da bu şekilde gelişiyordu. Avlonya ahalisinden Tepedelenli'ye meyledip sonra Osmanlı tarafına iltica etme niyetinde olanları kendisinden ayırmak için İstanbul'da küçük bir Osmanlı donanıması hazırlandı. Avlonya sahillerinde gezinecek olan donanmanın idaresi ise hem bölge hakkında bilgisi hem de bölgede itibarı olan bazı kaptan ve şahıslara verildi. Tepedelenli'nin esir ettiği İbrahim Paşa'nın yeğeni, aynı zamanda Avlonya eşrafından olan Bekir Bey de o havalideki nüfuzu münasebetiyle böyle bir vazifeye soyunan şahıslar arasındaydı. Kendisi, mektuplaşmak ve casuslar göndermek suretiyle Avlonya ve Arnavutluk ahalisinden bazılarını Osmanlılar için kazanmaya çalışacaktı. Bu doğrultuda İnebahtı, Avlonya ve İskenderiye havalisindeki Osmanlı muhafız ve mutasarrıflarıyla sürekli haberleşme halinde olacaktı. O sıra içine düştüğü yoksulluk nedeniyle imparatorluk hazinesinden kendisine 2.500 kuruş harcırah verilmesi de uygun bulunmuştu. Durum II. Mahmud'a arz olunduğunda söz konusu gayret ve çalışmalardan duyduğu memnuniyetin yanında, sadrazama Bekir Bey için 2.500 kuruşun az olacağını, 5.000 kuruş verilmesi gerektiğini ifade etmişti.[416]

Kale içindeki asker ve yandaşlarını Tepedelenli'den ayırma amaçlı benzer bir istihbarat çalışması da Babıâli ve Serasker Hurşid Paşa'nın müşterek gayretleriyle gerçekleşiyordu. Bu kapsamda imparatorluk merkezinden Hurşid Paşa'ya, "Tepedelenli'nin Rumların yardımını sağlayabilmek için adeta Hıristiyanlaştığı" yönünde İstanbul'a ulaşan havadis kâğıtları gönderiliyor, bunları içeri sokmayı başarması durumunda Yanya Kalesi'ndeki Müslüman

416 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 305/18019;* 29 Zilhicce 1234/19 Ekim 1819.

Arnavutların dışarı çıkmalarının mümkün olacağı bildiriliyordu.[417] Hurşid Paşa da, kendi ifadesiyle "altını su gibi sarf ederek" kale içine sızdırmayı başardığı casuslar vasıtasıyla içerdekileri; hem kâğıtlardan haberdar ediyor hem de türlü vaatlerle birer ikişer Osmanlı tarafına çekmeyi başarıyordu. Kaleden kaçanlara rütbe ve çeşitli hediyeler dağıtıldığı içerdekilere aksettikçe kopmalar artıyor ve Tepedelenli'nin asker sayısında bir hayli azalma yaşanıyordu. Hatta 20-30 günlük bir süre zarfında yaşanan firarlar neticesinde Tepedelenli'nin yanında 40-50 kadar adamının kaldığı ve nihayet kendisinin de aldığı teminatlardan sonra çıkıp teslim olduğu kaydedilmiştir.[418]

Osmanlı istihbaratının Tepedelenli hedefli bir diğer çalışma konusu ise yandaş ve casuslarının ele geçirilmesi olmuştur. II. Mahmud bir fermanıyla zaman ve koşulların gereği olarak Tepedelenli casus ve taraftarlarının adım adım araştırılmasını ve yakalananların sürülmelerini emrediyordu.[419] Çünkü o sıralar Tepedelenli'nin denetimine almak istediği derbentlerin bağlı olduğu kazaların reayasını kendisine çekmek için İstanbul'a adamlar gönderdiği öğrenilmişti. Bunun üzerine Çermik Mutasarrıfı Mustafa Paşa'ya reayanın İstanbul'a kesinlikle salıverilmemesi için gerekli tedbirleri alması gerektiği yönünde bir mektup gönderilmişti. Deniz yoluyla gelme ihtimalleri bulunduğundan Akdeniz Boğazı nazırına da aynı yönde bir mektup yazılmıştı. Boğaz'dan geçmek arzusunda olan gemilerde yapılan araştırmalar sonucunda yolculardan bazılarının Tepedelenli'nin casusları ve taraftarları olarak İstanbul'a girmeye çalıştıklarının saptanması bu sayede mümkün olmuştu.[420]

Ayrıca o sıralar bazı nedenlerle korkup kaçarak İstanbul'a sığınan Tepedelenli'nin kethüdası Paşo Bey de Babıâli'ye çağrılıyor[421] ve kendisinden o ana kadar gerçekleştirilen araştırmalar neticesinde tespit edilip İstanbul'dan sürülenlerden başka etrafta Tepedelenli'ye casus ve taraftarlık yapmakta olan kimselerin bulunup bulunmadığı soruluyordu. Alınan cevapsa İstanbul'da böylesi adamlarının kalmadığı, kendisinin de bu yön-

417 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 221.
418 *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 710-711; *Tarih-i Cevdet*, XII, 35-36.
419 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 305/18019;* 29 Zilhicce 1234/19 Ekim 1819.
420 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1263/48897;* 29 Zilhicce 1234/19 Ekim 1819.
421 *Netayic Ül-Vukuat*, III-IV, s. 249.

deki araştırmalarını sürdürdüğü ve Tepedelenli casus ve taraftarı olduğunu haber alacağı şahısları hemen Babıâli'ye ihbar edeceği yönündeydi.[422]

Tepedelenli casus ve taraftarlarını araştırma ve ele geçirme çalışmaları sadece İstanbul ve çevresiyle sınırlı kalmamıştı. İmparatorluğun çoğu bölgesinde, özellikle Akdeniz adaları çevresinde de o yönde tahkikatlar gerçekleştirilmişti. Mesela 1820 senesinde Yanya Mutasarrıfı İsmail Paşa etraftaki Tepedelenli taraftar ve casuslarını merkeze isimleriyle birlikte ihbar ediyordu.[423] 1821 senesinde ise kaptan paşa, Tepedelenli'nin Muhtar Paşa'dan torunu olan Mahmud Bey'in ahaliyi Osmanlılardan ayırmak için hazırladığı kâğıtları etrafa neşretmek için gönderdiği bir casusunu yakalatarak donanmada hapsettiğini haber veriyordu.[424]

Yandaşlarını kendisinden ayırmak veya etkisiz kılmak amacıyla yararlanılan istihbarat faaliyetlerinden başka Tepedelenli'nin içinde bulunduğu vaziyet ve eylemlere ilişkin bilgi toplama çalışmalarını içeren istihbarat raporları da mevcuttur. II. Mahmud'un asi uyruğuna karşı bir ordu gönderdiği 1820 Temmuz'unda Tırhala ve Karlıili Mutasarrıfı (sonraki vesikada İnebahtı mutasarrıfı) Pehlivan İbrahim Paşa yürüttüğü istihbarat çalışmaları neticesinde kuşatma altına alınan Tepedelenli ve yandaşlarının büyük bir telaş ve korkuya kapıldıklarına dair edindiği bilgiyi Babıâli'ye takdim etmişti.[425] Pehlivan Paşa ayrıca İnebahtı Kalesi'nden yanına gelen ve kendisinden güvenilir bir şahıs olarak bahsettiği Rüstem Bey'in, Tepedelenli'nin bazı gizli eylemlerine ilişkin anlattıklarından hareketle de bir istihbarat raporu hazırlamıştı. Buna göre, Tepedelenli ve oğlu Veli Paşa İngiltere'den iki gemi satın almıştı. Bu gemilerle Yanya'da ne kadar nakit ve kıymetli eşyaları varsa Preveze'ye nakledecekler, başarılı olamazlarsa da İngiltere'ye kaçacaklardı. Pehlivan Paşa raporunun sonunda Babıâli'ye bir de öneri sunuyordu: Osmanlı kaptanları Preveze'nin karşısındaki İngiliz idaresinde olan iskelede hazır bulunursa Tepedelenli ne kendisini ne de servetini kurtarabilirdi. II. Mahmud'un sonraki eylem ve söylemleri, Pehlivan Paşa'nın aktardığı bilgilerin önemsendiğini ve öne-

422 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 305/18019;* 29 Zilhicce 1234/19 Ekim 1819.
423 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 401/21052;* 23 Muharrem 1236/31 Ekim 1820.
424 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 402/21084;* 1 Cemaziyülevvel 1236/4 Şubat 1821.
425 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1550/22;* 9 Şevval 1235/20 Temmuz 1820.

risine de sıcak bakıldığını göstermektedir. Tepedelenli'nin "ettiklerinin ayağına dolaşıp bir tarafa firar edememesi" için Mora, Preveze, Avlonya ve Delvine sahillerinde gereken tedbirlerin hemen alınmasını emretmesi de buna işarettir.[426]

Tepedelenli'nin Rum İsyanının lideri Aleksandr İpsilanti ile birlikte hareket etme yönündeki çabaları da Osmanlı istihbaratının dikkatinden kaçmamıştır. 1821 Eylül'ünde Tımarova tarafından dönen Hasan, Hüseyin ve Aki isimlerindeki üç casus iki asi lider arasındaki yakınlaşmaya dair önemli birtakım bilgiler edindiklerinden bahsediyorlardı. Buna göre, Tepedelenli; Eflak ve Boğdan arazisinde ticaretle tanınan Yanyalı Duka adındaki bir şahsı para karşılığında kendisine çekmeyi başarmıştı. Onun gayretleriyle de Aleksandr ile bir ittifak yapmıştı. Böylece iki lider tertip ve tedarik hususlarında "yek-dil ve yek-cihet" olmuşlardı.[427] Hatırlanacağı üzere Tepedelenli, Yanya'da Hurşit Paşa kuvvetleri tarafından kuşatılınca kendisini kurtarmak için Rumları ayaklanmaya çağırmış, ancak çağrısına olumlu cevap alamamıştı. Dolayısıyla, merkezi idarenin dikkatini çekeceği muhakkak olan böylesi bir istihbarat ya yanlış kaynaklardan edinilmişti ya da müştereken uydurulmuştu.

Tepedelenli isyanıyla ilgili olarak yürütülen istihbarat çalışmalarına ilişkin ulaşılabilen bilgiler bunlardan ibarettir. Dolayısıyla Tepedelenli isyanı, birazdan incelenecek olan Mehmed Ali Paşa isyanı kadar Osmanlı istihbaratını meşgul etmemiştir. Bu durum her şeyden evvel Tepedelenli isyanının iki yıl gibi kısa bir zaman dilimine yayılmış olmasından kaynaklanmıştır. Sonra, Tepedelenli'nin bir kale içinde sıkışıp kalması bilgi toplama çalışmalarının daha dar bir sahada sürdürülmesi neticesini doğurmuştur. Ayrıca Tepedelenli isyanı Mehmed Ali'nin başkaldırı ve ilerleyiş hareketi kadar bir önem ve uluslararası nitelik kazanmamıştır. Buna rağmen Osmanlı istihbaratı adına farklı uygulamalara tesadüf edilmesinin yanında II. Mahmud'un bilgi toplama çalışmalarına verdiği önemi göstermesi bakımından da Tepedelenli isyanı belirli bir öneme sahip olmuştur.

426 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1550/29;* 13 Şevval 1235/24 Temmuz 1820.
427 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1160/45963-I;* 29 Zilhicce 1236/27 Eylül 1821.

Mehmed Ali Paşa ve Mısır Krizi

Mısır krizi sırasında yürütülen istihbarat çalışmalarına geçmeden evvel, biri İstanbul'da diğeri Kahire'de oturan iki reformcu lideri karşı karşıya getiren gelişmeleri; bir Osmanlı paşasının Anadolu ovalarında sultan ordularını peş peşe nasıl bozduğunu ve Babıâli için meselenin ne kadar tehlikeli bir hale geldiğini[428] kısaca hatırlamak icap ediyor.

Krizin Kökleri ve Tırmanışı

Mehmed Ali, Makedonya'ya bağlı Kavala'da doğan (1769) Arnavut asıllı bir Osmanlı askerinin oğluydu.[429] 1798'den sonra Fransızlara karşı İskenderiye ve Kahire'nin savunulmasında önemli hizmetleri görüldü: 1801 senesinde Mısır ordusuna gidecek Kavala birliğinin kumandan yardımcılığına atandı. 1803 yılının ortalarında ise evvelki Mısır seferi için toplanan kuvvetlerin bir parçası olan kendi Arnavut ordusunun kumandanıydı. Yeni atanan Mısır Valisi Hüsrev Paşa, Osmanlı-Arnavut birleşik kuvvetinin kumandanı olan rakibi Tahir Paşa ile mücadeleye girerken, Mehmed Ali kendi iktidarını pekiştirdi ve güç odağı oluşturan Memluk (Kölemen) aileleriyle çatışmaya hazırlandı. 1803 senesinde maaş yüzünden başkaldıran Osmanlı-Arnavut askerlerinin Hüsrev Paşa'yı Kahire'den uzaklaştırmasından ve Tahir Paşa'nın da Kölemenlerce katledilmesinden sonra Babıâli'nin Mısır'a yeni bir vali atama çabaları devam ederken Mehmed Ali Paşa kendi kendini vali ilan etti. III. Selim bu oldu bittiye boyun eğdi. Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'daki ilk icraatı, iktidarı için tehdit oluşturan Kölemenleri 1811 yılında yok etmek oldu.[430] O tarihten sonra da başarıdan başarıya koştu. Yeni Sultan II. Mahmud'un emri üzerine, Mehmed Ali Paşa oğullarıyla birlikte giriştiği bir dizi mücadelenin ardından kutsal Mekke ve Medine kentlerini ele geçirmiş olan Vehhabiler'i etkisiz hale getirdi. 1812-1813 yıllarında Hicaz Yarımadası'nı Vehhabiler'in elin-

428 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 320-322.

429 E.Z.Karal, Mehmed Ali'nin Arnavut olduğu yönündeki iddiaların gerçek olmadığını savunur. Ona göre, Mehmed Ali'nin dedeleri yüzlerce yıl önce Arapkir'den Kavala'ya göç etmişlerdi. Babası İbrahim Ağa da Kavala'nın bekçibaşısıydı. Bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 125.

430 Cevdet Paşa, Mehmed Ali birliklerinin sindirme harekâtından sonra Mısır içlerinde saklanan Kölemenlerin bir dizi casusluk çalışmasıyla yakalanıp idam edildiklerini, geri kalan pek azının ise tebdil-i kıyafet ile kaçabildiklerini kaydetmiştir. Bkz. *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 301-302.

den aldığı gibi yetenekli oğlu İbrahim Paşa Vehhabiler'in merkezi olan Darayyah'ı fethetti (1818).[431]

1822 yılında Mora Yarımadası'ndaki kardeşlerine destek olmak için Girit'te isyan eden Yunanlılara karşı yürütülen operasyonlar Mehmed Ali Paşa'nın denetimine verildi. 1824 Şubat'ına gelindiğinde Mora Yarımadası Mehmed Ali'nin kontrolüne girecekti. Aynı yılın Temmuz ayında İbrahim Paşa komutasındaki Mısır ordusu güçlü bir donanma eşliğinde İskenderiye'den Girit'e geçti. 1825 Şubat'ında Girit isyanını bastıran Mısır kuvvetleri Yunan anakarasına ayakbastılar.[432] Böylece Mehmed Ali Paşa hem Hicaz'ın Vehhabiler'den hem de Mora'nın Yunanlı asilerden geri alınmasında devlete hayatî hizmetlerde bulunmuş, uzun yıllar Osmanlı İmparatorluğu'na sadakatle hizmet etmişti. Ancak Edirne Antlaşmasından (1829) sonra kendi başına buyruk hareketleriyle imparatorluk merkezine karşı asi durumuna geçecekti.[433]

Böyle bir gelişmenin görünürdeki ilk sebebi II. Mahmud'un Mora'da yapacağı yardıma karşı vaat ettiği Girit'i (Mora zaten elden çıkmıştı) Mehmed Ali'ye vermekten kaçınmasıydı. O ise Navarin baskının ardından Babıâli'ye danışmadan İngilizlerle anlaşarak Mora'daki kuvvetlerini geri çektiği gibi Suriye ve Trablusşam valiliklerinin de kendisine verilmesini talep etti. II. Mahmud, taleplerine yine olumsuz cevap verdiği gibi onu Mısır'dan atmak için çareler aramaya başladı. Çünkü bir süredir bağımsızmışçasına davranan Mehmed Ali'nin hareketleri İstanbul'u endişelendiriyordu. Nihayet, o sırada patlak veren 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi için Babıâli'nin yardım isteğini yerine getirmenin bedeli olarak kendisine Anadolu, oğlu İbrahim'e de Rumeli seraskerliğinin verilmesini istemesi bardağı taşıran son damla oldu.[434]

Mehmed Ali, ayrıca Ruslarla devam eden harp için hazırlamayı taahhüt ettiği 24 bin kişilik bir kuvvetin deniz yoluyla gönderilmesinin zor-

431 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 320-322; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 75-76; Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 142. Mehmed Ali kuvvetleri ile Vehhabiler arasındaki mücadeleler hakkında daha fazla bilgi için bkz. *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 305-309.
432 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 76-77.
433 İ.H.Danişmend, isyanın sebeplerini maddeler halinde sıralamıştır. Bkz. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 117.
434 *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih/Medeniyet/Kültür)*, C.VI, İz Yay., İstanbul 1996, s. 86.

luğunu bahane ederek Babıâli'ye askerlere bedel olmak üzere 30 bin kese akçe vermeyi teklif etti. Mora Eyaleti'nin elden çıktığı ve Rusların İstanbul'a yaklaştığı öyle buhranlı bir devirde Mehmed Ali'nin olayları bir seyirci gibi uzaktan izlemesi II. Mahmud'un nefretine sebep olmuştu.[435] Ancak Rus tehlikesinden dolayı valisinin isteklerini sadece reddetmekle yetindi. Mehmed Ali ise Mısır'ın savunması ve ekonomisi açısından son derece önemli olan ve öteden beri göz diktiği Suriye'ye hâkim olabilmek için hazırlanmaya ve bir fırsat beklemeye başladı.[436] Sayda Valisi Abdullah Paşa'dan alacağı olan 10 bin kese akçenin ödenmemesi ve Mısır'dan Suriye'ye kaçan 6 bin kadar fellahın iadesi istemine, halkın istediği yerde oturma serbestliğinin bulunduğu cevabını alması Mehmed Ali'ye aradığı fırsatı sağlayan gelişmeler oldu.[437]

Böylece saltanatı sallanan II. Mahmud'un elinde tek ve son çare olarak Avrupalı güçlere yardım çağrısında bulunmak kalmıştı. Esasında II. Mahmud, Mehmed Ali tehlikesinin varacağı boyutları anladığından daha Konya hezimetinden evvel, Akdeniz'e bir donanma gönderilmesi istemiyle İngiltere'ye başvurmuştu. Kayıtsız davranan İngiltere ve bir ölçüde Mısır yanlısı olan Fransa'dan yardım ümidi olmayan II. Mahmud kuzeydeki geleneksel düşmanı Rusya'ya muhtemel bir kurtarıcı gözüyle bakmak zorunda kalıyordu. Zaten Çar I.Nikola, Konya hezimetinden çok önce II. Mahmud'a yardım teklifinde bulunmuştu. Konya'daki yenilgi Rus yardımını kabul etmesi için onun üzerinde adeta karşı konulmaz bir baskı yaratmıştı. Zira öyle bir yardımdan doğacak tehlikeleri bildiği halde "denize düşen yılana sarılır" diyerek Rusların yardım teklifini kabul etmekten başka çare yoktu. Hatta Çar, yardımın yalnız Karadeniz filosu tarafından yapılmasını ileri sürmüşken, II. Mahmud İstanbul'u koruması için Tuna sahillerindeki Rus kuvvetlerinden 30 bin kişilik bir birliğin gönderilmesini de istedi. Rusya da bu isteği memnuniyetle kabul etti.

Neticede, güçler arasındaki bölünme ve İngiltere'nin hareketsizliği Rusya'nın önemli ve tehlikeli olduğu aşikâr olan bir diplomatik başarı kazanmasını mümkün kılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun kısa bir zaman

435 *Vak'anüvis Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, II, s. 358-359.
436 *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih/Medeniyet/Kültür)*, C.VI, s. 86.
437 Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 118; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 128-129.

içinde çökeceğinden bir an olsun şüphe duymayan I. Nikola, Mısır krizinden dolayı böyle bir çöküşü görmek istemiyordu. Kendisi, daha evvel dikkat çekildiği üzere ve haklı olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasının büyük güçlerin Yakındoğu'da iktidar ve toprak kavgasına girmesine ve belki de yeni bir Avrupa savaşına yol açacağını düşünüyordu. Bundan da önemlisi Mehmed Ali Paşa Suriye, Mezopotamya ve Anadolu'yu kapsayan büyük bir "Arap İmparatorluğu" yaratmayı başarırsa, Rusya için II. Mahmud'dan çok daha tehlikeli bir komşu olabilirdi. Bu düşüncelerle I.Nikola, Osmanlıları Rusya'nın himayesine alma anlamı taşıyan böyle bir yardımı II. Mahmud'dan esirgemedi. Böylece, Sivastopol'da uzunca bir süredir hazır bulunan Rus donanması 20 Şubat'ta diğer devletlerin bütün itirazlarına rağmen İstanbul Boğazı'na girdi ve Büyükdere'de demirledi. Beykoz'a da 12 bin kişilik bir Rus kuvveti çıkarıldı. Bu haliyle Rusya, Boğazlar'ı ve İstanbul'u işgal edecek bir duruma gelmişti. Bundan memnun olmayan İngiltere ve Fransa hemen devreye girerek Mehmed Ali Paşa'ya baskı yapmak için donanmalarını Mısır sahillerine sevk ettiler. Bu gelişmeler üzerine Mehmed Ali, Babıâli ile kendisi için çok iyi şartları kapsayan Kütahya Antlaşmasını imzaladı (14 Mayıs 1833). Bu antlaşma ile II. Mahmud, İbrahim Paşa'yı Şam, Halep ve Adana valisi olarak atamaya razı olmuştu.[438]

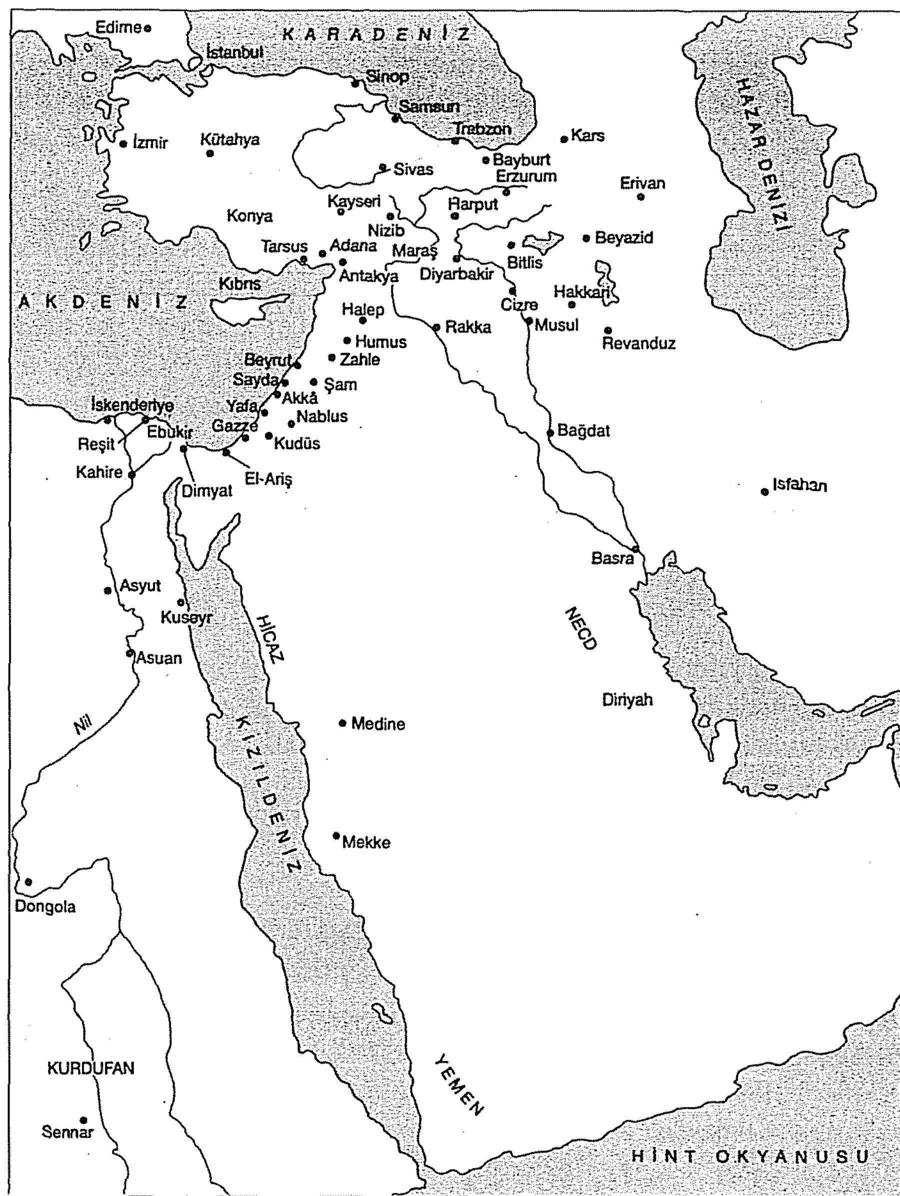
Mehmed Ali ile varılan görece uyuşmanın ardından İngiltere ve Fransa, Rusların Boğazlar'dan çekilmesini ısrarla talep etmeye başladılar. Babıâli'nin de bu yöndeki teşebbüslerinin ardından Ruslar 11 Temmuz 1833 tarihinde çekilip gideceklerini vaat ettiler. Fakat çekilmelerinden evvel çok önemli bir diplomatik gelişme yaşandı. 8 Temmuz 1833 tarihinde Boğaziçi'ndeki Hünkâr İskelesi Köşkü'nde Rusya ile Babıâli arasında bir antlaşma imzalandı. Sekiz sene süreli Hünkâr İskelesi Antlaşması, Edirne Antlaşmasını ve Yunanistan konusunda verilen kararları teyit ediyor, antlaşmaya taraf olan ülkelerin dış saldırı durumunda birbirine yardımcı olacağını belirtiyordu. Ancak antlaşmanın gizli maddesi ile Rusya, saldırıya uğrarsa Osmanlı ordusu ve donanmasını yardıma çağırmayacağını kabul ediyordu. Bunun yerine Babıâli'nin Boğazlar'ı yabancı savaş gemilerine

438 Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, s. 395-396; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 130-131; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 97-98.

kapatmasını ve "mazeret ne olursa olsun hiçbir yabancı savaş gemisinin Boğazlar'a girmesine" izin vermemesini istiyordu. Böylece I.Nikola, en çok arzu ettiği antlaşmayı elde etmiş bulunuyordu. Rus donanmasının Boğazlar'dan geçiş hakkını almakla, Rusya'nın İstanbul ve Boğazlar üzerinde hâkimiyetinin sağlanması için artık bir engel kalmıyordu. Lakin mesele o kadar basit değildi. İngiltere ve Fransa'nın "Şark Meselesi"nin bu şekilde halledilmesine ve Rusya'nın Boğazlar'ın yegâne hâkimi olmasına asla müsaade etmeyecekleri aşikârdı. Nitekim Hünkâr İskelesi Antlaşmasının uygulanmasını engellemek için her iki devlet tarafından az sonra harekete geçildi ve bu doğrultuda Babıâli zorlanmaya başlandı.[439]

Ruslarla yakınlaşmanın yarattığı diplomatik kaos sürerken II. Mahmud, 1832-1833 yılları arasında Mehmed Ali ve oğlunun elinden uğradığı yenilgilerin intikamını almak için Kütahya Barışına rağmen fırsat kolluyordu.[440] Sultan için, Mehmed Ali vücudu er geç ortadan kaldırılması gereken asi bir valiydi.[441] Kütahya Antlaşması ile neticelenir gibi olan Mısır krizi esasında bir buhran vaziyetini daima muhafaza etmişti. Bu gerginliğin başlıca sebepleri ise her iki tarafın da antlaşmadan memnun olmaması, birbirlerine güvenmemeleri, Mehmed Ali'nin Suriye ve Kilikya'da istiklal arzuları beslemesi ve nihayet Osmanlı hazinesine vergi vermemeye kalkışmasıydı. Bütün bunlardan dolayı sürekli hazırlık halinde bulunan taraflar ayrıca sınır boylarında birbirlerinin hareketini kollamaktaydılar. İbrahim Paşa Suriye'ye 80 bin asker yığarken, babası da Mısır'da 50 bin kişilik bir ordu ile güçlü bir donanma hazırlamaktaydı. Babıâli ise Doğu vilayetlerinde hazırladığı "Kürdistan Ordusunu" aralıksız takviye etti. Serasker olarak Hafız Paşa'nın tayin edildiği bu ordunun talimi için aralarında meşhur Moltke'nin de bulunduğu uzman yabancı zabitler görevlendirildi. Bütün hazırlıklardan sonra nihayet iki ordu 1839 Haziran'ında Nizip'te tekrar karşı karşıya geldiler. Dört saat süren muharebeden muzaffer çıkan taraf yine Mısırlılar oldu. Büyük bir perişanlık yaşayan Osmanlı ordusundan harp

439 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 59-63; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 131-135; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 99-102; *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, IV, 706-723; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 314-315.
440 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 107.
441 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 139.



İmparatorluğun Güney Kesimi, 1800-1850 (V.H. Aksan, s. XXII)

sahasında kalanlar binlerce ölü, on binlerce esir ve 160 parça da toptan başka bir şey değildi. Böylece İbrahim Paşa kuvvetlerine Anadolu kapıları ve İstanbul yolu bir kez daha açıldı. Ancak II. Mahmud bu yeni ve büyük felaketi öğrenmekten son anda kurtuldu. Çünkü kara haberin İstanbul'a ulaşmasından birkaç gün önce, 1 Temmuz 1839'da ölmüştü.[442]

Sultan, İstihbarat ve Vali

II. Mahmud saltanatının son on yılına damgasına vuran Mısır krizi aynı zamanda Osmanlı istihbarat servislerince üzerinde en fazla mesai sarf edilmesi gereken askeri-siyasi gelişmelerden biri olmuştur. Krizin arz ettiği hassasiyetin yanında hedef idarecinin oldukça becerikli ve kurnaz bir askeri-politik şahsiyet olması, Osmanlı istihbaratı adına bilgi toplama çalışmalarını daha dikkatli ve yoğun bir şekilde sürdürme zorunluluğu doğurmuştu. Ayrıca Mehmed Ali istihbarat faaliyetlerine ne denli önem verdiğini, Osmanlı istihbaratının bir etkin elemanı olarak gerek Vehhabi gerekse Kölemen tehlikesini ortadan kaldırma çabaları sırasında ispatlamıştı.

İmparatorluk merkezine karşı giriştiği başkaldırı hareketini de istihbarat çalışmalarıyla birlikte sürdürmüştü. Mehmed Ali'nin çalıştırdığı geniş ve faal casus şebekesiyle Suriye'yi nüfuzu altına almaya muvaffak olduğu, araştırmacıların ortak kanaatidir. Hatta tespitlere göre, Suriye üzerine yürümeden evvel, casuslar vasıtasıyla kendilerine büyük vaatlerde bulunduğu halkın çoğunluğu Mehmed Ali'ye katılmaya çoktan razı olmuştu.[443] Bundan daha önemlisi ise Mehmed Ali'nin Babıâli'de bulundurduğu casusları aracılığıyla bütün gelişmeleri sürekli izlemekte ve kendisine karşı girişilecek hareketleri önceden haber alarak önlemeye çalışmakta olduğudur.[444] Üstelik bu durum sultan ve bürokratlarının dikkatinden kaçmayacak bir boyuta ulaşmıştır. Nitekim Mehmed Ali için sarf edilen şu söz II. Mahmud'a aittir:

442 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 141-142; *Vak'anüvîs Ahmed Lütfî Efendi Tarihi*, IV, s. 1003; Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, s. 119-120.

443 Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı (Mısır Meselesi, 1831-1841)*, I.Kısım, T.T.K Yay., Ankara 1988, s. 36, 38; Mustafa Bıyıklı, "Şam Vak'ası (1831) ve Sonuçları," *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 737.

444 *Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih/Medeniyet/Kültür)*, C.VI, s. 86; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 129; Bıyıklı, "Şam Vak'ası (1831) ve Sonuçları," s. 733.

bu herifin her tarafta adamları ve casusları vardır, öyle gevşek tutmaya gelmez[445]

Sadaretten II. Mahmud'a takdim olunan bir yazıda ise "Mısır valisi olacak hain herifin" Babıâli toplantıları hakkında sürekli haber aldığından, her tarafta eli ve kulağı olduğunu yanındaki adamlarına iftiharla söylediğinin işitildiğinden bahsediliyordu.[446]

Ne II. Mahmud ne de bürokratları haksız değillerdi. Zira Mehmed Ali, oğlu İbrahim Paşa'yı 1831 senesinde Suriye'nin Mısır'a bağlanması için Akka üzerine gönderdiği sırada Şam ve diğer bölgelerde isyan çıkararak Babıâli'nin dikkatini dağıtmaya çalışmıştı. İbrahim Paşa'nın Mısır'dan ayrılmasından (2 Kasım) beş gün sonra Sayda Valisi Abdullah Paşa tarafından kaleme alınan bir jurnalde Mehmed Ali'nin istihbarat çalışmalarından ve Suriye'de baş gösteren kargaşada oynadığı rolden bahsediliyordu. Buna göre, Mehmed Ali tarafından üç dört sene önce binek hayvanı satın almak göreviyle gönderilip Şam'a yerleşen (Genç Yusuf Paşazâde) Ahmed Bey, şehirdeki tüm gelişmeleri ayrıntılarıyla ve günbegün Mısır'a iletmekteydi. Bu doğrultuda hazırlayıp Mısır Divan Kâtibi Habib Efendi tarafına gönderdiği Arapça jurnalin bir sureti de Yafa mütesellimi tarafından ele geçirilmişti. Nihayet Abdullah Paşa yaptırdığı tahkikatların ardından Şam'daki karışıklığın Mehmed Ali tarafından yürütülen tahrik ve teşvik hareketlerinin neticesinden başka bir şey olmadığına kanaat getirmişti. Mehmed Ali'nin gizli faaliyetlerinin imparatorluk merkezindeki yöneticilerce de bilinmesi için ele geçirilen jurnalin bir suretini Babıâli'ye göndermişti.[447]

O sırada Bosnalıları Osmanlı aleyhine tahrik etmiş olması da Mehmed Ali'nin hazırladığı planın bir parçasıydı. Nitekim Babıâli'nin 1831 yılında Bosna ahvalini tetkik etmek üzere Belgrad'a özel memur olarak gönderdiği Hüseyin Ağa'nın raporuna göre; asilerin reisi Gradaçaclı Hüseyin Kaptan, Mehmed Ali tarafından hem korunmakta hem de para yardımı almaktaydı.[448] "Karşı istihbarat faaliyetleri" bahsinde değinileceği üzere

445 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, IV, s. 730.
446 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, 1218/47696; 20 Muharrem 1255/5 Nisan 1839.
447 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, 355/19903; 1 Cemaziyelâhir 1247/7 Kasım 1831.
448 Eren, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, s. 108, 133.

Mehmed Ali ayrıca casusları ve yanına çekmeyi başararak birer istihbarat elemanı olarak kullandığı Anadolu'daki bazı aşiret beyleri kanalıyla da Osmanlı ordusunun vaziyetini sürekli takip etmişti. Bunun içindir ki II. Mahmud her fırsatta Anadolu'daki temsilcilerine Mısırlılara karşı daima uyanık bulunmak gerektiğini hatırlatıyordu.[449]

Osmanlı istihbarat kanal ve stratejilerine az çok bir aşinalığı olan Mehmed Ali'nin karşı istihbarat faaliyetlerini engellemek için Mısır ve çevresinde oldukça sıkı bir denetim kurmuş olduğunu da belirtmek gerekiyor. Bu yüzden Osmanlı casuslarına yakalanmamaları için oldukça ihtiyatlı bir şekilde bilgi toplama çalışmalarını sürdürmeleri gerektiği sürekli hatırlatılmıştı. Mesela Rasim Efendi böyle bir hatırlatmayla 1832 senesinde Akka tarafına casusluk için gönderiliyor, ancak Mısırlıların sıkı tedbirlerinden dolayı çok fazla ileri gidemediğinden birkaç gün Halep'te ikamet etmek zorunda kalıyordu.[450] Bütün uyarılara rağmen Mısırlılar tarafından yakalanan Osmanlı casuslarına rastlamaksa hiç yaşanmadık bir hadise değildi. Mesela Serasker Hafız Paşa'nın bir casusu 1839 senesinde İbrahim Paşa'nın askerlerince yakalanmıştı. Mecusi olduğu kaydedilen casus; soruşturma sırasında casusluğunu inkâr edemediği gibi Halep'in durumunu, Mısır askerinin miktar ve vaziyetini gizlice araştırmak için görevlendirildiğini itiraf ediyordu. Bunun üzerine etraftaki meslektaşlarına ibret olsun diye Mısır ordugâhında gezdirildikten sonra Köprübaşı denilen mahalde boynu vurulmuştu.[451]

İşte Osmanlı istihbaratı böyle ciddi bir rakip karşısında II. Mahmud devrinin önemli imtihanlarından birini vermişti. Mısırlılara karşı sürdürülen istihbarat faaliyetlerinin en dikkat çekici taraflarından biri diğer hedef ülke ve milletlere karşı yürütülenlere kıyasla daha tertipli ve süreklilik arz eden bir surette gelişmiş olmasıdır. Bu gelişme varlığını, her şeyden evvel o sıralar imparatorluğun gündemini meşgul eden başka bir askeri-siyasi krizin bulunmamasına borçludur. Dolayısıyla II. Mahmud ve Babıâli'deki

449 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 349/19779-B;* 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833; *1218/47696;* 20 Muharrem 1255/5 Nisan 1839; Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı*, s. 40,70; Bıyıklı, "Şam Vak'ası (1831) ve Sonuçları," s. 737.
450 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 365/20187;* 13 Şaban 1247/17 Ocak 1832.
451 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 380/20546;* 29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839.

bürokratları bütün dikkatlerini Mısır krizi üzerine yoğunlaştırma fırsatına sahip olmuşlardı. İran örneğinde olduğu gibi, hedef bölgenin etrafında Babıâli'nin bir hayli yerel temsilcisinin mevcut olmasının yanında Osmanlı casuslarının o coğrafya ve kültüre aşinalıkları da bilgi toplama çalışmalarının kesintisiz ve verimli olmasını mümkün kılan diğer bir amildi. Bütün bu amillere imparatorluk yöneticilerinin düşmanlarını iyi tanıyor olmalarından mülhem uyanıklık hallerini de ilave etmek gerekiyor. III. Selim devri imparatorluk ricali daha Mısır valiliğine atanmadan evvel Mehmed Ali'nin ilerde tehlike arz edeceğine ilişkin belirtiler görmüşlerdi. Kölemenlerce çıkarılan karışıklıkların sürdüğü 1804 senesinde Mısır valiliğine atanan Hurşid Paşa Kahire'ye varır varmaz el altından yaptırdığı araştırmalar neticesinde bütün hadiseleriri Mehmed Ali tarafından organize edildiğini öğrenmişti. Böyle bir saptamanın mevcudiyetine rağmen Babıâli, Mısır'da kuvvetli bir idarenin ancak kuvvetli bir şahsiyetle mümkün olacağını anladığından Mehmed Ali'yi vali olarak atamak mecburiyetinde kalmıştı.[452]

Ş.Altundağ da, Mehmed Ali'nin niyet ve imparatorluk hakkındaki düşüncelerinin daha 1822 senesinde Babıâli bürokratlarınca fark edildiğini saptamıştır. Ancak imparatorluğun içinde bulunduğu acizlik ve Mehmed Ali'yi kuşkulandırma korkusu Osmanlı yöneticilerinin gerekli tedbirleri alamamalarına neden olmuştur.[453] Mehmed Ali'nin kendi başına buyruk eylemlerinin gün yüzüne çıkmaya başladığı bir sırada II. Mahmud'un Kaymakam Paşa'ya hitaben sarf ettiği şu söz de oldukça manidardır:

> ...daha tahta çıktığım andan itibaren Mısır valisinin davranışlarına baktıkça Allah biliyor ki bu adam her ne vakit olsa şahsında olan fesadı dışarı vurur itikadında idim.[454]

Akka'dan Kütahya'ya...

Valisine karşı öyle bir inanç beslediğini ifade eden II. Mahmud, aynı zamanda Mısır kuvvetlerinin Akka üzerine yürüyüşe geçmesinden önce başlayan istihbarat çalışmalarından birini bizzat organize ediyordu.

452 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 126.
453 Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı*, s. 32.
454 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, IV, s. 730.

Şöyle ki, Mehmed Ali ile Sayda Valisi Abdullah Paşa arasındaki düşmanlık sebebiyle Mısır'dan Sayda Eyaleti üzerine asker sevk edildiğini işitince, her iki valisine nasihatte bulunmak için İstanbul'dan gönderdiği görevlilere ayrıca o havalinin durumunu tetkik etme sorumluluğu da yüklemişti.[455]

Mevcut kayıtlara göre, eski sadrazamlardan olan Şam Valisi Rauf Paşa, Mehmed Ali'nin hangi gayelerle ve ne yönde hareket edeceğini Babıâli'ye ihbar eden ilk yerel temsilcisi olmuştu. Kendisi, Temmuz 1831'de, yani İbrahim Paşa'nın Akka üzerine yürüyüşe geçmesinden (Kasım) dört ay evvel, hac kafilesiyle Haremeyn'den Şam'a dönerken, Mehmed Ali'nin Akka'yı ele geçirmek gayesiyle denizden ve karadan girişeceği sefer için büyük bir hazırlıkla meşgul olduğunu, bu doğrultuda çok sayıda asker ve harp gemisi tedarik ettiğini ve harekete geçmek için fırsat kolladığını müşahede etmişti. Ona göre, Mısırlıların Akka'yı düşürmeleri halinde evvela Şam, ardından daha öte bölgeler tehlikeye girecekti. Bu nedenle İstanbul'daki yöneticilerden Sayda valisine teyakkuzda bulunması gerektiğinin bildirilmesini ve Şam Kalesi'ne de süratle askeri yardım gönderilmesini istemişti.[456] İranlılarla yaşanan mücadeleler sırasında (1822-1823) Şark seraskeri olarak önemli istihbarat çalışmaları yürüttüğüne dikkat çekilen Rauf Paşa, burada da Mısırlıların hedeflerini oldukça doğru surette saptayarak ileri görüşlülüğünü ispatlıyordu. Ahmed Lütfi Efendi de, Rauf Paşa'nın ihbarını teyit eder bilgilerin yanında, Mısır krizinin baş göstermesinden hemen önce müşahede edilen bazı emareler üzerine Babıâli'nin Mehmed Ali'nin planlarını öğrenmek için bir dizi istihbarat çalışması başlattığından bahsetmektedir. Mesela bu doğrultuda, İstanbul'da uzun yıllar İngiltere elçilik görevini yürüten Canning ile gerçekleşen gizli bir toplantı sayesinde Mehmed Ali'nin deniz kuvvetini artırmak için İngiltere hükümetine başvurduğu bilgisine ulaşıldığını kaydetmiştir.[457]

Bu yönde yürütülen istihbarat çalışmalarından veya alınan raporlardan Mehmed Ali'nin merkezi idareye karşı isyan etmek niyetinde olduğu tam manasıyla anlaşılmıştı. Bunun üzerine, ona karşı koyacak bir ordunun

455 *Takvim-i Vekayi, Def'a 4,* 21 Cemaziyelahir 1247/27 Kasım 1831.
456 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 358/20037-G;* 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
457 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* IV, s. 728.

oluşturulması için hemen Anadolu'daki yerel idarecilere birbiri ardına emirler gönderildi. Ancak Osmanlı tarafındaki askeri hazırlıklar sürerken Mısır kuvvetlerinin Akka üzerine yürüyüşe geçtikleri işitildi. Bundan sonra Osmanlı istihbaratı için Mısır ordusunu takip etme serüveni başlıyordu. Teke Mütesellimi Mehmed Said, Şam'dan Antakya'ya gelen Ali adındaki bir Kavas'tan yaşanan gelişmelere ve Mısır kuvvetlerinin durumuna ilişkin edindiği istihbaratı, 1832 senesinin ilk gününde Babıâli idarecileri için mufassal bir rapor halinde kaleme alıyordu. Kavas Ali'nin aktardığı bilgilere göre Mehmed Ali, oğlu Abbas Paşa kumandasındaki 15 bin kişilik bir kuvveti karadan, diğer oğlu İbrahim Paşa idaresindeki 35 parça gemiden müteşekkil bir donanmayı da denizden Sayda üzerine sevk etmişti. Mısırlıların ilerlemesi karşısında Sayda Valisi Abdullah Paşa Akka Kalesi'ne sığınmak zorunda kalmıştı. İbrahim Paşa önce Yafa sahiline gönderdiği adamları vasıtasıyla bütün ahaliyi Mısır valiliği adına itaat altına aldıktan sonra, denizden ve karadan Akka Kalesi'ni şiddetli bir şekilde muhasara etmişti. Kavas Ali'den edinilen son bilgiyse Şam halkının da Mısırlıların itaatine girmeye dünden razı olduklarıydı. Mehmed Said raporunun sonunda, belki de sorumluk almaktan çekindiği içindir, Kavas Ali'nin verdiği bilgilerin yanlış olma ihtimalinin bulunduğundan[458] bahsediyordu, ancak asker ve gemi sayılarıyla ilgili rakamlar dışarıda tutulacak olursa anlatılanlar, her ne kadar o ana dek yaşanan gelişmelerin bir özeti mahiyetinde olsa da tamamıyla gerçeği yansıtmaktaydı.

Akka'da kuşatılan Abdullah Paşa ile Mısırlılara karşı oluşturulan Osmanlı ordusuna Arabistan Seraskeri (ve aynı zamanda Halep valisi) olarak atanan Mehmed Paşa arasındaki haberleşme ise casuslar kanalıyla yürütülmüştü. Abdullah Paşa kaleden çıkarmayı başardığı casuslar vasıtasıyla yardımına gönderilen Osmanlı kuvvetlerinin acele etmelerini istiyordu. Cevap mahiyetinde hazırlanan mektupların Abdullah Paşa'ya ulaşması içinse her türlü istihbari stratejiden istifade edilmişti. Mesela, "yakında harekete geçileceğinden Abdullah Paşa'nın kaleyi Mısırlılara teslim etmemesi gerektiğine" ilişkin bir mektubun yazımı için ince fıstıkî kâğıtlardan istifade olunmuştu. Bu sayede mektuplar ele geçirilse

458 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 358/20024/A;* 27 Recep 1247/1 Ocak 1832.

dahi yazılanların okunması mümkün değildi. Casusların yakalanma riskine karşın da beş nüsha olarak çoğaltılan mektup beş hafiyeye teslim edilmişti. Diğer üçünün akıbeti bilinmiyorken, Mehmed Paşa'nın gönderdiği iki hafiyeden biri Akka'ya varıp Abdullah Paşa'dan cevap getirmişse de ötekisi İbrahim Paşa'nın eline düşmüş ve idam edilmişti.[459] Mısırlıların karşı istihbarat faaliyetlerini engellemek için oluşturdukları sıkı denetim Osmanlı idarecilerini böyle tedbirlere başvurmak durumunda bırakıyordu ki yaşanan son gelişme istihbari tedbirin yerindeliğine işaret ediyor.

Kaleme aldığı istihbarat raporlarına "Mısırlıların aleni veya gizlice sürdürdükleri faaliyetler hakkında casuslar aracılığıyla bilgi sahibi olmanın memuriyet ve sadakatinin bir gereği olduğu" vurgusuyla başlayan Serasker Mehmed Paşa bu anlayış doğrultusunda bir taraftan Akka'ya doğru yürüyüşünü sürdürüyor, öte yandan İbrahim Paşa kuvvetlerinin vaziyet ve hedeflerini öğrenmeye çalışıyordu. Casuslarından biri sayesinde de Mısırlıların Akka'dan sonraki hedeflerinin Şam ve Halep tarafları olduğunu öğreniyordu. Bunun üzerine, hemen söz konusu bölgelere asker, zahire ve mühimmat sevk edilmesi gerektiğine Babıâli'nin dikkatini çekiyordu.[460] Esasında Mehmed Paşa, Babıâli'ye doğru ancak daha evvel edinilmiş bir bilgi sunuyordu. Hatırlanacağı üzere Rauf Paşa, Mısırlıların Akka'yı düşürmeleri halinde Şam'dan başlamak üzere bir ilerleme hareketi kaydedeceklerini çok daha evvelce İstanbul'a bildirmişti. Ondan sonra Şam valiliğine atanan Hacı Ali Paşa'nın "Mısırlıların Akka'yı istila etmelerinin kesinleştiğine dair" gönderdiği istihbarat raporunun üzerine düştüğü şu not, II. Mahmud'un da Mısırlıların yürüyüşlerini sürdüreceklerinin farkında olduğuna işaret ediyor:

> Mehmed Ali Paşa'nın meramı; sadece Abdullah Paşa'yı kaleden çıkarmak olmayıp, Akka-Sayda taraflarını boydan boya zabt ve istila etmekten ibaret olduğu zahirdir[461]

459 *Vak'anüvis Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, IV, s. 727.
460 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 348/19764*; 13 Ramazan 1247/15 Şubat 1832.
461 *Vak'anüvis Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, IV, s. 731-732.

Akka'nın düşmesinden evvel muhasaranın seyri ve Mısırlıların bölge halkını kendilerine bağlamak için sürdürdükleri faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmak yine Serasker Mehmed Paşa'nın akilâne surette sürdürdüğü istihbarat çalışmaları sayesinde mümkün olmuştu. Nitekim "eşkâl-i garibede" Şam tarafına gönderdiği casuslar, Akkâ'yı savunan Abdullah Paşa'nın o ana kadar birkaç Mısır gemisini batırdığını görmüşlerdi. Casusların tespitlerine göre; Babıâli'nin, yakında Osmanlı hâkimiyetinin Arabistan'da yeniden tesis edileceğine, dolayısıyla Mısırlılara meyletmemeleri gerektiğine ilişkin ihtarlarına rağmen Sayda, Trablus ve Cidde'nin ağaları, hilelerine aldandıkları Mısırlılara bağlılıklarını bildirmişlerdi. Mehmed Ali ve oğullarına karşı duracak kuvvetlerinin olmayışı ve Osmanlı askerlerinin de henüz gözükmeyişi nedeniyle gelişmelerin doğuracağı neticeleri kestiremediklerinden herkes bir tarafa çekilip sürüklenmişti. Casusların aktardıkları, şimdiye kadar yaptıkları gibi hep yaşanmış hadiselerin bir hikâyesini sunmaktan ibaret değildi. Ayrıca istihbaratın, ilerde yaşanması muhtemel gelişmeler hakkında bilgi edinmenin gerekliliği ilkesine uygun bazı aktarımları da olmuştu. Mesela, Sayda ve Trablus tarafları gibi, Şam ve Halep eyaletlerinin de Mısırlıların idaresine girme kararı aldıklarını ve eğer yakın zamanda muhafazaları için yeterli miktarda Osmanlı kuvveti gönderilmezse Mısır birlikleri geldiğinde onlara bağlanacaklarını öğrenmişlerdi. Lazkiye ahalisinin de sultan ordusunun geleceği anı dört gözle beklemekte olduğunu duymuşlardı. Ayrıca Mehmed Ali'nin Arabistan halkını Mısır valiliğine bağlamak için uyguladığı yöntem hakkında da bilgi edinmişlerdi. Sefil halk, üç sene boyunca bütün talep ve vergilerden muaf tutulacakları, üç senenin sonunda ise vergilerini bir asır önceki fiyatlar üzerinden ödemeye devam edecekleri gibi vaatlerle kandırılmaktaydı.[462]

Mısır kuvvetlerinin durum ve hedeflerinin yanında kuşatmanın ayrıntılarına ilişkin oldukça farklı bilgilere ulaşabilmek ise istihbarat stratejileri bahsinde değinildiği üzere, mesleğinin bütün inceliklerini ortaya koyarak tüccar (haffaf) kılığında Mısır ordugâhının kalbine kadar sokulmayı başaran bir Osmanlı casusu sayesinde mümkün olmuştu. Ticaret amacıyla Mısır ordugâhında bulunan diğer esnaflar gibi Osmanlı casusu da (sonradan

462 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 365/20187-A;* 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.

peyda ettiği ortağıyla birlikte) bir taraftan elindeki malları pazarlamış, öte yandan asıl mesleğini icra etmişti. Bu kapsamda çıplak gözle müşahede etme fırsatı yakaladığı Mısır kuvvetlerinin sayısı ile top ve mühimmat miktarlarını kayıt altına almıştı. Casusun kayıtlarına göre, askerlerinin hepsi 20 bin kadar var yoktu. 75 parça top ile 30-40 kadar havan ve yedi harp gemileri mevcuttu. Daha önceki casuslardan birinin de belirttiği üzere Akka Kalesi'nden açılan top ateşi isabeti sonucu gemilerinden biri batmıştı. Altısı ise hâlâ Akka önünde demirlemiş ve menzilden uzak bir vaziyette bulunuyordu. Casus, ordugâhta yaşanan bir izdiham sırasında askerler arasından sıyrılarak İbrahim Paşa'nın çadırına kadar yaklaşmayı ve içerde konuşulanları dinlemeyi de başarmıştı. Bu sayede, ilk olarak, İbrahim Paşa'nın Şam'daki adamlarından olan ve biraz evvel Mehmed Ali'nin bir istihbarat elemanımıymışçasına faaliyet gösterdiğinden bahsolunan Genç Yusuf'un evlatlığı Ahmed Bey'in Mısır ordusu için gönderdiği 500 deve ile Şam ahalisinin hediyesi olan son derece kıymetli on at ve altı yük içkinin askerler arasındaki izdihamın kaynağı olduğunu öğrenmişti. İbrahim Paşa, hediyelerle birlikte gelen ve kendilerine bir mütesellim tayin etmesi için Şamlılarca kaleme alınan mektubu çadırında topladığı komutanlarına okuttuktan sonra divan kâtibini çağırtıp Akka'yı savunan Abdullah Paşa'ya şöyle bir kâğıt yazmasını emretmişti: "Ey Abdullah Paşa! Çeşitli zayiatlar ile kaleye yürüyeceğim, içindeki ahaliye yazık olmasın, gel şunları bana akçe ile sat, yoksa Akka'yı harap edeceğim." Kâğıdın gönderilmesinden birkaç saat sonra Akka Kalesi borusundan "Ey İbrahim Paşa! Kalemizde zahire ve cephanemiz çok, bir şeye ihtiyacımız yok. Eğer aklın var ise topladığın Mısır fellahlarını bana sat, akçesini vereyim" şeklinde bir ses yükselmişti. Bu sesin Abdullah Paşa'ya ait olup olmadığına dair Mısır askerleri arasında tartışmalar sürerken, iyiden iyide sinirlenen İbrahim Paşa komutanlarına derhal kaleye yürüyüş emri vermişti. Ancak kaleye iyice yaklaşıldığı bir sırada içerden başlayan yaylım ateşi 800 kadar Mısır askerinin ölümüne sebep olmuştu. Casusun izlenimlerine göre, bu başarısız yürüyüş hareketinden sonra Mısır ordugâhında büyük bir kopuş yaşanmaya başlamıştı. Sefaletin yanında yara ve hastalıklarla boğuşan Mısır askerleri geceleri 70-80 kişilik gruplar halinde firar etmeye başlamışlardı. Buraya kadar gerek gözlemleri gerekse becerisi ile oldukça başarılı bir çalış-

ma ortaya koyan casus, Mısır ordugâhında kısa süreli oluşan krizi "İbrahim Paşa'nın geri dönmekten başka çaresi kalmamıştır"[463] şeklinde yorumlayarak büyük bir yanılgıya düşmüştü. Çünkü böylesi bir öngörü, dikkate alınması durumunda Abdullah Paşa'ya yardım için gönderilen Osmanlı kuvvetlerinin ilerleyişini yavaşlatabilirdi.

Kuşatmanın devam ettiği sırada Mehmed Ali ile Fransızlar arasında bir ittifak kurulacağına dair çıkan söylentilerin aslını öğrenmek için de Serasker Mehmed Paşa Kudüs tarafına bir casus göndermişti. Casus, daha görev bölgesine varma çabası sırasında Mısır ile Fransa arasındaki ilintiye dair birtakım bilgiler edinecekti. Çünkü Kudüs'e gidebilmek için görevini açığa vurmadan Beyrut'taki Fransız konsolosundan pasaport alması gerekiyordu. Konsolosun çıkardığı güçlük ve Akka'daki Mısır ordusuna kesinlikle "bir lakırdı kaçırmaması" şartıyla pasaportu vermesi, esasında Osmanlı merakını gidermeye yetecek davranışlardı. Bu şekilde Kudüs'e geçen Osmanlı casusu "lakırdıların aslını nasıl öğrenebilirim" düşüncesiyle Kudüs'teki Rum başkeşişinin yanına gidiyordu. Büyük olasılıkla casusluk için Kudüs'te bulunduğunu belirttiği keşişten daha ziyade önsezi ve gözlemlere dayanan bazı bilgiler ediniyordu. Osmanlıların daima muzaffer olmasını dileyen keşişe göre Mehmed Ali gerçekleşmesi mümkün olmayacak bir arzuya kapılmıştı. Gelişmeler karşısındaki kaygısını ise şu şekilde ifade ediyordu:

> Bütün rağbetimiz ve ruhumuz Osmanlı Devleti sayesindedir, eğer ki bu herif buraları alırsa vay bizim halimize!

Keşiş, casusun "acaba yabancı devletlerden maiyeti var mıdır" sorusuna ise "sadece, aralarındaki ittifaka binaen Mehmed Ali'nin Girit'i Fransızlara terk etmek yönünde bir karara vardığını duyduğu" yönünde bir cevap veriyordu. Bu cevap üzerine Mısır ile Fransa arasındaki yakınlaşma ortaya çıkıyor, dolayısıyla casusun görevi de tamamlanmış oluyordu. Ancak casus araştırmalarını sürdürüyor, bu sayede Akka Muhasarasına ve Mısır kuvvetlerinin dağılımına ilişkin bazı sayısal verilere ulaşmayı da başarıyor-

463 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 908/39773-A;* 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.

du. Onun müşahedelerine göre, Akka Kalesi bir altı ay daha muhasaraya tahammül edemezdi. Çünkü seraskerliğine Mehmed Paşa'nın atandığı Osmanlı ordusunun harekete geçtiğini öğrenen İbrahim Paşa'nın talebi üzerine Mısır'da hazırlanan yardımcı kuvvetler dalga dalga Akka'ya gönderilmekteydi. Hatta 6 bin süvari ve 8 bin piyadeden müteşekkil 14 bin kişilik bir kuvvet Mehmed Bey idaresinde Mısır ordusuna katılmıştı. Mehmed Ali ayrıca Kudüs, Halillül-rahman, Yafa, Sur, Beyrut ve Sayda şehirlerinin her birine dört yüz nizam askeri yerleştirmişti. Daha önce 400 nizam askeri konuşlandırılan Trablus'a ise 800 asker daha göndermişti. Kıtlık ve yoklukla mücadele eden bölge ahalisi de Mısır askerlerinin şehirlerine gelişine mecburen sessiz kalmışlardı.

Casus kendi deyimiyle Mısır kuvvetlerinin hareket ve hedeflerine ilişkin "hakiki surette" bazı bilgilere de ulaşmıştı. Buna göre, Akka kuşatmasının uzaması ve Trablus mutasarrıfının büyük bir askeri kuvvetle Lazkiye ve Trablus'a doğru harekete geçtiğinin duyulması üzerine İbrahim Paşa Akka Muhasarasında bir miktar asker bırakıp Trablus'a yürüme kararı almıştı. Ancak bu plandan son anda vazgeçilmiş, 2 bin nizam ve 3 bin de Dürzî askeriyle Mir Beşir'in oğlu Mir Halil Trablus üzerine gönderilmişti.[464] Hatırlanacağı üzere İbrahim Paşa Akka Muhasarasından evvel Dürzîlerle irtibata geçmiş, kısa bir süre sonra da sadece Lübnan Emiri Beşir'in oğlunu değil, Mısır karargâhına bizzat gelen yaşlı Beşir'i de kendi tarafına çekmeyi başarmıştı.[465] Böylece, büyük bir kuvvet sahibi olan Emir Beşir, Mehmed Ali'nin Suriye'de birinci ve aynı zamanda en kuvvetli taraftarı olmuştu.[466] Ayrıca İbrahim Paşa ile birlikte Akka Muhasarasına katılmıştı. Emir Beşir ile Mısırlılar arasında sağlanan işbirliği ise Hama'da bulunan Ömer Rasim Efendi tarafından Babıâli'ye haber verilmişti.[467]

Hadiselerin gelişimi dikkatli bir şekilde takip edildiğinde casuslar kanalıyla Akka Muhasarasının ve sonrasında yaşanması muhtemel gelişmelerin seyrine ilişkin olarak, Mısırlılara karşı zamanında tedbir alınmasını ve müdahalede bulunulmasını sağlayacak bilgilere ulaşılmıştı. Buna rağ-

464 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 348/19764-A;* 29 Zilhicce 1247/30 Mayıs 1832.
465 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* V, s. 303.
466 Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı,* s. 29-30.
467 *Vak'anüvîs Ahmed Lütfî Efendi Tarihi,* IV, s. 732.

men, casusların İbrahim Paşa'nın Akka Muhasarasından vazgeçeceği gibi hatalı değerlendirmeleri veya yanlış bilgi aktarımları da söz konusu olmuştu. Aynı şekilde, 1832 Mart'ında Hama tarafından gönderilen bir istihbarat raporunda "İbrahim Paşa'nın bir bayram günü Akka üzerine yürüdüğünden, kardeşi Abbas Paşa ile Nablus Şeyhi Hüseyin Abdülhadi'nin ise Akka'ya girmeyi başardıklarından" bahsediliyordu. Ancak hatırlanacağı üzere Akka Kalesi Mayıs ayının sonlarında işgal edilecekti.[468] Tüccar kıyafetinde İskenderiye ve Şam taraflarına gönderilen casuslar ise İbrahim Paşa'nın öldüğüne dair gerçeği yansıtmayan bir bilgi getirmişlerdi.[469]

Bütün sakınca ve eksikliklerine rağmen Osmanlı istihbaratı Mısırlılar karşısında iyi işler çıkarmaya devam etti. Nitekim Akka, Şam ve Halep'i idaresine alan İbrahim Paşa'nın Anadolu yürüyüşü de Osmanlı istihbaratınca sıkı bir takibe alındı. Mesela Gülek Kalesi Dizdarı Mustafa Ağa'nın casuslukla görevlendirdiği El-hac Nebi kanalıyla İbrahim Paşa'nın iç çukadarının 2 bin kişilik bir süvari birliğiyle Adana'ya gelerek köprünün öte tarafında ordusunu kurduğu ve efendisinin de bir gün sonra geleceği öğrenilmişti. Bu rapor tam da İbrahim Paşa'nın Tarsus ve Adana'ya hâkim olduğu 31 Temmuz'da kaleme alınmıştı.[470] Bilindiği üzere İbrahim Paşa karargâhını Adana'da kurarak, babasından gelecek talimatları beklemeye başlamıştı. Mısır ordusunun Adana'da konuşlanması, Osmanlı istihbaratı için kendi memurlarıyla çepeçevre sarılı ve bilindik bir coğrafyada çalışma fırsatı sağlayacak, böylece bilgi toplama çalışmaları daha kolay ve hızlı bir şekilde yürütülebilecekti. Ancak karşı istihbarat faaliyetlerini engellemek için İbrahim Paşa'nın Adana çevresinde oluşturduğu sıkı denetim, Mısırlıların plan ve faaliyetleri hakkında bilgi toplamanın sanıldığı kadar kolay olmadığını gösterdi. Hal böyle olunca etraftaki Osmanlı yerel idarecileri diğer bilgi kanallarından faydalanmak durumunda kaldılar. Düşman tarafında denetimin sıklaşmasından dolayı casus gönderiminin güçleştiği tüm zamanlarda olduğu gibi Osmanlı istihbaratının imdadına bir kez daha yolcular yetişti. Mesela böylesi bir süreçte Tuzla Gümrükçüsü İsmail Ağa, Tarsus tarafından geldiğini ifade ettiği bir

468 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 352/19840-V;* 15 Şevval 1247/18 Mart 1832.
469 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 348/19770-A;* 21 Rebiyülevvel 1250/28 Temmuz 1834.
470 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 354/19885-A;* 3 Rebiyülevvel 1248/31 Temmuz 1832.

geminin kaptan ve yolcularından Mısır ordusunun ahvali hakkında bilgi alıyordu. İki taraf ordularının harp sahasında karşılaşmalarından kısa bir süre önce yolcuların gözlem veya duyumlarına dayanan bilgilerine başvurmak, bütün sakıncalarına rağmen düşmanın zayıf ve kuvvetli taraflarını öğrenebilmek adına önemliydi. Nitekim İsmail Ağa da yolcular kanalıyla Osmanlı idare ve ordu merkezinin işine yarayacak türden bilgiler sağlamıştı. 11 gün önce Adana Kalesi'nin küçük cephaneliğinde çıkan yangın sebebiyle çok sayıda ahali ve yapının yanında 4 bin kadar da Mısır askerinin yandığının öğrenilmesi onlar sayesindeydi.[471]

Mısırlıların katı denetiminden dolayı Osmanlı istihbaratının yolculara bağımlı hale gelişi, Girit ve İskenderiye taraflarında ticarette bulunmak üzere gezinirlerken Antalya iskelesine uğrayan yabancı bandıralı birkaç gemi mürettebatından istihbarat sağlanması sırasında oldukça belirgin bir hal kazanmıştı. Öyle ki mürettebattan bazıları derhal hükümet merkezine çağrılıyor ve kendilerinden Mehmed Ali'nin faaliyetlerine ilişkin bildiklerini anlatmaları isteniliyordu. Bu sayede "Mehmed Ali'nin 15 bin kişilik bir kuvvet ile çok miktarda mühimmat hazırladığı, bunları ticaret gemisi şeklinde inşa ettirdiği 20 kadar gemiyle taşıyacağı ve İbrahim Paşa'nın da Konya saldırısından sonra aynı gemilerle Antalya, Bodrum ve İstanköy taraflarına asker çıkaracağı" öğrenilmişti.[472]

Görüldüğü üzere, iki tarafın karşı karşıya gelmesinden önce İbrahim Paşa'nın Akka'dan ayrılıp Adana'ya yerleşmesine, sonra Konya ovalarında savaş anını beklemeye başlamasına kadar sürdürdüğü ordu yürüyüşü ile diğer faaliyetleri çeşitli bilgi kanalları tarafından Babıâli'ye aktarılmıştı. Savaş başladığında ise o kronikleşen "sessizlik hali" Osmanlı istihbaratına bir kez daha hâkim oluyordu. Çok kere dikkat çekildiği üzere, istihbarat çalışmalarını organize eden yerel yöneticiler savaşa dahil olduklarından bilgi toplama faaliyetleriyle meşgul olacak fırsattan mahrum kalıyorlardı. Üstelik II. Mahmud bu kez, Anadolu'daki bütün temsilcilerini Mısırlılara karşı topyekûn bir seferberliğin içine çekmişti. Ayrıca savaşın, bir meydan muharebesi şeklinde cereyan etmesi ve saatlerle sayılı olmak gibi kısa bir

471 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 363/20145-D;* 13 Cemaziyelâhir 1248/7 Kasım 1832.
472 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 347/19733;* 11 Rebiyülâhır 1248/7 Eylül 1832.

sürede tamamlanması, seyrinin takip edilmesinin önemini asgari düzeye indirmişti. Bu faktörlerle birlikte düşünüldüğünde, uğranılan hezimet sırasında (21 Aralık 1832) ve sonrasında Osmanlı istihbaratının neden silik bir görüntü arz ettiğini anlamak daha kolay olacaktır. II. Mahmud'un görüşleri dikkate alındığında ordu komutanlarının umursamaz tavrını da Osmanlı istihbaratının beceriksizliğinin sebepleri arasına yerleştirmek gerekiyor. Çünkü ona göre, askeri kusurlarının yanında Arabistan Seraskeri Mehmed Paşa ile Anadolu Seraskeri Ağa Hüseyin Paşa'nın Mısırlıların plan ve hedeflerini öğrenme amaçlı casusluk çalışmaları yürütmemeleri Mısırlılar karşısında uğranılan hezimetin başlıca sebebiydi.[473] Bu hezimetten sonra da Mısır kuvvetleri Kütahya'ya kadar ilerleyecekti.

Kütahya'dan Nizip Bozgunu'na...

Osmanlı istihbaratı adına beliren bu olumsuz görüntü altında Babıâli, hezimetten ancak bir ay kadar sonra Karaman Valisi Şehla İbrahim Paşa'dan Mısır kuvvetlerinin faaliyetlerini casuslar kanalıyla takip etmeye çalıştığına, bu kapsamda yakında yeniden harekete geçeceklerinin öğrenildiğine dair bir istihbarat raporu alabilmişti.[474] Ancak raporun İstanbul'a ulaşmasıyla İbrahim Paşa kuvvetlerinin Kütahya'da belirmesi arasında çok bir zaman farkı olmadığından Karaman valisinin gerçekleştirdiği istihbarat çalışması büyük bir önem arz etmiyordu. Benzer bir istihbarat raporu da Akdeniz Boğazı Muhafızı Salih Paşa'dan gelmişti. Karadan ve denizden gelen yolculardan alınan bilgilerle şekillendirilen 1833 tarihli raporda İbrahim Paşa'nın İzmir tarafına sarkma çabalarından bahsedilmekteydi. Buna göre, Manisa tarafına geçen 3 bin kadar Mısır askeri İzmir'e girmişti. 13 tane Mısır gemisi de İzmir Limanı'na demirlemişti. Üstelik İzmir tarafına araştırma yapmak üzere bir adamını gönderen Ayvacık voyvodasından da Mısırlıların bu faaliyetlerini teyit eder bilgiler alınmıştı.[475] Hatırlanacağı üzere, o sıralar Mehmed Ali'nin giriştiği entrikalar neticesinde Kastamonu'daki Tahmiscioğlu İsyanı gibi Anadolu'da sultan aleyhine ayaklanmalar baş göstermişti. Mehmed Ağa ismindeki biri de sultanın

473 Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı*, s. 68.
474 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 907/39743*; 28 Şaban 1248/20 Ocak 1833.
475 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun,688/33375-D*; 7 Şevval 1248/27 Şubat 1833.

memurlarını kovduğu İzmir'de Mehmed Ali'nin egemenliğini tesis etmeye yeltenmişti.[476]

Anadolu'daki gelişmelere dair bilgi toplama çalışmaları bu yönde devam ederken Mehmed Ali'nin faaliyetlerine ilişkin alınan duyumlar Osmanlı istihbaratını Akdeniz'de de etkin olmak mecburiyetinde bırakmıştı. Halep Kaymakamı Mehmed Paşa'dan Babıâli'ye ulaşan bir istihbarat raporunda "Mehmed Ali'nin Girit Adası'na küçük çapta bir donanma gönderdiğinden" bahsediliyordu. Mısır'dan Halep'e giden Rodoslu Salih Kaptan'ın bilgi sahibi kimselerden öğrendiğine göre, Babıâli tarafından muhafazasının bir başkasına verilmesi durumunda Mehmed Ali Girit'teki askerlerini geri çekmek amacıyla böyle bir teşebbüste bulunmuştu.[477]

Osmanlı istihbaratının gündemini meşgul eden Akdeniz ilintili diğer bir gelişmeyse Mehmed Ali'nin Kıbrıs'a bir çıkarma yapıp yapmayacağı olmuştu. Kıbrıs Muhassılı Mehmed Emin Bey, Babıâli'ye gönderdiği bir istihbarat raporunda söylentilerin asılsız olmadığını iddia ediyordu. Ruslar ve Osmanlılar arasındaki siyasi yakınlaşmanın bir tezahürü olarak, Tuzla'daki Rus maslahatgüzarından gelen bilgi Emin Bey'in raporuna kaynaklık etmişti. Maslahatgüzarın bilgi kaynağı ise İskenderiye'deki Hollanda konsolosuydu. Aradaki dostluk münasebeti vurgusuyla ve gizli kalmak şartıyla Rus maslahatgüzar, konsolosun kendisine aktardığı bilgileri Lefkoşa'da bulunan güvenilir Rus tüccardan birine yazdığı mektup vasıtasıyla Mehmed Emin Bey'e ulaştırmıştı. Oldukça uzun ve çetrefilli bir yolculuğun ardından nihayet Kıbrıs muhassıllığına, oradan da Babıâli'ye ulaşan bilgiler ise "Mehmed Ali'nin Kıbrıs'ı istila etmek için İskenderiye'de kiraladığı tüccar gemilerini, askerle doldurarak donanmasıyla birlikte 16 Ağustos'ta İskenderiye Boğazı'ndan Kıbrıs'a sevk ettiğine" dairdi.[478] Üstelik İstanbul'daki İngiliz elçiliğinden de gizlice benzer bir istihbarat alınmıştı. Onların bilgi kaynağı ise İskenderiye'den Tuzla iskelesine giderek oradaki İngiltere konsolosluğuna uğrayan bir Müstemen gemisinin mürettebatıydı. Etraftan böyle birbirini teyit eder şekilde gelen istihbarat raporlarından

476 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 135.
477 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 358/20035-A;* 23 Şevval 1247/26 Mart 1832.
478 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 353/19878;* 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.

sonra imparatorluk idaresi gerekli tedbirlerin alınmasını Kıbrıs muhassıllığına bildiriyordu. Mehmed Emin Bey ise olası bir saldırıya mukavemet için süratle hazırlıklara başladığını, ancak mevcut birliklerle öyle büyük ve dört tarafı açık bir adayı savunmanın zor olduğunu, dolayısıyla kendisine yardımcı kuvvetler gönderilmesi gerektiğini Babıâli'ye bildiriyordu.[479] Ancak Mehmed Ali'nin ne Girit'e ne de Kıbrıs'a yönelik böyle bir çıkarma hareketi söz konusu olmuştu. Dolayısıyla mevzubahis bilgiler, imparatorluk idaresinin dikkatini dağıtma amaçlı ortaya atılan yalan yanlış haberler hükmünde kalıyordu. İlgili istihbari bilgilerin tamamıyla yabancı kaynaklardan geldiği göz önünde bulundurulunca, bunlar; Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi nüfuzları altına koyma gibi ileriye dönük projelerinin bir parçası olarak Mehmed Ali karşısında Babıâli'yi yardımlarına başvurmaya daha muhtaç bir hale getirmek çabasında olan İngiltere ve Rusya'nın başını çektiği Avrupalı güçlerin bir aldatmacası gibi durmaktadır.

Bu güçlerin müdahalesiyle sağlanan Kütahya Barışına rağmen II. Mahmud ile Mehmed Ali'nin birbirlerine besledikleri kuşku ve düşmanlığın derecesinde herhangi bir değişiklik yaşanmamıştı. II. Mahmud için anlaşmak sadece kendisini küçük düşüren asi valisini ortadan kaldıracak uygun zaman ve fırsatı kollamaktan başka bir anlam taşımıyordu. Zaten antlaşmanın üzerinden daha bir hafta geçmemişken Anadolu'nun yerel temsilcilerine birbiri ardına gönderilen emirlerle Mısır kuvvetlerinin durumunun sürekli takibi için casuslar kullanılmasını teşvik etmesi[480] II. Mahmud'un ileriye dönük düşüncelerinin açık bir yansımasıydı. Bu emrin neşredilmesinden kısa bir süre sonra ise başını "Mısırlıların kara ve deniz birliklerinin durumuna dair istihbarat varakası" başlıklı bir raporun çektiği bilgi akışı başlıyordu. Oldukça mufassal bir nitelikte hazırlanan, ancak kaynağı bilinmeyen bu rapora göre Mısır ordusu 27 alay piyade, 16 alay süvari, iki alay topçu piyadesi ve iki alay da topçu süvarisinin oluşturduğu birliklerden mürekkepti. Piyade askerinin her bir alayı dörder taburdan ve her bir tabur da 800 neferden ibarettir. Süvari askerinin her bir alayı ise altı bölük şeklinde teşkil olunmuştur. Her biri 125 süvariden mürekkep bu bölüklerin

479 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *353/19878-B*; 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
480 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *351/19826-A*; *352/19826-A*; 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.

dördü mızraklı ikisi ise hafif-atlı şeklinde sınıflandırılmıştır. Her bir topçu alayı ise altışar bataryadan ibarettir. Raporda bütün bu birliklerin hangi havalilerde bulundukları da tek tek kayıt altına alınmıştır. Raporun son kısmını ise Mısırlıların donanmalarını geliştirme gayretlerine dair bilgiler oluşturmaktadır.[481]

1834 senesinde, Karaman Valisi Ali Paşa da Halep tarafına gönderdiği bir casusu vasıtasıyla Mısır birliklerinin durumunu araştırmakta olduğundan ve edinilen bilgileri derhal Babıâli'ye ileteceğinden bahsediyordu.[482] Aynı yıl içinde Adana taraflarında ise oldukça renkli surette başlayan bir istihbarat çalışması vardı. Kütahya Antlaşması ile Adana valiliği tanınan İbrahim Paşa'nın şehir ve çevresindeki faaliyetlerinin takip edilmesine dair İstanbul'dan alınan emir üzerine İçel Livası Muhassılı Yusuf Ağa, Hacı Osman adındaki bir adamını casuslukla görevlendiriyordu. İbrahim Paşa'nın her zaman yaptığı gibi idare merkezi çevresinde oluşturduğu sıkı denetim nedeniyle Yusuf Ağa'nın "Hacı" unvanına sahip bir şahsı casusluk için tercih etmiş olması muhtemeldir. İstihbarat çalışmasının organizatörü ile yürütücüsü arasında önceden alınan karara uygun olarak da Hacı Osman Ağa, yolculuk sırasında ne tarafa gitmekte olduğuna dair kendisine yöneltilen sorulara cevap olarak, evvelce Adana'da sattığı atların parasını tahsis etmek için yollara düştüğünü bildiriyordu. Adana'ya varınca yürüttüğü ilk istihbari çalışma ise ahalinin nabzını yoklama amaçlı bir kamu araştırması yapmak oluyordu. Bunun neticesinde ise şehirde, Adana'nın elden çıktığı ve Mehmed Ali idaresine girdiği yönünde bir havanın oluştuğuna kanaat getiriyordu. Sonra, esas vazifesine, yani İbrahim Paşa'nın faaliyetleri hakkında bilgi toplamaya başlıyordu. İlk olarak, iki ayı aşkın bir süredir, Mısır ve İskenderiye taraflarından bir ticaret gemisiyle nakledilen buğdayın dışında Adana'ya herhangi bir zahire, asker veya mühimmat sevkiyatının söz konusu olmadığını öğreniyordu. Sonra Tarsus, Adana ve Gülek taraflarında 3.900 Mısır askerinin mevcut olduğunu saptıyordu. Nablus Dürzü Dağı ahalisinin yeniden ayaklanmasıyla Arabistan'ın tam bir karışıklık içinde bulunduğu, Hacı Osman'ın edindiği son bilgi olmuştu. Yusuf Ağa, Hacı

481 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 347/19736;* 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
482 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 698/33702-I;* 9 Şevval 1249/19 Şubat 1834.

Osman kanalıyla sağlanan bütün bu bilgileri bir araya getirerek Babıâli'ye sunduğu istihbarat raporunun sonuna "Adana ve Tarsus tarafına gönderdiği dirayetkâr iki casusun getireceği bilgileri de hemen ileteceği" yönünde bir not düşmüştü.[483]

İstanbul'daki Avusturya elçilik tercümanı da Babıâli'ye, idaresindeki halkın, özellikle de tüccar sınıfının Mehmed Ali rejiminden duyduğu memnuniyetsizliğe ilişkin önemli bir istihbarat sağlamıştı. Tercümanın haber kaynakları İzmir'de bulunan Avusturya kumandanı ile İskenderiye'deki Avusturya konsolosunun İstanbul'daki elçilerine gönderdikleri mektuplardı. Her iki mektupta da "Mehmed Ali'nin, kurduğu sisteme uymamakta direnen, aralarında sarrafların da bulunduğu bazı kimselerin burnunu kestirdiğine dair Fransız ve Avusturya gazetelerinde çıkan haberlerin Mısır gazetesinde tekzip edildiğinden, ancak o sıralar Mısır'ın çarşı ve pazarlarında burunsuz adamların gezinmekte olduğundan" bahsediliyordu. Ayrıca Mısır'ı güvenlikli ve Osmanlı saltanatına hakiki surette bağlı bir ülke zannederek İskenderiye'ye giden Avrupalı tacirlerin de hem Mehmed Ali'nin baskıcı rejiminden hem de Mısır mahsullerinin peşinen satıldığını öğrendiklerinden geri dönmeye başladıkları haber verilmişti. Tercüman aktardıklarını "kısaca hem yerli ve yabancı tüccar hem de halk Mısır'daki yeni rejimden asla memnun değildir" şeklinde özetliyordu.[484]

Gerek Arabistan taraflarındaki isyan hareketleriyle ilgili olarak Hacı Osman Ağa'nın gerekse Mısır rejiminden duyulan memnuniyetsizlik hakkında Avusturya tercümanının sağladığı bu istihbarat gerçeğe oldukça yakındı. Çünkü Mehmed Ali rejimi; tekeller ve aşar vergisinin yanında zorunlu silahsızlandırmaya, zorunlu askerliğe ve her şeyi kendinde toplayan, toprak mülkiyetini ortadan kaldıran ve herkesi kendi menfaati için çalıştıran mutlak güce dayalıydı. Mehmed Ali bu nedenle Suriye'de sürekli ayaklanmalarla karşılaşıyordu. Nitekim daha 1834 senesinden itibaren Nablus, Hebron, Kudüs, Dürzî Dağları ve Antakya'da çıkan isyanlarla uğraşmak mecburiyetinde kalmıştı.[485]

483 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 379/20528-A;* 15 Cemaziyülevvel 1250/19 Eylül 1834; *379/20528-B;* 15 Cemaziyülevvel 1250/19 Eylül 1834.
484 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 378/20500;* 29 Zilhicce 1249/ 9 Mayıs 1834.
485 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* V, s. 316.

Avusturya tercümanı ayrıca Mehmed Ali'nin Şam'dan 20 bin asker yazma çabasında olduğuna ve Abdullah Paşa'ya karşı uyguladığı kötü muameleye ilişkin bilgiler de aktarmıştı. Bilindiği üzere, Akka düştükten sonra Abdullah Paşa esir alınarak Mısır'a götürülmüştü. Tercümanın naklettiğine göre o sıralar İskenderiye üzerinden İstanbul'a geçecekti. Mehmed Ali de kendisine iyi muamelede bulunacağına dair bir teminat vermişti. Ancak kısa süre sonra teminatını unutarak birtakım olumsuz eylemlere kalkışması, bütün mücevherlerini satmak zorunda kalan Abdullah Paşa'nın hayli perişan bir duruma düşmesine sebep olmuştu.[486]

Görüldüğü üzere, harpsiz geçen yıllarda imparatorluk merkezi Mısırlıların faaliyetleri hakkında bilgi toplayabilmek için bütün istihbarat kanallarını açık tutuyor, II. Mahmud başta olmak üzere imparatorluk yöneticilerince arz ettiği tehlikenin boyutu acı bir tecrübeyle anlaşılan Mehmed Ali'ye karşı uyanık bulunmanın ilk şartı olarak istihbarat çalışmalarını kesintisiz surette sürdürmenin gerekliliği her fırsatta yerel temsilcilere hatırlatılıyordu. Ayrıca II. Mahmud Mısırlılara karşı yürütülen istihbarat çalışmalarından duyduğu memnuniyeti çok defa ifade etmişti. Böyle bir yaklaşımın yerel idarecileri istihbarat faaliyetlerine yoğunlaşmada teşvik edici bir öğe olduğu muhakkaktı.[487] Aradaki mesafenin uzunluğuna rağmen Sivas valisinin 1834 yılında Arabistan'da yaşananları öğrenmeye yönelik başlatılan istihbarat seferberliğine katılmasında sultandan gelen teşvikin etkisini hissetmemek mümkün değildir. Nitekim II. Mahmud'a sunduğu istihbarat raporunda bölgesindeki ve Arabistan'daki hadiseleri öğrenerek İstanbul'a iletmek için gece-gündüz çalıştığını ifade ediyordu. Ayrıca rivayetlere dayanarak istihbarat raporları hazırlamaktansa; Gazze, Halep, Şam, Kudüs, Halillül-rahman, Dürzî ve Nablus dağlıları tarafına güçlü ve güvenilir casuslar göndererek doğru bilgiye ulaşma gayretinde olduğunu vurguluyordu. Üstelik istihbarat çalışmalarını sürekli kılmak için birbiri ardına casuslar gönderdiğini, bu yolla edinilecek havadislerden doğruluğuna inandıklarını hemen İstanbul'a yazacağını ifade ediyordu.[488]

486 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *378/20500*; 29 Zilhicce 1249/ 9 Mayıs 1834.
487 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *348/19770-A*; 21 Rebiyülevvel 1250/28 Temmuz 1834.
488 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *350/19811*; 6 Rebiyülevvel 1250/13 Temmuz 1834.

Böylesi özverili ve koordineli çalışmalar gerçekleştiği müddetçe Osmanlı istihbaratı adına devrin bütün strateji ve kanallarından istifade edildiğine dair önemli gelişme ve örneklemeler ortaya çıkıyordu. Mesela 1834 senesinde tüccar kıyafetinde ve diğer suretlerde İskenderiye ve Şam taraflarına "kulağı delik" casuslar gönderilmişti.[489] Bir yıl sonra da Kudüs havalisinden dönen üç tatar topladıkları bilgilerle birlikte doğrudan ve gizlice İstanbul'a gönderiliyordu. Tatarların ardından da Arabistan'a casuslar gönderilmişti. Casusların dönüşü gecikince İstanbul'u habersiz bırakmamak için o taraflardan dönen "Hacılar" Osmanlı istihbaratına eklemleniyordu. Böylece onlardan Dürzî ve Halillül-rahman dağlarında yaşayan ahali ile Mısır kuvvetleri arasında yaşanan hadiselere ilişkin önemli bilgiler ediniliyordu.[490] Bu süreçte Babıâli de yerel temsilcilerinden "Arabistan havalisindeki karışıklıkların sürekli olarak araştırılmasını" istiyordu. Çünkü Mehmed Ali rejiminin Arabistan'daki genişleme çabalarından kaynaklanan karışıklıklar bir türlü yatışmıyordu ve söz konusu hadiselerin sultanın dikkatinden kaçmayacak bir dereceye ulaştığından bahsediliyordu.[491]

II. Mahmud esasında Arabistan havalisindeki karışıklığı Mehmed Ali'yi ortadan kaldırmak için bir fırsat anı olarak değerlendirmek arzusundaydı. Ahmed Lütfi Efendi de Mehmed Ali'nin Suriye'deki karışıklıklarla uğraşmasından doğan fırsatın kaçırılmaması gerektiği fikrinin devrin ricalinde var olduğunu ifade etmiştir.[492] Bölgedeki gelişmeleri dikkatle takip eden ve bir an evvel harekete geçmek isteyen II. Mahmud'un sabırsızlığını, merkezi hükümetin yerel temsilcileriyle sürdürülen bir dizi gizli yazışmadan anlamak mümkündür. Yazışmaların içeriği genellikle Mısırlılara karşı yapılan veya yapılması istenen askeri hazırlıklarla ilgiliydi. Mesela, Nisan 1835 tarihinde Karaman valisine içeriğinden bahsedilmeyen "bazı gizli vasıtalara" ilişkin bir hüküm gönderilmişti. Aynı zaman ve şekilde Teke Muhassılı Osman Paşa'ya da "ihtiyaç duyulan zahirenin şimdiden hazırlanmasına" dair gizli bir mektup gönderilmişti.[493]

489 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 348/19770-A;* 21 Rebiyülevvel 1250/28 Temmuz 1834.
490 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 972/41408;* 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.
491 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 374/20433-A;* 19 Zilhicce 1250/18 Nisan 1835.
492 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, VI, s. 993.
493 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 374/20433;* 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.

Sivas valisine verilen gizli vazife ise İstanbul'dan alacağı emir doğrultusunda Adana ve Tarsus ahalileriyle haberleşmeye başlamak, bu şekilde ahaliyi Osmanlı tarafına çekmeye veya en azından Mısırlılar aleyhine tahrik etmeye çalışmaktı. Bunu başardıktan sonra ise Konya'ya gönderilen birlikleri yanına alacak, önce (İç Anadolu'yu Akdeniz'e bağlayan) Gülek Boğazı'nı ardından Adana'yı kolaylıkla zapt edecekti. Böyle bir ilerlemenin gerçekleşmesi durumunda, Osmanlı kuvvetlerine gerekecek zahirenin hazır bulundurularak ihtiyaç anında ileri sahillere nakledilmesine ilişkin emrin muhatabı ise Teke Muhassılı Osman Paşa idi. Diğer ilgili idarecilerden de Konya dolaylarında toplanacak birlikler için ihtiyat amaçlı peksimet hazırlatmaları istenmişti. Ayrıca kendilerine II. Mahmud'un harp hazırlıklarının son derece gizli tutulmasına dair emri hatırlatılıyor, bu işin de açığa vurulmadan görülmesi gerektiği bildiriliyordu. Osmanlı tarafındaki hazırlıklar şimdiye kadar anlatılanlarla sınırlı kalmamıştı. Ayrıca Tarsus tarafındaki Karakayalı Yorgi ile Mir aşireti reisi Mehmed Bey'den Osmanlılar uğruna sadakatle çalışacaklarına dair gizlice teminat mektupları alınmıştı. Mısırlılara karşı asla gaflette bulunmayacağına dikkat çeken Sivas valisi de Mehmed Ali'nin faaliyetlerini araştırmak için Payas ve Şam tarafına bazı adamlarını göndermişti.[494]

Görüldüğü üzere, II. Mahmud yerel temsilcileriyle birlikte ve daha 1830'ların ortasında Mehmed Ali'ye karşı dört yıl sonra girişilecek olan harbin adeta bir tatbikatını gerçekleştiriyordu. Harp plan ve hazırlıklarının böylesi erken bir tarihte başlaması sultanın sabırsızlığından, aynı zamanda Mehmed Ali'ye duyulan kuşkudan kaynaklanmıştı. Çünkü Mehmed Ali'nin de Osmanlılara karşı sefer hazırlıklarıyla meşgul olduğuna dair İstanbul'a ulaşan istihbarat raporları vardı.[495] Mısır meselesinin Sultan Mahmud'u yeniden huzursuz ettiğini belirten Ahmed Lütfi Efendi de etraftan gelen havadis kâğıtlarının İstanbul'da defalarca özel toplantılar düzenlenmesine sebep olduğunu kaydediyor.[496]

Karşılıklı kuşku ve hazırlıklarla geçen yılların ardından 1838 senesine gelindiğinde sultan ve vali arasında yeni bir harbin yaklaşmakta oldu-

494 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 374/20433-A;* 19 Zilhicce 1250/18 Nisan 1835.
495 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 372/20397;* 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
496 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, VI, s. 989.

ğuna dair emareler daha belirgin bir hal almıştı. Dolayısıyla Osmanlı istihbaratı için Mehmed Ali'nin faaliyetlerini daha sıkı bir surette takip etme mecburiyeti doğmuştu. O sene bilgi akışında sağlanan görece çokluk ve hızlanma Osmanlı istihbaratının beklentileri karşılama noktasında üzerine düşen sorumluluğu yerine getirme gayretinin açık bir yansıması olarak kabul edilebilir. Nitekim o yılın hemen başlarında Mısırlıların mevcut faaliyetlerini bütün ayrıntılarıyla öğrenmek üzere Adana ve Halep taraflarında görevlendirilen casusların, sağladıkları istihbaratın içeriğinden değilse de döndüklerinden bahsediliyordu.[497]

O sıralar Mehmed Ali'nin Ruslar üzerine yürüyeceğine dair yayılan söylentilerin içyüzünü ortaya çıkarmak ise Konya Müşiri Hacı Ali Paşa'nın Halep tarafına gönderdiği casus sayesinde mümkün olmuştu. Bilgi toplamanın yanında topladıklarını yorumlama noktasında da beceri sahibi olduğu gözlemlenen casus, araştırmaları neticesinde Ruslar üzerine yürüyeceğine dair söylentilerin bizzat Mehmed Ali tarafından ortaya atıldığını saptıyordu. Ona göre, Mısır valisinin öyle söylentiler çıkarmasının altında iki gaye yatıyordu. Birincisi; Rusların bir saldırısına uğrarsa "işte Osmanlılar yine Ruslarla birleşti" diyerek askerlerine din gayreti verecek, muharebe için onları hırslandıracaktı. Diğer sebepse "Osmanlı saltanatından ayıracağı ahaliyi kendi tarafına çekebilmeye yönelik batıl bir hülyadan ibaretti."[498]

Hacı Ali Paşa, Nizip'teki son hesaplaşmaya doğru giden süreci başlatan gelişmeleri de ayrıntılı bir şekilde Babıâli'ye rapor etmişti. Adana ve Maraş taraflarında yaşananlarla ilgili raporuna kaynaklık edenlerse bu kez casusları değil, Osmanlı ilmiye sınıfının birer mensubu olan Adana müftü ve naibi idi. Onlardan alınan bir mektupta Gavurdağı tarafında bulunan Ulaşlı, Tökeli ve Palangalı isimli mahallerin Maraş Muhassılı Süleyman Paşa tarafından 75 bin kuruş karşılığında Mısırlılara iltizam edildiğinden bahsediliyordu. Ahalinin tepkisi üzerine Mısırlılar önce etrafa Maraş Eyaleti'nin Babıâli tarafından kendilerine verildiği yönünde gerçeği yansıtmayan bir haber yaymışlardı. Ardından ahalinin homurdanmasını bastır-

497 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 379/20521-B;* 9 Zilhicce 1253/6 Mart 1838.
498 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 374/20431-E;* 19 Muharrem 1254/14 Nisan 1838.

mak için Gavurdağı'nın aşağısında yer alan birkaç köyü yağmalamışlardı. Bunun üzerine ahalinin asıl işe yararları Maraş tarafına savuşmuşken, kalan acizler bir müddet Payas'ta konaklamışlardı. Naip ve müftü imzalı mektupta yer alan haberleri aktardıktan sonra Hacı Ali Paşa bizzat kendisinin organize ettiği istihbarat çalışmalarını ve sağlanan bilgileri raporunun sonuna ilave etmişti. Bunlar arasında en dikkat çekici bilgi "girişilen bir dizi tahkikatın ardından Mehmed Ali'nin söz konusu sorunları aşar aşmaz Adana veya Antakya üzerine yürümek niyetinde olduğuydu."[499]

Mısırlılar hakkında havadis toplamaktan geri kalınmaması gerektiğine ilişkin merkezden alınan emir doğrultusunda istihbarat toplama çalışmalarına girişildiği beyanıyla başlayan Ankara sancak idarecilerine ait bir istihbarat raporunda da Mısır kuvvetlerinin Maraş dolaylarındaki saldırı hareketleri hakkında bazı bilgiler vardı. Arabistan tarafına gönderilen bir casus "Mısırlılar ile Gavurdağı ahalisi arasında yaşanan çatışmalarm Kilis ve Payas topraklarında değil, Maraş dahilindeki Ulaşlı adlı mahalde cereyan ettiğini" öğrenmişti. Bu istihbarat çalışması (resmen olmasa da) ikinci bir savaşın başladığını gösteriyordu ve casusa göre ilk kurşun Mısırlılarca atıldığından savaşı başlatan da onlardı.[500]

Savaşın yaşanacağı 1839 yazından evvel Osmanlı imparatorluk idaresi bir taraftan harp hazırlıklarıyla meşgulken öte yandan bilgi toplama faaliyetlerini genişletmişti. Bu doğrultuda hem büyük devletlerin Mısır krizine dair fikirlerinin ne olduğunu öğrenme amaçlı araştırmalar sürdürülüyor hem de Mısırlıların maddi ve manevi durumlarının hakiki surette bilinerek doğru tedbirlerin alınmasına özen gösteriliyordu. O sıra İskenderiye'den dönen Riyale-i hümayun Osman Bey ve bazı tüccarca sağlanan istihbarat öte tarafta işlerin yolunda yürümediğini gösteriyordu.[501] Daha evvel Kudüs'e gönderilen ve o senenin başında İstanbul'a dönen Fetva Emini Arif Efendi de Mısır ve halkının durumuna dair gözlemlerini beyan eder şekilde tanzim ve II. Mahmud'a takdim ettiği raporunda benzer haberler nakllediyordu. Ayrıca Kudüs'teki Osmanlı idarecilerinden casuslar

499 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 379/20523-E;* 1 Ramazan 1254/18 Kasım 1838.
500 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 381/20575-A;* 23 Recep 1254/12 Ekim 1838.
501 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* VI, s. 993.

kanalıyla Mısırlıların durumunu araştırmaktan geri durmadıkları yönünde bir haber getirmişti.[502]

İstihbarat stratejileri bahsinde kendisinden ve yönteminden övgüyle bahsolunan Ermeni tüccar Keğork da anlatmak istediklerini şifrelemek suretiyle harpten birkaç ay evvel hazırladığı istihbarat raporunda Mehmed Ali ve Mısır kuvvetlerinin içinde bulunduğu güç durumun yarattığı uygun koşullardan yola çıkarak Osmanlı birliklerinin bir an evvel harekete geçirilmesi gerektiğine dikkat çekmişti.[503] Ancak, Ahmed Lütfi Efendi'nin kayıtlarına bakılırsa Hafiz Paşa'nın 37 bin asker ve 150'den fazla topla savaşmaya hazır bulunduğu sırada, imparatorluk yöneticileri ihtiyatı elden bırakmıyor, o kadar hazırlığa rağmen hakikati bilmeden hemen böyle mühim bir harekete karar vermenin doğru olmayacağını beyan ediyorlardı. Bu anlayış sadece Mısır kuvvetlerine yönelik değil, Osmanlı ordusunun kabiliyet ve durumunu öğrenme amaçlı bir dizi istihbarat çalışmasının yürütülmesini de zorunlu kılmıştı. Mesela, Osmanlı ordusunun harekete geçirilip geçirilmemesi yönünde tartışmaların sürdüğü bir sırada İstanbul'a giden (Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın kethüdası) Hacı Bekir Ağa, hemen Babıâli'de düzenlenen toplantıya çağrılıyor ve kendisinden Osmanlı ordusuna dair gözlemlerinin ne yönde olduğu soruluyordu. Ağa, önce kulağa hoş gelen cevaplar veriyorsa da karşılaştığı baskının ardından gerçek düşüncelerini açıkça ifade ediyordu. Ona göre, ordunun düzenine diyecek yoksa da rediflerin çoğu acemiydi. Meydan muharebesine uygun nizam askerlerinin sayısı 10-15 bin civarındayken kalanlara itimat olunamayacağından ordunun bir taarruz hareketine kalkışması uygun değildi. Bu nedenle Hafız Paşa'ya uygun bir mahalde savunma tertibatı alması yönünde bir emirle birlikte bir miktar top ve 5-6 alay da asker gönderilmesi gerektiğine dikkat çekiyordu.[504]

Öte taraftan Mısır kuvvetleri hakkında nicel ve niteliksel verilere ulaşma amaçlı istihbarat çalışmaları da yoğun bir şekilde devam ediyordu. II. Mahmud'un Osmanlı ordusuna yürüyüş emrini verdiği sıralarda (21 Nisan 1839) Ankara'dan yine önemli bir istihbari üs olarak istifade ediliyor-

502 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 375/20438-G;* 15 Zilkade 1254/30 ocak 1839.
503 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 374/20428-B;* 29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839.
504 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi,* VI, s. 993.

du. Düşman hattına olan yakınlığının bilgi toplama faaliyetlerinde sağlayacağı kolaylık göz önünde bulundurulduğundan mühürdarlık hizmetinde müstahdem Abdullah Efendi Arapsun Kazası'na müdür tayin ediliyor, o da görev mahalline varır varmaz Mısır ordusunun durumunu öğrenmeye yönelik istihbarat çalışmalarını başlatıyordu. İtimat edilir ve söz anlar şeklinde nitelendirdiği bir adamını casuslukla Mısırlılar tarafına gönderiyor, gerek onun vasıtasıyla gerek diğer kanallarca sağlanan istihbaratı da İstanbul'a aralıksız aktarıyordu.[505]

Mısır kuvvetlerinin nerelerde ve ne sayıda olduklarını saptamak için Lefter adındaki bir casus da yine Ankara'dan Arabistan dolaylarına gönderiliyordu. Lefter, derbentlerdeki sıkı kontrollerin ardından varabildiği Pozantı'da karantina sebebiyle 12 gün beklemek zorunda kalmıştı. Orada, Mısırlıların bir yüzbaşı ve bir kolağasının komutasında 200 nizam askerlerinin mevcut olduğunu saptamıştı. Pozantı'dan sonra Gülek Boğazı'na geçen Lefter'in oradan başlayan ve sadece Mısır kuvvetlerine ait olmayan sonraki gözlemleri ise şu şekildeydi:

> ...Gülek Boğazı'nda Mirliva Rüstem Paşa ile bir mirahur, bir kaymakam ve diğer zabitler mevcuttur. Rüstem Paşa'nın maiyetinde piyadeden başka iki bölük topçu, 10 balyemez top ile inşa etmekte olduğu tabyalara koymak üzere (taşınması ve kullanılması kolay olan) 30 çarha topu vardır. Tabyalara yerleştirdiği toplar caddeye bakmaktadır, ancak top arabalarının çoğu viran ve perişan bir vaziyettedir (Lefter, Gülek Boğazı'ndaki incelemelerini tamamladıktan sonra Adana'ya geçiyor). Adana'da, Mirliva Selim Paşa, Rüstem Paşa'nınkine benzer maiyetiyle hazır bir şekilde beklemektedir. Maiyetinde süvari birliklerinin yanında 3 bölük topçu ile 12 parça top mevcuttur ve katırlarla talim yapmaktadırlar. Adana'ya 6 saat uzaklıktaki Misis Köyü'nde Mısırlıların hiçbir askeri yoktur. Misis'ten 8 saat uzaklıktaki Kurtkulağı adlı mahalde bulunan kalede ise Başbuğ Ahmed Ağa 400 başıbozuk süvari ile ikamet etmektedir. Buradan 10 saat uzaklıktaki Payas Kalesi'nde mevcut olan 400 başı-

505 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 568/27858-A;* 7 Safer 1255/22 Nisan 1839.

bozuk ve 100 kadar bedevi atlısının başbuğluğunu Rüstem Efendi adında biri yapmaktadır. Kaleden 8 saat uzaklıktaki İskenderun'da ise 250 camusun dışında başka bir şeyleri yoktur. Ayrıca Tarsus'ta 1.000 kadar hasta askerlerinin bulunduğu duyulmuştur.[506]

Görüldüğü üzere Lefter, Adana-Misis-Kurtkulağı ve Payas hattı üzerinden geçen Şam yolu (İpek Yolu)'nu takip etmek suretiyle Mısırlıların askeri vaziyetlerine ilişkin oldukça ayrıntılı ve önemli bir istihbarat raporu hazırlamıştı. Onunkine benzer bir rapor da harbin başlamasından yaklaşık bir ay önce Halep tarafından El-hac Es-seyyid Ali imzasıyla Babıâli'ye ulaşıyordu. Buna göre, İbrahim Paşa o sıralar Akka'daydı. Zabitleriyle gerçekleştirdiği müzakerenin ardından Halep'e geçme kararı almıştı. Tarsus ile İçel sınırında bulunan Alata adlı bölgeye ise yaklaşık 40 top getirilmişti. El-Hac Ali, bu haberlerin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını öğrenmek amacıyla Antakya tarafına da bir casus gönderdiğini ve onun sayesinde İbrahim Paşa ile zabitleri arasındaki mevzubahis müzakerenin içeriği ve katılımcıları hakkında daha fazla bilgi elde edildiğini haber veriyordu. Casusun tespitlerine göre, İbrahim Paşa'nın daveti üzerine zabitleri, Mir Beşir ve civar kazaların ileri gelenleri müzakere için Akka'da toplanmışlardı. İbrahim Paşa, kendi tedbirleri ve Osmanlı hazırlıkları hakkında bir bilgi veremeyeceğini beyan ederek başladığı konuşmasına şöyle devam etmişti:

> Bizler Osmanlı Devleti'nin kulluğunu terk mi ederiz, işte öyle bir şeydir. Oluyorsa bizler muharebe ederiz etmeyiz, buralarını siz bilmezsiniz. Lakin şu günlerde ahali arasında şöyle olacakmış böyle yapılacakmış diye söylentiler dallanıp budaklanmaktadır. Bunların son derece gizli tutulması gerektiğini ilgili kimselere anlatın.

Casus, müzakerenin ardından katılımcıların kazalarına iade edildiğini, Şam, Hama ve Humus taraflarının muhafaza vasıtalarının güçlendirildiğini ve İbrahim Paşa'nın Şam üzerinden Halep'e geçeceğine dair haberin de doğru olduğunu beyan ediyordu.[507]

506 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 374/20428;* 29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839.
507 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 373/20402-B;* 19 Zilhicce 1254/5 Mart 1839.

İsim ve mekân benzerliği değilse 1834 senesinde Adana ve Tarsus taraflarının durumu ile Mısırlıların faaliyetlerini tahkik etmek için İçel Livası Muhassılı Yusuf Ağa tarafından casuslukla görevlendirilen Hacı Osman'dan 1839 yılında da aynı havalide aynı vazife için istifade edildiğine şahit olunmuştur. Varlığıyla, Osmanlı istihbaratının süreklilik vasfına ve kalifiye elemanlara sahip olduğunun nadir sinyallerinden biri olan Hacı Osman Ağa, bu kez Osmanlı ve Mısır kuvvetleri arasında sınır çatışmaları şeklinde cereyan eden artçı harplere ilişkin bilgi toplamakla görevlendirilmişti. Araştırmaları neticesinde "Adana'daki birliklerle Gavurdağı tarafına gönderilen Selim Paşa'nın Mısır kuvvetleriyle giriştiği iki muharebede de bir iş göremeyip çok asker kırdırmış olduğunu, hatta Antep Mütesellimi Bekir Bey yardıma yetişmese bir askerin dahi kurtulmasının mümkün olmadığını" öğrenmişti. Ayrıca kendisinin Adana'ya varmasından 11 gün önce Selim Paşa'nın da perişan bir vaziyette şehre dönmüş olduğunu duymuştu.[508]

Mısırlılar üzerine yürüyüş emrinin verilmesi (21 Nisan), iki ordunun Nizip'te karşılıklı saf tutmaları ve Mısırlıların nihaî saldırıları (29 Haziran) ile dört saat içinde Osmanlı birliklerini hezimete uğratmaları şeklinde cereyan eden gelişmelerle ilgili istihbarat raporlarının mevcudiyeti ise artık tahmin edilebilecek sebepten ötürü yok denecek kadar azdır. Sadece iki tarafın harbe tutuşmasından kısa bir süre önce Serasker Hafız Paşa'nın Halep tarafına gönderdiği bir casus aracılığıyla Mısır kuvvetlerinin vaziyet ve faaliyetleri hakkında bilgi edinme çabasında olduğu tespit edilebilmiştir. Bu casusun raporuna göre, Mısırlılar Antep ve Kilis arasında bulunan Sacur Nehri'ni Halep'e akıtmak çabasındaydı. Halep, Antep ve Şam havalisindeki her birimde de bol miktarda peksimet hazırlatmaktaydılar. Bunlardan da önemlisi Mısır'dan Yeğen Ahmed Paşa, Hurşid Paşa ve Küçük İbrahim Paşa'nın bir miktar kuvvetle Basra'yı istila ettikleri haberi Halep'te yayılmıştı. Hafız Paşa bu istihbaratı kendi yorumlarıyla birlikte Babıâli'ye takdim ediyordu. Ona göre, Mısırlıların manen tecavüz hareketleri söz konusuysa da fiilen bir işgale kalkıştıkları yönündeki haberlere pek itimat etmemek gerekiyordu. Hafız Paşa için Mısırlıların bahsedilen hazırlıkları, müdafaa amaçlı tedbirler almaktan başka bir şey değildi. Sade-

508 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 380/20546;* 29 Zilhicce 1254/15 Mart 1839.

ce Sacur Nehri meselesi açıktan açığa bir tecavüz hareketiydi. Zaten bu hareket üzerine, karşı tarafın alacağı tavra uygun bir hamlede bulunma imkânına sahip olabilmek için Osmanlı ordusu da daha ileri bir mevki olan Murad boyuna kaydırılmıştı.[509] Görüldüğü üzere Hafız Paşa Mısırlıların Osmanlılara karşı açıktan açığa yürüttükleri hazırlıklara ilişkin haberleri pek ciddiye almamıştı. Harp süresince de aynı tavrını sürdürmesi onun Osmanlı hezimetinin başlıca sebebi olarak görülmesine ve oldukça ağır eleştirilere maruz kalmasına yol açmıştı. Nitekim kendisinden sadece mollalarına danışan ve ilhamından başka kimseyi dinlemeye gerek duymayan biri olarak bahsedilmektedir.[510]

Bir İstihbarat Hatırası veya Hatırlatması

"Hafız Paşa'nın ordu seraskerliğine seçilmesinin sultana olan sadakatinden neşet ettiğine, ancak akıl ve dirayetinin böylesi büyük bir iş için yeterli olmadığına" kanaat getiren Tayyarzâde Ahmed Ata da, Hafız Paşa'nın istihbarat çalışmalarını önemsemediğine ilişkin oldukça uzun ve aynı derecede ilginçlik arz eden bir hatırasını nakletmiştir. Bu hatıra, II. Mahmud tarafından Ahmed Ata'nın pederi Tayyar Paşa'nın ordunun durumunu teftiş etmek için görevlendirilmesiyle başlıyordu. Nitekim Ahmed Ata da pederinin maiyetine verilen bir kâtip sıfatıyla 26 Mart 1839'da Hafız Paşa'nın Malatya'daki ordugâhına gitmişti.[511] Onun ordugâhta bulunduğu sıralarda oldukça ilginç bir hadise yaşanıyordu: Bir gece yarısı karakol merkezine gelen iki çıplak adam Hafız Paşa ile acilen görüşmek isteğinde olduklarını beyan etmişlerdi. Çadırına götürüldükleri Hafız Paşa'ya, iki saat uzaklıktaki Mezar Köyü ahalisinden olduklarını, tahin için Asya'ya göndermekte oldukları unları hayvanlarına yüklerken Mısır ordusundan gelen süvarilerin kendilerini Osmanlı ordusu hakkında sorguya çektiklerini söylemişlerdi. Mısırlıların "Osmanlı ordusu Murad Suyu'nu bu tarafa geçti mi?" sorusuna "evet" cevabını vermişlerdi. "Geçenlerin miktarını işittiniz mi?" sualine karşılık olarak "50 bin ve geriden gelenlerle 150 bin olacağını duyduklarını" ifade etmişlerdi. Sorgunun ardından Mısırlılar, kendilerini

509 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 379/20518-A;* 23 Muharrem 1255/8 Nisan 1839.
510 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi,* V, s. 325-326.
511 *Tarih-i Ata,* III, s. 127.

soydukları gibi hayvanlarını da sürüp götürmüşlerdi. "Zararlarını Mısırlılardan yakında tazmin ederek kendilerine iade edeceğini ve hemen köylerine dönüp işleriyle meşgul olmalarını" tembihleyen Hafiz Paşa, beraberlerinde gelen karakol çavuşuna sağ salim köylerine varmalarının sağlanması uyarısında bulunarak, adamları salıveriyordu. Hadisenin içyüzünü araştırmadan adamların serbest bırakılması, pederiyle birlikte orada bulunan Ahmed Ata'nın tepkisine neden oluyordu. Kendi ifadesiyle bu cahilliğe tahammül edemediğinden, anlattıklarının araştırılmasından sonra adamların salıverilmesinin uygun olacağını söylüyordu. Kendisine genç bir kâtibin akıl vermesine oldukça hiddetlenen Hafiz Paşa ise Tayyar Paşa'ya dönerek "sizler gibi tecrübeli kimseleri böyle nazik işlere memur ederler de maiyetinize böyle birer çocuk verirler, onlar da ne gariptir ki devletin onca işine koşturmuş bizim gibi emektar adamlara iş öğretmeye kalkışırlar" diyordu. Ahmed Ata ise kötü bir şey söylemediğine, adamların hal, konuşma ve görüntülerinden casus olmalarının muhtemel olduğuna dikkat çekiyordu. Çünkü üç dört sene önce memuriyeti münasebetiyle gezip dolaştığı o havalide öylesi görünüş ve lehçeye sahip kimseyle karşılaşmamıştı. Bunu da beyan ettikten sonra selam vermeden Serasker çadırından çıkıp gittiğini belirten Ahmed Ata'ya göre daha o zamandan ordunun ne yapabileceğini seraskerin bu tutumundan anlamak mümkündü.[512]

Ahmed Ata'nın hikâyesi burada bitmediği gibi hikâyenin bazı çelişkilerle birlikte ilginçlik arz eden kısmı bir yıl sonra İstanbul'da devam ediyordu. Bazı devlet işleri için serasker divanhanesine giden Ahmed Ata oradaki bir zabiti ordugâhta karşılaştığı çıplaklardan birine benzetmişti. Bu karşılaşmadan bir ay kadar sonra Ahmed Ata, Üsküdar'daki komşusu Derviş Ağa tarafından, Mısır askeri zabitlerindenken Osmanlılara intikal eden birine verdiği kızının düğününe davet edilmişti. Ancak mazeret beyan ederek daveti geri çevirmiş ve tatil olması münasebetiyle (Cuma günü) semtlerindeki Hacı Ahmed Paşa Hamamına gitmişti. Hamamda serasker divanhanesinde karşılaştığı zabiti tekrar görmüş ve bu kez dikkatle süzünce onun Nizip ordusundaki çıplaklardan biri olduğuna kesin kanaat getirmişti. Zabit kendisine baktığını ve tanındığını fark edince yaklaşıyor ve Derviş

512 *Tarih-i Ata,* III, s. 132-134.

Ağa'nın kızıyla evlenecek olan şahsın kendisi olduğunu ifade ettikten sonra ordugâhta yaşananların gizli kalması ricasıyla ve Ahmed Ata'nın da kendisini temin etmesiyle tüm merak edilenleri anlatmaya başlıyordu. Esas ismi Kaymakam Hurşid Bey'di. Hafız Paşa'nın savaşmak için Halep'e doğru harekete geçeceği duyulunca İbrahim Paşa casusluk için kendisini ve bir binbaşıyı köylü kıyafetinde Malatya'ya göndermişti. Kendisi gözlemecilik, arkadaşı da börekçilik mesleğini bildiğinden Osmanlı ordugâhının etrafındaki köylere esnaf şeklinde sokulmayı başarmışlardı. Gittikleri yerlerde kendilerini Ahmed ve İzzed şeklinde belirledikleri takma isimlerle tanıtmışlardı. Kısa bir süre içinde de etraftaki Osmanlı asker ve zabitlerinden bazılarıyla aralarında belirli bir samimiyet oluşmuştu. Bu sayede hiç dikkat çekmeden Osmanlı ordusunun durumu ve seraskerin faaliyetleri hakkında İbrahim Paşa'yı haftada bir kez bilgilendirmeye başlamışlardı. Ancak Hafız Paşa'nın huzuruna çıktıkları gece casus olduklarına dair şüphelerin belirdiğini fark edince korkuya kapılıp ertesi günü Halep'e dönmüşlerdi. Ahmed Ata bu hatırayı naklettikten sonra, komşu olmaları münasebetiyle Hurşid Bey ile aralarında bir dostluk başladığını, evine misafir olarak geldiği akşamlarda kendisinden Mehmed Ali ve oğlu İbrahim Paşa'nın fikir, hareket ve teşebbüsleri hakkında bilgi edindiğini kaydetmiştir.[513] Ahmed Ata'nın kayıtları hakikati yansıtıyorsa, Hafız Paşa karşı istihbarat faaliyetlerine engel olabilecekken gerçekten büyük bir gaflete düşmüştü. Ancak yanlış değerlendirmeleri bir tarafa bırakılacak olursa harpten hemen evvel bir casus kanalıyla Mısır kuvvetlerinin durumunu öğrenmeye yönelik bir çaba içinde bulunduğunun, daha evvel gönderdiği casuslardan birinin de yakalandığının vesikalarla sabit olması, Hafız Paşa hakkındaki eleştirilerin biraz acımasız olduğunu ortaya koyuyor.

Sonuç olarak, Mısır krizinin ortaya çıkışı ve aşılması aşamasında yürütülen bilgi toplama çalışmaları her ne kadar harplerin neticesini değiştirmeye yeterli olmasa da belirli bir yoğunluğa sahip olmuştu. Bu yoğunluk varlığını, hiç şüphesiz meselenin ehemmiyetinin yanında Osmanlı istihbaratının kendi memurlarıyla çepeçevre sarılı, casusların da coğrafya ve kültürüne aşina oldukları bir bölgede faaliyet göstermesine borçluydu. Bu

513 *Tarih-i Ata*, III, s. 200-202.

hususiyetler bilgi toplama çalışmalarındaki yoğunluğun yanında görece bir hız ve kolaylık da sağlamıştı. Ayrıca Mısır idare ve kuvvetlerine yönelik bilgi toplama çalışmaları Osmanlı istihbaratı adına oldukça özgün uygulamalara başvurulduğuna dair örneklemelere tesadüf edilmesini de mümkün kılmıştı. Bu çalışmalar sayesinde Mehmed Ali'nin müstakbel hedefleri imparatorluk merkezince çok iyi biliniyordu. Ancak diğer eksikliklerle birlikte mevcut imkânlar Mısırlıların ilerleme hareketlerini engelleyecek tedbirlerin zamanında alınmasını imkânsız kılmıştı.

Karşı İstihbarat Faaliyetleri ve Engelleme Çabaları

B.Lewis'in işaret ettiği üzere, Bizanslılardan modern Hıristiyan dünya ülkelerine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun *tüm* (Avrupalı) hasımları kuruluş devrinden itibaren Osmanlılara karşı şümullü bir casusluk faaliyeti yürütmüşlerdi.[514] Osmanlı coğrafyasındaki karşı casusluk faaliyetlerinin gelişimini takip edebilmek açısından önceki devirlere ait gelişmeleri de bilmek icap ediyor. Ancak II. Mahmud devrinden önceki karşı istihbarat faaliyetlerine ait örneklemeleri uzun uzadıya paylaşmak çalışmanın hacmini aşacağından burada sadece dikkat çekici noktaların ana hatlarıyla aktarılması yoluna gidilmiştir.

Osmanlı Hedefli İstihbarat Faaliyetlerine Bir Bakış

Bu hususta ilk olarak Hıristiyan devletlerin Osmanlı ülkesinde sürdürdükleri istihbarat faaliyetlerinde her açıdan daha iyi bir konuma sahip olduklarını belirtmek gerekiyor. Çünkü Ortadoğu dillerini bilmekteydiler ve emirlerine amade çok sayıda insan vardı. Oldukça eski bir tarihten beri Ortadoğu'da meskûn Avrupalı topluluklar mevcuttu ve belki de en önemlisi, İslam ülkelerinin yerli Hıristiyan toplumları arasında çok sayıda potansiyel yandaş ve müstahdemler vardı.[515] Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çeşitli dini toplulukların mevcudiyeti de, Avrupalılara savaş zamanlarında beşinci kol faaliyetlerine, barış zamanlarında diplomatik müdahalelere elverişli fırsatlar sunmaktaydı.[516] Nitekim Hıristiyan dünyası, Osmanlı

514 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 147.
515 Lewis, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, s. 147.
516 Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, II, s. 30.

ordularının her Avrupa seferinde İstanbul'a özel görevli casuslar gönderdiği gibi kiliseler arasındaki dostane ilişkilerden de yararlanmaya çalışırdı. Hatta Osmanlı sınırları içinde casusluğun en büyük merkezi Fener Kilisesi olduğundan, özellikle 17. yüzyıl başlarında İstanbul patrikliğinin Avrupa Hıristiyanlığı için çalışan bir kurum niteliği kazandığından bahsedilir.[517] Şöyle ki İstanbul'un fethinden sonra Osmanlıların Anadolu ve Avrupa'da güçlenip yayılmaları, Batıda biri papalık, diğeri krallarca yürütülen iki büyük casusluk teşkilatının gelişmesine yol açmıştı. Katolik Hıristiyan dünyasının temsilcisi papa, Osmanlılara karşı bütün Avrupalıları birliğe çağırırken kullandığı casuslar aracılığıyla da kilise ve kralların tamamını Osmanlılar aleyhine kışkırtmıştı. Bu doğrultuda merkezi İstanbul olan Ortodoks Patrikliği de papanın münasebet kurduğu bir müessese olmuştu. Hıristiyan dünyasını bölmek için II. Mehmed tarafından ihya edilip himaye gören Ortodoks Kilisesi daha sonraki dönemlerde Osmanlılar aleyhine Vatikan'la işbirliği yapmıştı.[518]

16. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Safevîler; casusluğu, amacı Sünni Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak, Şiiliği İslam dünyasına hâkim kılmak ve bütün İslam ülkelerini ele geçirmek olan bir devlet teşkilatı şeklinde örgütlemişlerdi. Özellikle Şah İsmail'in İran'da idareyi ele almasından sonra Doğu Anadolu'da faaliyet göstermişlerdir. Şah İsmail, propagandist ve casusları sayesinde bölgede kısa sürede manevi bir nüfuz kazanmayı başarmıştır. Aslında birer casus olan Şii Dâîler yalnız tekkeler ve halk arasında değil, kendilerini Bektaşiliğe nisbet eden yeniçeriler arasında da faaliyet göstermişlerdir. Dede, baba, halife, sultan, şeyh, pir gibi sıfatlarla anılan casuslar, II. Bayezid zamanında sarayda bile saygı görmüş ve taraftar bulmuşlardır. Bu sayede Şah İsmail kısa sürede Osmanlı bütünlüğünü sarsacak bir güce ulaşmıştır. Hatta biraz daha ileri giderek casusları vasıtasıyla Doğu seferi sırasında I.Selim'i öldürtmek istemiş, ancak başarılı olamamıştır.[519]

Kısacası, 16. yüzyılın başlarında İran Şiileri Anadolu ve çevresinde, Papa ve Venedikliler de Rumeli, Makedonya ve Ege adalarında Osmanlılara

517 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 13.
518 Özcan, "Casus," s. 168.
519 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 11.

karşı daha ziyade din adamları,[520] gezginler ve elçiler vasıtasıyla yürütülen yoğun bir istihbarat çalışmasına girişmişlerdi.[521] 17. yüzyılın ikinci yarısında ise, görünürde tacirlerin Osmanlı ülkesiyle alakalı işlerini organize etmek için Viyana'da kurulan "Doğu Kumpanyası" adlı bir cemiyetin üyeleri kısa bir süre sonra casusluk faaliyetlerine başlamışlardı.[522]

Nihayet, 17. yüzyıl başlarında önemli bir devlet durumuna gelen Rusya da Osmanlı topraklarına sızdırdığı sayısız casusla karşı istihbarat faaliyetlerini başlatmıştı. Başlangıçta, Osmanlılar için "Moskova ile iyi geçinmek" gibi bir mesele yoktu; çünkü imparatorluğun esas siyaseti Akdeniz ve Orta Avrupa'ya yöneltildiğinden Rusya coğrafi durumu itibariyle çok uzaklarda kalıyordu. Bu nedenle "Rus işleriyle Kırım hanları[523] meşgul olacaklardı." Dolayısıyla Osmanlı ricali Rusya ile çok az ilgilendiğinden Rus hedefleri hakkında hiçbir zaman yeterli bilgi edinememişlerdi. Bu davranışın başka bir sonucu ise Rusya'yı "küçümseme" olmuştur. Halbuki Rus devlet adamları yakından ilgilendikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun nasıl bir kuvvet olduğunu müşahede ederek, siyasetlerini de ona göre ayarlamaya dikkat etmişlerdi. Nitekim Moskova'da sadece dış işlerle meşgul olan bir "Daire" (Posol'skiy Prikaz/Elçiler Dairesi) kurulmuştu ve bu "Daire"nin bir bürosu da Osmanlılara yönelikti.[524] 17. yüzyılın sonlarında ise Rus Çarı Büyük Petro'nun Osmanlılara karşı kurduğu geniş casusluk örgütünün başına getirdiği elçilerin İstanbul'daki faaliyetleri Osmanlı ordusunun arka arkaya uğradığı yenilgilerde önemli rol oynamıştı.[525] 1769'da Osmanlıların harp ilanıyla başlayan ve Kırım'ın Rusların eline geçmesiyle neticelenen savaş, Rus casuslarının etkin rol oynadığı çarpıcı misallerden biri olmuştu.[526]

Düşman veya komşu ülkelerin Osmanlı ülkesindeki istihbarat çalışmaları için istifade ettikleri en önemli gruplar ise II. Mehmed zama-

520 Mesela 1788 yılında yakalanan bir Hristiyan casusun eşyaları arasında tespih çıkmıştı. Bkz. *BOA, C.AS, 1056/46453;* 29 Şevval 1202/2 Ağustos 1788.
521 Şimşek, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, s. 20.
522 Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 197.
523 Kırım'ın Osmanlılar için arz ettiği jeopolitik önem ve gereklilik için bkz. Alan Fisher, *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatar*, Analecta Isisiana/XXXIII, The Isis Press, İstanbul 1998, s. 81 vd.
524 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 4-5.
525 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 15.
526 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 123.

nından itibaren çeşitli yerlerden bilgin, sanatkâr veya hekim kisvesinde İstanbul'a gelen şahıslar olmuştu. Bunlardan özellikle, hemen tamamı yabancı olan saray hekimleri, Batılılar için her zaman kullanılan ideal muhbirler olmuşlardır. II. Mehmed'in şüpheli ölümüne adı karışan Yakub Paşa'dan, Lord Byron'ın hekimi olup daha sonra Osmanlı sarayına yerleşen İngiliz Millingen'e ve casuslar hakkında bir kitap yazan Mavroyani Paşa'ya kadar saray hekimleri genellikle Osmanlılar aleyhine casusluk yapmışlardır.[527] Bir yandan, meslekleri icabı hiçbir şüphe uyandırmadan sultan ve yakınlarının yanları da dahil bütün her yere girip çıkabilmeleri; öte yandan hemen hepsinin gayrimüslimlerden olmaları ve Batı dillerini bilmeleri, onları Avrupalılar için ideal birer casus olarak çok cazip kılıyordu. Çoğu kez kendileri de Batının bu ilgisine cevap vermişlerdi. Özellikle Yahudi hekimleri casus olarak elde etmek oldukça kolay olmuştu.[528]

Hekimlerden başka çoğunluğunu Rumların oluşturduğu tercümanlar da düşman devletlere casus olarak hizmet etmekte oldukça ün sahibiydiler.[529] Asım'a göre, Rumlar iki gruptu. Bunlardan biri Ruslara, diğeri Fransızlara meyilliydi. Her grup kendisine daha cazip gelen tarafa casusluk ederek, tercümanlık veya voyvodalıkları sırasında vakıf oldukları devlet sırlarını dışarı sızdırırlardı.[530] Hatta Sadrazam Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa'nın, Kudüs'teki Kıyâme Kilisesi'nin anahtarlarını Hz. Ömer zamanından itibaren ellerinde tutan Rumlardan alarak Fransızlara vermesinde (1690-1691), onların kendileriyle aynı mezhepten olan Ruslara casusluk ettiklerinin anlaşılmasının etkili olduğu kaydedilmiştir.[531]

İstanbul'daki yabancı elçilikler de Batılıların adeta resmi birer casusluk bürosu şeklinde faaliyet göstermişlerdi. Bu sistemden en çok

527 Özcan, "Casus," 167-168.
528 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 416; Özcan, "Casus," s. 167-168; Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 187; *Koca Sekbanbaşı Risalesi* (Koca Sekbanbaşı'nın İdâre-i Devlet Hakkında Şehzade IV. Mustafa'ya Sunduğu Layiha) Haz.Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, 1974, s. 81-87; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 9-15.
529 Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'i't-Tevârih*, II/A, Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul 1978, s. 37; Tercümanların düşman devletlere casusluk yapmalarıyla ilgili olarak bkz. *Subhî Tarihi*, s. 123, 663.
530 *Asım Tarihi*, II, s. 4.
531 Öksüz, *Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eseri..*, s. 249.

faydalanan Venediklilerin daha 15. yüzyılda İstanbul'da balyos adı altında daimi elçi bulundurdukları bilinmektedir.[532] Batılılar da 16. yüzyılın ortalarından itibaren İstanbul'da elçilikler kurarak istihbaratı kurumlaştırma adına önemli bir adım atmışlardı. Fransa'nın İstanbul büyükelçisi Sebastiani, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve ekonomik meseleleriyle ilgili bilgileri ajanları kanalıyla elde ederek I.Napolyon'a sunmuştu.[533]

1700 İstanbul Barış Antlaşmasıyla Rusya da İstanbul'da daimi bir elçi bulundurma hakkını elde etmişti. Babıâli bürokratları Rusların böyle bir hakka kavuşmamaları için uzunca bir süre direnmişlerdi. Çünkü İstanbul'a gönderilecek Rus elçisinin diplomatik faaliyetten ziyade, ülke içinde birtakım karışıklıklar çıkartma amaçlı çalışmaların yanında casuslukla da meşgul olacağına şüphe yoktu. Büyük Petro'nun İstanbul'a atadığı ilk Rus elçisi Tolstoy'a verdiği talimatname, Osmanlı yöneticilerinin yanılmadığının en açık kanıtıydı. Zira Tolstoy'a klasik elçilik işleriyle bağdaşmayacak birçok vazife yüklenmişti. Tolstoy da Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri ve mali durumundan toplumsal yaşamına kadar hemen her konuda bilgi topladı.[534] Özellikle de Hıristiyan reaya arasında çarın propagandasını yapmaya önem verdi ve Ruslara casusluk yapacak kimseleri bulmaya çalıştı. Rus elçisi ile hükümeti arasındaki bütün yazışmalar da "şifreli bir alfabe" üzerinden gerçekleşti. Büyük Petro'nun talimatnamesi yalnız Tolstoy için değil, daha sonraki Rus elçileri için de rehber olmuştur. Zira 19. yüzyılın ortalarından itibaren Rus elçilerinin İstanbul'daki faaliyetleri söz konusu talimatnameye tıpa tıp uymaktadır. Örneğin İstanbul'daki Rus elçisi ve casusluk teşkilatının şefi konumunda bulunan General İgnatyev, Balkan Slavları ve Ortodoks reaya arasındaki kışkırtıcı faaliyetleriyle Babıâli'nin yatıştırıcı bir siyaset takip etmesine engel olmuştu.[535] Aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun belli başlı kentlerinde açılan Rus konsoloslukları da Güneydoğu Avrupa'daki

532 Özcan, "Casus," s. 167-168.

533 Karan, *Türk İstihbarat Tarihi*, s. 23.

534 İlber Ortaylı da, Tolstoy'un Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, askeri ve toplumsal durumu hakkında kaleme aldığı raporların bazen yüzlerce sahifeyi bulduğunu ifade ediyor. Bkz. İlber Ortaylı, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl Sempozyumu (1491-1992)*, TTK. Yay., Ankara 1999, s. 125.

535 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 15-17, 354.

öteki bölgelere, özellikle Yunanistan'a ajanlar yollamaktan geri durmamışlardı.[536]

Tercüman, hekim veya elçi olarak Osmanlı sarayına girip sultan ve çevresiyle yakın ilişkiler kuran Ermeni, Yahudi, Rum gibi gayrimüslimlerden başka Arap, Gürcü, Tatar, Arnavut ve Boşnak gibi Müslüman unsurlar arasında da karşı tarafa casus olarak hizmet eden şahısların mevcudiyeti bilinmektedir. Özellikle Osmanlı sarayında önemli görevlerde bulunan dönmelerden birçoğunun, hatta sultanlarla evlenen yabancı kadınlardan bazılarının casusluk faaliyetlerine karıştıkları kaydedilmiştir.[537]

Bu gruplardan başka mesleği doğrudan casusluk olan yabancı uyruklu şahısların da Osmanlı topraklarında sürekli faaliyet halinde bulundukları bilinmektedir. Bunlar özellikle savaş zamanlarında, Osmanlı ordusunun ne zaman ve nereye hareket edeceğini öğrenmeye çalışırlardı.[538] Doğrudan veya dolaylı yollarla bağlı oldukları ülkelere hizmet veren casusların imparatorluk topraklarındaki bu etkinlikleri Osmanlı müelliflerinin dikkatinden kaçmayacak bir boyuttaydı. Na'imâ, "özellikle mal açgözlülüğü ile padişahına hıyanet etmek devrin bir alışkanlığı haline gelmiştir" [539] diyordu. Devlet adamlarına öğüt vermek amacıyla 17. yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin olunan ve hemen her satırından, müellifinin devlet işlerinde derin bir bilgi ve tecrübeye sahip olduğu anlaşılan "Kitâbu Mesâlihi'l-Müslîmîn Ve Menâfi'i'l-Mü'minîn" adlı anonim eserde ise düşman casuslarının divan günlerinde Babıâli etrafında dolaşmakta olduklarına göndermede bulunan ifadelere rastlamak mümkündür.[540] Koçi Bey'e göre de düşman casusları hep Osmanlı ülkesindeydi.[541]

Duraklama ve özellikle gerileme çağında ise Batılıların Osmanlı tebaası arasında daha kolay casuslar bulduğu bilinmektedir. Osmanlı

536 Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 74-75.
537 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," 416; Özcan, "Casus," s. 167-168; Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 187; Koca Sekbanbaşı Risalesi, s. 81-86; *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 9-15; Gürkan, *Espionage In The 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens And The Ottoman Habsburg Rivalry*, s. 139.
538 Mesela 29 Nisan 1563 tarihinde İtalyan casuslar Osmanlı ordusunun harekete geçmeyeceğine dair edindikleri bir bilgiyi hemen ülkelerine iletmişlerdi. Bkz. Fernand Braudel, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1990, s. 232.
539 *Târih-i Na'imâ*, IV, s. 1813.
540 *Kitâbu Mesâlihi'l-Müslîmîn Ve Menâfi'i'l-Mü'minîn*, II, s. 7, 99.
541 *Koçi Bey Risaleleri*, s. 93

İmparatorluğu'nun giderek kuvvetten düştüğü 19. yüzyılda ise yabancı ajanların ve yerli ortaklarının eylem biçimleri daha trajik boyutlara ulaşmıştır.[542] 1790 senesinde İsveç beyzâdesinin, İsveçlilerin o sıra Osmanlılara ihanet edip Ruslarla barış imzalamış olmalarından dolayı, temsilcisinin İstanbul'dan gönderileceğini ve Osmanlıların o sıralar düşündüğü barış meselesini öğrenmiş olması karşısında şaşkınlığını gizleyemeyen III. Selim'in Kaymakam Paşa'ya hitaben kaleme aldığı şu satırlar söz konusu trajedinin en açık ifadelerinden biridir:

> Beyzâde bunları nereden duymuştur? Bu nasıl bir iştir? Artık bizim içimizde ve Babıâli'de haber vericileri olduğuna şüphem kalmadı. Sadece birkaç adamın haberdar olduğu böylesi gizli işleri dışarıdakiler hemen öğrenebiliyorlarsa diğer devlet meseleleri nasıl gizli tutulacaktır? Bir düşünün ve insaf eyleyin![543]

Bu görüntü altında, Napolyon'un 1805 senesinde III. Selim'e gönderdiği bir mektupta divan üyelerinin yarısına Ruslar tarafından maaş bağlandığına dikkat çekmesi,[544] tamamıyla asılsız bir iddia olmaktan çıkıyor.

II. Mahmud Devri

II. Mahmud devrinin düşman devlet, millet ve valileri de Osmanlı imparatorluk ve ordu merkezinin plan ve hedeflerini öğrenme amaçlı yoğun bir istihbarat faaliyeti içinde olmuşlardı. Özellikle Rusya, önceki asırlarda olduğu gibi bu devirde de yürüttüğü istihbarat çalışmalarıyla düşman devletler arasında daima bir adım öne çıkıyordu. Gerek 1806-1812[545] gerekse 1828-1829[546] Osmanlı-Rusya harpleri esnasında hem Babıâli hem de Osmanlı ordugâhı etrafında gezinen Rus casuslarla sık sık karşılaşmak mümkündü. Aynı şekilde İran casusları da 1821 Kaçar

542 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 416.
543 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 192/9339;* 1 Zilkade 1204/13 Temmuz 1790.
544 Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 104.
545 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 490; *Tarih-i Cevdet*, X, s. 6; *Câbî Târihi*, II, s. 802, 824.
546 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1016/42502;* 17 Muharrem 1244/30 Temmuz 1828; Aykun, "Paskeviç ve Şark Seraskerliği İle İlişkileri, s. 723.

Harbi sırasında etkinliklerini sürdürmüşlerdi.[547] Ayrıca İranlılar kendilerine karşı yürütülen istihbarat çalışmalarını engelleme noktasında başvurdukları sert tedbirlerle dikkat çekmişlerdi. Mesela, Doğu Anadolu'da giriştikleri istila hareketlerine dair Babıâli'ye gönderdiği istihbarat raporunu ele geçirdiklerinde Zilanlı (Zilan/Zili aşireti) Hüseyin Ağa'yı zincire vurmuş, aşiretini de başka bir Ağa'nın (Süleyman Ağa) idaresine bırakmışlardı.[548]

Sırp[549] ve Rum[550] isyanlarının liderleri ile Tepedelenli Ali ve Mehmed Ali paşalar[551] da gerek imparatorluk merkezinin gerekse üzerlerine gönderilen Osmanlı ordularının plan ve hareketlerini öğrenmek gayesiyle istihbarat çalışmalarında bulunmuşlardı. Burada çalışmanın amaç ve hacmini muhafaza adına söz konusu faaliyetlerin genel nitelik ve benzer tarafları üzerinde durulacaktır.

Karşı istihbarat çalışmalarının ilk benzerliği olarak düşmanlarca, kuruluş yıllarından itibaren süregeldiği üzere Osmanlı topraklarında kendilerine bilgi sağlayacak şahısların temininde çok büyük zorluklarla karşılaşılmadığını ifade etmek gerekiyor. Rusların, Rum ve Ermeniler başta olmak üzere Babıâli'nin ileriye dönük siyaseti hakkında kendilerine bilgi sağlayacak elemanları İstanbul'da daima mevcuttu. 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ise reayadan başka Kars'ın Müslümanlarından da para karşılığında kendilerine Osmanlı ordusu hakkında bilgi sağlayacak casuslar temin etmeyi başarmışlardı. Nitekim Ruslara bilgi verdikleri tespit edilerek yakalanan casuslar arasında zimmîlerden başka Yusuf Bayraktar adında biri daha vardı.[552] İranlılar da Kaçar Harbi esnasında sürdürdükleri istihbarat faaliyetlerinde Osmanlı reaya ve Müslümanlarından, özellikle Kürt aşiretlerine mensup şahıslardan istifade etmişlerdi.[553] Mese-

547 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 794/36841;* 15 Safer 1238/1 Kasım 1822; *390/20710-A;* 15 Recep 1238/28 Mart 1823.

548 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 802/37099-C;* 29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823.

549 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1038/43000;* 29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822; *1110/44688-D;* 17 Recep 1244/23 Ocak 1829.

550 *Şânî-Zâde Târîhi,* II, s. 1171; *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi* s. 26; *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 861/38400;* 3 Cemaziyelâhir 1239/4 Şubat 1824.

551 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 528/26018-E;* 29 Safer 1254/24 Mayıs 1838.

552 Aykun, "Paskeviç ve Şark Seraskerliği İle İlişkileri, s. 723.

553 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 794/36841;* 15 Safer 1238/1 Kasım 1822.

la, Eleşkirt'te meskûn bir Osmanlı reayası 1823 senesinde İran'a casusluk ederken yakalanmıştı.[554]

İsyan eden azınlıklar ise Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı diğer etnik veya dini unsurlar arasından kendilerine bilgi sağlayacak istihbarat elemanları bulmuşlardı. Nitekim yürütülen tahkikatların ardından (Bosna valisinin maiyetinde bulunan) İzvornikli Ali Paşa'nın Mustafa adındaki bir Boşnak hizmetkârının Miloş'a casusluk ettiği saptanmıştı.[555] Vidin Muhafızı Derviş Paşa da Dimitri adındaki bir Osmanlı Rumunun Miloş'a casusluk hizmetinde bulunduğunun tespit edildiğini hükümet merkezine haber veriyordu.[556] Rum liderlerin ise Babıâli'nin eylem ve planları hakkında bilgi sahibi olmak için farklı istihbarat kanallarına sahip olmak gibi bir arayışları hiç olmamıştı. Çünkü imparatorluğun çeşitli birimlerinde görev alan Rumlar aynı zamanda Filiki Eterya'nın birer üyesi ve de aktif istihbarat elemanları olarak faaliyet göstermekteydiler.

Asi valilerden Mehmed Ali Paşa ise Osmanlı hükümet merkezine bağlı şahıslar arasından kendisine bilgi sağlayacak elemanları kolaylıkla temin etmişti. Mesela aslen Vezirhanlı olan Nevşehirli Yavanoğlu Yorgi adındaki bir sarraf 4-5 sene kadar kendisine ve oğlu İbrahim'e casusluk hizmetinde bulunmuştu. Halep'ten Osmanlı ordusu hakkında bilgi toplamak için Anadolu'ya geçen ve yakalanan Çemişgezekli bir yüzbaşı da sorgusu sırasında hem casusluğunu itiraf hem de kendisi gibi Osmanlılara ihanet halinde bulunan birkaç kişinin ismini ihbar etmişti.[557] Mehmed Ali ayrıca yanına çekmeyi başardığı Anadolu'daki bazı aşiret beylerinden birer istihbarat elemanı olarak da istifade etmesini bilmişti. Mesela, Adana'daki Melemenci Aşireti'nin Boy Beyi olan Hasib'in Osmanlı birliklerinin miktar ve yerleri hakkında hazırladığı bir jurnali, 1833 senesinde Mehmed Ali'nin

554 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 390/20710-A;* 15 Recep 1238/28 Mart 1823.

555 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun,436/22063-B;* 17 Zilhicce 1246/29 Mayıs 1831; Sırp isyanı sırasında yürütülen istihbarat çalışmalarından bahsederken Ali Paşa'nın, Miloş'un faaliyetlerini öğrenme amaçlı bilgi toplama çalışmalarında Mustafa adındaki bir kâtibinden istifade ettiği kaydedilmişti. Casusların tarih boyunca iki taraflı faaliyet gösteren elemanlar olduğu hakikatinden hareketle bunların aynı şahıslar olma ihtimalinin bulunduğunu belirtmek gerekiyor.

556 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1038/43000;* 29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822.

557 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 378/20512-A;* 1 Muharrem 1255/17 Mart 1839.

oğlu İbrahim Paşa'ya gönderdiği saptanmıştı.[558] Anton al-Halebî adlı bir rahibin kendisine yazdığı mektup sayesinde Yusuf Hubeyş adlı bir patriğin de İbrahim Paşa'ya casusluk ettiği anlaşılmıştı.[559]

Bir harp hali olsun veya olmasın rakiplerin, Babıâli veya yerel idare merkezlerinde kendileri hesabına çalışacak elemanlara sahip olmaları ise II. Mahmud devri karşı istihbarat faaliyetlerinin benzer niteliklerinden bir diğeridir. Rusların Babıâli'deki gelişmeleri takip etmekte İstanbul'daki elçi, tercüman veya kendilerine taraftar olan azınlıklardan, bazen de Müslümanlardan istifade ettiklerine daha evvel temas olunmuştu. 1814 senesine ait imzasız bir istihbarat raporunda ise şahın İstanbul'da Ağa Hüseyin adında bir casusunun bulunduğundan ve edindiği bütün bilgileri İran'a ulaştırdığından bahsedilmişti.[560]

Sırp Prensi Miloş'un 1832 tarihli "hudutlar ötesindeki Sırplar bizim kardeşlerimizdir" mesajının muhatapları ise İstanbul'daki ajanlarıydı.[561] Öte taraftan, Belgrad Muhafızı Ali Paşa'nın hazinedarı Kayserili Mehmed Ağa ile yine Kayserili ve ayrıca Ermeni olan kürkçüsü Yordam'ın mektuplaştıkları Miloş'a hizmet ettiklerine ve onun istediği kararların alınması için Ali Paşa'ya baskı yaptıklarına dair kayıtlar ele geçirilmişti.[562] Belgrad'ın sonraki muhafızlarından Kamil Paşa'nın konağının da Sırp casuslarca sürekli gözetlendiğinden bahsediliyordu.[563] Rum isyanını organize eden Filiki Eterya Cemiyeti ise İstanbul'da bulunan tercümanlar gibi resmi veya sivil üyeleri vasıtasıyla Babıâli'nin hemen her adımını takip etme fırsatına sahipti. Ayrıca Fener Patrikhanesi de Osmanlılara karşı bağımsızlık isteyen Yunanistan, Girit ve komşu adalardaki Rumlar yararına geniş bir casusluk örgütü kurmuştu. II. Mahmud'un Fener Rum Patriği Grigorius'u astırma nedeni patrikhanenin bu gizli çalışmalarını ve isyanla olan ilintisini öğren-

558 Jurnalin içeriği için bkz. *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 349/19779-B;* 29 Zilhicce 1248/19 Mayıs 1833.
559 Altundağ, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı*, s. 40.
560 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 807/37194;* 20 Zilhicce 1229/3 Aralık 1814; *807/37194-D;* 29 Zilhicce 1229/12 Aralık 1814. İsmi zikredilen Hüseyin, 1810 senesine ait bir vesikada İstanbul'daki İranlıların *"müdür-ü umurları"* olarak kendisinden bahsedilen Hüseyin Ağa olabilir. Bkz. *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 804/37131-B;* 29 Zilhicce 1224/4 Şubat 1810.)
561 Halil İnalcık, "Tanzimat Nedir?," *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yay., Ankara 2006, s. 27.
562 Börekçi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, s. 144.
563 Belgradî Raşid, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ*, I, s. 173.

mesiydi. Bu nedenledir ki Osmanlı tarihinde ikinci kez bir patrik casusluk suçundan dolayı ölümle cezalandırılıyordu.[564]

Tepedelenli Ali'nin de İstanbul'da fedailerinin bulunduğu bilinmektedir.[565] Mehmed Ali'nin ise Babıâli'de bulundurduğu casusları aracılığıyla bütün gelişmeleri sürekli izlemekte ve kendisine karşı girişilecek hareketleri önceden haber alarak önlemeye çalışmakta olduğuna temas edilmişti. Mesela II. Mahmud, Mehmed Ali'yi cezalandırmak için bir plan tertip etmişti: Eski sadrazamlardan Selim Paşa Şam valiliğine atanacak, Mısır'da bir olay çıkartılacak ve Selim Paşa ani bir hareketle Mehmed Ali'yi bastıracaktı. Ancak Mehmed Ali, Babıâli'deki casusları vasıtasıyla haberdar olduğu planı bozuyor ve çoktandır göz diktiği Suriye'yi ele geçirmek için bahaneler üretmeye başlıyordu.[566] Ayrıca "Mısır valisi olacak hain herifin" Babıâli toplantıları hakkında sürekli haber aldığı ve her tarafta kulağı olduğu II. Mahmud ve bürokratlarınca pek ala bilinmekteydi.[567] İmparatorluk ricaline göre Mehmed Ali'nin Babıâli'ye kadar uzanan eli Rumlar olabilirdi. Çünkü İstanbul'da çok sayıda bulunan ve ihanetlerini daha evvel ortaya koyan Rumlardan birçoğunun Mehmed Ali'yle yakın münasebette oldukları tespit edilmişti.[568]

Ayrıca yeniçeriler ve ocaklarının II. Mahmud zamanında son raddesine varan bozulmuşluğu, karşı istihbarat faaliyetlerini kolaylaştırıcı bir etkiye sahip olmuştu. Devrin vesika ve müelliflerinin müşterek görüşü "Yeniçerilerin karşı casusluk faaliyetlerine bulaşmaları veya düşman casuslarının faaliyetlerine seyirci kalmaları" ocağın başlıca bozulma sebebidir. Ocağın kaldırılmasından sonra yayınlanan bir fermanda "teşekkülünden itibaren kendilerinden bir hayli müddet hakkıyla istifade olunan yeniçerilerin, aralarına giren kâfir casusları yüzünden evvelki itaatkâr ve muntazam görüntülerinden eser kalmadığından ilga edildiklerine" dikkat çekiliyordu.[569] Devrin müelliflerinin kayıtları da II. Mahmud'u doğrulamaktadır. Şânî-zâde'ye göre, ocak her türlü

564 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 17.
565 *Netayic Ül-Vukuat*, III-IV, s. 249.
566 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 129; Bıyıklı, "Şam Vak'ası (1831) ve Sonuçları," s. 733.
567 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1218/47696;* 20 Muharrem 1255/5 Nisan 1839.
568 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1218/47696;* 20 Muharrem 1255/5 Nisan 1839.
569 *BOA, C.AS, 71/3332;* 10 Safer 1242/13 Eylül 1826.

şüphe uyandırır şahıslarla dolup taştığından bir seferberlik anında yeniçerileri eski nizamları üzerine vilayet ve künyelerine bakarak bir araya getirmek artık mümkün değildi. Bin bir güçlükle cepheye sürülenler ise ya firar ediyor ya da düşmana casusluk hizmetinde bulunmayı tercih ediyorlardı.[570]

Yeniçeriliğin kaldırılışına dair kaleme aldığı eserinde ocağın başlıca bozulma sebebi olarak düşman casuslarının faaliyetlerine işaret eden Esad Efendi de, yeniçeri ocağının karşı istihbarat faaliyetleri için nasıl önemli bir merkez konumuna geldiğine dair önemli bilgiler aktarmıştır. Vasıf Efendi'nin "Muhassenat-ı Asker-i Cedid" için kaleme aldığı özel risalesinde yer alan bilgilerden yola çıkan Esad Efendi'nin kayıtlarına göre, III. Selim zamanında Nizam-ı Cedid ordusunu ortadan kaldırmak için isyan eden Rumeli eşkıyasının bu yeni birlikler arasına casus sızdırma çabaları neticesiz kalmıştı. Çünkü Nizam-ı Cedid ordusundan her on kişilik birliğe bir onbaşı atandığından askerler birbirlerini bilirlerdi. Bu sayede bir yabancının aralarına girip durumlarını öğrenmeleri mümkün değildi. Yeniçeri zabitleri ise kendi bölüklerinde olan askerleri dahi tanımazlardı. Yeniçeriler; bakkallık, manavlık, börekçilik, gözlemecilik veya cambazlık gibi işlerle uğraştıklarından alışverişten başka düşünce ve işleri olmazdı. Bu nedenle düşman casusları, özellikle Rumlar "hacı ve hace kıyafetinde" kendi hanelerine girip çıkar gibi yeniçeri ocağına gelip giderlerdi. Gerçek ve yalanı ayırt etmekten aciz olan yeniçeriler de farkında olmadıkları casuslara ikram ve iltifatta bulunmaktan geri durmaz, onları ocağın gizli işlerine ve sofralarına ortak ederlerdi. Daha kötüsü ise casusların "seferlerin aslı yokmuş, devletin niyeti yeniçerileri ortadan kaldırmakmış veya imparatorluk yöneticileri Osmanlı topraklarını akçe karşılığında satarmış" gibi sözlerine inanarak türlü kanundışı eylemlere kalkışırlardı.[571] Yeniçeriler arasında yakalanan düşman casusları da çizilen bu olumsuz tabloyu tamamlar mahiyettedir. Çünkü Müslüman kıyafetindeki bu casuslardan birinin koynunda "Marko" adı nakşolunmuş bir mühür, diğerlerinin bir kolunda haç, öteki kollarında ise yeniçeri ortalarına mahsus nişanların mevcudiyeti saptanmıştı.[572]

570 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 459.
571 *Üss-i Zafer*, s. 9, 11-12, 17, 20, 123-124.
572 *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, s. 23,60-63; *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 260; *Üss-i Zafer*, s. 128.

"Yalan haber yayma" stratejisinden istifade etme, karşı istihbarat faaliyetlerinin ortak özelliklerinden, aynı zamanda Osmanlı istihbaratı ile aralarındaki en belirgin farklardan biridir. Bu eylem biçimi istihbarat çalışmalarının bir parçasıdır. Zaten Kazım Karabekir'in de işaret ettiği üzere istihbarat "barışta ve harpte doğru haber almak, yanlış haber yaymak demektir."[573] Yalan haber yayıp karşı gücü yanlış yönlendirme yöntemine tarih boyunca daima başvurulmuştur. Osmanlılar çağında da rakiplerin yalan haber yayma stratejisinden alabildiğine istifade ettikleri vesikalarla sabittir.[574] Ancak, birkaç cılız uygulamanın dışında, Osmanlıların yalan haber yaymak suretiyle düşman tarafında karışıklık çıkarma veya hazırlıkları sekteye uğratma amaçlı istihbarat çalışmaları içinde bulunduğunu veya böyle bir stratejik alışkanlık kazandığını söylemek halihazırdaki belge ve bilgilerle güçtür. Bu, aynı zamanda Osmanlı istihbaratını çağdaşlarından ayıran en belirgin hususiyetlerden biri olarak göze çarpmaktadır. Oysa rakip veya düşmanlarca, Osmanlı toplumsal zeminindeki birlikteliğin her zaman çözülmeye elverişli yapısı çok iyi bilindiğinden yalan habere daima başvurulmuştur. Özellikle sefer hazırlıkları sırasında bu stratejiden istifade etmek rakipler için beylik bir uygulama halini almıştır. Sultanın tebaası arasına sızan casusları veya Osmanlı insanlarından temin edilen yandaşları kanalıyla düşmanlar, ordunun lojistiğinin sağlanması aşamasında halkın sorumluluklarını yerine getirme gayretlerini kırma ve bilhassa asker yazılanların orduya katılımını engelleme çabasında olmuşlardı. Mesela 1784 senesinde Rumeli'nin sağ kolundaki kazalarda dolaşarak artık askere lüzum kalmadığına dair yalan haber yayan düşman casuslarının mevcudiyeti saptanmış ve yakalanmaları için bölge idarecilerine emirler gönderilmişti.[575]

II. Mahmud devrinde ise Ruslar, hemen her seferberlik ilanında veya harp içinde yalan haber yayma yönteminden istifade ederek, bu hususta da

573 Karabekir, *Gizli Harp: İstihbarat*, s. 23.
574 Osmanlı kroniklerinde bu hususla ilgili oldukça geniş malumat vardır. I. Murad devrinde Sırplarla süren mücadeleler esnasında düşman tarafının başvurduğu bu strateji ile ilgili olarak bkz. *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, s. 237, 249, 251, 253, 263; Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, s. 177; *Koca Sekbanbaşı Risalesi*, s. 81-87.
575 *BOA, C.AS, 1052/46269;* 29 Zilkade 1198/14 Ekim 1784.

düşmanlar arasında ilk sırayı almışlardır. A.N.Kurat'ın istihbarat özelinde, iki devlet arasındaki ilişkilerin seyrine dair oldukça yerinde saptamaları vardır:

> İki devlet ve millet arasındaki münasebetlerin hakiki çehresi bilhassa harp zamanında kendini belli eder. Ordular birbirleriyle çarpışırken, cephe gerisinde karşılıklı birtakım, haklı veya haksız ithamlar ortaya atılır, propagandalar yapılır, açık veya gizli ajanlar faaliyete geçer; her iki tarafın hükümetleri kendi halkına, karşı tarafı mümkün mertebe kötülemeye çalışır; haksız taraf bu hususta çok daha gayretlidir. Hele, Rusya ile Osmanlı arasında olduğu gibi harpler kronik bir mahiyet almışsa, karşılıklı propaganda büsbütün şiddetlenmektedir.[576]

Sultan ve yöneticileri, harp zamanlarında halkın destek ve şevkini artırmak için Rusları İslamın en büyük düşmanı olarak gösterme gibi rakibi kötüleme amaçlı fermanlar yayınlıyordu, ancak Rus halkı veya ordusu arasında yalan haber yaymak gibi bir alışkanlık kazanılmamıştı. Ruslar ise her savaş sırasında ortaya koydukları çabayla bu stratejiyi adeta harp taktiklerinin bir parçası haline getirmişlerdi. Bu yöndeki çabaları II. Mahmud tahta çıktığında devam eden 1806-1812 Osmanlı-Rus Harbi esnasında oldukça belirgin bir hal almıştı. Savaşın hemen her evresinde Rus casuslarınca her türlü yalan haber yayılmıştı. İlk olarak Osmanlı ordusu içinde bir çözülme hareketi yaratmak amacıyla ordugâhtaki yeniçeriler arasına bir dedikodu bırakmışlardı. Buna göre İstanbul'da hâlâ Nizam-ı Cedid birlikleri oluşturma gayreti sürdüğünden yeniçeriler cepheye sürülmüştü. Bu dedikodunun yayılmasıyla aralarında homurdanmalar başlayınca serasker tarafından düşman casuslarının bulunup haklarından gelinmesi için yeniçeri zabitlerine emir verilmişti.[577]

Cephede çarpışmaların devam ettiği 1810 senesinde ise askerlerin orduya katılımını engellemek veya en azından yavaşlatmak amacıyla Osmanlı topraklarında gezinen Rus casusları tarafından iki devlet arasında

576 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 92.
577 *Câbî Târihi*, I, s. 528-529-530.

akd olunan bir barış antlaşmasıyla harp halinin sona erdiği gibi gerçeği yansıtmayan haberler yayılmıştı. Bu gelişmeden haberdar olan II. Mahmud halkı Rus casuslarına karşı uyanık bulunmaya davet eden bir emir yayınlamıştı. Buna göre, "bazı Moskof keferesi casusları ve kendünü bilmez, hayr ve şeri fark ve temyîz itmez hain makûleleri" imzalanan bir barış antlaşmasıyla Rusların geri döndüğüne dair halk arasında asılsız haberler yaymaktaydılar. Böyle haberlere inanmamak ve olanca gayretle sefer ihtiyaçlarının tamamlanmasına çalışmak gerekiyordu.[578] Aynı şekilde ordu merkezinde de "ümmet-i Muhammed barışıktır, işi olmayanlar vilayetlerine gitsin" şeklinde yayılan haberler üzerine serasker "hiç mülahaza ve dikkat etmiyor musunuz? Barışık nidasını ettiren, meğer casuslar imiş" şeklinde bir açıklama yapmak durumunda kalıyordu.[579]

1811 senesinde ise Ruslar yalan haber yaymak için hazırladıkları düzmece fermanları Hotin ve Bender taraflarında dağıtmışlardı. Hatta işi biraz daha ilerletip Kemâl Paşazâde, Kaygusuz Abdal ve Ali Kuşçu gibi ulu kimselere isnat olmak üzere bazı hainlere para karşılığında vezinli yazılar yazdırmışlardı. Ana teması "kıyamet alametlerinin görülme vaktinin yaklaştığı" olan manzum ve mensur yazıları, gevşeme ve karamsarlığa düşürmek istedikleri halkın zihnini bulandırmak için etrafa dağıtmışlardı. Eski devirlerden itibaren Osmanlılara itaatleriyle şöhret bulan Gürcistan'ı o vakit kolaylıkla istila etmeleri de Gürcüler arasında ruhbanlar vasıtasıyla yaydıkları yalan haberlerle mümkün olmuştu.[580] Savaşın sonlarına doğru ve Bükreş Antlaşmasının (1812) imzalanmasından hemen önce de Rumeli'de, Osmanlılarla barış imzalanması için İstanbul'a bir elçi gönderildiği, böylece seferberlik halinin sona erdiği yönünde söylentiler yayılmasında yine Rus casusların parmağı vardı.[581] Hatta Anadolu'dan Rumeli'ye geçen askerlerden bazıları, yayılan böylesi haberler nedeniyle Şumnu'da asker kalmadığını duyarak geriye dönmüşlerdi.[582] 1828-1829 Osmanlı-Rus harbi

578 *Sivas Şeriye Sicilleri (SŞS), 9 Numaralı Defter*, s. 117; Evâsıt-ı Zilkâde 1225/18-27 Aralık 1810.
579 *Câbî Târihi*, I, 721-722.
580 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 454-455.
581 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1291/50154;* 29 Zilhicce 1226/14 Ocak 1812.
582 *Sultan Mahmudi Sânî'nin Mehamidine Ait Bir Bahsin Tercümesi*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh337, v.5a-5b.

sırasında ise Ruslar yalan haber yayma stratejisini daha geniş bir zeminde uygulamışlardı. Öyle ki Rumeli'de dolaşan Rus casusları, Osmanlı ordugâhındaki zahire kıtlığından dolayı askerlere yiyecek verilmemesi nedeniyle büyük bir sıkıntı yaşandığına, hatta Rumeli ve Anadolu kazalarından gelen kuvvetlerin yüzüne dahi bakılmadığına dair şayialar yaymışlardı.[583]

Kimi zamansa merkezi idarenin dikkatini farklı noktalara kaydırmak için yalan habere başvurulduğu olmuştu. Mesela 1825 senesinde Kör Dimitri'nin oğlu diye tanınan bir tüccardan alınan ihbara göre, Burgaz ve Düzdağ denilen mahallerde Rum ve Bulgarlardan müteşekkil bir topluluk isyan hareketine kalkışmak üzere bir araya gelmişlerdi. Ancak gerçekleştirilen tahkikatın ardından söz konusu reayanın yerli yerinde ikamet üzere olduğu, muhbirin ise düşmana casusluk ettiği saptanmıştı.[584] Bu gibi örnek hadiselerden yola çıkan ve "bir zamandan beri devletler arasında, eskiden olduğu gibi kahramanca savaşmanın terk edilerek, düşmana üstün gelmenin ancak halkı kandırmakla mümkün olacağına dair bir anlayışın hâkim olduğu"[585] yönünde görüş belirten devrin müellifi Şanî-zâde'nin oldukça yerinde bir saptamada bulunduğu anlaşılıyor.

En eski devirlerden itibaren Hıristiyan devlet ve milletlerin istihbarat elemanlarını Müslüman kisvesi altında Osmanlı ülkesine veya ordugâhına sızdırma stratejileri II. Mahmud devri karşı istihbarat faaliyetlerinin de genel bir karakteristiği olmuştur. Mesela 16 Nisan 1821 tarihinde Silivri Camii'nde namaz erkânını bilmediği fark edilince yakayı ele veren Müslüman kıyafetindeki bir Ulahın üzerinden Rum asilerle ilgili evraklar çıkmıştı. Bu nedenle Ulah yanındaki evraklar ve talebe kıyafetindeki iki refikiyle birlikte Silivri idarecilerince İstanbul'a gönderilmişti.[586] 1825 senesinde ise Çirmen'e bağlı Çırpan Kazası'nda Müslüman kıyafetine bürünmüş bir Rum casus yakalanmıştı.[587] Müslüman görüntüsü altında yakalanan ancak casusluğunu itiraf etmemekte direnen şahısların casus olup olmadığını anlamanın en kestirme yolu ise sünnetli olup olmadıklarına bakmaktı.

583 *BOA, C.AS, 680/28587;* 29 Recep 1244/4 Şubat 1829.
584 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1345/52582;* 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.
585 *Şânî-Zâde Târîhi,* I, s. 454.
586 *Şânî-Zâde Târîhi,* II, s. 1116; *Tarih-i Cevdet,* XI, s. 209.
587 *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi,* s. 351; *Tarih-i Cevdet,* XII, s. 123.

Mesela, Drama Kazası'nda bir Bektaşî dervişi kılığında yakalanan Hacı Ahmed ismindeki şahsın tavırları yerel idarecilerde casus olduğuna dair şüpheler uyandırmıştı. Bunun üzerine çağrılan üstat berberlerce gerçekleştirilen muayenenin ardından sünnetsiz, dolayısıyla kâfir olduğu anlaşılıyordu. Köşeye sıkışan adam nihayet kadı tarafından yapılan sorgusu esnasında casusluğunu ve esas kimliğini itiraf ediyordu: Aslen Manisa Kazası'ndandı ve esas ismi de Yağcıoğlu Mihal'di. Sırp lider Miloş hesabına çalışıyordu. İstanbul'daki Rum patriğine kadar uzanan istihbarat çalışmaları hakkında da oldukça uzun bir beyanatta bulunuyordu. Nihayet bütün bu anlattıklarının kaydedildiği bir zabıt varakası ve üzerinden çıkan Rumca kâğıtlarla birlikte Şakir Ağa adındaki bir tatara teslim edilerek İstanbul'a gönderiliyordu.[588] Gelişmelerden haberdar edilen II. Mahmud ise casusun uygun bir mahalde asılması yönünde kesin emir veriyordu.[589]

Düşman istihbaratı için hedef bölge Osmanlı azınlıklarının meskûn olduğu mahaller olunca casuslara Hıristiyan din adamı görüntüsü veriliyordu. Bu sayede casusların hem bölgeye sızmaları kolaylaşıyor hem de hedef kitle üzerindeki inandırıcılıkları artıyordu. Mesela Rumları tahrik etmek için bir kayıkla Limni Adası sahillerinde gezinen casuslardan dördü papaz ikisi de diyakoz kılığında yakalanmıştı. Ruhban görüntüsündeki şahıslar sorgu sırasında her ne kadar adaya seyahat için geldiklerini ifade ederek casusluklarını gizlemeye çalışmışlarsa da gerek kayıklarında gizledikleri çuvalların içinden çıkan silahlar gerekse üzerlerinde bulunan ve reayayı tahrik amaçlı ibarelerle bezeli mektuplar kendilerini ele vermeye yetmişti.[590] 1829 senesinde ise Bosna'da rahip kıyafetinde bir Sırp casusu yakalanmıştı.[591]

Düşman casusları; Osmanlı din adamlarına, toplum veya ordu mensuplarına mahsus giysi ve görünümlere bürünmek suretiyle imparatorluk topraklarına sızmak gibi bir stratejiden de istifade etmişlerdi. Bu stratejiyi en geniş şekliyle uygulama sahasına aktarmakta birincilik yine

588 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 864/38542-B;* 23 Şevval 1236/24 Temmuz 1821; *864/38542-C;* 29 Zilhicce 1236/27 Eylül 1821; *864/38542-A;* 23 Şevval 1236/24 Temmuz 1821.
589 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 864/38542;* 19 Şevval 1236/20 Temmuz 1821.
590 *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 770.
591 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1110/44688-D;* 17 Recep 1244/23 Ocak 1829.

Rusların olmuştu. Şâni-zâde'ye göre, Ruslar 1811 yılında yeniçeri, alemdar, derviş, Özbek ve hacı kıyafetinde, müneccim suretinde ve diğer zikredilmesi uygun olmayan dindar ve elleri öpülüp duaları alınacak kimseler şeklinde peyda ettikleri müfsit ve casuslarını Osmanlı topraklarına salmışlardı."[592] 1821 senesinde ise İstanbul'daki soydaşlarını kışkırtmakla görevli Rum casuslardan biri Osmanlı topçu neferi giysisiyle Silistre'de; ikisi de Rumeli bölükbaşıları kıyafetiyle başkentte ele geçirilmişti.[593]

Karşı istihbarat faaliyetlerinde, genel bir görüntü arz etmese de farklılık içeren stratejilerden de yararlanılmıştı. Mesela 1823 senesinde yakalanan Özbek kıyafetindeki İran casusu raporlarını asa içinde taşıyordu.[594] Miloş ise istihbarat çalışmaları için, ele geçirilince üzerindeki yazıların okunması mümkün olmayan, sadece üst köşesinde bazı işaretler bulunan beyaz kâğıtlardan istifade etmişti. Nitekim yakalanan bir casusunun üzerinden çıkan evrak ancak kendisinden alınan bilgiler doğrultusunda ateşe tutulunca üzerindeki yazılar gözükmüştü. Tercüme ettirildiğinde evrakın Papazoğlu Save'ye yazıldığı, ancak Miloş'un imza mahallinde ismini beyan etmek yerine "sizin dostunuz" şeklinde bir ibare kullandığı görülmüştü.[595]

Yakalananlar için, Osmanlı topraklarında düşmana casusluk yapmanın bedeli ise oldukça ağırdı. İslam hukukçuları arasında harbîler hariç, Müslüman, zimmî ya da Müstemenlerden casusluk suçu işlemiş olanların idam edilip edilmemeleri gerektiği hususunda ihtilaf olmasına rağmen[596] Osmanlı idaresince ele geçirilen düşman casusları için en sık ve en ağır şekilde uygulanan cezai yaptırım idamdı. İdamlar, herkese ve özellikle aynı meslek grubunda faaliyet gösterenlere ibret olması amacıyla açık yerlerde gerçekleştirilirdi.[597] Mesela, Rumları tahrik etmek için Akdeniz tarafından gelip, Osmanlı başkentinde yakalanan casuslar Rum nüfusun yoğun oldu-

592 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 454-455.
593 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 1171.
594 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 390/20710-A;* 15 Recep 1238/28 Mart 1823.
595 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1038/43000;* 29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822.
596 Meselenin kısa bir tartışması için bkz. Yiğit, "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası," s. 42-47.
597 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 1171; *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 351; *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 123.

ğu mahallerde birer ikişer asılmışlardı.[598] İdam kadar yaygın uygulanmasa da, Osmanlı tebaasından olup düşman hesabına çalışan casusların sürgün cezasına çarptırıldıkları da görülmüştür. Nitekim 1827 senesinde Tınkıroğlu Agob ve Oseb adındaki sarrafların daima imparatorluğun durumunun gizlice araştırılmasıyla meşgul oldukları ve edindikleri bilgileri düşmana vererek imparatorluk işlerini zarara uğrattıkları öğrenilince, II. Mahmud önce idam olunmalarına, ancak daha sonra "insafa gelerek" bir daha İstanbul'a ayak basmamak üzere sürülmelerine karar vermiştir.[599]

Çok nadir olmakla birlikte Müslüman olmayan casuslara tek şartla yaşama hakkının tanındığı da olmuştur. O şart ise İslama geçmektir. Mesela Limni Adası'nda papaz ve diyakoz giysileriyle yakalanan casusların idam olunmaları gerekiyorken, Müftü Efendi vasıtasıyla kendilerine Müslüman olmaları durumunda yaşamalarına izin verileceği bildiriliyordu. Ancak İslamı seçerek azat olunan bir diyakozun dışındakiler dinlerinden dönmemekte kararlı olduklarını ifade edince asılmaktan kurtulamamışlardı.[600]

Engelleme Çabaları

Karşı istihbarat faaliyetlerinin önüne geçebilmek, düşman casuslarının çalışmalarını engellemek en az istihbarat faaliyetleri kadar önemlidir. Osmanlı örneğinde olduğu gibi, yaşanılan coğrafya farklı dil, din ve kültürlerin bir karışımı, yani her an ihanete hazır insanların çokça yaşadıkları bir yer ise bu önem bir kat daha artmaktadır.[601] Osmanlı imparatorluk idarecilerinin de düşmana casusluk hizmetinde bulunan kişi veya grupların etkinliklerini engellemek için yoğun bir çaba içinde olduklarına dair izler vardır. Mesela, İstanbul'daki yabancı elçilerin istihbarat çalışmalarına en başından beri seyirci kalınmadığı saptanmıştır. Karl Teby, 1550-1650 yılları arasında İstanbul'da görev yapan Avusturya elçilerine ait evrakları incelediği çalışmasında "Osmanlıların istihbarat çalışmaları kapsamında neyi nasıl yapmaları gerektiğinin gayet farkında oldukları" sonucuna varmıştır. Avusturya elçilerinin limonlu suyla pusula yazmaktan kılıç kabzası içinde

598 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 247-248.
599 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, I, s. 201.
600 *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 770.
601 Pehlivanlı, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," s. 653-654.

şifreli mektup taşımaya kadar varan usullere başvurmuş olmaları kendisinde böyle bir kanaat uyandırmıştır.[602]

Yine Osmanlı yöneticileri kuruluş yıllarından itibaren düşmana "dil" kaptırılmaması için muazzam bir çaba içinde olmuşlardı.[603] Çalışmanın başında da, Osmanlı kroniklerinde karşı istihbarat faaliyetlerini engellemeye yönelik öğütlere yer verildiğine dikkat çekilmişti. Ayrıca Na'imâ, imparatorluk yöneticilerinin hizmetindeki şahıslar arasında daima ihanete meyilli olanlarının bulunduğunu kaydediyor ve güvenilmeyen şahısların devlet sırlarına vakıf olmamaları yönünde tedbirler alınmasını hakimane hareket olarak tasvir ediyor.[604] Karşı istihbarat çalışmalarını engellemenin sadece düşman casuslarının memleket içine sızmalarının önüne geçmekten ibaret olmadığına dikkat çeken Hezarfen Hüseyin Efendi ise harp meydanlarında veya kale kuşatmalarında ordunun durumu hakkında bilgi toplamaya çalışan düşman casuslarının etkinliklerini engellemek gerektiğine dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda muhasaraya alınan kalelerden dışarıya casusların çıkarılmaması için gereken tedbirlerin alınmasını şiddetle tavsiye etmektedir.[605] Çünkü kaleden inen bir casus, kuşatmayı gerçekleştirenler hakkında topladığı bilgilerle içerdekilerin savunma gücü üzerinde manevî bakımdan rol oynayabilmekteydi. İyi yetişmiş profesyonel kimseler olmasına azami derecede dikkat edilen bu tip casuslara en iyi örnek Kolcsiczky György Ferencz'dir. Kendisi 1683 Viyana kuşatması sırasında Osmanlı askeri kılığında kaleden çıkarak, Osmanlı ordusu hakkında topladığı bilgileri Lothringen Prensi'ne götürmüş ve geri dönmüştü. Şaşkın durumda bekleyen kale halkı onun getirdiği haberlerle moral bulmuştu.[606]

Yüzyıllar geçtikçe Osmanlı hedefli bilgi toplama çalışmaları nasıl bir artış göstermişse karşı istihbarat faaliyetlerini engelleme çabaları da aynı oranda artmıştır. Öyle ki 18. yüzyılın sonlarında Rus kaynaklı karşı istihbarat faaliyetlerini engelleme gayreti adeta Osmanlı sefer hazırlıkları-

602 Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Çev. Selçuk Ünlü, Kültür ve Turizm Bak.Yay., Ankara 1988, s. 236-244; Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, s. 112.
603 *Nusretnâme*, I, s. 156.
604 *Târih-i Na'imâ*, IV, s. 1813.
605 *Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 179.
606 Takats, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, s. 199-200.

nın bir parçası haline gelmişti. Nitekim bir yandan sefer hazırlıkları sürerken diğer taraftan yayınlanan fetva ve fermanlarla önceki seferler sırasında olduğu gibi, zimmî tebaadan Rusya'ya firar ederek çar ordusuna yazılan veya "casusluk melanetine" cesaret edenlerin kesinlikle cezalandırılacakları ilan olunmuştu. Bu fetva ve fermanların birer sureti ya köy ve kasaba kocabaşılarına gönderiliyor[607] ya da söz konusu hususlara riayet edilmesi gerektiğinin temsilciliğini yaptıkları reayaya sıkı sıkıya tembih edilmesi, kadı mahkemesine çağrılan kocabaşılara şifahen bildiriliyordu. Ayrıca böyle bir eyleme kalkışma niyetinde olduklarını anladıkları şahısları hemen hükümet merkezine haber vermeleri kendilerinden isteniyordu.[608]

Önceki devirlerde sağlanan tecrübenin de katkısıyla yönetici zümrenin, II. Mahmud zamanında karşı istihbarat faaliyetlerini engelleme noktasında (özellikle ilgili kısımda sıralanan sebeplerden ötürü Yunan isyanı sırasında olduğu gibi) bazı istisnalarla birlikte daha uyanık ve dikkatli davrandığını ifade etmek gerekiyor. Mesela II. Mahmud devrinin ilk yıllarında Rusya ile devam eden harp esnasında Osmanlı yöneticilerinin uyanıklık haline dair önemli bir gelişme yaşanmıştı. 1810 senesinde İstanbul'a gelen bir İran elçisi cephede bulunan sadrazama devleti adına getirdiği bir evrakı ulaştırmak için Babıâli'den kendisine yol izni verilmesini istemişti. Ancak araştırmalardan sonra elçinin asıl görevinin Fransa'ya varmak, dolayısıyla yolu üzerindeki Osmanlı ordugâhına sadece uğramak niyetinde olduğu anlaşılmıştı. Buna rağmen elçi; esas vazifesinin sadrazamın yanına varmak olduğunu, memuriyetinin gerekçesini sadece ona söyleyebileceğini, şayet sadrazamdan onay alırsa Fransa'ya geçeceğini, aksi takdirde geri döneceğini ısrarla vurgulamıştı. Memuriyetinin içeriğini ifade etmesi yönünde maruz kaldığı baskı üzerine de "Osmanlı ve İran devletleri arasındaki dostluğu pekiştirme gayesine hizmet etmenin dışında bir amaç gütmediği ve bu hususta daha fazla bilgi aktaramayacağı" yönünde bir cevap vermişti. Bu kaçamak cevaplar Babıâli'de elçinin casus olabileceğine dair şüpheler belirmesine yetmişti. Bu nedenle görüşüne başvurulan II. Mahmud'dan oldukça yerinde bir yaklaşım gelmişti. Nitekim sultan, elçinin Osmanlı

607 *BOA, C.AS, 927/40089;* 5 Zilhicce 1201/18 Eylül 1787; *138/6856;* 21 Zilkade 1201/4 Eylül 1787.
608 *BOA, C.ZB, 65/3204;* 29 Zilhicce 1201/12 Ekim 1787; *C.HR, 138/6856.*

ordugâhını göremeyeceği bir mahalde sadrazam ile görüşmesini uygun bulmuştu. Bunun üzerine durumu sadrazama bildirmesi için İran elçisinden önce Osmanlı ordugâhına bir tatar gizlice gönderilmişti.[609] Görüldüğü üzere, o sıralar Fransa'nın müttefiki olan Ruslarla bir harp hali yaşandığından Osmanlı ordusunun durumunun düşman devletlerin istihbarat çalışmalarına konu olmaması için sultan ve yöneticileri oldukça ihtiyatlı bir tutum takınmışlardı.

İçerde ve dışarıda birçok düşmanla mücadelelerin sürdüğü II. Mahmud devrinde toplum içinde daima "kefere câsusları ve erbâb-ı nifâk"ın mevcut olabileceği gerçeği de yöneticiler için bir endişe kaynağı olmuş, bu endişe münasebetiyle bazı önemli ve kalıcı tedbirlere başvurulmuştur. Özellikle azınlıkların ve yerel temsilcilerin isyan hareketleri, karşı istihbarat faaliyetlerini önleme tedbirlerini artırıcı gelişmelerden olmuştur. Öyle ki bir "yol izni" olarak bilinen "mürur tezkeresi" uygulamasına geçilmesinin altında yatan başlıca sebeplerden biri, belki de ilki karşı casusluk faaliyetlerine engel olabilme çabasından başka bir şey değildi. Zaten uygulamaya Yunan İsyanının hemen akabinde geçilmiş olması da buna işarettir. Devrin müellifleri de, Müslüman kıyafetinde yakalanan casuslar nedeniyle mürur tezkeresi nizamının kabul edildiğini ifade ediyorlar. Onların gözlem ve tespitlerine göre, isyan sırasında Rum milletinden ihanete meyilli olanlar türlü kıyafetlerle, Müslümanlar arasında ikilik yaratma arzusuyla etrafa yalan yanlış haberler yayma çabasına düşmüşlerdi. Bu nedenle firar etmek veya öyle tuhaf elbiselerle yalan haber neşretmek emelinde olanların yakalanması lüzumu ortaya çıkmıştı. Bu doğrultuda "her kim olursa olsun, kimliği meçhul şahıslar hakkında herhangi bir araştırma gerçekleştirmeden Osmanlı başkentine giriş-çıkış yapmalarına müsaade edilmemesi gerektiğinin yeniçeri ağası tarafından İstanbul kapılarında görevli kolluk güçlerine etraflıca anlatılması" için 19 Nisan 1821 tarihinde bir ferman yayınlanmıştı. Fermana göre, o andan itibaren İstanbul'dan deniz veya kara yoluyla çıkış yapacak şahıslar ilmiye sınıfından iseler kazasker tezkerecilerinden, esnaftan iseler kethüdalarından, etibbâdan iseler matbularından, reayadan iseler patrikhanelerinden, bunlar dışında kalanlarsa mahallî idarecilerden

609 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun, 804/37131-B*; 29 Zilhicce 1224/4 Şubat 1810.

isim, şöhret ve eşkâllerini bildirir ve kefaleti içerir şekilde tanzim olunmuş mühürlü ilmühaber alacaklardı. İlmühaberleri ibraz edecekleri İstanbul mahkemesinden de kendilerine tezkere verilecekti. Taşradan İstanbul'a veya başka bir mahalle gidecek olanlar da naiplerinden tezkere alacaktı. Tezkere nizamı bu şekilde tanzim olunduktan sonra gelip gidenleri yoklamak üzere Küçükçekmece ve Bostancıbaşı Köprüsü'nde memurlar ikame olundu. Denizden gelip gidenler içinse Kurşunlu Mahzen'de açılan bir daireye nazır ve kâtipler atandı.[610]

II. Mahmud, Rumların ilk isyan hareketlerinden bir yıl sonra neşrettiği fermanlarla da tezkere uygulamasının önem ve gerekliliğine ilişkin bazı hususlara dikkat çekiyordu. Fermanlar, Rum isyanından sonra ahvali meçhul ve isyan çıkarma heveslisi kimselerin değişik giysi ve hilelerle Osmanlı ülkesine gelip gitmekte olduklarına dikkat çeken ibarelerle başlıyordu. Sultana göre, bu hususta kontrolü sağlamak, hangi dinden olursa olsun bütün Osmanlı vatandaşlarına tezkere vermekle mümkündü. Zaten bu usul hemen bütün devletlerde geçerli bir uygulama halini almıştı. Diğer devletler ülkelerine, özellikle başkentlerine tezkeresiz ve habersiz olarak giriş yapılmasına izin vermedikleri gibi devlet nizamlarının korunmasına son derece dikkat etmekteydiler. Bundan böyle Osmanlı ülkesinde de tezkere nizamının uygulanmasına ittifakla karar verilmişti. Böylece şahısların, Anadolu ve Rumeli'den deniz veya karayoluyla İstanbul'a geliş sebepleri bilinecek, ahvali meçhul olanların kimliklerini tespit etmek mümkün olacaktı. İstanbul'dan taşraya çıkacak olanlar İstanbul kadısından, taşradan İstanbul'a gelecek yolcular da bulundukları yerlerin hâkim ve naiplerinden belirli bir harç karşılığında isim, eşkâl ve durumlarını bildirir birer tezkere alacaklardı. Tezkeresiz yola çıkanlar şehir sınırlarında görevli askerlerce yakalanıp hapsedilecekti. Esasında İstanbul'dan taşraya gidecekler için bu usul o zamana kadar uygulanmaktaydı. Şimdi ise taşradan İstanbul'a gelecekleri de kapsayacak şekilde genişletiliyordu. Herkesin tezkere nizamından haberdar olması için Anadolu ve Rumeli'nin her üç kolunda görevli kadı, mutasarrıf ve muhafızlara söz konusu fermanların birer sureti gönderilmişti.

610 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 1116-1117; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 209; XII, s. 13-14.

II. Mahmud'un, tezkere nizamının uygulanmasından sorumlu memurlarından bazı özel istekleri de vardı. Buna göre, memurlar uygulama sırasında son derece dikkatli davranacak, kesinlikle taviz vermeyeceklerdi. Rumeli sahillerinden Akdeniz Boğazı'na varıncaya kadarki limanlarda tezkeresiz şahısların gemilere binmelerine veya gemilerden inmelerine kesinlikle göz yumulmayacaktı. Mürur tezkerelerini kontrol işinde istihdam olunacak memurlar gelip-giden yolculardan kesinlikle hediye veya para şeklinde bir rüşvet almayacaklardı. Nihayet ferman suretleri, sadaret tatarlarıyla memleketin dört bir yanına dağıtılmış ve yerel idarecilerden işaret olunan hususların önemini ve uygulanmalarının gerekliliğini bütün halka anlatmaları istenmişti.[611] Bunun ardından ayrıca, isyana karışanların gizlice araştırılarak ele geçirilmelerine ve cezalandırılmalarına dikkat olunması, öte yandan henüz isyanla alakası bulunmayanların da muhafaza olunmaları için bir ferman daha yayınlanmıştı. Bu fermanlarla Müslümanlardan uyanık vaziyette bulunarak gelişmelerden haberdar olmaları ve aralarına ayrılık sokmak için yayılan yalan havadislere veya sağa sola bırakılan yaftalara kesinlikle inanmamaları isteniyordu.[612]

Babıâli yönetimi Rumların ve destekçilerinin Osmanlı topraklarındaki casusluk faaliyetlerini önlemek için Rum metropolitleriyle işbirliğine gitmekten dahi çekinmemişti. Nitekim 1823 senesinde Babıâli, Filibe taraflarında ahvali meçhul kimselerin ruhban kıyafetiyle, aralarında dolaştıkları halkın zihnini bulandırma gayretinde olduklarına dair alınan duyumların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını öğrenmek için Filibe metropolitinden özel bir memur vasıtasıyla bir durum raporu talep etmişti. Metropolitten alınan cevabi yazıda ise Filibe taraflarının asayiş içinde bulunduğundan bahsediliyordu. Buna göre şehirdeki hareketlilik sadece zuhur eden şiddetli bir veba salgınından kaynaklanmıştı. Hastalık sebebiyle etrafa dağılan "Hıristiyan evlatları" birkaç gün evvel güçbela tekrar bir araya getirilmişlerdi. Ancak bu süre zarfında kimsenin kötü bir hareketi işitilmemişti. İsyanla da herhangi bir alakaları olmayan kent sakinleri, sadece kendi işleriyle meşgul

611 *BOA, C.DH, 159/7940;* 29 Cemaziyülevvel 1237/21 Şubat 1822; *103/5138;* 15 Cemaziyelâhir 1237/9 Mart 1822; *48/2373;* 16 Cemaziyelâhir 1237/10 Mart 1822; *66/3289;* 13 Cemaziyelâhir 1237/7 Mart 1822.
612 *Şânî-Zâde Târîhi,* II, s. 1075, 1095.

olmanın dışında sultan ve saltanatının sıhhat ve devamına dua etmekteydiler. Yabancı şahısların ruhban kıyafetiyle etrafta gezindikleri yönündeki haberler ise tamamıyla asılsızdı. Metropolit yine de Babıâli'den aldığı emre uygun olarak meselenin gizliden gizliye araştırılması işine giriştiğini ve öğrendiklerini de bir saniye kaybetmeden İstanbul'a bildireceğini, hazırladığı raporun sonuna iliştirmişti.[613]

II. Mahmud devrinde ülke içine düşman casuslarının sızmasını önlemeye yönelik gayretleri tetikleyen bir diğer önemli askeri-siyasi gelişme ise Mısır meselesi olmuştu. Mehmed Ali Paşa ve adamlarının merkezi idareyi zayıflatmak amacıyla Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelerinde karışıklık çıkarmaya çalışacaklarına dair İstanbul'a akseden haberler Mısırlılara karşı sürekli uyanık bulunmayı gerektiriyordu. Mesela, 20 seneden fazla bir süre Mehmed Ali'nin hizmetinde bulunan İskenderiye'nin Akva Kazası sakinlerinden Nuh isimli bir şahsın Belgrad'a geçmesi Osmanlı idarecilerini şüpheye düşürmeye yetiyordu. Başlatılan tahkikatların ardından Nuh'un, Bosnalıları Mısır idaresine meylettirmek için geldiği öğreniliyordu. Bunun üzerine Belgrad muhafızı, onun araştırılıp bulunduktan sonra İstanbul'a gönderilmesinin zamanın ve şartların bir gereği olduğuna bölge idarecilerinin dikkatini çekiyordu.[614]

1838 senesinde ise Mehmed Ali'nin Arnavutluk'u ayaklandırmaya çalışacağına dair alınan duyumlardan sonra beliren endişe, Karadeniz'de gezip dolaşan yolcular hakkında jurnal usulünün daha yoğun bir şekilde uygulanması neticesini doğurmuştu. Bu doğrultuda Dahiliye Nezareti Müşiri Felatun Bey tarafından kaleme alınarak II. Mahmud'a takdim olunan bir yazıda gelişmeler ve uygulamaya dair bazı ayrıntılara yer verilmişti. Buna göre, acayip bir şekilde kuvvetlenmek arzusuna yenik düşen Mehmed Ali'nin Halep ve havalisinde yoğun bir askeri hazırlık başlattığına dair haberler imparatorluk merkezine ulaşıyordu. Haberlerin doğruluğu henüz teyit edilmemişse de böyle bir harekete kalkışması durumunda Arnavutluk'u karıştırmaktan geri durmayacağı da tavır ve hareketlerinden anlaşılıyordu. Bu nedenle kendisine karşı teyakkuz halinde bulunmanın

613 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 955/40959-B;* 29 Zilhicce 1238/6 Eylül 1823.
614 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 495/24281-H;* 17 Cemaziyülevvel 1248/12 Ekim 1832.

faydalı olacağına kanaat getiren Felatun Bey'e göre, Mısır casus ve müfsitleri karadan değil de deniz yoluyla Arnavutluk'a sızarak karışıklık çıkarmaya çalışacaklardı. Bunu engellemenin tek yolu ise Arnavutluk sahillerinin gerek duyulan mahallerinde jurnal faaliyetlerini yoğun ve kesintisiz bir vaziyette sürdürmekti. Jurnal usulünün son derece gizli bir surette uygulanması da Osmanlı menfaatine olacaktı. Böylece, Osmanlı ülkesinde zaten uygulanmakta olan jurnal usulü zamanın ve şartların bir gereği ve devlet menfaatine olarak sahilleri de kapsayacak şekilde genişletilmiş oluyordu. Bu doğrultuda İşkodra Sancağı'nın komşu olduğu iskelelere uğrayacak kayıkların "nereden ve ne için gelip hangi semte gidecekleri, yüklerinin ne cins eşyadan ibaret olduğu, taife ve yolcularının sayı ve kimlikleri" öğrenilip jurnal varakasına kaydedilecekti. Bu usul üzere oluşturulan jurnallerin her ay düzenli olarak İstanbul'a gönderilmesi sayesinde karışıklık çıkarmak için gelmiş olanların saptanması daha kolay olacaktı. Uygulamanın hemen başlatılması için de İskenderiye kaymakamı başta olmak üzere bazı sahil idarecilerine ayrıntılı emirler yazılmıştı.[615]

Ahmed Lütfi Efendi'nin kayıtlarına göre de, 1838 senesinde Osmanlı ülkesinde bütün umumu kapsayacak şekilde jurnal tutulması usulüne karar verilmiştir. Bunun için bir veya iki nefer jurnal kâtibi ile diğer jurnal memurları tayin olunmuştur. Bu doğrultuda memleket zabitlerinin artırılmasına da önem verilmiştir. Bundan sonra muhtarlar, esnaf ve hancılar kethüdaları ile kiracıbaşılar her gün bulundukları mahallere gelip giden şahısların miktar ve nitelikleri ile büyük küçük demeden yaşanan hadiseleri kaydedecekleri günlük jurnallerini memleket zabitine teslim edeceklerdi. Zabitlerin de bağlı oldukları sancağın vali, mutasarrıf veya mütesellimine teslim edecekleri jurnaller aylık umum jurnalleri şeklinde İstanbul'a gönderilecekti.[616]

Bu tarz uygulamaları başlatmanın veya genişleterek uygulamanın yanında imparatorluk merkezi, yerel temsilcilerine düşman casuslarına karşı uyanık olmanın gerekliliğine dikkat çeken hatırlatmalarda bulunmaktan da geri durmamıştı. Mesela Sırp isyanından sonra Müslüman

615 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 382/20585-A;* 23 Zilkade 1253/18 Şubat 1838.
616 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* IV, s. 829

veya gayrimüslim olup olmadığına bakılmaksızın başıboş kimselerin Eflak tarafına geçiş yapmalarına asla izin verilmemesi hususunu, Tuna sahillerindeki yerleşim birimlerinin zabitlerine tembih etmesi için Büyükada Muhafızı Abdurrahim Paşa'ya bir emir gönderilmişti.[617] Zaten karşı istihbarat faaliyetlerini engelleyebilmenin yolu çoğu zaman imparatorluk merkezindeki yöneticilerle yerel temsilciler arasındaki iletişim ve işbirliğinden geçmekteydi. Böyle koordineli çalışmalarla düşman casuslarının etkinliğini sonlandırma noktasında önemli başarılar sağlanmıştı. Bunun dikkat çekici misallerinden biri 1814 senesinde yaşanıyordu. O yıl Bağdat Valisi Said Paşa, İranlıların casusluk faaliyetlerine karşı uyanık bulunmak gerektiği hususunda Sivas Valisi Pehlivan Paşa'yı uyarma lüzumu hissetmişti. Çünkü alınan duyumlara göre İranlılar, kendilerine çekmeyi başardıkları Kürdistan havalisindeki Osmanlı mutasarrıflarından Mehmed ve Mahmud paşalar ile onların kullanacakları casuslar vasıtasıyla bölgedeki gelişmeler hakkında bilgi toplama çabasına düşmüşlerdi. Bunun üzerine Pehlivan Paşa, İranlıların istihbarat faaliyetlerini engellemek için hemen bir dizi tedbire başvuruyordu. Bu doğrultuda İran'dan Sivas'a uzanan güzergâhta bulunan idarecilere İran casuslarına karşı uyanık olunması yönünde bir ihtarda bulunuyordu. Baban Sancağı üzerinden Sivas'a doğru ilerleyen casusların yakalanması, işte bu sayede mümkün olmuştu.[618]

1831 senesinde, Osmanlılara karşı yürütülen en kapsamlı casusluk faaliyetlerinden birini çökertme aşamasında Niğbolu Muhafızı ile Çermik Sancağı Mutasarrıfı Hüseyin Paşa arasında da benzer bir çalışma gerçekleşiyordu: Kendisinden Eflak tarafına dair bilgi toplaması istenilen Hüseyin Paşa "güya iş için" Bükreş'e bir adamını gönderiyor, onun sayesinde hem Eflaklılarca Osmanlılara karşı 50 casus tertip edildiğini öğreniyor hem de casuslara verilen mürur tezkerelerine basılacak mührün bir örneğini ele geçiriyordu. Böylece o tarz mühürlerin bulunduğu evraklarla Osmanlı idari birimleri arasında geçiş yapmak isteyecek şahısların yakalanması mümkün oluyordu. Nitekim kısa bir süre sonra Rusçuk'tan gelen "iki

617 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1038/43000*; 29 Zilhicce 1237/16 Eylül 1822.
618 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *807/37194*; 20 Zilhicce 1229/3 Aralık 1814; *807/37194-C*; 15 Recep 1229/3 Temmuz 1814.

tüysüz" Yahudi çocuğunun ellerindeki tezkerelerde söz konusu mühre tesadüf ediliyordu. Yakalanıp sorguya alındıklarında casus olmalarının yanında tüccar sınıfına mensup oldukları ve birinin Leh diğerininse Belgradlı olduğu anlaşılıyordu.[619]

Karşı casusluk faaliyetlerini engelleme yönünde yerel temsilciler tarafından ortaya konulan çabanın en çarpıcı misallerinden birine Bosna Valisi Ali Paşa imza atmıştı. Nitekim 1829 senesinde İskenderiye ve Hersek sancakları bitişiğinde bulunan ve Rus taraftarı olmalarıyla bilinen Karadağ asilerinin Bosna'daki dağlılar tarafına bir casus gönderdiklerini öğrenince onun yakalanması için tüm imkânları seferber etmelde yetinmiyor, ayrıca peşine kendi casuslarını takıyordu.[620]

Karşı istihbarat faaliyetlerini engelleme aşamasında yerel temsilcileri teşvik eden ve yönlendiren en önemli öğe ise II. Mahmud'a ait fermanlar olmuştu. Öyle ki II. Mahmud, daha önce bahsedilenlerden başka, memleketin tamamını kapsayan ve düşman casuslarına karşı yerel idareciler başta olmak üzere herkesi göreve çağıran emirler yayınlamıştı. Mesela 22 Eylül 1821 tarihli bir fermanında, düşman casuslarının faaliyetlerinden duyduğu endişeleri dile getirdikten sonra bunu engellemek için alınması gereken tedbirleri birbiri ardına sıralamıştı. Buna göre, Müslümanlar arasında kâfir casusları veya karışıklık çıkarmak isteyenler daima mevcuttu. Bunlar ortalığı karıştırmak için sürekli yalan yanlış haberler neşretmekteydi. Bunun önüne geçilmezse Müslümanlar arasında bir uyuşmazlık halinin baş göstereceği muhakkaktı. Düşmanların sürekli tetikte oldukları bir zamanda böyle uyuşmazlıkların ülkeyi nasıl bir kargaşaya sürükleyeceği ise aşikârdı. II. Mahmud mevcut vaziyet ve muhtemel tehlikelere böyle dikkat çektikten sonra yapılması gereken işlere ilişkin bir yol haritası çiziyordu: Uydurma söz söyleyenler gizli veya açık surette araştırılacak ve yakalananlar hangi zümreden olduklarına bakılmaksızın derhal cezalandırılacaktı. Bundan böyle de kimsenin sahiplenmesine veya hatırına bakılmaksızın cezaların uygulanması yönündeki gerekliliğin bir sultan emri olduğu unutulmayacaktı.[621]

619 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1308/51009-A;* 3 Zilkade 1246/15 Nisan 1831.
620 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1110/44688-D;* 17 Recep 1244/23 Ocak 1829.
621 *BOA, C.DH, 132/6599;* 24 Zilhicce 1236/22 Eylül 1821; Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," s. 66.

II. Mahmud, Rumların isyan ettiği ve bunu fırsat bilen İranlıların Erzurum'dan Osmanlı topraklarına saldırıya geçtikleri sırada "tebaasını birlik içinde ve düşman casuslarının faaliyetlerine karşı uyanık bulunmaya davet eden" benzer bir emir daha yayınlamıştı. Bu emir, II. Mahmud'un etrafındaki gelişmelerden haberdar olduğunu yansıtması açısından da ayrıca önem arz ediyordu. Ona göre, tarih boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun en büyük düşmanı olan Ruslar, savaş veya barış hali olup olmadığına bakmaksızın giriştikleri fenalıklarla yetinmemiş, şimdi de Rumları tahrik ederek bütün reayanın ayaklanmasına sebep olmuşlardı. İstanbul'daki Hıristiyan elçilerin sözde dostluk münasebetiyle Babıâli'ye Rum asiler hakkında sürekli nasihatlerde bulunmaları da Rusların Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki emellerini destekleme amacına hizmet etmekten ibaretti. Ayrıca, İranlıların o vakit bütün "ümmet-i Muhammed" aleyhine dönerek Osmanlı sınırlarına tecavüz etmeleri de Rus kışkırtmasından başka bir şey değildi. Çünkü:

> Rusların nice bilinmez kıyafette casusları olup, dürlü zeminler ile sade dilleri inandırub ifsada sa'y itdikleri gün gibi aşikâredir.

Bu belaların defedilmesinin tek yolu ise Müslümanların birbirlerine karşı besledikleri kindar ve düşmanca tavırları bir tarafa bırakarak İslam uğrunda ittifak eylemelerinden geçmektedir. II. Mahmud bu noktalara temas ettikten sonra kendisine bağlı olanlardan bazı istek ve temennilerde bulunmuştur. Buna göre, Osmanlı bürokrasisi ve ilmiyesinin en tepesinde bulunanlar, söz konusu hususlarda herhangi bir kusurun yaşanmasına sebep olacak kimselerin dünya ve ahirette pişman olacaklarını bütün Müslümanlara etraflıca anlatacaklardır. Tebaası ise devletin beka ve istikrarının yanında kendi mal, ırz ve canlarının selameti için her geçen gün artış göstereceğine inandığı bir birliktelik içinde bulunacaktır. Bu aşamada her kim fesatlık ve yalan haber kokan bir söz işitirse söyleyenin cezalandırılması için hemen Babıâli'ye ihbarda bulunmalıdır. Çünkü düşmana hizmet eden müfsit ve casusların gerçeklikle alakası olmayan haberler türetmekten, türettiklerini de herkesin duyup işiteceği şekilde yaymaya çalışmaktan bir an geri durmadık-

ları ortadadır. Bu andan itibaren öyle haberlere "kulak tutulmamak" ve onları yayanların cezalandırılmasına çalışmak herkesin sorumluluğundadır diyen sultan son olarak, işaret ettiği hususlarda yaşanması muhtemel bir hatanın da asla mazur görülmeyeceğine dikkat çekmiştir.[622]

II. Mahmud, bu izahat, uyarı ve isteklerle donatılmış fermanlarıyla, kendi devrinde karşı istihbarat faaliyetlerini engelleme adına nasıl yoğun bir çaba sarf edildiğine dair söylenecek pek fazla söz bırakmamıştır.

622 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, 795/36899.

Dördüncü Bölüm

DİPLOMASİ VE İSTİHBARAT

Diplomasi ve Osmanlılar

Ortaçağda hiçbir Avrupa ülkesinin başkentinde sürekli diplomatik temsilci olmadığı gibi yöneticiler de hariciye politikası fikrine sahip değillerdi. Daimi ve sürekli diplomasi, 15. yüzyılın ikinci yarısı ile 16. yüzyılın birinci yarısı arasında oluşmaya başladı.[1] Rönesans döneminin sonlarına doğru, İtalya Yarımadası'nda bulunan çok sayıda devletin hiç aralıksız süren savaşlarıyla başa çıkmanın bir yolu olarak, devletler arasında ilişkileri düzene bağlamanın ve diplomasinin farklı bir biçimi ortaya çıkmıştı. 1648 Vestfalya (Westphalia) Barışı yapılırken, bu yeni diplomasi yöntemi İtalya'dan Batı ve Orta Avrupa'ya, sonra da dünyanın geri kalan kısmına yayıldı. "Modern" denen bu devletler arası ilişkiler ve diplomasi tarzı, sürekli ve karşılıklıdır, karşılıklılık; diplomatik dokunulmazlık ve eşit egemenlik ilkelerine dayanır. Yani, ne kadar zayıf ya da güçlü olduğuna bakılmaksızın, uluslararası ilişkilerle ilgili konularda bir araya gelindiğinde, bütün devletler birbiriyle eşittir. Yeni diplomasinin en belirgin yanlarından biri de daimi ve dünyevi olmasının yanında bir gizliliği de gerekli kılmasıydı.[2]

İstanbul'un fethinden sonra Venedik, Avrupa devletleri arasında bir dayanışma fikrine öncülük etmeye çalışarak çeşitli başkentlere heyetler göndermiş ve daimi temsilcilikler oluşturmakta öncü bir rol oynamıştı. Milano 1455'te Cenova'da, Savoi ise 1460'ta Roma'da daimi temsilcilik açmıştı. Vatikan birçok merkeze legat (Papanın elçisi) atamıştı.[3] Venedik ise 1454 yılında İstanbul'da balyos bulundurma hakkını elde etmişti.[4] 15.ve

1 Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü," s. 45.
2 J.C. Hurewitz, "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteeenth Century," *Belleten*, C.XXV, S. 99, 1961, s. 455; Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, s. 129; A.Nuri Yurdusev, "The Ottoman Attitude toward Diplomacy," *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?* Ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke,Palgrave, 2004, s. 10-11.
3 Kırlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, s. 79-80.
4 M. Cavid Baysun, "Balyos," *MEB.İA*, C.II, Eskişehir 1997, s. 293; Balyoslar'ın İstanbul'daki faaliyetleri için bkz. Mahmut Şakiroğlu, "Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki Temsilcileri: Balyoslar, Çalışma ve Etkinlikleri, *Tarih ve Toplum*, s. 59, Kasım 1988, s. 44-48.

16. yüzyıllarda kurulmaya başlanan bu sürekli elçilikler, İtalyan kent devletlerinin uyguladıkları model doğrultusunda konsolosluk tipi örgütlenmeler olarak ortaya çıkmıştı.[5] Böylece, Avrupa devletlerinin büyük bir çoğunluğu 15. yüzyıldan başlamak üzere "sürekli" diplomasi uygulamasına geçerek Osmanlı başkentinde daimi elçiler veya maslahatgüzarlar bulundurmaya başladıkları halde[6] Osmanlılar, 18. yüzyılın sonlarına değin tek taraflı diplomasi yöntemini uygulamada diretmişlerdi. Elçilerin Osmanlı istihbaratı içindeki etkinliklerinden bahsederken daimi elçiliklerin, imparatorluğun kuruluşundan yaklaşık beş yüzyıl sonra faaliyete geçirilmelerinin, ayrıca II. Mahmud devrindeki kapanış ve yeniden açılışlarının nedenleri üzerinde durulduğundan burada sadece Osmanlı diplomasisinin geçirdiği evrime ve özellikle II. Mahmud devrinde kazandığı öneme ana hatlarıyla değinilecektir.

Osmanlı yöneticilerinin 18. yüzyılın sonlarına kadar tek taraflı diplomasiyi benimsemelerini, her şeyden evvel imparatorluğun istila devrindeki ihtişamından ve kendisine yettiği görülen siyasetinden kuvvet alan eski bir göreneğe bağlamak mümkündür.[7] Çünkü Osmanlılar böylesi bir diplomasi yürütmeyi üstünlüklerinin başlıca göstergesi olarak kabul etmişlerdi. Batının desteğini sağlama ya da görüş ve düşüncelerini öğrenme gibi kaygıları olmadığından Avrupa devletleri nezdinde sürekli temsilciler bulundurma gereğini de duymuyorlardı.[8] İmparatorluğun kudretli devirlerinde bu anlayış bir mahzur teşkil etmemişti. Askeri kuvvete daya-

5 Kınlı, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, s. 80.

6 Venedikliler 1454'ten, Polonya 1475'ten, Rusya 1497'den, Fransa 1525 (1535?)'ten, Avusturya 1528'ten, İngiltere 1583'ten, Hollanda 1612'den, Prusya 1761'den itibaren İstanbul'da daimî elçi bulundurmaya başlamışlardır. Bkz. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 14, n.2; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 268-270; Kemal Girgin, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yay., Ankara 1994, s. 37-42; Groot, *The Netherlands and Turkey: Four hundred years of political, economical, social and cultural Relations (Selected Essays)*, s. 70.

7 Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 14.

8 J.C.Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System," *The Middle East Journal*, Cilt IV, No:2 Bahar 1961, s. 146; Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusug Agah Efendi," s. 393-394. Osmanlıların bu davranışında Avrupa'yı bir Dar-ül Harb olarak görmelerinin en belirleyici olgu olduğundan bahsedilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Dar-ül İslam/Dar-ül Harb anlayışından Avrupa devletler sistemine geçiş sürecinin kısa bir öyküsü için bkz. Thomas Naff, "The Ottoman Empire and the European States System," s. 144 vd.

nan Osmanlı sultanları, memleketin geniş kaynakları sayesinde başka bir devletin yardımına ihtiyaç duymadan iradesini düşmanlarına kabul ettirebiliyordu. Bu devirlerde Hıristiyan hükümdarların, İstanbul'da ikamet etmek üzere elçi göndermeleri sultanlarca bir saygı göstergesi sayılıyordu. Sultanlar ve sadrazamlar küçümsedikleri elçilere çok kere hakaret bile etmişlerdi.[9]

Ancak imparatorluğun zamanla gerilemesi bu tabloyu büsbütün değiştirdi. Nitekim 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yabancı ülkelerle kurulan diplomatik ilişkilerin niteliğinde büyük bir değişim yaşandı. Osmanlı istihbaratı adına bir farklılaşma devresine geçildiğinin önemli işaretlerinden biri olduğuna dikkat çekilen Karlofça ve hemen arkasından imzalanan Pasarofça antlaşmaları, Osmanlı kudretinin Batı karşısında bir zaaf içine girdiğinin önemli alametleri olmuştu. Zira o yıllarda Batıyı tanıma arzu ve niyeti Babıâli yönetiminde daha belirgin bir hal aldı. Bu hedefe ulaşmanın en sağlıklı yolu olarak Avrupa'ya elçilik heyetlerinin gönderilmesi fikri benimsendi. Öyle ki 18. yüzyılın sonlarına doğru kurulacak olan daimi elçiliklerin ilk örnekleri daha Lale Devri'nde ortaya çıkıyordu. Nitekim Avrupa ahvaline vakıf olmak için büyük devlet merkezlerine geçici elçi gönderilmesi uygulaması 1720 senesinde Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'ya gönderilmesiyle başlıyordu.

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, özellikle Fransız İhtilaliyle ortaya çıkan düşünce akımları ve ardından gelen savaşlarla Avrupa güçler dengesi bozulmuştu. Babıâli ise artık düşman devletlere tek başına karşı koyacak güçte değildi. Bu şartlar altında, İslam hukukunun hükümlerine rağmen Hıristiyan devletlerden yardım istemek ve bir denge politikası izlemek zorundaydı. Bunun yolu da devletler arası diplomasi usullerine uymaktan, Avrupa devletler dengesinde yaşanan değişmeleri yakından takip ederek bunlardan faydalanmayı bilmekten geçiyordu. Bunun bilincine varan III. Selim, imparatorluğunun zaafı ve

9 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 11; Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 59; A.Nuri Yurdusev, Osmanlılarca modern diplomasiye olumsuz yaklaşılmasının sebeplerini maddeler halinde sıralamıştır. Bkz. Yurdusev, "The Ottoman Attitude toward Diplomacy," s. 6.

siyasi cereyanların da kuvvetli bir şekil alması üzerine 1793 senesinde büyük devletler nezdine birer elçi göndererek sürekli diplomasiye geçişi başlatmıştı.[10]

İlk elçilerden beklenen faydaların sağlanamaması ve Yunan İsyanından sonra yaşanan gelişmeler II. Mahmud'un 1821 gibi erken bir tarihte daimi elçilikleri kapatması neticesini doğuracaktı. Fakat II. Mahmud gibi, daimi elçiliklerin gerek Batı uygarlığına açılan pencereler olarak toplumsal, gerekse siyasal anlamdaki yararlarını bilen bir sultanın, sürekli diplomasiden vazgeçmesi ve geleneksel "ad hoc" uygulamalara dönmesi pek olası değildi. Zaten 1821-1834 yılları arasındaki dönemde ortaya çıkan gelişmeler sürekli diplomasiye, bu kez hiç kesintiye uğramadan dönülmesinin yolunu açıyordu.[11] Zira Avrupa'nın büyük güçlerinin 1827 yılında Navarin'de Osmanlı donanmasını yakarak Yunan isyanına -Osmanlı İmparatorluğu aleyhine- müdahale etmeleri, Babıâli'yi söz konusu ülkelerle karşı karşıya bırakmıştı.[12]

Navarin'deki askeri müdahaleye rağmen İngiltere ve Fransa'yla bir savaşa girilmediyse de bir yıl sonra Osmanlı-Rus Harbi başladı. Osmanlıların ağır yenilgisiyle sonuçlanan savaş 1829 senesinde Edirne'de imzalanan barış antlaşmasıyla sona erdi.[13] Bu antlaşmayla Osmanlı egemenliğindeki bir ülke ilk defa Batılı büyük güçlerin yardımıyla bağımsızlığını kazanmış oldu. Batılı ülkelerin Yunan isyanını desteklemeleri Osmanlı yöneticilerinde derin bir hayal kırıklığı yarattı ve onlara güvensizliği daha da artırdı. Üstelik Babıâli'nin Avrupalı güçler arasında geleneksel olarak kendisine en

10 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 166-167; Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 11. Osmanlı elçileri ve bunların faaliyetleri hakkında geniş bilgi için ayrıca bkz. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*; Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," s. 295-315; Shaw, *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, s. 249-263; Yalçınkaya, "Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusug Agah Efendi," s. 385-434.

11 Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, s. 382.

12 Batılı ülkelerin Yunan isyanındaki politikaları ve isyanın gelişimi için bkz. Hüner Tuncer, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, Ümit Yay., Ankara 1996, s. 60-76; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 73-95.

13 Osmanlı-Rus Harbinin seyri ve Edirne Antlaşması için bkz. Bıtıs, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması," s. 703-720; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, I, TTK Yay., Ankara 1953, s. 279-286.

yakın bulduğu Fransa da, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı bir devlet olan Cezayir'i 1830'da işgal etmişti.[14]

Kısacası imparatorluğun hayatta kalmasının yalnızca askeri gücüne değil, uzun vadede Avrupalı büyük güçlerle olan diplomatik ilişkileri yoluyla hedeflerine etkili bir şekilde ulaşma kabiliyetine de bağlı olduğu yönünde 18. yüzyılın sonunda oluşan kanaat II. Mahmud devrinde söz konusu gelişmelerle daha da belirgin bir hal almıştı. C.Findley'in kaydettiği üzere Uriel Heyd, Osmanlı yöneticilerinin bu gerçeğin farkına varmalarının tarihi olarak 1829'u işaret etmiş ve bunu Edirne Antlaşmasının neticelerinden biri olarak yorumlamıştır. Ayrıca 1830'larda Mısır Valisi Mehmed Ali ile olan ve gücün gerçekten kimde olduğunu gösteren iki feci deneme de Osmanlılara diplomasinin ne kadar önemli olduğunu kavrama noktasında epey yardımcı olmuştur.[15] Mehmed Ali Paşa'nın emriyle harekete geçen oğlu İbrahim Paşa'nın kazandığı zaferlerden sonra İstanbul'a girerek saltanatını sona erdirmesini engelleyemeyeceğini anlayan II. Mahmud, mecburen dış destek aramaya başlıyor ve o destek Rusya ile Avusturya'dan geliyordu. Böylece sorun bir anda uluslararası bir boyut kazanıyordu. Mısır ordusunun İstanbul'a yürümesinin Avrupalı büyük güçlerin çabalarıyla önlenebilmesi, Babıâli'nin diplomasinin ne kadar önemli olduğunu bir kez daha anlamasını sağlıyordu. Üstelik Batı müdahalesi Yunan İsyanındakinin tersine, bu kez Babıâli lehine sonuçlanmıştı. Bu gelişme, Avrupa diplomasisine duyulan güvensizliğin bir ölçüde de olsa azalmasını sağlıyordu.[16]

İmparatorluk sınırları içinde ise Yeniçeri ocağının, aynı zamanda muhalefetin en önemli unsur ve destekçilerinden birinin tasfiye edilmesiyle birlikte artık II. Mahmud bütün dikkatini Batıdaki gelişmelere çeviriyor, güçlü bir iktidarla Osmanlı modernleşmesini mümkün kılacak hamlelerine başlıyordu. Bu şekilde gelişen sürecin sonunda ise elbette Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya açılan pencerelerinden biri olan daimi elçiliklerin yeniden tesisi söz konusu oluyordu. Zaten Mustafa Reşid ve II. Mah-

14 Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 124.

15 Findley, *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, s. 53.

16 Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi," s. 59; Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, s. 383; Sürekli diplomasinin kesintiye uğrama sebepleri ile ilgili geniş bilgi için ayrıca bkz. s. 363.

mud, Batı kamuoyunu kazanmadıkça Türkler hakkındaki yanlış kanaatleri değiştirmenin kolay olmadığını da anlamış bulunuyorlardı.[17]

Bütün bu şartlar altında ve 1834 senesinde daimi elçilikler yeniden kurulmuştu. Bu teşebbüs; III. Selim'in yaklaşık 40 yıl önce giriştiğinden daha sağlamdı ve bugüne kadar aralıksız sürmüştü.[18] II. Mahmud ayrıca 11 Mart 1836'da yayınladığı bir hatt-ı hümayunla reisülküttaplığı da Hariciye Nezareti'ne dönüştürüyordu.[19] Tercüme Odası'ndan sonra Hariciye Nezareti'nin kurulmasıyla artık Osmanlı diplomasi teşkilatı, gerek nitelikli insan kaynağı gerek daha tutarlı ve etkili bir dış politika izlenebilmesi açısından çok daha sağlam temellere oturmuştu. Hariciye Nezareti, kuruluşundan kısa bir süre sonra Avrupa tarzı diplomasinin Osmanlı İmparatorluğu'nda benimsenmesini de sağlıyordu. Nitekim Osmanlı diplomasisi, 19. yüzyılın sonlarına doğru hem kurumsal hem de üslup boyutunda Avrupa'daki muadilleriyle büyük oranda benzeşir bir hale gelmişti. Bunun içindir ki Hariciye Nezareti'nin kurulum ve gelişimi Osmanlı diplomasisinin modernleşmesi açısından bir milat niteliği taşımaktadır.[20]

Diplomatik Bilgi Kanalları

Görüldüğü gibi, diplomasi 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu için önceki dönemlere nazaran çok daha önemli bir hal almıştı. Avrupa'nın büyük devletleriyle karşılaştırıldığında imparatorluğun güçsüzlüğü nedeniyle toprak ve çıkarlarının korunması silahlı güçlerin kullanımından çok, diplomasi ve uzlaşma arayışlarına bağımlı bir hale gelmişti. Artık II. Mahmud ve bürokratları için diplomasinin ihtiva ettiği anlam; imparatorluğu parçalanmaktan kurtarmak için Avrupalı güçleri destek olmaya ikna edebilecek bir savunma silahıydı.[21]

17 Enver Ziya Karal, "Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda Batı'nın Etkisi," *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 75.
18 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 65.
19 Hariciye Nezareti'nin kuruluşu için bkz. Carter V.Findley, "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt I, No:4, 1970, s. 334-357; İsmail Soysal, "Umûr-ı Hariciye Nezâreti'nin Kurulması (1836)," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 72-73.
20 Erdem, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, s. 391-392.
21 Roderic H. Davison, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernizasyonu," *OTAM*, C.XI, Çev. Durdu Mehmet Burak, Ankara 2000, s. 849-850.

Hasımlarını savaş alanında alt edemeyen Babıâli, bundan sonra onlarla diplomasi ve müzakereler yoluyla uğraşmayı öğrenmek zorundaydı. Bunu başarabilmek de kendisine ince ve esnek diplomatik manevra yapabilme imkânı sağlayacak istihbari bilgi kanallarına sahip olmaktan geçiyordu. Fakat imparatorluğu idare edenler; tercüme odasında yetişmiş, Avrupa dillerini ve diplomasinin inceliklerini bilen diplomatlarla II. Mahmud'un 1834 senesinde daimi elçilikleri (bu kez) daimi surette oluşturmasına kadar dış siyaset sahasında güven ve süreklilik arz eden bilgi kanallarına hiçbir zaman sahip olmamışlardı. Bu anlatımdan Osmanlıların çevrelerindeki gelişmeleri izleme lüzumu duymadıkları gibi bir yargıya varmamak gerekiyor. El-Haj'ın belirttiği gibi, Osmanlı eliti her dönemde Avrupa'yla bir şekilde ilişki içinde olmuştur ve hiçbir zaman yeni fikirlerin alışverişini engelleyen bir "demir perde" söz konusu olmamıştır.[22]

Gerçekten imparatorluğun en güçlü olduğu devirlerde dahi hem çevre ülkelerdeki siyasal gelişmeleri izlemek, hem de teknolojik gelişmelerden haberdar olmak –mümkünse bu gelişmeleri Osmanlı bünyesine katmak– için Osmanlı yöneticileri hep yoğun bir çabanın içinde olmuşlardı. Bu çabalar doğrultusunda ilk zamanlarda yararlanılan esas bilgi kaynakları imparatorluğa bağlı ya da haraca dayalı ülkelerden gelen raporlar olmuştu.[23] Kuzeyde Kırım hanları, Batıda özellikle Eflak ve Boğdan voyvodaları, Osmanlı hâkimiyetini tanıyan Raguza ile Erdel krallığı Avrupa ahvalinden İstanbul'u "şöyle böyle" haberdar ediyorlardı. Bir de ticaret maksadıyla Avrupa'da bulunan bazı tacirler, Osmanlılar ile komşu devletlerin maksatlarını gönderdikleri şifreli yazı ve resimlerle İstanbul'a iletiyorlardı.[24] Ayrıca Avrupa'nın çeşitli kentlerinde açılan ve görev bölgelerindeki gelişmelerden hükümet merkezini gizlice bilgilendirmeleri istenen Osmanlı konsolosluk-

22 Rifa'at Ali Abou El-Haj, "Ottoman Diplomacy At Karlowitz," *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 87, No.4, 1967, s. 498-499, 512; Rifa'at Ali Abou El-Haj, *Formation of the Modern State-The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Syracuse University Press, NewYork 2005, s. 68.

23 Arı, "*Early Ottoman Diplomacy*," s. 45; Biegman, "Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive At Dubrovnik)," s. 237-249; Dedijer, "Ragusa Intelligence and Security (1301-1806): A Model for the Twenty-First Century?," s. 101-114; Roberts, "Intelligence and Security in the Ottoman Empire in the Time of Murad IV," s. 23.

24 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar," *Belleten*, C.XIII, S. 51, 1949, s. 581, n.2.

larında da diplomatik sahada bilgi aktarımına ilişkin kimi kıvılcımlanmalar olmuştu, fakat onların esaslı teşkilatlanma ve çalışmaları ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren mümkün olabilmişti.[25]

II. Mahmud döneminde bunlardan sadece Eflak ve Boğdan voyvodaları Osmanlı istihbaratı içindeki aktifliklerini muhafaza etmişlerdi. T.Naff'a göre, voyvodalar merkez ve Batı Avrupa başkentlerindeki ajanlarının gönderdikleri çoğunlukla hatalı ve gözden geçirilmemiş raporlarını İstanbul'a iletmişlerdi. Onlar tecrit edildiğinde ise tercümanlar ve taraflılıklarına rağmen İstanbul'daki yabancı elçilerce sağlanan ve çoğu zaman faydalı olan bir ikinci kaynaktan sağlanan haberlere inanmak zorunda kalınmıştı.[26] Yabancı elçiler, bazen resmi veya gayri resmi yazıyla, bazen tercümanları vasıtasıyla, bazen de Türkçe bilenleri bizzat gelerek; devletlerinin rakipleri, aynı zamanda da Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanları olan ülkeler aleyhinde öğrendikleri bilgileri Babıâli'yle paylaşmaktan geri durmamışlardı. Haber toplama faaliyetleri zaten tartışmalı olan divan tercümanları ise yabancı elçilerin tercümanlarıyla daimi surette temasta bulunurlar,[27] öğrendiklerini bazen Babıâli'ye, ama çoğu zaman öğrendikleriyle birlikte Osmanlıların dış politikasına dair halihazırda bildiklerini, casusluk etmekte oldukları devletin temsilcilerine naklederlerdi. N.Berkes, tercümanların Avrupa diplomasisi hakkındaki bilgilerinin Osmanlı "hariciye"sini aydınlatacak değerde olmadığını iddia etmiştir. İddiasını da İngiliz elçi Spencer Smith'in "Osmanlı hükümeti, zamanın Avrupa devletleri arasında haber alma örgütü en kötü olanıdır" yönündeki yargısıyla desteklemiştir.[28] Ancak II. Mahmud devrinde veya daha öncesinde Osmanlı diplomasisinin sadece tercümanların hizmet ettikleri elçilerin ağız veya ofislerinden kopardıkları birkaç bilgiyle şekillenmediği, bu doğrultuda her türlü bilgi kaynağından karşılaştırmalı surette yararlanmaya çalışıldığı şimdiye kadar çeşitli vesilelerle ortaya konulmuştu. Bundan sonraki kısımda da Osmanlı istihbara-

25 Gökbilgin, "Konsolos," s. 839-840.

26 Naff, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," s. 302-303.

27 Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu...*, s. 9-10; Karal, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları*, s. 155; Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s. 9-10.

28 Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 123.

tının diplomatik bilgiye ulaşmak için hemen her kaynaktan istifade etme eğiliminde olduğu görülecektir.

II. Mahmud devrinde, bir süreklilik arz etmese de geçici elçiler; gönderildikleri ülke hakkında edindikleri bilgileri, döndüklerinde hazırladıkları raporlarla sultan ve sadrazama sunmaya devam etmişlerdi.[29] Ticaret maksadıyla Avrupa'da bulunan Osmanlı tacirleri de gördükleri vakaları ve duydukları havadisleri hükümete rapor etme gayretlerini sürdürmüşlerdi.[30] İlk daimi elçilerin faaliyetlerine son verildiğinde yerlerine ikame olunan maslahatgüzarlar ise II. Mahmud saltanatının sonlarına kadar Osmanlılara diplomatik hamle sağlayabilecek bilgiler aktarmak için her fırsatı değerlendirmişlerdi. Bir de Osmanlı hudutlarında bulunan Müslüman yöneticiler çoğu zaman askeri meselelerle sınırlı kalsa da casuslar aracılığıyla komşu ülkeler hakkında istihbarat çalışmaları yürütmekten geri durmamışlardı. 1834 senesinde yeniden faaliyete geçirilen daimi elçiler de eklendiğinde II. Mahmud devri diplomatik bilgi kanalları sıralanmış oluyor.

İstihbarat Çalışmaları

Şimdi II. Mahmud ve bürokratlarının söz konusu bilgi kanalları yardımıyla etraflarındaki dünyada olup biten gelişmeleri takip etme, askeri güçten bir hayli düşmüş olan imparatorluklarını, dış siyasanın seyrine göre girişilecek diplomatik manevralarla daha büyük hasarlara uğratmadan haleflerine devretme çabalarında istihbarat faaliyetlerinden ne ölçüde istifade ettiklerine değinilecektir.

Bükreş Barışı ve Koalisyon Savaşları

II. Mahmud tahta çıktığında, Ruslarla mazisi 1806 senesine kadar giden savaş devam ediyordu. Avrupa'da ise Osmanlıları oldukça yakından ilgilendiren ve daha evvel benzeri görülmemiş gelişmeler yaşanıyordu. Fransa yönetimine imparator unvanıyla tekel koyan Napolyon'un Avrupa haritasını sil baştan çizdiği askeri-siyasi faaliyetlerine engel olmak için

29 Woods, "Turco-Iranica I: An Otoman Intelligence Report on Late Fifteenth/Ninth Century Iranian Foreign Relations," s. 1-9.
30 Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar," s. 581, n.2.

Avrupa devletlerinin ortak bir cephe oluşturmaları neticesinde başlayan Koalisyon Savaşları (1792-1815) amansız bir şekilde sürüyordu. Taraflar, Osmanlı İmparatorluğu'nu da harbin içine çekmek veya rakipleri aleyhine dışarıda tutmak için yoğun bir çaba sarf etmekteydiler.

II. Mahmud ise Fransızların müttefiki olan Ruslarla devam eden savaşı, aracılığına inanılan Napolyon'un yardımıyla bir an evvel bitirip Avrupa devletlerinin öyle birbirine düştüğü sırada, imparatorluğunu mücadelelerin olabildiğince dışında tutarak, kötü gidişata bir son vermek için zihninde tasarladığı hamleleri gerçekleştirmek niyetindeydi. Bunu başarabilmek de gelişmeleri dikkatli bir şekilde takip ederek duruma hâkim olmaya, dolayısıyla sağlam, sağlıklı ve sürekli bir istihbarat edinimine bağlıydı. Eflak-Boğdan voyvodaları başta olmak üzere, düşmanın düşmanı olan devletler ve onların İstanbul elçileri, tercümanlar, Viyana maslahatgüzarı Mavroyani ve II. Mahmud'un cülusunda yurtdışında bulunan tek daimi elçi Muhib Efendi kanalıyla sağlanan istihbarat o kaotik ortamda Osmanlı dış siyasetin şekillendirilmesine (sınırlı da olsa) belirli bir katkı sağlamıştı. Mesela II. Mahmud'un tahta geçişinden yaklaşık bir ay sonra Boğdan voyvodasından Babıâli'ye ulaşan ve Viyana'daki havadis-nüvisin sağladığı bilgilerle hazırlandığı belirtilen bir istihbarat raporu Avrupa devletleri arasında yaşanan gelişmelerin seyrine ilişkin önemli bilgiler içeriyordu. Buna göre, Finlandiya Körfezi'nin Petersburg'a yakın olan bir sahilinde İngiliz ve İsveç donanmaları birçoğunu batırdıkları, kalanlarını da ele geçirdikleri Rus donanmasına karşı büyük bir zafer kazanmışlardı. Zaferden sonra da Fransa'nın ittifakından ayırmak istedikleri Rusya'ya karadan ve denizden baskı uygulamaya başlamışlardı.[31]

Ruslarla harp hali devam ederken öyle bir istihbarata ulaşılması Babıâli bürokratlarını ziyadesiyle memnun etmiş olmalıdır. Ancak kısa bir süre sonra Eflak voyvodasından alınan bir istihbarat İstanbul'da büsbütün endişeye sebep oluyordu. Çünkü voyvoda, Fransa ile Rusya arasında imzalanan ve Rusya'nın Eflak-Boğdan eyaletleri üzerinde egemenlik kurmasını onaylayan Erfurt Antlaşması'nın[32] (12 Ekim 1808) metnini bir havadis-

31 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun*, 1153/45756; 5 Recep 1223/27 Ağustos 1808.
32 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 70, 75; Süslü, "Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri, 1807-1812," s. 765 vd.; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 61; Karal, "Mahmud II," s. 166.

nüvisi vasıtasıyla temin etmişti ve şimdi, özetlediği metni maddeler halinde Babıâli'ye takdim ediyordu: İlk madde, Fransızların İspanya ve Portekiz'de, Rusların da Finlandiya'da karşılaştıkları sorunlarla ilgilidir. İkinci ve üçüncü maddeler Osmanlılarla Rusya arasında bir barış sağlamaya ilişkindir. Bunun için Fransa ve Rusya tarafından Babıâli'ye baskı uygulanacaktır. Dördüncü madde ise Rusya'nın İsveç'e uygulamakta olduğu baskıya ilişkindir. Bu maddeyle Ruslar, Fransa'nın da onayını aldıktan sonra işgallerinde bulunan Finlandiya'nın İsveç'e iade edilmeyeceğini resmen ilan etmişlerdir.[33] Eflak voyvodasının bu gizli antlaşma metnine ulaşması, II. Mahmud devri Osmanlı istihbaratının diplomatik sahadaki ilk başarısı olarak kabul edilebilir. Bu istihbarat çalışmasının, Osmanlı yöneticilerinin o güne kadar güvendikleri Napolyon karşısındaki aymazlıklarından sıyrılmalarını sağlaması ise ayrıca önemlidir. Cevdet Paşa'nın "Tilsit ve Erfurt görüşmelerinin içeriğini İngilizlerin Babıâli'ye servis etmelerinden dolayı Napolyon'un çok gücendiğini"[34] kaydetmiş olması da voyvodanın istihbarat çalışmasının gizlilik, öncelik ve önemlilik gibi niteliklerinin daha belirgin bir görüntü kazanmasını sağlıyor.

Eflak voyvodası, o sıralar Avrupa kıtasında yaşanmakta olan bazı gelişmelere ilişkin edindiği bilgileri de Erfurt Antlaşması'nın maddeleri üzerinden Babıâli yöneticileri için yorumlamış ve ileride yaşanması muhtemel hadiseler hakkında bazı çıkarımlarda bulunmuştu: Napolyon, işgal ettiği İspanya ve Portekiz'de yaşanan karışıklıkların önünü kısa bir süre içinde alabileceğine inanmaktadır. Ancak bu o kadar kolay değildir. Çünkü söz konusu ülkelerin halkları Fransa'ya karşı açıkça cephe almışlardı. İngilizler de muhalif grupları sürekli desteklemekteydi.[35] Nitekim o ana kadar İspanya ve Portekiz'e 50 binden fazla asker ile çok sayıda top ve mühimmat göndermişlerdi. Bunun üzerine Napolyon da, İtalya ve Almanya'daki mevcut birlikleriyle yeni askerlerden oluşan 200 bin kişilik bir orduyu İspanya ve Portekiz'e göndermeye başlamıştı. Ayrıca Fransız işgaline uğrayan ülkelerin hem savunulması hem

33 *BOA, C.HR*, 49/2444; 23 Ramazan 1223/12 Kasım 1808.
34 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 203.
35 Cevdet Paşa'nın kaydettiği üzere, İngilizler "Ne duruyorsunuz, tam fırsatıdır, Napolyon'un sonu yaklaştı, çünkü İspanyollar milletçe ona karşı ayaklandı" yönündeki beyanatlarıyla diğer milletleri de Fransızlar aleyhine tahrik ve teşvik etmekteydiler. Bkz. *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 71.

de ihtilallerden arındırılması için daha fazla askere ihtiyaç duyulduğunu fark ettiğinden ordunun mevcudiyetini 300 bine[36] çıkarma çabasına düşmüştü. Ruslara gelince, artık ülkelerinin bir parçası olduğunu resmen ilan ettikleri İsveç Finlandiya'sındaki kominyonda kendilerine karşı koyan İsveç askerlerini geri püskürterek, bölgeyi dört bir yandan koruma altına almak gayesindedirler. Bunun için askeri hazırlıklarını tamamlamaya hız vermişlerdir ve kışın üzerlerine saldırmak suretiyle İsveç'i barışa zorlayacaklardır. Ancak voyvodaya göre, o kadar çok sıkıntının yanında bir de İngiltere gibi büyük bir düşmanla uğraşıyorlarken Fransa ve Rusya'nın enerjilerinin sarfına sebep olacak başka işlerle meşgul olmaları pek ihtimal dahilinde değildir. Üstelik gelişmelerin ne istikamette seyredeceğinin bilinmediği bir zamanda Rusların Osmanlılarla yeniden harbe tutuşmaları onların finansörlüğünü üstlenen Fransa'nın hiç hoşuna gitmeyecektir. Hatta Rusya'ya yardım elini uzatmaması dahi mümkündür. Dolayısıyla Avrupa kıtasında yeni bir harbin hortlamasını hiçbir devletin göze alamadığı ve herkesin huzurun yeniden tesisine çalıştığı bir sırada Fransa ve Rusya liderleri de barışa yanaşacaklardır.[37]

Ancak Avrupa kıtasında kısa bir süre sonra yaşananlar; voyvodanın politik gelişmeleri yorumlamakta yanıldığını gösterecektir. Çünkü 9 Temmuz 1809'da Wagram'da Avusturya ile Fransa arasında bir savaş başlıyordu. Bu savaş sırasında Çar Aleksandr müttefiki Napolyon'a ihanet ediyor, Avusturya'ya karşı herhangi bir saldırı hareketinde bulunmayacağını gizlice Viyana'ya bildiriyordu. Oysa Tilsit ve Erfurt antlaşmalarına göre bir Avusturya-Fransa Savaşında Napolyon'u desteklemesi gerekiyordu.[38] Bu görüntü altında, voyvodanın Avrupa'da yeni bir harbin hortlamasının pek mümkün olmadığı yönündeki önsezisi boşa çıkmış oluyordu. Avrupa'nın umumî atmosferinden yola çıkarak Rusların Osmanlı harbine geri dönmelerinin söz konusu olamayacağına ilişkin değerlendirmesinin bir tutarsızlıktan ibaret olduğu ise Rus ordusunun Erfurt görüşmelerinden hemen sonra yeniden Osmanlılar üzerine harekete geçmesiyle gün yüzü-

36 Cevdet Paşa da aynı rakamlardan bahsediyor: "Napolyon bir muharebe anında derhal harbe sevk edilecek 300 bin askeri hazır ettiği gibi 200 bin kadar da ihtiyat birliği tertip etmiştir." Bkz. *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 79.
37 *BOA, C.HR, 49/2444;* 23 Ramazan 1223/12 Kasım 1808.
38 Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 69.

ne çıkıyordu. Değerlendirmeleri dışarıda tutulacak olursa Eflak voyvodası esasında Erfurt görüşmelerinde alınan kararlara ilişkin metni ele geçirerek ve Napolyon gerçeğinin anlaşılmasını sağlayarak önemli bir istihbarat çalışmasına imza atmıştı. Erfurt görüşmelerinin akıbetinin ne olduğu hakkında Avusturya'nın içine düştüğü güç duruma dair Cevdet Paşa'nın yazdıkları dikkate alınınca voyvodanın başarısını anlamak daha kolay oluyor. Şöyle ki, Fransa ve Rusya ile dost geçinen devlet yöneticilerinden kimisi bizzat kimisi de özel temsilcileri vasıtasıyla görüşmelere katılmışlardı.[39] Ancak Avusturya imparatoru, Fransa ile aralarındaki düşmanlık nedeniyle görüşmelere davet edilmemişti. O da görüşmelerin içeriği hakkında bilgi sahibi olmak için özel bir memurunu Erfurt'a göndermişti. Ancak büyük bir gizlilik içinde gerçekleşmesi nedeniyle görüşmelere dair bilgi edinmek mümkün olamamıştı. Bu nedenle Avusturya imparatoru telaşa kapılıyor ve hemen harp hazırlıklarını hızlandırıyordu. Bir taraftan da "Erfurt'ta Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama fikrinin benimsendiği" yönünde söylentiler türeterek Babıâli'yi Fransa'ya karşı İngiltere ile bir ittifaka teşvik ediyordu.[40]

Voyvodadan ve İngilizlerden alınan istihbarat olmasaydı muhtemelen İstanbul'da da benzer bir telaş yaşanacaktı. Veya Muhib Efendi'nin Paris'ten Erfurt görüşmelerine dair gönderdiği bilgilere itimat edilseydi Babıâli mutlaka yanılgıya düşecekti. Çünkü o, çok fazla çabaya gerek duymadan ve herhangi bir diplomatın başvuracağı resmi bir yolla, Napolyon'un Fransa'ya dönmesinden hemen sonra Fransa Dışişleri Bakanı Champagny ile görüşüyor ve ona Erfurt'ta Osmanlı-Rusya barışına dair ne tür bir karara varıldığını soruyordu. Haliyle tahmin edilmesi kolay bir cevap alıyordu: Napolyon'un sergilediği yoğun çabaya rağmen Çar Aleksandr'ın Eflak ve Boğdan'ı terk etmeye yanaşmaması, Osmanlı-Rus barışını tesis etme adına somut adımlar atılamamasına neden olmuştu.[41]

Görüldüğü üzere, ilk daimi elçilerin sonuncusu olan Muhip Efendi, istihbarat sahasında en son başvurulacak bir kaynağa, Osmanlıların düşmanının müttefikine başvuruyordu. Böyle olunca da Fransız bakandan,

39 Napolyon ve Aleksandr, Erfurt'a gelen 4 kral ve 34 prens ile görüşmüştür. Bkz. *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 72.

40 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 77.

41 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 80.

Napolyon'un Eflak ve Boğdan'ın Ruslara bırakılmasına onay verdiğini hiç gündeme getirmeyen ve barış zemininin oluşturulamamasının tek sebebi olarak çarın inatçı tavrını gösteren bir cevap almıştı. Peki, Napolyon neden Osmanlılara karşı ikiyüzlü bir tavır sergiliyordu ve bunu sürekli gizli tutma çabasındaydı? Bu soruların cevabı birdir ve en kısa şekli yine Cevdet Paşa'da mevcuttur: Gayesi, Osmanlıları ürkütüp İngiltere'nin kucağına düşürmekten kaçınmaktır.[42]

Napolyon ve bürokratları, eski usul diplomatların sonuncusu olan Muhib Efendi yoluyla Osmanlıları oyalama planlarını başarıyla devam ettirdiklerini düşünürlerken Babıâli, Fransız ihanetinin belgeleri İstanbul'a ulaştığı andan itibaren İngiltere ile kurulacak ittifakın esaslarını müzakereye başlamıştı. II. Mahmud da artık, Rus barışının Fransızların arabuluculuğu ile değil, Rusya'nın Romen prensliklerinden feragat etme taleplerini kabul etmek zorunda kalmadan İngiltere'nin yardımıyla sağlanacağına inanmıştı. Bu gelişmeler neticesinde, 1808 yılının sonunda Çanakkale Boğazı'na gelen İngiliz Elçisi Robert Adair ile görüşmeler başlıyordu. Nihayetinde iki devlet arasında 5 Ocak 1809 tarihli Kala-i Sultani (Çanakkale Boğazı)[43] Antlaşması imzalanıyordu. Bu antlaşma, Osmanlılarla İngiltere arasında yaklaşık iki yıldır sürmekte olan fiili (de facto) savaşı sona erdirdiği gibi İngiltere'nin Boğazların kapalılığı ilkesini kabul etmesini ve Osmanlıların İngiliz limanlarında konsolos bulundurmasını öngörüyordu. Ayrıca İngilizler, Babıâli'nin esas beklentisini karşılama, yani Osmanlı-Rusya barışını sağlama noktasında da her türlü yardımın yapılacağını vaat etmişlerdi. Öyle ki İngiliz elçisi müzakereler sırasında Osmanlı temsilcisi Vahid Efendi'ye Rusları barışa zorlamak için Karadeniz'e bir donanma çıkaracaklarını ifade etmişti.[44]

42 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 74.
43 Tilsit ve Erfurt'ta İngiltere; Rusya'nın kendisine ihanet ettiğini açıkça görmüştü. Bu durum İngiltere'yi, Osmanlılarla münasebetlerini düzeltmeye sevk etti. Çünkü Rusya ile Fransa arasındaki işbirliğinin Osmanlı İmparatorluğu'nu hedef almasından endişe etti. Bu endişeler iki ülke arasında Kal'a-i Sultaniye Antlaşmasının imzalanması sürecini hazırladı. Bu antlaşma, 12 maddelik bir barış sözleşmesi ile 4 maddelik gizli bir ittifak antlaşmasından meydana gelmektedir. Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 95-96.
44 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 89, 180-181; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 61-62; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 168. Antlaşmanın sureti için bkz. *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 343-344.

Napolyon'un III. Selim devrinden itibaren Osmanlılara karşı uyguladığı "ikili oynama" stratejisini bu kez Babıâli'dekiler Fransızlar için sahneliyordu. Nitekim Fransızların fazla tepkisini çekmemek için evvela antlaşmanın İngiliz baskısıyla imzalandığı İstanbul'daki Fransa maslahatgüzarına resmen bildiriliyordu. Sonra Muhip Efendi'ye Fransızlardan gizli tutması şartıyla, İngiliz baskısına boyun eğmenin Erfurt görüşmelerinin içeriğinin öğrenilmesiyle eş zamanlı bir gelişme olduğu açıkça ifade ediliyordu. Ayrıca kendisine "eğer Fransızlar tarafından düşmanca bir tavır sergilenirse ki bu kuvvetle muhtemeldir ve göze alınmıştır, ona göre davran"[45] şeklinde bir hatırlatma yapılıyordu. Görüldüğü gibi, başarılı bir istihbarat çalışması Osmanlı dış politikasını tamamen değiştiriyor, Fransızlar için ihanetlerinin farkına varılmadığı şeklinde bir hava yaratılıyor ve onlara sadece şartların bir zorlaması olarak İngilizlerle anlaşmak durumunda kalındığı bildiriliyordu.

Bu bildirimden kısa bir süre sonra da Muhip Efendi'den, Kala-i Sultani Antlaşmasının Fransa'da nasıl karşılandığının, ayrıca Napolyon'un gerçek yüzünün ve gelecekteki planlarının bilinmesini sağlayacak nitelikte bir istihbarat raporu alınmıştı. Osmanlı elçisinin bilgi kaynağı ise, bir suretinin temin edildiği Napolyon'un 1809 yılı Fransız parlamentosunu açış konuşmasıydı. Napolyon, nutkunda Hırvatistan'ın alınmasıyla Osmanlı İmparatorluğu ile komşu olduklarına, Akdeniz ve Doğudaki işlerini yürütürken Babıâli'den istifade etmeyi düşündüğüne temas ediyor, ayrıca İngiliz nüfuzundan çıkarsa Osmanlıları koruyacağına; aksi takdirde cezalandıracağına dikkat çekiyordu. Son olarak da, Finlandiya, Galiçya, Eflak ve Boğdan'ın bir dost ve müttefik olarak bahsettiği Rusya tarafından ilhak edilmesine, kendi politikasına aykırı olmadığı için onay verdiğini ifade ediyordu.[46]

Babıâli, İngiliz ittifakının bir zorlama neticesinde geliştiğini beyan etmek suretiyle Fransa'ya karşı beslenen nefret ve güvensizliği bir süre daha gizleme gayretindeyken; Napolyon, açılış nutkundan da anlaşıldığı üzere, Osmanlılara karşı açıktan açığa cephe alıyordu. Bu nedenle Babıâli, Napolyon'un faaliyetlerini şimdi daha dikkatli takip etmek durumunda

45 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 347-349.
46 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 180-181.

kalıyor, bunun için de istihbarat çalışmalarının genişletilmesi gerekiyordu. Diplomatik istihbarata ulaşmakta çok başarılı olmadıkları tecrübelerle sabit olan Osmanlı sınır temsilcilerinin dahi harekete geçirilmiş olması bu gereklilik halinin bir neticesiydi. Nitekim Babıâli, o sıralar Fransızların denetiminde bulunan Yedi Ada'ya[47] yakın Osmanlı sahillerinde görevli memurlardan gelişmeleri casuslar kanalıyla takip etmelerini istiyordu. Bunun üzerine Korfu'ya bir casus gönderiliyor, ancak o; Fransızların mevcut veya müstakbel faaliyetleri hakkında araştırma yapmak yerine bulduğu Fransızca bir gazeteyi getirmekle yetiniyordu. Anlaşılan bu eylem, yani Osmanlı insanlarınca henüz bir kâğıt veya varaka şeklinde tanımlanan gazetenin temin edilmesi önemli bir istihbarat çalışması olarak algılanmıştı. Çünkü ilgili yerel temsilciler gazete üzerinde değerlendirmeler yapıyor, kendilerince önemli gördükleri haberleri ise aynen ve derhal sultana takdim etmenin bir gereklilik olduğunu Babıâli'ye bildiriyorlardı. Oysa herhangi bir gizli çalışmaya gerek kalmaksızın söz konusu gazetenin bir suretini temin etmek her zaman mümkündü. Ama gazetede yer alan, ayrıca Korfu'daki Fransız liderler arasında konuşulan "eğer Osmanlılar İngiliz ittifakından ayrılmazlarsa kendilerine harp ilan edilecektir" yönündeki Napolyon imzalı beyanata ulaşarak önceki istihbaratı teyit etmiş olmaları yerel temsilcilerin bir başarısı olarak kabul edilebilir. Ayrıca öyle olası bir harp durumunda gerekli mevzilerin muhafaza vasıtalarını vakit kaybetmeden temin etmenin gerekli olduğuna Babıâli'nin dikkatini çekmiş olmaları da önemlidir.[48]

Yerel temsilcilerde uyanan Fransız endişesi imparatorluk merkezinde çok önemsenmemiş olmalıdır. Çünkü Babıâli'ye ulaşan istihbarat raporları sayesinde Fransızların Osmanlıları İngiliz ittifakından ayırmak arzusuyla öyle korkutma veya yıldırma siyasetine başvuracakları çok iyi biliniyordu. Ayrıca Kal'a-i Sultaniye Antlaşması kapsamında imzalanan gizli

47 Rusya ile 21 Mart 1800 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması ile Osmanlılar, antlaşma tarihinden sonra Ege adalarının bağımsız bir devlet oluşturduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Daha sonra Rusya ile Fransa arasında imzalanan bir antlaşma ile Yedi Ada Fransa'ya terk olunmuştu (bkz. Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 49; *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 176.). Korfu ve civarındaki bu yeni oluşum Ege Adaları Birliği, Helen Yedi Ada (Cezayir-i Seb'a) Devleti ve İyonya Cumhuriyeti adları ile anılmaktadır.

48 *BOA, C.HR, 134/6681*; 5 Cemaziyelâhir 1225/8 Temmuz 1810.

bir ittifaka göre "Fransızların bir savaş tehdidi veya ilanı söz konusu olursa İngiltere, donanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu savunacağına"[49] dair bir teminatta bulunmuştu. Bu teminat, Fransızlar karşısında Babıâli bürokratlarının kendilerine olan güvenini artıran bir unsur olmuştu. Muhib Efendi'ye Fransızların tehditlerine kulak asmaması gerektiğinin bildirilmiş olması, esasında söz konusu teminat ve güvenin bir dışavurumuydu. Dolayısıyla Napolyon'un İstanbul'daki Fransız maslahatgüzarı kanalıyla "İspanya'daki sorunlarını hallettikten sonra girişeceği icraatlardan bahsederek Babıâli'yi tehdit etme ve korkutma çabaları" Osmanlı yöneticileri için bir ayak patırtısından ibaret kalmıştı. Gerçekten de Napolyon, mesaisinin büyük bir kısmını İspanya işlerine sarf ettiği sırada başka bölgelerde başka meselelerle meşgul olma imkânına sahip değildi. Dolayısıyla o, sadece aralarının açılmaya başladığı Rusya'nın İngiltere ile yakınlaşma ihtimali karşısında, en azından Osmanlıları kendi ittifak dairesine sokabilmek için İstanbul'daki maslahatgüzarına elinden gelen bütün gayreti göstermesini, gerekirse gözdağı vermesini emretmişti ve tüm bu gelişmeler Osmanlı istihbaratınca dikkatli bir biçimde takip edilmekteydi.[50] Nitekim Viyana maslahatgüzarı Yanko Mavroyani o sıralar gönderdiği bir istihbarat raporunda, İspanya'da büyük bir mukavemetle karşılaşan ve İsveç'teki karışıklıkların önünü alamayan Napolyon'un başka bir bölgede harbe girişmesinin mümkün olmadığını[51] vurguluyordu.

Ancak Napolyon'dan aldığı talimat doğrultusunda Fransız maslahatgüzarın Babıâli'ye yalan yanlış istihbarat aktarma, Osmanlı yöneticilerinin de aktarılanlara inanmış gibi görünme eğilimi bir müddet devam edecekti. Mesela maslahatgüzar, 1807 yılından itibaren işgal altında tuttukları Portekiz'de Fransa ile İngiltere arasında 1810 senesinde yaşanan mücadelelerin esas seyriyle pek ilgisi olmayan bazı bilgileri Osmanlı yöneticileriyle paylaşıyordu. Buna göre, Fransa, uzun bir mücadelenin ardından Portekizliler ve onları destekleyen Wellington idaresindeki İngiliz kuvvetleri karşısında büyük bir zafer kazanmıştı. İlerleme hareketini sürdürmeleri

49 Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 96; Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 62.
50 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. s. 90, 203.
51 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1281/49644-A;* 19 Recep 1225/20 Ağustos 1810.

neticesinde de İngilizler gemilerine binip kaçmak zorunda kalmışlardı.[52] Ancak Portekiz'deki İngiliz-Fransız çatışması aslında şöyle gelişmişti: İspanyolların Fransa'ya karşı ayaklandığı bir sırada (Mayıs 1808) İngiltere önemli ticarî çıkarlarının bulunduğu Portekiz'e asker çıkarıyor, Portekiz kuvvetleriyle birlikte düzenlenen ani bir baskınla Fransızlar Porto'da ağır kayıplara uğratılıyordu. Bu, aynı zamanda Fransız ordularının Portekiz ve İspanya'daki ilk yenilgilerini tatmaya başladıkları zamana denk geliyordu.[53]

Fransa'nın İsveç Seferinden hemen önce de İstanbul'daki maslahatgüzarları Babıâli'ye benzer amaç ve mahiyette bir istihbarat raporu daha sunuyordu. Buna göre, Fransızlar çok büyük bir hazırlık görmüşlerdi, ancak İsveçlilerin eksikleri çok fazlaydı. Ayrıca raporda, Fransızların o güne kadarki askeri başarılarının adeta bir sunumu yapılıyordu. Raporlarda hep Fransız başarılarından bahsediliyor olması ise Osmanlıları İngiliz ittifakından ayırma çabasından başka bir şey değildi. Maslahatgüzarın o yöndeki gayretleri ise II. Mahmud ve bürokratlarınca biliniyordu. Nitekim Osmanlı resmi makamları arasında gerçekleşen yazışmalarda onun aktardığı bilgilerin daima diğer istihbarat kanallarıyla teyit edilmesi gerektiğinden bahsediliyordu.[54]

Görüldüğü gibi Napolyon, hazırlığını yapmakta olduğu Rusya Seferi öncesinde, Osmanlıların kendisi ile müttefik olmasını ve Ruslarla mevcut harbi (1806-1812) sürdürmesini istiyor, bu amaçla asılsız vaat ve haberlerle Babıâli ile olan ilişkilerini güçlendirmeye çalışıyordu. Fransa'nın en büyük düşmanı olan İngilizler ise bütün dünyayı Napolyon aleyhine harekete geçirmek için her çareye başvuruyor, bu doğrultuda Osmanlılarla Ruslar arasında bir barış tesis etme amacı da güdüyordu. Babıâli ise bir taraftan yeni öğrendiği diplomasi lisanıyla her iki devleti idare etmeye çalışıyor, öte yandan gayet fedakâr bir şekilde Rus harbini sürdürüyordu.[55]

Devletler arasındaki ilişkilerin hızla bozulduğu 1810 senesinden itibaren Rusya ile Fransa'yı bir harbin eşiğine götürecek gelişmeler de gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Hatta Napolyon, Petersburg'daki elçisine

52 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1346/52646-J;* 20 Ramazan 1225/19 Ekim 1810.
53 Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 68; *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 112-114, 186.
54 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1346/52646-J;* 20 Ramazan 1225/19 Ekim 1810; *954/40945-M;* 29 Zilhicce 1228/23 Aralık 1813.
55 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 204.

"Fransa'nın büyük bir harp hazırlığı gördüğünü Çar Aleksandr'dan gizlememesini, gerekirse Rusları tehdit etmesini" bildirmişti. Çünkü Rusya'nın Osmanlılarla devam eden savaşı bitirdikten sonra İngiltere ile birleşmek niyetinde olduğunu öğrenmişti. Finlandiya ile Eflak-Boğdan meselelerinde karşılaşılan güçlüklerden dolayı Fransa politikasından soğumaya başlayan Çar Aleksandr da Napolyon'a karşı duyduğu güvensizliği artık çekinmeden dile getirmeye başlamıştı.[56]

Fransa ile savaş olasılığı arttıkça, önemli ödünler vermek pahasına da olsa Ruslar için Babıâli ile anlaşma zorunluluğu ortaya çıkmıştı.[57] Bunun için ilk olarak "Besarabya ve Boğdan'ın kendilerine bırakılması ve Sırbistan'ın bağımsızlığının onaylanması karşılığında Eflak'ın Osmanlılarda kalmasını" öngören bir antlaşma teklif ettiler. Babıâli ise teklifi reddetti ve sadece eski durumun iadesi şartıyla bir antlaşmanın imzalanabileceğini kesin surette Rus tarafina bildirdi. Çünkü Rusların Fransa savaşına hazırlanmaya başladıkları, bu kapsamda Tuna boyundaki birliklerini geri çekmek zorunda kalacakları biliniyordu. Bunun içindir ki Osmanlı bürokratları kendi istekleri doğrultusunda bir antlaşma sağlanacağından emindiler ve Napolyon'un Rusya üzerine hücum etmesini beklemeye başlamışlardı.[58] Muhtemelen II. Mahmud'un, çarın tekliflerini öfkeli bir şekilde reddetmesi ve reisülküttapa "Prensliklerden feragat etmektense İstanbul'u kaybedelim"[59] demiş olması da bundandı.

Viyana maslahatgüzarı Yanko Mavroyani ile Paris Elçisi Muhib Efendi'nin "Napolyon'un yakında Rusya seferine çıkacağı" yönünde gönderdikleri istihbarat raporları da Osmanlı yöneticilerinin Ruslara karşı öyle kesin ve öfkeli bir tavır takınmalarında etkili olmuştu. Nitekim Mavroyani, 9 Temmuz 1809'da cereyan eden ve Avusturya'nın yenilgisiyle neticelenen Wagram Savaşının akabinde Fransa ile Avusturya arasında imzalanan barış antlaşmasından sonraki gelişmeleri Babıâli'ye aktarırken ilerdeki politik gelişmelere ilişkin önemli bir öngörüde bulunmuştu. Buna göre, Napolyon eskiden beri peşinde koştuğu amaçlarını müzakerelere yansıttığı gibi,

56 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 95, 320-322.
57 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 63-64.
58 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 320-322.
59 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 179

uzunca bir süredir yanında tuttuğu Çar Aleksandr aleyhinde konuşarak açıkça Rusya'ya cephe alıyordu. Daha önce ifade edildiği üzere, müttefiki olmasına rağmen Çar Aleksandr, Fransa-Avusturya savaşı sırasında Napolyon'a ihanet etmişti. Bunun üzerine, Napolyon bir yandan çarın düşmanı olan İsveç kralıyla hemen gizli bir ittifak kuruyor, öte taraftan Slezya ve Lehistan topraklarını ele geçirmenin planını yapmaya başlıyordu. İşte Mavroyani'ye göre "Çarın, Napolyon'ün eylem ve planlarına itiraz etmemesi mümkün değildi ve bir Fransa-Rusya Savaşı her an patlak verebilirdi. Bu nedenle Ruslar Osmanlılarla aralarındaki savaşı bir an evvel sonlandırmak isteyeceklerdi. Zaten daha önce Karadeniz sahillerine yığmayı düşündükleri 30 bin askeri şimdi Lehistan'da alıkoymuş olmaları Rusların niyetini açıkça ortaya koyuyordu."[60] Böylece Osmanlı maslahatgüzarı, Bükreş Antlaşmasının imzalanmasından tam bir buçuk yıl evvel söz konusu gelişmelerin ilerde Rusları Osmanlılarla bir barış imzalamak zorunda bırakacağını doğru tahmin ediyordu.

Muhib Efendi ise o sıralar Napolyon ile Paris'teki Rus elçisi arasında yaşanan ve savaşın yaklaşmakta olduğunun habercisi olan hararetli bir tartışmayı harfi harfine Babıâli'ye aktarıyordu. Bu aktarımlar sayesinde Osmanlı bürokratları gerek Fransızların gerekse Rusların kendilerini kazanmak için uzunca bir müddet Babıâli'nin eşiğini aşındıracaklarını çok iyi biliyorlardı. Nitekim Napolyon, Babıâli'yi Rus Harbini sürdürmeye ve kendisiyle müttefik olmaya ikna etmek için her türlü vaatte bulunuyor, bir temsilcisini de (Kont Andre) İstanbul'a gönderiyordu. Babıâli ise ona güvenmediği için ittifak teklifine sıcak bakmadığı gibi uyarılarına da kulak asmıyordu. Ayrıca Avrupa devletlerinin Osmanlıları yanlarına çekme çabalarının sadece kendi politik çıkarlarına hizmet etme amacı güden bir arzudan kaynaklandığı tam manasıyla ve uzun tecrübelerden sonra anlaşıldığından Babıâli artık bir harbi göze almama düsturunu benimsemişti. Bundan sonra Osmanlı imparatorluk yöneticileri, Avrupalılardan yakın bir zamanda öğrendikleri diplomatik dille tüm dost ve rakiplerini idare etmeye, aldanır gibi görünüp onları aldatmaya çalışacaktı. Bu stratejiyi uygulama sahasına aktarmanın en etkili yolu ise doğru istihbarata zamanında ulaşa-

60 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1347/52662-A;* 29 Zilhicce 1225/25 Ocak 1811.

rak hadiselerin meydana gelmesinden önce bir öngörüye sahip olmaktan ve şartlar olgunlaşana kadar da sağlanan istihbarat doğrultusunda hazırlanan planları açığa vurmamaktan geçiyordu. Babıâli; bu yeni stratejiyi ilk olarak kendilerini defalarca aldatan Napolyon ve memurlarına karşı sahnelemişti: Bükreş Antlaşması imzalanana kadar siyasi dargınlıklarını tamamen unutmuş gibi davranıyor, Fransa ile her an ittifak kurmaya hazır bir görüntü veriyordu. Yakın zamanda bir Fransa-Rusya Savaşının patlak vereceğini çok iyi bildiği halde, Fransız diplomatlarla gerçekleşen görüşmeler sırasında iki devlet arasındaki dostluğun bozulacağına asla ihtimal vermediğini, buna ancak Fransız ordusunun Vistol Nehri'ni geçmesi durumunda inanacağını beyan ediyor, dolayısıyla onları ince bir alayla sürekli aldatıyordu.

Bunları kaydeden Cevdet Paşa'ya göre Babıâli'nin asıl amacı, Fransa'nın hücum ettiği sırada Ruslarla Osmanlı çıkarlarına uygun bir barış yaptıktan sonra "yan gelip" Avrupa'nın birbirine düşmüşlüğünü seyretmekti. Hem bu sayede Napolyon'dan da intikam alınmış olunacaktı. Çünkü o da zamanında Ruslarla anlaşıp Osmanlıları yalnız bırakmıştı.[61] Babıâli, Napolyon defterini bu şekilde kapatırken Ruslardan da istediğini koparmak arzusundaydı. Bu arzudan beslenen Osmanlıların geri adım atmayan tutumu, Ruslarla Yergöğü ve Bükreş'te yapılan barış görüşmelerinin çok defa sonuçsuz kalmasına, hatta iki devlet arasında yeni bir harp ihtimalinin belirmesine neden oldu. Ama Osmanlı cephesinde, Napolyon'un harp hazırlıklarını günden güne artırdığı çok iyi bilindiğinden Rus çarının yakın bir zamanda tekliflerini hafifleterek "sulhe yatacağı" umuluyordu. Her ihtimale karşı ve "hazır ol cenge eğer sulh ve salah istersen" lafzına uygun olarak da Osmanlı ordusunu kuvvetlendirme çalışmaları devam ediyordu. Esasında ise uzun yıllar süren harpler sırasında yaşanan askeri-mali kayıplar nedeniyle Osmanlı ricalinden kimsenin dili tekrar harbe dönülsün demeye varmıyordu. Ayrıca İstanbul'daki Fransız maslahatgüzar da yakında Napolyon'un Rusya'ya saldıracağını, dolayısıyla Osmanlıların Ruslara bir şey kaptırmayacağı gibi kaybettiğinden fazlasını kazanacağını beyan ederek Babıâli'yi harbin sürdürülmesine teşvik etmekteydi.[62]

61 *Tarih-i Cevdet*, IX, s. 320-327.
62 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 5, 17-20.

Ancak, Fransa Savaşının ayak seslerinin duyulduğu bir sırada Ruslar, Babıâli'nin düşündüğü gibi tekliflerini yumuşatmak suretiyle barışa yanaşmaya mecbur kaldılar. Böylece iki devlet temsilcileri arasında Bükreş'te gerçekleşen on beşinci görüşmede anlaşmazlık yaratan önceki meselelerden bazıları törpülendikten sonra 16 madde şeklinde düzenlenen Bükreş Antlaşması 28 Mayıs 1812 tarihinde imzalandı.[63] Daha önce çeşitli vesilelerle değinilen bu antlaşma ile Besarabya'nın büyük bir bölümü Rusya'ya, Eflak-Boğdan ise Osmanlı kontrolüne geçti. Sırbistan'ın 1804 yılında isyan eden bölgeleri de özerk oluyor, ama Osmanlılar bölgedeki kalelerinde garnizon bulundurmaya devam ediyordu.[64] Bu antlaşma ile Osmanlılar iki önemli zarara uğramıştır: Rusya, Besarabya'yı ele geçirerek Tuna Nehri'ne ulaşmış, Sırbistan'ın kazandığı kısmi serbestlik ise diğer bağlı milletler için kötü bir örnek teşkil etmiştir. Bu gelişmeler devrin vakanüvisi Şâni-zâde'nin antlaşmayı imzalayan Osmanlı yöneticilerini eleştirmesine neden olmuştur. Ona göre, Fransızların büyük bir orduyla Ruslar üzerine hareket edecekleri bir sırada Osmanlılar Rus harbini sürdürseydi her halükârda daha iyi bir antlaşma imzalanacaktı. Cevdet Paşa ise o devrin politik atmosferinden hareketle Şâni-zâde'ye, dolayısıyla onunla aynı görüşte olanlara haklı bir karşı çıkışta bulunmuştur. Çünkü antlaşmanın imzalandığı sırada Fransa ile Rusya arasında henüz bir savaş çıkmamıştı. O yüzyılın politikası ise pek belirsiz ve değişkendi. Harp halinde bulunan devletler bir anda müttefik olabildiği gibi, müttefikler de birbirleri aleyhine harekete geçebiliyorlardı. Kaldı ki kayınpederi olan Avusturya imparatoru da dahil bütün Avrupa kralları ve kamuoyu Napolyon'un aleyhindeydi. Öyle bir ortamda onunla müttefik olmak İngilizlerin Osmanlılara bir deniz ablukası uygulamasına, ayrıca Avrupa kamuoyunun Osmanlılar aleyhine dönmesine sebep olabilirdi. Bütün bunlardan daha önemlisi ise Napolyon'un Rusları ezdikten sonra, daha önce Çar Aleksandr ile paylaşamadığı İstanbul üzerine yürüme ihtimali de vardı. Cevdet Paşa'ya göre, tüm bu şartlar altında Babıâli'nin Napolyon istiyor diye Rusya harbini sürdürmesi akıl kârı bir

63 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 24-30.
64 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 64.

iş değildi, dolayısıyla Şâni-zâde'nin eleştirileri haksızdı.[65] M.S.Anderson'un da ifade ettiği üzere, kısacası Osmanlı İmparatorluğu; Hıristiyan Avrupa güçlerinin mücadelelerinden bir kez daha kazançlı çıkmıştı.[66]

Gerçekten de Bükreş Antlaşmasının imzalanmasıyla Babıâli, uzun savaş ve diplomatik kaos sürecinden Osmanlı İmparatorluğu'nu çok büyük bir hasara uğratmadan çıkarma başarısı göstermişti. Antlaşmadan sonra Ruslar önce ülkelerini Napolyon'a karşı savunuyor, sonra Kafkasya'daki nüfuz sahalarını genişletmek için İranlılarla bir dizi mücadeleye tutuşuyordu. Bu yoğunluk nedeniyle de, bir süredir isyan halinde bulunan Sırpları Osmanlılara karşı yalnız bırakıyordu. Bu sayede Osmanlı kuvvetleri, Ekim 1813'te Belgrad'ı tekrar denetim altına almayı başarmıştı. Böylece 1821 Yunan isyanına kadar Babıâli'nin askeri güce başvurmasını gerektirir bir dış tehditle karşılaşılmayacak olan süreç başlıyordu. Bu sürecin sağladığı rahatlık içinde Osmanlı yöneticileri artık rakiplerinin kendi aralarındaki mücadeleleri çeşitli istihbarat kanallarıyla ve bir seyirci gibi izleyebilirdi.

Harp istihbaratı bahsinde değinildiği üzere, Rusya ve İran arasında bazen dostça ama çoğu zaman İstanbul'un arzu ettiği şekilde (düşmanca) gelişen münasebetler imparatorluğun doğusundaki istihbarat ağıyla dikkatli ve yoğun bir biçimde takip edilmişti. Babıâli için her zaman daha önemli olan ve yine arzu edilen şekilde gelişen Avrupa tarafındaki hadiselerin takip edilmesinde ise Osmanlı istihbaratı önemli bir kaynaktan yoksun olarak faaliyet göstermek durumunda kalmıştı. Her fırsatta yinelendiği üzere Osmanlıların yurtdışında kalan ilk daimi elçilerinden sonuncusu olan Muhib Efendi, Bükreş Antlaşmasının imzalanmasından kısa bir süre evvel İstanbul'a dönmüştü. Paris'te kaldığı süre zarfında istihbarat aktarımında kimi zaman kusurlarından bahsedilse de o, çoğu zaman şifreleyerek gönderdiği bilgilerle[67] Babıâli'ye Avrupa'nın keşmekeş görüntüsünü şifre-

65 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 24-31.
66 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 64.
67 Muhib Efendi'nin İstanbul'a sürekli ulaştırma gayretinde olduğu havadislerin ağırlık merkezini İspanya meselesi ve İngiltere ile Fransa arasında barış için yapılan temaslar oluşturmuştu. Onun faaliyetleri ve gönderdiği havadisler hakkında daha fazla bilgi için bkz. Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, s. 198.

siz izleme imkânı sağlamıştı. Onun yokluğunda Napolyon ve düşmanları arasında bir müddet daha sürecek olan mücadelenin seyrini Babıâli'ye bildirme görevi önemli ölçüde voyvodalara ve daimi elçiliklerde bırakılan maslahatgüzarlara kaldı. Ayrıca Babıâli'ye aks eden Avrupai havadisleri doğrulamak için bazen İstanbul'daki yabancı elçilerle tercümanlardan da istifade edildi. Burada dikkati çeken nokta, yabancı elçiler dışarıda tutulacak olursa Osmanlı istihbaratını besleyecek söz konusu kanalların neredeyse tamamının Rum asıllı olmasıdır.

Söz konusu kanallar arasında ise voyvodalar İstanbul'a bilgi aktarımında bir adım daha önde olmuşlardı. Mesela Fransızlarla Ruslar arasında yaşanan ve Napolyon'un hezimete uğramasıyla neticelenen savaştan sonraki gelişmeleri Boğdan voyvodası Mayıs 1813 tarihli bir istihbarat raporuyla resmetmişti. Avrupa'nın çeşitli kentlerindeki havadis-nüvislerinin aktardığı bilgilerle şekillendirdiğini belirttiği bu rapora göre, Napolyon'u geri püskürten Çar Aleksandr, Berlin'e iki saat uzaklıkta bulunan bir bölgede Fransa'ya bağlı olan İtalya kralı ile küçük çaplı bir savaşa tutuşmuştu. Savaş sırasında da Lehistan, Prusya ve Almanya ülkelerinin kral ve halklarını Napolyon'a karşı tahrik etmeye çalışmıştı. Napolyon ise Rus ilerlemesini önlemek için önemli noktalarda mevzi alarak beklemeye başlamıştı. Bu bekleyiş yeni birliklerin orduya katılmasını sağlamanın yanında mühimmat ve cephane eksiğini de tamamlamak içindi. Voyvodaya göre, Napolyon savaştan sonra İspanya ve Hollanda işlerini düzenlemeye, ayrıca Fransa'da herhangi bir kargaşanın baş göstermemesi için gerekli tedbirleri almaya çalışacaktı.[68]

O yılın sonunda da Eflak voyvodasından Babıâli'ye, Napolyon için şartların gün geçtikçe zorlaşmakta olduğunu bildirir bir istihbarat raporu ulaşmıştı. Voyvodanın Prag'daki havadis-nüvisinin gönderdiği bilgiler doğrultusunda kaleme aldığı bu rapora göre, Fransa'nın Avusturya ile bir antlaşma imzalaması sebebiyle, o zamana kadar Napolyon'un yanında yer alan Napoli kralı müttefik devletler safına geçme kararı almıştı. Napolyon'un Avusturya ile aralarındaki antlaşma süresinin sona erdiğini ifade etmek suretiyle onu aldatarak tekrar kazanma çabaları ise bir netice vermemişti.

68 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 1149/45656; 19 Cemaziyülevvel 1228/20 Mayıs 1813.

Çünkü kral, Napolyon'un oyunlarından bıkmıştı ve artık ona karşı ortak bir cephe oluşturan müttefiklerin yanındaydı.[69]

Gerçekten de hem entrikaları hem de Moskova hezimeti Napolyon'un giderek yalnız kalmasına ve tüm Avrupa'nın kendisine karşı birleşmesine yol açmıştı. İlk birleşme haberi ise Almanya'dan geliyordu ve Alman prenslikleri Prusya liderliğinde tek vücut olmuşlardı. Bunun üzerine hemen harekete geçen İngilizler de Avusturya ve İspanya'daki milliyetçilerle birleşiyordu. Bu haliyle, voyvodalardan alınan istihbarat raporları esasında Fransa'ya karşı yakında oluşturulacak olan Avrupa'nın Altıncı Koalisyonuna işaret ediyordu. Avrupa'daki savaşların bir süre daha devam edeceğine ilişkin istihbarat raporlarının alınması ise o sıra merkezi otoriteyi imparatorluğun en ücra köşelerinde dahi hissettirmek için yoğun bir çaba içine giren II. Mahmud ve bürokratlarını ziyadesiyle memnun ediyordu.

Fransa ile Altıncı Koalisyonu oluşturan müttefik devletler arasındaki savaşın seyrine ilişkin olarak Babıâli'ye ulaşan istihbarat raporlarının altındaki imzalar yine çoğu kez Boğdan Voyvodası Kalimaki-zâde İskerlet Bey ile Eflak Voyvodası Karaca Yanko'ya aitti. Voyvodalar hakikaten gelişmeleri günbegün İstanbul'a rapor etmişlerdi. Savaşın seyri hakkında kaleme alınan birçok raporun ardından, nihayet 19 Ekim 1813 tarihinde Leipzig'de yaşanan ve "Milletler Muharebesi" denen savaşı Napolyon'un kaybetmesiyle artık bir devrin sonunun yaklaşmakta olduğunu Babıâli'ye ilk bildiren de İskerlet Bey olmuştu.[70] Karaca Yanko da, Viyana'daki havadis-nüvisinin gönderdiği bilgilerle hazırladığı istihbarat raporları ile Babıâli'ye savaşın seyrine ilişkin önemli bilgiler aktarmıştı. Mesela 1814 tarihli bir raporunda, Prusyalı Mareşal Von Blücher (Gebhard Leberecht) idaresindeki müttefik kuvvetlerin Fransızlar karşısında büyük bir hezimet yaşadıklarını haber veriyordu. Rapora göre, müttefiklerin zayiatı fazlaydı. Nitekim çok sayıda asker ve büyük miktarda mühimmat kaybına uğramışlardı. Ayrıca Blücher'in maiyetine verilen bir Rus generali de ölmüştü. Hezimet haberi kendisine ulaşan Avusturya baş-mareşali ise Blücher'in yardımına yetişmek üzere emrindeki bütün kuvvetlerle hemen harekete

69 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *952/40896*; 29 Zilhicce 1228/23 Aralık 1813.
70 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, *1150/45663*; 27 Zilkade 1228/21 Kasım 1813.

geçmişti.[71] Gerçekten de savaşın başında Prusya ve Rusya kuvvetlerinin pek bir ilerleme kaydedemedikleri ve Fransa'nın saldırısına maruz kaldıkları bilinmektedir.

Müttefiklerin üstünlüğü ele geçirmesinin ardından Napolyon'un geri çekilmeye başlamasına ve Fransa'da yaşanan savaşlara ilişkin haberler ise yine Eflak voyvodası Karaca Yanko tarafından Babıâli'ye aktarılmıştı. Öncekinin devamı mahiyetinde hazırladığı bir istihbarat raporunda yer alan bilgilere göre, Napolyon'u dize getirmek için birleşen Avusturya ve Prusya kuvvetleri gerçekleştirdikleri son bir hücumla Fransızlar karşısında kesin zafer elde etmişlerdi. Dört Fransız generalinin yanında 6 bin kadar esir ve 100 parça da top ele geçirmişlerdi. Fransız birliklerini de Provence (Pervens) şehrine kadar takip etmişlerdi. Bu gelişmeler Karaca Yanko'da da "Napolyon devrinin kapanmakta olduğuna" dair bir önsezi oluşturmuştu ve bunu raporunun sonunda şöyle ifade ediyordu:

> ...müttefik devletlere büyük zararlar vermeyi düşünen Napolyon'un kurduğu düzen ve belki de bütün işleri altüst olmuştur.[72]

Bir sonraki istihbarat raporunda Yanko'nun önsezisi daha belirgin bir görüntü arz ediyordu. Çünkü Fransızların hızla geri çekildiklerini, müttefik kuvvetlerinse aynı şekilde ilerlediklerini gözlemlediğini bildiriyordu. Edindiği bilgilere göre, İspanya sınırlarının muhafazasına memur olan Fransız Mareşal Solet tamamen geri çekilmek zorunda kalırken; İngiliz Mareşal Wellington ise birlikleriyle Bordo (Bordeaux) şehrine kadar ilerlemişti. Bu gelişmelerden sonra Fransız halkı isyan etmiş ve ülkede Bourbon Hanedanı lehine gösteriler düzenlenmeye başlamıştı.[73] Bu hanedan, 16. yüzyıldan Fransız İhtilaline, 1792 senesine kadar Fransa'yı yönetmişti ve Napolyon'un düşüşünün ardından (1815) tekrar iktidarı ele geçiriyordu. Bu dönüşümün tarihî kayıtlara yansımadan evvel Osmanlı istihbarat ağında dolaşıyor olması önemlidir. Napolyon'un düşüşü ise şu şekilde

71 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 1285/49829; 3 Rebiyülâhır 1229/25 Mart 1814.
72 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 1286/49852; 25 Rebiyülâhır 1229/16 Nisan 1814.
73 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 1286/49852-A; 25 Rebiyülâhır 1229/16 Nisan 1814.

gerçekleşmişti: Fransız topraklarında hızla ilerlemeye başlayan müttefikler, kendisine Fransa'nın 1795 sınırlarına çekilmesi şartıyla bir barış teklifinde bulunuyordu. Teklifleri reddedilince 31 Mart 1814 tarihinde Paris'i işgal ediyorlardı. Napolyon'un dışişleri bakanlığını yapan ve yakın dostu olan Talleyrand, aynı gün senatoyu topluyor ve onun imparatorluktan düşürülmesi kararını aldırıyordu.[74]

Paris'te yaşanan söz konusu gelişmeler hakkında hazırlanarak Babıâli'ye iletilen istihbarat raporlarından birinin altında ise çok farklı bir isim vardı. II. Mahmud'un emriyle, hudutları başından sonuna kadar dikkatli bir şekilde inceleyip, bölgenin harita ve kalelerini resmetmek üzere Prut boyuna gönderilen Süleyman Efendi, kendi ifadesiyle memuriyetinin kapsamına girmediği halde sadakatinin bir göstergesi olması ümidiyle, vazifesini icra ederken duyduğu bazı önemli havadisleri Babıâli'ye aktarma lüzumu hissetmişti. Duyumlarına göre yaşanan birçok muharebenin ardından müttefik kuvvetler Ren Nehri'ni geçerek Fransızları bertaraf etmiş ve Paris'e girmişti. Süleyman Efendi, ayrıca işgalden sonra müttefikler arasında imzalanan açık veya gizli antlaşmaları da güvenilir kaynaklardan öğrendiğini ifade ediyordu. Avusturya'nın Babıâli'ye karşı beslediği iyi niyet ve Osmanlı sınırındaki Rus müfrezelerinin vaziyetine ilişkin bazı bilgiler de Osmanlı mühendisine ait raporun son kısmını oluşturuyordu.[75]

Viyana Kongresi ve Sonrası

Napolyon'un Elbe Adası'na sürgüne gönderilmesinin ardından istila ettiği yerlerin eski sahiplerine taksim olunması ve Avrupa haritasının yeniden çizilmesi için Ekim 1814'te toplanan Viyana Kongresi, Avrupa'daki en önemli siyasi gelişmelerden biri olmuştur. Çünkü geçmişte örneği olmayan ve Avrupa hukukunu yeniden düzenleyen böylesi bir kongrenin neticeleri herkesi ilgilendiriyordu. Kongreye; önce Koalisyon Savaşlarına katılan devletlerin davet edilmesine karar verilmişse de sonra, Osmanlılar hariç bütün Avrupa devletleri temsilci göndermişti. Çünkü her devletin kongrede gerçekleşen müzakerelerle bir tür münasebeti vardı.[76]

74 Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 74.
75 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, 1280/49617; 29 Zilhicce 1229/12 Aralık 1814.
76 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 175-176.

Temsilci gönderme yetkisi bulunduğu halde Osmanlı yönetimi kendisini kongrenin dışında tutmuştu. Viyana'da Osmanlı İmparatorluğu'nun haklarını Rusya'ya karşı savunacak devletler varken Osmanlıların kongreye katılmamakta, dolayısıyla siyasi ortamdan istifade etmemekte direnmelerini bir hata olarak değerlendiren Cevdet Paşa "acaba Osmanlı yöneticileri Avrupa ahvaline vakıf olmadıkları için mi bu noktayı hatırlarına getirmediler?" yönündeki bir soruya da "hayır" cevabını veriyor. Çünkü Osmanlıların kongreye katılarak topraklarının tamamını garanti altına aldırması Babıâli'ye Metternich tarafından dostça tavsiye edilmişti. Napolyon tehlikesi her ne kadar atlatılmışsa da şimdi onu dize getiren Rusya'nın bir genişleme çabasına girerek devletler dengesini bozma ihtimali vardı. Rusların genişlemesi en çok Avusturya'ya dokunacağından Metternich, Osmanlı topraklarını da müşterek bir garanti altına aldırmak emelindeydi. Ona göre, Babıâli'nin bu yönde resmi bir teşebbüste bulunması durumunda Rusya, müttefik devletlere itiraz edemeyecek ve Osmanlı toprak bütünlüğünü kabul etmeye boyun eğecekti. Metternich'in kongrede bir Osmanlı temsilcisinin bulunmasını istemesi bunun içindi.

Aslında Babıâli, o günün dost devleti Avusturya'nın uyarılarını oldukça ciddiye alıyordu, ancak temsilci gönderme işini bir türlü icra mevkiine koymamıştı. Bunun elbette birtakım sebepleri vardı. Her şeyden evvel II. Mahmud ve yöneticileri, bir süreliğine Avrupa devletlerinden bazılarıyla ittifak kurmama usulünü benimsemişti. Çünkü derin tecrübelerden sonra Avrupa politikasının istikrarsızlığı ve liderlerinin vefasızlığı imparatorluğu idare edenleri ittifak usulünden nefret ettirecek bir dereceye varmıştı. Bu nedenle Napolyon örneğinde faydaları görülen tarafsızlık politikası benimsenmişti. Üstelik Napolyon tehdidi bertaraf edildiğinden Avrupalılarla ittifak kurulmasını gerektirecek bir tehlike kalmamıştı. Bunlardan daha önemlisi ise ülke topraklarının bütünlüğünü Avrupa devletlerinin garantörlüğüne bırakmanın, Osmanlıların kendi geleceğinden emin olmadıkları yönünde bir kanaat oluşmasına neden olacağı, bunun da Rusları cesaretlendireceği düşünülmüştü. Ayrıca o sıralar ülke içinde pek çok sorunla uğraşıldığından dışarıdaki gelişmelere yeterince ilgi duyulmuyordu.[77]

77 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 175-176; XII, s. 225-231.

Bu temel sebeplerden dolayı Osmanlılar Viyana'ya bir temsilci göndermemişti. Cevdet Paşa'ya göre ne sebep olursa olsun Babıâli kongrede temsil edilmeliydi, çünkü gözetilen ortak menfaati esas kabul ederek ittifakı onun üzerine bina etmek "diplomasi fenninin" bir gereğiydi. Babıâli'nin yaptığı gibi, birilerine gücenip bütün devletlerden ayrı durmak diplomasinin kurallarına aykırıydı. Kurtuluş açısından tarafsızlık ne kadar iyi bir strateji olsa da bazen müttefiksiz kalmak sıkıntı doğurabilirdi. Dolayısıyla her devletin politik dengeleri güzelce tartma ve işini ona göre ayarlama mecburiyetine Osmanlı yöneticileri gereken hassasiyeti göstermemişlerdi. Onların umursamazlığına rağmen Metternich, kongre süresince Osmanlı toprak bütünlüğünün teminat altına alınması için yoğun bir çaba ortaya koyuyor, ancak zaman ve şartların uygunsuzluğu nedeniyle uygulamaya fırsat bulamıyordu. Nitekim kongrenin devam ettiği günlerde Napolyon'un Elba Adası'ndan kaçarak Fransa'da iktidarı yeniden ele geçirmesi[78] büyük bir korkuya neden oluyor ve müttefikler arazilerini ortak bir hukuk çerçevesinde teminat altına almak amacıyla alelacele hazırladıkları genel bir antlaşmayı imzalamak zorunda kalıyorlardı. Bu nedenle, biraz da İngiliz ve Rusların isteksizliğinden dolayı Metternich, Osmanlıların geleceğini müzakerelere yansıtacak fırsattan yoksun kalmıştı.[79]

Bütün dünyanın Viyana'da gerçekleşen müzakerelere ve kongre sonunda alınacak kararlara kulak kesildiği bir sırada, Babıâli her ne kadar Avrupa'da yaşanan hadiselere ilgi duymayan bir tutum takınmış gibi gözükse de sahnenin arka tarafındaki hareketlilik bu görüntüyü değiştirecek türdendir. Çünkü fevkalade önemi bilindiğinden, ayrıca Viyana'da artık bir Osmanlı elçisi bulunmadığından Eflak-Boğdan voyvodaları kongrenin nabzını tutmak ve gelişmelerden İstanbul'u haberdar etmekle görevlendirilmişti. Kongrenin yapıldığı günlerde Eflak voyvodası Karaca Bey'in de Viyana'da bilgi toplama çalışmalarını sürdüren bir havadis-nüvisinin bulunduğu bilinmektedir. Babıâli, Avusturya başkentinde yaşananlardan

78 Napolyon ile müttefik kuvvetler arasında Belçika tarafında son bir harp daha yaşanacaktı. Napolyon kısa sürede yeni bir hezimete uğratılacak ve bu kez St.Helen Adası'na sürülecekti. Böylece 100 gün süren ikinci imparatorluk devri de son bulmuş olacaktı. Bkz. *Tarih-i Cevdet*, X, s. 198-202.
79 *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 233-234.

ve özellikle Osmanlıları ilgilendirir gelişmelerden onun sayesinde haberdar olmuştu. Mesela, Babıâli'yi kendisiyle müttefik olmaya ikna etmek için Napolyon'un Osmanlı başkentine gönderdiği Fransız Elçi Kont Andre'nin İstanbul'dan Paris'e dönerken uğradığı Viyana'da nasıl karşılandığını ve Osmanlı yöneticilerini yakından ilgilendiren söylemlerini havadis-nüvis voyvodaya rapor etmişti. Voyvoda kanalıyla da Babıâli'ye ulaşan söz konusu rapora göre, Kont Andre İstanbul'daki görevi sırasında Avusturya elçisiyle yaşadığı münakaşa nedeniyle Viyana'da beklediği ilgiyi görememişti. Bu nedenle Fransa elçisinin konağında iki üç gün misafir edildikten sonra Paris'e geçmek durumunda kalmıştı. Viyana'da kaldığı süre zarfında ise "II. Mahmud'un devlet işlerini son derece büyük bir dikkatle yürütmenin yanında büyük bir sefer hazırlığı ile meşgul olduğuna" dair ne amaçla sarf edildiği anlaşılmayan ve şehirde kulaktan kulağa dolaşmaya başlayan bazı söylemleri olmuştu.[80] Bu havadis şayet doğru ise Kont Andre, ülkesinin cezasını kesmekte olan müttefiklerin dikkat ve tepkilerini kongreye katılmayan tek Avrupa devleti konumundaki Osmanlılar üzerine çekmeye çalışmış olmalıdır. Böyle yaparak kendileriyle müttefik olmadığı gibi Ruslarla anlaşarak Fransa'nın hezimete uğramasına hizmet etmiş olan Babıâli'den intikam almayı düşünmüş olabilir.

Cevdet Paşa da, Babıâli'nin Viyana'daki gelişmeleri yakinen takip etmekte ne kadar istekli ve kararlı olduğuna işaret eden bir istihbarat ağının kurulduğuna dikkat çekmiştir. Bu ağın koordine merkezindeki isim ise yine Eflak voyvodası Karaca Bey'dir. Viyana Kongresini sadece havadis-nüvis vasıtasıyla ve dışardan takip etmenin zorluğu anlaşıldığından Karaca Bey, Metternich'in güvenini kazanmış ve gizli işlerini bilen biri olarak kendisinden bahsedilen Şövalye dö Genc isimli delegeyi Avusturya hükümetinin izni alındıktan sonra Babıâli adına özel muhbir sıfatıyla elde etmeyi başarmıştı. Kısa bir süre sonra İstanbul ve Viyana'daki devlet adamları böyle gayri resmi bir surette bilgi alışverişinde bulunmanın faydalarını anlayınca Genc üzerinden kurulan haberleşme sistemi de büyük bir önem ve işlerlik kazanmıştı. Nitekim Genc, yaşanan veya yaşanması muhtemel gelişmeleri Bükreş'e yazıyor, Karaca Bey de oradan İstanbul'a

80 *BOA, C.HR, 126/6261;* 21 Safer 1230/2 Şubat 1815.

aktarıyordu. Ayrıca Babıâli ile Metternich arasındaki iletişim de Genc'in aracılığıyla gerçekleşmişti.[81]

Kongrenin seyri ve alınan kararlar hakkında Babıâli'yi bilgilendirme çalışmalarına Boğdan Voyvodası İskerlet Bey'in de önemli katkıları olmuştu. Özellikle Perat (?) ismindeki Hollandalı bir piskoposun kongrede alınan kararların Avrupa'nın geleceğini nasıl etkileyeceğine dair yazdığı bir risaleyi temin ettikten sonra çevirisini yaptırıp Babıâli'ye sunması Osmanlı bürokratlarının takdirini toplamıştı. Çünkü risalede Osmanlılar da dahil Avrupa'nın gelecekte nasıl bir gelişimle karşı karşıya olduğuna dair önemli tespit ve varsayımlar bulunuyordu. Buna göre, kongre kararlarıyla bütün sorunların önü alındığından Avrupa'da anlaşmazlık doğuracak hiçbir sıkıntı kalmamıştı. Böylece uzunca bir süre güven ve huzur içinde yaşanacak bir ortam yaratılmıştı. Ayrıca kongre süresince Osmanlı ekseninde gelişen müzakere ve düşünceler, risalenin önemli bir kısmını oluşturmaktadır.[82]

Babıâli, kongrenin seyri ve neticeleri hakkında bilgi edinme çabalarında, voyvodaların yanında İstanbul'daki yabancı elçilikler ve tercümanlardan da istifade etmişti. Bunlardan özellikle Avusturya ve Fransa elçilik tercümanları kongreye dair edindikleri bilgileri Babıâli ile paylaşmakta bir hayli istekli davranmışlardı.[83] Mesela, Avusturya elçisinin baş-tercümanı o günlerde Metternich'ten İstanbul'daki elçilerine gelen bir mektubu reisülküttapa göstermek için Babıâli'ye geliyordu. Tercümanın isteği üzerine, mektup tercüme olunuyor ve tekrar kendisine veriliyordu. Mektubun içeriği ise, kongre esnasında Avusturya imparatoru tarafından gündeme taşınan Anadolu meselesi hakkında henüz kesin bir karar almanın mümkün olmadığına ilişkindi. Reisülküttap ayrıca Avrupa'daki diğer gelişmeler hakkında Avusturya elçisine başka bir evrak gelip gelmediğini sorduğu tercümandan "hayır" cevabını alıyordu. Sonra da tercüman, Avusturya elçisinin

81 Cevdet Paşa, Genc'in yazdığı mektuplardan yedisinin tercümesini kaydetmiştir. Bkz. *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 227-230.
82 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 216. Bu risalenin özet tercümesi için ayrıca bkz. s. 251-260.
83 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1272/49274;* 29 Zilhicce 1230/2 Aralık 1815.

kendisini Lehistan ve Saksonya meselelerine[84] dair kaleme alınması sakınca doğuracak bazı gelişmeleri karşılıklı görüşmek için Büyükdere'ye davet ettiğini beyan ederek Babıâli'den ayrılıyordu. İki gün sonra geri döndüğünde ise reisülküttapın kendisine yönelttiği ilk soru, haliyle, Avusturya elçisinin son derece gizli olduğunu ifade ettiği görüşmenin içeriğinin neden ibaret olduğuydu. Tercümanın anlattıklarına bakılırsa Viyana'daki oğlu elçiye bir mektup göndermişti. Mektupta, Leh ve Saksonya meselelerinin devletler arasındaki düşmanlığı artırmakta olduğundan, ayrıca Rus çarının inat ve tahammül sınırlarını zorlayan tavırlarından dolayı giderek bir harbin eşiğine yaklaşıldığından bahsediliyordu. Hatta Avusturya, Rusya'ya karşı açmayı düşündüğü sefer için büyük bir hazırlık görmeye başlamıştı. Elçinin, Babıâli'den tek isteği sağladığı istihbaratın Ruslar tarafından asla öğrenilmemesiydi. Reisülküttap da elçinin tercümanını gizlilik hususunda temin ettikten sonra uğurlamıştı.

Onun ayrılmasından hemen sonra ise bazı elçilik işlerini görmek için Babıâli'ye gelen Fransız elçisinin baş-tercümanı istihbari açıdan yoklanıyordu. Reisülküttapın "Avrupa'nın durumu ve Viyana'da bulunan başvekilleri Talleyrand'ın faaliyetleri hakkında kendilerine ne tür haberler gelmekte olduğu" sorusuna "Fransız elçiliğine ulaşan herhangi bir evrak bulunmadığı" cevabını veren tercümandan sadece, önceki meslektaşının aktardığı istihbaratı doğrular bilgiler alınmıştı. Reisülküttapın, II. Mahmud'u gelişmelerden haberdar ederken, tercümanlar kanalıyla sağlanan bilgilerin yanlış olma ihtimallerinin bulunduğuna, bu nedenle "diğer taraflardan" gelecek havadisleri beklediğine ve ancak o sayede yaşanan siyasi olaylarla ilgili gerçek değerlendirmelerde bulunabilme imkânının hasıl olacağına dikkat çekmiş olması ise Osmanlı istihbaratının tek kanaldan beslenmediğine ve hakikî bilgiye ulaşma gayretinde olduğuna işaret eden önemli bir husus olarak kaydedilmelidir. Reisülküttapa göre, alınan istihbarat ve ihbarlar anlık değişimler gösteriyordu. Ama öyle olsa bile Avusturya tercümanının sağladığı istihbaratın gizli tutulmasını istemesi ve Fransız

84 Viyana Kongresinin devam ettiği 1814 Kasım'ında Rusya; Varşova'yı, Prusya; Saksonya'yı işgal etmişti. İngiltere ve Avusturya da bu iki devlete karşı cephe almışlardı. Bu nedenle İngiltere, Avusturya ve Fransa arasında Rusya ve Prusya'ya karşı bir ittifak kurulmuştu. Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 76.

meslektaşından da onun aktardıklarını teyit eder bilgiler alınmış olması II. Mahmud'a "pek hoş görünmemişti." Onun arzusu, Avrupalıların bir harbe tutuşmaları durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nun ateş hattının dışında kalmasını sağlamaktı. Bunun için hangi tedbirlere başvurmak gerektiğinin bir an evvel mütalaa olunmasını Babıâli bürokratlarından istemişti.[85]

Gerek kongre süresince gerekse sonrasında Avrupa devletleri arasında doğan ve kısmi de olsa İstanbul'da bir endişe hali doğuran anlaşmazlık konuları ve sebep olduğu askeri-siyasi hareketlilik 1816 Mart'ında Boğdan Voyvodası İskerlet Bey tarafından Babıâli'ye rapor edilmişti. Raporda yer alan bilgilere göre, Alman prensliklerinin paylaşımı meselesi Avrupalıların birbirine düşmesine neden olmuştu. Oysa Napolyon'un düşürülmesinden sonra Paris'e giren Avusturya, İngiltere, Rusya ve Prusya devletleri arasında gerçekleşen müzakereler neticesinde prensliklerin ne şekilde taksim olunacağına dair esaslar karar altına alınmıştı. Buna göre; Bavyera kralı, 387 bin nüfusluk bir sahayı Avusturya'ya terk etmesinin karşılığında Fransızların elinden alınan Ren Nehri'nin sol tarafındaki 469 bin nüfuslu bir araziye sahip oluyordu. Darmstadt kralı ise 185 bin nüfusluk bir bölgeyi Prusya'ya devretmesinin karşılığında Ren'in sağ ve sol sahillerinden 202 bin nüfusluk bir araziyi tazminat olarak alıyordu. Şimdi, Bavyera kralı, ülkesine katılması kararlaştırılan bölgenin kendi krallığı ile sınır olmamasından dolayı antlaşmanın değiştirilmesini istiyor, ancak isteği dört büyük devletçe olumlu karşılanmıyordu. Özellikle Avusturya'nın antlaşmanın o haliyle uygulanmasındaki ısrarcı tavrı, Bavyera kralının ülkesini savunmak için harbe girmeyi dahi göze almasına ve sınırlara asker yığmasına sebep olmuştu. Ancak o eylemlere Avusturya'ya bir gözdağı vermek için girişildiği aşikârdı. Zaten diğer üç devlet tarafından Paris'te imzalanan antlaşmanın uygulanmasının gerekliliğine dikkat çekildikten sonra meselenin kesin çözüme kavuşturulabilmesi için kraliyet ailesinden bir prensin Avusturya imparatoru ile müzakerede bulunmak üzere Viyana'ya gönderilmesinin münasip olacağı Bavyera kralına bildirilmişti. Büyük devletlerin takındığı bu kararlı tutum ve nihayet Avusturya ile gerçekleşen müzakerelerden sonra yapılan bazı küçük değişiklikler, Bavyera kralının onayının alınmasına

85 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, *1272/49274;* 29 Zilhicce 1230/2 Aralık 1815.

yetmişti. Hem Napolyon'a karşı girişilen Koalisyon Savaşlarında müttefikler safında yer aldığından hem de diğerlerine nazaran oldukça geniş bir sahaya hükmettiğinden Alman prensleri üzerinde belirli bir otoritesi olan Bavyera kralının muhalif tavrından vazgeçmiş olması, başta Darmstadt olmak üzere diğer prensliklerin de antlaşmaya çaresiz rıza göstermeleri neticesini doğurmuştur. İskerlet Bey'e göre, prenslikler sorununun halledilmesinden sonra Avrupa'da yakın bir zamanda yeni düşmanlık ve harplerin yaşanmasına dair herhangi bir iz kalmamıştır.[86] Onun tarafından ve aynı gün kaleme alındığı anlaşılan bir diğer istihbarat raporunda da Rusya'nın, Lehistan'da zapt ettiği bölgelerin ahalilerine bazı ayrıcalıklar tanıdığı haber veriliyordu.[87]

Arazi taksimatından doğan anlaşmazlıkların nispeten çözüme kavuşturulmasından sonra Avrupa'nın kazandığı yeni görüntünün Babıâli'den seyredilebilmesi de İskerlet Bey'in o yıla ait bir başka istihbarat raporu sayesinde mümkün olmuştu:

> Uzun seneler süren muharebeler sebebiyle Avrupa'nın bütün ülkeleri hasara uğramış, halkları da fakirlik içine düşmüştür. İngiltere'de altın ve gümüş tedavülü kalmadığından halk nakit sıkıntısı çekmektedir. Harp giderlerini karşılamak için hazinelerini boşaltan Avrupa devletleri şimdi büyük bir borç batağına saplanmıştır. Hatta hazinelerinden verilen tezkerelere (senet/bono) itimat edilmez olmuştur. Eski güçlerine kavuşmak amacıyla nakit biriktirerek hazinelerini doldurmaya çalışmaktadırlar. Şu sıralar aralarında sağlanan barış ortamını fırsat bilerek ülkelerine bir çeki düzen vermek ümidiyle yoğun bir imar faaliyetine de girişmişlerdir. İç düzenlerinin yeniden istikrara kavuşması ve eski kargaşa halinden herhangi bir iz kalmaması için halk arasında baş gösteren anlaşmazlıkları ortadan kaldırmakla meşguldürler. Yeni kralları Fransız milletinin gözdesi haline gelmişken, bazı eyaletlerde Napolyon aleyhine gösteriler sürmektedir. Bu nedenle Fransa kralı, halkı tahrik eden bazı kimseleri

86 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1286/49855-B;* 23 Rebiyülâhır 1231/23 Mart 1816.
87 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1286/49855-A;* 23 Rebiyülâhır 1231/23 Mart 1816.

hapis, idam, ülkeden kovma veya ülke içinde mecburî göçe tabi tutma gibi cezalara çarptırmaktadır.[88]

Aynı yıl içinde Viyana maslahatgüzarı Yanko Mavroyani de, kongreden sonra sadece Avrupa'da değil, Amerika'da yaşanan gelişmeler hakkında da önemli bilgiler bulunan bir istihbarat raporu hazırlamıştı. Mavroyani'nin raporu, Napolyon'a karşı sergilenen duruşun bir yansıması olduğu muhakkak olan "Rus çarının Osmanlılar hakkında beslediği iyi niyete" ilişkin ibarelerle başlıyordu. Ayrıca çarın, Osmanlılara duyduğu minnettarlığın bir ifadesi olmak üzere silah altında bulunan askerlerinin sayısını azaltmaya başladığını Petersburg'daki Avusturya elçisine bildirmiş olduğu da duyulmuştu. Raporda yer alan diğer bilgiler ise, İskerlet Bey'in Avrupa devletlerinin boğuştuğu sıkıntılara ilişkin aktardıklarının Amerika ayağını oluşturuyordu. Mesela, sömürgesi durumundaki Amerikan eyaletlerinde başlayan isyan hareketini[89] bastırmak için İspanya'nın müthiş bir çaba içine girdiğinden bahsediliyordu. Mavroyani ayrıca aşırı kıtlık nedeniyle İngiltere'nin büyük bir karışıklık içinde bulunduğunu ve konağına gidip kısa bir mülakatta bulunduğu Prens Metternich'in ağzından Osmanlılar hakkında oldukça güzel sözler işittiğini raporunun sonuna ilave etmişti.[90]

Avrupa'dan veya kıta ötesinden arzu edilen haberlerin Babıâli'ye gelmeye başladığı o esnada İstanbul'da, Avusturya'nın yakında Osmanlılar üzerine bir saldırı gerçekleştireceği yönünde oldukça ilginç ve endişe verici bir dedikodu türemişti. Bunun üzerine Babıâli, Mavroyani'den öyle bir gelişmenin söz konusu olup olmadığını öğrenme amaçlı bir istihbarat çalışması yürütmesini istiyordu. Mavroyani de gerçekleştirdiği araştırmalardan sonra Avusturya'da Osmanlı hedefli herhangi bir hazırlık veya hareketliliğe tesadüf etmediğini bildirmiş, ayrıca ağzını yoklamak için Metternich'le de bir görüşme gerçekleştirmişti. Ondan Babıâli'ye bildirilmeye değer bir

88 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1286/49854;* 13 Recep 1231/9 Haziran 1816.
89 İspanya kralı VII. Ferdinand 1808'de tahtından uzaklaştırılınca, İspanya'nın Güney Amerika'daki sömürgeleri bağımsızlık için ayaklanmışlardı. Evvela Amerika'nın bağımsızlık hareketinden, sonra da Fransız İhtilalinden ilham alan bu ayaklanmalar sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarına kadar sürmüştür. (1824-1825) Bkz. Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 110.
90 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1282/49681;* 19 Rebiyülâhır 1231/19 Mart 1816.

havadis veya ihbarın olup olmadığını sormuş, Metternich ise Osmanlı maslahatgüzarının ne amaçla yanına geldiğini anlayacak derinlikte bir siyasi tecrübeye sahip bulunduğundan ve ayrıca İstanbul'daki elçilerinden Osmanlı yöneticilerinin Avusturya İmparatorluğu'ndan şüphelendiklerine dair bir ihbar aldığından konuyu hemen Osmanlı başkentinde dolaşan dedikodulara getirmiştir. Ona göre, Babıâli'deki endişe hali sadece bir vesveseden ibaretti. Ama o tarz dedikoduların hangi kaynaktan neşet ettiğine dair bir fikri yoktu, sadece Fransız veya Ruslardan şüphelenmekteydi. Özellikle Osmanlılara karşı kötü niyet besleyen veya her an saldırmaya hazır olan bir devlet varsa o mutlaka Rusya olacaktı. Kaldı ki Avusturya İmparatorluğu Osmanlılar hakkındaki iyi niyetlerini defalarca Babıâli'ye tebliğ ettiği gibi bunu eylemlerine de yansıtmıştı. Bu nedenle Metternich kendileri hakkında ortaya atılan yalan yanlış haberlerle Babıâli'nin kandırılmasını bir türlü hazmedemiyordu. Tek isteği, Osmanlılara karşı herhangi bir olumsuz harekete kalkışmalarının mümkün olmadığına Babıâli'nin inanmasıydı. Çünkü Osmanlı ülkesinin muhafazası kadar, kuvvet bulması da kendi politikalarına uygundu.[91]

Metternich, gerçekten, kendi politikalarına uygun olduğu için, ayrıca olası bir Rus yayılmasından en çok zarar görecek devletlerden biri konumunda bulunduklarından Osmanlı toprak bütünlüğünün korunmasına çalışmıştı. Mesela en yakın örnek olan Yunan İsyanı sırasında Avusturya İmparatorluğu tam anlamıyla Osmanlılardan yana bir tavır takınmıştı.[92] Dolayısıyla onun Osmanlılarla ilgili düşüncelerinde ne kadar samimi olduğu yakın bir zamanda anlaşılacaktı. Ancak Metternich'in, Hıristiyan bir devletin yöneticisi olarak sözlerine itimat edilmesi yönündeki isteğini Babıâli'nin yerine getirmesi asla mümkün değildi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun güç ve ihtişamından yararlanmakta rakiplerinden daima bir adım önde olan Fransızların özellikle Napolyon çağında doruğa ulaşan ihanetleri Osmanlı dünyasında Hıristiyan Batıya karşı en ufak bir güven duygusu bırakmamıştır. Üstelik Avusturyalılar da Osmanlılara

91 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1200/47119;* 29 Zilhicce 1231/20 Kasım 1816.
92 Mesela, Yunan Savaşı boyunca Babıâli, silahlı birlik ve cephanelerini taşımak için Avusturya gemilerini düzenli olarak kullanmıştı, bu nedenle 1826 yılına gelindiğinde yüzden fazla Avusturya gemisi Yunanlılar tarafından ele geçirilmiş veya batırılmıştı. Bkz. Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 78.

ihanet etmekte hatırı sayılır bir maziye sahiptiler. Doğuda İran'ın yaptığı gibi Avusturya da, çoğu kez, Ruslarla girişilen harpler esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nu iki cephede savaşmak mecburiyetinde bırakmıştı. Dolayısıyla Batının aldatmacalarıyla tarihinin en zor anlarını yaşamakta olan bir idareden, Babıâli'den arzu edilen güvenoyunu almaya çalışmak gerçekleşmesi mümkün olmayan bir eylem hükmünden başka bir anlama gelmiyor. Bu süreç neticesinde belirginlik kazanan güvensizlik halinin Osmanlılar için Avrupa'da olup bitenleri daha yakından ve dikkatlice takip etme mecburiyeti doğurduğunu da belirtmek gerekiyor.

Şimdiye kadarki aktarımdan da anlaşılacağı üzere, Babıâli'nin söz konusu mecburiyeti yerine getirme aşamasında en çalışkan memurları Eflak-Boğdan voyvodaları olmuştu. Onların çalışmalarını sağlıklı surette sürdürdükleri müddetçe Avrupa'nın politik atmosferini İstanbul'da solumak oldukça kolaylaşıyordu. Mesela Boğdan voyvodası İskerlet Bey'in biraz evvel bahsedilen "Alman prensliklerinin paylaşımından kaynaklanan sorunlara" ilişkin olarak Babıâli'ye takdim ettiği istihbarat raporuna bir yıl sonra Eflak voyvodası Karaca Yanko, o yöndeki yeni gelişmeleri ilave ediyordu. Onun sağladığı istihbarat, daha ziyade Alman prenslikleri arasında çatışma yaratan meselelerin çözümü için Frankfurt'ta gerçekleşen müzakerelere ilişkindi. Buna göre, Frankfurt müzakerelerine Avusturya, Rusya, Prusya, İngiltere, Bavyera ile diğer bazı devlet ve krallıklar temsilci göndermişti. Müzakereler neticesinde ikisi hariç, sorunların çoğu çözüme kavuşturulmuştu. Çözülemeyen sorunların ilki, önceki sene bazı bölgelerin iade edilmesi hususunda Avusturya İmparatorluğu ile Bavyera Prensliği arasında yaşanan anlaşmazlıktı. Aradaki antlaşmaya rağmen, Avusturya; ilgili bölgelerin kendisine verilmesi için ayak diremeye devam ediyordu. Bavyera kralı ise önce rıza göstermek durumunda kaldığı bu direnişe şimdi itiraz ediyor ve istenilen bölgelerin kendisine ait olduğunu savunuyordu. Uzun süren tartışmalardan sonra Avusturya'nın senelik 600 kese akçeyi Bavyera'ya vermeyi kabul etmesiyle sorun hallediliyordu. Ayrıca aralarında tartışma yaratan iki eyaletten biri Bavyera'nın idaresine veriliyor, diğerini ise Avusturya ilhak ediyordu. Ancak, Rusya başta olmak üzere diğer bazı devletlerin itirazları, iki devletin çözüm için kabul ettikleri şartları uygula-

ma fırsatı bulamamalarına sebep olmuştu. İskerlet Bey, önceki antlaşmaya dayanarak Avrupa'da gerginlik yaratacak herhangi bir meselenin kalmadığını iddia etmişken şimdi Karaca Bey söz konusu tartışmaların bir müddet daha devam edeceğine dikkat çekiyordu.[93] Zaten İskerlet Bey'in Avrupa için çizdiği iyimser tablo, 1817 senesinin sonunda kendisinden Babıâli'ye ulaşan bir istihbarat raporuyla geçerliliğini yitiriyordu. Raporunda ağırlıklı olarak Fransa merkezli gelişen hadiselere yer vermişti. Buna göre, Fransa'nın yeni kralı ülkesinde iç nizamı sağlamanın yanında muhtemel bir savaş için istihdam ettiği ordunun asker sayısını 50 binden 160 bine yükseltmişti. Önceki birliklerin ülke düzenini yeniden sağlamakta yetersiz kalmalarının yanında ve daha çok Rusya, Almanya, Prusya ve Hollanda devletlerinin Fransa'nın askeri kuvvete başvurmasını gerektirecek eylemlere teşebbüs etmeleri söz konusu artışı beraberinde getiren gelişmeler olmuştu. Ayrıca Çar Aleksandr'ın Fransa meselesini kati surette çözmek için Paris'teki müttefik kuvvetlerin baş-müdürü olan İngiliz General Wellington'a özel bir tavsiye mektubu gönderdiğinin açığa çıkması da Fransa kralını bir hayli tedirgin ve rahatsız etmiştir.[94]

Görüldüğü üzere, Bükreş Antlaşmasının imzalanmasından 1820'lerin başına kadar II. Mahmud ve yöneticileri, Sırp isyanı dışarıda tutulacak olursa askeri müdahaleyi gerektirir uluslararası boyutta bir sorunla karşılaşmamışlardır. Batılıların birbirine düştüğü o yıllarda imparatorluklarını ateş hattının dışında tutmayı da başarmışlardır. Bu yöndeki çaba ve çalışmalarında belirleyici olan istihbarat faaliyetleri ise uzunca bir süre voyvodalar, tercümanlar ve yabancı elçiler aracılığıyla yürütülmüştür. Avrupa'nın nabzını tutma, yaklaşan tehlikenin önünü alma veya Napolyon örneğinde açıkça görüldüğü gibi rakibi oyalayarak diplomatik manevra yapabilme olanağı sunma aşamasında Osmanlı idare merkezi onlardan olabildiğince istifade etmiştir. Zaten yurtdışında doğrudan kendisine bağlı olarak faaliyet gösteren casusların oluşturduğu ya da yaygın ve etkin bir elçiler topluluğunun faaliyet gösterdiği bir istihbarat ağı kuramayan Osmanlıların, içlerinde daima ihanet etme eğilimi taşımalarına rağmen söz konusu kanallar aracı-

93 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, *1285/49850*; 19 Rebiyülâhır 1232/8 Mart 1817.
94 *BOA, Hatt-ı Hümâyun*, *1282/49686*; 11 Safer 1233/21 Aralık 1817.

lığıyla gerçekleştirilen bilgi aktarımına bazı boyutsal kısıtlamalar getirmesi de pek mümkün olmamıştır.

Askeri-Siyasi Krizler Devresi (1821-1839)

1820'lerin başına gelindiğinde, peş peşe hatta çoğu kez birlikte meydana gelen askeri-siyasi krizler neticesinde, biraz evvel sakıncalarından bahsedilen bilgi kanalları vasıtasıyla, değil Avrupa'daki gelişmeleri takip etmek, Osmanlı İmparatorluğu'nu doğrudan ilgilendiren meselelere yetişmek dahi mümkün olamayacaktır. Şöyle ki Babıâli, 1820'li yıllara Tepedelenli Ali Paşa'nın alaşağı edilmesi için başlatılan Yanya Kuşatması ile giriyordu. 1821 yılının hemen başında ise Tepedelenli ile aralarındaki ilintinin tam olarak anlaşılamadığı Yunan İsyanı patlak vermişti. Babıâli, Mora Yarımadası'nda yaşanan gelişmelerle meşgul olmaya başlamışken o karışıklıktan istifade eden İran'ın Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarına saldırdığı duyuldu. 1821-1823 arasında iki yıl kadar devam eden mücadelelerin ardından varılan bir antlaşma ile İran tehlikesi atlatılıyordu, ancak Yunan isyanı henüz bastırılamamıştı. Bu nedenle II. Mahmud 1824 yılının sonunda Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya başvuruyor ve onun yardımıyla Yunan isyan ateşi sönmeye yüz tutuyor derken Batılıların körüklemesiyle yeniden palazlanıyordu. Batılı büyük güçler, Yunanlılarla ilgili teklifleri sultanın onayından geçmeyince 1827 senesinde Navarin'de bir Osmanlı donanmasını yakmaktan çekinmemişlerdi. Bu kriz devresinin kaçınılmaz neticesi ise her zaman olduğu gibi bir Osmanlı-Rus savaşı oluyordu (1828-1829). Savaşın bittiği yerde, bu kez bilindik sebeplerden ötürü Mehmed Ali Paşa isyan bayrağını kaldırıyor ve böylece II. Mahmud devrinin sonuna ve sonrasına kadar sürecek olan Mısır krizi başlıyordu.

Yaklaşık yirmi yıla yayılan böyle kaotik bir ortamda ve kendisine en çok ihtiyaç duyulan bir zamanda Osmanlı istihbaratında da adeta bir yaprak dökümü yaşanıyordu. Önce, Yunan İsyanıyla olan alakaları gün yüzüne çıkınca tercümanlık ve voyvodalık vazifelerinin Fener Rumlarının elinden alınması aynı zamanda Osmanlı istihbaratı içindeki etkinliklerinin sonlandırılması anlamına geliyordu. İsyan süresince Batılıların Rumlardan yana olan tavır ve eylemleri de II. Mahmud'un, çoğu Rum olan maslahatgüzarların

idaresine bırakılan daimi elçilikleri kapatma kararı almasına neden oldu. Böylece Viyana'da vazifeli Mavroyani örneğinde görüldüğü gibi, Avrupa havadisini Babıâli'ye aktarmakta önemli katkıları gözlemlenen maslahatgüzarların Osmanlı istihbaratı içindeki etkinlikleri de son bulmuş oldu.

Bu haliyle Osmanlı istihbaratı, Avrupa'daki güç dengelerini ve politik gelişmeleri gözlemleyerek, o zor süreçte kendi imkânlarıyla sorunların üstesinden gelemeyeceği aşikâr olan Babıâli'ye; en az beklentiyle yardım elini uzatacak güçlerden birinin tercih edilmesini sağlayacak diplomatik bilgiyi temin etme noktasında üzerine düşen sorumluluğu yerine getirebilecek bir görüntü arz etmiyordu. Dolayısıyla Osmanlı yöneticileri için, Batılıların plan ve eylemlerini öğrenmenin ancak İstanbul'daki yabancı elçi ve tercümanların çoğu zaman kendi devletleri menfaatine olan istihbaratı Babıâli'ye aktaracakları zamanı beklemekten başka çare kalmıyordu. Oysa Babıâli'den beklenen davranış, Avrupa'nın diplomatik aldatmacalarına duyulan nefretin bir dışavurumu olarak Osmanlı daimi elçiliklerinin kapatıldığı bir sırada İstanbul'daki yabancı elçilere de sırt çevirmekti.

Yunan İsyanından sonra Eflak-Boğdan voyvodalıklarına atanan yerli boyarlar veya Fenerli olmayan Rumlar zamanında, seleflerince kurulan istihbarat ağına, eskisi kadar derli-toplu bir görüntü arz etmese de yeniden işlerlik kazandırıldığına şahit olabilmek için uzunca bir süre beklemek gerekmiştir. Eflak voyvodasının Petersburg'da bir havadis-nüvisinin bulunduğuna dair isyandan sonraki en erken tarih şimdilik 1825'tir.[95] Ayrıca şunu da belirtmekte fayda var ki, sonraki süreçte Osmanlılarla Ruslar arasında daha çok tartışma yaşanmasına sebep olan voyvodalıklar, önceki devirlerde olduğu gibi Babıâli'nin Avrupa siyasetine açılan pencereleri olma vasfını yitirmişlerdir.

Görüldüğü üzere, Yunan İsyanından sonra Osmanlı istihbaratında yaşanan çözülme, merkezi idarenin ihtiyacı olan diplomatik bilginin edinimini zora sokan bir gelişme olmuştur. Öyle ki Babıâli için istihbarat toplama konusunda yardımına başvurulabilecek tek topluluk Avrupa sınırlarına yakın noktalarda görevli yerel temsilciler olmuştur. Ancak çok defa dikkat çekildiği üzere, onların maiyetlerinde Avrupa'nın büyük kentlerine

95 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 896/39458*; 11 Muharrem 1241/26 Ağustos 1825.

sızabilen ve sadece askeri eylemlerle ilgili değil, devletler arasındaki politik gelişmeler veya Osmanlıları ilgilendiren mevcut veya müstakbel planlar hakkında araştırmalar yürüten, sonra edindiği bilgileri o günün diplomatik atmosferinden hareketle Babıâli için yorumlayan belirli bir siyasi birikime ve yabancı dil bilgisine sahip casusların mevcudiyetine tesadüf etmek nadirattandı. Bütün bu olumsuzluklar birleşince Avrupa'da yaşanan bazı önemli gelişmelerin gözden kaçırılması gibi bir neticeye katlanmak zorunda kalınabiliyordu. Mesela Osmanlı istihbaratının birçok kanaldan yoksun kalmaya başladığı 1822 senesinde Prusya ile Rusya arasında imzalanan ve Osmanlıları yakından ilgilendiren bir antlaşmadan Babıâli'nin haberdar olmadığına[96] dair iddialar vardır ve halihazırda onu çürütecek bir vesika veya bilgi ise yoktur.

Bahsedilen görüntü altında ve tamamen şartların zorlamasıyla oluşan kanallarla Yunan İsyanından daimi elçiliklerin yeniden açılacağı 1834 senesine kadar, Osmanlı istihbaratı diplomatik sahadaki bilgi toplama çalışmalarını tüm imkânları seferber etmek suretiyle sürdürme gayretinde olmuştur. Mesela Rumların isyan ettiği sene, istihbarat toplaması yönünde İstanbul'dan aldığı emir üzerine Ehlone kaptanı Avusturya tarafına bir casus gönderiyor, bu sayede Avusturya, Fransa ve Rusya devlet ve ordu yöneticilerinin çeşitli konularda görüşmek üzere Viyana'da toplanacakları öğreniliyordu. Kaptanın "artık etraftan casuslarını eksik etmeyeceğine" dair II. Mahmud'a verilen bir sözle istihbarat raporuna nokta koymuş olması ise söz konusu süreçte oldukça anlamlıdır.[97] Viyana'daki toplantının amaç ve içeriği hakkında bilgi sahibi olmak ise o senenin Eylül ayında Babıâli'ye ulaşan imzasız bir casus raporu sayesinde mümkün olmuştur. Buna göre, o sıralar İtalya'da başlayan halk ayaklanmasının büyük bir ihtilale dönüşmesi öyle bir toplantının yapılmasını gerekli kılmıştır. Toplantı esnasında ise Osmanlıları ilgilendirir önemli diyaloglar yaşanmıştır. Mesela Rus Çarı, Osmanlı Rumlarını isyana tahrik etmekle itham olunmuş, ancak o suçlamaları asla kabul etmediği gibi isyanın lideri olan Aleksandr İpsilanti'yi cezalandırmak için yanına çağırdığını, çağrısına cevap vermeyince de onun generallik rütbesini

96 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 235-236.
97 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 953/40938-E*; 17 Zilkade 1236/16 Ağustos 1821.

kaldırdığını beyan etmiştir. Raporun son kısmında ise Yunan İsyanı sırasında Boğdan'ın eski voyvodası Mihail'in, Aleksandr'ın Yaş'a girmesinden 17 gün sonra yakınlarıyla birlikte Kşenov tarafına geçtiğinden, diğer ileri gelen boyarların da asilerin saldırılarına tahammül edememelerinden dolayı aynı yolu takip ettiklerinden bahsediliyordu.[98] Anlatılanların tamamıyla doğruyu yansıttığına bakılırsa rapor oldukça sağlam bir kaynaktan gelmiş ve kaynağın ifşa olunmaması için imza kısmı boş bırakılmış olabilir.

Yunan İsyanının şiddetle bastırılmasından sonra Rusya ve İngiltere'nin başını çektiği Batılı güçlerin Babıâli'yi Rumlar lehine sıkıştırmaya başlaması, meseleye uluslararası bir boyut kazandırıyor, dolayısıyla gelişmeleri daha dikkatli takip etme zorunluluğu doğuruyordu. Bundan sonra Avrupa devletleri arasında gerçekleşecek müzakerelerin içeriği hakkında bilgi edinmek Osmanlı istihbaratı için önceki devirlere nazaran daha önemli bir çalışma konusu olmuştu. Böyle bir konuda çok başarılı çalışmalar yürütemedikleri aşikâr olsa da Osmanlı casusları o süreçte önemli başarılara imza atmışlardı. Mesela 1823 senesinde Rus Çarı ile Avusturya imparatorunun kendilerine bağlı boyarların da katılımıyla Çernoviç'te bir toplantı tertip ettikleri duyulunca Osmanlı casusları da şehrin merkezine kadar sokuluyor, bu sayede toplantının içeriği hakkında önemli bilgilere ulaşılıyordu. Kim tarafından görevlendirildikleri belirtilmeyen casusların araştırmalarına göre, Çar Aleksandr görüştüğü boyarlara Rusya ile Osmanlı arasındaki dostluğun güçlendirilmesinden memnun olup olmadıklarını sormuş, ayrıca artık voyvodalıklara müdahale etmeyeceğine ve Osmanlı sultanının kendilerine "bir ağaç dahi gönderse itaat etmeleri" gerektiğine dikkat çekmiştir.[99] Bu istihbarat; Rusların Osmanlılara duyduğu minnettarlığın devam ettiğini göstermesi bakımından önemli, ancak eksiktir. Çünkü Çar Aleksandr ile Avusturya İmparatoru II. Francis'in Çernoviç'te öyle bir toplantıyı düzenleme gayelerinin Yunan meselesini görüşmek ve Osmanlılara karşı nasıl bir politika izleyeceklerini tayin etmek[100] olduğu bilindiği halde casusların o yönde bir bilgi aktarımı söz konusu olmamıştır.

98 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1160/45960-I;* 29 Zilhicce 1236/27 Eylül 1821.
99 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1165/46091-C;* 11 Rebiyülevvel 1239/15 Kasım 1823.
100 Anderson, *Doğu Sorunu (1774-1923)*, s. 81.

Diplomatik istihbaratsızlığın son raddesine vardığı bu kriz ortamında Babıâli'nin yardımına koşan Osmanlı sınır idarecileri arasında, Tuna hattında oluşturulan istihbarat ağının koordinatörü konumunda bulunduğuna ve askeri istihbarat sağlamada daha başarılı olduğuna dikkat çekilen Silistre Valisi Ahmed Paşa önemli bir yer tutuyor. Nitekim Avrupa'daki siyasi gelişmeler hakkında yerel temsilcilerden Babıâli'ye ulaşan en mufassal istihbarat raporlarından birinin altında onun imzası vardır. Raporunu, Rum İsyanının yatıştırılamadığı 1825 senesinde Eflak tarafına gönderdiği bir casusunun getirdiği bilgiler doğrultusunda kaleme almıştır. Avrupa devletlerinin Amerika'da süren nüfuz çekişmeleri raporun ana temasıdır. Buna göre, İngiliz ve Fransız kralları aralarında yaptıkları bir antlaşmadan sonra İspanya'nın Amerika kıtasındaki Meksika, Kolombiya, Bolivya ve Peru adlı dört kolonisine serbestiyet vermişler, ancak Avusturya ve Rusya'nın itirazı ile karşılaşmışlardır. Bu gelişme, aralarındaki gerilimin tırmanmasına ve hızlı bir askeri hazırlık sürecine girilmesine neden olmuştur. Hatta İngiliz kralı "deniz kıyılarındaki beldelerin ahalileri, hangi milletten olursa olsunlar idarecilerinden memnun değillerse üzerlerine hücum etsinler, İngiltere onlara gerekli silah ve para yardımında bulunacaktır" yönünde bir beyanatta bulunarak koloni sakinlerine bağımsızlıklarını sağlama yolunda destek sözü vermiştir. Bu açıklamadan kısa bir süre sonra da Napoli halkı ayaklanmıştır. Ahmed Paşa'ya göre, bütün bu yaşananlardan sonra Avrupa'da yeni bir harbin patlak vermesi muhtemeldir. Onun buraya kadarki kayıtları aslında tehlikenin dalga dalga yaklaştığına; sonraki anlattıkları ise dalgaların artık Osmanlı kıyılarına çarpmasının an meselesi olduğuna işaret ediyor. Çünkü casusunun aldığı duyumlara göre, Arnavutluk halkı da yakında bir isyan hareketine kalkışacaktır.

Casus son olarak, Avrupa devletlerinin Osmanlı azınlıklarıyla olan münasebetlerine ilişkin bazı bilgilere de ulaşmıştır. Mesela Rusya ve Sırbistan arasında birilerinin sürekli gidip gelmekte olduğunu öğrenmiştir. Ayrıca Rusların, Mora'daki Rum asilerin liderlerine "İngilizlerden aldıkları parayı, hatta daha fazlasını çarın kendilerine vereceği, bundan sonra da vermeye devam edeceği" yönünde gönderdikleri mesaja, "bizim sizden ve kralınızdan bir beklentimiz yoktur" şeklinde bir cevap aldıklarını duymuş-

tur.[101] O sene, İstanbul'daki Avusturya elçisi de tercümanı vasıtasıyla ve gizlice Babıâli'ye benzer bir istihbarat sağlamıştı: "Çar, taleplerinin revaç ve destek bulmamasından dolayı Rumlara gücenmiştir."[102]

Rum meselesinin neden olduğu İngiliz-Rus anlaşmazlığının temelinde ise her iki devletin de bağımsız bir Yunanistan'ı kendi çabalarıyla yükseltme ve bu sayede müstakbel politikalarına uygun olarak ondan istifade etme gayesi vardı. Ahmed Paşa'nın casusu ile elçinin sağladığı istihbarat ise Babıâli'nin arzu ettiği nitelikteydi. Çünkü o sıralar bitmek tükenmek bilmeyen talepleriyle Babıâli'yi zorlamaya başlayan Rusya'nın Avrupa siyasetinde yalnız kaldığı anlaşılıyordu. Ancak kısa bir süre sonra Avusturya imparatoru ile Rus çarının mevcut sorunların çözümüne yönelik bir ittifak antlaşması imzalamak için yakında Bohemya'da bir araya gelecekleri duyulunca Osmanlı yöneticilerinin keyfi kaçıyordu. Babıâli'ye o yönde ulaşan istihbarat raporunun altında imzası olan yerel temsilci ise Belgrad Muhafızı Abdurrahim Paşa'ydı. Avusturya imparatorunun Bohemya'ya geçtiğini duyunca peşinden gönderdiği bir casus sayesinde öyle bir bilgiye ulaşmıştı. Nitekim imparatorun ardından Bohemya'ya varan casus, çarın da oraya gelmek için Petersburg'dan yola çıktığını duymuştu. Gerçekleştirecekleri görüşmenin içeriğini öğrenmek için de son ana kadar orada beklemişti. Ancak çarın sınıra kadar geldikten sonra geri döndüğü duyulunca Avusturya imparatoru da 5 Haziran'da Bohemya'dan Viyana'ya dönmüştü. Bu nedenle casus, iki devletin muhtemel plan ve eylemleri hakkında esaslı bilgiler edinme imkânından mahrum kalmıştı. Sadece, herhangi bir savaştan kaçınan iki liderin bütün işlerini hileyle yürütmek arzusunda olduklarını Bohemya'da tanıdığı bazı kimselerden sorup öğrenmişti.[103]

Yunan bağımsızlığını sağlamak isteyen Batılı güçlerin Babıâli üzerindeki baskılarını artırdıkları bir sırada İstanbul Rus elçilik tercümanı Frengini'nin Osmanlı istihbaratı içindeki güvenilirlik ve etkinliği de dikkat çekicidir. Ahmet Lütfi Efendi'nin deyimiyle kendisi, o siyasi kriz döneminde Babıâli'ye sadakatle çalışıyor, bazen meseleyle ilgili gelişmeleri

101 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 954/40944-D;* 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.
102 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 896/39458;* 11 Muharrem 1241/26 Ağustos 1825.
103 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1200/47116;* 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.

diğer tercümanlardan gizli olarak reisülküttapa aktarıyordu. Mesela bir gün Babıâli'ye gidip Avrupa'daki gelişmeler hakkında topladığı bilgileri naklettikten sonra dile getirdiği şu düşünce Yunan bağımsızlığını tanımamakta direnen Osmanlı yöneticilerine cesaret vermişti:

> Frenklerin hîleleri ma'lûmdur, böyle gürültüleri ayak patırdısı olmak gerekdir[104]

Bu kriz döneminde Osmanlı istihbaratının İstanbul'daki yabancı elçilerle tercümanlarına olan bağımlılığını, Navarin baskınından (1827) sonra yaşanan süreçte daha açık olarak görmek mümkündür. Babıâli bürokratlarının baskının nasıl geliştiği hakkında yürüttükleri bilgi toplama çalışmaları neredeyse tamamen tercümanlar kanalıyla beslenmiştir. Birbiri ardına ve gizlice Babıâli'ye giden tercümanlardan sağlanan istihbarat ise öyle bir baskın hadisesine öteki devletlerin sebep olduğunu, dolayısıyla kendilerinin suçsuzluğunu beyan eder bilgilerden ibaretti. Mesela Fransa elçilik tercümanı gizlice Babıâli'ye gidiyor, reisülküttapa "Navarin'deki faciaya Rusya'nın sebep olduğunu bildirdikten sonra Osmanlılara karşı daima iyi niyet besleyen Fransa'nın orada bulunmasının sadece Osmanlı menfaatlerini gözetme amacına hizmet ettiğini ve elçilerinin aracılığına müsaade edilirse sorunun çözümünde aracılık rolünü üstleneceğini" haber veriyordu. Ondan bir gün sonra ve yine gizlice Serasker Hüsrev Paşa'nın yanına giden ve devletini aklamaya yönelik sözler sarf eden İngiliz elçilik tercümanı ise muhatabının sadaret olduğu cevabıyla geri gönderiliyordu.[105] Aynı yıl içinde Fransızlar ile Cezayir Dayısı İzmirli Hüseyin Paşa arasında yaşanan mücadeleler esnasında da İstanbul'daki Avusturya elçisinden Fransa ile Mehmet Ali Paşa'nın anlaştıkları yönünde bir istihbarat alınmıştı.[106] Mısır krizinin tırmanışa geçmesinden ve iki taraf arasındaki bağın tam

104 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, I, s. 20.
105 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, I, s. 71
106 Kuran, *Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, s. 3; Metternich, Yunan ayaklanmasında olduğu gibi, Cezayir'in Fransa tarafından işgalinde de, hiç değilse politik bakımdan Osmanlılara yardımcı olmaya çalıştı. Çünkü Rusya'nın Fransa ile yakın ilişkiler kurması onu hiç memnun etmemişti. Bkz.Armaoğlu, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi*, s. 192.

olarak anlaşılmasından çok evvel, yabancı bir elçiden öyle bir ihbar alınması Babıâli tarafından fazla önemsenmemiş olabilir. Bu ihbardan üç yıl sonra (1830) ise Fransa ile Mısır valisinin Cezayir üzerine müşterek bir sefer açmak için anlaşmış oldukları yine aynı kanaldan ve aynı usulle Babıâli'ye aktarılmıştır.[107]

Navarin örneğinde görüldüğü gibi, tercümanlar doğrudan veya dolaylı olarak Osmanlılarla alakası bulunan askeri-siyasi gelişmelerin ortaya çıkmasından hemen sonra soluğu Babıâli'de alıyor, hizmetkârı oldukları ülkenin politikasına uygun bilgileri Osmanlı bürokratları ile paylaşıyorlardı. Onların sağladığı istihbaratı diğer kanallarla doğrulama veya çürütme imkânından yoksun olan Babıâli ise kendi politikasını üretme noktasında çok defa bir bocalama yaşıyordu. Bu olumsuz gelişmenin çarpıcı örneklerinden birini Ahmed Lütfi Efendi kaydetmiştir. Prusya elçilik tercümanı, Batılı büyük güçlerin Yunan bağımsızlığına dair Londra'da imzaladıkları protokolün tedarik ettiği bir kopyasını reisülküttapa göstermek için Babıâli'ye gidiyor, ancak öyle vesikalı bir istihbarat sağladığı için mükâfatlandırılmayı umarken kendisine iltifat olunmaması gibi bir durumla karşılaşıyordu. Çünkü reisülküttapın zihni yalan yanlış haberlerle bulanmıştı. Ayrıca divan tercümanlarının tasfiyesinden sonra Babıâli'de Avrupa havadislerini anlamanın anahtarı olan yabancı dile vakıf memur da bulunmuyordu. Bu sebeplerle reisülküttap, antlaşmanın suretini değil eline almak, sözünü dahi etmeden "bunun bize lüzumu yoktur, mealini dahi anlamak bizim işimiz değildir, sırası gelince sizden alırız" diyerek tercümanı huzurundan çıkarıyordu. Ahmed Lütfi Efendi, reisülküttapın bu tavrından dolayı şu soruları sormaktan da kendini alamamıştır:

> ...hal böyleyken acaba senedin mealini anlayıp da icabına göre tedbirini düşünmek kimin işiydi. İş bittikten sonra senedi getirtip anlamakta ne fayda var?[108]

Yabancı elçilikler ve tercümanlar üzerinden istihbarat edinimi çoğu zaman böyle dış politik gelişmelere göre kıvrımlar çizebilecek, çok mecbur

107 Kuran, *Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, s. 21.
108 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 21.

kalınırsa da göz ardı edilebilecek kadar esnek bir yapıdaydı. Kimi yabancı elçiler kanalıyla istihbarat sağlama aşamasında ise öyle kısıtlamalar söz konusu olmuyordu. Mesela, İstanbul'daki Sardunya elçisi, Osmanlıların Hıristiyan dünyaya karşı beslediği güvensizliğin tavan yaptığı o yıllarda hâlâ güvenilir bir bilgi kaynağı idi. Bunu II. Mahmud'a ait söylemlerden anlamak da mümkündür. Ona göre, Sardunya elçisi "diğer devlet elçileriyle kıyaslanamayacak kadar makul biridir ve onun gibi güvenilir haberler veren elçilere daima hürmet gösterilmelidir." Sultan nazarında öyle itibarı olduğu için de Babıâli, onun bilgisinden yararlanmak için hemen her fırsatı değerlendirmiştir. Mesela, 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbi sırasında ülkesine göndereceği eşine İzmir'e kadar refakat edebilmesi için gerekli olan yol emrini almak üzere Babıâli'ye giden elçiden, Ruslar hakkında kendisine ulaşan bir bilgi olup olmadığı soruluyordu.[109]

Kısacası arzu edilene aykırı bir tedbire başvurulduğunda türlü cezalar hazır olduğundan devlet çarkını çevirmenin devrin gidişine bırakıldığı, dolayısıyla şahsi kuvvetle hareketten kaçınmanın gelenek halini aldığı, ayrıca Babıâli'de diplomasi fenninde istihdam edilecek memurların nadir bulunduğu ve divan tercümanlarının tasfiyesinden sonra Avrupa dillerini bilir kimseler kalmadığından yabancı elçiliklerle konuşma ve yazışmaların Türkçe yapıldığı[110] bu kriz devresinde İstanbul'dan çok uzak bölgelerde diplomasi ve yabancı dil bilgisine sahip casuslar istihdam ederek bilgi toplama çalışmaları yürütmek pek mümkün olmamıştır. Bunun yanında birçok bilgi kanalından yoksun kalınması, ayrıca sürekli isyan ve harplerle uğraşılması Babıâli yöneticilerinin Avrupa'daki diplomatik gelişmeleri yeterince takip edebilmelerini engellemiştir. Osmanlı istihbaratının diplomatik sahada tekrar etkinlik kazanması ise gerekli altyapının hazırlanmasından sonra bir daha kapanmamak üzere 1834 senesinde yeniden açılan daimi elçilikler sayesinde olacaktır. Burada zamanlama büyük önem taşımaktadır, zira İstanbul 1829'da Rus, 1833'te ise Mehmet Ali Paşa kuvvetlerinin işgali altına girmekten kıl payı kurtulmuştu. Bu kriz ortamında ordular görevlerini yerine getirememiş, imparatorluğu kurtarmak tek başına diplomasiye

109 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1210/47398;* 29 Zilhicce 1245/21 Haziran 1830.
110 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* I, s. 21; IV, s. 831-832.

kalmıştı. Dolayısıyla, bütün mesailerini yabancı ülkelerde Osmanlı İmparatorluğu adına diplomatik faaliyet yürütmeye sarf eden maaşlı memurlar grubunun oluşması, varlığını; hem uzun vadede evrilerek ortaya çıkan örüntülere, hem de 1830'ların başındaki ani krize borçluydu.[111]

Yurtdışına gönderilmelerinden kısa bir süre sonra da daimi elçilerin istihbarat raporları Babıâli'ye ulaşmaya başlıyordu. Onlar çoğu zaman, bulundukları ülkelerde Osmanlılar veya rakipleri hakkında edindikleri belge, bilgi ve haberleri de önsezilerine dayanarak İstanbul'daki yöneticiler için yorumluyorlardı. Böylece diplomasi sahasında oldukça verimsiz geçen on yıllık bir sürecin ardından istihbarat toplama çalışmalarında hissedilir bir canlanma yaşanmıştı. Diplomasi için eğitilmiş yeni tip elçilerin istihbarat raporlarını herhangi bir aracıya ihtiyaç duymadan oluşturmalarının, aktardıkları bilgilerin doğruluğundan daha az şüphe duyulmasını sağlaması, ayrıca ulaşım ve haberleşmede posta ve vapurlardan istifade edilmesinin doğal bir yansıması olarak İstanbul ile elçiler arasındaki bilgi akışının daha hızlı bir şekilde gerçekleşmesi bu yeni sürecin en dikkat çekici yanları olmuştur. Babıâli için önem arz eden ve derhal öğrenilmesi gereken haberler olmadıkça da elçiler, istihbarat raporlarını haftalık olarak tanzim etmişlerdir. Mesela Londra Elçisi Sarim Efendi, 1838 senesinde kaleme aldığı istihbarat raporunun sonunda "bu hafta yazılmaya değer bir gelişme olmadığından postanın o şekilde çıkarılması mecburiyetinde kalmış olduğuna" dikkat çekiyordu.[112] Bu haliyle, elçi raporları; "Frengistan'ın havadis kâğıtlarından" hareketle oluşturulduğu belirtilen ilk resmi Osmanlı gazetesinin "hariciye" kısmında aktarılan haberlere de kaynaklık etmiş olmalıdır.

Daimi elçilerin Osmanlı istihbaratı içinde yeniden etkinlik kazanmalarının da Babıâli'nin, çoğu zaman şüpheyle karşıladığı İstanbul'daki yabancı elçi ve tercümanların sağladığı istihbarata sırt çevirmesi gibi bir neticeyi beraberinde getirdiği düşünülebilir, ancak yine öyle olmamıştır. Çünkü artık yabancı kaynaklı bilgileri, elçilerin sağladığı istihbaratla kontrol etme imkânı hasıl olmuştu. Mesela, 1835 senesinde İstanbul'daki İngiltere elçisi, tercümanı vasıtasıyla ve gizli tutulması şartıyla Yunanistan'da yaşanan

111 Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, s. 131-132.
112 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1221/47762-I;* 25 Muharrem 1254/20 Nisan 1838.

karışıklıklar hakkında reisülküttapa önemli bir istihbarat aktarmıştı. Buna göre, Yunanlılar her ne kadar kralları Otto'dan memnun iseler de onun kendi mezheplerinden değil de Katolik olmasından dolayı Rum bir kadınla evlenmesini, bu sayede hiç değilse veliahdının Ortodoks mezhebine mensup biri olmasını istemişlerdir. Ancak Otto, isteklere kulak asmadığı gibi Rus hanedanına mensup biriyle evlenmeye meyilli olduğunu dile getirmiş, kendisini destekleyen Ruslar da Yunan halkını ikna edebilmek için onlara para dağıtmaya başlamıştır. Ancak Rusya'nın Fransa ile bir ittifak kurma yönünde teşebbüste bulunması gibi, o günlerde Babıâli için daha önemli bir mesele vardı. Bu nedenle reisülküttap tercümandan, söz konusu teşebbüs hakkında İngiltere elçisinin bir bilgisi olup olmadığını kendisinden sormasını istiyordu. Bir gün sonra da tercüman, elçisinin cevabını Babıâli'ye iletiyordu. Ancak elçinin aktardıkları; reisülküttapın siparişini karşılayacak zenginlikte değildi, sadece "Ruslarla ittifak kurmaya Fransa kralının istekli olmasına rağmen halkının sıcak bakmadığı" yönünde bir bilgiden ve iki devlet arasındaki ittifak teşebbüsleri için "kuvveden fiile geleceğini akıl kesmez" yönünde varılan bir öngörüden ibaretti. Elçinin, kendisinden oldukça emin surette sarf ettiği anlaşılan öngörüsüne rağmen II. Mahmud meseleye son derece ihtiyatla yaklaşıyor, bürokratlarından da aynı hassasiyeti göstermelerini istiyordu. Ona göre; "bu maddenin her bir tarafını düşünmek lazım"dı. Bunun için "Reis" (Efendi-Reisülküttap) son derece "akilâne" bir tavır almalıydı. Babıâli bürokratları da meseleyle ilgili gerçekleştirecekleri müzakerelerin ardından en uygun tedbire karar verecek ve süratle onun uygulanmasına gayret edeceklerdi. "Her bir tarafı "eyüce" düşünüldükten sonra alınacak bütün tedbirlerin son derece gizli tutulmasına dikkat göstermeleri" ise II. Mahmud'un onlardan son isteği olmuştu.[113]

Yunanistan'daki gelişmelerin detaylarına ve Babıâli'nin meseleyle ilgili ne yönde bir politika izlemesi gerektiğine ilişkin olarak Londra Elçisi Nuri Efendi'den reisülküttapa gönderilen şifreli bir istihbarat raporuyla da daimi elçilikleri tekrar faaliyete geçirmenin diplomatik meyveleri toplanmaya başlanıyordu. Nuri Efendi, ilk olarak Yunan hükümetinin kötü idaresinden memnun olmayan kimi Yunanlıların Babıâli'den koruma talep

113 BOA, *Hatt-ı Hümâyun*, 845/37961; 29 Zilhicce 1250/28 Nisan 1835.

ettiklerine dikkat çekmişti. Onun mülahazalarına göre, Osmanlı saltanatının geleneksel hukukî anlayışı doğrultusunda Yunanlıların ilgili isteklerine olumlu cevap vermek gerekiyordu. Ancak Avrupa devletlerinin aracılığıyla Yunan meselesinin bir antlaşmanın hükümlerine bağlanmış olduğu dikkate alınınca bu işin açıktan yapılması bazı sakıncalar doğurabilirdi. Hatta Nuri Efendi, Fransız Kralı Philip'in 15-16 yaşındaki bir oğlunu Yunan krallığına getirmek niyetinde olduğunu "bazı taraflardan" öğrendiğinden, Babıâli'nin öyle bir koruma sağladığı duyulursa Osmanlı İmparatorluğu adına mahzurlu bir durumla karşılaşılmasının kuvvetle muhtemel olduğuna dikkat çekiyordu.[114] Osmanlı bürokratlarının Fransız işgaline uğrayan (1830) Cezayir üzerindeki hukuki haklarını aramaktan geri durmadığı 1835 senesinde de Nuri Efendi'den "İngiltere'nin Osmanlılara bu hususta yardımcı olacakları asla hissedilmiyor" yönünde bir uyarı gelmişti.[115]

Mısır krizinin ikinci ayağı da, daimi elçilerin Osmanlı diplomasi ve istihbaratına ne derece katkı sağlayabileceklerini ölçmenin önemli vasıtalarından biri olmuştur. 1830'ların başından II. Mahmud devrinin sonuna kadar geçen evrede Osmanlı İmparatorluğu'nu en fazla meşgul eden bu krizin çözümüne yönelik yardım arayışları devam ederken, Avrupa devletlerinin meseleye nasıl yaklaştıklarına dair elçilerce sağlanan istihbarat Babıâli'ye rehberlik etmişti. Mesela Londra Elçisi Sarim Efendi, Mehmed Ali Paşa krizi hakkında Lord Palmerston ile gerçekleştirdiği görüşmeler sırasında edindiği olumlu izlenimlerden hareketle "İngiliz hükümetinin Osmanlılara pek çok yardımda bulunmaya hazır olduğunu" şifreyle İstanbul'a bildiriyordu. Viyana Elçisi Rıfat Bey de, Mısır krizine ilişkin olarak Metternich ile yaptığı bir görüşme esnasında ondan "eğer Mehmed Ali Paşa, Babıâli'ye boyun eğmezse ona karşı Rusya ve Prusya'nın da kendileriyle birlikte hareket etmeye hazır olduğu" yönünde bir cevap alındığını ifade ediyordu. Paris Elçisi Fethi Paşa ise "Mehmed Ali Paşa'nın aldatmacalarının da etkisiyle Fransa'nın yine Mısırlılardan yana olduğunu" haber veriyordu.[116]

114 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 738/34977-A;* 25 Cemaziyelâhir 1251/18 Ekim 1835.
115 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi,* V, s. 852.
116 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi,* V, s. 929.

Bu arada Viyana maslahatgüzarı Yanko Mavroyani de Mehmed Ali Paşa'nın istiklal fikrini hayata geçirme gibi bir teşebbüste bulunması durumunda Avrupa devletlerinin tavrının ne olacağına dair hazırladığı bir istihbarat raporunu 1838 senesinde Hariciye Nezareti'ne sunmuştu. Buna göre, öyle bir girişim karşısında İngiltere, İskenderiye önlerinde bir donanma dolaştırmaya hazırdı. Rusya da Mehmed Ali'nin bağımsızlık kazanmasına muhalif olanlarla bir ittifak kuracaktı.[117] Mavroyani, sadarete gönderdiği bir diğer istihbarat raporunda ise "Mehmed Ali Paşa'nın içinde bulunduğu güç durumu aşmak için Osmanlılara karşı tekrar harekete geçeceğini bildirmek üzere Avrupa'ya adamlar gönderdiğinin duyulduğunu" haber veriyordu.[118] Aynı yıl içinde İstanbul'daki yabancı elçilerden de Mehmed Ali'nin plan ve faaliyetlerine ilişkin benzer bilgiler alınmıştı. Mesela İngiliz elçi, Mehmed Ali'nin Bağdat'a saldırmak için hazırlık yapmakta olduğunu orada bulunan konsoloslarından haber aldığını Babıâli'ye bildiriyordu. Fransız elçi ise Mısırlıların Halep ve Antep taraflarında askeri istihkâmlar inşa ettiklerini, ayrıca Dürzü Dağı'nda muharebe tatbikatı yapmakla meşgul olduklarını Babıâli'ye ihbar ediyordu.[119]

Prusya Elçisi Kamil Paşa'dan Mısır krizine ilişkin olarak alınan 1839 tarihli bir istihbarat raporu ise daimi elçiler kanalıyla temini düşünülen bilgilerden çok daha fazlasını içeriyordu. Çünkü Mısırlılarla son hesaplaşmanın gerçekleşeceği Nizip Muharebesinin hemen arifesinde Mehmed Ali'nin oğulları İbrahim ve Abbas arasında baş gösteren ve aralarındaki gerilimi her geçen gün artıran bir münakaşanın varlığından bahsediyordu. Ayrıca münakaşa nedeniyle İbrahim Paşa'nın, güvende olmadıklarını düşündüğü akrabalarını Mısır'dan Şam'a, yani kendi yanına getirttiğini de öğrenmişti. Bu bilgileri aktarmanın yanında Kamil Paşa'nın dikkat çekmek istediği asıl nokta, Mısır valisi olacak "hainin" vefatından evvel iki kardeşin birbirine düşmüş oldukları, dolayısıyla Mısırlılar arasında Osmanlıların işine yarayacak bir ayrışmanın yaşandığıydı.[120]

117 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 955/40963-E;* 29 Zilhicce 1253/28 Mart 1838.
118 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi,* V, s. 953.
119 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi,* V, s. 929.
120 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1236/48107;* 27 Zilhicce 1254/13 Mart 1839.

Görüldüğü gibi maslahatgüzar ve elçiler Osmanlı ile Mısır kuvvetlerinin yeni bir harp için karşı karşıya gelmelerinden kısa bir süre önce, bazen askeri gelişmeler hakkında ama daha çok Avrupalı güçlerin Mehmed Ali krizi karşısında nasıl bir tavır alacaklarını öğrenmek gibi diplomatik konularda Babıâli'nin bilgilendirilmesi yolunda önemli adımlar atmışlardı. Belki de elçiler olmasaydı İstanbul'daki yabancı diplomatlardan edinilecek çelişki dolu bilgilerle Babıâli, Yunan meselesinde olduğu gibi diplomatik bir krizle karşı karşıya kalacaktı. Elçilerin söz konusu çalışmaları o gün Nizip'te Osmanlı kuvvetlerinin hezimete uğratılmasını engelleyememişti, ama II. Mahmud'dan sonra Avrupalı güçlerin diplomatik müdahalesiyle meselenin çözüme kavuşturulmasında onların yadsınamaz hizmetleri görülecekti.

II. Mahmud devrinde daimi elçiler üzerinden istihbarat edinimi sadece Mısır kriziyle sınırlı kalmamıştı. Mesela, görüşmelerde bulunmak için 1838'de Prusya'da toplanan Avrupa krallarının Osmanlı İmparatorluğu'nu ilgilendirir bir karar alıp almadıkları hakkında Babıâli'de uyanan merakı Prusya Elçisi Kamil Paşa gideriyordu. Bu görüşmelere ilişkin olarak İstanbul'a gönderdiği istihbarat raporunda "Osmanlılarla ilgili herhangi bir meselenin müzakere olunmadığını, sadece İngiltere ve Rusya arasında dikkat çekici bir gerginlik yaşandığını" haber veriyordu. Ayrıca Osmanlı elçisi, tarih bilgisine dayanarak gerginliğin kökenine ilişkin bazı bilgiler de aktarıyordu. Buna göre, Hannover kralının İngiltere'ye bağlılığı, Rotenburg kralının ise eskiden beri Rusya'ya yakınlık duyması iki devlet arasında her zaman var olan gerilimin sebebiydi ve bu gerilim hali şimdi Prusya'da bir kez daha nüksetmişti.[121]

O sene Londra Elçisi Sarim Efendi de 1838 Osmanlı-İngiltere Ticaret Sözleşmesinin imzalanması sürecinde İngilizlerin, özellikle de Lord Palmerston'un takındığı çekimser tavrın altında yatan nedenler hakkında Babıâli'ye önemli bir istihbarat raporu göndermişti. Sarim Efendi'nin tespitlerine göre Londra'da gerçekleşen görüşmelerde Palmerston'un antlaşmanın imzalanmasına tam anlamıyla onay vermemesinde Yunanistan sorununun önemli bir etkisi vardı. Çünkü Ruslar, Yunanistan üzerindeki nüfuz mücadelelerinde İngilizlere galebe çalmışlardı. Bu nedenle Palmers-

121 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun*, *950/40829;* 11 Rebiyülevvel 1254/4 Haziran 1838.

ton, Yunanlıları Rusya'nın nüfuzundan kurtarmak için antlaşma metnine ait bazı maddeleri onlardan gelen istekler doğrultusunda şekillendirmek istiyor, bu hususta da son derece ısrarcı bir tutum sergiliyordu. Sarim Efendi'ye göre, antlaşma hususunda Babıâli'nin düşünce ve istekleri ortadayken, sırf Yunanlıları kendi yanlarına çekebilmek kaygısıyla İngilizlerin öyle açık bir şekilde hakkaniyet çizgisinden sapmaları devletleri adına oldukça sıradan ve ayıplanması gereken bir davranıştı. Gerek bu yaklaşımlarından gerekse diğer meselelerle uğraşmak yerine mesailerinin büyük bir kısmını Rusya politikasına ayırmalarından dolayı da Sarim Efendi'de söz konusu ticaret antlaşması için onlardan muvafakat almanın son derece büyük bir çabayı gerektireceği yönünde bir kanaat oluşmuştu.[122] Ancak böyle olumsuz bir tablonun ardından, Mısır meselesiyle ilgili görüşmeler gerçekleştirmek amacıyla Londra'da bulunan Hariciye nazırı Reşid Paşa'dan Babıâli'ye ulaşan şifreli raporlarda "İngilizlerle ticaret antlaşmasının imzalandığından, bunun politik açıdan sağladığı faydalardan ve Avrupa'da uyandırdığı iyi izlenimden" bahsediliyordu.[123]

Diplomatik istihbarat toplama çalışmaları bahsini kapamadan evvel, daimi elçilerin yurtdışında yeniden boy göstermeye başlamalarıyla birlikte Osmanlı sınır idarecilerinin casuslar vasıtasıyla Babıâli'nin işine yarayacak bilgilere ulaşma gayretlerinin son bulmadığını da belirtmek gerekiyor. Mesela II. Mahmud saltanatının son senesinde Hotin Muhafızının mührüyle İstanbul'a ulaşan bir istihbarat raporu sayesinde "o sıralar Avrupa'da hızla yükselen gerilim hakkında bilgi toplamak için görevlendirilen casusların" varlığına şahit olunmuştur.[124] Görüldüğü üzere, önemli kesinti devreleri yaşanmakla birlikte Osmanlı istihbaratı diplomatik sahada da etkin olabilme adına görece bir yoğunluk içinde olmuştur.

122 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1221/47762-I;* 25 Muharrem 1254/20 Nisan 1838.
123 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, V, s. 938.
124 *BOA, C.HR, 164/8158;* 1 Muharrem 1255/17 Mart 1839.

Beşinci Bölüm

İÇ İSTİHBARAT

İç İstihbaratın Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu'nun İslâmi kültür çevresinde, zaman uzunluğuna ve mekân genişliğine sahip olmasının, yönetimine ilişkin düşünce temelini zenginleştirmiş olduğu muhakkaktır. Bu sayede imparatorluk yöneticileri, merkezi egemenliği önceki İslam devletlerine oranla daha sürekli ve ülkenin her yanına nüfuz edebilen bir nitelikte uygulama imkânına sahip olmuştur. En basitinden imparatorluk nizamını sağlama adına neşredilen emirlerin her alanda etkin kılınması için bütün imkânlar seferber edilmiştir. Osmanlı gibi geniş sınırlara sahip bir imparatorlukta; söz konusu emirlerin uygulanabilirliğini, uygulayıcılarını ve mükelleflerini denetleyerek taşraya nüfuz edebilmenin en etkin, belki de en önemli vasıtalarından biri ise sağlam ve sağlıklı bir istihbarat teşkilatına sahip olmaktır. Bilindiği üzere, devlet hayatında yaşanması muhtemel olayları önceden görebilmek ve ona göre tavır almak ancak istihbarat faaliyetleri neticesinde sağlanacak bilgilerle mümkündür. Osmanlı İmparatorluğu'nun fiili ve simgesel önderleri olarak sultanlar ve yanlarındaki yönetici zümre de Osmanlı toplumu ve siyasal yapısı üzerindeki hâkimiyetlerini muhafaza etmek için elbette istihbaratla ilintili irili ufaklı bir dizi tedbire başvurmak mecburiyetinde olduklarının bilincindeydiler. Ayrıca ulaşım ve haberleşme vasıtaları ile bilgi üretme, edinme ve aktarma imkânlarının sınırlı olduğu, basın yayın ve dağıtım teknolojisinin henüz teşekkül edip gelişmediği klasik Osmanlı sisteminde[1] yönetici zümre için istihbarat çalışmaları, merkezi otoritenin taşradaki hissedilebilirliğini ölçmenin yegâne vasıtalarından biri olmuştu.

İmparatorluk yöneticileri de kuruluş yıllarından itibaren iç istihbaratın önemini kavramış bir görüntü içindedirler. Zaten yüzyıllar boyu sürdürülen bir geleneğe dayanarak kendilerine yol göstermek gayesiyle kaleme alınan nasihatname tarzındaki birçok eserde[2] de ülke içinde yürütülecek

1 Ahmet Cihan, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Medreseleri," *Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı*, II, (Ekonomi ve Toplum), Mart-Nisan 2000, S. 32, s. 698.
2 Bkz. Gökyay, "Nasihatü's-selâtin," s. 62.

istihbarat faaliyetlerinin önemine ve ne şekilde tatbik edilmesi gerektiğine ilişkin bilgiler vardı. Mesela 1580 dolaylarında, özellikle bazı görevlilerin imparatorluk düzeninin sarsılıp bozulmasına yol açan tutum ve davranışlarının sultan tarafından bilinmesini sağlamak amacıyla kaleme alınıp III. Murad'a sunulduğu kabul edilen *Hırzü'l-Müluk* adlı anonim eserde iç istihbarat çalışmalarının önem, fayda ve uygulanma şekline ilişkin teorik bilgilerden oluşan oldukça uzun fasıllara yer verilmiştir. Sultanın, vezirlerinden (ilmiye mensuplarını da kapsayacak şekilde) en alt kademedeki memurlara kadar herkesin durum ve çalışmalarından haberdar olmak için gizli çalışmalar yürütmesi, bu doğrultuda hemen her konuda bilgi ve tedbir sahibi musahiplerinden[3] ve"yarar casuslardan" istifade etmesi bahsedilen teorik bilgilerin ana temasını oluşturur. Eserde iç istihbaratın uygulanmasına ilişkin bilgilerse II. Mehmed'in imparatorluk sisteminin işleyişindeki aksaklıkları saptamak için sürdürdüğü gizli çalışmalardan hareketle ortaya konulmuştur.[4] *Hırzü'l-Müluk*'ten esinlendiği anlaşılan Hezarfen Hüseyin Efendi ise casuslar kanalıyla vezirler, ilmiye mensupları ve emirlerin yanında memleket sakinlerinin de ne işlerle meşgul olduklarını casuslar kanalıyla bilmenin sultanlar için bir gereklilik olduğuna vurgu yapıyor:

> Ancak böyle yapıldığı takdirde herkes korku duyacak ve kötü ameller işlemekten vazgeçecektir. Çünkü faaliyetlerini gözetleyen bir sultanlarının varlığından haberdar olan tebaa sadece kendi işiyle meşgul olacaktır.

Hezarfen Hüseyin Efendi son olarak sultanlar için casus kullanmanın tebdil gezmekten daha faydalı bir yol olduğuna, zulmün önüne geçmek için bundan daha iyi bir usul bulunmadığına dikkat çekmiştir.[5]

3 Gelibolulu, musahipleri şöyle tanımlar: "Çünkü bunların zatı su katılmamış, başkasına muhtaç olmayan değerli bir özdür. Diğer işbilir kişiler bunların koludur. Layık olduğu mevkie gelmiş ve değeri diğerlerinden üstün olan musâhib, ışret (eğlence) toplantısında gerçek dost ve sohbet arkadaşıdır. Kederli zamanlarda da eski bir sır dostudur. Tarih ve diğer kitaplar okunduğunda, vaiz ve nasihatçi yerindedir. Memleket işleri konuşulduğunda da öğüt dinleyen vezir gibidir." Bkz. Gelibolulu Mustafa 'Âlî, *Mevâ'ıdün-Nefâis fi-Kavâ'ıdi'l-Mecâlis*, Haz. Mehmet Şeker, TTK Yay., Ankara 1997, s. 280.

4 Yaşar Yücel, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar- Hırzü'l-Müluk*, TTK Yay., Ankara 1988, s. 175, 180-190.

5 *Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 179.

Gelibolulu Mustafa Âli de 1587 yılında yazdığı ve III. Murad'a sunduğu siyasetname niteliğindeki eserinde iç istihbaratın önemine vurgu yapıyor. Ona göre imparatorluk yönetiminde tek başına söz sahibi olan sultan ülke ve tebaasının ne vaziyette olduğunu sorabilecek kimseleri yakınında bulundurmalı, ayrıca casuslar vasıtasıyla memleketin durumunu gizlice araştırıp öğrenmelidir. Vezirlerinden veya sırdaşı olan ağalarından alacağı haberlere inanırsa adil bir yönetim sergileyemez, dolayısıyla tebaa arasında güven ve asayişi sağlayamaz. Hatta Mustafa Âli, yönetimde tam denetim kurmak için kullanılan casusların hal ve hareketlerinin gizlice araştırılması gerektiğine de dikkat çekiyor.[6] 17. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından Mehmed Halife de eserinde, "vezirinin ve yakınlarının ona nasıl göründüklerini bilmesi, kendisi hakkında halkın neler söylediğini, çektikleri acıların ve zulümlerin kimden geldiğini sorup öğrenebilmesi için sultanların kıyafet değiştirerek memleket içinde dolaşmalarının lazım geldiğine dikkat çekmiştir.[7] Osmanlı vakanüvislerinden Ahmed Vâsıf Efendi ise ülkesinin durumu, devlet işlerinin işleyişi ve tebaasının tavrı hakkında bilgi sahibi olmaları gereken sultanların gözcülük etmekten geri durmamaları gerektiğine dikkat çekiyor.[8]

Osmanlı müelliflerinin iç istihbaratla ilgili bu görüşlerinden sonra Taner Timur'un "nakl-i kelam" denilen muhbirliğin Osmanlı toplumunda hiçbir zaman makbul ve popüler bir "meslek" olmadığı, Osmanlı nasihatnamelerinde bazen dış hedefli casusluğun önemine değinilse de muhbirlikten söz edilmediği, edildiğinde de "nakl-i kelam"ın ahlaksızlığını ortaya koymaktan öteye geçilmediği[9] yönündeki saptamalarının genele teşmil edilemeyecek bir nitelikte olduğu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca klasik dönemde vergilerini verdikleri ve bir başkaldırı hareketine girişmedikleri sürece tebaanın hal ve hareketlerini takip etme lüzumunun imparatorluk yöneticilerince çok fazla hissedilmediği yönünde genel bir kanaat söz konusudur. Ancak ilk devirlerden itibaren Osmanlı coğrafyasında yaşayan bütün insanları kapsayan ve doğrudan sultanlarca organize edilen iç istihbarat çalışmalarının mevcudiyetine ilişkin tarihî kayıtlar vardır. Celali isyanların-

6 *Mevâ'ıdün-Nefâis fi-Kavâ'ıdi'l-Mecâlis*, s. 147, 280.
7 Mehmet Halife, *Tarih-i Gılmânî*, Haz. Kâmil Su, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1986, s. 26.
8 *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, s. 233.
9 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 416; Özcan, "Casus," s. 167.

dan sonra ivme kazandığı muhakkak olan böylesi çalışmalardan bahseden halihazırdaki en eski Osmanlı kroniği II. Murad'ın İzladi ve Varna Savaşlarını (1443-1444) nakleden Anonim *Gazavâtnâme*'dir. Eserde II. Murad'ın memleketin ahvalini öğrenmek için yürüttüğü istihbarat faaliyetleri şu şekilde tasvir olunmuştu:

> ...de'b-i kadîmleri şöyle idi ki, 'adâlet ve zulümleri ma'lûm olmak içün her kazâya kendü câniblerinden birer mu'temedun aleyh kimesneleri gönderirler idi; kim, cemî' vilayetlerde ve kasabât ve kurâlarda ahvâl nice idüğin ma'lûm edine. İttifâk bir gün Sultân Murâd yine adamlarından bir sâhib-i fehm kimesneyi Rumeli'ne tecessüs içün göndermişti.[10]

Tebaasının vaziyetinden haberdar olmak isteyen bir sultanın casus kullanması gerektiğine dikkat çeken Hezarfen Hüseyin Efendi'nin kaydettiğine göre "II. Mehmed ile veziri Mahmud Paşa kıyıda köşede gizli saklı işler çeviren kimseleri etrafta gezinen casusları kanalıyla tespit etmeye dikkat ederlerdi. Mahmud Paşa'nınkilerden başka sultanın da müstakil casusları vardı."[11] Hoca Sadeddin Efendi de II. Bayezid ve I.Selim'in casuslar kanalıyla devlet ve kamu düzeninin işleyişine ilişkin çalışmalar yürüttüğünü kaydetmiştir.[12] Ayrıca R.Mantran, 16. ve 17. yüzyıllarda İstanbul'da hırsızların aranması ve yakalanması gibi özel görevleri olan ve aralarında kadınların da bulunduğu ajanların varlığından bahsetmektedir. Onun kayıtlarına göre; başçuhadarın emrinde, kamusal alanlarda tebdil-i kıyafet dolaşan ve oraları gözetim altında tutan ajanlar vardır. Başçuhadar her gün üstlerine rapor vermekte ve onların halkın zihin halini bilmelerine olanak sağlamaktadır. İstanbul, bu asayiş aygıtının sayesinde, gözetim ve güvenlik açısından iyi şekilde donatılmışa benzemektedir; kentin siyasal, ekonomik ve toplumsal önemi göz önüne alındığında, yöneticilerin halkın tamamen huzur içinde yaşayıp çalışabilmesine önem verdiği anlaşılmaktadır; ama

10 *Gazavât-i Sultân Murâd b. Mehemmed Hân*, s. 72.
11 *Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 179.
12 *Tacü't-Tevârih*, IV, s. 106, 153-154.

yöneticiler aynı zamanda bu halkın herkesin iyiliği için yasalara uymasına da özen göstermektedir.[13]

Misalleri çoğaltmak mümkündür, ancak çalışmanın maksadını aşmaması için kısaca; dönemsel ve kişisel niteliklerden kaynaklanan farklılaşmaların yanında II. Mahmud devrine gelinceye kadar sultanlar ve etraflarındaki yönetici zümre için ülke ve devlet nizamını tesis ve muhafaza etme çabalarında istihbarat çalışmalarından istifade etmenin geleneksel bir nitelik kazandığını ifade etmek gerekiyor. II. Mahmud devrinden hemen önce, söz konusu niteliğin uygulama sahasına aktarılmasına ilişkin en canlı örneklerden birinin altında da I.Abdülhamid'in meşhur sadrazamı Halil Hamid Paşa'nın imzası vardır. Nitekim Rumeli'nin ahvalini tahkik etmekle görevlendirdiği bir casus Silivri, Edirne, Belgrad, Manastır ve Serez güzergâhında yürüttüğü tetkikler neticesinde, cizyenin toplanma miktarından tüketim maddelerinin fiyatlarına kadar saptadığı tüm verileri oldukça mufassal bir rapor şeklinde sadarete takdim ediyordu.[14]

II. Mahmud ve İç İstihbarat

II. Mahmud tahta çıktığında, sultanın sarayı yönetim sürecinden neredeyse dışlanmış durumdaydı. Bu durum sultanların etkin yönetimden çekilmeleri biçimindeki uzun tarihsel sürecin en üst noktası gibi gözükmektedir. Sultanların geri çekilmesi, yetkenin parçalara ayrılmasına, merkezi yönetimin zayıflamasına ve fiili siyasal kaosa neden olmuştu.[15] Devrin ünlü diplomatı Stratford Canning'in de ifade ettiği üzere:

> Mahmut'un içine düştüğü durumdan korku duyması için her neden vardı. İmparatorluğu maddi ve manevî olarak yok olmanın eşiğine varmış durumdaydı.[16]

13 Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1991, s. 80.
14 *TSMA d.*, 5068.
15 Avigdor Levy, "Merkezde İktidar Politikaları, 1808-1812 Osmanlı Padişahlığının Silkinişi," *Tarih ve Toplum*, S. 41, Mayıs 1987, s. 52.
16 Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 129.

III. Selim ile IV. Mustafa arasında süren taht mücadeleleri sırasında, hem iktidarın devlet ricalinin çeşitli kesimleri arasında paylaşılması nedeniyle imparatorluk merkezinde gruplaşmalar oluşmuş hem de yerel temsilcilerin Babıâli ile oldukça cılız bir görüntü arz eden irtibatları bu kez neredeyse kopma noktasına gelmişti. Dolayısıyla II. Mahmud'un ülke içindeki sorunların çözümü için yoğun bir mesai sarf etmesi gerecekti. Önce merkezi otoriteyi yeniden kuracak, ülkedeki anarşi haline son verdikten sonra da hem imparatorluğun kadim düzenini tesis edecek hem de gittikçe belirgin bir hal almaya başlayan modernleşme ihtiyacına cevap vermeye çalışacaktı. Bütün bu çalışmalarını da Tuna hattında Ruslarla harp halinin devam ettiği, Balkanlar'da Sırpların isyan halinde bulunduğu ve Arabistan'da Vehhabi tehlikesinin arttığı bir sırada gerçekleştirmek mecburiyetindeydi.

II. Mahmud'un, 1808 Kasım'ının o kritik günlerinden sonra mesaisine pek tedbirli bir şekilde başlamasında şaşılacak bir durum yoktur. Dış görünüşte, Batılılaşma özentilerinin hepsini terk etmiş gibiydi. Yeni bir reform süreci başlatmanın iktidarını kaybetmesine yol açacağını bildiğinden Osmanlı ordusunun geleneksel kuvvetlerini diriltmeye uğraşıyor, III. Selim'le Alemdar Mustafa Paşa'nın yapmaya çalıştığı yenilikleri görmezden geliyordu. Ama yavaş yavaş ve kimseye sezdirmeden kendisini destekleyenleri ordu ve donanmanın kilit komuta mevkilerine getirdi, devletin en önemli dairelerine yerleştirdi ve bir sultanın etkin yönetime başlayabileceği koşulları yarattı. Ardından iktidarı tam olarak eline alacağı anın gelmesini beklemekle yetindi. Bu çok yavaş bir süreç oldu. 18 yıl boyunca, imparatorluk topraklarında yeni bir canlılığa işaret eden pek az belirti görülebildi.[17]

Peki, II. Mahmud, Osmanlı imparatorluk tarihinin en büyük bunalımına varan böylesi bir süreci nasıl atlattı? İmparatorluğu, bir yüzyıl daha sürecek ve yaşarlığı olan siyasal bir kurum olarak yeniden canlandırmasını olanaklı kılan koşullar nelerdi? Elbette bu araştırmanın amacı, söz konusu sorulara cevap üretmek değildir; cevaplar içinde mevcudiyeti muhakkak

17 Stanford J.Shaw, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri," *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 620; Palmer, *Osmanlı İmparatorluğu*, s. 128.

olduğuna inanılan istihbarat çalışmalarının, merkezi otoritenin ağırlıklı olarak saray ve çevresinde yeniden toplanması sürecinde sultan ve bürokratlarına sağladığı katkının boyutlarını saptayabilmektir.

Hakikat o ki bahsolunan olumsuzlukların üstesinden gelmek isteyen bir yöneticinin içerde ve dışarıda tehlike arz eden tüm unsurların giriştikleri veya girişecekleri eylemlerin farkında olması ve şartların olgunlaştığı bir sırada üzerlerine yürümesi, ancak sağlıklı bir istihbarat ağına sahip olmakla mümkündür. II. Mahmud da eylem ve tedbirleriyle öyle bir farkındalığa sahip olduğunu ispat edecektir. Ayrıca onun devrinde iç istihbarat çalışmalarının oldukça esaslı ve teşkilatlı surette sürdürüldüğüne dair emareler de vardır. Mesela, iç istihbarata ağırlık vermesiyle ünlenen II. Abdülhamid hatıra defterinde, kendi devrine kadar devlet ve kamu düzeninin sağlıklı surette işleyebilmesi amacıyla sürdürülen istihbarat çalışmalarını şu şekilde özetlemişti:

> Osmanlıda töre budur: Padişah, tebaasının ne düşündüğünü, hangi şikâyetleri olduğunu bir yandan kendi valilerinden, kadılarından hükümet yolu ile öğrenir, bir taraftan ülkenin dört bucağına serpilmiş tekkelerin şeyhlerinden, dervişlerinden haberler toplar ve buna göre ülkeyi idare eder. Ceddim Sultan Mahmud (II) buna gezginci dervişleri de ekleyerek istihbaratı genişletmişti. Ben tahta çıktığım zaman durum buydu ve böylece devam ediyordu.[18]

H. İnalcık da, yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra yeni ordunun teşkilatlandırılması için 1827 Nisan'ında Ağa Hüseyin Paşa'nın yerine, Asâkir-i Mansure-i Muhammediye seraskerliğine getirilen Mehmed Hüsrev Paşa'nın İstanbul'da II. Mahmud'un yeniliklerine karşı oluşan veya oluşması muhtemel muhalif hareketleri saptamak ve sindirmek için bir casusluk şebekesi oluşturduğunu saptamıştır.[19] H.von Moltke de, Hüsrev Paşa'nın İstanbul'da olan biten her şeyi bildiğini, her tarafta hafiyelerinin

18 *Abdülhamid'in Hatıra Defteri*, Yay. Asaf Atalay Yılmaz, Ankara 2009, s. 83.
19 Halil İnalcık, "Mehmed Hüsrev Paşa," *MEB.İA*, C.V/1, Eskişehir 1997, s. 613.

bulunduğunu kaydetmiştir.[20] T. Timur ise Osmanlı tarihinde IV. Murad ve Köprülü Mehmed Paşa gibi merkezi idareyi güçlü hale getiren sultan ve vezirlerin, aynı zamanda en çok muhbir kullanan yöneticiler olmakla şöhret bulduklarını, 19. yüzyılda ise II. Mahmud ve II. Abdülhamid gibi sultanlarla Âli Paşa gibi vezirler zamanında jurnalciliğin en aşırı boyutlara ulaşmış olduğunu iddia ediyor.[21] Kesin kanaat ise, ülke içinde faaliyet gösteren bir casusluk şebekesinin Tanzimat'ın ilanından hemen sonra faaliyetlerini umumileştirdiğidir. Bu faaliyetler, "tecessüs-i ahvâl" adı altında ve Zaptiye Nezâreti'ne bağlı olarak yürütülmüştür. Tecessüs-i ahvâl için "me'mûr-ı mahsûs" olarak iki tip memur istihdam edilmiştir. Bunların bir kısmı muvazzaf, yani Zaptiye Nezâreti'ne bağlı ve daimi surette çalışan memurlardır. Bu tür memurlar, görev için bir yere gönderildiklerinde, kendilerine maaşlarından fazla olarak "bârgîr ücreti," diğer bir ifade ile ulaşım gideri ödeniyordu. Diğer tip istihbarat elemanları ise, daimi statüde çalışmayan, ancak duruma ve zamana göre, kendilerine verilen vazifeyi yerine getirebilecek özellikleri haiz kişiler arasından seçilerek görevlendirilen memurlardı. Bu tip memurlara, "bârgîr ücreti" ile beraber, günlük masraflarını karşılamak üzere 10 ile 20 kuruş arasında değişen bir ücret takdir ediliyordu. Ayrıca, eğer bu tür memurlar, maiyetlerinde yardımcı eleman çalıştırıyorlarsa onlara da ücret veriliyordu.[22]

Gizli müdahalelerle iktidarı tekelinde tutma eğilimi, II. Mahmud'un imparatorluk meselelerini istihbarat çalışmalarıyla birlikte yürütmesini bir bakıma zorunlu kılmıştı. Ahmed Lütfi Efendi, incelediği hattı hümayunlarındaki düşünce ve tedbirlerinden II. Mahmud'un imparatorluğun askeri, mali ve idari işlerinin tanzim edilmesine bizzat nezaret ettiğine kanaat getirmiştir.[23] II. Mahmud'un önemine dair Paris'te yayınlanan Fransızca bir makalede de "Sultanın büyük küçük demeden her işi bizzat ve gizli tutarak gözden geçirip tanzim ettiğine ve gizlilik çerçevesinde işleri yürütme eğiliminden saltanat sınırları içinde hiçbir kimsenin haberi olmadığına"

20 Helmuth von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, Çev.Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 33.
21 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 415-416.
22 *BOA, C.DH, 12017;* Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," s. 67.
23 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 121.

dikkat çekilmişti. Makalede bu hususla ilgili önemli bir örneğe de yer verilmişti: Akka valisinden Babıâli'ye ulaşan bir raporda, alınan emre uygun olarak Vehhabiler üzerine yürümek için harekete geçildiğinden bahsediliyordu. Ancak Babıâli bürokratları böyle bir gelişmeden haberdar değildi. Sadrazam durumu bildirmek için huzuruna çıktığı II. Mahmud'dan valiyi harekete geçirenin kendisi olduğu cevabını alınca hayrete düşmüştü.[24] II. Mahmud'un böyle bir yönetim anlayışını tercih etmesinde, Hurşid Ahmed Paşa'dan sonra mührünü yetenekli hiçbir devlet adamına teslim edememesinin ve imparatorluk ricalinden bazılarının taşıdıkları rütbe ve sorumluluğu unutarak, bir devlet adamına yakışmayacak davranışlar sergilemesinin önemli bir etkisi olduğu muhakkaktır. Ancak şu da bir gerçek ki, II. Mahmud'un sadrazama ihtiyacı olmadığı gibi nazırlarına da güveni yoktu; hatta savaş zamanlarında sadrazam çadırında bir casus bulundurmayı Osmanlı tarihinde benzeri olmayan bir alışkanlık haline getirmişti.[25]

Bu davranışlar, II. Mahmud'un etrafındaki yönetici zümreye duyduğu güvensizliğin açık kanıtıydı. Belki de bu nedenle "efendiler zümresinden" bilgili ve tecrübeli bazı kimselerin gizli danışmanlığına başvurmak lüzumu hissetmişti. Bu tarz danışmanların ilki Cevdet Paşa'nın imparatorluğun itimat edilir ve gizli işlerini bilir şahıslardan biri olarak tanıttığı Şehremini İbrahim Efendi idi. Kendisi II. Mahmud'un, IV. Mustafa tarafından katledilmesine engel olduğu gibi tahta çıkmasında da gayreti görülen şahıslardandı. II. Mahmud da sadakatinin ödülü olarak kendisini şehremini tayin etmişti. Bundan sonra aralarında imparatorluk meselelerine dair gizli bir yazışma trafiği başlıyordu. Hatta II. Mahmud Babıâli'den kendisine takdim olunan arzlara İbrahim Efendi'nin görüşleri doğrultusunda cevaplar yazıyordu. İbrahim Efendi, sultan nezdindeki şöhret ve nüfuzunu, ayrıca haberleşme meselesini daima gizli tutmuştu. Kendisinden sonra gizli danışmanlık vazifesini devralacak olan Mehmed Saîd Halet Efendi'yi (1760-1822) II. Mahmud'a tavsiye eden de İbrahim Efendi olmuştu.[26]

24 *Sultan Mahmudi Sânî'nin Mehamidine Ait Bir Bahsin Tercümesi*, v.8a-8b.
25 Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 202; Hatırlanacağı üzere, 1828-1829 Osmanlı Rus Harbi sırasında II. Mahmud'un ordu nazırı sıfatıyla ordugâha gönderdiği Saib Efendi yürüttüğü faaliyetlerle adeta sultanın bir casusu ve ordu danışmanı gibi çalışmalar yürütmüştü.
26 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 127-129.

Halet Efendi, 19. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'na yön veren önemli şahsiyetlerdendi. Paris elçiliği, rikâb-ı hümâyûn reisliği, Bağdat mübaşirliği, rikâb-ı hümâyûn kethüdalığı ve nişancılık gibi resmi görevlerde bulunmuştu, ama daha çok gizli danışmanlık vazifesiyle ön plana çıkmıştı. 1811-1822 tarihleri arasında imparatorluk yönetiminde büyük bir nüfuz kazanan Hâlet Efendi'nin ayanlarla, özellikle Tepedelenli Ali Paşa ile mücadelesi, Fenerliler ve 1821 Rum İsyanıyla ilişkisi, yeniçeri ocağıyla bağlantısı ve sultan üzerindeki nüfuzu bugün hâlâ tartışılan konular arasındadır.[27] İmparatorluğu eski gücüne kavuşturmak için sarf ettiği sözler, ortaya attığı öneriler ve giriştiği eylemlerle II. Mahmud'u mest eden Halet Efendi, İbrahim Efendi'nin ölümüyle gizli danışmanlık vazifesine getirilmişti. Sultan ile aralarındaki gizli haberleşme işi önceleri bir bakkal dükkânı üzerinden gerçekleşmiştir: Saray hizmetkârlarından biri tarafından bir bakkal dükkânına bırakılan II. Mahmud'un tezkeresini Halet Efendi'nin bir adamı dükkândan alıyor, onun bu tezkerelere cevap mahiyetinde kaleme aldığı arizalar da aynı sistem üzerinden saraya ulaşıyordu. Sonraları ise gizli haberleşme işi Berberbaşı Ali Ağa üzerinden yürütülmüştü. Selefi gibi Halet Efendi de bu işi son derece gizli tutmaya çalışmış, ancak sonraları herkes "devlet dolabının ne şekilde döndüğünü" anlamıştı. Cevdet Paşa'ya göre, hatt-ı hümayunların tashih ve tanzimi dahi onun görüşleri doğrultusunda şekillendirilmiş, böylece görünürde bir divan üyesi (nişancı) olan, ancak esasında saltanat müsteşarı gibi bir pozisyona yükselen Halet Efendi imparatorluğun hemen her icraatının altına imza koymuştur.[28] O devir Osmanlı sarayının hizmetkârlarından Hızır İlyas Ağa da, Halet Efendi'den "hayli zamandan beri her şeyde tek ve son söz sahibi"[29] biri olarak bahsetmektedir.

Halet Efendi'nin arkasındaki en büyük güç ise yeniçeriler olmuştu. Yunan İsyanı bahsinde temas olunduğu üzere, 1815 tarihli yeniçeri izdihamından sonra II. Mahmud ocağın kaldırılmasını Halet Efendiye teklif ediyordu. O da, her ne kadar teklife sıcak bakar gibi görünmüşse de kalben

27 Süheyla Yenidünya, "Halet Efendi'ye Dair Bir Risale," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XI/2 Aralık 2009, s. 18.
28 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 127-129; Halet Efendi ile Berberbaşı Ali Ağa arasında gerçekleşen gizli yazışmalara ait örnekleri için bkz. *Tarih-i Cevdet*, X, s. 260-267; XII, s. 263-266.
29 *Tarih-i Enderun*, s. 198.

muhalif olduğu için çeşitli hile ve oyalamalarla II. Mahmud'u aldatarak ocağın ilgasını erteliyordu. Cevdet Paşa'nın naklettiği üzere, taşradaki ayan ve eşrafın kırılması, ocağın kaldırılışını ertelemek için Halet Efendi'nin sultanı sevk ettiği bir yoldu. Çünkü o, yeniçerilere dağıttığı paralarla Enderun ve Birun'da her istediği işi yürütür, kurduğu düzenin bozulmamasına dikkat ederdi.[30] Mehmet Sâdık Rifat Paşa da "Hâlet Efendi" adlı risalesinde kendisinin ocak içinde bazı casus ve taraftarlarının bulunduğunu kaydetmiştir.[31]

II. Mahmud'un son gizli danışmanı ise Canip Efendi olmuştur. Sultanın bazı önemli meselelerde Canip Efendi'nin fikrini aldığını; onun da mabeynle, Halet Efendi'nin berberbaşı ile gerçekleştirdiği gizli haberleşmesine benzer bir ilişki içinde olduğunu, Cevdet Paşa II. Mahmud devrini görmüş bazı kimselerden duyduğunu kaydetmiştir.[32]

Özellikle Halet Efendi örneğinde olduğu gibi, gizli danışmanlardan yararlanma eğilimi, II. Mahmud'un iktidarını ve yönetici zümreye karşı oldukça azaldığı gözlemlenen güven duygusunu sarsıcı bir unsur olmuştur. Öyle bir güvensizlik ortamında vaziyete hâkim olabilmenin yolu ise, imparatorluk meseleleri hakkında hakikati bilmekten, bunun için de sağlıklı bilgi kanallarına sahip olmaktan geçiyordu. II. Mahmud da tahta çıkışından itibaren imparatorluk nizamının ve kamu düzeninin sağlanması ve muhafaza edilmesi adına attığı veya atacağı hemen bütün adımları istihbarat çalışmalarının kendisine sağladığı öngörülerle belirlemişti. Bu sayededir ki imparatorluğun en ücra köşesinde yaşanan en önemsiz bir gelişmeden haberdar olması amacıyla kendisine takdim olunan istihbarat raporları üzerine söz konusu mesele hakkında bizzat gizli bir tahkikat başlattığına veya yürütmekte olduğuna (tahkik-gerde-i şahanem)[33] dair kısa bir not düşüyordu. Bu tür tahkikatlar için casusların yanında tatar, mübaşir veya haseki gibi özel memurlardan istifade etmişti. Sadakatlerinden şüphe duymadığı tecrübeli kimseler arasından seçtiği memurlarından tek isteği

30 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 208-209; XI, s. 6; Karal, "Mahmud II," s. 166.

31 Yenidünya, "Halet Efendi'ye Dair Bir Risale," s. 30.

32 *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 22.

33 *BOA, A.DVNS. MKM.MHM.d., 8, s. 250, hüküm: 954*; Evâil-i Cemaziyülevvel 1237/Ocak-Şubat 1822; *s. 287, hüküm: 1078; BOA, A.DVN.MHM.d, 233, s. 30, hüküm: 62;* Evâsıt-ı Rebiülâhir 1226/Mayıs 1811; *A.DVN.MHM.d, 235, s. 320, hüküm: 748*; Evâhir-i Şevval 1229/Ekim 1814.

ise, hakikatin ortaya çıkarılması için hakiki bilgiye ulaşmaları, bunun için de hedef şahısların kimlik, servet veya hatırlarına aldırış etmeden çalışmalarını sürdürmeleri gerektiğiydi.[34] II. Mahmud'un bu yöndeki gayretleri, Rumeli Valisi Pehlivan İbrahim Paşa ile Yanya Valisi Tepedelenli Ali Paşa arasında baş gösteren düşmanlığın sonlandırılması aşamasında oldukça belirginlik kazanmıştı. Sultan önce, her iki valisine nasihatte bulunacak sözü etkili ve tecrübeli bir memur arayışını Tayyar Efendi'nin şahsiyetinde buldu. Sonra kendisine memuriyetini ne şekilde icra edeceğine dair şifahî bir talimatname verdi: Sırpların isyan halinde bulunduğu bir zamanda paşaların birbirleriyle uğraşmak yerine ittifak halinde bulunmaları gerekiyordu. Ayrıca II. Mahmud, yerel idarecilerin tebaaya karşı kanundışı eylemler içinde bulunduklarına dair aldığı duyumların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını öğrenme amaçlı araştırmalar yürütmek üzere yanına bir iki kulağı delik adam almasını da Tayyar Efendi'ye bildirmişti. Son talimat ise, sadece II. Mahmud'un öğrenmesi gereken bir haber olursa Tayyar Efendi bunu Kapı'ya değil de Silahtar Ağa'ya hitaben yazacak, ancak II. Mahmud'un "ben kendisini görürüm" dediği İmam Abdülkerim Efendi'ye gönderecekti. Tayyar Efendi, görevini tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde bölgedeki gözlem ve duyumlarının yanında giriştiği araştırmalar neticesinde elde ettiği malumatı da doğrudan sultana aktaracaktı.[35]

II. Mahmud, iç istihbarat çalışmalarından, memur ve askerlerini denetlemenin önemli vasıtalarından biri olarak istifade etmesini bilmişti. Câbî Ömer'in kaydettiğine göre, tahta çıkışının hemen ertesinde divanıhümayun hocalarının, kapıcıbaşı ve kâtiplerin isim, resim ve rütbelerini gösterir bir defter hazırlatmıştı. Casusları vasıtasıyla rical ve ulemanın hallerini teftiş ederek kötü işlerine, cahillik, ihmal ve tembelliklerine dair edinilen bilgileri isimlerinin yanına ilave ediyordu. Bir mübaşir tayin etmesi gerektiğinde ise başlıca başvuru kaynağı o defter oluyordu.[36] Şâni-zâde de,

34 *BOA, A.DVN.MHM.d, 250, s. 86, hüküm: 734;* Evâsıt- Rebiyülevvel 1249/Temmuz-Ağustos 1833; *A.DVN.MHM.d, 236, s. 65-66, hüküm: 176;* Evâil-i Ramazan 1230/Ağustos 1815; *A.DVN.MHM.d, 242, s. 251-252, hüküm: 775;* Evâil-i Ramazan 1242/Nisan 1827; *Hatt-ı Hûmâyun, 1276/49519-A;* 3 Safer 1232/23 Aralık 1816.

35 *Tarih-i Ata*, III, s. 95-97.

36 *Câbî Târihi*, I, s. 561.

1809 gibi II. Mahmud saltanatı için oldukça erken sayılabilecek bir tarihte, "yaşanan bazı hadiseler sırasında türlü kılıklara bürünen casuslardan yararlanmasını, sultanın dikkatli ve düşünceli davranmayı kendisine adet edindiğinin bir göstergesi" olarak kaydetmiştir.[37]

II. Mahmud gerçekten, gerek yayınladığı fermanlar gerekse giriştiği eylemlerle böyle bir geleneği saltanatının sonuna kadar sürdürmüştür: 1815 senesinde halktan bir akçe "mübaşiriyye" tahsiline cesaret eden memurların gizlice araştırılarak mutlaka cezalandırılacaklarını ilan eden o'dur.[38] 1819 senesinde Canik ahalisinin, Trabzon Valisi Hüsrev Paşa'nın kendilerinden fazla vergi talebinde bulunduğuna dair şikâyetleri üzerine bizzat kendisinin göndereceği bir tebdille meseleyi tahkik ettireceğini sadrazamına bildirmiştir.[39] 1826 yılında ise devlet hazinesinden yardım isteyen Rumeli Seraskeri Reşid Paşa'nın yanında ve muhafaza için gönderdiği mahallerde bulunan asker miktarını tespit etmek üzere, Enderun Başçavuşu Hacı Ali Ağa'nın bir Enderun hademesi görünümünde Rumeli'ye gönderilmesi, II. Mahmud'un emriyle gelişen bir hadise olmuştur.[40] II. Mahmud'un benzer eylemlerinin daha birçok misali vardır ve bunlar yeri geldikçe aktarılacaktır.

Hırzü'l-Müluk'te boşa çıkan bir görev için atanacak en uygun şahsın tespit edilmesinde sultanın bir dizi istihbarat çalışması yürütmesi gerektiğine[41] dair tavsiyeye uygun olarak II. Mahmud da önemli mevkilere yapacağı atamalardan önce adaylar hakkında gizli bir ön çalışma yapmıştır.[42] 1812 senesinde Sinop ayanının vezir rütbesine yükselişi, sultan tarafından gerçekleştirilen gizli araştırmalar neticesinde gerçekten liyakat sahibi olduğunun anlaşılmasından sonra mümkün olmuştu.[43] II. Mahmud'un tebaasının ahvalini teftiş etmek için ülke içinde geziler düzenlediği de istihbarat stratejileri bahsinde belirtilmişti. Ayrıca Mehmed Daniş, II. Mahmud'un 1831 senesindeki Gelibolu-Çanakkale-Edirne gezileriyle ilgili olarak; bölge

37 *"...âdet-i mutebassırâne-i Şâhâne'leri üzere cevâsîs-i mütenekkirâne* göndererek..." Bkz. *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 178.

38 *BOA, A.DVN.MHM.d, 236, s. 235, hüküm: 782;* Evail-i Muharrem 1231/3-12 Aralık 1815.

39 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1349/52716-Ç;* 29 Zilhicce 1234/19 Ekim 1819.

40 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1061/43602;* 7 Şevval 1241/15 Mayıs 1826.

41 *Hırzü'l-Müluk*, s. 182.

42 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 667/32510;* 29 Zilhicce 1230/2 Aralık 1815.

43 *Câbî Târihi*, II, s. 835.

"ihbâr-ı coğrafya vasıtasıyla her ne kadar malûm-ı hümâyûnları ise de" tebaasının ahvalini çıplak gözle müşahede etmek arzusuyla öyle bir geziye çıktığını kaydediyor.[44]

İç İstihbarat Konuları

Buraya kadar anlatılanlar II. Mahmud'un iç istihbarat çalışmalarının önem ve gerekliliğini anlamış olduğunu göstermek içindi. Şimdi ise saltanatının ilk yıllarından itibaren giriştiği eylemlerde istihbarat çalışmalarından ne ölçüde istifade ettiği bazı örnek hadiselerden hareketle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

II. Mahmud'un tahta çıkışından sonra ülke içinde yürütülen iç istihbarat çalışmalarının önemli bir kısmı III. Selim'in katli hadisesine karışanların tespit edilerek ortadan kaldırılmasına yönelik olmuştu.[45] Hatta II. Mahmud'un "amcası Sultan Selim'in kanı için acele etmemesini, bu olaya karışanları birer birer haber alıp kendisine bildireceğini" sadaret mührünü teslim ettiği Alemdar Mustafa Paşa'ya gizlice ifade ettiğinden[46] bahsedilir. Katillerin tespit edilmesi noktasında sağlanan başarı ise varlığını sağlıklı çalışan bir istihbarat ağına ve gizlice yürütülen faaliyetlere borçludur. Şanizâde'nin kayıtlarına göre, "Sultanın başlattığı mücadeleden ve sıranın yavaş yavaş kendilerine geldiğinden haberdar olduktan sonra sağa sola sıvışan suçluların yerlerini saptamak, saray ile dışarıdaki dünya arasında kurulan bir istihbarat hattı sayesinde mümkün olmuştu. Mesela, alınan istihbarat raporlarından ve yürütülen tahkikatlardan, bir kayıkla Kastamonu'ya geçtikleri saptanan beş bostancının yakalanması için isim ve eşkâllerini beyan eder bir varaka gizlice ve bir haseki vasıtasıyla Kastamonu Valisi Salih Paşa'ya gönderiliyor, bu gizli çalışmalar sayesinde suçlulardan hiçbiri II. Mahmud'un elinden kurtulamıyordu.[47] Hatta 1826 senesinde dahi III. Selim'in katlinde ve Alemdar Mustafa Paşa olayında parmağı olanların

44 *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, s. 30-35.

45 *Tarih-i Ata*, III, s. 72.

46 *Câbî Târihi*, I, s. 178.

47 *Şânî-Zâde Târîhi*, s. 30-33; III. Selim'in katillerinin ortadan kaldırılması için yürütülen faaliyetlerle ilgili olarak bkz. Câbî Tarihi, s. 181-182; İlmihan Sağlamdemir, *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adlî*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994, s. 14.

ortadan kaldırılmasına devam ediliyordu. O sene alınan bir ihbara göre, İzzed Mehmed Paşa'nın çavuşu her iki hadise sırasında asilere hem yardım hem de casusluk etmişti. Gerçekleştirilen tahkikatlar neticesinde hakkındaki ihbarların gerçek olduğu ortaya çıkınca çavuş Üsküdar'da idam ediliyordu.[48] Öte taraftan II. Mahmud'un meseleye verdiği önemden ve muhbirlere dağıttığı ihsanlardan haberdar olan ricalden bazılarının bu durumdan menfaat sağladıkları görülmüştür. Onlardan biri olan Sekbanbaşı Arif Ağa'nın şu gerçekdışı sözlerle sultandan mücevherler kopardığından bahsedilir:

> Dün gice filân mahalde bir takım Selîmî gürûhu 'akd-i cem'iyyet edüp, hemân şu gûne bir fitne ihdâsına mübâşeret üzere olduklarını câsûslarım ihbâr eylemeleriyle, der-'akab varup cem'iyyetlerini perîşân eyledim.[49]

İmparatorluk İdarecileri

İçine kapalı bir toplum olan ve uzunca bir süre savaşlar ötesinde dış dünyaya büyük bir ilgi duymayan Osmanlılarda, iç istihbarat, yönetici zümre arasındaki kavgalara bağlı olarak büyük bir yer tutuyordu. Osmanlı merkezi iktidarı; saray ileri gelenleri, güçlü paşalar, etkili ulema, yeniçeri ve sipahi ağaları, nüfuzlu tüccar ve sarraflar gibi bireysel iktidar mihrakları arasında oluşan ve devamlı değişen çeşitli ittifaklardan doğuyordu. Bu mihrakların hepsi, rakiplerinin tüm eylemlerinden haberdar olmak ve acı sürprizlerle karşılaşmamak için mümkün olduğu kadar çok muhbirden yararlanmaya çalışırlardı.[50] İktidar çekişmelerinde güçlü olmak isteyen yöneticilerin birbirlerine karşı özel casuslardan yararlanmalarının veya sarayda casuslar bulundurmalarının I.Süleyman zamanında kurulan ve 17. yüzyılda büyük gelişme kaydeden bir geleneğe dayandığından bahsedilmektedir.[51]

48 *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 207.
49 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 70.
50 Timur, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," s. 415-416.
51 *Dünya Casusluk Tarihi*, I, s. 15; Na'imâ tarihinde, 17. yüzyılın ortalarında sultanlardan Murad Paşa, İbşir Paşa ve Boynu-yaralı Mehmed Paşa gibi sadrazamlara; Kösem ve Turhan gibi valide sultanlardan yeniçeri kethüdasına ve tersane kethüdasına kadar birçok güç odağına hizmet eden ve saray çevresinde etkin faaliyet gösteren casusların faaliyetlerine ilişkin oldukça uzun fasıllar vardır. *Târîh-i Na'imâ*, III, s. 1263, 1325-1329,1479, 1489,1517; IV, s. 1602, 1604, 1610, 1646, 1699, 1708.

II. Mahmud devrine gelindiğinde ise yöneticilerin casuslardan istifade etme alışkanlıklarının ilmiye sınıfı mensuplarını kapsayacak kadar genişlik kazandığı görülecektir. 1813 senesinde ikinci kez şeyhülislam tayin olunan Es-seyyid Abdullah Efendi'nin "Duyan öyle sanır" sözünden esinlenerek, ilmiye sınıfındaki zararlı kimselere karşı seleflerinden daha fazla mücadele etmek, ayrıca beğenilen işlere imza atmak için casus kullanma yoluna gittiği (tarîk-ı tecessüse sâlik) kaydedilmiştir. Bu yolla, ulemanın eylem ve söylemlerinden haberdar olarak kendisine muhalif olanları saptama, böylece azil ve tayinler sırasında daha rahat karar verme amacı gütmüştür.[52] Ayrıca o devirde üst düzey imparatorluk yöneticilerinin yanında kasapbaşının dahi Enderun'da casus bulundurduğundan bahsedilmektedir (1813).[53] Mehmed Dâniş Bey de, "re'yü'l-ayn" müşahede ettiği olayları kaleme alarak II. Mahmud'a takdim ettiği *Neticetü'l-vekayi* adlı eserinde yeniçerilerin saray içinde, aşçılar gibi hizmetlilerden kendilerine işbirlikçi ve casuslar edindiklerine dikkat çekmiştir.[54]

Şani-zâde'nin kaydettikleri ise imparatorluk yöneticilerine sirayet eden daha ciddi bir hastalığa işaret ediyor. Buna göre, "ricalden birçoğu Hıristiyan devletlere casus olarak hizmet etmektedir. Onlardan, Osmanlı İmparatorluğu'nun baş düşmanı Rusya'ya casusluk edenlerse çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu nedenle o sıralar imparatorluğun gizli bir işi kalmamıştır. Hatta Rusya taraftarı olan rical, imparatorluk adına faydalı bir işe kalkışıldığında halkın zihnini bulandırarak hükümeti desteksiz bırakmak için olmadık işlere kalkışmaktan geri durmamıştır. Bu eylemleri özellikle seferberlik zamanlarında korkunç boyutlara ulaşır. Rusya üzerine girişilecek savaşın yeniçerileri cepheye sürerek cezalandırmaktan başka bir amaca yönelik olmadığına dair yalan yanlış sözlerle halkın ve askerin zihnini bulandırmaya çalışırlar. Hatta varlıklarından haberdar olmayan imparatorluk yöneticilerinin gözlerini korkutarak seferden vazgeçmeleri için İngiliz donanmasını Osmanlı sahillerine davet etmeye dahi cesaret ederler. Nitekim onların onayıyla Kızıladalar önüne kadar gelen İngiliz donanmasının

52 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 620.
53 *Câbî Târihi*, II, s. s. 966.
54 *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, s. 58.

bir top atmadan geri döndüğü dikkat sahibi kimselerce görülmüştür."[55] Bolu eski mütesellimi Ahmed Raşid Efendi'nin muhallefatı arasında Eflak'ın eski voyvodalarından İskerlet'in ve bazı Hıristiyanların kendisine göndermiş olduğu gizli mektupların çıkmış olması, ihanet hareketinin taşra idarecilerine kadar uzandığını göstermektedir. O taraflarda tercüme edecek kimse bulunmadığından mektupları gizlice getirmek üzere tayin olunacak mübaşirin imparatorluğun gizli işlerinden haberdar şahıslar arasından seçilmesine dikkat edilmiştir. Evrakların üçüncü şahısların eline geçmesinin sakınca doğuracağına dikkat çeken II. Mahmud, mübaşir tayininde gösterilen hassasiyeti oldukça yerinde bulmuştur.[56]

II. Mahmud'un imparatorluk nizamını yeniden tesis etme aşamasında yürüttüğü temizleme harekâtının ikinci dalgası böylesi faaliyetlere bulaşmış yöneticilere yönelikti. Şani-zâde'nin kaydettiği üzere, yürütülen bir dizi istihbarat çalışması neticesinde hainlerin saptanması ve imparatorluk bünyesine sirayet etmiş ciddi bir hastalığın daha giderilmesi mümkün olmuştu.[57] Gerçekten de II. Mahmud merkez ve taşradaki idarecilerine bir çeki düzen vererek benzer uygunsuzluk ve kanundışı uygulamaların yaşanmaması için saltanatının ilk senesinden itibaren oldukça dikkatli davranmıştır. Tahta çıkışının hemen ertesinde Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'ya tebaasının durumunu gizlice araştırmasını, zulme ve kanundışı vergi toplamaya cesaret edenlerin hakkından gelinmesini emretmişti.[58] Kastamonu Valisi Darendeli Hüseyin Paşa'ya gönderdiği 1818 tarihli bir fermanda tebaasını yerel idarecilerin zulmünden nasıl kurtardığını anlatıyordu: Önce, ülkeyi istila ederek tebaasını sömüren derebeylerini nice tedbirlerle ortadan kaldırmıştı. Ardından her bir vilayete tayin ettiği vezir ve mirimiranlarla refah ve asayişi sağlama amacı gütmüştü. Buna rağmen kendilerine devlet hazinesinden tahsis olunanlarla yetinmeyerek hâlâ tebaadan kanundışı akçe almaya cesaret eden idareciler vardı. Casusluk için vilayetlere gönderdiği tebdiller kendisine böylesi haberler getirmekteydi.[59]

55 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 40-41.
56 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 520/25414;* 29 Zilhicce 1235/7 Ekim 1820.
57 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 40-41.
58 *Câbî Târihi*, I, s. 185.
59 *BOA, A.DVN.MHM.d, 237, s. 284, Hüküm: 1065;* Evâhir Şaban 1233/Haziran-Temmuz 1818.

Takvim-i Vekâyi'de yayınlanan bir fermanında ise tebaasından fazladan para tahsil etmek gibi kanundışı uygulamalara gidildiğini "bit-tecessüs" öğrenmiş olduğuna vurgu yapıyordu.[60] Bu nedenledir ki Zahire nazırlarına gönderdiği bir emirde mübayaa için görevlendirilen memurların haksız kazanç elde etmek gayesiyle tebaasını incitip incitmediklerinin gizlice ve daima araştırılacağına, içlerinden uygunsuzluğu saptananların mutlaka cezalandırılacağına dikkat çekiyordu.[61]

II. Mahmud'un memurlarına çeki düzen vermek için sarf ettiği mesaisinin önemli bir bölümünü de devlet dairelerindeki rüşvet olayını kaldırma gayretleri oluşturmuştu. Tahta geçtikten birkaç ay sonra "Rüşvet verene ve alana Allah lanet etsin" hadisinden yola çıkarak "devlet nizamına halel getirecek böyle bir işe bulaşanları ortaya çıkarması için gizliden gizliye gerçekleştireceği araştırma ve teftişlerine süreklilik kazandırmasını, cezalandırma aşamasında kimseye müsamaha göstermemesini Kaymakam Ali Paşa'ya bildirmişti.[62] Ceza kanunnamesinin kabul edilmesiyle ilgili olarak yayınladığı bildirisinde ise, kanunnamenin yürürlüğe girmesinden sonra artık kim ve hangi rütbeden olduğuna bakılmaksızın rüşvet alan ve verenler için öngörülen cezanın icra olunacağına, kendisinin de gizliden veya açıktan sürdüreceği araştırmalarla bizzat takipte bulunacağına vurgu yapmıştı.[63] Memurlarına maaş bağlanmasına karar verildiğine dair yayınladığı 1838 tarihli bildirisinde ise o günden sonra tebaasından bir akçe dahi alınmayacağını ve yine kendisinin devamlı surette gelişmeleri gizlice araştırmaktan geri durmayacağını ilan etmesi[64] II. Mahmud'un imparatorluk nizamını tesis etme çabalarını istihbarat çalışmalarıyla birlikte saltanatının son devresine kadar sürdürdüğüne işaret etmektedir.

II. Mahmud'un Rum İsyanı sırasında Edremit idarecilerine gönderdiği bir emir, etrafındaki gelişmelerden ne denli haberdar olduğuna ve memurlarına karşı iç istihbarat çalışmalarına bir denetim aracı olarak nasıl sarıldığına kanıt teşkil eder. Emir, sultanın dikkatinden kaçmayan

60 *Takvim-i Vekayi, Def'a* 76, 13 Ramazan 1249/24 Ocak 1834.
61 *Takvim-i Vekayi,* Def'a 98, 19 Zilkade 1250/19 Mart 1835.
62 *Câbî Târihi,* I, s. 371.
63 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi,* V, s. 931.
64 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi,* V, s. 971.

bir çelişkiye vurgu yaparak başlıyordu: İsyan hareketinin başladığı andan itibaren Akdeniz'de gezinen Rum teknelerinden birçoğu batırılmış veya ele geçirilmişti. Bu münasebetle Rum donanmasının küçülmesi gerekiyordu. Ancak herhangi bir azalma görülmediği gibi Rumların Osmanlı donanmasına zarar vermek için sürekli ateş gemileri yaparak kuvvetlendikleri müşahede olunmuştu. Böyle bir gelişme ise ancak gemi yapımı için gerekli olan kereste ve diğer levazımata bağlıydı. Oysa Rum adalarında üretim malzemesi bulunmadığı gibi bunları yabancı devletlerden temin etme imkânları da yoktu. Bu durumda ellerinde sadece Osmanlı ülkesi kalıyordu. Fakat Osmanlı sınırları içinde üretilen ve harp malzemesi olarak kabul edilen kereste ve diğer edevatın ihracı kesinlikle yasaktı. Buna rağmen, Rumların Müstemen görünümünde vardıkları Osmanlı sahillerinde kendilerine istedikleri malzemeleri temin eden Osmanlı memurlarını bulmakta zorlanmadıklarını haber alan II. Mahmud bu maddenin casuslar kanalıyla sürekli araştırılacağını, yasağı çiğnedikleri haber alınan memurların mutlaka cezalandırılacağını Edremit'teki yerel temsilcilerine hatırlatmıştı.[65]

II. Mahmud'un devlet ve kamu hayatındaki çarpıklıkları giderme aşamasında, muhtelif görevlerde bulunan memurlar da iç istihbarat kanallarına kendiliğinden eklemleniyordu. Memurların pek çoğu saraya istihbari bilgi aktarımında bulunmayı bir kazanç kapısı olarak görmüşlerdi. Gammazlama ya da muhbirlik şeklinde gelişen bu tarz bir hafiyecilik anlayışı, sultanın teveccüh ve itimadını kazanarak mevki-mansıp sahibi olabilmenin ya da bulunduğu memuriyette daha üst bir rütbeye ulaşmanın önemli vasıtalarından biri haline gelmişti. Bu, kimi zaman rakiplerin veya hoşlanılmayan kişilerin mevkilerinden edilmesini veya cezalandırılmasını sağlamak maksadıyla, karakter bakımından acizlik ve ahlaken düşkünlük içinde bulunan insanlarca tarihin her döneminde kullanılan bir silahtı.[66] II. Mahmud devrinde de durum pek büyük farklılıklar arz etmiyordu. Yüksek mevkideki memurlar genellikle para yedikleri suçlamasıyla karşılaşıyor, çevreleri de her söze kulak kabartan, rakip politikacılar ve yabancı elçilere

65 *BOA, A.DVN.MHM.d, 241, s. 281, hüküm: 1255;* Evail-i Cemaziyelevvel 1240/Aralık 1824.
66 Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," s. 70-71.

para karşılığında bilgi satan asalak ve hizmetçilerle kuşatılıyordu.[67] Bu tablo, merkezi veya yerel memurların yolsuzluklarına dair sayısız iddia ve ihbarın hükümet merkezine ulaşması şeklinde ülke içinde yürütülen istihbarat faaliyetlerine yansıyordu. Bunlar arasında asılsız olanlar bir hayli fazlaydı. Bu durumda ihbarlardan hangisinin gerçek olduğunu öğrenebilmenin yolu yine istihbarat çalışmalarından geçiyordu. Aksi takdirde yanlış hüküm verilebilirdi ve böyle bir gelişme hiç yaşanmadık bir hadise değildi.[68]

Ancak II. Mahmud herhangi bir ön çalışma yapmadan ihbarları ciddiye alan bir tavır içinde bulunmamıştı. Kendi ifadesiyle, uygunsuz davranışlar içinde bulunduğunu bildirir ihbarlardan hareketle bir memurunu cezalandırmaktansa "şek ve şübheden ari olmak" için evvela meseleyle ilgili gizli bir araştırma yapmak icap ediyordu.[69] İşte bu sayede gelişmelerin içyüzünden, yöneticiler arasındaki çekişmelerden haberdar olunabilir ve yöneticilerin birbirlerini ortadan kaldırmak için tertip ettikleri entrikalara alet olmayan hükümler verilebilirdi. II. Mahmud'un bu anlayış doğrultusunda giriştiği pek çok eylem vardır. Mesela 1810 yılında kaptan paşa, kendisinden bazı uygunsuz davranışları nedeniyle patrona ve riyale kaptanlarını azletmesini istemişti. II. Mahmud isteği hemen yerine getirmemiş, özel bir adamını kaptanların durumunu gizlice araştırmakla görevlendirmiş, neticede azillerini gerektirir herhangi bir uygunsuzluk içinde bulunmadıkları tespit edilmişti.[70] Kastamonu Mütesellimi Mehmed Emin Ağa'nın bazı kanundışı uygulamaları nedeniyle memlekette bir halk isyanına sebep olduğu duyulunca da gelişmenin sıhhat ve hakikatini ortaya çıkarmak için II. Mahmud tarafından özel bir memur gönderilmişti.[71]

Bu gizli çalışmalar, asılsız ihbarlarla memurlarını cezalandırma gibi bir yanlışa düşmekten II. Mahmud'u çok defa kurtarmıştı. Mesela

67 Davison, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform*, I, s. 45.
68 *BOA, C.DH, 236/11799;* 29 Cemaziyülevvel 1234/26 Mart 1819; 1819 senesinde kethüda kalemi halifelerinden Ataullâh Efendi, hakkında bazı uygunsuz hareketlerde bulunduğuna dair bazı devlet ricalinden gelen ihbarlar üzerine Bozcaada'ya sürülmüştü. Ancak Ataullâh Efendi'nin sadece casusların iftirasına uğradığı, dolayısıyla mağdurlar zümresinden olduğu anlaşılmış, sürgününden iki ay kadar sonra salıverilmesi mümkün olmuştu. Bkz. *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 918; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 70.
69 *BOA, A.DVN.MHM.d, 237, s. 127, hüküm: 463;* Evâsıt-ı Şaban 1232/Temmuz 1817.
70 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 572/28051;* 11 Zilhicce 1224/17 Ocak 1810.
71 *Takvim-i Vekayi, Def'a 47*, 20 Receb 1248/13 Aralık 1832.

Alaiye Sancağı Mutasarrıfı Hafız Ali Paşa'nın ahaliye kötü muamelede bulunduğuna dair İstanbul'a bir ihbar ulaşınca II. Mahmud sancakta araştırma yapması için bir hasekisini görevlendirmişti. İhbarın gerçeği yansıtıp yansıtmadığını öğrenmek için haseki de tebdil surette sancağın beş kazasında gezip dolaşmış, köylerinde birer ikişer gece konaklamıştı. Bu sayede Ali Paşa'nın ahaliye karşı herhangi bir uygunsuz hareketinin söz konusu olmadığı, fakirleri gözettiği ve ahalinin kendisinden son derece memnun olduğu anlaşılmıştı (1816).[72] Tırnova Voyvodası Ahmed Ağa da başkente ulaşan reaya imzalı bir arzuhalde fakirlere zulmetme gerekçesiyle hakkında tahkikata girişilen bir başka yerel temsilciydi. İhbarın asılsız ve bölgede karışıklık çıkarmak isteyen Tırnova metropolitinin bir oyunu olduğu tahkikat neticesinde anlaşılmıştı. Bunun üzerine II. Mahmud metropolitin azledilerek sürülmesini ve yerine uygun birinin seçilmesini Rum patriğine bildirmişti (1820).[73] Aynı şekilde Trablusşam Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın halk tarafından öldürülmesinde Sayda Valisi Abdullah Paşa'nın teşvik ve tahriklerinin etkili olduğuna dair Şam valisinden Babıâli'ye ulaşan ihbar üzerine sözde bazı devlet ricalinin işlerini halletmek, hakikatte ise söz konusu ihbarın doğru olup olmadığını gizlice araştırmak için sadrazam dairesinden biri Sayda ve Trablus tarafına gönderilmişti. II. Mahmud gelişmelere dair tanzim olunan tahrirat üzerine tedbirin yerindeliğine ve memurun dönüşünde hadiselerin içyüzünün anlaşılacağına ilişkin bir not düşmüştü (1824).[74]

II. Mahmud'un o tarz istihbarat çalışmalarını, araştırma sahasına yakın bir yerde bulunan ve güven duyduğu yöneticilerine sipariş ettiği de olmuştu. Mesela 1838 senesinde aralarında gerginlik bulunan Erzurum Müşiri Osman Paşa ile Kars Muhafızı İskender Paşa'nın durumlarını gizlice tahkik etme vazifesini serasker paşaya vermişti. O da görünürde Erzurum'daki askerleri denetlemek, esasında ise paşaların durumunu araştırmak için zabitlerinden birini o tarafa göndermişti.[75] Görüldüğü gibi, imparatorluk yöneticileri hakkında daha evvel bahsolunan sebeplerden

72 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *1276/49519-A*; 3 Safer 1232/23 Aralık 1816.
73 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *774/36284*; 29 Zilhicce 1235/7 Eylül 1820.
74 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *1267/49038*; 29 Zilhicce 1239/25 Ağustos 1824.
75 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *694/33467*; 25 Safer 1254/20 Mayıs 1838.

dolayı bir hayli asılsız ihbar söz konusuydu. II. Mahmud ve yöneticileri böyle ihbarlara karşı daima büyük tepki göstermişlerdi. Mesela taraftarlığını yaptıkları yöneticilere casus olarak hizmet ettikleri, rakip rical aleyhinde yalan yanlış haberler yaymaktan başka hiciv ve küfre varan söylemler içinde bulundukları ortaya çıkan Egül Ahmed ve Tavîl Ahmed adındaki ilmiye sınıfına mensup efendilerin II. Mahmud'un emriyle idam edilmeleri (1811) bahsedilen tepkinin en açık misallerinden sadece biriydi.[76]

Asılsız ihbarların önüne geçmek için imparatorluk idaresi 1825 senesinde daha somut bir adım atmıştı. Konuyla ilgili olarak ve bütün imparatorluğu kapsar şekilde neşredilen bir bildiride, Anadolu ve Rumeli'deki yerleşim birimlerinden bazı kimliği belirsiz şahıslarca, bir süredir "şunun bunun" özellikle de hasımlarının hakkında yalan yanlış ihbarlarla hükümet merkezinin meşgul edilmekte olduğuna dikkat çekiliyordu. İhbar doğrultusunda ilgili birime özel memurlar gönderilmesi ise imparatorluk hazinesinden yok yere para sarf edilmesine sebep oluyordu. İşte bundan sonra gerçeği yansıtmayan bir ihbar veya şikâyette bulundukları mahkemece onanan şahısların, görevlendirilen memurlara ait masrafları karşılayacakları kesin surette karar altına alınmıştı.[77]

Tebaa

Tebaa hedefli iç istihbarat çalışmalarında üzerinde en fazla durulan ve engellenmesi için canla başla mücadele edilen konuların başında "devlet sohbeti yapmak" geliyordu. Bu tarz istihbarat çalışmaları, imparatorluğu ilgilendiren önemli bir askeri-siyasi gelişmenin veya devrim niteliğindeki bir yenilik hareketinin altına imza koyan yöneticileri eleştiren ve söylemleriyle kamuoyunu yanlış yönlendiren şahısların saptanarak cezalandırılmasına yönelikti. İmparatorluk idarecilerinin eleştiriye tahammülsüzlüğüne kanıt niteliğindeki bu uygulama doğrultusunda Osmanlı başkentinin herhangi bir mahallesinde, özellikle çarşı, pazar, han, hamam, kahvehane, hatta cami gibi toplanma mahallerinde gezinen tebdiller imparatorluk meseleleri hakkında konuşanları ve konuşulanları kayıt altına alıyor, konuşmanın

76 *Câbî Târihi*, II, s. 786-787.
77 *BOA, C.ADL, 5/334*; 21 Recep 1240/11 Mart 1825.

içeriğine göre hedef şahıs veya şahıslar cezalandırılıyordu. Bu uygulamanın Osmanlı kadınlarını da kapsayacak kadar genişlik arz ettiğinden ve kadınlar hamamında konuşulanları rapor eden tebdil bir kadının varlığından bahsedilmişti.[78] İmparatorluk yöneticileri için özelilde kahvehane ve berber dükkânları hükümetin en önemli meselelerine dair her türlü nifak, yalan haber ve gıybetin kaynağı olarak görüldüğünden tebdiller için başlıca hedef birim olmuşlardı ve bir fermanla mühürlenmeleri sıklıkla karşılaşılan bir gelişme halini almıştı.[79]

Devlet sohbetine karşı yönetici zümrenin yaklaşımı karakterlerine paralel olarak değişkenlik arz edebiliyordu. II. Mahmud ile saltanatının ilk yıllarında iktidarı sırasıyla ellerinde bulunduran Alemdar Mustafa Paşa ve Halet Efendi'nin karakterleri yönetici zümrenin devlet sohbetine tahammül edemediği zamanların yaşanmasına oldukça elverişliydi. Cevdet Paşa'ya göre Halet Efendi makamını korumak için her fenalığı yapardı ve bu uğurda evladını dahi feda ederdi.[80] Onun takip ettiği siyasetten bahsetmek devlet aleyhine söz söylemek hükmünde tutulurdu ve faaliyetlerini eleştirenlere devlet haini gözüyle bakılırdı.[81]

Alemdar Mustafa Paşa sadaretinde ise, devlet sohbeti yapıldığı gerekçesiyle dükkânların mühürlenmesi işi beylik bir uygulama halini almıştı.[82] Ancak alınan her ihbar dükkânların kapatılması için yeterli bir gerekçe oluşturmuyor, nerelerde ne tür sohbetlerin döndüğünü anlamak için İstanbul sokaklarında tebdiller gezdiriliyordu. Eylül 1808'de uygulamanın işleyiş tarzına ilişkin oldukça canlı ve ilginç bir örnek hadise yaşanmıştı. Alemdar Mustafa Paşa'nın tebdillerinden biri Sultan Mehmed Camii'inin civarındaki bir dükkânda geçen konuşmalara kulak kabartmıştı. Konuşma; "ne aceb İstanbul kadısı efendi bî-vakt azl olundu" şeklinde cereyan eder-

78 *Câbî Târihi* I, s. 392.
79 *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, s. 74-75.
80 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 6.
81 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 70; Hatta Cevdet Paşa'ya göre, "o vakit hafif suçlardan dolayı ağır cezalar icra edilmesi ve haklı haksız vesilelerle adam öldürülmesi Halet Efendi'nin ihtarlarıyla vukua gelirmiş. O, Fransız İhtilali sırasında Paris'te elçi olarak bulunurken binlerce adamın öldürüldüğünü gördüğünden küçük bahanelerle adam öldürmek kendisinde doğal bir davranış halini almış, II. Mahmud'u da daima bu yola sevk ve teşvik etmiştir." Bkz. *Tarih-i Cevdet*, X, s. 210-211.
82 Berber dükkânları ve kahvehanelerin mühürlenmesi ile ilgili örnekler için bkz. *Câbî Târihi*, I, s. 220, 225, 236, 239.

ken ezan okunmaya başlıyor, bunun üzerine tebdil dayanamayıp "İstanbul kadısı efendinin vaktini öğrenmek neye lazım, işte ezan okunuyor, namazın vaktidir" deyince konuşanlardan birinin "sen de bize nemâz sorucu mu oldun?" tepkisiyle karşılaşıyordu. Tebdil "evet" cevabını verdikten sonra hemen kolluk kuvvetlerini çağırtıp sohbet edenlerin hepsini Babıâli'ye göndermiş, durumu sadrazama arz ettikten sonra da "devlet sohbeti oluyor" gerekçesiyle dükkân mühürlenmiştir.[83]

II. Mahmud da devlet sohbetinde bulunma eyleminin önüne geçmek için bizzat takipteydi ve yöneticilerini sürekli teşvik etmekteydi. Mesela Ekim 1808'de, camilerde kahvehane gibi halka oluşturan ahalinin hükümet meselelerine dair sohbet ettikleri kulağına ulaşınca bunun mutlaka engellenmesi gereken bir hareket olduğunu zabitlere tembihlemesini Alemdar'dan istiyordu.[84] Ruslarla muharebe halinin (1806-1812) devam ettiği Ocak 1811'de çarşı, pazar ve kahvehanelerde iki devlet arasında barış imzalandığına dair yayılan dedikodu üzerine de II. Mahmud hemen tebdiller tayin ediyor, ayrıca "barışık sözü her kimin lisanında zuhur ederse" cezalandırılmasını Babıâli'ye bildiriyordu.[85] Aynı yıl Fazlıpaşa, Beyazıt, Galata ve Kadıköy'de gezinen jurnal memurları İstanbul'un iki yakası arasında yolcu taşımacılığı yapan Kadıköy kayığı da dahil tebaa arasında imparatorluk meselelerine ilişkin konuşmaların nerelerde ve kimler arasında gerçekleştiğini tek tek kayıt altına almışlardı. Konuşmaların içeriği ise Rus harbine, Rumların sürüleceğine, imparatorluk merkezindeki atama ve azillerle yöneticiler arasındaki çekişmelere ilişkindi.[86]

Savaş veya barış gibi önemli askeri-siyasi gelişmelerle, toplumun her kesimini ilgilendiren büyük reform hareketlerinden sonra devlet sohbetini engelleme çabalarının arttığı ve Anadolu'yu kapsayacak kadar genişletildiği görülmüştür. Mesela kuruluşunun hemen akabinde eşkinci ocağına ilişkin dedikodulara meydan verilmemesi için ilgililere tembihlerde bulunması İstanbul kadısına bildirilmişti. Konuyla ilgili yayınlanan bir emirde ise, eşkinci ocağının şeri kurallara uygun olarak teşekkül ettiğine

83 *Câbî Târihi*, I, s. 225.
84 *Câbî Târihi*, I, s. 252.
85 *Câbî Târihi*, II, s. 734.
86 *BOA, C.ZB, 31/1542;* 29 Zilhicce 1225/25 Ocak 1811.

dikkat çekildikten sonra bazı "aklı ermeyenlerin" dedikodu çıkarmamaları için durumun mahalle imamlarına ve diğer ilgililere anlatılması gerektiğine, buna rağmen hâlâ ocağa dil uzatmaya cesaret edenler olursa mutlaka cezalandırılacaklarına vurgu yapılmıştı.[87]

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra hükümetin icraatlarını eleştirme amaçlı sohbetler karşısında imparatorluk yöneticilerinin tahammülsüzlüğü tavan yapmıştır. Önce, yeniçeri adının ağza alınmasını dahi yasaklayan bir ferman yayınlanıyordu.[88] Ardından, tebaa arasındaki konuşmaları kaydetmek üzere imparatorluğun dört bir yanına gizli memurlar gönderiliyordu. Onlardan biri olan Osman adındaki tatar, yeniçeri ocağının ilgası hakkında muhalif yorumlarda bulunan şahısları tespit etmek için gizlice Anadolu'ya gönderilmişti. Yolculuğu Üsküdar'dan başlayıp Ankara, Kayseri, Develi, Niğde, Konya ve Yenişehir güzergâhında devam etmişti. Osman Ağa, çarşı-pazar dolaşarak, kahvelerde oturarak, hatta Ankara ayanının düğününe gizlice katılarak sürdürdüğü araştırmalar neticesinde uygunsuz bir hadise, şahıs veya konuşmaya şahit olmadığını İstanbul'daki yöneticilere rapor etmişti. Osman Ağa'nın çalışmalarından ve raporundan haberdar edilen II. Mahmud şöyle bir temennide bulunmuştu:

> İnşallah gün be gün bu devlet sohbeti enkazı tamamen ortadan kalkar![89]

Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusu kurulduktan sonra da Anadolu ve Rumeli kollarına gönderilen emirlerle tebaadan bir kimsenin muhalif söz veya harekete cüret etmemesi, edenlerin şeriat kılıcıyla haklarından gelineceği ilan olunmuştu.[90]

Bütün uyarı ve tedbirlere rağmen devlet sohbeti yapmakta ısrar edenler ise sürgün veya idam cezasına çarptırılırdı. Mesela, isyan hareketlerinin bastırılmasından sonra Rumların Galata, Beyoğlu ve Boğaziçi taraflarında gezerek veya meyhanelerde oturarak devletin zararına olan her mese-

87 *Üss-i Zafer* s. 53-54.
88 *BOA, C.AS, 71/3332;* 10 Safer 1242/13 Eylül 1826.
89 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 290/17389;* 21 Muharrem 1243/14 Ağustos 1827.
90 *Üss-i Zafer,* s. 96.

leyi konuşmaları İstanbul'dan sürülmeleri için imparatorluk yöneticilerini çareler aramaya itmişti.[91] Hızır İlyas Ağa'nın kaydettiklerine göre, Edirne Antlaşmasının imzalanması aşamasında "sözleri kalp akça gibi bozuk" olan kimselerin türettiği dedikodular II. Mahmud'un kulağına kadar gitmişti. Bu nedenle Serasker Hüsrev Paşa aracılığıyla ciddi biçimde uyarılmışsalar da Edirne'nin Ruslarca işgal edilmesinden sonra dedikoducular pervasızca konuşmalarını artırınca, II. Mahmud yakalanarak geçit yerlerinde idam olunmalarını emretmişti. Böylece Şişeciler Kethüdası Zülüflü Ahmed Ağa'nın da aralarında bulunduğu bazı kimseler idam edilmişti.[92]

Ahmed Lütfi Efendi'nin kayıtlarına bakılırsa, birkaç gün zarfında İstanbul'un kalabalık mekânlarında dedikoduculardan yirmi kadar kimse infaz edildikten sonra İstanbul halkı kefalete bağlanıyordu. Serasker Hüsrev Paşa da devlet ve askere dil uzatanların katledilmesi yönünde saraydan Babıâli'ye ulaşan emre uygun olarak kavas ve askerleriyle birlikte halkın gözünü korkutmak amacıyla İstanbul sokaklarında günlerce gezinmiş, idamlık şahısların tespitine ve cezalarının hemen görülmesine nezaret etmişti. Üstelik uygunsuz şahısları ihbar etmedikleri suçlamasıyla esnaf kethüdaları başta olmak üzere ileri gelen bazı kimseler de İstanbul'dan sürülmüştü. Bunlar arasında bulunan defterdar kesedarı Rasim Efendi'nin sürgün fermanında "Müslümanlar arasında ayrılığa sebep olacak sözler sarf ettiği" yazılıydı.[93]

Görüldüğü üzere, bir berber dükkânında "devlet sohbeti" yapıldığı gerekçesiyle dükkânın mühürlenmesi, dükkân sahibinin ve sohbete katılanların cezalandırılmaları, sade vatandaşa karşı istihbarat yapıldığını göstermektedir.[94] Hatta D.Quataert, 1830'larda Osmanlı İmparatorluğu'nda istihbarat sistemlerinin insanların yaşamlarına aşırı müdahale içeren yeni boyutlara ulaştığı kanısına varmıştır. Ona göre, en azından İstanbul'da, hafiye şebekeleri halk arasında yapılan her türlü konuşmayı sistematik bir şekilde idare merkezlerine rapor etmeye başlamıştır.[95]

91 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1218/47696;* 20 Muharrem 1255/5 Nisan 1839.
92 *Tarih-i Enderun,* s. 335.
93 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi,* II, s. 381, s. 421.
94 Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," s. 67.
95 Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922,* s. 107.

Tebaaya yönelik iç istihbarat faaliyetleri sadece onların devlet sohbeti yapıp yapmadıklarını tespit etmekten ibaret değildi. Tebaanın durum ve eylemlerini kontrol etmek, ayrıca idareci zümrenin kanundışı uygulamalarından korunmalarını sağlamak amacıyla imparatorluk merkezinden çok uzak bölgelerde gizli araştırmalar yürüten casus veya özel memurlarla karşılaşmak her zaman mümkündü.[96] 1825 senesinde Rumeli ve ötesinin vaziyetini tebdil surette araştırmakla görevlendirilen İsmail Ağa'nın çalışma tarzı ve topladığı bilgiler, kamu düzenini muhafaza etmek isteyen imparatorluk yöneticileri için ülke içinde istihbarat faaliyetlerinde bulunmanın ne kadar önemli olduğuna ilişkin oldukça canlı bir misal teşkil etmektedir. İsmail Ağa'nın çalışma sahası Rumeli Eyaleti başta olmak üzere Mora, İzdin ve Çirmen ile bağlı birimleri kapsıyordu. Gizliden gizliye araştırılan çalışma konuları ise Rumeli Valisi Mehmed Paşa başta olmak üzere idarecilerin vaziyeti, ahali ile olan ilişkileri, bölgenin asayiş durumu ile erzak ve asker miktarıydı. Araştırma neticesinde hazırlanan durum raporu ise, hükümet merkezinin hemen harekete geçmesini ve iç nizamı tesis etmek için gerekli olan tedbirleri süratle almasını gerektirecek mahiyetteydi. Çünkü İsmail Ağa, Mehmed Paşa'dan yüz bulan Yenişehir menzilcisinin tebaaya karşı her türlü zulme cesaret ettiğinden, Yenişehir civarındaki kazaların bazılarında hırsızların cirit attığından, bazılarında ise eşkıyanın hüküm sürdüğünden, ayrıca ayanların da kafalarına göre hareket etmekte olduklarından bahsediyordu. Bunun yanında vazifesini layıkıyla yapmaya çalışan yerel idarecilerin hakkını da teslim etmişti. Mesela İzdin Muhafızı Süleyman Paşa'nın "civardaki bir dağda ateş yandığını görse düşman baskına geldi diyerek bizzat oraya gidip araştırmalarda bulunduğunu" duymuştu. Böylesi bilgiler, İsmail Ağa'nın bir kamu yoklaması şeklinde süregiden çalışmaları neticesinde ortaya çıkıyordu. Yani kimliğini açığa vurmadan idarecilerle aralarında nasıl bir ilişkinin olduğunu ve onlardan memnun olup olmadıklarını bölge ahalisinden öğrenmeye çalışıyordu. Filibe'de böyle bir çalışma gerçekleştirmişti. Kendilerine karşı tavır ve hareketlerinin nasıl olduğunu sorduğu Filibe nazırı hakkında ahaliden hoşnutluklarını dışa vuran cevaplar almıştı.[97]

96 *Şânî-Zâde Târîhi*, II. s. 1146.
97 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 1426/58402;* 29 Zilhicce 1240/14 Ağustos 1825.

İmparatorluk merkezinden bir hayli uzakta bulunan bölgeler ve tebaanın durumunu öğrenme amaçlı istihbarat çalışmalarında tatarlardan da doğrudan veya dolaylı surette istifade edilirdi. Tatarlar, merkez ile taşra arasındaki haberleşmeyi sağlama vazifelerine ilaveten bazen yöneticilerin isteğine uygun olarak geçtikleri mahallerin durumunu gizlice araştırıyor, edindikleri bilgileri ise saray ya da Babıâli'ye sunuyorlar; bazen de doğrudan, yani bir casus vasfıyla bilgi toplamakla görevlendiriliyorlardı. 1837 senesinde hükümet merkezinin emirlerini Selanik, Manastır ve Yanya yöneticilerine götüren bir tatar, gidiş ve dönüşü esnasında uğradığı kasabalarda temasta bulunduğu ahalinin vaziyetini tahkik etmişti. Edindiği bilgilere dair Babıâli'ye takdim ettiği raporunda ise herkesin rahat ve emniyet içinde bulunduğundan, bu münasebetle sultana müteşekkir olduğundan bahsediyordu. Sadece Arnavutluk civarında zahire kıtlığından dolayı bir perişanlık hali hâkimdi, bunun dışında diğer bölgelerde herhangi bir sıkıntı söz konusu değildi. Tatar raporunun sonunda, bu tür bilgileri imparatorluk yöneticilerine sunmanın kendisine yüklenen gizli vazifenin gereklerinden biri olduğuna dikkat çekmeyi unutmamıştı.[98] Kaymakam tatarlarından Hasan ise 1828 senesinde herhangi bir evrak getirip götürme gibi aslî vazifesi olmaksızın doğrudan Varna'nın durumunu tahkik etmekle görevlendirilmişti.[99] Şumnu taraflarında gerek düşmanın gerekse ahalinin ne vaziyette bulunduğunu araştırma görevi de 1829 senesinde yine tatarlara verilmişti.[100]

Osmanlı hukukunun kendileri için çizdiği sınırlar içinde yaşayıp yaşamadıklarını kontrol etmek için sadece gayrimüslim ve Müstemenleri kapsayan iç istihbarat çalışmaları da gerçekleştirilmişti. 1811 senesinde Tatar Hasan kanalıyla Kıbrıs'ta sakin söz konusu gruplara yönelik böyle bir araştırma yürütülmüştü. Araştırma neticesinde ortaya çıkan istihbarat raporuna göre hedef kitlenin Osmanlı kanunlarına aykırı bazı eylemler içinde oldukları anlaşılmıştı. Nitekim gayrimüslimlerden bazıları bir yolunu bulup kendilerini kaydettirdikleri yabancı konsolosluklardan aldıkları senet sayesinde

98 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *324/18927/B*; 29 Zilhicce 1252/6 Nisan 1837.
99 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *1085/44182*; 2 Rebiyülevvel 1244/12 Eylül 1828.
100 BOA, *Hatt-ı Hûmâyun*, *1022/42687-F*; 1 Safer 1245/2 Ağustos 1829.

cizye ödemekten kurtulma çabasındaydı. Bazı Müstemenler ise konsolosluklardan aldıkları patent ve pasaportlar sayesinde Osmanlı nizamına aykırı olmasına rağmen emlak satın alıyor, bunları da manastır veya kiliseleri için vakfediyorlardı. Bu rapor sayesinde Kıbrıs'taki gelişmelerden haberdar olan II. Mahmud, gayrimüslimlerin ellerindeki senetlere itibar olunmayarak haklarında reaya muamelesinin icrasına devam edilmesini ve Müstemenlerin de ne kendileri ne de dini müesseseleri adına Osmanlı ülkesinden emlak satın almalarına izin verilmemesini ada idarecilerine emretmişti.[101] E.Z.Karal da, II. Mahmud'un, kapitülasyonlardan faydalanmak maksadıyla konsolosluklar himayesine sığınan yerli tacirlerin durumunu tetkik ettirerek gerekli tedbirleri aldığını saptamıştır.[102] 1826 senesinde ise Üsküdar, Kartal, Gebze, Beykoz ve Şile'deki gayrimüslimlerin cizye vergilerini ödememek için her tahsilat sırasında bahaneler ürettikleri veya türlü hilelere başvurdukları Babıâli'ye aksediyordu. Bu nedenle onların maddi durumlarını tespit ettikten sonra kendilerinden güçleri oranında cizye tahsil edilebilmesi amacıyla gizli bir araştırma yürütülmesine karar verilmişti.[103]

Bu tarz çalışmalar sadece gayrimüslimlerin imparatorluk bütçesine zarar verecek eylemlerinin önüne geçme gayretiyle sınırlı kalmamıştı. İmparatorluk yöneticilerinin uzun uğraşlar neticesinde oluşturmayı başardıkları ve olanca gayretleriyle muhafaza etmeye çalıştıkları Osmanlı toplumsal ahengini sarsıcı davranışlarını kontrol altında tutma çabası da gayrimüslim tebaa hedefli istihbarat çalışmalarının önemli konularından biri olmuştu. 1824 senesinde Eğin Kasabası'nda meskûn Ermeni ve Rumlardan bazılarının Müslümanlara mahsus elbiselerle dolaştıklarına dair Babıâli'ye ulaşan bir istihbarat üzerine maden vekili Şakir Ağa'nın durumu gizlice tahkik etmekle görevlendirilmesi[104] Osmanlı yöneticilerinin bahsedilen çabalarını istihbarat özelinde ortaya koyan önemli bir misaldir. *Takvim-i Vekayi*'de yer alan bir habere göre de Boğaziçi sahilleri ve Beyoğlu'nda ikamet etmekte olan Müstemen statüsündeki Hırvatlardan bir kısmının hırsızlık gibi uygunsuzluklara cüret ettikleri haber alınınca seraskerlik maka-

101 *BOA, C.HR, 4/158;* 10 Cemaziyelâhir 1226/2 Temmuz 1811.
102 Karal, "Mahmud II," s. 169.
103 *BOA, C.ML, 598/24655;* 29 Rebiyülevvel 1242/31 Ekim 1826.
104 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 707/33904;* 17 Recep 1239/18 Mart 1824.

mından tayin olunan memurlarca yürütülen gizli araştırmalar neticesinde suçluların tespit edilerek cezalandırılmaları mümkün olmuştu.[105]

II. Mahmud da reaya hedefli istihbarat çalışmalarını doğrudan organize etmişti. Mesela harp aleti özelliği taşıyan nesnelere sahip olmaları kesinlikle yasakken Sivas, Kayseri ve Bozok reayasında hayli silah bulunduğu kendisine haber verilince silahların sahipleriyle birlikte açığa çıkarılması için bölge idarecilerinden casuslar kanalıyla istihbarat faaliyetlerinde bulunmalarını istiyordu.[106] II. Mahmud'un gayrimüslim tebaasına yönelik yürüttüğü istihbarat çalışmalarında üzerinde en fazla durduğu mesele ise Rum Patrikhane'sine bir çeki düzen vermek olmuştu. Kimi araştırmacılara göre, II. Mahmud iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra planlarını hayata geçirmek isteyince, Rusya'da eğitim görmüş, şimdi ise bir casus veya propagandacı olarak faaliyet gösteren Rum ileri gelenlerinden bazılarının engelleme çabalarıyla karşılaştığını fark etmişti.[107] Bu nedenle muhbirler kanalıyla veya diğer tedbirlerle patrikhanenin faaliyetleri hakkında daha fazla bilgi edinmeye çalışmıştı.[108] Rum isyanından sonra gerçekleşen patrik atamalarına da son derece dikkat edilmişti. Azledilen Rum patriğinin yerine yapılacak atama için Babıâli'den Rum milletinin metropolitlerine gönderilen 7 Ekim 1826 tarihli buyruldu imparatorluk yöneticilerinin dikkatliliğine delalet ediyordu. Buna göre, yürütülen tahkikat ve istihbarat çalışmaları neticesinde mevcut patriğin uygunsuz tavır ve hareketler içinde bulunduğu anlaşıldığından, metropolitlerden Osmanlılara sadakatle hizmet edecek, aykırı hareketlerden kaçınacak uygun bir şahsı patriklik için Babıâli'ye teklif etmeleri istenmişti.[109]

Ülke içinde yürütülen bilgi toplama çalışmalarının dikkat çekici hususiyetlerinden biri de zedelenen çıkarlarını muhafaza etmek veya daha huzurlu bir ortamda yaşamak isteyen yerel memurlar ve Osmanlı toplumunun sıradan mensuplarının, meskûn oldukları mahallerde mey-

105 *Takvim-i Vekayi, Def'a 127*, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.
106 *BOA, A.DVN.MHM.d, 243, s. 156, hüküm: 617;* Evâsıt-ı Rebiyülevvel 1244/Eylül 1828; *s. 157, hüküm: 623;* Evâsıt-ı Rebiyülahır 1244/Ekim 1828; *s. 227, hüküm: 919;* Evâsıt-ı Rebiyülahır 1244/Ekim 1828.
107 Bülent Atalay, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri," *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 88; Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, s. 208.
108 Atalay, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri," s. 88.
109 *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 173.

dana gelen uygunsuzluklardan hükümet merkezinin haberdar edilmesinde bir istihbarat elemanı gibi faaliyet göstermiş olmalarıdır. Üstelik sıradan bireylere ait böylesi faaliyetler salt bir muhbirlikten ibaret değildi, sistemli surette yürütülen istihbarat çalışmaları doğrultusunda gerçek bilgiye ulaşma gayretinin hâkim olduğu çalışmalar da yapılıyordu. Mesela 1829 senesinde buğday mübayaası ve vergi tahsilâtıyla görevlendirilen Nayyab Efendi'nin Denizli'de uğradığı eşkıya ve ahali saldırısına ilişkin ayrıntılar Rüstem, Derviş ve Mehmed Ali imzalı bir raporla Babıâli'ye bildirilmişti. İmza sahiplerinin bilgi kaynağı ise eşkıyanın hareketinden haberdar olmak için olay mahalline tebdil surette gönderdikleri bir adamdı. Kendi ifadeleriyle böyle bir faaliyette bulunmaları, sadece üzerlerine farz olduğuna inandıkları bir vazifeyi yerine getirmekten başka bir amaç gütmüyordu.[110]

Ancak, yasadışı eylemleri ihbar edilen servet ve güç sahibi kimselerin gazabına uğramaktan duyulan korku böylesi istihbarat çalışmalarına ait raporların çoğu zaman isimsiz ve imzasız olarak İstanbul'a gönderilmesine neden oluyordu. 1824 senesinde Burdur Voyvodası Karaosmanzâde Bekir Ağa'nın mezalimi hakkında Babıâli'ye ihbarda bulunan şahsın bahsedilen korkuyu fazlasıyla yaşadığı şu ifadesinden rahatlıkla anlaşılmaktadır:

> Allah için bir haber edelim derken sonra mazarratı bize şamil olur...

Muhbir bu ibare ile ihbarnamedeki mührün şahsına ait olduğunun Bekir Ağa'nın kulağına gitmesi durumunda kendisini helak edeceğinin şüphesiz olduğuna vurgu yapmıştı. Bu nedenle "bütün tebaanızı esirgemeniz devletinizin şanı olduğundan bu kullarını da korumaları niyazımdır" diyerek bizzat II. Mahmud'dan korunma talep etmişti. İhbarın aslının olup olmadığını öğrenmek için Burdur'da tahkikat yapmakla görevlendirilen Isparta Silahşoru Nazif Ağa'nın Babıâli'ye aktardıkları da Karaosmanzâde'den duyulan korkunun yersiz olmadığını ortaya koyuyordu. Çünkü gizlice yürütülen tahkikat esnasında Nazif Ağa, bilgilerine başvurduğu Burdurlulardan "eğer muhbirin ismi Bekir Ağa'nın kulağına

110 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 640/31512-Ş;* 29 Zilhicce 1244/2 Temmuz 1829.

giderse, diğerleri gibi öyle dokuz ay baş aşağı asmaz, bunu bir saatte bitirir" yönünde sözler duymuştu.[111]

Moralı İsmiki adındaki Rumun yaşadıkları ise ismi deşifre olan bir muhbirin başına gelenleri tasvir eder nitelikteydi. Rum isyanı hakkında Babıâli'ye ihbarda bulunduğu ortaya çıkınca birçok sıkıntı yaşamış, hatta her şeyini kaybetmişti. Mora'daki emlak ve emvalinden başka ailesi dahi Rum asilerinin elinde kalmıştı. Bu nedenle bir hayli borca girmişti. Şimdi ise Babıâli'den maddî yardımın yanında himaye edilmesini de istiyordu.[112] Görüldüğü gibi, ahali kanalıyla istihbari bilgiye ulaşmak çoğu zaman kendiliğinden gelişen bir hadiseydi, ancak bir gizlilik çerçevesinde onların bilgisine başvurma lüzumunun hissedildiği de olmuştu. Mesela 1811 senesinde ve II. Mahmud'un isteği doğrultusunda Bostancıbaşı Abdullah Ağa, Üsküdar ahalisinden itimat ettiği birkaç kişiyi gizlice Yalıköşkü'ne davet ediyor ve kendilerinden, hangi zümre mensubu olduklarına bakılmaksızın âlemi fesada verenlerin kimler olduğunu haber vermelerini istiyordu. Onlar da "devletiniz malumu olsun" diyerek etraflarındaki çarpıklık, yolsuzluk ve uygunsuzlukları anlatmaya başlıyorlardı.[113]

Tebaadan olanların, sağladıkları istihbaratla kamu düzeninin muhafazasına yardımcı olma şeklinde gelişen hizmetleri imparatorluk yöneticilerince karşılıksız bırakılmıyordu. Mesela aktardığı istihbaratla Tımovi Kazası'nda yaşanması muhtemel bir isyan hareketine (1835) karşı Osmanlı idarecilerinin gerekli tedbirleri zamanında almasını sağlayan Acıyordan ismindeki zimmînin ödüllendirilmesi için Vidin ile İstanbul arasında bir dizi yazışma gerçeklemişti. Vidin Muhafızı Hüseyin Paşa, gelişmeden hükümet merkezini haberdar ederken, sadakatlerini ortaya koyan reaya hakkında Osmanlı İmparatorluğu'nun ihsanlarda bulunduğu malum olduğundan Acıyordan'ın da hizmetine karşılık cizye ve diğer vergilerden muaf tutulmasına dair bir beratın çıkarılmasını talep etmişti.[114]

111 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 707/33901-E;* 29 Cemaziyelâhir 1239/1 Mart 1824.
112 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 295/17567;* 29 Zilhicce 1235/7 Ekim 1820 (?).
113 *Câbî Târihi*, II, s. 757.
114 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 1165/46115-B;* 8 Muharrem 1251/6 Mayıs 1835; *1165/46115-C;* 8 Muharrem 1251/6 Mayıs 1835.

Ordu Mensupları

Merkezi iktidar için belirli dönemlerde bir tehdit unsuru olma özelliğine sahip ordu mensuplarının eylemlerini kontrol altında tutma gayreti, II. Mahmud devrinde Osmanlı iç istihbarat çalışmalarının önemli konularından biri olmuştur. Özellikle seferberlik zamanlarında iç istihbarat kanalları neredeyse tamamen harbe katılacak askerleri ilgilendiren meseleler üzerinde yoğunlaşıyordu. II. Mahmud da bu yönde yürüttüğü çalışmalarla meseleye ne denli önem verdiğini ortaya koymuştu. 1811 senesinde Ruslarla devam eden harbe destek için Anadolu'dan toplanan kuvvetler cepheye gönderilirken geçiş noktalarına gizlice yerleştirdiği tebdil kimseler vasıtasıyla sultan, askerleri hakkında bilgi edinme yoluna gitmişti. Nitekim askerlerin sayı, nitelik, teçhizat ve komutanlarına ait bilgiler bir deftere kaydedilmiş ve kendisine takdim olunmuştu. Bu sayede hem uygunsuzlukların hem de ihtiyaçlarının giderilmesi mümkün olmuştu.[115]

II. Mahmud'un öyle bir çalışma ile daha ziyade askerlerin uygunsuzluklarını giderme amacı güttüğü şüphesizdi. Bu amaç, 1827 senesinde Mora'ya sevk edilen birliklerin eylemlerini kontrol altında tutmak için yayınladığı fermanında oldukça net bir görüntü veriyordu. Buna göre, cepheye sürülen askerlerin yolculukları süresince su dışındaki ihtiyaçlarını ahaliden karşılama yoluna gitmelerine sultanlarının rızasının olmadığı zabitlerine tembih edilecekti. Ayrıca geçiş noktalarına yerleştirilecek adamlarla askerler yol boyunca denetlenecekti. II. Mahmud herhangi bir uygunsuzluğu duyulanlar için de "sonrasını düşünsünler" diyordu.[116] 1828-1829 Osmanlı-Rus Harbinden evvel birliklerin ordu merkezinde toplanması aşamasında da derbentlerin layıkıyla muhafaza edilmediği anlaşılınca, II. Mahmud özel adamları vasıtasıyla derbent askerlerinin hallerini gizlice araştıracağının ve uygunsuzlukları saptananların hemen cezalandırılacağının ilgililere bildirilmesini Babıâli'ye gönderdiği bir emirde ifade etmişti.[117]

Ocaklarındaki bozulmanın son raddesine varmasından başka gerek içlerine karışan düşman casusları gerekse içlerinden düşmana casusluk

115 *Câbî Târihi*, II, s. 784.
116 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, I, s. 148.
117 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, II, s. 338.

hizmetinde bulunanlar nedeniyle hemen her eylemlerinin kontrol altında tutulması kaçınılmaz bir hal alan yeniçeriler, ülke içinde yürütülen istihbarat faaliyetlerinde doğal olarak önemli bir yer işgal etmişlerdi. Yeniçerilerin konu olduğu istihbarat çalışmalarından, önce ocaktaki başıbozukluğun giderilmesi için yürütülen çabalara bir katkı sağlamak amacıyla istifade edilmişti. Mesela firar hadisesine karışanların yakalanması için yeniçeri ağasının istihbarat faaliyetlerinden faydalanması gibi bir tedbir düşünülmüştü.[118] Ama yeniçeri hedefli asıl istihbarat çalışmaları ocaklarının kaldırılışından sonra başlıyordu. Fatih Efendi'ye göre, imparatorluğun bir buçuk yüzyıllık niyetini 21 dakikada gerçekleştirerek yeniçeri ocağını kaldıran II. Mahmud ayrıca o hengâmeden kaçarak çeşitli milletlere özgü kıyafetlere bürünüp saklanmaya çalışan kılıç artığı yeniçerilerin yakalanması için ülke genelinde yoğun bir istihbarat çalışması başlatmıştı.[119] Bundan sonra yeniçeriler hane, hamam ve dükkân gibi yerlerde gizlice aranmış, onları saklayanlar hakkında şiddetli cezalar uygulanacağı herkese ilan olunmuştur.[120] O sıralar İstanbul'da bulunan Tokat'ın eski voyvodası da, Sadrazam Selim Paşa'ya idama müstehak yeniçerileri bildirir bir defter veriyordu. Bunun üzerine yeniçeri yatağı olduğuna dikkat çekilen bölgede defterdeki kayıtlar doğrultusunda bir temizleme harekâtı başlatması Sivas Valisi Mehmed Paşa'ya bildiriliyordu. Bundan sonra girişilen bir dizi gizli yazışma ve faaliyet neticesinde bölgenin yeniçerilerden temizlenmesine çalışılmış, epeyce insan öldürülmüştür. Ancak Ahmed Lütfi Efendi'ye göre, yeniçerilerin ortadan kaldırılması sırasında zanlıların tetkikine önem verilmemiş, sadece bir voyvodanın ihbarı doğrultusunda onca nüfusun kanına girilmiştir.[121]

Şurası muhakkak ki, yeniçerilerin uygunsuz davranışları, ocaklarının kaldırılmasından önce ve sonra girişilen yeni bir ordu oluşturma çabalarında, imparatorluk yöneticilerini ancak istihbarat çalışmalarıyla sağlanması mümkün olan son derece dikkatli hareket etme gibi bir gerekliliği yerine getirme mecburiyetinde bırakmıştır. Yeni ordunun müstakbel mensuplarını bir araya getirme aşamasında firar veya başka bir uygunsuz

118 *Üss-i Zafer*, s. 24.
119 *Gülzâr-ı Fütûhât*, s. 14, 34.
120 *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 199.
121 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 128.

eylemin ya hiç ya da tekrar yaşanmaması ancak etkili bir iç istihbarat çalışmasıyla mümkündü. Hayatına mal olacağını fark edemese de Alemdar Mustafa Paşa, Sekban-ı Cedid ordusuna asker toplama işinin ancak istihbarat çalışmalarıyla sağlıklı surette tamamlanabileceğini idrak etmişti. Aynı şekilde sekban tahriri için Edirne bostancıbaşılığına atanan Edirne Ayanı Dağdevirenoğlu da alımlar sırasında yaşanacak aksiliklerden haberdar olmak için Uzunköprü, Mustafapaşa, Tekfurdağı ve Zağra-i Atik taraflarına gizli adamlar yerleştirmişti.[122]

II. Mahmud da eşkinci ocağının teşekkülüne dair yayınladığı fermanında, yeniçerilerin alışkanlık haline getirdiği nizama aykırı eylemlerinin tekrarlanmaması için ocak mensuplarının her hareketlerinin gizliden gizliye takip edileceği tehdidinde bulunuyordu. Mesela eşkinci ocağına yazılan bir askerin diğer ocaklara veya başka mahallere firar etmelerini yasaklayan hükmü çiğneyenler zabitlerince gerçekleştirilecek gizli araştırmalardan sonra yakalanacak ve cezalandırılacaktı.[123] Yeniçeri ocağının bozulma sebeplerinden biri olarak casusluk işine bulaşmalarının ve ocak içine düşman casuslarının dahil olmasının gösterildiği eşkinci layihasında da istihbarat çalışmalarına konu olacak hükümler bulunmaktadır.[124] Nihayet yeniçeri ocağının yerine ikame olunan Asâkir-i Mansure-i Muhammediye ordusunun teşekkülü sırasında da imparatorluk yöneticileri istihbarat çalışmalarının kendilerine sağladığı bir uyanıklık içinde olduklarını ispatlamışlardı. Nitekim karışıklık çıkarmak niyetinde olan yeniçeri takımından bazı kimselerin yeni orduya sızmaya başladıkları, yürütülen tahkikatlardan ve istihbarat çalışmalarından sonra anlaşılınca süratle başvurulan tedbirler sayesinde tespit edilmeleri mümkün olmuş, böylece herhangi bir karmaşanın yaşanmasına fırsat tanınmamıştı.[125]

Esnaf

II. Mahmud devrinde iç istihbarat çalışmalarına konu olan bir diğer zümre esnaftı. Aralarındaki rekabetin veya sadece kendi menfaatlerini

122 *Câbî Târihi*, I, s. 330.
123 *Üss-i Zafer*, s. 26.
124 *Tarih-i Cevdet*, XII, s. 297, 302, 305.
125 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, I, s. 117.

gözetme eğiliminin doğurduğu gerilime bağlı olarak toplumsal düzenin işleyişinde çarpıklıklar oluşturmaları esnaf ilintili istihbarat çalışmalarını zorunlu kılan unsurlardandı. Çünkü bu tarz uygunsuzluklardan haberdar olmak ve sorumluları cezalandırmak ancak gelişmelerin içyüzü hakkında bilgi sahibi olmaktan geçiyordu. Bütün iç istihbarat çalışmalarında görüleceği üzere, en basitinden kaynak şahıslar için bünyesinde barındırdığı sıkıntılar esnafın uygunsuz davranışlarına ilişkin bilginin açık gözlemlere dayanarak edinimini güçleştirdiğinden gizlilik ilkesinin, dolayısıyla istihbarat faaliyetlerinin devreye sokulması kaçınılmaz bir hal alıyordu. Mesela, Bezzazlar Kethüdası Hacı Sadık Efendi'nin 1818 senesinde Magosa'ya sürülmesini gerektirecek kadar suçlu olduğu yürütülen böyle bir istihbarat çalışması neticesinde ortaya çıkmıştı. Zira asli vazifesini unutarak uzunca bir süre sadece kendi menfaatlerini gözetmek, türlü hile ve yalanlarla esnafın davalarını görmek gibi daha nice uygunsuz eylemlerinden gizlice yürütülen araştırmalar neticesinde haberdar olunmuştu.[126]

Tebaanın temel tüketim maddelerinin temini aşamasında esnaftan gelecek güçlük yaratıcı eylemleri engellemenin önemli vasıtalarından biri de istihbarat çalışmaları olmuştu. Bu tarz çalışmalar genellikle narh dışı satış yapmak veya fırsat anını kollamaya dayalı stokçuluk gibi esnafın her devirde kalkışması muhtemel yasadışı eylemlerini saptamak ve etkisiz kılmak amacına hizmet etmişti. 1828 senesinde başkentte imparatorluk yöneticileri ve esnaf arasında yaşanan kovalamaca sırasında, işaret olunan uygunsuz davranışlara karşı hukuku hâkim kılmak isteyenler istihbarat faaliyetlerine bir kurtarıcı olarak sarılmışlardı. Yönetim merkezinden yayınlanan bir emirle İstanbul halkının zeytinyağı ve sabun kıtlığı çekmemeleri için esnafın eylemlerinin kontrol altında tutulması gerektiği ilgililere bildirilmişti. Çünkü daha evvel yasaklanmış olmasına rağmen esnaftan bazıları aracılar vasıtasıyla ve bir miktar kâr payı karşılığında tüccardan narh üzere aldıkları zeytinyağı ve sabunun ticaretine başlamıştı. Hükümet merkezine ulaşan ihbarlara göre, 1 vukiyyesini 4,5-5 kuruşa gizlice alıp dükkânlarında belirli bir süre sakladıktan sonra fakirlere ve civar köylerde yaşayanlara 6-7 kuruşa satmaları şeklinde gelişen ticaret söz konusu maddelerin temininde zorluk

126 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 825-826.

yaratmıştı. Bu nedenle imparatorluk yönetimi, o andan itibaren Midilli ve Edremit havalisinde üretilen zeytinyağını bakkalların, Girit ve Zanta sabunlarını da sadece sabuncu esnafı ve küfecilerin satması yönünde kesin bir karar almıştı. Satışlar, tarh olunan fiyatların bir akçe dışına çıkmayacak şekilde gerçekleşecek, aksine hareket edenler şiddetli bir şekilde cezalandırılacaktı. Aynı şekilde satın alanlarla, satışın yapıldığı mahallenin muhtar ve imamı da durumu zeytinyağı müdürüne haber vermedikleri için suçlu durumuna düşeceklerinden cezalandırılmayı hak etmiş olacaklardı. Böyle bir durumla karşılaşmamaları içinse hükümetin birer istihbarat elemanı olarak faaliyet gösterecekler, gizlice araştırmaktan geri durmayacakları öyle usulsüz satışları ilgili mercilere ihbar etme gayreti içinde olacaklardı. Bu kararları kapsar surette sadrazam tarafından kaleme alınan buyruk; İstanbul, Hasköy, Kasımpaşa, Galata, Tophane ve Beşiktaş'tan Rumeli kenarına, Üsküdar'dan da Anadolu kenarına kadar olan bütün birimlere dağıtılmıştı.[127]

Tebaanın başlıca tüketim maddesi olan ekmeğin belirlenen standartlara göre üretiminin ve konulan narh üzerinden satımının gerçekleşip gerçekleşmediği noktasında esnafı denetlemek ise Osmanlı iç istihbaratının gündemini en fazla meşgul eden meselelerden biri olmuştu. Ahmed Lütfi Efendi'nin kayıtlarına göre, hükümetin belirlediği standartlara aykırı üretim yapan ekmekçiler türlü cezalara çarptırılmışlardı. Hatta ekmeğin üretim ve satışını denetlemekte gösterilen gevşeklik koca bir sadrazamın azlini gerektiren ve çok kere yaşanan bir hadiseydi. Bu nedenle sadrazamlar haftada en az bir kere tebdilen denetimde bulunma mecburiyeti hissetmişlerdi. Hatta usulsüzlükleri saptanan ekmekçilerden bazılarını tezgâh başında kulağından çivilemek, bazılarını fırınları önünde asmak gibi cezalar uyguladıkları da duyulmuştu.[128]

II. Mahmud'un da yakinen ilgilendiği ekmek meselesiyle ilintili istihbarat çalışmaları yürüttüğüne dair kayıtlar vardır. Mesela bir keresinde ekmeğin zahire nazırlarınca tutulan numunelere aykırı üretildiğini bizzat

127 *BOA, Hatt-ı Hûmâyun, 489/24003-D;* 29 Zilhicce 1243/12 Temmuz 1828.

128 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfi Efendi Tarihi*, I, s. 91. Baron de Tott, 18. yüzyıl ortalarında ekmek üretiminde aynı gizli denetimin ve suçlu bulunan ekmekçiler için dükkânının kapısına kulağından çivilenmek gibi aynı ağır cezaların varlığından bahsetmişti. Bkz. Baron de Tott, *18. yüzyılda Türkler (Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar)*, Haz. Mehmet R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, s. 103.

tahkik etmişti. Bunun üzerine numunelere muhalif ekmek üretilmesi halinde önce ilgili memurların şiddetle cezalandırılacağına dair Babıâli'ye bir bildirimde bulunmuştu. Daha önemlisi ise, ekmek konusuna açıktan veya gizlice nezaret edeceğinin gerekli yerlere bildirilmesini emretmesiydi.[129] Sultanın bu yönde sarf ettiği çaba *Takvim-i Vekayi*'de yer alan bir pasajda daha belirgin bir görüntü arz ediyor. Buna göre, sultanın tebaasına gösterdiği şefkatin bir parçası olarak başkent halkının temel tüketim maddelerinden ekmeğin temiz ve güzel kokulu yeni bir numunesi tutulmuştu. Bundan sonraki üretim için son numunenin temel alınması yönünde II. Mahmud da kesin bir emir yayınlamıştı. Derhal Babıâli'ye çağrılarak emrin bir sureti kendisine verilen Zahire nazırına ayrıca sultanın mesele üzerindeki hassasiyetinden bahsedilmişti. Kendisine yapılan uyarı ise, istihbarat çalışmalarının imparatorluk iç nizamının muhafazasında her zaman başvurulan bir denetim vasıtası ve tehdit unsuru olduğunu göstermesi açısından ayrıca kayda değerdir:

> II. Mahmud, ekmek maddesini ara sıra görevlendireceği tebdiller kanalıyla takip edecek, uygunsuz üretim ve satış yapanları cezalandıracaktır.[130]

Kalpazanlar

II. Mahmud devrinde iç istihbarat çalışmalarına konu olan meselelerden biri de kalpazanlık olmuştur. Oldukça gizli şekilde faaliyet gösteren kalpazanların tespit edilmesi elbette imparatorluk yöneticilerinin yürüteceği sağlıklı istihbarat çalışmalarıyla mümkündü. II. Mahmud devrinin hemen başında, herkes için bir sıkıntı yaratacak kadar ileri boyutlara varan alışverişlerde züyuf altın kullanımının artması nedeniyle Alemdar Mustafa Paşa'nın bir dizi istihbarat çalışmasından sonra kalpazanlardan birini yakaladığından, onun ifadesi doğrultusunda diğer 17 meslektaşının da peşine düşüldüğünden bahsedilmektedir.[131]

129 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, V, s. 860.
130 *Takvim-i Vekayi, Def'a* 155, 9 Recep 1253/9 Ekim 1837.
131 *Câbî Târihi*, I, s. 263.

II. Mahmud da imparatorluğunun nizamını ilgilendiren hemen bütün meselelerde olduğu gibi kalpazanlıkla mücadelede de istihbarat çalışmalarından destek alan yoğun bir gayret içinde olmuştur. Darphane eminine gönderdiği bir emirde "sikke maddesinin Osmanlı saltanatının üzerinde en fazla durduğu ve son derece dikkat edilmesi gereken hususlardan olduğunu" ifade ettikten sonra alınan tedbirlere rağmen bir süredir tebaa arasında çoğalan sahtelerinin sahih ayarlı sikke gibi alışverişlerde kullanılmaya başlandığına vurgu yapmıştı.[132] Bunun önüne geçmek ve eski nizamı yeniden tesis etmek için II. Mahmud'un düşündüğü tedbirler arasında istihbarat çalışmaları da vardı. Buna göre, meçhul kıyafetlerle casuslar tayin edecekti. Bu sayede çarşı ve pazarda kendi iradesine aykırı olarak sahte sikke kullananlar tespit edilip cezalandırılacaktı. Bir şahsın üzerinden bir tane sahte akçenin çıkması cezalandırılması için yeterli bir delil olacaktı. II. Mahmud'un Darphane emininden isteği kendisine ifade ettiği hususları nezdine çağıracağı sarraflar kethüdası, kuyumcubaşı, kuyumcular kethüdası, bedesten kethüdaları ve diğer gerekli esnaf temsilcilerine tembihlemesiydi.[133] Tebaa arasında dolaşan altın, akçe ve riyalin değerinin her yerde farklılık göstermesinden dolayı alışverişlerde usulsüzlüklerin arttığı duyulunca da II. Mahmud, kalpazanların her tarafta gizliden gizliye araştırılmakta olduğuna dair bir bildiri yayınlamıştı.[134]

Bu devirde piyasadan kaldırılacak paraları toplamak ve yenileriyle değiştirmek için de Darphane adına memurlar görevlendirilmiş ve kalpazanlara karşı dikkatli olunması hususunda mahalli idareciler özellikle uyarılmıştı. Yeni paraların basımından sonra eskilerinin tedavülden kaldırılmış olmasına rağmen bazı kimselerce eski paraları piyasaya sürmek suretiyle büyük kazançlar sağlandığı saptanmıştı. Bunun üzerine piyasa istikrarını bozucu böyle eylemlerin önünü almak için "casuslar" istihdam edilmişti.[135]

Kalpazanlık hedefli istihbarat çalışmaları sadece yerli olanlara yönelik değildi. Oldukça karışık olan Osmanlı sikkelerinin Avrupa'da da

132 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 299
133 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 913.
134 *BOA, A.DVN.MHM.d, 235, s. 91, hüküm:174;* Evâsıt-ı Rebiyülevvel 1229/Mart 1814.
135 Mehmet Esat Sarıcaoğlu, "II. Mahmut Devri Para Politikaları," *Türkler*, C.XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 408.

sahteleri yapılmaktaydı. Cevdet Paşa'nın kaydettiği üzere, yurtdışında kesilen kalp sikkeler kısa bir süre içinde Osmanlı piyasasında dolaşmaya başlıyordu. Üstelik dolaşım Osmanlı yöneticilerinin dikkatini çekecek bir dereceye varmıştı. Bu nedenle yurtdışı bağlantılı kalpazanlıktan kazanç sağlayanların tespiti için gizli araştırmalar başlatılmıştı. Bu esnada Galata önündeki Müstemen gemilerinden birinde bol miktarda kalp para bulunduğuna dair alınan istihbarattan sonra düzenlenen baskınla kalpazanlar yakalanarak asılmıştı.[136] 1838 senesinde yürütülen istihbarat çalışmaları sayesinde ise Verilyon (?) adlı bir şahsın tedavülü yasak olan sahte paraları bir vapurla Monako'dan Osmanlı ülkesine getireceği öğrenilmişti. Bunun üzerine ülke geneline hitaben yayınlanan bir fermanla herkesten, alışveriş sırasında ellerine geçecek altın ve beyaz akçeye dikkat etmeleri, paranın sahte olduğuna dair duyulacak bir şüphe üzerine durumu mahalli idarecilere haber vererek sahte para ve kalpazanların ele geçirilmesine yardımcı olmaları istenmişti.[137]

Görüldüğü üzere kalpazanlığın kökünü kazımakta imparatorluk yöneticileri son derece kararlı bir tutum içinde olmuşlardı. Câbî Ömer'in kaydettiği ve II. Mahmud devrinin hemen başında yaşanan bir hadise, bu tutumun uygulama sahasına aktarımında herhangi bir tavize meydan vermeyecek kadar katı olduğuna işaret ediyordu. 1811 senesinde züyuf altının piyasada arttığı bir sırada tebdillerin çalışmaları sayesinde topladıkları altın kırpıntılarını kal ettirerek piyasaya süren dokuz sarraf ele geçirilmişti. Bunlardan yedisi küreğe konulmuş, ikisinin de asılmasına karar verilmişti. İdamlıklardan birinin infazı Uzunçarşı'da gerçekleşmiş, diğeri de tam asılmak üzereyken II. Mahmud'a kendisini affetmesi için yalvarmıştı. Ancak sultan, suçunun altın kırpmak olduğunu öğrenince infazı onaylamıştı.[138]

Ayanlar

Uzunca bir süredir kendi başlarına buyruk hareket etme gibi bir alışkanlık kazanan ayanlar II. Mahmud'un, iktidarı imparatorluk merkezinde toplama çabalarının önündeki en büyük engellerden biri olmuştu.

136 *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 70.
137 *BOA, C.ZB, 18/879-M*; 5 Şaban 1254/24 Ekim 1838.
138 *Câbî Târihi*, II, s. 820-821.

Saltanatının ilk on yılı onları sindirmek ve hükümete mutlak bağlı birer yerel temsilci durumuna getirmekle geçti. Bu başarılınca da eski alışkanlıklarını tekrar etmemelerini sağlamak adına sonraki bütün eylemleri sıkı bir denetim altına alındı. II. Mahmud ve beraberindekilerin bu başarısında en etkin yardımcılarından biri istihbarat çalışmaları olmuştu. Çünkü merkezden bağımsız hareket ederek tebaanın haklarını hiçe sayan ayan eylemlerinden, daha evvel dikkat çekilen sebeplerden ötürü kendiliğinden gelişen değil, ancak sistemli bir şekilde yürütülen istihbarat çalışmaları sayesinde haberdar olunabilirdi. İmparatorluk idarecileri de muhbirlerin duyduğu korkuyu bildiğinden ayanlarla ilgili bilginin hükümet merkezine ulaşmasını beklemenin nafile olduğunu anlamışlardı, bu nedenle doğrudan bilgiye yönelme gibi bir eğilim içinde olmuşlardı. Buna rağmen, imzasız surette ve muhtemelen yerel kaynaklardan ayanlarla ilgili ihbarlar alınmakta ve değerlendirilmekteydi. Mesela II. Mahmud'un ilk senesinde İzmir Ayanı Kâtibzâde İsmail Fahreddin'in yasadışı eylemlerine ilişkin alınan bir ihbarda bahsedilen yolsuzlukların gerçeği yansıtıp yansıtmadığını anlamak için hemen bir tahkikat başlatılmıştı.[139] Ancak ayanlarla ilgili sürdürülen istihbarat çalışmalarında organize ve sistematik eylemler daha ağır basmaktaydı. Bu ağırlık, II. Mahmud'un ayanlara karşı başlatılan sindirme harekâtının gerekçelerini izah ettiği 1815 tarihli fermanında hissediliyordu: Anadolu ve Rumeli'deki ayan, derebeyi ve vezirlerden bazıları güçlenmelerine paralel olarak kendi başlarına iktidar sürer olmuşlardı. Baskı ve zulümleri hakkında şikâyette bulunmaya kimsenin cesareti yoktu. Şikayet edilseler de haklarından gelebilmek mümkün değildi. Dairelerini idare etme, fakir halka zulmetmeyip adaletli bir yönetim sergileme şartıyla ayanlara vezirlik rütbesinin yanında eyaletlerdeki büyük iltizamlar verilmişti. Fakat onlar kendilerine bahşedilenlerle yetinmedikleri gibi karakterlerini yavaş yavaş ortaya koymaya "meydan buldukları" zannına kapılıp, zulüm ve baskı yanında kayıtsızlık ve ihmalcilik gibi davranışlara kalkışmışlardı. II. Mahmud'a göre sadece tek bir şeyi; "Sultanlarının kendileri gibi gaflet üzere olmayarak eylemlerini gizlice araştırmaktan geri durmayacağını" unutmuşlardı. Fermanda yer alan sonraki ifadelerse adeta, II. Mahmud'un

139 *BOA, C.ML, 567/23198;* 25 Recep 1223/16 Eylül 1808.

istihbarat çalışmalarından güç alan uyanıklık halini bütün tebaasına ispatlama, ayanlara da istihbari korku salma arzusunun bir dışavurumudur:

> ...ve bundan böyle dahi cümlesinin hâllerini teharrî ve tecessüs etmekdeyim.[140]

Bu anlayışı, ilk yıllarından itibaren II. Mahmud ve yöneticilerinin eylemlerine yansımış bir vaziyette bulmak mümkündür. Daha Sened-i İttifakın imzalanmasından evvel, Alemdâr Mustafa Paşa'nın çağrısına kulak vererek İstanbul'a kadar gelen, ancak şehre girmeyip ordusuyla Davudpaşa Sahrası'nda ikamet eden Sirozlu İsmail Bey hakkında yürütülen istihbarat çalışmaları sayesinde hükümet ile anlaşmaktan kaçınan bir tavır içinde olacağı önceden öğrenilmişti (1808).[141] İsmi usulsüzlüklere karışan Akçeşehir ayanının yakalanması içinse, Kocaeli ve Bolu sancakları mutasarrıfı Hüsrev Mehmed Paşa'ya casusluk faaliyetlerinden istifade etmesi bildirilmişti. (1811).[142] Aynı şekilde, bir süredir tebaaya zulmettikleri haber alınan Aladağ Kazası Ayanı Hacı Mehmed ve amcazadesi olan Belviran Ayanı İsmail'in ele geçirilmeleri için İçel ve Alaiye sancakları mutasarrıfı Ali Paşa'ya casuslardan yararlanması emredilmişti (1820).[143]

Hemen ifade etmek gerekiyor ki memurlar örneğinde olduğu gibi, hakkında alınan bir ihbar veya duyum, hedef ayanın ipini çekmek için yeterli değildi. Bunun için de bir dizi gizli araştırma yapmak gerekiyordu. Seydişehir Ayanı Derviş Ali örneği, imparatorluk yöneticilerinin neden öyle bir eğilim içinde bulunmaları gerektiğini açıklar niteliktedir. Zira 1824 senesinde hükümet merkezine ulaşan imzasız bir ihbara göre, Derviş Ali fakir ahaliden aldığı borcu ödemiyor, işbirliği halinde bulunduğu civar köylerin muhtarlarıyla el ele verip kaza emniyetini ihlal eden hareketlere kalkışmaktan da geri durmuyordu. İhbar sahibi veya sahiplerinin tek arzusu ise ipe sapa gelmez ayanın kazalarından sürülmesiydi. Ancak hükümet

140 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 681-682.
141 *Şânî-Zâde Târîhi*, I, s. 105.
142 *BOA, A.DVN.MHM.d, 233, s. 22, hüküm: 44;* 1226/1811.
143 *A.DVNS. MKM.MHM.d., 8, s. 203-204, hüküm: 733;* 6 Muharrem 1236/14 Ekim 1820; *BOA, C.DH, 3939*, 13 Muharrem 1236/21 Ekim 1820.

temsilcileri, önceki tecrübelerinden aldıkları güçle onların isteğini hemen yerine getirmiyor, Derviş Ali hakkında bir dizi gizli incelemeden sonra kesin hüküm vermenin uygun olacağına kanaat getiriliyordu. Nitekim incelemeler neticesinde ayan hakkındaki iddiaların asılsız, sadece bir iftiradan ibaret olduğu ortaya çıkıyordu.[144]

1830'lara gelindiğinde ise ayanların neredeyse hemen her hareketleri takip edilir olmuştu. Bunun en açık kanıtı ise, Gelibolu Ayanı Hasan Bey'in şehirden ayrıldığının duyulması üzerine "nereye, ne sebeple" gittiğini tahkik etmek için hemen silahdar yamağı Ali'nin tebdilen görevlendirilmiş olmasıydı.[145] Bu çalışmaların katkısıyla nihayet II. Mahmud ayanlık meselesine ve merkezi hükümetin birer temsilcisi durumuna getirdiği ayanlara bir çeki düzen vermeyi başarmıştı. Ayanlara karşı kazandığı zaferi pekiştirmek arzusundan neşet eden tedbirleri sıraladığı 1832 tarihli fermanının sonuna da en önemli denetim unsuru olan istihbaratla ilgili bir ibare ya da daha doğru bir ifadeyle istihbarattan güç alan bir tehdit eklemeyi ihmal etmemişti: Bundan sonra, eski zamanlardan itibaren uygulana geldiği üzere, bütün beldelerde herhangi bir ayrım olmaksızın ahalinin seçtiği şahıslar ayan olarak atanacaktı. Seçim ve atamalara vezir, mirimiran, hâkim veya başka şahıslar müdahale etmeyecek, ayanlık için ferman, mektup, buyruk verilmeyecekti. Dolayısıyla rüşvet ile ayan atama devri kapanmış oluyordu. Ayanlar da sadece beldelerinin düzenini sağlayacak ve ahalinin işleriyle meşgul olacaktı. Önemli bir devlet işinin ertelenmesine veya memleket içinde bir karışıklık yaşanmasına sebep olan ayanlar hükümet merkezince yürütülecek gizli araştırmalardan sonra saptanacak ve haklarından gelinecekti.[146]

Tarikatlar

Osmanlı toplumsal sisteminde merkezi otoritenin kontrol etmekte en çok zorlandığı örgütlenmelerin başında dini akımlar ve onların tarikatları geliyordu. Bu zorluk özellikle Sünni olmayan tarikatlar söz konusu olduğunda daha da hissedilir bir hal alıyordu. Osmanlıların

144 *BOA, C.DH, 209/10431*; 19 Safer 1240/13 Ekim 1824.
145 *BOA, Hatt-ı Hümâyun, 505/24891-A*; 29 Zilhicce 1244/2 Temmuz 1829.
146 *BOA, A.DVN.MHM.d, 249, s. 1, hüküm: A*; 1248/1832.

kuruluş devrinde Anadolu kentlerindeki en önemli ve yaygın olanları Mevleviye, Rıfaiye ve Halvetiye tarikatlarıydı. Kentlerde faaliyet gösteren esnafın bir tür protesto ifadesi olan Melamilik ise bünyesinde barındırdığı gizlilik[147] nedeniyle Osmanlı yöneticileri için denetimi zor, ama bir o kadar da gerekli olan akımlardandı. Ancak böylesi akımlara mensup tarikatların faaliyetlerini kontrol etmeye yönelik iç istihbarat çalışmalarının gerçekleştiğine dair raporların mevcudiyeti yok denecek kadar azdır. Sadece yeniçerilerle olan ilintileri münasebetiyle Bektaşiler ve tarikatlarının Osmanlı iç istihbaratının gündemini uzunca bir süre meşgul ettiği bilinmektedir.

Yeniçeri ocağı lağvedildikten sonra İstanbul'daki Bektaşiler uzak bölgelere sürgün edilmiş, tekkeleri de yıkılmıştı. Yeniçerilerle sıkı münasebetlerinin yanında imparatorluk yöneticilerinin zihninde daima var olan tebaayı sürekli batıl yollara sevk ettikleri yönündeki inanç, Bektaşiler ve tekkelerini öyle bir akıbete uğratan gerekçelerdi.[148] İmparatorluk ricali, Osmanlı kentlerindeki Bektaşi tekkelerinden 60 senelik maziye sahip olanların tamamıyla yıkılması, daha eskilerinin ve özellikle Anadolu'daki Hacı Bektaş Dergâhı ile Çirmen civarındaki Kızıl Deli Sultan Tekkesi'nin türbedar namıyla atanacak dindar bir şahsın idaresinde varlığını sürdürmesi yönünde bir karara varmıştı. Ayrıca tekkelerde oturan baba ve müritlerden batıla sapmış oldukları ulemanın kararıyla saptananlardan bazıları Hadım, Tire ve Birgi gibi beldelere sürülecek, idama müstahak olduklarına karar verilenler ise Bâb-ı Hümâyûn önünde alenen asılacaklardı.[149] II. Mahmud idam cezalarını onaylamış, türbelere dokunulmamak kaydıyla sadece 60 senelik olanların değil, tüm tekkelerin yıkılmasını emretmişti. Ayrıca tekkelerde oturan Bektaşilerin durumlarını tahkik etmek ve hak edenlere şeri cezalar uygulamak için güvenilir ve dindar memurlar tayin edilmesini istemişti.[150] Bu doğrultuda Rumeli ve Anadolu'da bulunan Bektaşi tekkelerinin vaziyetini kontrol için Cebecibaşı Ali Ağa, Çerkeşli Mehmed Efendi,

147 Ahmet Cihan-İlyas Doğan, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, İstanbul 2007, s. 98.
148 *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, s. 24-25.
149 *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 648-649.
150 *Vak'anüvîs Ahmed Lûfti Efendi Tarihi*, I, s. 111.

Pirlepeli Ahmed Bey ve Ali Bey (eski mirahur-ı evvel) görevlendirilmişti.[151] Ayrıca sultanın emrine uygun olarak hemen Bektaşi tekkelerinin gizlice araştırılmasına başlanmıştı.[152] Bu aşamada tebaadan olanlar da muhbirlik şeklinde gelişecek bir istihbarat çalışmasının içine çekilmişti. Nitekim Bektaşileri hükümet merkezine ihbar etmeleri gerektiğini mahalle sakinlerine tembih etmeleri için İstanbul ve Bilâd-ı Selase kadılarına emirler gönderilmişti. Bu emirden sonra Osmanlı ülkesinde adeta bir Bektaşi avı başlıyordu. Ancak sırf devlet mükâfatına nail olmak arzusunda olan veya içinde fesatlık taşıyan kimselerin olur olmaz herkesi Bektaşilikle itham ederek hükümet merkezine ihbar etmelerinin muhtemel olduğu devlet ve din büyüklerinin hatırına gelince gizli araştırma işi zabitlere verilmişti. Esad Efendi, istihbarat ya da muhbirliğin zabitlere devredilmesini, işin doğal haline bırakılması olarak değerlendirmiştir.[153]

Bektaşi takibinin zabitlere devredilmesi oldukça olumlu bir gelişmeydi. Çünkü yayınlanan emirlerin üzerinden çok geçmeden Bektaşiler hakkında şiddetli ve haksız muameleler yapıldığı duyulmuştu. Bu nedenle II. Mahmud, ihbar edilen Bektaşilerin, mahalle imamları ve garazı olmayan bilgi sahibi kimselerden tarikat şeyhleri, ders hocaları ve şeri memurlar vasıtasıyla gizlice araştırılmasını, batıl itikatlar gibi uygunsuzluklara meyilli olanlarının tek tek saptanmasını ve bu sayede haksız uygulamalara son verilmesini istemişti.[154]

Muhtelif Suçlar

Ayrı bir başlık altında incelenecek nitelik ve nicelikten uzak bir görüntü arz eden türlü yasadışı eylemler de Osmanlı iç istihbaratına konu olmuştur. Bunların başında eşkıyalık gelir. II. Mahmud devrine ait Mühimme Defterlerinde, bir bölgede karışıklığa veya isyana sebep olma, halka zulmetme veya yol kesme gibi Osmanlı literatüründe en genel anlamıyla eşkıyalık olarak nitelendirilen eylemlere kalkışanların yakalanmaları için ilgili yerel idarecilerden bir dizi istihbarat çalışması içinde bulunmaları-

151 *Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati*, s. 24-25.
152 *Üss-i Zafer*, s. 181-184.
153 *Vak'a-nüvîs Es'ad Efendi Tarihi*, s. 652.
154 *Vak'anüvîs Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, I, s. 124-125.

nı isteyen birçok hüküm vardır.[155] Özellikle eşkıyanın ele geçirilmesinin zorlaştığı durumlarda istihbarat çalışmalarının önemi ortaya çıkıyordu. 1830 senesinde Humus'ta karışıklığa sebep olduğu için cezalandırılması yönünde emir çıkan, ancak Dürzî Dağı'na sığındığından dolayı yakalanması zora giren Rendişli Selim Bakır'ın ele geçirilmesi Halep Valisi Mehmed Paşa tarafından devreye sokulan casuslar sayesinde mümkün olmuştu.[156] Casusların sağladığı bilginin önemliliği, Osmanlı istihbaratı için tanıdık bir isim olan Sivas Valisi Pehlivan İbrahim Paşa'nın Malatya dağlarındaki Kürt eşkıyasına karşı giriştiği sindirme harekâtı sırasında daha belirgin bir nitelik arz etmişti. Eşkıyanın sığındığı Kehid Kalesi'nin Osmanlı kuvvetlerinin eline kolaylıkla geçmesi, casuslar vasıtasıyla edinilen bilgiler sayesinde olmuştu.[157] Çeşitli tarihlerde Halep'te baş gösteren eşkıyalık hareketlerinin önünün alınması aşamasında da, merkezden gönderilen emirlere uygun olarak yürütülen istihbarat çalışmalarının önemli katkısı olmuştu.[158]

Eşkıyalardan başka, cinayetlerin aydınlatılması aşamasında da katilin kimliğinin tespit edilmesi veya kimliği bilindiği halde firar ederek kayıplara karışanların saptanması Osmanlı iç istihbaratına konu olmuştu.[159] Katillerin peşine takılan casuslar çoğu zaman görevlerini başarıyla yerine getirmişlerdi. II. Mahmud devrinde Soğanağa Camii'nde imamlık yapan Hafız Mehmed'in ceridesine kaydettiği üzere 1810 yılında Kılıç Ali Mahallesi'nde bir konağın hizmetkârlarının efendilerini katledip çaldıkları para ve eşyalarla kayıplara karıştıkları hükümet merkezine aksedince baş-

155 *BOA, A.DVN.MHM.d, 229, s. 62, hüküm: 152; A.DVN.MHM.d, 235, s. 188, hüküm: 426*; Evâhir-i Recep 1229; Temmuz 1814; *s. 217, hüküm: 502;* Evâsıt-ı Ramazan 1229/Ağustos-Eylül 1814; *A.DVN.MHM.d, 238, s. 9-10, hüküm: 24;* 27 Muharrem 1235/15 Kasım 1819; *A.DVN.MHM.d, 244, s. 105-106, hüküm: 344;* 1244/1828-1829; *A.DVN.MHM.d, 245, s. 234, hüküm: 686;* Evasıt- Şevval 1245/Nisan 1830; *A.DVN.MHM.d, 253, s. 45, hüküm: 230;* Evâhir-i Rebiyülevvel 1254/Haziran 1838; *A.DVNS. MKM.MHM.d., 6, s. 129-130, hüküm:287;* Evâsıt-ı Şevval 1228/Ekim 1813; *s. 134, hüküm: 294;* 1228/1813-1814; *A.DVNS. MKM.MHM.d., 8, s. 16, hüküm:37;* Evâil-i Ramazan 1229/Ağustos 1814; *s. 17, hüküm:43;s. 150-151, hüküm: 520; s. 345, hüküm: 1288;* 1245/1829/1830; *Hatt-ı Hümâyun, 499/24452*-C; 22 Cemaziyelevvel 1231/20 Nisan 1816; *Mecmû'a-i Vekâyi'-i 'Asr-ı Mahmûd Hân-ı 'Adlî*, s. 30.
156 *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, III, s. 654.
157 *Vakayi'-i Baba Paşa Fi Tarih*, v.178a-179a.
158 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 957-958; *Vak'anüvîs Ahmed Lûftî Efendi Tarihi*, II, s. 418.
159 *BOA, A.DVN.MHM.d, 233, s. 96, hüküm: 221;* Evâhir-i Şaban 1226/10 Eylül 1811; *A.DVN.MHM.d, 241, s. 103, hüküm: 457;* Evâhir-i Cemaziyülevvel 1239/Ocak-Şubat 1824; *A.DVN.MHM.d, 251, s. 21, hüküm:41;* Evasıt-ı Cemaziyülevvel 1249/Eylül-Ekim 1833; *A.DVNS. MKM.MHM.d., 8, s. 273, hüküm: 1040;* 1238/1822-1823; *Tarih-i Cevdet*, XI, s. 167.

latılan istihbarat çalışmaları sayesinde yakalanmaları mümkün olmuştu.[160] Bir yıl sonra Kadıköy yolunda öldürülen bir ekmekçinin katili de gizli araştırmalar neticesinde tespit edilmişti.[161] 1819 senesinde ise Lefkoşa'daki evinde iki hizmetkârıyla birlikte ölü bulunan Yakovaçı adlı Yahudinin katillerini yakalamak için Kıbrıs Muhassılı Mehmed Naim Ağa açıktan ve gizliden araştırmalar başlatmış, bu doğrultuda geçiş noktalarına ve iskelelere özel adamlar tayin etmişti.[162]

Bunların yanında Osmanlı iç istihbaratı casus, tebdil veya diğer özel memurlarını; yakalanmaları için bazen kundakçıların,[163] soyguncuların,[164] definecilerin[165] ve Mısır'a kölemen/gulam kaçırmak isteyen esirci ve tüccarın peşine takmış;[166] bazen de hac kafilelerinin Mekke'ye gidiş gelişlerinde eşkıya baskınına maruz kalıp kalmadıklarını öğrenmek için hacıların yanına[167] katmıştı.

Kısacası, II. Mahmud devrinde Osmanlı İmparatorluğu'nun istihbarat çalışmaları sadece dış hedefli gelişmemiş, ülke içindeki gelişmeleri takip edebilme amacına da hizmet etmişti. Geniş imparatorluk coğrafyasında vali, ümera ve nüfuz sahibi kimselerin yanında sıradan tebaanın da yasadışı faaliyetlerine yönelik bilgi edinme, onları disiplin altında tutma gereği, doğal olarak böyle bir ihtiyacı doğurmuştu.[168]

160 Beydilli, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, s. 130.
161 *Câbî Târihi*, II, s. 772.
162 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 935-936.
163 *Şânî-Zâde Târîhi*, II, s. 962.
164 *BOA, A.DVN.MHM.d, 238, s. 286, hüküm: 247;* Evâil-i Rebiyülahır 1236/Ocak 1821; *s. 319, hüküm: 1352;* 1236/1820-1821.
165 *BOA, A.DVN.MHM.d, 229, s. 129, hüküm: 219;* Evâil-i Rebiyülevvel 1225/Nisan 1810.
166 *BOA, A.DVN.MHM.d, 233, s. 92, hüküm: 213;* Evâhir-i Ramazan 1226/ Ekim 1811; *A.DVN.MHM.d, 240, s. 188, hüküm: 696;* Evâil-i Rebiyülevvel 1237/Kasım-Aralık 1821; *A.DVN.MHM.d, 243, s. 157, hüküm: 623;* Evâsıt-ı Rebiyülahır 1244/Ekim 1828; *A.DVN.MHM.d, 246, s. 266, hüküm: 1748;* Evâhir-i Cemaziyelevvel 1245/Kasım-Aralık 1829; *A.DVN.MHM.d, 248, s. 134, hüküm: 819;* 1247/1831-1832.
167 *Asım Tarihi*, II, s. 121.
168 *Tarih-i Cevdet*, X, s. 25; Beyhan, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," s. 66-67.

Sonuç

Giderilmeleri yönündeki yoğun çabalara rağmen II. Mahmud devrinde Osmanlı istihbaratının hâlâ önemli eksiklikleri vardır. Bunların başında sürekli bilgi akışını sağlayacak bir teşkilatlanmanın gerçekleştirilemeyişi geliyor. Sınır boylarında istihbarat faaliyetlerini organize eden yerel idarecilerin olağanüstü hallerde esas vazifelerini icra etmek durumunda kalmaları bilgi toplama çalışmalarını çoğu zaman kesintiye uğratmıştır. Bu durumun olumsuz neticesi, aynı zamanda Osmanlı istihbaratının önemli bir eksikliği, bilgi toplama çalışmalarında imparatorluk genelini kapsar bir sürekliliğin sağlanamaması olmuştur.

Sadece askeri ve siyasi sahada değil, ülke içinde yürütülen istihbarat çalışmalarında da bilgi toplama kanalları çoğu zaman muhtemel tehlikenin ortaya çıkmasından sonra devreye sokulmuştur. Zaten Osmanlı istihbaratının gelişim evreleri üzerine yapılacak kısa bir mülahazadan sonra hepsinin altında önemli bir hadisenin yaşanmasından sonra harekete geçme eyleminin mevcudiyeti göze çarpacaktır. Celali isyanlarından sonra iç istihbarat çalışmalarına ağırlık verilmesi gibi azınlıkların imparatorluktan ayrılma amaçlı ayaklanmalar çıkarmalarının ardından bağlı milletlere karşı daha uyanık bulunma lüzumunun hissedilmiş olması, Osmanlı istihbaratının, şartların gereği olan tedbirleri zamanında almak yerine hadiselerin olumsuz neticelerinin derin etkilerinden sonra harekete geçmek gibi bir eksiklik içinde bulunduğuna kanıttır.

Bu olumsuz tabloya rağmen imparatorluk yöneticilerinin istihbarat faaliyetlerini sürekli kılma yönünde yoğun bir çaba içinde olduklarını da belirtmek gerekiyor. Düşman veya civar ülkelerdeki gelişmelerden haberdar olabilmek için yeter derecede bir aylık karşılığında maiyetlerinde casuslar bulundurmalarını yerel temsilcilere her fırsatta hatırlatma eğilimi, istihbarat çalışmalarına süreklilik kazandırma çabalarının en açık yansımasıdır. Bir müddet sonra yerel yöneticilerden de "mahiyelü" ve etrafta gezinmekte olan casuslarının mevcudiyetine ilişkin bilgiler gelmiş olması, Osmanlı istihbaratının harekete geçirilmesi için mutlaka olumsuz bir gelişmenin beklenmediğine işarettir. Ancak bu işaret Osmanlı istihbaratı-

nın durağanlığı hükmünü aşmaya yetecek bir belirginlikte değildir. Askeri-mülki idarecilerin yokluğundan kaynaklanan istihbari kesintinin giderilmesine yönelik çabalarda da aynı belirsizlik hali hâkimdir. Bahsedilen çabalar ise, Osmanlı ilmiye sınıfı mensuplarından gelmiştir. II. Mahmud devrinde İranlıların istilasına uğrayan Kars ile Mısırlıların denetimine geçen Adana şehrinin naipleri düşmanların faaliyetleri hakkında imparatorluk merkezini bilgilendirmek için gerekli olan istihbarat çalışmalarının organizasyonunu üstlenmişlerdi. Adana naibi Mısırlılar hakkında edindiği bilgileri, Kars Naibi Şerif Mehmed de "Kızılbaş" tarafına gönderilen casuslarca sağlanan istihbaratı birer rapor suretinde tanzim ederek Babıâli'ye takdim etmişlerdi. Naip efendilerin asli vazifeleriyle uzaktan yakından alakası olmayan bir sahada faaliyet göstermelerinin imparatorluk merkezinden alınan emirler doğrultusunda mı yoksa kendiliğinden mi geliştiğine dair herhangi bir işaret yoktur. Sadece, iki Müslüman rakibin eline geçen iki Anadolu kentinde Osmanlı askeri-mülki kadroların tasfiye olunmasından sonra imparatorluk merkezine istihbarat aktarma işini ulemanın üstlenmesi, bilgi toplama faaliyetlerinde kesintisizlik sağlama adına önemli bir gelişme olmuştur.

Teşkilatsızlığın bir uzantısı olarak casusluk hizmetinde kullanılacak zamana aşina, bilgi toplamakta becerikli, yabancı dil bilir ve güvenilir elemanlara sahip olamamak da Osmanlı istihbaratının dikkat çeken bir diğer önemli eksikliğidir. Çalışma içinde dikkat çekildiği üzere, Sırpçaya ve Sırbistan coğrafyasına hâkimiyeti ile bilgi toplama çalışmalarında Osmanlılar için ideal casus tipinin nadir örneklerinden birini oluşturan İzvornikli Ali Paşa'nın Kâtibi Molla Mustafa gibi casusların varlığı, Osmanlı istihbaratı adına oluşan olumsuz tabloyu büsbütün değiştirecek kesafette değildir. Çünkü yerel temsilciler için Müslümanlar arasından yabancı dil bilir casus tedarik etmek hakikaten güç olmuştur. Kendi ifadeleriyle, yabancı dil şartı sağlansa dahi Müslüman casuslar kanalıyla hedef bölgedeki tüm gelişmelere vakıf olmak zordu. Aktaracakları bilgilere itimat etmenin uygunsuzluğu tecrübelerle sabit olduğundan, Yahudi ve Hıristiyanların casusluk hizmetinde istihdam edilmelerinden de özellikle kaçınılmıştı. Vidin Muhafızı İbrahim Paşa'nın 1826 senesinde özetlediği üzere:

...sevk olunan casuslar Müslüman olunca çok fazla bir bilgiye ulaşılamıyor, zimmî olunca da hangi milletten olursa olsun sözlerine bütün bütün itibar etmek mümkün olamıyordu.

Gerçekten, II. Mahmud devrinde Müslüman casuslar askeri hareketliliği takip etmenin dışında henüz çok yönlü bilgi toplama çalışmaları gerçekleştirecek seviyede değillerdi. Bu devirde Tuna hattında yürütülen istihbarat çalışmalarının renkli simalarından Yunus Ağa'nın vurguladığı gibi Osmanlı istihbarat anlayışının özü "ne olup bittiğini anlamak (istikşâf-ı halat) veya düşmanın tavır ve hareketlerinin içyüzünü öğrenmek için araştırma (istiknâh-ı etvar ve hareket) yapmaktan ibaretti. Bu görüntü altında devrin Osmanlı casuslarının Avrupa'daki bilimsel, teknolojik, endüstriyel veya ekonomik gelişmeler hakkında bilgi toplayacak misyon ve yetkinlikte olup olmadıklarını tartışmaya gerek kalmıyor. Diplomatik vazifelerle ülke dışında bulunan Osmanlı memurlarının cılız ve kendiliğinden gelişen çabalarının yanında bu tarz esaslı bir bilgi aktarımını, ancak 19. yüzyılın sonlarında ve daimi elçilerin gönderdiği şifreli istihbarat raporlarıyla takip etmek mümkündür.

Eksikliklerin yanında Osmanlı istihbaratı önemli sorunlarla da karşı karşıya kalmıştır. Bunların başında bürokratik engel geliyor. Osmanlı İmparatorluğu'nda merkez ile taşra arasında gerçekleşen yazışmalarda takip edilen geleneksel usulde, zamanlamanın oldukça önem arz ettiği bilgi toplama çalışmaları için herhangi bir esnekliğe yer verilmemesi, istihbarat çalışmaları adına önemli bir sorun oluşturmuştur. Çünkü sınır boylarındaki yerel idareciler imparatorluk merkezince acilen öğrenilmesi gereken bir istihbaratı doğrudan İstanbul'a yazamıyorlar, dolayısıyla istihbarat raporlarının yerelden merkeze ulaşması ancak bir dizi yazışma trafiğinden sonra gerçekleşiyordu. Böyle bir gelişmenin bilgi akışında meydana getirdiği gecikmenin farkında oldukları halde Osmanlı bürokratları neden istihbarat yazışmaları için ayrı ve hızlı bir sistem geliştirmediler? Bu soruya verilebilecek en kestirme cevap gelenekçi devlet anlayışı olacaktır. Ancak istihbarat raporlarından takip edilebildiği kadarıyla böyle davranmalarının muhtemel bir sebebi daha vardır. O da istihbarat çalışmalarına son derece

önem verildiği bilinen imparatorluk idare merkezinin nezdinde sivrilmek isteyen yerel temsilcilerin Osmanlı bürokratlarını meşgul etmekten başka bir işe yaramayacak her türlü bilgiyi İstanbul'a aktarma eğilimlerinin önüne geçebilmek gayretinden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim üst düzey bir taşra idarecisi, başkente ulaştırılması için daha alt kademeden kendisine gönderilen bir rapor üzerinde, istihbarat çalışmaları için değerlendirme ve yorumlama olarak kabul edilen bazı değişiklikler yapabiliyor, kendisinin edindiği istihbaratla mukayese neticesinde ihtilaf arz ettiğine kanaat getirdiği veya "kalben" inanmadığı havadisleri makaslayabiliyor, en sonunda ilgili idareciden yeni bir istihbarat çalışması gerçekleştirmesini isteyebiliyordu. Bu süreç doğru ve önemli bir istihbaratın imparatorluk yöneticilerine ulaşmasında bir hayli gecikme yaşanmasına neden oluyordu. Bazen yerel temsilciler çok önemli gördükleri bir istihbaratı kaleme almak yerine o bilgiye ulaşan casus veya casusları, doğruluk ve dürüstlüklerine itimat edilir şahıslar şeklinde bir bildirimle birlikte doğrudan bağlı bulunulan birime veya İstanbul'a gönderebiliyorlardı. Bu, yönetim merkezince istihbaratın birincil kaynaktan ve hızlı bir şekilde öğrenilmesini sağlayıcı bir uygulama olsa da istihbaratın yanlış olma ihtimalinden doğacak mesuliyetten kurtulma düşüncesinden de kaynaklanmış olabilir, ayrıca Osmanlı istihbaratının bürokratik engellerini aşmaya yetmez.

Casusların veya istihbarat raporlarının düşmanlarca ele geçirilmesi, yanlış bilgi aktarımı, casuslar için yeterli ücret sağlanamamasından dolayı imparatorluğun mali yetersizliği, binek hayvan temin edilememesiyle ilintili olarak menzil teşkilatının işleyişindeki aksaklıklar, düşman veya komşu devletlerin karşı istihbarat faaliyetlerine engel olmak için başvurdukları sıkı tedbirler, yazışma ve haberleşme teknolojisinin henüz gelişmemesi ve önemsiz gibi dursa da elverişsiz hava şartları II. Mahmud devri istihbarat çalışmalarında karşılaşılan diğer güçlükler olmuştur.

Bütün güçlük ve eksikliklere rağmen yerel memurların doğru bilgiye ulaşma ve imparatorluk merkezini aynı istikamette yönlendirme gayreti de kayda değer bir gelişme olmuştur. Aynı bölgeye birbiri ardına casuslar gönderilmiş, ilk dönen casusun getirdiği bilgiler hemen raporlanmamış, diğerlerinin dönüşü beklenmişti. Bu sayede edinilen ilk bilgileri doğrula-

mak ya da yalanlamak mümkün olmuştu. Bilgilerin birbiriyle örtüşmediği zamanlarda bir üçüncü casus devreye sokulmuştu. Ulaşılan havadisler arasında İstanbul'a yazılmaya değer bir bilgi yoksa istihbarat toplamakta gevşeklik gösterdikleri zannedilmesin diye "şimdiki halde inhaya şayeste gayri bir havadis yok" şeklinde imparatorluk merkezine bir bilgilendirme yazısı göndermişlerdi. Ayrıca imparatorluk idarecilerinin doğru bilgiye ulaşma gayretlerini gösteren bu tarz yazı veya raporlara istihbaratı algılayış biçimlerine ilişkin önemli ibareler de iliştirilmişti. Kendi ifadeleriyle istihbarat çalışmalarında bulunmak; memuriyetlerinin parçası, sadakatlerinin yanında zaman ve şartların gereği, etrafa sürekli göz kulak olma ve basiret halinde bulunmanın önkoşulu, ülkenin savunma vasıtalarından biri ve bunlardan daha önemlisi "şimdi" evvelkinden birkaç kat daha fazla gayret gerektirecek kadar önemli bir ödevdi. İbrail Muhafızı Bekir Paşa'nın 1823 senesinde ifade ettiği üzere:

> Osmanlı kalelerinin muhafazasında bulunanlar sürekli olarak mütebasir ve agâh bulunarak hiçbir şekilde düşman semtinden gafil olmayarak alınacak havadis ve izleri saltanat tarafına bildirmekle mükelleftiler.

Mevzubahis eylem ve söylemler Osmanlı yöneticilerinin istihbaratın özünü teorik olarak kavradıklarını anlamak açısından dikkat çekicidir. Bu noktada istihbarat çalışmalarına karşı Osmanlı yöneticilerinde oluşan hassasiyeti besleyen önemli bir unsurun mevcudiyeti de saptanmıştır. Osmanlı istihbaratını zinde tutan bu unsursa dini mensubiyetlerine bakılmaksızın düşman devlet ve milletlere karşı yöneticilerde her zaman var olan güvensizlik halidir. Raporlara açıkça yansıdığı üzere en güvenilmez düşman Ruslardı. Özellikle harpler sırasında her türlü hileye başvurmaktan geri durmadıkları için Ruslara karşı beslenen güvensizlik hali sonunda onlar hakkındaki doğru bilgilerden şüphe duyulmasını gerektirecek bir boyuta ulaşmıştı. Napolyon'un Mısır'ı istilası ve sonrasındaki aldatıcı faaliyetleri, I.Süleyman devrinde kök salıp yakınçağın başlarına kadar uzanan siyasi ve ekonomik işbirliğine rağmen Fransa'yı da Osmanlıların

dış dünyaya karşı beslediği güvensizlik halkasına eklemiştir. Azınlıkların bağımsızlık peşine düşmeleriyle de güvensizlik dalgası bütün Hıristiyan âlemini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Bu nedenledir ki II. Mahmud devri istihbarat raporlarının birçoğu "Hıristiyan milletlerin hiçbirinin sözüne itimat etmenin doğru bir davranış olmayacağına" dikkat çeken ibarelerle başlıyordu. Müslüman bir devlet olmasına rağmen Osmanlıları iki ateş arasında bırakma gibi bir alışkanlık edinen İran'a karşı duyulan güvensizlik ise Hıristiyan dünyasına karşı beslenenden hiç az olmamıştı.

Yıkımın eşiğinden alınan imparatorlukta sağlanmaya çalışılan yeni bir canlanma hareketi için girişilen hemen bütün eylemlerde istihbarat çalışmalarını rehber edinme gayreti, II. Mahmud devrinde yürütülen istihbarat faaliyetleri için yapılacak en genel değerlendirme olacaktır. Osmanlı tarihinin her döneminde olduğu gibi askeri bilgi toplama çalışmaları onun zamanında yine en yoğun çalışma sahası olmuştur. Diplomatik istihbarat çalışmaları ise askeri gücün azalışına bağlı olarak belirli bir artış göstermiş, ancak çeşitli sebeplerle kesintiye uğraması arzu edilen seviyeye ulaşmasını engellemiştir. İç istihbarat çalışmalarındaki artış ise iktidarı merkezde toplama ve bir daha da oradan ayırmama gayretinin doğal bir neticesidir. Ayrıca karşı istihbarat faaliyetlerini engellemek için de önemli tedbir ve uygulamalara başvurulmuştur. Özellikle, II. Mahmud'un hariciye nezaretini, tercüme odasını, düzenli posta teşkilatını ve daimi elçilikleri sağlam temeller üzerine bina etmesi, Tanzimat devrinden itibaren Osmanlı yöneticilerinin istihbarat toplama çalışmalarını büyük bir hız ve kolaylıkla yürütmelerini sağlayıcı adımlar olmuştur.

Son olarak şunu da ifade etmek gerekiyor ki yeni belge, bilgi ve bulgulara ulaşacak müstakbel çalışmalar sayesinde Tanzimat devrinden evvelki Osmanlı istihbaratının tespit edilebilen eksiklik, engel veya hususiyetlerine eklemelerde bulunmak veya tam tersini yapmak mümkün olacaktır.

Kaynakça

I. Arşiv Belgeleri[1]

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Boa)

1) *Defterler*

a) Mühimme Defterleri (A.DVN.MHM.d.,): 229, 233, 234,235, 236, 237,238, 239 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 253.

b) Mühimme-i Mektûme Defterleri (A.DVNS.MKM.MHM.d.) : 6, 8.

c) Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d.): 3725.

d) Bab-ı Defteri (D.BŞM.HZB,d.): 16725.

2) *Belge Tasnifleri*

a) İbnülemin Tasnifi Belgeleri

i) Askeriye (İE.AS): 36/3302.

ii) Dahiliye (İE.DH): 31/2760; 32/2833.

iii) Adliye (İE.ADL): 12/780.

b) Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

i) Askeriye (C.AS): 26/1161; 71/3332; 138/6856; 238/10050;

41/10157; 255/10646; 345/14293; 350/14490; 374/15484;425/17631; 680/28587; 746/31367; 864/37034; 927/40089; 999/43692; 1040/4564; 1052/46269; 1056/46453.

ii) Dahiliye (C.DH): 29/1425; 48/2373; 66/3289; 99/4909;

103/5138; 123/6118; 132/6599; 159/7940; ü 209/10431; 236/11799; 271/13525; 3939.

iii) Hariciye (C.HR): 3/145; 4/158; 10/477; 15/733; 18/891;

20/996;32/1562; 35/1706; 49/2444; 54/2659; 121/6040; 126/6261; 134/6681; 138/6856; 159/7923; 164/8158; 168/8372.

iv) Eyalet-i Mümtâze (C.MTZ) : 9/425; 16/800; 17/811; 18/856; 18/877.

v) Maliye (C.ML) : 47/2161; 567/23198; 598/24655.

vi) Zaptiye (C.ZB) : 18/879-M; 31/1542; 65/3204.

vii) Adliye (C.ADL) : 5/334.

c) Ali Emiri Tasnifi

i) III. Ahmed (AE.SAMD.III) : 102/10051; 125/12247.

d) Hatt-ı Hümayûn Tasnifi: 4/132; 5/179; 6/205; 9/326; 9/326-D; 10/327-E; 10/333-A; 10/333-B; 10/337; 10/339; 10/341; 10/341-A; 10/341-B; 10/348-A; 11/436-G; 11/436-H; 12/439-A; 12/442-N; 12/447-C; 16/726; 17/746; 17/746-A; 17/746-C; 17/749; 17/756; 17/764; 19/903; 23/1111; 24/1226-A; 25/1228-C; 25/1251-C; 26/1254-B; 26/1278; 28/1327; 28/1329; 28/1336; 28/1343; 28/1343-A; 29/1373; 29/1374; 29/1381; 31/1491; 33/1568; 45/2219-C; 57/2599; 66/2873; 66/2874-B; 85/3466; 118/5863; 120/4887-B;

1 Vesikaların tam künyeleri metin içinde verildiğinden burada sadece defter ve gömlek numaraları verilmiştir.

130/5400; 134/5531-G; 134/5534-C; 135/5562-G; 139/5756; 142/5884; 150/6318; 160/6671-C; 161/6699; 161/6701; 168/7093; 169/7171; 172/7416; 172/7422; 172/7424; 172/7427; 172/7430; 172/7440; 172/7445; 173/7470; 173/7470; 173/7481; 173/7482; 173/7484-E; 173/7489-A; 173/7490-A; 174/7508; 174/7510; 174/7522; 177/7779; 192/9339; 194/9618.

216/11864; 218/12032; 220/12237; 221/12275; 226/12565; 226/12569; 228/12669; 231/12860; 232/12954; 233/12974; 234/13046; 234/13050; 235/13081; 245/13801-A; 249/14079; 249/14112; 258/14870; 264/15272; 270/15768; 276/16202; 284/17078; 290/17389; 295/17567.

305/18019; 324/18927/B; 347/19733; 347/19736; 348/19764; 348/19764-A; 348/19770-A; 349/19779-B; 350/19811; 351/19826-A; 352/19826-A; 352/19840-V; 353/19878; 353/19878-B; 354/19885-A; 355/19903; 358/20024/A; 358/20035-A; 358/20037-G; 363/20145-D; 365/20187; 365/20187-A; 372/20397; 373/20402-B; 374/20428; 374/20428-B; 374/20428-C; 374/20431-E; 374/20433; 374/20433-A; 375/20438-G; 378/20500; 378/20512-A; 379/20518-A; 379/20521-B; 379/20523-E; 379/20528-A; 379/20528-B; 380/20546; 381/20575-A; 382/20585-A; 390/20710-A; 390/20715-E.

489/24003-D; 390/20715-H; 402/21084; 410/21308; 416/21513-I; 436/22063-B; 401/21052; 495/24281-H; 496/24368; 499/24452-C; 572/28051; 515/25171; 520/25402; 520/25414; 528/26018-D; 528/26018-E; 568/27858-A; 505/24891-A; 636/31350-C; 640/31512-Ş; 663/32280-I; 667/32510; 685/33266-B; 685/33266-C; 688/33375-D; 694/33467.

722/34392-B; 698/33702-I; 705/33856; 707/33901-E; 707/33904; 721/34364-D; 721/34364-E; 721/34364-G; 738/34975; 738/34975-F; 738/34977-A; 766/36116-H; 767/36140-G; 768/36163-A; 768/36167-D; 770/36179-R; 771/36180-D; 771/36183-E; 772/36207; 791/36817-M; 774/36284; 778/36470; 783/36613-D; 788/36750-F; 783/36613-E; 789/36783; 790/36803-B; 791/36817-E; 772/36209-A; 792/36826; 792/36826-B; 795/36899; 793/36833-O; 793/36834-H; 793/36838-A; 794/36841; 794/36841-H; 795/36863-G; 793/36833-F.

802/37099-C; 803/37114-A; 803/37114-F; 804/37130-B; 804/37131-B; 806/37166; 806/37168; 807/37194; 812/37245; 807/37194-D; 808/37198-G; 811/37230-A; 811/37230-B; 811/37232; 807/37194-C; 813/37254-Ç; 813/37253-F; 813/37254; 812/37252; 813/37260; 813/37260-C; 816/37298-C; 816/37301-N; 819/37339-K; 822/37385-C; 823/37391-C; 824/37400-V; 845/37961; 861/38398; 861/38400; 864/38535-D; 864/38542; 864/38542-A; 864/38542-B; 864/38542-C; 865/38558-C; 885/39114; 888/39269-B; 896/39458; 896/39458.

907/39743; 908/39773-A; 911/39847; 913/39900-I; 921/40044-D; 950/40829; 951/40843; 951/40854; 952/40874; 952/40876; 952/40896; 953/40938-E; 953/40938-J; 954/40944-A; 954/40944-D; 954/40945-M; 955/40959-B; 1016/42502; 955/40963-E; 955/40963-B; 972/41408; 978/41544; 979/41570; 980/41594; 983/41657-B; 992/41839-V.

1011/42432; 1011/42440; 1013/42476-B; 1013/42480-C; 1013/42480-E; 1022/42687-F; 1030/42863-A; 1031/42866-D; 1031/42867-F; 1035/42941-B; 1037/42984-D; 1037/42988; 1037/42990-H; 1038/43000; 1038/43005; 1039/43033-A; 1040/43064-A; 1041/43072-D; 1055/43459-A; 1055/43459-C; 1056/43463; 1057/43486; 1058/43519; 1060/43563; 1060/43571-D; 1060/43577; 1060/43577-B; 1060/43577-C; 1060/43577-D; 1060/43580; 1086/44213-A; 1060/43580-F; 1060/43580-G; 1060/43580-H; 1060/43580-I; 1061/43596; 1061/43602; 1062/43627-B; 1083/44121; 1084/44147-A; 1085/44182; 1060/43580-A; 1088/44264-F; 1088/44264-K; 1088/44264-M; 1088/44268-A; 1088/44268-C; 1089/44273-Ç; 1092/44308-A; 1092/44314-C; 1092/44315.

1103/44578; 1103/44579; 1105/44610; 1107/44626; 1107/44629-A; 1107/44632; 1107/44633; 1110/44688; 1110/44688-D; 1111/44744-A; 1112/44769-A; 1117/44838; 1118/44897-A; 1126/45017-A; 1128/45033-H; 1128/45033-I; 1128/45039; 1129/45042-H; 1130/45046-H; 1130/45050-B; 1130/45054-E; 1133/45174; 1134/45182/F; 1134/45182-G; 1137/45266; 1137/45269; 1153/45756; 1142/45448-A; 1143/45453-C; 1143/45453-D; 1149/45656; 1150/45663; 1141/45395-A; 1156/45857; 1156/45865-C; 1158/45944-B; 1160/45960-I; 1160/45963-I; 1163/46015-B; 1164/46054; 1165/46091-C; 1165/46115-B; 1165/46115-C; 1168/46224-C.

1200/47116; 1200/47119; 1210/47398; 1276/49519-A; 1218/47696; 1221/47762-I; 1236/48107; 1263/48897; 1267/49038; 1271/49254-A; 1272/49274; 1212/47483; 1280/49617; 1281/49644-A; 1282/49681; 1282/49686; 1284/49799-A; 1291/50154; 1285/49850; 1286/49852; 1286/49852-A; 1286/49854; 1286/49855-A; 1286/49855-B; 1291/50130; 1285/49829.

1308/51009-A; 1334/52055-F; 1339/52385-A; 1343/52482-Ç; 1345/52582; 1346/52646-J; 1468/59; 1349/52716-Ç; 1360/53540; 1380/54423; 1409/57203; 1416/57870; 1426/58402; 1436/59042; 1451/29; 1347/52662-A; 1548/47; 1550/22; 1550/29.

B. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (Tsma.D.)

749/1; 4202/7; 4355/2; 5068; 7557; 10589.

C. Yayınlanmış Arşiv Belgeleri

Mühimme Defterleri: 5, 6, 7, 12.

Musul-Kerkük İle İlgili Arşiv Belgeleri (1525-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., No: 11, Ankara 1993, s.49.

II. GAZETELER

Takvim-i Vekayi, Def'a 4, 21 Cemaziyelahir 1247/27 Kasım 1831.

Takvim-i Vekayi, Def'a 47, 20 Receb 1248/13 Aralık 1832.

Takvim-i Vekayi, Def'a 76, 13 Ramazan 1249/24 Ocak 1834.

Takvim-i Vekayi, Def'a 98, 19 Zilkade 1250/19 Mart 1835.

Takvim-i Vekayi, Def'a 127, 29 Zilhicce 1251/16 Nisan 1836.

Takvim-i Vekayi, Def'a 155, 9 Recep 1253/9 Ekim 1837.

III. YAZMA ESERLER

MEHMED EMİN VAHİD PAŞA, *Tarih-i Vakı'a-i Cezire-i Sâkız*, Kütahya Vahid Paşa İl Halk Kütüphanesi, No: 1043.

MELEK BEY, *Mora İhtilali Tarihi*, TTK Kütüphanesi, Yazma, No: 30.

MORA VAK'ASINA DA'İR, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh565, Yazılma tarihi: 15 Muharrem 1247.

MORALI AHMEDPAŞAZÂDE MİR YUSUF, *Mora Vak'asına Dair Bazı Ma'lumat*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh564.

RUSLARIN RUMLARI HİMAYELERİNE DAİR, TTK Kütüphanesi, Yazma, No: 187.

SULTAN MAHMUD-İ SÂNİ'NİN MEHAMİDİNE AİT BİR BAHSİN TERCÜMESİ, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh337.

SÜLEYMAN B. MUSTAFA, *Mora İhtilali Tarihi*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh563.

ŞEYH ABDÜLLATİF EFENDİ, *Vakayi'-i Baba Paşa Fi Tarih*, Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi, Orhan Kitaplığı, No:1043.

IV) KRONİKLER

ABDİ TARİHİ (1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser), Haz. Faik Reşit Unat, TTK Yay., Ankara 1999.

ABDURRAHMAN ABDİ PAŞA VEKÂYİ'-NÂMESİ, (Osmanlı Tarihi, 1648-1682), Haz. Fahri Ç.Derin, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

ABDÜLHAK MOLLA VE TARİH-İ LİVÂSI (Tahlil ve Tenkidli Metin), Haz. Mehmet Yıldız, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995.

AHMED VÂSIF EFENDİ, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, Haz. Mücteba İlgürel, TTK Yay., Ankara 1994.

ANONİM OSMANLI KRONİĞİ (1299-1512), Haz. Necdet Öztürk, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 2000.

ANONİM TEVÂRÎH-İ ÂL-İ OSMAN, (F.Giese neşri), Haz. Nihat Azamat, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1992.

ÂSAFÎ DAL MEHMED ÇELEBİ, *Şecâ'atnâme*, Haz. Abdülkadir Özcan, Çamlıca Yay., İstanbul 2007.

ASIM TARİHİ, I, II, Ceride-i Havadis Matbaası, İstanbul (baskı tarihi belirtilmemiş).

AŞIKPAŞAOĞLU TARİHİ, Haz. H.Nihat Atsız, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1985.

BARBAROS HAYREDDİN PAŞANIN HATIRALARI (Gazavât-ı Hayreddin Paşa), I, Haz. Ertuğrul Düzdağ, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

BELGRADİ RAŞİD, *Tarih-i Vak'a-i Hayretnümâ*, I, Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ.Hakkı Kısmı, No: 2460, İstanbul 1291.

CÂBİ ÖMER EFENDİ, *Câbî Târihi (Târîh-i Sultân Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sânî)*, I-II, Haz. Mehmet Ali Beyhan, TTK Yay., Ankara 2003.

CÂFER IYÂNİ, *Tevârîh-i Cedîd-i Vilayet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585-1595)*, Haz. Mehmet Kirişçioğlu, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.

CELÂL-ZÂDE MUSTAFA, *Selim-nâme*, Haz. Ahmet Uğur-Mustafa Çuhadar, Kültür Bak.Yay., Ankara 1990.

ÇEŞMÎ-ZÂDE MUSTAFA REŞİD, *Çeşmî-Zâde Tarihi*, Haz. Bekir Kütükoğlu, İstanbul 1993.

DARENDELİ İZZET HASAN EFENDİ, *Ziyânâme, (Sadrazam Yusuf Ziya Paşa'nın Napolyon'a Karşı Mısır Seferi, 1798-1802)*, Haz. M.İlkin Erkutun, Kitabevi Yay., İstanbul 2009.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Devlet Adamlarına Öğütler*, Haz. H.Ragıp Uğural, Kültür Bak. Yay., Ankara 1990.

DEFTERDAR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiât*, Haz. Abdülkadir Özcan, TTK Yay., Ankara 1995.

ES'AD EFENDİ, *Üss-i Zafer (Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair)*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay., İstanbul 2005.

FATİH DEVRİ KAYNAKLARINDAN DÜSTÛRNÂME-İ ENVERÎ, (Osmanlı Tarihi Kısmı, 1299-1466), Haz. Necdet Öztürk, Kitabevi Yay. İstanbul 2003.

GAZAVÂT-İ SULTÂN MURÂD B. MEHEMMED HÂN (İzladi ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim *Gazavâtnâme*), Yay. Halil İnalcık-Mevlûd Oğuz, TTK Yay., Ankara 1978.

GELİBOLULU MUSTAFA 'ÂLÎ, *Mevâ'ıdün-Nefâis fi-Kavâ'ıdi'l-Mecâlis*, Haz. Mehmet Şeker, TTK Yay., Ankara 1997.

HADİDİ, *Tevârih-i Al-i Osman, (1299-1523)*, Haz. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1991.

HAFIZ HIZIR İLYAS AĞA, *Tarih-i Enderun-Letaif-i Enderun (1812-1830)*, Haz. Cahit Kayra, Güneş Yay., İstanbul 1987.

HASAN BEY-ZÂDE AHMED PAŞA, *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, II-III, Haz. Şevki Nezihi Aykut, TTK Yay., Ankara 2004.

HAYDAR ÇELEBİ RUZNÂMESİ, Haz. Yavuz Senemoğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

HEZARFEN HÜSEYİN EFENDİ, *Telhisü'l-Beyân fi Kavânîn-i Âl-i Osmân*, Haz. Sevim İlgürel, TTK Yay., Ankara 1998.

HIRZÜ'L-MÜLUK, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Haz. Yaşar Yücel, TTK Yay., Ankara 1988.

HOCA SADETTİN EFENDİ, *Tacü't-Tevârih*, I-IV, Sad. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak.Yay., Ankara 1979.

II. OSMAN ADINA YAZILMIŞ ZAFER-NÂME (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler VI), Haz.Yaşar Yücel, Ankara 1983.

IV. SULTAN MURAD'IN REVAN VE TEBRİZ SEFERİ RÛZNÂMESİ, Haz.Yunus Zeyrek, Kültür Bak.Yay., Ankara 1999.

İBN KEMAL, *Tevarih-i Al-i Osman*, II. Defter, Yay. Şerafettin Turan, ATIK Yay. Ankara 1991.

İDRİS-İ BİTLİSÎ, *Heşt Bihişt*, I-II, Haz. Mehmet Karataş-Selim Kaya-Yaşar Baş, Bitlis Eğitim ve Tanıtma Vakfı Yay., Ankara 2008.

'İSÂ-ZÂDE TÂRÎHİ, Haz. Ziya Yılmazer, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1996.

İZZÎ SÜLEYMAN EFENDİ, *Tarih-i İzzî*, İstanbul 1199.

KÂTİP ÇELEBİ, *Tehfetü'l-Kibâr fi Esfâril'i-Bihâr*, Haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul 1973.

KÂTİB ÇELEBİ, Fezleke, (Tahlil ve Metin), Haz. Zeynep Aycibin, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

KIVÂMÎ, *Fetihnâme*, Haz. Ceyhun Vedat Uygur, YKY, İstanbul 2007.

KİTÂBU MESÂLİHİ'L-MÜSLİMÎN VE MENÂFİ'İ'L-MÜ'MİNÎN, II, (Osmanlı Devlet Düzenine Ait Metinler), Haz. Yaşar Yücel, AÜ.DTCF. Yay., Ankara 1980.

KOCA RÂGIP MEHMED PAŞA, *Tahkik ve Tevfik* (Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetlerinde Mezhep Tartışmaları), Haz.Ahmet Zeki İzgöer, Kitabevi Yay., İstanbul 2003.

KOCA SEKBANBAŞI RİSALESİ (Koca Sekbanbaşı'nın İdâre-i Devlet Hakkında Şehzade IV. Mustafa'ya Sunduğu Layiha) Haz.Abdullah Uçman, Tercüman 1001 Temel Eser, 1974.

KOÇİ BEY RİSALELERİ, Haz. Zuhuri Danışman, Ankara 1985.

KÜÇÜK ÇELEBİZÂDE İSMAİL ASIM, *Tarih (Raşid Tarihi Zeyli)*, 2.Baskı, İstanbul 1282.

LÜTFİ PAŞA VE TEVÂRÎH-İ ÂL-İ OSMAN, Haz. Kayhan Atik, Kültür Bak.Yay., Ankara 2001.

MECMÛ'A-İ VEKÂYİ'-İ 'ASR-I MAHMÛD HÂN-I 'ADLÎ, Haz. İlmihan Sağlamdemir, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1994.

MEHMED (MUHAMMED) MANSUR, *Rum Fetretine Dair Tarih*, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, A.E.Tarih Bölümü, No: AETrh303, İstanbul 1288.

MEHMED NEŞRÎ, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ, Neşrî Tarihi*, I-II, Yay. FaikReşit Unat-Mehmed A.Köymen, TTK Yay., Ankara 1987.

MEHMET HALİFE, *Tarih-i Gılmânî*, Haz. Kâmil Su, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1986.

MUSTAFA KESBİ, *İbretnümâ-yı Devlet*, Haz. Ahmet Öğreten, TTK Yay., Ankara 2002.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic Ül-Vukuat (Kurumları ve Örgütleriyle Osmanlı Tarihi)*, III-IV, Haz.Neşet Çağatay, TTK Yay., Ankara 1980.

MÜNECCİMBAŞI AHMED B. LÜTFULLAH, *Camiü'd-Düvel (Osmanlı Tarihi, 1299-1481)*, Yay. Ahmet Ağırakça, İnsan Yay., İstanbul 1995.

MÜNECCİMBAŞI AHMED DEDE, *Müneccimbaşı Tarihi*, I, Trc.İsmail Erünsal, İstanbul, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

NİZÂMÜ'L-MÜLK, *Siyâsetnâme*, Haz. M. Altay Köymen, Ankara 1982.

ORUÇ BEĞ TARİHİ (Osmanlı Tarihi, 1288-1502), Haz. Necdet Öztürk, Çamlıca Yay., İstanbul 2007.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, *Peçevi Tarihi*, I-II, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ankara 1982.

SELANİKÎ MUSTAFA EFENDİ, *Tarih-i Selânikî*, I-II, Haz. Mehmet İpşirli, TTKYay., Ankara 1999.

SIDKÎ PAŞA, *Gazavât-ı Sultân Murâd-ı Râbi'* (IV. Murâd'ın Revan Seferi), Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yay, İstanbul 2006.

SİLÂHDAR FINDIKLILI MEHMET AĞA, *Nusretnâme*, I-II, Sadeleştiren ve Yay., İsmet Parmaksızoğlu, İstanbul (I: 1962-1964; II: 1966-1969).

SİLAHDAR TARİHİ, I, II, Neşr. Ahmed Refik Altınay, İstanbul 1928.

SOLAK-ZÂDE MEHMED HEMDEMÎ ÇELEBÎ, *Solak-Zâde Tarihi*, I, Haz.Vahid Çabuk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

ŞÂNÎ-ZÂDE MEHMED 'ATÂ'ULLAH EFENDİ, *Şânî-Zâde Târîhi*, I-II, Haz. Ziya Yılmazer, Çamlıca Yay., İstanbul 2008.

ŞEM'DÂNÎ-ZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ, *Mür'i't-Tevârih*, I- II/A-III, Haz. M.Münir Aktepe, İstanbul (I:1976; II/A:1978; III: 1981).

ŞEM'DÂNİZÂDE FINDIKLILI SÜLEYMAN EFENDİ'nin Mür'i't Tevârih Adlı Eserinin (180B-345A) Tahlil ve Tenkidi Metni, Haz. Mustafa Öksüz, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

ŞİRVÂNLI FATİH EFENDİ, *Gülzâr-ı Fütûhât (Bir Görgü Tanığının Kalemiyle Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı)*, Haz. MehmedAli Beyhan, Kitabevi Yay., İstanbul 2001.

TARİH-İ CEVDET, VIII-XII, İstanbul 1309.

TÂRİH-İ NA'İMÂ, I-IV, Haz. Mehmet İpşirli, TTK Yay., Ankara 2007.

TARİH-İ RAŞİD, I-V, 2.baskı, İstanbul 1282.

TAYYARZÂDE AHMED ATA, *Tarih-i Ata*, III, Dersaadet 1293.

TOPÇULAR KÂTİBİ ABDÜLKADİR (KADRİ) EFENDİ TARİHİ, I-II, Haz. Ziya Yılmazer, TTK Yay., Ankara 2003.

TURSUN BEY, *Tarih-i Ebu'l-Feth*, Haz. Mertol Tulum, İstanbul 1997.

VAK'ANÜVİS AHMED LÛFTİ EFENDİ TARİHİ, I, Haz. Ahmet Hezarfen; II, Haz. Yücel Demirel; III, Haz. Tamer Erdoğan; IV, V, VI, Haz. Yücel Demirel, YKY, İstanbul 1999.

VAK'A-NÜVİS ES'AD EFENDİ TARİHİ (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1821-1826, Haz. Ziya Yılmazer, OSAV, İstanbul 2000.

VAK'ANÜVİS SUBHİ MEHMED EFENDİ, *Subhî Tarihi*, (Sâmî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte) Haz.Mesut Aydıner, Kitabevi Yay., İstanbul 2007.

Yeniçeri Ocağının Kaldırılışı ve II. Mahmud'un Edirne Seyahati, MEHMED DÂNİŞ BEY ve Eserleri, Haz. Şamil Mutlu, İstanbul Üni. Ede. Fak. Yay., İstanbul 1994.

V. HATIRA, SEYAHATNAME VE SEFARETNAMELER

ABDÜLHAMİD'İN HATIRA DEFTERİ, Yay. Asaf Atalay Yılmaz, Ankara 2009.

ALTUNİŞ-GÜRSOY, Belkıs, "Seyyid Ali Efendi'nin Sefaretnamesi," *Erdem*, C.XII, S.36, Mayıs 2000, s. 711-812.

ALTUNİŞ-GÜRSOY, Belkıs, "Âmedî Galib Efendi Sefâretnâmesi," *Erdem*, C. IX, S. 27, Ocak 1997, s. 911-941.

BARON DE TOTT, *18. y.yılda Türkler (Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar)*, Haz. Mehmet R. Uzmen, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.

EVLİYÂ ÇELEBİ SEYAHATNÂMESİ, *1.Kitap*, Haz. Robert Dankoff-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, (?); *2.kitap*, Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 1999; *3.Kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 1999; *4.kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2001; *5.Kitap*, Haz. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-İbrahim Sezgin, YKY, İstanbul 2001; *6.Kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, YKY, İstanbul 2002; *7.Kitap*, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Robert Dankoff, YKY, İstanbul 2003.

HELMUTH VON MOLTKE, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, ÇeV. Hayrullah Örs, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

MEHMED EMNİ BEYEFENDİ (PAŞA)'NİN RUSYA SEFÂRETİ VE SEFÂRET-NÂMESİ, Haz. Münir Aktepe, TTK Yay., Ankara 1989.

MUSTAFA HATTİ EFENDİ, *Viyana Sefâretnâmesi*, Haz. Ali İbrahim Savaş, TTK Yay., Ankara 1999.

NECATİ EFENDİ, *Târih-i Kırım (Rusya Sefâretnâmesi)*, Haz. Erhan Afyoncu, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1990.

VI. İNCELEME-ARAŞTIRMALAR

ÁGOSTON, Gábor, "Information, ideology, and limits of imperial policy: Ottoman grand strategy in the context of Ottoman-Habsburg rivalry," *The Early Modern Ottomans: Remapping the Empire*, Cambridge 2007, s. 75-103.

AHMED MUHTAR PAŞA, *Sengotar'da Osmanlı Ordusu*, Haz.Raif Karadağ, Emre Yay., İstanbul 2005.

AHMED MUHTAR, *1244-1245 (1828-1829) Türkiye-Rusya Seferi ve Edirne Muahedesi*, I-II, Büyük Erkan-ı Harbiye Reisliği Ankara Matbaası, 1928.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukukî Tahlilleri*, 5. Kitap, Kanuni Devri Kanunnameleri, II. Kısım, İstanbul 1990.

AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk: Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, Çev. Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2010.

AKTEPE, M.Münir, *1720-1724 Osmanlı-İran Münasebetleri ve Silâhşör Kemanî Mustafa Ağa'nın Rêvan Fetihnâmesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fak.Yay., 1970.

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmed Ali Paşa İsyanı (Mısır Meselesi, 1831-1841)*, I.Kısım, T.T.K Yay., Ankara 1988.

ALTUNDAĞ, Şinasi, "Selim I," *MEB.İA*, C.X, Eskişehir 1997, s. 423-434.

ALTUNİŞ-GÜRSOY, Belkıs, "Sefaretnameler," *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 582-591.

ANDERSON, Matthew Smith, *Doğu Sorunu (1774-1923), Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme*, Çev. İdil Eser, YKY, İstanbul 2010.

ANDREW, CHristopher, *Secret Service The Making of The British Intelligence Community*, Heinemann-Londra 1985.

ANHEGGER, Robert, "Martoloslar Hakkında," *Türkiyat Mecmuası*, C.VII-VIII (1940-1942), cüz.1, İstanbul 1942, s. 282-320.

ARI, Bülent, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period," *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?*, Ed. A.Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave, 2004, s. 37-65.

ARMAOĞLU, Fahir, *19.Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Alkım Yay., Ankara 1995.

ASLANTAŞ, Selim, "Sırbistan: İsyanlar ve Bağımsız Devlet," *Balkanlar El Kitabı*, I: Tarih, Ankara 2006, s. 472-487.

ASLANTAŞ, Selim, *Osmanlı'da Sırp İsyanları*, Kitapyayınevi, İstanbul 2007.

ATALAY, Bülent, "Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri," *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 87-98.

ATAY, Mehmet, "Rusya Gizli İstihbarat Servisleri: KGB'nin Kısa Tarihi," *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, S.2, Ankara 2002, s. 309-328.

ATAY, Mehmet, "Stratejik Ulusal Güvenlik İstihbaratı," *Strateji Dergisi*, No: 1, 1996.

AYKUN, İbrahim, "Paskeviç ve Şark Seraskerliği İle İlişkileri, *Türkler*, C. XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 721-729.

BAYSUN, M.Cavid, "*Ali Paşa, Tepedelenli*," *MEB.İA*, C.I, Eskişehir 1997, s. 343-348.

BAYSUN, M.Cavid, "Balyos," *MEB.İA*, C.II, Eskişehir 1997, s. 291-295.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, YKY, İstanbul 2008.

BEYDİLLİ, Kemal, *Osmanlı Döneminde İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*, İstanbul 2001.

BEYHAN, Mehmet Ali, "II. Abdülhamid Döneminde Hafiyye Teşkilatı ve Jurnaller," *İlmi Araştırmalar*, S.8, İstanbul 1999, s. 65-83.

BITIS, Alexander, "1828-1829 Türk-Rus Savaşı ve Edirne Antlaşması," *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 703-720.

BIYIKLI, Mustafa, "Şam Vak'ası (1831) ve Sonuçları," *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 730-740.

BIEGMAN, Nicolas H., "Ragusan Spying for the Ottoman Empire (Some 16th-Century Documents From The State Archive At Dubrovnik)," *Belleten*, C.XXVII, S.106, 1963, s. 237-249.

BİLGE, M.Sadık, *Osmanlı Devleti ve Kafkasya*, Eren Yay., İstanbul 2006.

BÖREKÇİ, Mehmet Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sırp Meselesi*, Kutup Yıldızı Yay., İstanbul 2001.

BRAUDEL, Fernand, *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, II, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1990.

CİHAN, Ahmet-DOĞAN, İlyas, *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*, İstanbul 2007.

CİHAN, Ahmet, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Medreseleri," *Yeni Türkiye, Osmanlı Özel Sayısı*, II, (Ekonomi ve Toplum), Mart-Nisan 2000, S.32, s. 698-704.

ÇINAR, Bekir, *Devlet Güvenliği, İstihbarat ve Terör*, Sam Yay., Ankara 1997.

ÇİFTÇİ, Cafer, "Bâb-ı Âlî'nin Avrupa'ya Çevrilmiş İki Gözü: Eflak ve Boğdan'da Fenerli Voyvodalar (1711-1821)," *Uluslararası İlişkiler*, C.7, S.26, Yaz 2010, s. 27-48.

DANİŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, IV, Türkiye Yay., İstanbul 1961.

DÁVID, Géza-Fodor, Pál, "Ottoman Spy Reports from Hungary," *Turcica et Islamica: Studi in Memoria di Aldo Gallotta*, Ed. Ugo Marazzi, Napoli 2003, s. 121-131.

DAVISON, Roderic H., "Tanzimat Döneminde Osmanlı Diplomasisinin Modernizasyonu," *OTAM*, C.XI, Çev. Durdu Mehmet Burak, Ankara 2000, s. 849-861.

DAVISON, Roderic H., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, 1856-1876*, II, Çev. Osman Akınhay, Papirüs Yay., İstanbul 1997.

DE GROOT, Alexander H., *The Netherlands and Turkey: Four hundred years of political, economical, social and cultural Relations (Selected Essays)*, Printed by Artpres, İstanbul 2007.

DECEI, Aurel, "Fenerliler," *MEB.İA.*, C.IV, Eskişehir 1997, s. 547-550.

DEDIJER, Stevan, "Ragusa Intelligence and Security (1301-1806): A Model for the Twenty-First Century?," *International Journal of Intelligence and CounterIntelligence*, 15:1, 2002, s. 101-114.

DEFLEM, Mathieu, International Policing In Nineteenth-Century Europe:The Police Union of German States, 1851-1866, *International Criminal Justice Review*, Cilt 6, Georgia State University 1996, s. 36-57.

DERİNGİL, Selim, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 59-70.

Dünya Casusluk Tarihi, I, Ed.Ercan Arıklı, Artel Yay., İstanbul 1974.

ABOU EL-HAJ, Rifa'at Ali, "Ottoman Diplomacy At Karlowitz," *Journal of the American Oriental Society*, Cilt 87, No.4, 1967, s. 498-512.

ABOU EL-HAJ, Rifa'at Ali, *Formation of the Modern State-The Ottoman Empire Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Syracuse University Press, New York 2005.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, İstanbul 2010.

ENGİN, Nihat, *Osmanlı Devleti'nde Kölelik*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1998.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı İmparatorluğunda Bulgarlar ve Voynuklar*, Ankara 1989.

ERCAN, Yavuz, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler, Kuruluştan Tanzimat'a kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara 2001.

ERDEM, Gökhan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

EREN, A.Cevat, "Niş," *MEB.İA*, C.IX, Eskişehir 1997, s. 293-298.

EREN, A. Cevat, *Mahmud II Zamanında Bosna-Hersek*, Nurgök Matbaası, İstanbul 1965.

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, I, TTK Yay., Ankara 1953.

EROĞLU, Haldun, "Klasik Dönemde Osmanlı Devletinin İstihbarat Stratejileri," *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXII, S.34, Ankara 2003, s. 11-33.

FAROQHI, Suraiya, *Osmanlı İmparatorluğu ve Etrafındaki Dünya*, Çev. Ayşe Berktay, Kitapyayınevi, İstanbul 2007.

FINDLEY, Carter V., "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry: The Beginnings of Bureaucratic Reform under Selim III and Mahmud II," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt III, No: 4, Cambridge University Press 1972, s. 388-416.

FINDLEY, Carter V., "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt I, No: 4, 1970, s. 334-357.

FINDLEY, Carter V., *Osmanlı Devletinde Bürokratik Reform, Babıâli (1789-1922)*, Çev. Latif Boyacı-İzzet Akyol, İstanbul 1994.

FISHER, Alan, *Between Russians, Ottomans and Turks: Crimea and Crimean Tatar*, Analecta Isisiana/XXXIII, The Isis Press, İstanbul 1998.

GERÇEK, Selim Nüzhet, *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1928.

GİRGİN, Kemal, *Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri Hariciye Tarihimiz (Teşkilat ve Protokol)*, TTK Yay., Ankara 1994.

GLENNY, Misha, *Balkanlar 1804-1999*, İstanbul 2001.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Konsolos," *MEB.İA*, C.VI, Eskişehir 1997, s. 836-840.

GÖKYAY, Orhan Şaik, "Nasihatü's-selâtin," *Tarih ve Toplum*, S.20, Ağustos 1985, s. 62-68.

GÜLSOY, Ufuk, *Cizyeden Vatandaşlığa Osmanlı'nın Gayrimüslim Askerleri*, Timaş Yay., İstanbul 2010.

GÜNTƏKİN CƏMİLQIZI NƏCƏFLİ, *Azərbaycan Xanlıqlarının Osmanlı Dövləti İlə Siyasi Əlaqələri (XIII Əsrin II Yarısı)*, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, Bakı-Nurlan 2002.

GÜRKAN, Emrah Safa, "The Efficacy of Ottoman counterintelligence in the 16th Century," Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung., Cilt 65/1, 2012, s. 1-38.

GÜRKAN, Emrah Safa, *Espionage In The 16th Century Mediterranean: Secret Diplomacy, Mediterranean Go-Betweens And The Ottoman Habsburg Rivalry*, Faculty of the Graduate School of Arts and Sciences, Georgetown University, Washington 2012.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 2002.

HAMMER, *Büyük Osmanlı Tarihi*, VI, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1990.

HERBETTE, Maurice, *Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi "Moralı Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 1997.

HERMAN, Michael, *Intelligence Power in Peaca and War*, Cambridge University Press, 2003.

HESS, Andrew C., "The Moriscos: An Ottoman Fifth Column in Sixteenth-Century Spain," *The American Historical Review*, Cilt 74, No:1, Ekim 1968, s. 1-25.

HİÇYILMAZ, Ergun, *Teşkilât-ı Mahsusa ve Casusluk Örgütleri*, İstanbul 1996.

HITZEL, Frederic, "Dil Oğlanları," *Toplumsal Tarih*, S.21, Çev. Aksel Tibet, Eylül 1995, s. 37-43.

HUREWITZ, J.C., "Ottoman Diplomacy and the European State System," *The Middle East Journal*, Cilt IV, No:2 Bahar 1961, s. 141-152.

HUREWITZ, J.C., "The Europeanization of Ottoman Diplomacy: The Conversion from Unilateralism to Reciprocity in the Nineteeenth Century," *Belleten*, C.XXV, S.99, 1961, s.455; Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu, 1700-1922*, s. 455-466.

ISOM-VERHAAREN, CHristine, "An Ottoman Report about Martin Luther and the Emperor: New Evidence of the Ottoman Interest in the Protestant Challenge to the Power of Charles V, *Turcica*, Cilt 28, 1996, s. 299-318.

İLTER, Erdal, "Osmanlılarda İstihbarat (XIV-XX. Yüzyıllar)," *Avrasya Dosyası Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, S.2, Ankara 2002, s. 233-253.

İLTER, Erdal, *Milli İstihbarat Teşkilatı Tarihçesi*, Ankara 2002.

İNALCIK, Halil, "Mehmed Hüsrev Paşa," *MEB.İA*, C.V/1, Eskişehir 1997, s. 609-616.

İNALCIK, Halil, "Tanzimat Nedir?," *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yay., Ankara 2006, s. 13-35.

İNAN, Kenan, "Osmanlı Döneminde Yabancı Elçilik ve Konsolosluklarda Görevli Tercümanların Statüleri," *Tarih ve Toplum*, S.154, Ekim 1996, s. 196-201.

İSKİT, Server R., *Türkiye'de Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, MEB Yay., Ankara 2000.

JELAVICH, Barbara, *Balkan Tarihi, (18. ve 19. yüzyıllar)* I, Çev. İhsan Durdu-Haşim Koç-Gülcin Koç, Küre Yay.. İstanbul 2009.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul 2005.

KAHN, David, "İstihbaratın Tarihsel Teorisi," *Avrasya Dosyası Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, S.2, Ankara 2002, s. 5-20.

KALLEK, Cengiz, "Casus," *DİA*, C.VII, İstanbul 1993, s. 163-166.

KARABEKİR, Kazım, *Gizli Harp: İstihbarat*, Yay. Haz. Emrullah Telin, İstanbul 1998.

KARAL, Enver Ziya, "Gülhane Hatt-ı Hümâyunu'nda Batı'nın Etkisi," *Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Ed. Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara 2006, s. 65-82.

KARAL, Enver Ziya, "Mahmud II," *MEB.İA.*, C.VII, Eskişehir 1997, s. 165-170.

KARAL, Enver Ziya, *Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)*, İstanbul Üniversitesi Yay., 1940.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi*, V, TTK Yay., Ankara 1983.

KARAL, Enver Ziya, *Selim III'ün Hat-tı Hümayunları, Nizam-ı Cedit, 1789-1807*, TTK Yay., Ankara 1988.

KARAN, Kaya, *Türk İstihbarat Tarihi (Yıldız İstihbarat Teşkilatı ve Teşkilat-ı Mahsusa'dan Mit'e)*, Truva Yay., İstanbul 2008.

KARPAT, Kemal H., *Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk*, Çev. Recep Boztemur, Ankara 2004.

KEMP, Percy, "An Eighteenth-Century Turkish Intelligence Report," *International Journal of Middle East Studies*, Cilt 16, Kasım 1984, s. 497-506.

KINLI, Onur, *Osmanlı'da Modernleşme ve Diplomasi*, İmge Kitabevi Yay., Ankara 2006.

KOLOĞLU, Orhan, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü," *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, (Ankara, 15-17 Ekim 1997), TTK Yay., Ankara 1999, s. 127-135.

KONYALI, İbrahim Hakkı, *Casusluk Teşkilatı*.

KÖNİ, Hasan, "I.Dünya Savaşı Öncesi İstihbarat ve Günümüze Etkileri," *Avrasya Dosyası Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, (İstihbarat Özel)*, C.8, S.2, Ankara 2002, s. 150-166.

KÖPRÜLÜ, M.Fuad, "Berîd," *MEB.İA*, C.II, Eskişehir 1997, s. 541-549.

KÖSE, Metin Ziya, *Osmanlı Devleti ve Dubrovnik İlişkileri (1500-1600/Doğu Akdeniz'de Casuslar ve Tacirler)*, Giza Yay., İstanbul 2009.

KURAN, Ercüment, "1793-1811 Döneminde İlk Osmanlı Mukim Elçilerinin Diplomatik Faaliyetleri," *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç*, (Ankara, 15-17 Ekim 1997), Ankara 1999, s. 55-59.

KURAN, Ercüment, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay., Ankara 1968.

KURAN, Ercüment, *Cezayir'in Fransa Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1827-1847)*, İstanbul Üniversitesi Yay., 1957.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya (XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Ankara 1970.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Vezîr-i Â'zam Pîrî Mehmed Paşa*, Konya 1994.

LEVY, Avigdor, "Merkezde İktidar Politikaları, 1808-1812 Osmanlı Padişahlığının Silkinişi," *Tarih ve Toplum*, S.41, Mayıs1987, s. 52-56.

LEWIS, Bernard, *Müslümanların Avrupa'yı Keşfi*, Çev. İhsan Duru, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2000.

LOWENTHAL, Mark M., *Intelligence: From Secrets to Policy*, Washington D.C. 2000.

LUVAAS, Jay, "Napoleon's Use of Intelligence: The Jena Campaign of 1805," *Intelligence and National Security*, Cilt 3, No:3, 1988, s. 40-54.

MANTRAN, Robert, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (XIX.Yüzyılın Başlarından Yıkılışa)*, II, Çev. Server Tanilli, Adam Yay., İstanbul 2002.

MANTRAN, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Eren Yay., İstanbul 1991.

MARDİN, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, Çev. Mümtazer Türköne-Fahri Unan-İrfan Erdoğan, İstanbul 1998.

MCDOWELL, Don, *Strategic Intelligence, A Handbook for Practitioners, Managers And Users*, The Scarecrow Press, Inc.(Lanham, Maryland-Toronto-Plymouth, UK) 2009.

MENAGE, V.L., "The Mission of an Ottoman Secret Agent in France in 1486," *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*," No: 3/4, Londra 1965, s. 112-132.

KARANFİL, Mustafa, *Harîmi'nin Zafernâme ve Gonca'sına Göre Özdemiroğlu Osman Paşa*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

NAFF, Thomas, "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807," *Journal of the American Oriental Society*, Cilt LXXXIII, No: 3, Aug.-Sep.,1963, s. 295-315.

NAFF, Thomas, "The Ottoman Empire and the European States System," *The Expansion of International Society*, Ed. Hedley Bull ve Adam Watson, Clarendon Press, Oxford 1984, s. 143-169.

ORHONLU, Cengiz, "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık," *Atatürk Konferansları-V-(1971-1972)*, Ankara 1975, s. 13-23.

ORHONLU, Cengiz, "Tercüman," *MEB.İA.*, C.XII/I, Eskişehir 1997, s. 175-181.

ORTAYLI, İlber, "XVIII. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri," *Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl Sempozyumu (1491-1992)*, TTK. Yay., Ankara 1999, s. 125-133.

ORTAYLI, İlber, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Timaş Yay., İstanbul 2008.

Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih/Medeniyet/Kültür), C.VI, İz Yay., İstanbul 1996.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Casus," *DİA.*, C.VII, İstanbul 1993, s. 166-169.

ÖZDAĞ, Ümit, "Stratejik İstihbarat," *Avrasya Dosyası Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, (İstihbarat Özel), C.8, S.2, Ankara 2002, s. 109-149.

ÖZDAĞ, Ümit, *İstihbarat Teorisi*, Kripto Kitaplar, Ankara 2010.

ÖZKAN, Ayşe, *Miloş'tan Milan'a Sırp Bağımsızlığı (1830-1878)*, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2011.

PALMER, Alan, *Osmanlı İmparatorluğu, (Son üç yüz yıl-Bir Çöküşün Tarihi)*, Çev. Bellcs Çorakçı Dişbudak, (Yeni Yüzyıl Tarih Dizisi), İstanbul 1995.

PEHLİVANLI, Hamit, "Osmanlılarda İstihbaratçılık," *Türkler*, C.XIII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 653-667.

QUATAERT, Donald, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Çev.Ayşe Berktay, İstanbul 2005.

REINHART, Gehlen, *Gehlen'in Anıları, 1942-1971*.

ROBERTS, Panteleimon, "Intelligence and Security in the Ottoman Empire in the Time of Murad IV," http://independent.academia.edu.

SALİS, Renzo Sertoli, *Muhteşem Süleyman (Solimano II Magnifico)*, Çev. Şerafettin Turan, Ankara 1963.

SARICAOĞLU, Fikret, "1774-1789 Yıllarında Osmanlı Devleti'nin Dış Politikası," *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 545-553.

SARICAOĞLU, Mehmet Esat, "II. Mahmut Devri Para Politikaları," *Türkler*, C.XIV, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 407-415.

SAVAŞ, Saim, *XVI.Asırda Anadolu'da Alevîlik*, Vadi Yay., Ankara 2002.

SHAW, Stanford J., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Geleneksel Reformdan Modern Reforma Geçiş: Sultan III. Selim ve Sultan II. Mahmud Dönemleri," *Türkler*, C.XII, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 609-628.

SHAW, Stanford J., *Eski ve Yeni Arasında: Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu (1789-1807)*, Çev. Hür Güldü, İstanbul 2008.

SHMUELEVITZ, Aryeh, *Ottoman History And Society, Jewish Sources*, (Analecta Isisiana/XXXVIII), The Isis Press, Istanbul 1999.
SKILLITER, S., "The Sultan's Messenger, Gabriel Defrens: An Ottoman Master-Spy" of the Sixteenth Century," *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Ed. A.Tietze, Cilt 68, Viyana 1976, s. 47-59.
SOYSAL, İsmail, "Umûr-ı Hariciye Nezâreti'nin Kurulması (1836)," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, 28-30 Haziran 1989, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1990, s. 71-80.
SOYSAL, İsmail, *Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomatik Münasebetleri, 1789-1802*, TTK Yay., Ankara 1999.
SUN TZU, *Savaş Sanatı*, Çev. Hasan İlhan, Ankara 2008.
SÜSLÜ, Azmi, "Osmanlı İmparatorluğunu Paylaşma Projeleri, 1807-1812," *Belleten*, C.XLVII, S.187, 1984, s. 745-774.
SVORONOS, Nikos, *Çağdaş Hellen Tarihine Bakış*, Çev.Panayot Abacı, Belge Yay., İstanbul, 1988.
ŞAHİN, İbrahim- EMECEN, Feridun, *Osmanlılarda Divan Bürokrasi Ahkam: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 tarihli Ahkam Defteri*, İstanbul 1994.
ŞAKİROĞLU, Mahmut, "Venedik Cumhuriyeti'nin İstanbul'daki Temsilcileri: Balyoslar, Çalışma ve Etkinlikleri, *Tarih ve Toplum*, S.59, Kasım 1988, s. 44-48.
ŞENEL, Muazzez- ŞENEL, Turhan, *İstihbarat ve Genel Güvenlik Konularımız*, Emniyet Genel Müdürlüğü Yay., Ankara 1997.
ŞİMŞEK, Erdal, *Türkiye'de İstihbaratçılık ve Mit*, Kum Saati Yay., İstanbul 2004.
TAKATS, Sandor, *Macaristan Türk Aleminden Çizgiler*, Çev. Sadrettin Karatay, MEB Yay., İstanbul 1992.
TANSEL, Selâhattin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed'in Siyâsî ve Askeri Faaliyeti*, Ankara 1985.
Tarihte Türk-Rumen İlişkileri, Genelkurmay Atase ve Denetleme Başkanlığı Yay., Ankara 2006.
TEBLY, Karl, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Çev. Selçuk Ünlü, Kültür ve Turizm Bak.Yay., Ankara 1988.
TİMUR, Taner, "1789'den Günümüze Paris'te Osmanlı Elçilikleri," *Tarih ve Toplum*, S.93, Eylül 1991, s. 31-32.
TİMUR, Taner, "Osmanlı Gizli Polis Örgütü Nasıl Kuruldu?," *Tarih ve Toplum*, S.6, Haziran 1984, s. 414-419.
TOROS, Taha, *Geçmişte Türkiye-Polonya İlişkileri*, İstanbul 1983.
TUNCER, Hüner, *Metternich'in Osmanlı Politikası (1815-1848)*, Ümit Yay., Ankara 1996.
TURAN, Şerafettin, "Barak Reis'in, Şehzade Cem Meselesiyle İlgili Olarak Savoie'ya Gönderilmesi," *Belleten*, C.XXVI, S.103, 1962, s. 539-555.
TURAN, Şerafettin, 1829 Edirne Andlaşması, *DTCFD*, C.IX, S.1-2, Mart-Haziran 1961, s. 111-151.
TURAN, Şerafettin, *Kanuni Süleyman Dönemi Taht Kavgaları*, Bilgi Yay., Ankara 1997.
UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yay., İstanbul 2006.
UNAT, Faik Reşit, "Başhoca İshak Efendi," *Belleten*, C.XXVIII, S.109, 1964, s. 89-115.
UNAT, Faik Reşit, *Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnâmeleri*, TTK Yay., Ankara 1968.
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "18. Asırda Boğdan'a Voyvoda Tayini," *Tarih Semineri Dergisi*, I, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay., 1937, s. 32-37.
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "Âmedî Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar," *Belleten*, C.I, S.2, 1937, s.357-448.
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar," *Belleten*, C.XIII, S.51, 1949, s. 573-647.
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yay., Ankara 1988.
UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, II, III/I, IV/I, TTK Yay., Ankara 1988.

ÜSTÜNER, Hüseyin, *Hz.Peygamber Devri'nde İstihbarat*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2001.

VEINSTEIN, Gilles, "Osmanlı Yönetimi ve Tercümanlar Sorunu," *Osmanlı*, C.XI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 256-263.

VOLKMAN, Ernest, *Kara Sanatın Ustaları Casuslar*, Sabah Kitapları, İstanbul 1994.

WAFE, Thomas W., "Obstacle Course for Attaches," *Studies in Intelligence*, Cilt 4, Yaz 1960, s. 71-77.

WOODS, John E., "Turco-Iranica I: An Otoman Intelligence Report on Late Fifteenth/Ninth Century Iranian Foreign Relations," *Journal of Near Eastern Studies*, Cilt 38, No:1, Ocak 1979, s. 1-9.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, "Mahmud Raif Efendi As The Chief Secretary of Yusug Agâh Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to Londra (1793-1797)," *OTAM*, V, Ankara 1994, s. 385-434.

YALÇINKAYA, Mehmet Alaaddin, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü," *Toplumsal Tarih*, S.32, Ağustos 1996, s. 45-53.

YAZICI, Nesimi, "Klasik İslam Döneminde Haberleşme Kurumu İle İlgili Bazı Mülahazalar," *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.29, 1987, s. 377-386.

YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2009.

YENİDÜNYA, Süheyla, "Halet Efendi'ye Dair Bir Risale," *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.XI/2 Aralık 2009, s. 17-39.

YİĞİT, Yaşar, "İslam Ceza Hukukunda Casusluk Suçu ve Cezası," *Diyanet İlmi Dergi*, C.35, S.3, Ankara 1999, s. 39-50.

YURDUSEV, A.Nuri, "The Ottoman Attitude toward Diplomacy," *Ottoman Diplomacy Conventional or Unconventional?*, Ed. A.Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave, 2004, s. 5-35.

YÜKSEL, Ahmet, "Kripto-i Osmaniyye: Tüccar Keğork Halep'ten Bildiriyor," *Toplumsal Tarih*, S.216, Aralık 2011, s.88-90.

VII. BAŞVURU ESERLERİ VE SÖZLÜKLER

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, Yeditepe Yay., İstanbul 2007.

BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Çev.Coşkun Üçok, Kültür ve Turizm Bak.Yay., Ankara 1982.

BAYRAK, M.Orhan, *Osmanlı Tarihi Yazarları*, İstanbul 2002.

BURSALI MEHMED TAHİR EFENDİ, *Osmanlı Müellifleri 1299-1915*, I-III, Haz. A.Fikri Yavuz-İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul 1972.

KAHRAMAN, İsmail, *Balkanlarda Osmanlı Medeniyeti Belgeseli-I, Bulgaristan*, İstanbul 2000.

MEHMED CEMÂLEDDİN, *Osmanlı Tarih ve Müverrihleri*, İkdam Matbaası, İstanbul 1314.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, IV, Yay.Haz.Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, MEB. Yay., İstanbul 1983.

SERTOĞLU, Midhat, *Resimli Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi*, İskit Yay., İstanbul 1958.

SEZEN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yay. No:21, Ankara 2006.

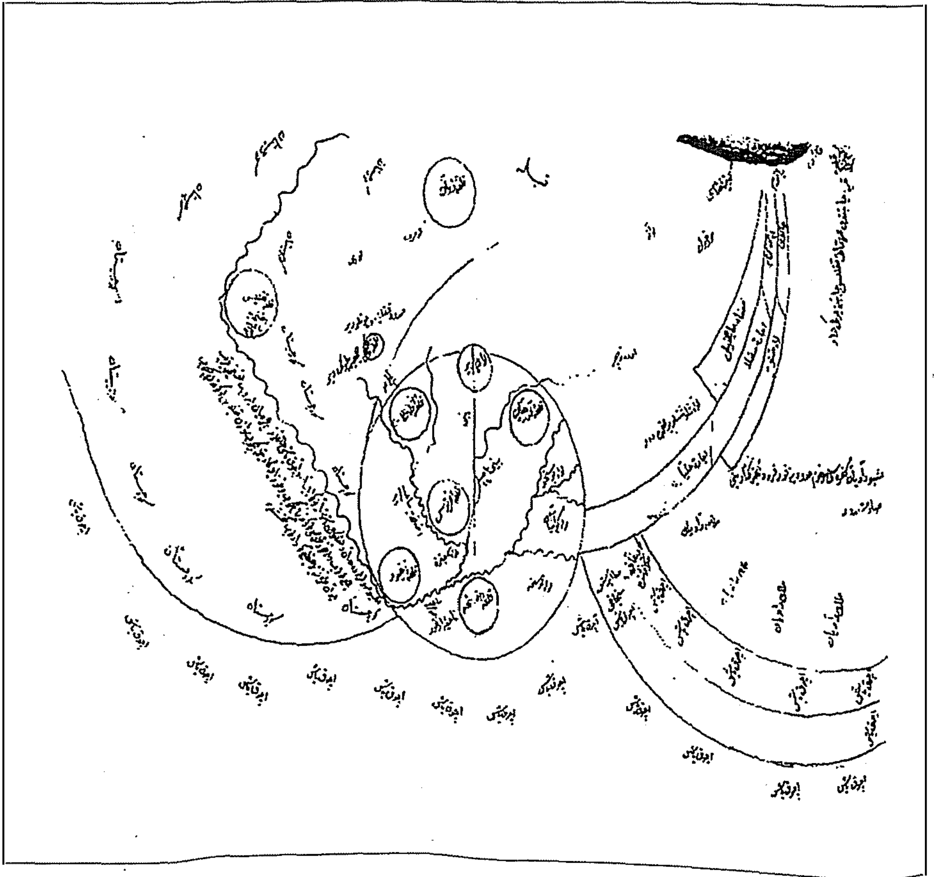
ŞEMSEDDİN SAMİ, *Kamûs-ı Türkî*, Çağrı Yay., İstanbul 2007.

Ekler

Ek-1

Hatt-ı Hûmâyun, 1088/44264-K

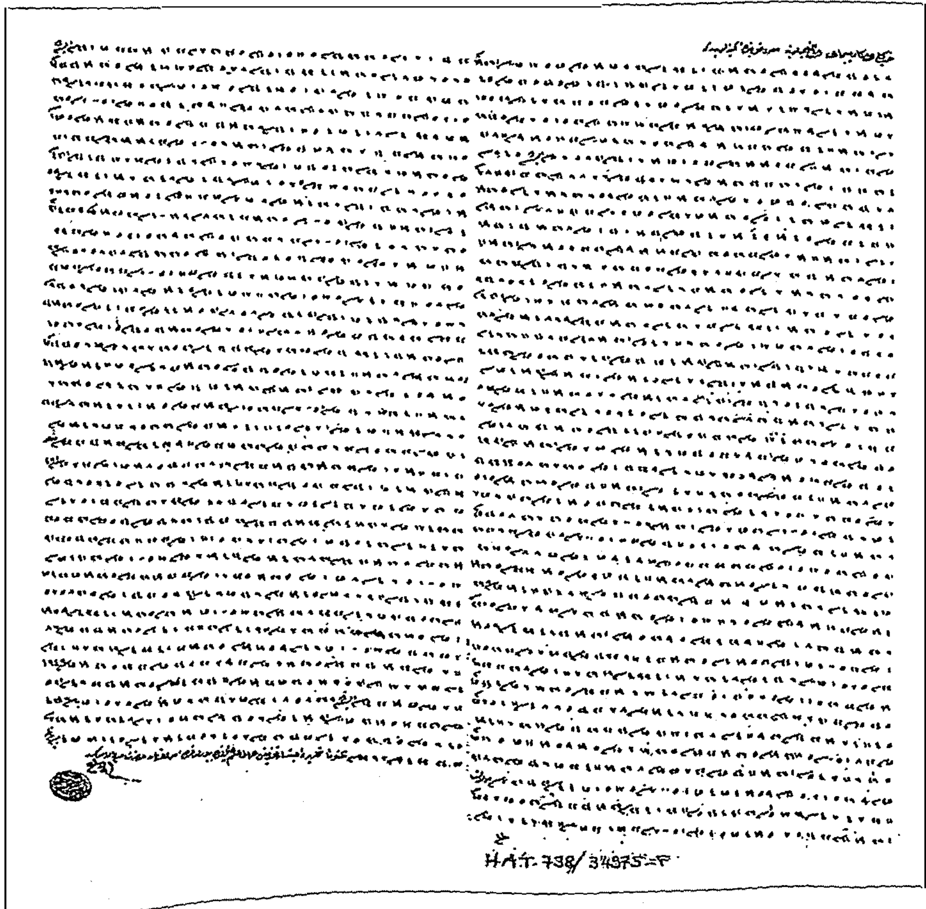
Çıldır Valisi Rüştü Paşa'nın 1826 senesinde Gürcistan'a gönderdiği casusların getirdiği bilgiler doğrultusunda Rus birliklerinin bölgedeki dağılımlarına ilişkin hazırlanan harita.



Ek-2

Hatt-ı Hûmâyun, 738/34975-F

Viyana Elçisi Rıfat Bey'in, Babıâli'nin elçilikler kanalıyla en derin diplomatik istihbari bilgilere ulaşılabilmesine olanak sağlayacak 1838 tarihli teklif ve teşebbüsü hakkında kaleme aldığı şifreli rapor.



Ek-3

Hatt-ı Hûmâyun, 348/19770-A

Mısır'ın asi valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı sürdürülen istihbarat çalışmaları kapsamında tüccar şeklinde ve diğer suretlerde Arabistan havalisine gönderilen casuslar hakkında 1834 tarihli vesika.

DİZİN